

TÜRK-İSLÂM BİLİM KÜLTÜR MİRASI DİZİSİ: 27

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
CUMHURBAŞKANLIĞI
Ramâğelârinde

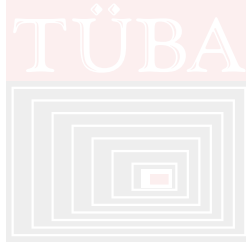
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ

Evzahu'l-Mesâlik ilâ Ma'rifeti'l-Büldân ve'l-Memâlik

SİPÂHÎZÂDE MEHMED

HAZIRLAYAN: İLHAMİ DANIŞ

Evzahu'l-Mesâlik
ilâ Ma'rifeti'l-Büldân
ve'l-Memâlik

Sipâhîzâde Mehmed

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

www.tuba.gov.tr

Evzahu'l-Mesâlik ilâ Ma'rifeti'l-Büldân ve'l-Memâlik
Sipâhizâde Mehmed

Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Dizisi: 27

Hazırlayanlar

İlhami Daniş (Dr. Öğr. Üyesi)

Editör

Ziya Yilmazer (Prof. Dr.)

ISBN: 978-605-2249-27-7

Ankara, Ekim 2019

Yayın Sürecinde Emegi Geçenler

M. Sait Türkhan (Dr. Öğr. Üyesi)

Muhammed Ubeyde Ateş

Tasarım ve Uygulama

Murat Acar

TÜBA Başkanı

Muzaffer Şeker (Prof. Dr.)

Proje Sorumlusu

Ahmet Cevat Acar (Prof. Dr.)

Proje Yayın Kurulu

Atilla Bir (Prof. Dr.)

Derya Örs (Prof. Dr.)

Erhan Afyoncu (Prof. Dr.)

Hüseyin Gazi Topdemir (Prof. Dr.)

Hüseyin Sarıoğlu (Prof. Dr.)

M. Fatih Andı (Prof. Dr., Proje Yürütücüsü)

Muhittin Macit (Prof. Dr.)

Mustafa Çiçekler (Prof. Dr., Proje Yürütücüsü)

Mustafa Kaçar (Prof. Dr.)

Proje Yayın Koordinatörleri ve Danışmanları

H. Ahmet Arslantürk (Prof. Dr.)

Cahid Şenel (Doç. Dr.)

Proje İdari İşler Sorumlusu

Duygu Erol

Baskı

Tek Ses Ofset Ltd. Şti.

Kazım Karabekir C. Kültür Çarşısı 7/60 Altındağ - Ankara

© Türkiye Bilimler Akademisi 2019

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.

Yayıncının izni olmadan hiçbir şekilde çoğaltılamaz.

Kullanılan görsellerin yayın izinleri ile ilgili
maddi-manevi sorumluluklar eseri hazırlayanlara aittir.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ

Piyade Sokak - No: 27 Çankaya - ANKARA

bilimklasikleri@tuba.gov.tr

0 312 442 29 03

www.tuba.gov.tr

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

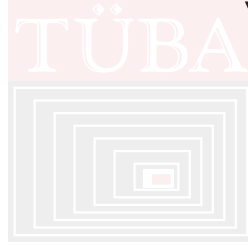
www.tuba.gov.tr

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
CUMHURBAŞKANLIĞI

Şifhelerinde

Evzahu'l-Mesâlik ilâ Ma'rifeti'l-Büldân ve'l-Memâlik

Sipâhîzâde Mehmed

Hazırlayan
İlhami Danış

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

www.tuba.gov.tr

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ

Büyük gelecekle, büyük geçmişlerin bilgi ve birikimi üzerine inşa edilir.

Türkiye, ihtişamlı bir medeniyetin ve zengin bir tarihin meydana getirmiş olduğı büyük bir birikimin varisidir. Kökleri bilime, bilgiye, hikmete ve irfana dayanan bu birikim, ülkemizin geleceğinin inşası gayretlerinde de en önemli referansımız olmalıdır. Bu büyük birikimden yararlanmadığımız takdirde, geçmişimizi “müzelik bir emtia”ya dönüştürürüz, sağlıklı bir gelecek inşa edemeyiz.

Zira tarih, sadece geçmişte olup biten değil, aynı zamanda bugüne kalan, yarına da aktarılacak olandır. Milletler tarihte yalnızca geçmişlerini değil, geleceklerini de ararlar. Geçmişiyile barışamayan, tarihini yorumlayamayan, ecdadına yabancılaşan milletler, sağlıklı bir gelecek inşa edemezler.

Çağımıza ve geleceğe yapacağımız etki bakımından, sahip olduğumuz zengin mirası yeniden ve daha güçlü biçimde harekete geçirmemiz gerekiyor. Türkiye Bilimler Akademisi tarafından yürütölen “Türk-İslâm Bilim ve Kültür Mirası Projesi”ni, işte bu amaca yönelik bir çalışma olarak değerlendiriyorum.

Proje kapsamında, sosyal bilimler, İslâmî ilimler, Türkiyat, sağlık ve tabiat bilimleri ve teknik bilimler alanlarında hazırlanan eserlerin, bilim ve kültür hayatımıza kazandırılmasını takdirle karşılıyorum.

Bu vesileyle, eserlerin müelliflerini rahmet ve şükranla yâd ediyor, projenin hayata geçirilmesinde görev alan bilim adamlarımız ile TÜBA mensuplarını kutlıyorum.

Recep Tayyip Erdoğan

T.C. Cumhurbaşkanı

Takdim

Sürdürülebilir kalkınma; “güçlü makroekonomik politikalar” ile “rekabeti odağına alan yapısal reformların” bir arada uygulanması ile mümkündür. Rekabette söz sahibi olabilmek ise; bilimsel ve teknolojik gelişmelerden en iyi şekilde faydalanmak, bu gelişmeleri içselleştirmek ve bir sonraki adımı da tasarlamakla mümkün oluyor. Bunu başarabilen ülkeler gelişmişlik konusunda rakiplerini geride bırakıyor ve küresel ekonomide daha fazla söz sahibi olmaya başlıyor.

Bilimsel ve teknolojik gelişme “yeni”, “daha iyi” ve “keşfedilmemiş” olanı arama çabasıdır. Fakat bu çaba, geçmişten asla kopuk değildir. Geçmiş mirasın çok daha iyi anlaşılması, geleceğin daha sağlam inşası için bir zorunluluk olarak karşımıza çıkıyor. Türkiye tam da bu noktada, bulunduğu coğrafya ve sahip olduğu eşsiz tarihi ve kültürel birikimiyle ciddi bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Türk-İslâm medeniyetinin kadim bir üyesi olarak; insanlığın bilimsel, teknik ve kültürel gelişimine çok somut katkıları olan bir medeniyetin mirasçısıyız.

Türk-İslâm medeniyetine ait eserlerin gün ışığına çıkarılması; yeni kuşakların geçmişten feyz alarak daha güçlü bir motivasyonla yola devam etmesine katkı sağlayacaktır. Bu eserler ayrıca, bilim, Ar-Ge ve yenilikçilik konusundaki politikalarımız için de girdi sunarak, farklı bakış açılarından faydalanma imkanı verecektir. Bu kapsamda, Sayın Cumhurbaşkanımızın himayelerinde, Türkiye

Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından yürütölen “Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Projesi”ni çok değeri ve benzersiz bir adım olarak görüyorum. Proje; matematik, astronomi, tarih, coğrafya, edebiyat ve felsefe gibi alanlarda saygıdeğer İslâm âlimleri tarafından hazırlanan eserleri bilim dünyasına kazandırmayı amaçlıyor.

Yüksek himayeleri için Sayın Cumhurbaşkanımıza şükranlarımı zı arz ediyorum. Başta TÜBA çalışanları olmak üzere, bu çok kıymetli proje için emeği geçen herkesi içtenlikle tebrik ediyorum. Eserlerin yazarlarını rahmet ve hayırla yâd ediyor, Projenin Milletimizin bilimsel ve topyekün kalkınması için yararlı olmasını diliyorum.

Mustafa Varank

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanı

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

www.tuba.gov.tr

Sunuş

Bilim ve yenilikçilik performansı, günümüzde ulusal kalkınma ile uluslararası rekabette üstünlük sağlama bakımından belirleyici stratejik öneme sahiptir. Toplumların geleceği ve refahı için bilimin, bilimsel düşünce ve yaklaşımların önemsenmesi ve yaygınlaştırılması, gençlerin bilim ve araştırma alanına yönlendirilmesi, bilimsel çalışma ve başarıların teşvik edilmesi bir gerekliliktir. Bu hususlar, dünyadaki muadilleri gibi milli akademimiz Türkiye Bilimler Akademisi/TÜBA'nın amaç ve görevleri arasında yer almaktadır. Millet olarak, önemli bir bölümü gün ışığına çıkarılmayı ve değerlendirilmeyi bekleyen zengin bir bilim ve kültür mirasına sahip bulunuyoruz. Bu mirasın daha görünür ve yararlanılır kılınması, bugünkü ve gelecekteki performansımız ve ulusal hedeflerimize ulaşmamız açısından büyük önem taşımaktadır.

Tarihsel birikim ve mirasın ortaya çıkarılması ve değerlendirilmesi, diğer yararları yanında, başarılı bir performans için gerekli özgüven ve motivasyona yapacağı katkı bakımından da büyük önem taşır. Uluslararası yarışta son iki yüzyıldır ve günümüzdeki görece konumumuz ile geleceğe yönelik yüksek amaçlarımız dikkate alındığında, bireysel ve toplumsal düzeyde sağlıklı bir benlik/kimlik ve özgüven inşası ile güçlü bir ekosistem ve kültürün oluşturulmasına gerek olduğu ve bu konuda her Türk vatandaşı ve kurumunun katkı ve destek sağlamasının ulusal bir görev olduğu açıktır.

TÜBA Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Projesi, ülkemizin ulusal akademisi olma sorumluluğu ile Kalkınma Bakanlığı'nın mali

desteğiyle 2014 yılında başlatılmıştır. Proje kapsamında Türk-İslâm medeniyeti havzasında, fen, mühendislik, Türkiyat, sosyal bilimler, dinî ilimler gibi alanlarda eski-farklı Türk lehçeleri ile diğer dillerde üretilmiş, uzman bilim insanlarımızca seçilen 100 eserin, imkân ve ihtiyaca göre transliterasyonu, tıpkıbasımı ve/veya tercümesi yapılarak yayımlanması yoluyla bilim ve kültür âleminin ve gelecek kuşakların istifadesine sunulması hedefi doğrultusunda yayınlarımız devam etmektedir.

TÜBA Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Projemiz, çok sayıda paydaşın doğrudan ve dolaylı katkı ve desteklerinin eseridir. Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Projemizin başlangıçtan beri Sayın Cumhurbaşkanımızca desteklenmesi ve 2018 yılı başında resmen Cumhurbaşkanlığı himayelerine alınmış olması, Akademimiz açısından büyük bir onur ve teşvik kaynağı olmuştur. Bilime ve projemize verdikleri çok değerli destek ve yüksek himayeleri için Sayın Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan'a kalbî şükranlarımızı arz ediyoruz.

Bugüne kıyasla oldukça kısıtlı koşullarda bu eserleri kaleme alan bilim ve kültür tarihimizin kahramanlarını rahmet ve şükranla yad ediyoruz. Bu eserlerin çoğaltılması, saklanması ve bugüne ulaşmasında rol alan isimsiz kahramanları da saygıyla anıyoruz. Eserlerin transliterasyonu, tıpkıbasımı ve/veya tercümesi ve tahlilini yaparak günümüzün ve geleceğin okuyucu ve araştırmacılarına ulaşmasını sağlayan bilim insanlarımıza müteşekkirimiz. Yayına hazırlık ve basım sürecinde rol alan Akademi üyelerimiz, bilim insanlarımız ve çalışanlarımız ile projeye katkı sağlayan tüm paydaşlarımıza da teşekkür ediyoruz.

TÜBA Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Projesi kapsamında yayımlanan eserlerin Milletimizin bilimsel ve topyekûn gelişimi ile medeniyet ihyası/inşası süreci bakımından yararlı olmasını diliyoruz.

Prof. Dr. Ahmet Cevat Acar
2012-2019 TÜBA Başkanı

Prof. Dr. Muzaffer Şeker
TÜBA Başkanı

İçindekiler

Takdimler ve Sunuş

Önsöz	13
Kısaltmalar Listesi	15
Şekiller, Haritalar, Resimler, Tablolar Listesi	17
Giriş	19

BİRİNCİ BÖLÜM

Sipâhîzâde Mehmed ve Eserleri	25
Hayatı	25
Eserleri	34

İKİNCİ BÖLÜM

Evezhu'l-Mesâlik ilâ Ma'rifeti'l-Büldân ve'l-Memâlik:

Önemi, Kaynakları ve Tesirleri	39
Esere Dair Genel Bilgiler	40
<i>Evezhu'l-Mesâlik</i> ve Ana Kaynağı <i>Takvîmü'l-Büldân</i>	90
<i>Evezhu'l-Mesâlik</i> 'in Diğer Kaynakları	115
Sipâhîzâde Mehmed'in Kaynakları Kullanma Metodu	163
<i>Evezhu'l-Mesâlik</i> 'in Tesirleri	168
Değerlendirme	185
Kaynakça	189

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Evzahu'l-Mesâlik ilâ Ma'rifeti'l-Büldân ve'l-Memâlik:

Fihrist ve Metin 197

Metni Hazırlarken Takip Edilen Yol 197

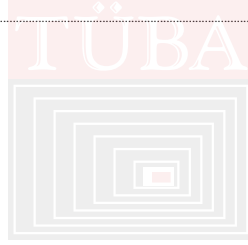
Fihrist 201

METİN

Evzahu'l-Mesâlik ilâ Ma'rifeti'l-Büldân ve'l-Memâlik 217

Dizin 491

Eserden Örnek Sayfalar 543

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

www.tuba.gov.tr

Önsöz

Osmanlı coğrafyacılığı alanında yapılan modern çalışmaların sayısı ve niteliği son dönemlerde artmakta ve bu alanda oluşan yeni bilgiler araştırmacılara farklı ufuklar açmaktadır. Arap İslâm coğrafyacılığının ana kaynağını oluşturduğu, ardından hem doğu hem batı coğrafyacılarının etkilerinin görüldüğü Türk İslâm coğrafyacılığı, özgün eserler, tercümeleler, derlemeler, atlaslar ve haritalardan oluşan geniş bir coğrafya külliyyatına sahiptir. Bu külliyyat üzerindeki çalışmalar sürecinde ve sayesinde Osmanlı coğrafyacılığının sahip olduğu zengin birikim daha açık bir şekilde görülecektir. Her bir çalışma bu alanda bir boşluğu dolduracak ve Osmanlı coğrafyacılığı ile ilgili yeni bilgilere erişilmesine zemin hazırlayacaktır.

XVI. yüzyıl, Osmanlı coğrafyacılığı için kadîm eserlerle tanışma ve yeni eserler telif etme sürecinin başlangıcı olmuştur. Bu çalışma kapsamında ele aldığımız Sipâhîzâde Mehmed'in *Evzahu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik* adlı eseri de XVI. yüzyıl Osmanlı coğrafyacılığının önemli eserlerinden biridir. Sipâhîzâde Mehmed, İslâm coğrafyacılığının en temel eserlerinden biri olup kendinden sonraki yüzyıllara rehberlik eden ve birçok müellifin eserine ilham kaynağı olan XIV. yüzyılın ünlü İslâm coğrafyacısı Ebü'l-Fidâ'nın *Takvîmü'l-büldân* adlı eserini ana kaynak olarak benimsemiş ve *Takvîmü'l-büldân*'da adı geçen şehirleri harf sıralamasına göre tertip etmiştir. *Takvîmü'l-büldân* dışında yaklaşık otuzu aşkın farklı kaynaktan da yararlanarak eserini telif etmiştir. Önce Arapça olarak yazılan eser III. Murad ile sadrazamları Sokullu Mehmed Paşa ve Siyavuş Paşa'ya sunulmuştur. Tevecüh görmesi üzerine, eser bizzat müellifi tarafından Türkçe'ye

çevrilmiştir. Eserin İstanbul kütüphanelerinde, yurtiçi ve yurtdışı kütüphanelerde onlarca nüshasının bulunması, eserin dönemi için ilgiye mazhar olduğunun ve coğrafya alanında önemli bir boşluğu doldurduğunun göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışmada öncelikle eserin müellifi Sipâhîzâde Mehmed'in hayatı, görevleri, şahsiyeti ve diğer eserlerine dair bilgi verilmiştir. Ardından *Evzahu'l-mesâlik* ile ilgili genel bilgiler aktarılmış, eserin Arapça ve Türkçe nüshaları tanıtılmış, eserin, ana kaynağı *Takwî-mü'l-büldân* ile irtibatının yanı sıra eserin diğer kaynakları, bu kaynakların kullanım yöntemi ve eserin tesirleri hakkında bilgilere de yer verilmiştir. Son olarak eserin üç nüshanın karşılaştırılması ile transkripsiyon metni oluşturulmuştur.

Bu çalışmanın ortaya çıkış sürecinde başta metot olmak üzere her konuda destek veren kıymetli hocam sayın Prof. Dr. Mahmut Ak'a, destekleri ve katkıları için değerli hocalarım Prof. Dr. M. Feridun Emecen, Prof. Dr. Ömer İşbilir, Prof. Dr. Abdülkadir Özcan ve Prof. Dr. Mustafa Çiçekler'e teşekkürlerimi sunarım. Çalışma süresince birçok kaynağa ulaşmamda yardımcı olan Cumhurbaşkanlığı Kütüphane Daire Başkanı Ayhan Tuğlu'ya ve onun şahsında Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Türk Hava Yolları Kütüphanesi çalışanlarına, akademisyenler için önemli bir başvuru merkezi konumundaki İSAM ve Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi çalışanlarına da teşekkürlerimi iletirim. Bu çalışma sürecinin en yoğun ve meşakkatli dönemine şahit olan, hiç bir zaman manevi desteğini esirgemeyen sevgili eşim Zeynep Kevser'e, bu süreçte neşe ve huzur kaynağımız olan sevgili kızlarım Elif Hüma ve Ayşe Rabia'ya müteşekkirim. Son olarak bu çalışmaların ortaya çıkmasına vesile olan Türkiye Bilimleri Akademisi (TÜBA) Başkanı Prof. Dr. Ahmet Cevat Acar'a, değerli katkı ve desteğinden dolayı Proje Yayın Koordinatörü Prof. Dr. Ahmet Arslantürk'e çalışmanın son değerlendirmelerinde emeği olan kıymetli hocam Prof. Dr. Ziya Yılmaz ve emeği geçen TÜBA çalışanlarına teşekkür ederim.

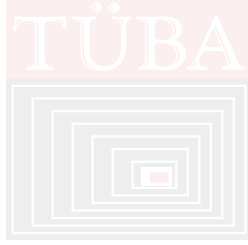
İlhami Danış

İstanbul, 2019

KISALTMALAR LİSTESİ

bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
DİA	: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Evzahu'l-mesâlik	: Evzahu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik
H.	: Hicri
HE	: Evzahu'l-mesâlik, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, nr. 607
İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
Ktp.	: Kütüphanesi
M.	: Miladi
MS	: Evzahu'l-mesâlik, Süleymaniye Ktp., Mihri- şah Sultan, nr. 304-2
neşr.	: Neşreden
nr.	: Numara
NO	: Evzahu'l-mesâlik, Nuruosmaniye Ktp., nr. 4693
RE	: Evzahu'l-mesâlik, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi Kısmı nr. 644

S. : Sayı
s. : Sayfa
SK : Süleymaniye Kütüphanesi
TSMK : Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
trc. : Tercüme eden
vr. : Varak
yay. haz. : Yayına hazırlayan

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

www.tuba.gov.tr

ŞEKİLLER, HARİTALAR, RESİMLER, TABLOLAR LİSTESİ

- Şekil 1 : Sipâhîzâde Mehmed'in Haşiye'sinin Kaynakları, 37
- Şekil 2 : Anâsır-ı Erba'a ve Dokuz Felek (RE), 52
- Şekil 3 : Anâsır-ı Erba'a ve Dokuz Felek (MS), 53
- Şekil 4 : Anâsır-ı Erba'a ve Dokuz Felek (Trankripsiyonlu Şekil), 54
- Şekil 5 : Hakiki İklimlerin Yeryüzündeki Dağılımı (RE), 56
- Şekil 6 : Hakiki İklimlerin Yeryüzünde Dağılımı, 57
- Tablo 1 : Yedi Hakiki İklimin Temel Özellikleri, 58
- Tablo 2 : Örfî İklimler (Evezahu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik), 59
- Şekil 7, 8 : Evzahu'l-mesâlik'te Kıyı Şeridine Dair Terimler, 61
- Şekil 9 : Kıyı Şeridi Terimleri, 61
- Tablo 3 : Evzahu'l-mesâlik'teki Denizler, 62
- Harita 1 : İsmihan Sultan nr. 298'deki Dünya Haritası (Asya, Afrika ve Avrupa Kıtaları), 71
- Harita 2 : İsmihan Sultan nr. 298'deki Dünya Haritası (Amerika Kıtası), 72
- Tablo 4 : Takvîmü'l-büldân'da Örfî İklimler, 96
- Şekil 10 : İstanbul Kütüphanelerindeki Takvîmü'l-büldân'da Örfî İklimler, 97

- Tablo 5 : Takvîmü'l-büldân'daki Cetvel Sistemi
(Cezîretü'l-Arab Örneği), 98
- Resim 1 : Takvîmü'l-büldân'daki Cetveller (1840 Baskısı), 100
- Resim 2 : Takvîmü'l-büldân'daki Cetveller, İstanbul Nüshaları, 101
- Tablo 6 : Takvîmü'l-büldân ve Evzahu'l-mesâlik'in
Tertip Karşılaştırması, 107
- Şekil 11 : Yeryüzünün Kısımları (Takvîmü'l-büldân), 109
- Resim 3 : Kâtib Çelebi'nin Evzahu'l-mesâlik'teki Derkenarları, 178
- Şekil 12 : Cihânnümâ'da Felekler, 180
- Şekil 13 : Evzâhu'l-mesâlik Türkçe Nüshalarda Felekler, 180

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

www.tuba.gov.tr

Giriş

İslâm coğrafyacılığının uzun yıllar boyunca oluşturduğu birikim, Osmanlı coğrafyacılığının XV. ve XVI. yüzyıllardaki gelişimine büyük ölçüde rehberlik etmiştir. Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında kozmoğrafya ve coğrafyaya dair eserler, daha çok İslâm coğrafyacılarının eserlerinin Türkçe'ye tercümesi veya şerhi şeklinde veya farklı kaynaklardan ve kişisel bilgilerden eklemeler yapılarak daha detaylandırılması şeklinde telif edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin gelişimi ve yeni toprakları hâkimiyet altına alması coğrafyaya duyulan ilgiyi daha da artırmış, hem fethedilen topraklar hem de dünyanın diğer bölgeleri ile ilgili malumata erişilmesi büyük önem kazanmıştır. Bu dönemde özellikle yollar ve şehirler ile ilgili temel bilgiler içeren eserlerden en çok askeri amaçla istifade edilmiştir.

Osmanlı coğrafyacılığı XV. yüzyılda şark eserlerini tanımak, XVI. yüzyılda ise bir yandan önceki yüzyıllarda yazılmış şark eserlerini tercüme etmek, bir yandan da onlara ilaveler yaparak eserler kaleme almak şeklinde gelişmiştir¹. Bu eserler daha çok denizler, göller, nehirler, dağlar ve iklimler ile ilgili temel bilgiler veren ve şehirler hakkında genel malumat ihtiva eden monografi tarzı eserler ve seyahat-nâmeler olmuştur². Osmanlı coğrafyacıları XVI. yüzyılda bir yandan da orijinal

•••••

¹ Mahmut Ak, “Osmanlı Coğrafya Çalışmaları”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)**, İstanbul, 2004, C. 2, S. 4, s. 169; F. Taeschner, “Osmanlılarda Coğrafya”, trc. Hâmid Sadî, **Türkiyat Mecmuası**, İstanbul, 1928, S. 2, s. 284. İsmail Hakkı Uzunçarşılı bu hususu, “şarkta yazılmış olan eserlerin tercümeleriyle nakillerinden ibaret olup bazan ilavelerle tevsi edilirdi” şeklinde ifade etmektedir; bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi (TTK), Ankara 1995, C. 4, 1. Bölüm, s. 506.

² Mahmut AK, “Osmanlı Coğrafya Çalışmaları”, **TALİD**, C. 2, S. 4, s. 169, Mahmut Ak, “Coğrafya, Osmanlılar Dönemi” **Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, 1993, C. 8, s. 62, F. Taeschner, “Osmanlılarda Coğrafya”, trc. Hâmid Sadî, **Türkiyat Mecmuası**, İstanbul, 1928, S. 2, s. 284-285; A. S. Levend, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara, 1984, C. I, ‘Giriş’, s. 407-415.

eserler telif etmeye başlamışlardır. Denizcilik alanında Piri Reis³ ve Seydi Ali Reis'in⁴ önemli eserleri, Emir Mehmed Suûdî'nin *Târîh-i Hind-i Garbî'si*⁵ yanında şehirler (İstanbul, Bursa, Şam, Mısır ve Bağdat)⁶ ve yollar hakkında yazılmış olan eserler Osmanlı coğrafyacılığının gelişimine önemli katkılar sağlamıştır.

XVI. yüzyılın sonlarında Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-avâlim*⁷ isimli eseri ile o döneme kadar yazılmış İslâm coğrafyacılığının klasik eserlerindeki bilgileri ve kendi seyahatindeki gözlemleri biraraya getirerek hem şark eserleri tarzında bir coğrafya kitabı yazmış hem de seyahatnâme türünün bir örneğini oluşturmuştur⁸.

XVII. yüzyıl Osmanlı coğrafyacılığı için zirve bir dönem olarak görülmektedir. Özellikle Kâtib Çelebi'nin *Cihânnümâ'sı* ve Evliya Çelebi'nin on ciltten oluşan *Seyahatnâme'si* türünün en önemli eserleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Katip olarak birçok sefere katılan ve bu seferler esnasında coğrafyaya ilgi duyan Kâtib Çelebi, denizleri, nehirleri, iklimleri ve karalardaki şehirleri ele aldığı *Cihânnümâ* eserini iki defa telif etmiş⁹ ancak her iki eser de tamamlan-

³ Mahmut Ak, "Osmanlı Coğrafya Çalışmaları", **TALİD**, s. 167-168; İdris Bostan, "Piri Reis", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, İstanbul, 2006, C. 37, s. 283-285, F. Taeschner, "Osmanlılarda Coğrafya", **Türkiyat Mecmuası**, S.2 s.284; Fikret Sancaoğlu, "Kitâb-ı Bahriyye", **DİA**, 2002, C. 26, s. 72-75. Piri Reis'in Kitâb-ı Bahriyyesi yanında iki önemli haritası da Osmanlı Coğrafyacılığı açısından büyük önemi haizdir.

⁴ Mahmut Ak, "Osmanlı Coğrafya Çalışmaları", **TALİD**, s. 168; Mahmut Ak, "Seydi Ali Reis", **DİA**, C. 37, s. 21-24, Şerafettin Turan, "Kitâbü'l-Muhît", **DİA**, C. 26, s. 111-112; Seydi Ali Reis, **Mir'atü'l-memâlik (İnceleme, Metin, İndex)**, haz. Mehmet Kiremit, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1999.

⁵ *Târîh-i Hind-i Garbî veya Hadis-i Nev'* olata bilinen eserin uzun yıllar müellifi hususunda farklı görüşler ortaya atılmıştır. Eserin III. Murad'a takdim edilen nüshasındaki hatimede müellif ismini ifade etmiş olup bu hatime diğer birçok nüshada (İbrahim Müteferrika'nın neşir için esas aldığı nüshada da isim belirtilmemiş) bulunmadığından ismi net bir şekilde uzun yıllar bilinmemiştir. Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz; Cevat İzgi, "Mehmed Suûdi Efendi", **DİA**, C. 28, s. 526; **Târîh-i Hind-i Garbî veya Hadis-i Nev'**, Tarih Araştırmaları Vakfı, 1999, İstanbul, s. 17; Mahmut Ak, "Emir Mehmed Suûdî", **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, C. I, s. 402-403; Cevat İzgi, **Osmanlı Medreselerinde İlim**, C. II, s. 260-262; Thomas Goodrich, "*Osmanlı Amerika Araştırmaları: XVI. Yüzyıla Ait Târîh-i Hind-i Garbî Adlı Eserin Kaynakları ile İlgili Bir Araştırma*", trc. H. G. Yurdaydın, **Belleten**, C. XLIX, S. 195, Ankara, 1986, s. 667-691; Mahmut Ak, "Osmanlı Coğrafya Çalışmaları", **TALİD**, s. 169; Thomas Goodrich, **The Ottoman Turks and the new world: A study of Târîh-i Hind-i Garbî and sixteenth-century Ottoman Americana**, Wiesbaden Otto Harrassowitz, 1990;

⁶ Mahmut Ak, "Osmanlı Coğrafya Çalışmaları", **TALİD**, s. 170, Şehirler hakkındaki monografiler için bkz. Taeschner, "Osmanlılarda Coğrafya", **Türkiyat Mecmuası**, S. 2, s. 284-285.

⁷ Eser, Mahmut Ak tarafından hazırlanmış ve Türk Tarih Kurumu tarafından basılmıştır. Âşık Mehmed, **Menâzirü'l-avâlim**, haz. Mahmut Ak, Türk Tarih Kurumu Yayınları (TTK), Ankara, 2007

⁸ Âşık Mehmed, **Menâzirü'l-avâlim**, haz. Mahmut Ak, C.I., s. XXXVI; Mahmut Ak, "Osmanlı Coğrafya Çalışmaları", **TALİD**, s. 173.

⁹ *Cihânnümâ*'nın iki farklı telifinin olması Kâtib Çelebi'nin ilk telif esnasında bazı coğrafyalar (Atlas Okyanusu adaları, İngiltere vd.) hakkında yeterli bilgiye erişememesinden dolayı telifte ara verip

mamıştır¹⁰. Eserinin ikinci telifinde daha sistematik bir yol izleyip altı kıtaya (Avrupa, Asya, Afrika, Amerika, Macellenika-Avustralya ve kutuplar) göre coğrafi bilgileri alfabetik sırayla ele almıştır¹¹. Aynı yüzyılda Evliya Çelebi kırk dört yıla yakın süren seyahati esnasında gördüğü, duyduğu bölgelerin tarihini, coğrafyasını, mimarisini, sosyal ve iktisadi hayatını detayları ile, mizahi yapısı gereği mübalağalarla ele aldığı 10 ciltlik ünlü *Seyahatnâmesi* ile büyük bir şöhrete ulaşmış, eser günümüze kadar çok sayıda ilim ehlinin merakını celbetmiş ve üzerinde birçok araştırmalar yapılmıştır¹².

XVII. yüzyılda Ebû Bekir b. Behrâm ed-Dimeşki¹³, XVIII. yüzyılda İbrahim Müteferrika¹⁴ ve Bartınlı İbrahim Hamdi'nin¹⁵ eserleri Osmanlı coğrafyacılığı açısından önemli çalışmalardır. XVIII. yüzyılda batı eserlerinin tercümeleri

.....
farklı kaynaklardan bilgi sahibi olduktan sonra eserini yeni baştan yazmaya karar vermesinden kaynaklanmaktadır. Özellikle Avrupa kaynaklı eserlere bu dönemde eğilmiş ve Mercator'un Atlas Minor'ununu Türkçe'ye çevirmiş, bu çeviriden *Cihânnümâ*'nın ikinci telifinde istifade etmiştir. İkinci telif de Kâtib Çelebi'nin ölümü nedeniyle tamamlanamamıştır. Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz. A. Adnan Adıvar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, s. 137-158; Orhan Şaik Gökyay, **Kâtib Çelebi: Yaşamı, Kişiliği ve Yapıtlarından Seçmeler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1982; Orhan Şaik Gökyay, “Kâtib Çelebi”, **İslâm Ansiklopedisi (İA)**, C. VI, s. 432-438, Fikret Sarıcaoğlu, “**Cihânnümâ** ve Ebûbekir b. Behrâm ed-Dimeşki - İbrahim Müteferrika”, **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, İstanbul, 1991, s. 121-128. Orhan Şaik Gökyay, “Cihânnümâ”, **DİA**, C. 7, 1993, s. 541-542; Orhan Şaik Gökyay, “Kâtib Çelebi”, **DİA**, C. 25, 2002, s. 36-40.

¹⁰ XVIII. yüzyılda İbrahim Müteferrika metin ve harita eklemeleri ile *Cihânnümâ*'yı matbaasında neşredip (10 Muharrem 1145 / 3 Temmuz 1732) geniş bir kitleye ulaşmasını sağlamıştır.

¹¹ *Cihânnümâ*'nın ikinci telifinin müellif hattı günümüze kadar ulaşmış olup Topkapı Kütüphanesi Revan Kısmı nr. 1624'te kayıtlıdır.

¹² Coğrafyanın yanı sıra edebiyat, tarih, sanat, mimari, iktisat, musiki vb. birçok alanda sahip olduğu muhteviyat açısından farklı alanlardaki araştırmacıların da dikkatini çeken *Seyahatnâme*'nin yazmalarına en uygun neşri, Yapı Kredi Yayınları tarafından 10 cilt (her cilt 2 kitap) olarak peyder pey hazırlanıp yayınlanmıştır. İlk cilt 1996, son cilt 2007 yılında tamamlanıp basılmıştır.)

¹³ *Atlas Mayor*'un mütercimi (Tercüme “*Nusretü'l-İslâm ve's-süürü fi tahrîr-i Atlas Mayor*” olarak 6 cilt halinde 1685 yılında tamamlanmıştır.) olarak bilinen Ebû Bekir Efendi, *Cihânnümâ*'ya bir Zeyl yazmanın yanı sıra *Risâle fi'l-coğrafya* adlı Arapça bir coğrafi eser telif etmiştir. Ebû Bekir b. Behrâm ed-Dimeşki ve eserleri hakkında detay bilgi için bkz. Fikret Sarıcaoğlu, “Ebû Bekir b. Behrâm”, **DİA**, C. 10, 1994, s. 110-111; Fikret Sarıcaoğlu, “**Cihânnümâ** ve Ebûbekir b. Behrâm ed-Dimeşki - İbrahim Müteferrika”, **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, s. 128-141; Mahmut Ak, “Osmanlı Coğrafya Çalışmaları”, **TALİD**, s. 174,175.

¹⁴ “el-Coğrafi” lakabı ile anılan İbrahim Müteferrika, özellikle coğrafi alandaki eserleri kendi matbaasında basması ve bunlara zeyil ve haritalar eklemesi yönü ile Osmanlı coğrafyacılığı alanına büyük katkı sağlamıştır. *Cihânnümâ*'nın ikinci telifini metin ve haritalar ekleyerek basması, bu eserin bilinirliğine büyük katkı sağlamıştır. İbrahim Müteferrika ve matbaasında basılan eserler hakkında bkz. Örlin Sabev, **İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2006; Fikret Sarıcaoğlu, Coşkun Yılmaz, **Müteferrika: Basmacı İbrahim Efendi ve Müteferrika Matbaası**, Esen Ofset, İstanbul, 2008; Erhan Afyoncu, “İbrahim Müteferrika”, **DİA**, C. 21, 2000, s. 324-327; T. Halasi Kun, “İbrahim Müteferrika”, **İslâm Ansiklopedisi (İA)**, C. V /2, s. 896-900

¹⁵ Bkz. Mahmut Ak, “İbrahim Hamdi” **DİA**, C. 21, 2000, s. 314-316.

ile devam eden Osmanlı coğrafyacılığı XIX. yüzyılda telif eser hususunda neredeyse durma noktasına gelmiştir. Fransızcadan yapılan tercüme ve yabancılar tarafından yapılan haritalar bu dönemin önemli coğrafya çalışmalarıdır.

Osmanlı coğrafyacılığı alanındaki eserlere ilgi günümüzde gittikçe artmaktadır. Kâtib Çelebi ve Evliya Çelebi etrafında şekillenen bu çalışmalar farklı eserler ve müelliflere de yönelmiştir. Bu süreç yeni eserler üzerindeki araştırmalarla devam etmektedir.

Bu çalışmada ele alınan *Evzahu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik* XVI. yüzyılda yazılmış olup ana kaynağının *Takvîmü'l-büldân* olması hasebiyle büyük ilgiye mazhar olan bir eserdir.

İslâm coğrafıcılığında önemli bir yere sahip olan Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ali'nin *Takvîmü'l-büldân*'ı, hem dönemi için hem de sonraki asırlar için oldukça ehemmiyetli bir coğrafi eserdir. Yazıldığı XIV. yüzyıldan sonraki asırlarda birçok coğrafya çalışmasına kaynak olmuş, XVI. ve XVII. yüzyıldaki Osmanlı coğrafyacıları¹⁶ tarafından da başucu eseri olarak kullanılmış, 1840 yılında ise ilk defa Paris'te yayımlanmıştır¹⁷.

Evzahu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik'in müellifi Sipâhizâde Mehmed de bu eserin önemini idrak edip *Takvîmü'l-büldân*'ı esas kaynak olarak benimsemiş, yanı sıra otuzu aşkın farklı kaynaktan da istifade ederek eserini telif etmiştir. Önce Arapça¹⁸ olarak telif ettiği eseri daha sonra bizzat kendisi muhtasar bir şekilde Türkçe'ye çevirmiştir. Eseri, dönemin padişahı ve sadrazamları tarafından iltifata mazhar olmuş ve eserin çok sayıda nüshaları günümüze ulaşmıştır.

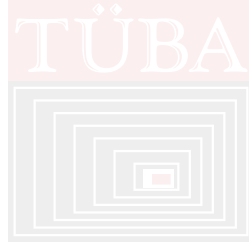
•••••

¹⁶ *Takvîmü'l-büldân*'dan Sipâhizâde Mehmed dışında Osmanlı coğrafyacılarında özellikle Âşık Mehmed ve Kâtib Çelebi de istifade etmiştir. Kâtib Çelebi, *Cihânnümâ*'nın kaynakları arasında *Takvîmü'l-büldân*'ı da sayar. Âşık Mehmed'in eserinin *Takvîmü'l-büldân* ile irtibatı için bkz. Mahmut Ak, "Menâzirü'l -avâlim ve Kaynağı Takvîmü'l -büldân", **Prof Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, İstanbul 1991, s. 101-120.

¹⁷ *Takvîmü'l-büldân*'ın önemi için; Par M. Reinaud, **Geographie d'Aboulfeda, Traduite de l'Arabie en Français, Tome I (Introduction Generale a la Geographie des orientaux)**, Paris, 1848, s. XXVII-XXXVIII; Mahmut Ak, "Menâzirü'l -avâlim ve Kaynağı Takvîmü'l -büldân", **Prof Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, s. 105-106; Brockelmann, "Ebülfida", **İA**, C. IV, s. 78; H. A. R. Gibb, "Abu'l-Fida", **EI2**, C. I, s. 118-119.

¹⁸ Osmanlı coğrafyacılığı alanında Arapça telif edilen eser sayısı azdır. Sipâhizâde Mehmed'ten bir asır sonra Ebü Bekir Behrâm ed-Dimeşki *Risâle fi'l-coğrafya* eserini Arapça olarak yazmıştır. Bunun dışındaki eserler için bkz. Cevdet Türkay, **İstanbul Kütüphanelerinde Osmanlılar Devrine Aid Türkçe-Arapça-Farsça Yazma ve Basma Coğrafya Eserleri Bibliyografyası**, Maarif Vekaleti Yay., İstanbul, 1958.

Şüphesiz eserin en önemli özelliği *Takvîmü'l-büldân*'da yer alan bilgileri alfabetik bir sistemle ele almasıdır. Bu husus eserin ana kaynağı olması hasebiyle dolaylı olarak *Takvîmü'l-büldân*'ın ve eserin kendisinin, yani *Evzahu'l-mesâlik*'in istifadesi açısından büyük bir kolaylık sağlamıştır.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

www.tuba.gov.tr

BİRİNCİ BÖLÜM

Sipâhîzâde Mehmed ve Eserleri

Hayatı

Zilka'de 997/Eylül 1589'da vefat eden Sipâhîzâde Mehmed'in hayatı, tahsili ve yaptığı görevler ile ilgili bilgiler sınırlı olup¹ kendisi ile ilgili malumat veren kaynaklarda genellikle mesleği ve eserleri hakkında kısa bilgiler yer almaktadır. Kendi eserlerini incelediğimizde de ismi dışında hayatı ile ilgili herhangi bir

.....
¹ Sipâhîzâde Mehmet hakkında en detaylı bilgiler Nev'izâde Atâi'nin eserinde (*Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri: Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmîleti's-Şakâik*) ve Bursalı Mehmed Tahir'in *İslâm Mecmuası*'nda yazdığı "Sipâhîzâde Mehmet b. Ali" bahsi ile yine Mehmed Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* eserinde "Sipâhîzâde Mehmed" başlığı altında yer almaktadır.

Sipâhîzâde Mehmed'in hayatı ve eserleri ile ilgili bilgi ihtiva eden eserlerin başlıcaları şöyle sıralanabilir: Nev'izâde Atâi, **Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri: Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmîleti's-Şakâik**, Neşre Hazırlayan Abdülkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989, C. III, s. 309-310. (Bundan sonra "Nev'izâde Atâi, Hadâiku'l-Hakâik" olarak gösterilecek); Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1333, C. 3, s. 65; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, haz. M. A. Yekta Saraç, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), Ankara, 2016, C. 3, s. 1005; Mehmed Tahir, "Sipâhîzâde Mehmed b. Ali", **İslâm Mecmuası**, C. I, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet (İstanbul), 1332, s. 198,199; Mahmut Ak, "Osmanlı Coğrafya Çalışmaları", **TALİD**, C. 2, Sayı 4, s. 163-211; Aşık Mehmed, **Menâzirü'l-avâlim (Tahlil ve Dizin)**, Hazırlayan Mahmut Ak, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007, C. I, s. XXXV; J. H. Kramers, "Coğrafya", **İslâm Ansiklopedisi [İA]**, Eskişehir, 2001, C. 3, s.217 (J. H. Kramers, müellifin ismini Ali Sipâhî, eserin adını da *Az zahal-masalik ile ma'rifat al-mamalik* olarak ifade etmiş ve eserin Takvîmü'l-büldân ile irtibatına değinmemiştir); İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu (TTK), Ankara, 1995, C. 4, 1. Bölüm, s. 506; Mahmut Kaya, "Sipâhîzâde Mehmed", **DİA**, 2009, C. 37, s. 258,259; Franz Taeschner, "Osmanlılarda Coğrafya", **Türkiyat Mecmuası**, İstanbul, 1926, C. II, s. 277,278; **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi**, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi [IRCICA], C. 1, s. 64-68; M. Tayyip Gökbilgin, "Bursa'da Kuruluş Devrinin İlim Müesseseleri, İlim Adamları ve Bursa Tarihçileri Hakkında", **Necati Lugal Armağanı**, Ankara, 1968, s. 270, 271.

bilgiye erişilememiştir. Sipâhîzâde Mehmed'in, farklı şekillerde vasıflandırma- lar olsa da eserlerindeki tam ismi “Mehmed b. Ali eş-şehîr Sipâhîzâde” olarak geçmektedir². XIX. yüzyıl başlarına kadar genellikle lakabların asıl isimden önce yazıldığı dikkate alınarak³, çalışmamızda müellifin ismi “Sipâhîzâde Mehmed” olarak kullanılacaktır. Müellifin Sipâhîzâde lakabı ile neden meşhur olduğuna dair eserlerinde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak isminin tam yazımından Mehmed'in babası Ali'nin kuvvetle muhtemel sipâhî⁴ olması hasebiyle babasına izafeten “Sipâhîzâde Mehmed” olarak meşhur olduğunu ifade edebiliriz. Sipâhîzâde Mehmed'in kendisi ile ilgili ismi dışında bir bilgi olmadığı gibi babasının sipâhî olarak herhangi bir şöhreti olup olmadığına veya babasının hayatına dair başkaca bir bilgi de eserlerinde yer almamaktadır.

Sipâhîzâde Mehmed ile ilgili sonraki dönem kaynaklarında aktarılan en temel bilgiler; Bursalı⁵ olduğu, müderrislik ve kadılık görevleri yapmış olduğu,

2 “... bu bende-i dâi fevkal'ad Mehmed b. Ali eş-şehîr Sipâhîzâde *Evzahu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik* nâm kitabı te'lîf ve tasnîf ...” RE, nr. 644, 2a. Sipâhîzâde Mehmed'in isminin eserlerinde farklı yazılışları söz konusudur. Eserlerinden ulaşabildiğimiz nüshalarda isminin üç farklı yazımına tanıklık ettik. “Mehmed b. Ali eş-şehîr Sipâhîzâde” *Evzahu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik*'in birçok nüshalarında (HE 607, 2a; RP 1060, 2a; YC 787, 2a; RE 644, 2a; HF 207, 1b; Michigan 1b) ve Sipâhîzâde Mehmed'in *Enmüze'ül-fünûn* adlı eserinde yer alırken; “Mehmed eş-şehîr bi-ibn-i Sipâhîzâde” (İS 298, 1b; NO, 2a; RP 1059, 1b) en yaygın ikinci kullanım şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. Nadiren de olsa “Mehmed eş-şehîr Sipâhîzâde” şeklinde kullanım da söz konusudur. Nev'izâde Atâî eserinde “el-Mevlâ Mehmed Sipâhîzâde” olarak kendisinden bahsetmiştir. (Nev'izâde Atâî, **Hadâiku'l-Hakâik**, C. III, s. 309) Sipâhîzâde Mehmed ile ilgili malumat içeren sonraki dönem eserlerde Bursalı olması hasebiyle “Mehmed b. Ali el-Bursevî” şeklinde isminin yazımına rastlanılmaktadır. Uzunçarşılı'da *Osmanlı Tarihi*'nde “Bursa'lı Sipâhîzâde Mehmed Efendi” olarak bahseder. Bazı eserlerde (Adnan Adıvar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, s. 93) ismi “Mahmud b. Ali Sipâhîzâde” olarak ifade edilmiştir. *Târih-i Hind-i Garbi veya Hadis-i Nev'in Kültür Bakanlığı* baskısındaki Osmanlı dönemi coğrafya eserleri ile ilgili bilgiler verilen önsözünde ise isminin “Ali Sipahi” olduğu (doğumu 1588 yılı olarak belirtilmiş) ve *Evzahu'l-mesâlik ilâ Ma'rifeti'l-Memâlik* (eserin ismi bu şekilde ifade edilmiş) adlı eserinin coğrafyacıların eserlerinden derlenen bir anatomi kitabı olduğu ve bunu Muhteşem Süleyman'ın veziri Sokullu Mehmed Paşa'ya ithaf edildiği belirtilmiştir. (*Târih-i Hind-i Garbi veya Hadis-i Nev*, s. 16)

3 Aşk Mehmed, **Menâzirü'l-avâlim**, haz. Mahmut Ak, C. I, s. XXXVII.

4 Sipahi, Osmanlı Devleti'nin askeri yapısı içerisinde önemli bir yer teşkil eder. Kapıkulu süvarilerinin en seçkin grubuna sipahi adı verildiği gibi, tımar sahibi süvari asker sınıfına da sipahi denilmektedir. Tımar sahibi sipahiler Osmanlı ordusunun en kalabalık askeri grubunu oluştururlar. Kendilerine dirlik olarak verilen arazilerden topladıkları vergiler karşılığında atı ve yardımcısıyla birlikte sefere katılırlar. Bkz. Erhan Afyoncu, “Sipahi”, **DİA**, 2009, C. 37, s. 256-258.

5 “Maârifmendân-ı kuzâtdan, zü-fünûn bir zât-ı fezâil-nihâd olup Bursa'lıdır.” Bursalı Mehmed Tahir, “Sipâhîzâde Mehmed b. Ali”, **İslâm Mecmuası**, C. I, s. 198; “Kadılar sınıfından ilim sahibi bir zat olup Bursalı'dır.” Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, C. 3, s. 65; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, haz. M. A. Yekta Saraç C. III, s. 1005; “el-Mevlâ Mehmed Sipâhîzâde: Burusevidür.”, Nev'izâde Atâî, **Hadâiku'l-Hakâik**, s. 309; “Bursalı olup bazı med-reselerde müderrislikten sonra ...” Cahit Baltacı, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV) Yayınları, İstanbul, 2005, C.2, s. 758. Sipâhîzâde Mehmed'in

eserlerinin ilim ehli tarafından takdir edilmiş olduğu⁶, eserlerinin İstanbul kütüphanelerinde birçok nüshalarının bulunduğu, XVI. yüzyıl ulemasından önemli biri olduğu, şeklindedir.

Görevleri

Hayatına dair bilgiler sınırlı olan Sipâhizade Mehmed'in yaptığı görevlere dair günümüze erişmiş belge ve bilgiler çerçevesinde onun müderrislik ve kadılık görevlerini ifa ettiği görülmektedir. Müderrislik görevinin son aşamasında, Ayasofya müderrisi iken kadılık mertebesine terfi etmiş ve son olarak İzmir kadısı olarak görev yaparken vefat etmiştir.

Osmanlı medrese sisteminde müderrislik sürecinin yirmi akçeli medreselerle başladığı ve sırasıyla otuz akçe ve kırk akçe medreselerine geçiş yapıldığı bilinmektedir. Sipâhizade Mehmed, *Hâşiye-i Tecrîd*'e⁷ yazdığı *Hâşiye*'yi dönemin Anadolu Kazaskeri Abdülkerimzâde'ye sunduğunda kendisine yüz filori⁸ ve otuz akçelik medresenin tezkiresi⁹ verilmiştir¹⁰. Abdülkerimzâde¹¹, Şevval 965

doğduğu şehir olan Bursa Osmanlı ilim dünyası için önemli bir menba olmuştur. Kuruluş döneminde itibaren Bursa'daki medreselerde yetişen önemli ilim adamları söz konusudur. Sipâhizade Mehmed'in hangi ortamda eğitim aldığı ve yetiştiği hususu için bkz. M. Tayyip Gökbilgin, "Bursa'da Kuruluş Devrinin İlim Müesseseleri, İlim Adamları ve Bursa Tarihçesi Hakkında", **Necati Lugal Armağanı**, s. 261-265; Mefail Hızlı, **Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri**, İstanbul, 1998.

⁶ Nev'izade Atâi, **Hadâiku'l-Hakâik**, s. 310.

⁷ Osmanlı medreselerinde yirmi akçeli medreselerde Kelâm ilmi ilgili *Hâşiye-i Tecrîd* eseri okutulmaktaydı. Bu sebeple yirmi akçelik medreselere Tecrîd Medreseleri de denilmektedir.

⁸ Filori, kelime kökeni itibarıyla İtalyanca olup Osmanlı Devleti'nde Avrupa kaynaklı altın paraları belirtmek amacıyla kullanılan bir terimdir. Zamanla Osmanlı Devleti'nde bu isim hem devletin kendi bastıkları hem de Avrupa'da basılan altınlar için kullanılmıştır. Bkz. Halil İnalçık, "Filori" **DİA**, C. 13, 1996, s. 106-107.

⁹ Müderris adayı (mülazım) medrese eğitiminden sonra görev almak istediği bölgeye göre Anadolu veya Rumeli kazaskerinin defterine (matlab veya ruznâme) kaydolup sıra beklerdi. Bu bekleme süreci mülaazemet dönemi olarak adlandırılırdı. Müderris adayı sırası geldiğinde yirmi akçeli medrese ile göreve başlardı. Bu görev sıralaması yirmi, otuz, kırk, elli akçeli medreselerde müderrislik olarak devam ediyordu. Sipâhizade Mehmed'in otuz akçeli medrese için yazdığı *Hâşiye*, müderrislerin farklı aşamalarda da bazı imtihanlardan geçtiğini göstermektedir. Sahn medreselerinde müderrislik yapmak isteyenler ise bizzat kazaskerin de bulunduğu bir ilim heyeti huzurunda imtihana tabi tutulurdu. Bu imtihandan başarılı olanlar Sahn müderrisliğine yükselirdi. Bkz. Cahit Baltacı, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, C.1, s. 108-110; Mehmet İpşirli, "Müderris - Osmanlılar'da" **DİA**, C. 31, s. 468, 469.

¹⁰ Nev'izade Atâi, **Hadâiku'l-Hakâik**, s. 116.

¹¹ İbn-i Abdülkerim (Muhammed bin Abdülvehhâb bin Abdülkerim Rûmi veya Abdülkerimzâde Muhammed Efendi) olarak da bilinen Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyılının önemli alim ve şairlerinden biri olup Abdülkerimzâde olarak meşhurdur. Çeşitli medreselerdeki müderrislik görevinden

(Temmuz 1558) ile 21 Rebiülevvel 971 (8 Kasım 1563) tarihleri arasında Anadolu Kazaskeri olarak görev yapmıştır¹². Müderris atamaları yetkisine sahip olduğu bu dönemde Sipâhizâde Mehmed kendisine eserini takdim etmiştir. Sipâhizâde Mehmed'e otuz akçeli müderrislik vazifesinin Anadolu Kazaskeri görevini ifa ettiği süre içerisinde Abdülkerimzâde tarafından verildiği dikkate alındığında Sipâhizâde Mehmed'in 1558-1563 yılları arasında (en geç tarih olarak 8 Kasım 1563) yirmi akçeli medrese müderrisliğinden otuz akçeli medrese müderrisliğine geçtiği söylenebilir.

Otuz akçeli medrese müderrisliğinden sonra kırk akçeli medrese müderrisliğine atanan Sipâhizâde Mehmed'in kırk akçelik medrese müderrisliğinden sonra atandığı görevler tarih itibarıyla kaynaklarda yer almaktadır. Buna göre Sipâhizâde Mehmed kırk akçelik medresedeki görevini icra ederken Safer 981/Haziran 1573'te elli akçe ile Koca Mustafa Paşa Medresesi'ne¹³ müderris olarak tayin edilmiştir¹⁴. Receb 983/Ekim 1575'te ise Edirne'deki Üç Şerefeli Medreseye¹⁵ müderris olarak atanmıştır. Müderrislik pâyelerinde yükselmeye devam eden Sipâhizâde Mehmed, Edirne'den sonra¹⁶ Rebîülâhîr 987/Mayıs 1579'da Sahn-ı Seman'dan¹⁷ Karadeniz cihetindeki dördüncü medrese olan

••••• TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ

sonra Haleb, Şam, Kahire, Şam ve Bursa kadılıklarında bulunmuş, ardından Anadolu Kazaskeri olarak tayin edilmiştir. Bkz.: Nev'izâde Atâî, **Hadâîku'l-Hakâik**, haz. Suat Donuk, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2017, s. 492; Abdullah Kızılçık, "Osmanlı Dönemi Âlim ve Şairlerinden Abdülkerimzâde Mehmed Efendi ve Kaside-i Mimiyyesi", **Şarkiyat Mecmuası**, İstanbul 2009, Sayı 11, s. 61,62.

¹² Kazaskerlerin görev süresi 17. yüzyıla kadar 2 yıl, sonrasında bir yıla inmiştir. Ancak kazasker olan bir zat birkaç defa görevlendirilebilirdi. Abdülkerimzâde'nin bu uzun görev süresinin nedeni de birkaç defa bu göreve atanmış olmasıdır. Bkz.: Mehmet İpşirli, "Kazasker", **DİA**, C. 25, 2002, s. 140-143; Nev'izâde Atâî, **Hadâîku'l-Hakâik**, haz. Suat Donuk, s. 49.

¹³ II. Bayezid döneminde İstanbul'da kurulan Koca Mustafa Paşa Medresesi'nin bânisi Yavuz Sultan Selim'in vezirliğini de yapmış olan Koca Mustafa Paşa'dır. Medrese Vakfiyesinde ellili olduğu zikredilmiş ancak bu müderrisin ilim ve fazilet sahibi olması şartına bağlanmıştır. Bunun dışındaki müderrislere 40 akçe verilmesi şart koşulmuştur. Sipâhizâde Mehmed ise 50 akçe ile görevlendirilmiştir; bkz. Cahit Baltacı, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, C.2, s. 534-535.

¹⁴ Nev'izâde Atâî, **Hadâîku'l-Hakâik**, s. 309; Cahit Baltacı, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, C.2, s. 537.

¹⁵ Üç Şerefeli Medrese ilki II. Murad, ikincisi Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılan iki medreseden oluşmaktadır. II. Murad döneminde müderrislerine günlük 100 akçe verilirken, Fatih döneminde ikinci medrese ile birlikte 100 akçe ikiye bölünerek her bir müderrise 50 akçe vermeye başlanmıştır. Bkz. Cahit Baltacı, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, C.2, s. 725-726.

¹⁶ Nev'izâde Atâî eserinde 987 Rebîülâhîr'inde el-Mevlâ Emrullâh Mehmet b. Sîrek Muhyiddin el-Hüseyin'in Sipâhizâde yerine üç şerefeli pâyelerinin birine atandığını belirtmektedir. Bkz. Nev'izâde Atâî, **Hadâîku'l-Hakâik**, s. 433.

¹⁷ Fatih Sultan Mehmet'in kurucusu olduğu Sahn medreseleri Fatih'in vakfiyesine göre ellili medreselerdendir. Bünyesinde toplam 8 medrese bulunmakta olup vakfiyeye göre sekiz müderris vazife

Ayakkurşunlu Medrese'ye tayin edilmiştir¹⁸. Sipâhîzâde Mehmed'in müderris olarak son görevi, Zilhicce 991/Aralık 1583'de atandığı Ayasofya Medresesi¹⁹ müderrisliği olmuştur²⁰.

Osmanlı ilmiye teşkilatında üç temel görev söz konusudur. Bu üç temel görev müderrislik, kadılık ve müftülük olarak sıralanmaktadır²¹. Müderrislerin kadılığa geçişi mutlak bir uygulama iken bazen de müftülüğe atanırlardı. Müderrislerin bulunduğu medreseye göre atanacağı kadılıklar belirlenmekteydi. İlmiye teşkilatının bir üyesi olan Sipâhîzâde Mehmed'in de hayatında müderrislikten kadılığa geçiş sürecine tanıklık ediyoruz. Müderris olarak görev yaptığı 60 akçelik Ayasofya Medresesi'nden Şaban 992/Ağustos 1584'de²², 500 akçelik Bağdat Kadılığı görevine atanmıştır²³.

Bağdat kadılığına atanma tarihi tüm kaynaklarda yıl olarak birbirine uyarken, Bağdat kadılığı görevinden alındığı tarih ile ilgili farklı bilgiler söz konusudur. Bu konuda “el-Mevlâ Mehmed (Sipâhîzâde)” başlığı altında bilgi veren Nev'îzâde Atâî, Bağdat kadılığı görevinden Zilka'de 995/Ekim 1587'de azledilip yerine Seyrekzâde Efendi'nin²⁴ getirildiğini bildirir²⁵. Fakat, *Târîh-i Silsile-i*

yapmaktaydı. Yevmi elli akçelik olmasına rağmen önemli bir itibara sahip olan medresede kadiaskerlikten veya mevleviyet kadılığından emekli olanlardan birçoğu buraya müderris olarak tayin edilmiştir. Bkz. Cahit Baltacı, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, C.2, s. 611-614.

¹⁸ Nev'îzâde Atâî, **Hadâiku'l-Hakâik**, s. 309; Cahit Baltacı, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, C.2, s. 641.

¹⁹ Fatih Sultan Mehmet'in bânisi olduğu Ayasofya Medresesi Sahn-ı Seman medreselerinin kuruluşuna kadar en yüksek seviyedeki medrese konumunda idi. Molla Hüsrev, Ali Kuşçu (yevmi 200 akçe ile müderrislik yapmıştır) gibi devrin büyük alimlerinin de müderrislik yaptığı Ayasofya Medresesi bu yüksek konumunu muhafaza etmiş, XVI. yüzyılda yevmi 60 akçe ile müderrisler bu medresede vazife almışlardır. Bkz. Cahit Baltacı, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, C.2, s. 752-754.

²⁰ Nev'îzâde Atâî, **Hadâiku'l-Hakâik**, s. 310.

²¹ Mehmet İpşirli, “Müderris-Osmanlılar'da” **DİA**, C. 31, s. 468.

²² Bu tarih ile ilgili olarak kaynaklarda iki farklı gün belirtilmektedir. İlki, 25 Şaban 992/1 Eylül 1584'tür. Bkz. Divân-ı Hümayûn Ruûs Defterleri, Kamil Kepeci Tasnifi, nr. 244, s. 67. İkinci ise 20 Şaban 992/27 Ağustos 1584'tür; bkz. **Târîh-i Silsile-i Ulemâ**, SK, Esad Efendi Kısım, nr. 2142, vr. 22b. Ayrıca bkz. Cahit Baltacı, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, C.2, s. 758.

²³ **Târîh-i Silsile-i Ulemâ**, vr. 22b; Nev'îzâde Atâî, **Hadâiku'l-Hakâik**, s. 310; Bursalı Mehmed Tahir, “Sipâhîzâde Mehmed b. Ali”, **İslâm Mecmuası**, C. I, s. 198; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, C. III, s. 65.

²⁴ **Târîh-i Selânikî**'de bu isim Zeyrek-zâde olarak geçmekte olup belirtilen tarihte Bağdat kadısı olan Subaşızâde'nin yerine kadı olarak atanmıştır. Selaniki Mustafa Efendi, **Târîh-i Selânikî (971-1003/1563-1595)**, haz. Mehmet İpşirli, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1989, İstanbul, C. I, s. 194.

²⁵ Nev'îzâde Atâî, **Hadâiku'l-Hakâik**, s. 310. Nev'îzâde Atâî'nin **Hadâiku'l-Hakâik**'inde iki farklı isim ve iki farklı tarih söz konusudur.

Ulemâ'da²⁶ ve *Selanikî Tarihî*'nde²⁷ H. 995/M. 1587'de Bağdat kadılığı görevinde olan Subaşızâde'nin vefat edip yerine Sahn Müderrisi Seyrekzâde'nin tayin edildiğini görmekteyiz. Dolayısıyla Sipâhîzâde'nin azil tarihi 1587'den önce olmalıdır. Bazı kaynaklarda Zilka'de 995/Ekim 1587 olarak ifade edilen Bağdat kadılığından azil tarihi tashihe muhtaç bir bilgidir. Bu nedenle *Târîh-i Silsile-i Ulemâ*'da ve *Şakaik*'in “el-Mevlâ Mehmed (Müderris)” bahsinde, Sipâhîzâde için azil tarihi olarak ifade edilen Receb 994 (Haziran 1586) doğru bir tarih olarak değerlendirilmelidir²⁸.

Sipâhîzâde Mehmed, yukarıda belirttiğimiz çerçevede üç yıllık bir ma'zuliyet sürecinden sonra Muharrem 997/Kasım 1588'de İzmir Kadılığı'na tayin olunmuştur²⁹. Müderris olarak başladığı ilmiye teşkilatı içerisinde vazife sürecinin son aşamasında İzmir kadısı iken Zilka'de 997/Eylül 1589 tarihinde İzmir'de vefat etmiştir³⁰.

İlmi Şahsiyeti ve Şairliği

Sipâhîzâde Mehmed, “*ilim yolunda azm ederek*” ilk tedrisatını kendi memleketi ulemasından almıştır³¹. İlim ehlinde biri, mütefekkir bir âlim ve değerli bir riyaziyece olarak bilinmektedir³². Arapça ve Türkçe yazdığı eserler ve eserleri içerisinde yer alan Arapça ve Farsça şiirler Sipâhîzâde Mehmed'in üç dilde şiir ve nazma muktedir olduğunu göstermektedir³³. Eserlerinin büyük çoğunluğu-

26 *Târîh-i Silsile-i Ulemâ*, vr. 34a.

27 Selaniki Mustafa Efendi, *Târîh-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, haz. Mehmet İpşirli, C. I, s. 194.

28 “*El-Mevlâ Mehmed: Müderris. Bursa'daki Manastır Medresesi'ne de müderris olarak atanmış. Doksan iki senesinde Hasan Kethüdazâde yerine Sahn'a geldi. Doksan dört Receb'inde (994 Receb) Sipâhîzâde Efendi yerine Bağdad dâriüsselâm hükümeti ile bekâm eyledi.*” Nev'izâde Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik*, s. 297; *Târîh-i Silsile-i Ulemâ*, vr. 32a.

29 *Târîh-i Silsile-i Ulemâ*, vr. 39a; Nev'izâde Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik*, s. 310; Bursalı Mehmed Tahir, “Sipâhîzâde Mehmed b. Ali”, *İslâm Mecmuası*, C. I, s. 198; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. III, s. 65.

30 Nev'izâde Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik*, s. 310; Bursalı Mehmed Tahir, “Sipâhîzâde Mehmed b. Ali”, *İslâm Mecmuası*, C. I, s. 198; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. III, s. 65.

31 Mehmed Tahir, “Sipâhîzâde Mehmed” *İslâm Mecmuası*, s. 198. Osmanlı klasik dönemde medreselerden ziyade müderrislerin daha önemli bir rolü vardı. Müderrislerin isimleri ve onların okuttuğu ders ve kitaplar büyük önem taşıyıp icazatnamelerde onların isimleri zikredilirdi. Bu usul klasik İslâm medrese sistemi olup Osman Devletinin ilk dönemlerinde müderrisler yüksek ilim ehlinde oluşuyordu. Bu ilim ehlinde eğitim alan medrese talebeleri zamanla müderrisliğin ana kaynağı olmuşlardır. Mehmet İpşirli, “Müderris - Osmanlılarda”, *DİA*, C. 31, 2006, s. 470.

32 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 4, s. 506; Mehmed Tahir, “Sipâhîzâde Mehmed” *İslâm Mecmuası*, s. 198.

33 Mehmed Tahir, “Sipâhîzâde Mehmed” *İslâm Mecmuası*, s. 198.

nu Arapça yazan Sipâhîzâde Mehmed'in Arapça'nın yanı sıra Farsça beyitler de yazması ilim tahsili sürecinde Arapça³⁴ dışında Farsça'yı da iyi düzeyde öğrendiğini göstermektedir.

Nev'îzâde Atâî, *Hadâiku'l-Hakaik*'de "el-Mevlâ Mehmed b. Abdulvehhâb b. Abdülkerîm (Abdülkerîmzâde)" bahsinde³⁵ Sipâhîzâde Mehmed ile ilgili olarak otuz akçe medrese görevine talip iken *Hâşiye-i Tecrîd*'e şerh yazdığı ve bu şerhi Abdülkerîmzâde'ye sunduğunu ifade etmektedir. Bu *Hâşiye* de Arapça olarak yazılmış olup, müellifin ilim tahsil sürecinden hemen sonra veya ilk müderrislik dönemlerinde eserlerini telif etmeye başladığı görülmektedir. Tarihsel olarak ulaştığımız bir diğer bilgi ise *Evzahu'l-mesâlik*'in erişebildiğimiz en eski tarihli nüshasının H. 965/M. 1557-58 yılına kayıtlı olmasıdır. Bu nüshada³⁶ eserin telif/istinsâh yeri Kostantiniyye olarak ifade edilmiştir. Dolayısıyla Sipâhîzâde Mehmed'in ilim tahsil sürecinde veya müderrislik beklerken İstanbul'da bulunmuş olabileceği ve bazı eserlerini bu süreçte yazmış olabileceği varsayılabilir.

Sipâhîzâde, yazdığı eserlerini devlet ricaline sunmuş ve onların itifatına mazhar olmuştur. Bu onun ilim ehli olarak döneminde itibar gördüğünü ve sosyal çevresinin geniş olduğunu göstermektedir. *Evzahu'l-mesâlik*'i Sultan III. Murad'a, sadrazamlar Sokullu Mehmed ve Siyavuş ile sadaret kaymakamı Lala Mustafa paşalara sunması ve onlar tarafından takdir edilmesi onlara yakınlığı ile ilgili bize önemli işaretler sunmaktadır. Bunun yanı sıra eserlerini sunduğu devlet ricaline eserin dibacesinde yaptığı övgüler ve kullandığı dil ve onlara ithafen yazdığı şiirler de, devlet ricalinin kendisine göstermiş olduğu iltifata onun bir teşekkürü olarak görülebilir.

Fakat bu övgüler karşısında beklentilerini -özellikle Sokullu Mehmed Paşa'dan- net bir şekilde dile getirmektedir. Paşa'dan kendisini düşmanlarından korumasını, kendisine merhamet etmesini ve kendisine keremde bulunmasını talep etmektedir³⁷. Bu talepler kuvvetle muhtemel müderrislik ve kadılık sürecinde atamalar ile ilgili istekleri içermektedir.

•••••

³⁴ Osmanlı medrese tahsilinde eğitim dili Türkçe olmakla birlikte okutulan eserlerin hemen tamamı Arapça eserlerden oluşmaktaydı. Mehmet İpşirli, "Medrese - Osmanlılar Dönemi" *DİA*, C. 28, 2003, s. 328. Klasik dönem Osmanlı medreselerinde okutulan eserler hakkında detaylı bilgi için; Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, C.1, s. 120-129.

³⁵ Nev'îzâde Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik*, s. 116.

³⁶ Veliyüddin Efendi Kütüphanesi nr. 3280 kayıtlı olan nu nüsha eksik bir nüshadır.

³⁷ NO, vr. 3a.

Eserlerinin döneminde takdir edilmesi, İstanbul kütüphanelerinde çok sayıda nüshalarının varlığı Sipâhîzâde Mehmed'in sahip olduğu ilimlerde ileri bir seviyede olduğunun işareti olarak görülebilir. İlim tahsili sürecinde değerli ule-madan dersler aldığı ve kendisini iyi yetiştirdiği kaynaklarda da belirtilmiştir³⁸.

Eserlerindeki dil ve üslup, kaleminin kudretine delildir. Özellikle eserlerinin dibace kısmında kullandığı Arapça ve Farsça terkipler, tamlamalar ve şiirler, her iki dile hakim olduğunu göstermektedir. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* eserinde Sipâhîzâde Mehmed'ten bahsederken “üç dilde şiir ve nesir yazmağa kadir olduğuna çeşitli eserleri âdil şâhiddir”³⁹ diyerek şairliğine vurgu yapmıştır. Sipâhîzâde Mehmed'in diğer eserlerini incelediğimizde de şiirlerine rastlamaktayız.

Evzahu'l-mesâlik'te ise dibace kısmında Arapça ve Farsça şiirler yer almaktadır. Bu şiirler genellikle salavat ve tahiyyat mahiyetinde şiirlerdir. Sipâhîzâde Mehmed, dibace kısmında Allah'a hamdü sena edip, O'nun verdiği nimetlerin ifadesinden aciz kaldığını şu beyitle de ifade etmiştir:

“*Tehayyertü fi vasfî na'mâye*
*Fekassertü an şükri'l-lâye*⁴⁰”

Dibâce kısmında Allah'a hamdden sonra Hz. Muhammed'e salavat kısmında da Sipâhîzâde Mehmed şiirlerine devam etmektedir:

“*Muhammed nûr-ı çeşm-i ehl-i bîneş*
Gül-i büstân serây-ı âferîneş
Kî cümle serverân-râ server âmed
*Çü tâc ez-her dü 'âlem ber-ser âmed*⁴¹”

³⁸ Nev'îzâde Atâî, **Hadâiku'l-Hakâik**, s. 309; Bursalı Mehmed Tahir, “Sipâhîzâde Mehmed b. Ali”, **İslâm Mecmuası**, C. I, s. 198; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, C. 3, s. 65; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, haz. M. A. Yekta Saraç C. III, s. 1005,.

³⁹ Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, C. 3, s. 65; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, haz. M. A. Yekta Saraç C. III, s. 1005, “*Elsine-i selâsede inşâd-ı nazm ve nesre muktedit olduğına asâr-ı mütenevvîsî şâhid-i âddür.*”: Bursalı Mehmed Tahir, “Sipâhîzâde Mehmed b. Ali”, **İslâm Mecmuası**, C. 1, s. 199

⁴⁰ RE, vr. 1b.

Tercümesi: Nimetlerini tavsif etme konusunda hayretler içerisindeyim.

Verdiği nimetlerin şükürünü eda etmekten noksanım.

Sipâhîzâde Mehmed bu şiirden önce şu cümle ile nimetin beyanında aciz kaldığını ifade etmektedir: “...sütâyîş-i bî-kıyâs ol Hannân u Menmân'a kî, A'nun ni'am-ı celîlesî ta'âdından benân-ı beyân ve nûâk-ı tîbyân kâsırdır.”

⁴¹ RE, vr. 1b.

Eserin nüshalarında bazı şiirler nüshanın takdim edildiği kişiye göre değişmektedir. Metne esas olan nüsha olan Süleymaniye Kütüphanesi, RE Kısmı nr. 644, Sultan III. Murad'a takdim edilmiştir. Sipâhîzâde Mehmed, bu nüshada Sultan III. Murad'ı medheden şiirler nakletmektedir.

“*Tâ felek pîrûze-gûn bâşed buved pîrûze baht*
*Tâ kevâkib-râ kırân bâşed buved sâhib-kırân*⁴²”

“*Tâ cihân-est der-cihân sultân*
Memleket-gîr ü mülk-perver bâd

Ez-şemâm-i şimâl-i ikbâleş
Mağz-ı gerdûn çü misk ezfer bâd

Baht-ı û ber-murâd mansûr-est
Tîğ-ı û ber-âduvv muzaffer bâd

Her demeş devletîst rûz-efzûn
Her zemâniyeş mülk-i dîger bâd

Der-cihân tâ buved kürûr-ı şühûr
*Nevbet-i kûs-ı û mükerrer bâd*⁴³”

Sultan III. Murad'a sunduğu bu nüshada şair taleplerini aşağıdaki şekilde dile getirip sözünü bir beyitle hitama erdirmiştir:

“Eltâf-ı pâdişâhî ve a’tâf-ı şehinşâhiden mercâ ve istid’â olunur ki, bu tuhfe-i

•••••

Tercümesi: Muhammed, basiret ehlinin gözünün nurudur.
 Yaratılmış şu âlem bahçesinin gülüdür.
 Tüm önderlere/peygamberlere rehber oldu.
 Her iki alemde taç gibi başlara takıldı.

⁴² RE, vr. 2a.

Tercümesi: Felek mavi renkli oldukça/var oldukça bahtı açık olsun
 Yıldızlar kırın oluşturduka o da sâhib-kırân olsun.

⁴³ RE, vr. 2b.

Tercümesi: Cihan var oldukça sultanlığı daim olsun
 Memleketler alsın, ülkesini korusun
 İkbalinin şimal rüzgarının kokusundan
 Feleğin beyni misk gibi güzel koksun
 Bahtı muradınca açık olsun
 Kılıcı düşmana karşı muzaffer olsun
 Her anı uzun ömürlü bir devlettir
 Her vakit onun için bir başka mülk olsun
 Cihanda aylar birbirini takip ettiği müddetçe
 Onun kös neveti hep daim olsun.

hakîre ve hediye-i yesîre atebe-i aliyye ve südde-i seniyyelerinde mehebb-i kabûl ü kabûle mevsûl buyurla.

Şiir:

*İrerse gülşen-i ikbâlden nesîm-i kabûl
Gülerdi gül gibi her subh gonca-i me'mûl*⁴⁴

Eserleri

Sipâhîzâde Mehmed'in eserlerini incelediğimizde coğrafya dışında riyâziyât, tefsir ve kelâm gibi çeşitli ilimlere vâkıf olduğu görmekteyiz. Nev'izâde Atâî *“cümlesi makbûl-ı erbâb-ı kabûl ve makbûl-i müşkil-i pesendân-ı İstanbul'dur”*⁴⁵ diyerek eserlerinin önemine, ilminin değerine ve İstanbul ulemasınca bilindiğine vurgu yapmıştır.

Sipâhîzâde Mehmed'in eserlerindeki en temel özelliklerin başında her bir eserini ya Sultan III. Murad'a ya da sadrazamlara ve diğer devlet ricaline sunması gelir. Kendisine ait olan ve İstanbul kütüphanelerinde nüshalarına erişebildiğimiz toplam 6 eserinin 4'ü mutlaka bir devlet adamına ithaf edilmiştir. Osmanlı ilim dünyasında eserlerin himaye ile yazılması önemli bir gelenektir. Eserlerin vücuda gelmesinde hâmlerin önemi büyüktür. Sipâhîzâde Mehmed de devlet ricalinin himayesi ile eserlerini yazmış, takdir görmüş, ihsana mazhar olmuştur.

Çeşitli ilim alanlarında eserler kaleme alan Sipâhîzâde Mehmed'in birçoğu İstanbul kütüphanelerinde bulunan eserleri şunlardır:

Enmûzeczü'l-Fünûn

Bursalı Mehmed Tahir'e göre bu eser Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'nin *Mevzûatü'l-ulûm*⁴⁶ eseri tarzında yazılmış olup tefsir, hadis, kelâm, usûl-i fıkıh, ferâiz,

44 RE, vr. 2b.

45 Nev'izâde Atâî, **Hadâiku'l-Hakâik**, s. 310

46 Eserin tam ismi *Miftâhu's-sa'ade ve misbâhu's-siyâde fi mevzûati'l-ulûm* olup Arapça telif edilmiştir. Taşköprizâde'nin Osmanlı ilim tarihinde önemli bir yere sahip olmasını sağlayan iki temel eserinden biridir. (Diğeri *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniye*'dir.) Bu eser müellifin oğlu Kemaleddin Mehmed Efendi tarafından *Mevzûatü'l-ulûm* ismiyle Türkçe'ye çevrilmiştir. Birçok ilim ve sanat dalının tasnifi ve tarihi ile ilgili ansiklopedik mahiyette bir eserdir. Bkz. Süleyman Çaldak, “Taşköprülüzâde'nin Mevzûatü'l-ulûm'undaki İlimler Tasnifi Üzerine” **Fırat Üniversitesi**

maâni, tıb, hey'et ilimlerinden bahseder⁴⁷. Kâtib Çelebi ise *Keşfü'z-zunûn*'da *Enmûzecü'l-Fünûn*'u tanıtırken;

“yazan mevlâ Muhammed b. Ali'dir. Sipâhîzâde diye ünlüdür, dokuz yüz doksan yedi yılında ölmüştür. Bu kitapta tefsir, hadis, kelim, usul, fıkah, beyan ve tıp problemlerini anlattı. Bu kitabın baş tarafı şöyledir: عَلَّمَ الرَّحْمَنُ * عَلَّمَ الْقُرْآنَ ⁴⁸”⁴⁹ ifadelerini kullanmıştır.

Eserin ilk varaklarında, bu kitabın yedi fen ve bir hatime üzerine tertib edildiği ifade edilmektedir⁵⁰. Bu fenler eserin Ayasofya 390'daki nüshasının kapak sayfasında şöyle sıralanmıştır⁵¹;

- Fenn-i evvel: İlm-i Tefsir
- Fenni's-sâni: İlm-i Hadis
- Fenni's-sâlis: İlm-i Kelam
- Fenni-râbi': İlm-i Usulu'l-Fıkıh
- Fenn-i hâmis: İlm-i Fıkıh ve'l-Ferâiz
- Fenni's-sâdis: İlmü'l-Meâni
- Fenni's-sabi': İlm-i Tıb
- Hatime: Fenn-i İlm-i Hey'et

Enmûzecü'l-Fünûn'un İstanbul kütüphanelerinde dört nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalar; Veliyüddin Efendi 141-236; Ayasofya 390⁵²; İsmihan Sultan 303⁵³ ve Laleli 2151⁵⁴ numaralarında kayıtlıdır.

•••••

Sosyal Bilimler Dergisi Fırat University Journal of Social Science, Elazığ, 2005, C. 15, S. 2, s. 117-119, Yusuf Şevki Yılmaz “Taşköprizâde Ahmed Efendi”, **DİA**, 2011, C. 40, s. 151.

⁴⁷ Mehmed Tahir, “Sipâhîzâde Mehmed”, **İslâm Mecmuası**, C.1, s. 198.

⁴⁸ “*Rahmân, Kur'ân'ı öğretti*”, Kur'ân, Rahmân-LV, 2; Hayrettin Karaman, Ali Özek, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağrıncı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut, Kur'ân'ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara. (Ayet mealleri bundan sonra; Kur'ân, Furkan-XXV, 61., şeklinde gösterilecektir.)

⁴⁹ Katib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn**, haz. Şerefettin Yaltkaya-Rifat Bilge, İstanbul 1941, C. I, s. 202; Katib Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları (TVYY), İstanbul, 2007, C. I, s. 192

⁵⁰ **Enmûzecü'l-Fünûn**, Veliyüddin Efendi 141-236, vr. 2a.; İsmihan Sultan 303, vr. 2b; Laleli 2151, vr. 2b; Ayasofya 390, vr. 2a.

⁵¹ “Haze'l-kitab mürettebun ale seb'a funûn” diye başlayan metinde yedi fen sayılmıştır: **Enmûzecü'l-Fünun**, SK, Ayasofya 390. Nüshanın kapak sayfalarındaki bu bilgi sonradan eklenmiştir.

⁵² **DİA**'daki “Sipâhîzâde Mehmed” maddesinde bu nüsha *Risâle fi't-Tefsîr* adlı eserin nüshası olarak ifade edilmektedir. Bu, nüshanın kapak sayfasında okuyuculardan biri tarafından not edilmiş “*Risâle fi't-Tefsîr* ve gayrihi” ibaresinden kaynaklanmış olabilir. Fakat nüshanın ilk varaklarında Enmûzecü'l-fünûn ismi açıkça ifade edilmektedir. Bkz. Mahmut Kaya, “Sipâhîzâde Mehmed” **DİA**, C. 37, s. 259; Sipâhîzâde Mehmed, **Enmuzecü'l-Fünûn**, Ayasofya 390, vr. 2a.

⁵³ Nüshanın baş kısmında tefsir-i şerif kıt'ası kaydı düşülmüştür. İkinci bir kayıt olarak da “Sipâhîzâde merhûmun risâlesidir. Mehmed Paşa merhuma ihdâ itmiştir.” ibaresi düşülmüştür.

⁵⁴ Nüshanın baş kısmında “*Enmûzecü'l-fünûn*, li'l-mevlâ el-merhûm Sipâhîzâde” kaydı düşülmüştür.

Sipâhîzâde Mehmed *Enmûzecü'l-Fünûn*'u Sultan III. Murad'a ve sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'ya ithaf etmiştir⁵⁵. Bursalı Mehmed Tahir'e göre ise eser Sadrazam Sinan Paşa'ya takdim edilmiştir⁵⁶. Ancak eserin nüshalarında buna dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır. İncelememize göre Veliyüddin Efendi nüshası, Sultan III. Murad'a takdim edilen nüshadır.⁵⁷ Laleli nüshası⁵⁸, İsmihan Sultan nüshası⁵⁹ ve Ayasofya nüshalarında⁶⁰ ise Sokullu Mehmet Paşa'ya takdim edildiği kayıtlıdır.

Hâşiye-i Tecdîd'e Hâşiye⁶¹:

Ta'lika alâ şerhi't-Tecdîd li'l-İsfahânî ve Hâşiyeti'l-Cürcân

Nasîrüddin Tûsî'nin kelâma dair eserine yapılan bu hâşiye, Anadolu Kazaskeri Abdülkerimzâde'ye ithaf olunmuş ve mukabilinde Sipâhîzâde Mehmed'e otuz akçelik medrese müderrisliği görevi verilmiş ve Sipâhîzâde “yüz filori” ile taltif edilmiştir⁶².

Sipâhîzâde Mehmed bu eserinde Nasîrüddin Tûsî'nin *Tecdîd*⁶³ adlı eserine İsfahânî'nin⁶⁴ yazdığı *Şerh-i Tecdîd* ile bu şerhe Seyyid Şerif Cürcânî'nin⁶⁵ yazdığı *Hâşiye*'yi birlikte ele alıp bunların üzerine talikat yazmıştır.

.....

⁵⁵ Kime ithaf edildiği hususunda Bursalı Mehmed Tahir *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde farklı bir görüş dile getirmiştir. Mehmed Tahir bu eserin sadrazam Sinan Paşa'ya takdim edildiğini ifade eder. Elimizdeki nüshalarda Sinan Paşa'ya dair herhangi bir ibareye rastlanılmamıştır.

⁵⁶ Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, C. 3, s. 65; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, haz. M. A. Yekta Saraç C. III, s. 1005.; Bursalı Mehmed Tahir, “Sipâhîzâde Mehmed b. Ali”, **İslâm Mecmuası**, C. 1, s. 199

⁵⁷ Veliyüddin Efendi Ktp., nr. 141-235, vr. 2a.

⁵⁸ SK, Laleli Kısım, nr. 2151, vr. 2b. Sokullu Mehmed Paşa'nın ismi *Evzahu'l-mesâlik*'te de olduğu gibi “semiyy-i habîbu'r-Rahmân” olarak ifade edilmiştir.

⁵⁹ SK, İsmihan Sultan Kısım, nr. 303 vr. 2b. Bu nüshada da Sipâhîzâde Mehmed Paşa için “semiyy-i habîb-i Rabbü'l-alemîn” ifadesini kullanmıştır. Daha önce ifade ettiğimiz gibi bu nüshanın baş kısmında “Mehmed Paşa merhûma ihdâ itmîşdür” kaydı düşülmüştür.

⁶⁰ SK, Ayasofya Kısım, nr. 390, vr. 2b. Sipâhîzâde Mehmed bu nüshada “semiyy-i siddîku'r-Rahman” ifadesini kullanmıştır.

⁶¹ Bu eserin ismi yazmalar.org'da *Talika alâ şerhi't-Tecdîd li'l-İsfahânî ve Hâşiyeti'l-Cürcân* olarak belirtilmektedir. Kitabın gerçek nitelendirmesinin de böyle olması gerekmektedir.

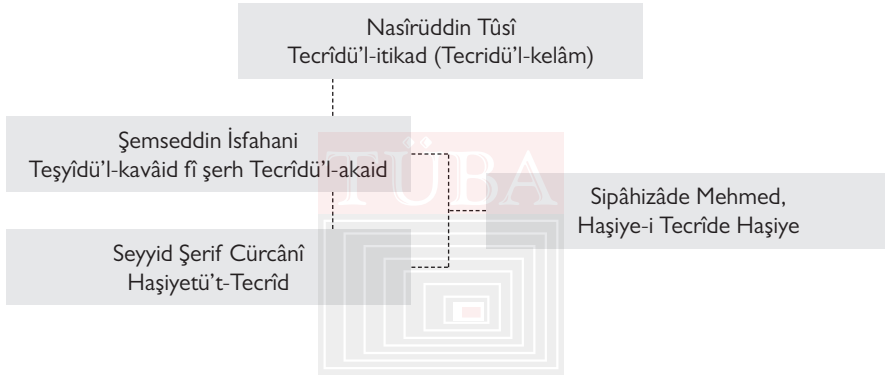
⁶² Nev'îzâde Atâî, **Hadâîku'l-Hakâik**, s. 310.

⁶³ Eserin adı *Tecdîd*'ü'l-itikâd olup *Tecdîd*'ü'l-kelâm olarak da bilinmektedir. Bkz. Agil Şirinov, “Tûsî, Nasîrüddin” **DİA**, C. 41, s. 439.

⁶⁴ Şemseddin Mahmud b. Abdurrahman İsfahânî. Tûsî'nin eserine *Teyyidü'l-kavâid fi şerhi Tecdîd*'ü'l-akaid adlı bir şerh yazmıştır. İsfahânî eserinde özellikle Tûsî'nin imamet konusundaki görüşlerini tenkit etmiştir.

⁶⁵ Seyyid Şerif Cürcânî, İsfahânî'nin Nasîrüddin Tûsî'nin *Tecdîd*'ü'l-kelâm adlı eserine yazdığı şerhe hâşiye yazmıştır. Bu hâşiye, *Hâşiyeti'l-Tecdîd* adlı eseridir.

Eserin baş kısmında “*Sahn müderrislerinden Sipâhîzâde bendelerinin mü’ellefidür*” ibaresi yer almaktadır. Sipâhîzâde Mehmed bu eseri dönemin en mühim âlimlerinden Abdülkerîmzâde’ye, Anadolu Kazaskeri görevini yaptığı dönemde yani 1558 ile 1563 yılları arasında bir tarihte takdim etmiştir. Nüshaya düşülen bu not eserin telifinden sonraki bir tarihte Sipâhîzâde Mehmed’in Sahn medreselerinden Ayakkurşunlu’da müderrislik yaptığı dönemde (H. 987/M. 1579-80 ile H. 991/M. 1583-84 yılları arası) yazılmıştır.

Şekil 1: Sipâhîzâde Mehmed'in Haşiye'sinin Kaynakları

Hâşiye alâ şerh-i Hikmetü'l-Ayn

Mehmed Tahir, bu *Hâşiye*'ye esas olan eserin (*Hikmetü'l-ayn*) Nasîrüddin Tûsî'nin talebesinden Kâtib Kazvîni'ye⁶⁶ ait olduğunu ifade eder⁶⁷. Bu eser ile ilgili Mehmed Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* kitabında ve *İslâm Mecmuası*'ndaki “Sipâhîzâde Mehmed” maddesinde geçen bilgi sadece bundan ibarettir. Beşir Ağa Kütüphanesi Eyüp Kısımında 99 numara ile kayıtlı eser Sipâhîzâde Mehmed'in *Hâşiye alâ şerh-i Hikmetü'l-ayn* kitabı olarak kaydedilmiştir. Nüshanın istinsâh tarihi ise H. 965/ M. 1557-58'dir.

Risâle fi't-Tefsîr

Esad Efendi 3062'de bulunan eser *Risâle fi'l-beyân* olarak kayıtlıdır. Eserin

• • • • •

⁶⁶ Kazvîni, yani Ali b. Ömer b. Ali el-Kâtibi (ö. 1277), Kazvîn'de dünyaya gelmiştir. Nasîrüddin Tûsî'nin talebesi olup kelâm, felsefe, astronomi ve mantık gibi ilimleri ondan öğrenmiştir; bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Kâtibi, Ali b. Ömer”, *DİA*, 2002, C. 25, s. 41-42.

⁶⁷ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. III, s. 66.

kapak sayfasında “*Risâle-i fî beyânî'l-mukaddîmeti'l-mezkûre fî evâilî'l-kütüb*” olarak eserin ismi not edilmiş, müellifi olarak da Sipâhîzâde kaydı düşülmüştür. Eser 12 varaktır. İstinsâh yılı H. 1187/M. 1773 olarak kaydedilmiştir.

Terceme-i Durûbi'l-Emsâl

DİA'da Mahmut Kaya'nın kaleme aldığı “Sipâhîzâde Mehmed” maddesinde bu eserin mahiyeti hakkında herhangi bir bilgi verilmezken, eserin Medine'deki Arif Hikmet Kütüphanesinde yer aldığını belirtilmektedir⁶⁸.

Evzahu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik

Evzahu'l-mesâlik, Sipâhîzâde Mehmed'in coğrafya alanında kaleme aldığı en meşhur eseridir. Arapça olarak yazdığı eseri yine kendisi muhtasar bir şekilde Türkçe'ye çevirmiştir. Ebü'l-Fidâ'nın *Takvîmü'l-büldân*'ını esas alarak yazdığı bu eserinde müellif, otuzu aşkın farklı kaynaktan istifade etmiştir. Mukaddime kısmında birçok coğrafi kavram ve terimlerin detaylı bir şekilde izahı ile başlayan eser, 5 bölümden oluşmaktadır. Sırasıyla yeryüzündeki önemli denizler, dağlar, nehirler ve göller anlatıldıktan sonra beşinci bölümde harf sırasına göre yeryüzündeki bini aşkın şehire dair bilgiler verilmektedir. Bu özelliği itibarıyla eser oldukça rağbet görmüş, Arapça ve Türkçe birçok nüshası günümüze ulaşmıştır.

www.tuba.gov.tr

İKİNCİ BÖLÜM

Evzahu'l-Mesâlik

ilâ Ma‘rifeti'l-Büldân ve'l-Memâlik:

Önemi, Kaynakları ve Tesirleri

Osmanlı Devleti'nde, kuruluşundan itibaren ilme ve ilim ehline büyük önem verilmiştir. İlim ehli Osmanlı Devleti'nde her zaman itibar görmüş bir zümredir. Ulemanın çalışmaları, eserleri birçok Osmanlı padişahı tarafından takdir görmüş ve himaye görmüştür. Ulema, padişahların yanı sıra diğer devlet yöneticileri tarafından da takdir edilmiştir. Bu himaye ve takdir neticesidir ki, birçok eser telif edebilmişlerdir. Bunun en müşahhas örneklerinden biri de Sipâhizâde Mehmed'tir. Telif ettiği eserlerin çoğu Sultan III. Murad ve sadrazamları Sokullu Mehmed ve Siyavuş paşaların takdirine mazhar olmuştur. Bu eserlerin başında ise *Evzahu'l-mesâlik* gelmektedir. *Evzahu'l-mesâlik*'te hem şark eserlerinin tesirini hem de Sipâhizâde Mehmed'in kendi malumatını görmekteyiz. Uzunçarşılı eser ile ilgili bilgi aktarırken bunu alfabetik Arapça mufassal tarih ve coğrafya lügati olarak tarif eder ve pek mühim olduğunu belirtir⁶⁹.

Günümüze kadar ulaşan bilgilere göre (eser ve müellif ile ilgili bilgi veren tüm kaynaklar), Sipâhizâde ilk safha olarak, eserini 13 Receb 980/19 Kasım 1572 tarihinde Arapça “telif ve tasnif” edip, ardından Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'nın emriyle Türkçe'ye tercüme etmiştir⁷⁰. Fakat *Evzahu'l-mesâlik*'in ismi ve telif tarihi ile ilgili farklı bilgi ve yorumlar söz konusudur. Arapça ve Türkçe

.....

⁶⁹ İ. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. 4, s. 506.

⁷⁰ TSMK, Revan Kısım, nr. 1642, vr. 2b.

nüshalar arasında muhteva bakımından bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bu bölümde eserin ismi, telif tarihi, muhtevası ve nüshaları üzerine değerlendirmeler yapılacaktır.

Esere Dair Genel Bilgiler

İsmi

Sipâhîzâde Mehmed, eserine tüm nüshalarda belirttiği üzere *Evzahu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik* ismini vermiştir⁷¹. Arapça'dan Türkçe'ye çevirdiğinde de “*bu bende-i dâ'i fevka'l-âd Mehmed b. eş'şehîr Sipâhîzâde Evzahu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik nâm kitâbı te'lîf ve tasnîf iltididen sonra*”⁷² ifadeleriyle eserin tam ismini Türkçe nüshalarda da zikreder. Eserin ismi bizzat eserin müellifi tarafından hem Arapça hem Türkçe nüshalarda belirtilmiştir.

Eserin Türkçe'ye çevirisinin aslına göre muhtasar olması hasebiyle bu nüshalar için bazı coğrafyacılar ve tarihçiler tarafından farklı isimlendirmeler tercih edilmiştir. Bunların en önemlisi *Esâmî-i büldân* şeklindeki isimlendirmedir. Bunun nedeni *Evzahu'l-mesâlik*'in en önemli kısmının şehirlere dair olmasıdır. Zaten *büldân* kelimesi eserin tam isminde de yer almaktadır. *Esâmî-i büldân*, XVI. yüzyılın sonuna doğru Âşık Mehmed tarafından kullanılmıştır. Âşık Mehmed 1597-98 yılları arasında kaleme aldığı *Menâzirü'l-avâlim* adlı coğrafya eserinde *Evzahu'l-mesâlik*'ten de yararlanmışır. Yaptığı alıntılarını incelediğimizde Âşık Mehmed'in Türkçe nüshalara müracaat ettiği görülmektedir⁷³.

“*Merhûm Sipâhîzâde cem‘ itdüği Esâmî-i Büldân'da mezkûrdur ki ...*” ve “*Sipâhîzâde cem‘ itdüği Esâmî-i büldân ismi ile müsemma kitabında...*”⁷⁴ şeklinde başlayan alıntılarda *Esâmî-i büldân* ismini tercih ettiği görülmektedir. Yalnız *Esâmî-i büldân* ismi ile müsemma ibaresini kullanması *Evzahu'l-mesâlik*'in Türkçe nüshalarına dair bu isimlendirmenin eserin yazıldığı dönemde yaygınlaştığını veya

● ● ● ● ● ● ● ● ● ●

⁷¹ Sipâhîzâde Mehmed eserin yazılış sürecini Arapça nüshalarında ifade ederken *Takvîmü'l-büldân* ve diğer kaynaklardan istifade ederek kaleme aldığı bu eseri *Evzahu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik* diye isimlendirdiğini beyan eder. NO, vr. 2a; SK, Hafid Efendi Kısım nr. 207, vr. 2a.

⁷² RE, vr. 2a.

⁷³ Arapça nüshalardan sadece en eski tarihli nüsha olan Kılıç Ali Paşa nr. 723 te okuyucu notları olarak “Edebiyat-ı Esmâ-i Büldân” şeklinde bir kayıt söz konusudur. Ancak bu nüsha eksik bir nüsha olduğundan Âşık Mehmed'in müracaat ettiği nüshalardan biri değildir.

⁷⁴ Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-avâlim*, SK, Halet Efendi 616, C.II, vr. 1b ve C. II vr. 48b; Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-avâlim*, haz. Mahmut Ak, C. III, s. 951, 1032, 1053.

bilindiğini göstermektedir. Türkçe nüshalardan günümüze erişenlerde eserin okuyucuları tarafından üzerine düşülen notlar arasında *Esâmî-i büldân* nitelendirilmesi mevcuttur⁷⁵. Sultan III. Murad'a takdim edilen nüshalardan Halet Efendi Kısım, nr. 607'nin baş kısmında “*Esâmî-i büldân ve Cîbâl ve Nehâr*” notu ile “*Esâmî-i büldân'ı güzel tashîh ve tahkîk itmîşdür*” kayıtları düşülmüştür. Sultan III. Murad'a takdim edilmiş nüshalardan biri olan İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. 346'daki nüshada okuyucuların aldığı notlarda *Esâmî-i büldân* ismine denk gelmekteyiz. Eserin ismi ile ilgili olarak nüshada üç ayrı kayıt bulunmaktadır: “*Terceme-i Esâmî-i büldân li-Sipâhîzâde merhûm*”, “*Evezahu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik Tercümesi*” ve “*Terceme-i Esâmî-i büldân li-Mehmed b. aleyhisselâm, eş-şehîr li-Sipâhîzâde*” şeklinde kaydedilmiş kitap isimlerinin ortak özelliği bu nüshanın tercüme bir eseri ihtiva ettiğidir. Bu nüshaların tarihlerine baktığımızda Âşık Mehmed'in Halet Efendi nr. 607 (istinsâh tarihi H. 989/M. 1581-82) nüshasını kullanmış olma ihtimalinin yüksek olduğunu söyleyebiliriz.

Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri eserinde Sipâhîzâde Mehmed'in hayatını aktarırken, *Evezahu'l-mesâlik*'in Türkçe nüshaları için *Esâmî-i büldân* ismini kullanmıştır:

“*Evezahu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik'i sonradan özetleyerek Osmanlıca'ya aktarmış ve vezir-i a'zâm Sokullu Mehmed Paşa'ya takdim ederek lütüflarına mazhar olmuştur ki bu eser dilimizde Lugat-ı Târihiyye ve Coğrafiyye*⁷⁶ tarzında yazılan eserlerin eskilik itibariyle birincisidir. İstanbul kütübhanelerinin çoğunda nüshaları vardır. İsmi: *Esâmî-i büldân'dur.*”⁷⁷

Mehmed Tahir, *İslâm Mecmuası*'ndaki “Sipâhîzâde Mehmed” makalesinde de önce *Evezahu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik*'i tanıtır ardından Türkçe nüshalar için kullandığı *Esâmî-i büldân* başlığı altında kitaba ilgili ilk cümle olarak “*Evezahu'l-mesâlik'ün ihtisârî tarîkiyle lisân-ı Osmâniye'ye nakl olunan nüshasıdır.*”⁷⁸ ibaresini kullanır.

•••••

⁷⁵ *Esâmî-i Büldân* ismi *Evezahu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik*'in Türkçe nüshalarından HE ile İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., nr. 346' nın 1a varak numaralarında yer almaktadır.

⁷⁶ Bursalı Mehmed Tahir'in bahsettiği bu eser Yağlıkzâde Ahmed Rifat Efendi'nin Doğu ve Batı kaynaklarından derlenmiş *Lugat-ı Târihiyye ve Coğrafiyye*'sidir. (I-VII, İstanbul 1299-1300) Bkz. Mahmut Ak, “Coğrafya, Osmanlılar Dönemi” *DİA*, C. 8, s. 62.

⁷⁷ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. 3, s. 130.

⁷⁸ Mehmed Tahir, “Sipâhîzâde Mehmed”, *İslâm Mecmuası*, C.1, s. 198.

Türkçe nüshalardan SK, Ragıp Paşa Kısım, nr. 1060'ta iki defa “*Kûtâb-ı Takvî-mü'l-büldân*” kaydı düşülmüştür⁷⁹. İlk Arapça nüshalardan biri olan Velîyüddin Efendi Ktp., nr. 2337'de iklim-i defa “*Kûtâb-ı fî'l-Coğrafya-i Sîpâhîzâde*” kaydı okuyucular tarafından düşülmüştür.

Eserin Türkçe nüshalarından SK Mihrişah Sultan Kısım, nr. 304-2 nüshası ile Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Kısım, nr. 1642 nüshaların baş taraflarına okuyucular tarafından düşülen notlarda *Evezahu'l-mesâlik fî ma'rîfeti'l-büldân ve'l-memâlik* şeklinde bir isimlendirme görülmektedir⁸⁰.

Eser isminin metin içinde bir farklı kullanımı söz konusudur. Eserin Arapça nüshalarından SK, Ragıp Paşa Kısım, nr. 1059 nüshasında ilâ harf-i ceri yerine fî harf-i ceri kullanılarak eserin ismi, *Evezahu'l-mesâlik fî ma'rîfeti'l-büldân ve'l-memâlik* olarak yazılmıştır⁸¹. Kuvvetle muhtemel müstensih'in yanlış bir şekilde kullandığı bu isimlendirme nüshanın iç kapak sayfasında biraz daha kısaltılarak *Evezahu'l-mesâlik fî ma'rîfeti'l-büldân* şeklinde kaydedilmiştir. Eserin günümüzde bir diğer nitelendirilmesi ise Türkçe nüshalar için yapılmış olup *Muhtasarı Evezahu'l-mesâlik ilâ ma'rîfeti'l-büldân ve'l-memâlik* şeklindedir⁸². Bu isimlendirme Türkçe nüshaların Arapça nüshalara göre özet olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak bu kullanım başkaca bir yerde söz konusu değildir.

Evezahu'l-mesâlik ilâ ma'rîfeti'l-büldân ve'l-memâlik isminde karşımıza üç temel coğrafi kavram çıkmaktadır. **Mesâlik**, **memâlik** ve **büldân** olarak ele alacağımız bu üç kavram İslâm coğrafyacıları tarafından çokça kullanılmıştır. Bu kullanım hem metin içerisinde hem de eserlerin isimlendirmesinde söz konusudur. Özellikle mesâlik ve memâlik diğer bir deyişle *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, İslâm coğrafyacılarından bazılarının eserlerine verdiği ortak bir isim olma özelliğine sahiptir. İslâm coğrafyacılığında bu isimlendirme ile ilgili bir gelenekten bahsedilebilir⁸³. Bu iki kavram genellikle yollar (mesâlik) ve ülkeler (memâlik) olarak

⁷⁹ Bu kayıtlardan biri eserin boş sayfalarından birine diğer ise eserin ilk sayfasında (vr. 1b) Besmeleden önceye denk gelmektedir.

⁸⁰ MS, vr. 1a; TSMK, Revan Kısım, nr. 1642, vr. 1a.

⁸¹ Ragıp Paşa, nr. 1059, vr. 2a.

⁸² Mahmut Kaya, “Sipâhîzâde”, *DİA*, C. 37, s. 258. Eserin Arapça ismi *Evdahu'l-mesâlik ilâ ma'rîfeti'l-büldân ve'l-memâlik* olarak geçerken Türkçe nüshalar için *Muhtasarı Evdahi'l-mesâlik ilâ ma'rîfeti'l-büldân ve'l-memâlik* ismi kullanılmıştır.

⁸³ İslâm coğrafyacıları IX. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar bu isimde coğrafi eserler yazmış veya eserlerinin içerisinde bu iki kavramdan biri yer almıştır.

tanımlanmaktadır⁸⁴. Bu iki ismi bünyesinde barındıran eserlerde ülkeler ve şehirlerin yanı sıra yollardan da⁸⁵ bahsedilmektedir.

İbn-i Hurdâzbih'in (ö. 912-13) *Kütübü'l-mesâlik ve'l-memâlik*'i; Ebû Ubeyd el-Bekrî'nin (ö. 1094) *el-Mesâlik ve'l-memâlik*'i; İstahrî'nin (ö. 952) *el-Mesâlikü'l-memâlik*'i ve Mervezî'nin *el-Mesâlik ve'l-memâlik*'i bu adı taşıyan coğrafi eserlerden bazılarıdır.

Büldân (beldeler) ise kelime anlamı olarak şehirler, memleketler veya iller anlamındadır⁸⁶. İslâm coğrafyacıları eserlerinde en çok beldele ve şehirlere yer vermiş bu şehirlerin coğrafi konumları ve temel özellikleri ile ilgili bilgiler vermişlerdir. Bu mahiyetteki eserlere mesâlik ve memâlik dışında büldân isminin de çokça verildiği görülmektedir. Eserin ana kaynağı olan Ebü'l-Fidâ'nın *Takvîmü'l-büldân*'ı, Yâkût'un *Mu'cemü'l-Büldân*'ı, Ya'kûbî'nin *Kütübü'l-büldân*'ı ve Belâzurî'nin *Fütühu'l-Büldân*'ı büldân kelimesini isminde taşıyan eserlerden bazılarıdır.

Sipâhizâde Mehmed, coğrafi eserlerin isimlendirilmesinde en çok kullanılan üç kavram olan mesâlik, memâlik ve büldân isimlerinin üçünü de kendi te'lif ettiği eserde kullanmayı tercih etmiştir. Eserinde başta *Takvîmü'l-büldân* olmak üzere o güne kadar yazılmış birçok İslâm coğrafyacılarının eserlerinden ifade etmesi *Evzahu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik* ismini neden tercih ettiğini daha vazıh bir surette göstermektedir. Sipâhizâde Mehmed, mesâlik ve memâlik ile büldân isim geleneğinin en son temsilcisi olabilir.

⁸⁴ Sir James W. Redhouse, **A Turkish and English Lexicon, Shewing in English The Significations of The Turkish Terms**, (Bundan sonra Redhouse), Mektebu Lüban, Beyrut, 1987, s. 1827, 1857, 1976, 1981; Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, (Bundan sonra Devellioğlu) Ankara, 1998, s. 610, 624; Şemsettin Sami, **Kâmûs-ı Türki**, (Bundan sonra Kâmûs), İkdâm Matbaası, 1317, İstanbul, s. 1333, 1345, 1404.

⁸⁵ İbn Hurdâzbih, *Kütübü'l-mesâlik ve'l-memâlik* eserinde kara ve deniz yollarına önemli bir yer vermiş eserin geniş bir kısmını bu yollara ayırmıştır. İbn Hurdâzbih, bu yolların dört yöne doğru gelişmesini takip ederek uzak bölgelerdeki ülkeler (Hindistan ve Çin gibi) hakkında önemli bilgiler vermektedir. Hatta bu yollar üzerindeki konaklama yerleri hakkında da detaylar sunmaktadır. İbn Hurdâzbih, **Yollar ve ülkeler kitabı (el-Mesâlik ve'l-memâlik)**, çev. Murat Ağarı, Kitabevi, 2008, İstanbul; Sayyid Maqbul Ahmad, "İbn Hurdâzbih", **DİA**, C. 20, 1999, s. 79; Murat Ağarı, "İbn-i Hurdâzbih'in **el-Mesâlik ve'l-memâlik**'i ve İçerdiği Coğrafi ve Kültürel Motifler", *Dini Araştırmalar*, C. 7, S. 21, s. 237.

⁸⁶ **Redhouse**, s. 381; Devellioğlu, 116; **Kâmûs**, s. 301.

Telif Sebebi ve Dili

Eserin telif sebebini iki farklı gerekçe ile izah edebiliriz. Bunlardan ilki, Sipâhîzâde Mehmed'in eserinde ifade ettiği gerekçeler, ikincisi ise dönemin ilim çalışmaları içerisinde Sipâhîzâde Mehmed'i bir coğrafya eser yazmaya teşvik eden nedenler olacaktır.

Sipâhîzâde Mehmed, eserinde telif sebebini de ifade ederken öncelikle coğrafya ilminin önemine ve *Takvîmü'l-büldân*'ın bu ilimdeki yerine vurgu yapmıştır. Burada mihenk noktası olarak coğrafya ilminin kainatı algılamaya ve Yaratıcıyı bilmeye vesile olmasını kabul etmiştir. İnsanlığın kemâl noktasının ve insaniyetin en yüksek saadetinin Yaratıcıyı (Sânî') bilmek, zatını takdis ve sıfatlarını tenzih etmek, yaratıklarını ve onlardaki sırları tefekkür edip anlamak olduğuna inanan Sipâhîzâde Mehmed, bu düşünmeye ve tefekküre yardım eden ilimlerden birinin de hey'et ilmi olduğunu belirtmektedir⁸⁷.

Sipâhîzâde Mehmed'e göre *Takvîmü'l-büldân* hey'et ilminin en parlak eserlerinden biridir⁸⁸. *Takvîmü'l-büldân*'ın sahip olduğu bu öneme binaen Sipâhîzâde Mehmed bu eseri (Allah'ın yardımıyla), alfabetik sıraya göre (huruf-ı mu'cem şeklinde) tertib etmeye karar vermiştir. Bu tertip esnasında muhakkiklerin⁸⁹ kitaplarından dikkatini çeken hususları da eserine almıştır. Ayrıca mudakkiklerin⁹⁰ eserlerinden de istinbat edip eklemeler yapmıştır. Sipâhîzâde Mehmed'in *Takvîmü'l-büldân* ile birlikte muhakkik ve mudakkiklerin eserlerinden de istifade etmesinin nedeni eserinin daha fazla bilgi ihtiva etmesi, daha kolay anlaşılır olması ve daha çok istifade edilmesini sağlamaktır. Bu süreçlerden sonra ortaya çıkan eserine ise *Evzahu'l-mesâlik ilâ ma'rîfeti'l-büldân ve'l-memâlik* ismini verdiğini belirtir⁹¹.

Eserin Türkçe çevirisinde ise telif sebebini şöyle izah eder:

“... ve ba'd bu bende-i dâ'î fevkal'ad Mehmed b. Ali eş-şehîr bi-Sipâhîzâde *Evzahu'l-mesâlik ilâ ma'rîfeti'l-büldân ve'l-memâlik* nâm kitâbı te'lîf ve tasnîf itdikden sonra kitâb-ı müstetâba ve hitab-ı müşkîn-nikâba hâme-i Arabî-imâme birle Türkî câme giydirüp...”⁹²

⁸⁷ NO, vr. 1b; SK, Hafid Efendi Kısım nr. 207, vr. 1b.

⁸⁸ NO, vr. 2a; SK, Hafid Efendi Kısım nr. 207, vr. 1b.

⁸⁹ muhakkikîn mine's-selef; SK, Hafid Efendi Kısım nr. 207, vr. 2a.

⁹⁰ mudakkikîn mine'l-halef; SK, Hafid Efendi Kısım nr. 207, vr. 2a.

⁹¹ NO, vr. 2a; SK, Hafid Efendi Kısım nr. 207, vr. 2a.

⁹² RE, vr. 2a; HE, vr. 2a.

Sipâhîzâde Mehmed'in gerek Arapça gerekse Türkçe nüshalarda ifade ettiği telif sebepleri göz önüne alındığında, müellifin *Takvîmü'l-büldân* gibi meşhur bir coğrafi eseri istifadesini de kolaylaştırarak (şehirleri harf sıralamasına göre düzenleyerek) Osmanlı ilim dünyasına kazandırmayı ilk amaç olarak gözettiğini söyleyebiliriz. Bunu yaparken farklı kaynaklardan da yararlanıp eserine eklemeler yapmış ve XVI. yüzyıla kadar erişen coğrafi bilgileri derleyen bir eser ortaya koymuştur. Bu eserde kısmen kendi dönemine ait bilgileri kendi malumatı çerçevesinde eserine eklemiştir.

Eserin öncelikle Arapça olarak telif edilmesinin nedeni olarak o dönem için Osmanlı topraklarında ilim dili olarak Arapça'nın yaygın olarak kullanılmasını gösterebiliriz. Fakat müellif eserin daha geniş kitlelere erişmesini sağlamak amacıyla kısa sürede Türkçe'ye çevirmiştir.

Telif Tarihi

Eserin telif tarihi ile ilgili olarak H. 980/M. 1572 tarihi esas olarak kabul edilmiştir⁹³. Fakat bu bilgi tashihe muhtaçtır. Eserin nüshalarını incelediğimizde en eski tarihli nüshaların Arapça nüshalar olup H. 965/M. 1557-58⁹⁴, H. 974/M. 1566-67⁹⁵ ve H. 977/M. 1569-70⁹⁶ olduğunu görüyoruz. Bu nüshalardan H. 965/M. 1557-58 tarihli ve H. 974/M. 1566-67 tarihli nüshalara Besmele'den sonra doğrudan “el-ke'lâmu ale'l-bihâr” denilerek başlanmıştır. Diğer nüshalarda var olan dibace kısmı ve eserin kime takdim edildiği ile ilgili herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Ayrıca bu nüshalarda büldân kısmında yer verilen şehirlerin sayısı diğer nüshalara göre eksiktir. Buradan yola çıkarak bu iki nüshanın eserin ilk taslakları olduğunu düşünebiliriz. Sipâhîzâde'nin bu taslaklarda *Takvîmü'l-büldân*'daki şehirleri harf sırasına göre düzenleme noktasında ilk adımları attığını ifade edebiliriz. Bundan sonraki en erken tarihli Arapça nüsha

93 Bursalı Mehmed Tahir eserin hitamı olan 980 tarihinde Sultan III. Murad'a takdim edildiğini belirtmiştir. Mehmed Tahir, “Sipâhîzâde Mehmed” **İslâm Mecmuası**, s. 199. Nev'izâde Atâî de aynı yıla işaret etmiştir: *Evzahu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik ismi ile mevstîf kitâbı vardır. Târih-i itmânin bu güne yazmış. (Kâl el-müellîf el-fakîr Mehmet eş-şehrî Sipâhîzâde el-Burîsevi ferağ min te'lîf fi yemî's-sâlis aşere min şehri-i Recep sene semânin ve tis'a mi'e hamdallâhu teala)*. Nev'izâde Atâî, **Hadâiku'l-Hakâik**, C. III, s. 310. Bu iki kayda istinaden günümüzde de eserin ilk telif yılı 980 olarak değerlendirilmektedir.

94 Bu nüsha, SK, Kılıç Ali Paşa Kısım, nr. 723 numarada kayıtlı nüshadır.

95 Bu nüsha, Veliyüddin Efendi Ktp., nr. 3280 numarada kayıtlı nüshadır.

96 Bu nüsha, SK İsmihan Sultan Kısım, nr. 298 numarada kayıtlı nüshadır.

ise H. 977/M. 1569-70 tarihli tam nüshadır⁹⁷. Hatta bu nüshanın başında iki dünya haritası yer almaktadır. H. 977/M. 1569-70 tarihli nüsha dönemin veziriazamı Sokullu Mehmed Paşa'ya sunulmuştur. Elimizdeki bu bilgiden yola çıkarak eserin ilk olarak Sokullu Mehmed Paşa'ya sunulmuş olduğunu varsayabiliriz. H. 977/M. 1569-70 yılında Osmanlı padişahı olarak II. Selim⁹⁸ dönemi yaşanmaktaydı. Eserin Sultan III. Murad'a, Sokullu Mehmed Paşa'nın taltifinden sonra sunulduğu görülmektedir. Arapça nüshalarda ferağ kaydında eserin telif tarihine dair net bir bilgi bulunmamakta olup her nüshada farklı istinsâh kayıtları yer almaktadır.

Eserin Türkçe nüshalarının en eski tarihლისინ hangi nüsha olduğu (müellif nüshası) tam tespit edilmemekle birlikte 13 Receb 980/19 Kasım 1572 tarihi *Evzahu'l-mesâlik*'in Arapça'dan Türkçe'ye çevrildiği tarih olarak karşımıza çıkmaktadır. Arapça nüshalardan farklı olarak Türkçe nüshaların birçoğunda H. 980/M. 1572 tarihi ile eserin istinsâh tarihi birlikte belirtilmiştir⁹⁹. Bazı nüshalarda ise sadece eserin Türkçe çevirisi olan H. 980/M. 1572 tarihi kaydedilip istinsâh tarihi kaydedilmemiştir¹⁰⁰. Dolayısıyla *Evzahu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik*'in, müellifin ifade ettiği üzere, 13 Receb 980 tarihinde Türkçe'ye çevrilmiştir. Türkçe nüshaların ekserisi bu durumu teyit etmektedir.

Tertip ve Muhtevası

Sipâhizâde Mehmed'in *Evzahu'l-mesâlik* eserinin Arapça ve Türkçe nüshaları arasında önemli ölçüde benzerlikler mevcuttur. Türkçe nüshaların Arapça nüshalara göre daha muhtasar olarak kaleme alınmasından dolayı bazı farklılıklar da bulunmaktadır.

Evzahu'l-mesâlik'in en belirgin özelliği beş bâbdan (denizler, göller, nehirler, dağlar ve şehirler) oluşması ve şehirlerin (büldân) harf sırasına göre sınıflandırılmasıdır. Hem Arapça hem Türkçe nüshalarda bu bâblar yer almaktadır. Eksik nüshalar dikkate alınmadığında, *Evzahu'l-mesâlik*'in Arapça ve Türkçe

● ● ● ● ● ● ● ●

⁹⁷ SK, İsmihan Sultan Kısım, nr. 298, vr. 2a.

⁹⁸ Sultan II. Selim on birinci Osmanlı padişahı olup 1566-1574 tarihleri arasında tahtta hüküm sürmüştür.

⁹⁹ HE; SK, Yeni Cami Kısım, nr. 787; SK, Ragıp Paşa Kısım, nr. 1060'ta yer alanlar bu nüshalardan bazılarıdır.

¹⁰⁰ Ali Emiri (Millet) Ktp., nr. COĞ5-1, vr. 125b; MS, vr. 125b.

Dibace Kısmı

Eser, mutad olduğu üzere besmele, hamdele ve salvele ile başlamaktadır. Bu kısımda müellifin kullandığı ayetler, kavramlar ve terimler eserin bir Coğrafya eseri olması hasebiyle bu ilme uygun seçilmiştir¹⁰⁸.

Arapça nüshalarda metin ¹⁰⁹ *مُنِيرًا وَقَمَرًا سَرَاجًا فِيهَا وَجَعَلَ جَا بُرُو لِسَّمَاءَ ا فِي جَعَلَ الَّذِي تَبَارَكَ* ile başlamaktadır. Devamında ayet ve hadisler ışığında dağların yaratılışından, denizlerin, iklimlerin, semanın ve yeryüzünün mahiyetinden bahsedilmektedir. Bu kısım Hz. Peygambere salavat ile son bulmaktadır.

Türkçe nüshaların dibâce bölümünde de müellif eserin muhtevasına uygun olarak coğrafi ıstılahlar kullanmıştır. Eserin ilk giriş cümlesi “*Hamd-i nâ-mahdûd ol Mübdi’-i mübda’âta ki kubbe-i Hazezâtı bi-gayr-i amdin ref’ eyledi*”¹¹⁰ şeklinde olup; gök ve gökyüzünü yaratan, icad eden anlamındaki Allah’ın Mübdi’ sıfatı tercih edilmiştir. Devamındaki hamd ve şükür cümlelerinde de yeryüzünün yaratılması, yeryüzünden canlılara rızkın verilmesi ve sonsuz nimetlerin sunulması dikkate sunularak Allah’a şükür cümleleri kullanılmıştır. Salavat kısmında da Peygamberimizin iklimlerin, ma’mûr olan enlem ve boylamların peygamberi olduğuna vurgu yapılmıştır¹¹¹.

Eserin Telif Sebebinin İzahı

Eserin telif sebebinin anlatıldığı kısım üç ayrı aşama olarak ele alınabilir. Birinci aşama Yaratıcıya ulaştırıcı unsurlar içerisinde ilmin -tefekküre vesile olması hasebiyle- önemli bir yere sahip olması, ikinci aşama *Takvîmü'l-büldân*’ın bu tefekküre vesile olan heyet ilminin en önemli eserlerinden biri olması, üçüncü aşama ise *Evzahu'l-mesâlik ilâ ma’rifeti'l-büldân ve'l-memâlik*’in *Takvîmü'l-büldân*’ın istifadesini kolaylaştırmak amacıyla telif edilmiş olmasının değerlendirilmesidir.

Sipâhizâde Mehmed’e göre¹¹²; “İnsanlığın kemâl noktası ve nefsin en yüksek saadeti Sani’i (Allah) bilmek ve zatını takdis ve sıfatlarını tenzih etmek,

• • • • •

¹⁰⁸ Sipâhizâde Mehmed, diğer eserlerinde de eserin mahiyetine uygun olarak ayet ve kavramlar seçmiştir.

¹⁰⁹ “Gökte burçları var eden, onların içinde bir çerağ (güneş) ve nurlu bir ay barındıran Allah, yüceler yücesidir.” = Kur’ân, Furkan-XXV, 61.

¹¹⁰ RE, vr. 1b.

¹¹¹ RE, vr. 1b.

¹¹² Evzahu'l-mesâlik’te Sipâhizâde Mehmed kendinden şu şekilde bahsetmektedir: “*Acz ve kusurunu itiraf eden bu fakir abd, Allah’ın yardımına güvenen, Mehmed eş-şehîr bi ibn-i Sipâhî ...*” NO, vr. 2a.

mübdeati ve onların sırlarını tefekkür etmek, masnuati ve onların tavırlarının hakikatini düşünmektir.”¹¹³ Sipâhîzâde, din ve şeriata mensup kişiler ile akıl sahibi olanların bu hususlarda ittifak ettiğini düşünmektedir. Bu tefekküre ve tedebbüre yardım eden ilmin ilm-i hey’et olduğunu ve Allah’ın Kur’ân’da¹¹⁴ o ilmi övdüğünü ifade belirten Sipâhîzâde mesâlik ve memâlik (yollar ve memleketler) ilminin de hey’et ilminden olduğunu ifade eder. *Takvîmü'l-büldân* ise bu fende (ilm-i hey’et) en iyi kitaplardan biridir.¹¹⁵ Sipâhîzâde Mehmed bu kısımda *Takvîmü'l-büldân*’dan bahsederken “ecved”¹¹⁶, “eltaf”¹¹⁷, “ahsen”¹¹⁸, “eşref”¹¹⁹ gibi oldukça övücü ifadeler kullanmıştır¹²⁰. Bunun nedenini ise eski (mütেকaddimîn) kitapların özünü (zübdesini) ve yeni kitapların özetini (hülasasını) içinde barındırması olarak görmektedir¹²¹. Burada esere övgü şöyle devam eder:

“Sema ve arzın Rabbi şahit olsun ki ayn-ı felekü'd-devvârda benzeri görülmemiştir (dünya ve canlılar buna benzer bir şey görmemiştir), ve sabit ve hareketli olanların kulakları bunun bir benzerini duymamıştır.”¹²²

Sipâhîzâde Mehmed, *Takvîmü'l-büldân*’ın İbn-i Cezle’nin *Takvîmü'l-ebdân*’ı¹²³ şeklinde yazıldığını ki bu hususu Ebü'l-Fidâ *Takvîmü'l-büldân*’da ifade eder¹²⁴, kitabın tertibinde ve beyanında ise Ebü'l-Fidâ’nın örfi iklimleri esas aldığını belirtir¹²⁵. Ardından *Evezahu'l-mesâlik*’i telif sebebini anlatan Sipâhîzâde Mehmed,

113 NO, vr. 2a.

114 “Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah’ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler (ve şöyle derler:) Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın. Seni tesbih ederiz. Bizi cehennem azabından koru.” =Kur’ân, Ali İmrân-III, 191.

115 NO, vr. 2a.

116 Ecved: daha, pek, en iyi olan. Devellioğlu, s. 202.

117 Eltaf: daha (en, pek) lâtif, güzel, hoş [olan]. Devellioğlu, s. 216.

118 Ahsen: (daha, en veya) pek güzel. Devellioğlu, s. 18.

119 Eşref: daha (en, pek) şerefli, onurlu. Devellioğlu, s. 238.

120 NO, vr. 2a.

121 NO, vr. 2a.

122 NO, vr. 2a.

123 XI. yüzyılda yaşayan Ebü Ali Yahyâ b. İsmâ b. Ali b. Cezle el-Bağdâdî, kısaca İbn Cezle olarak bilinen hekim, edip ve tarihçi olarak bilinmektedir. *Takvîmü'l-ebdân fî tedbiri'l-insan* adlı tıp alanındaki eserinde 352 hastalığın teşhis ve tedavisini cetveller şeklinde anlatmıştır. Ali Haydar Bayat, “İbn Cezle”, *DİA*, C. 19, s. 396, 397.

124 Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 2.

125 Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*’da şehirleri 28 bölüm halinde ele almıştır. Her bir bölüm bir örfi iklimi ifade etmektedir.

eseri alfabetik sıraya göre (huruf-i mu'cem şeklinde) tertip ettiğini ve ona *Evzahu'l-mesâlik ilâ ma'rîfeti'l-büldân ve'l-memâlik* ismini verdiğini söyler. Böylece eserin *Takvîmü'l-büldân*'dan en temel farkını ifade etmiş olur. *Takvîmü'l-büldân*'da orfî iklimlere göre sıralanan şehirler *Evzahu'l-mesâlik*'te harf sırasına göre düzenlenmiştir. Şüphesiz bu durum eser içerisindeki herhangi bir şehre okuyucuların kolay erişimini sağlamaktadır. Sipâhîzâde Mehmed, bu sıralamanın nedenini eserin istifadesinin kolaylaştırması olarak belirtir¹²⁶.

Eserin Kime Sunulduğunun Anlatımı, Dua ve Medh

Sipâhîzâde Mehmed, eserini Sultan III. Murad ve Sokullu Mehmed ile Siyavuş Paşa'ya takdim etmiştir. Nüshaların dibace kısmında bu hususu ifade etmektedir¹²⁷. Medih ve dua cümleleri buna göre şekillenmektedir. Burada oldukça edebi bir dil kullanılmış olup şiirlerle¹²⁸ medh ve sena taçlandırılmıştır. Padişah'a sunulan nüshalarda doğrudan padişahın ismi yani “Sultân Murâd Hân”¹²⁹ ifade edilmiştir. Sokullu Mehmed Paşa'ya sunulan eserlerde ise sadrazam “semiyy-i habîbu'r-Rahman”¹³⁰, “semiyy-i siddîku'r-Rahman”¹³¹, “semiyy-i habîb-i Rabbü'l-alemîn”¹³² ve “semiyy-i Resûlullâh a'nî Muhammed”¹³³ şeklinde anılmaktadır. Daha sonraki tarihlerde Siyavuş Paşa'ya takdim edilen nüshada ise sadrazamın ismi tam olarak “Hazret-i Siyâvuş Paşa”¹³⁴ şeklinde ifade edilmiştir.

Sipâhîzâde Mehmed eserin sunulduğu kişilere yönelik uzunca medih ve dua cümleleri kurmakta ve bazen bu cümlelerin sonunda kendisi için bazı talepleri dile getirmektedir. Sokullu Mehmed Paşa'ya takdim edilen Arapça nüshalarda

●●●●●●●●●●

¹²⁶ NO, vr. 2a.

¹²⁷ Müellif burda “tuhfe” (hediye) ve “südde” (eşik, kapı) kelimelerini kullanmaktadır. (NO, vr. 2a.) Tevazu örneği olarak bunu Veziriazamın (Sokullu Mehmed Paşa) kapısının eşğine bir hediye olarak sunduğunu söylemektedir.

¹²⁸ Sipâhîzâde Mehmed'in şiirleri ile ilgili olarak Mehmed Tahir; “*Elsine-i selâsede inşâd-ı nazm ve nesre muktedit oldığına asâr-ı mütenevvîsî şâhid-i 'adldür.*” değerlendirmesinde bulunmaktadır. Bursalı Mehmed Tahir, “Sipâhîzâde Mehmed” **İslâm Mecmuası**, C. 1, s. 198

¹²⁹ RE, vr. 2a vd.

¹³⁰ MS, vr. 2a.

¹³¹ Enmüzeci'l-fünûn, SK, Ayasofya Kısım, nr. 390, vr. 2b.

¹³² SK, İsmihan Sultan Kısım, nr. 303, vr. 2b.

¹³³ Ali Emiri (Millet) Ktp., nr. COĞ5-1, vr. 1b.

¹³⁴ Millet Ktp., Feyzullah Efendi Kısım, nr. 1350, vr. 2a; SK, Ragıp Paşa Kısım, nr. 1060, vr. 2a.

onu övmesi, onu Hz. Peygamberin ismi ile tavsif etmesi ve şiiirlerle medihinden sonra sadrazamdan isteklerini dile getirip ondan kerem ve ihsan talep etmesi Sipâhîzâde'nin sadrazama yakın olduğunun bir göstergesidir.

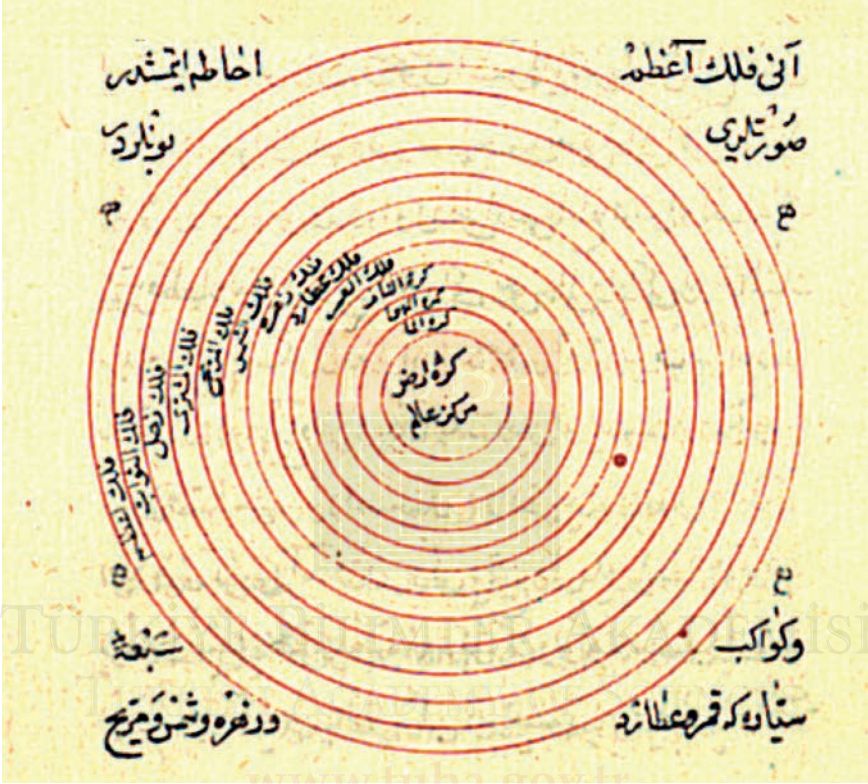
Eserin Kaynakları Listesi

Sipâhîzâde Mehmed, eserini yazarken *Takvîmü'l-büldân* dışında istifade ettiği diğer kaynakları da belirtmiştir. Bu kaynaklar *Evzahu'l-mesâlik*'in bazı Arapça nüshalarında yer almaktadır. Arapça nüshalarda denizler (el-*kelâmu ale'l-bihâr*) bahsinden önce bu 25 kaynağın ismini ifade eder. Bu kaynakların ifade edilmesi kendi dönemi için oldukça önemlidir. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinin İlim* adlı eserinde bu hususu “önsözün sonuna katılmış olan bibliyografya, o zaman için, oldukça mükemmeldir; mesela Yâkût'un eseriyle *Kânûnu'l-Mes'ûdî* ve *Kütübü'l-etvâl ve'l-urûz*, *Kütübü'l-mesâlik ve'l-memâlik*, *Kütübü'r-resmü'r-rub'-ı Batlam-yus* ve *Mu'cemü'l-büldân* özeti olan *Merâsidü'l-ittıla'* bunlardandır.” şeklinde ifade etmektedir. O dönem için önemli bir bibliyografya olma özelliğine de sahiptir. Bu kaynakların bazıları *Takvîmü'l-büldân*'ın da kaynağı olarak Ebü'l-Fidâ tarafından zikredilmiş ve kullanılmıştır.

Bu eserler tarih, coğrafya ve edebiyat alanlarında yazılmış eserler olup *Takvîmü'l-büldân*'dan alınan bilgiler bu eserlerle takviye edilmiş ve okuyucuların daha detaylı bilgiye erişmesi sağlanmıştır. Türkçe nüshalarda eserin kaynakları toplu bir şekilde sıralanmamış olup metin içerisinde yer yer kullanılan ve alıntı yapılan kaynakların isimleri belirtilmiştir. *Evzahu'l-mesâlik*'in kaynakları sadece Mukaddime kısmında liste şeklinde sunulan 25 kaynaktan ibaret değildir. Sipâhîzâde'nin metin içerisinde alıntı yaptığı 11 farklı kaynak daha yer almaktadır.

Mukaddime (Türkçe Nüshalar)

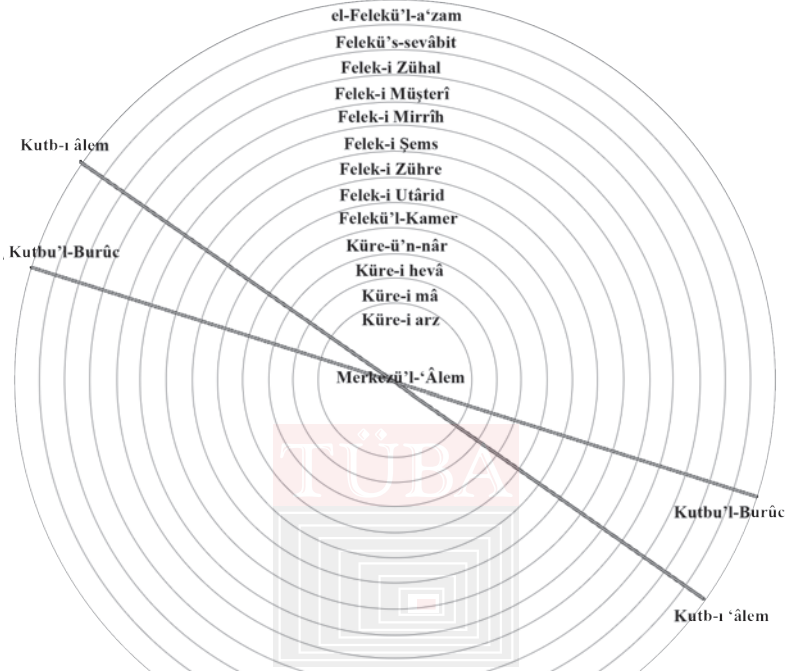
Eserin Arapça ve Türkçe nüshalarında genel coğrafi bilgilerin paylaşıldığı kısımlar yer almaktadır. Sipâhîzâde Mehmed, Türkçe nüshalarda Mukaddime başlığı altında bu bilgileri aktarmaktadır. Yeryüzünün mahiyeti ve iklimlere ayrılması, dünyanın şekli, dünyadaki elementler (hava, su, toprak/yeryüzü ve ateş) ve yeryüzündeki katmanlar (dokuz katman), dünyanın yuvarlak oluşu, birbirini çevreleyen dört unsur (sırasıyla toprak, su, hava ve ateş) ve dört unsuru çevreleyen dokuz felek bu kısımda ele alınan temel hususlardır. Arapça nüshalardan farklı olarak Türkçe nüshalarda dört unsur ve dokuz katman

Şekil 3: Anâsır-ı Erba'a ve Dokuz Felek

Kaynak: *Evzahu'l-mesâlik*, SK, Mihrişah Sultan Kısım, nr 304, vr. 3a.

Bu şekil, *Takvîmü'l-büldân* ve *Evzahu'l-mesâlik*'in Arapça nüshalarında yer almaktadır. Sipâhîzâde Mehmed, *Evzahu'l-mesâlik*'i Türkçe'ye çevirirken Mukaddime kısmındaki bilgilerin daha iyi anlaşılması için şekillerle anlatmayı tercih etmiş olabilir.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

Şekil 4: Anâsır-ı Erba'a ve Dokuz Felek (Trankripsiyonlu Şekil)

Kaynak: *Evzahu'l-mesâlik*, RE, vr. 3a.

Sipâhizâde, Mukaddime kısmında coğrafi ve astronomik bazı terimlerin anlamlarını da aktarmaktadır. Bunlar **kürsi**, **arş**, **mu'addilü'n-nehâr**, **hatt-ı istivâ**, **ufk-ı istivâ**, **iklîm**, **iklîm-i hakîkî**, **iklîm-i örfî**, **arz**, **tûl** gibi kavramlar olup eserin anlaşılması için önem arz etmektedir.

İklimler

İslâm coğrafyacıları yeryüzünü matematiksel ve coğrafi bölgeler olarak farklı kısımlara ayırmışlardır. Bu kısımlara göre şehirleri ve memleketleri tasnif edip anlatmışlardır.

Grekçe “meyil” anlamına gelen klima kelimesinin Arapçalaşmış hali olan iklim İslâm coğrafyacıları tarafından bölge anlamında kullanılmıştır. Bu bölgeler iklim olarak adlandırılmıştır. Ebü'l-Fidâ'nın **hakiki iklim** olarak adlandırdığı iklimler kuzey yarımkürede yer alıp Ekvatordan kuzey kutbuna doğru yedi

kısımdan oluşmaktadır. Her bir kısım bir iklimi ifade eder. Hakiki iklimler enlemlere göre bölünmüştür. Yeryüzünün yedi iklime ayrılması fikri ise İranlılar'a ait olup, İslâm coğrafyacıları tarafından meskûn olan kısımlar olarak kabul edilmiştir¹³⁵.

Belh coğrafya okulunun İslâm ülkelerini şehirleri esas alarak çeşitli bölgelere ayırması ile mahalli coğrafya süreci başlamış oldu. Bu süreçte Arabistan dünyanın merkez iklimi olarak kabul edilip diğer bölgeler birer iklim olarak belirlenmiştir. Böylece enlemlerin yanı sıra memleket ve şehirlere göre de iklimler belirlenmeye başlandı. İslâm coğrafyacılarından İstahrî, İbn-i Havkal, Makdisi bu yeni iklim tanımlamasına katkıda bulunmuş ve yeryüzünü farklı sayılarda (Bölgelere göre yeryüzünün dağılımını İstahrî yirmi iklim, İbn-i Havkal yirmi iki iklim, Makdisi ise ön dört iklim olarak belirlemiştir) iklimlere bölmüşlerdir. Ebü'l-Fidâ'nın **örfi iklim** olarak adlandırdığı bu iklimlerin sayısı çeşitli devirlere ve İslâm coğrafyacılarına göre farklılık arzetmeye devam etmiş, nihayet Ebü'l-Fidâ tarafından yirmi sekiz örfi iklim olarak belirlenmiştir. Yeryüzündeki şehirlerin anlatımı *Takvîmü'l-büldân*'da örfi iklimler üzerinden yapılmıştır.

Sipâhîzâde Mehmed, eserinde, Mukaddime kısmında iklimleri geleneksel yönetime uyarak **iklîm-i hakikî** ve **iklîm-i örfi** olarak iki ayrı başlık altında ele almıştır. Eserde yedi hakiki iklimin her birinin uzun günü, uzunluğu, genişliği (eni), iklimde yer alan dağ ve ırmak sayıları ile o iklimde yaşayan insanların temel özellikleri hakkında malumat yer almaktadır.

Müellif, dünyanın (Felek-i A'zam) iki kutbu ve bir mıntkası olduğunu ifade eder. Dünyanın mıntkasını (ekvator çizgisi) tarif ederken; “güneş bu noktaya geldiği zamanda mıntka üzerindeki tüm yerlerde gece ve gündüz eşit olur. Bu dairenin dünyayı ikiye böldüğü farz edildiğinde dünyanın yarısı güney yarım, yarısı kuzey yarım olarak adlandırılır. Yeryüzünün kuzey yarısı ise ma'mur olan kısımdır” ifadelerini kullanır. İklimler bu kısımdadır.

Sipâhîzâde Mehmed şehirleri anlatırken Ebü'l-Fidâ'nın örfi iklim taksimatı yerine harf sırasına göre sıralamayı tercih etmiş ancak şehirlerin hangi iklimlerde (hakiki ve örfi iklimlerden her ikisini) yer aldığını da belirtmiştir. Bu husus *Takvîmü'l-büldân*'da da yer almaktadır. Bazen şehrin yer aldığı hakiki iklimi bazen de örfi iklimi hakkında malumat verir. Bazı şehirlerin ise hem hakiki hem de örfi iklimdeki yerini belirtir.

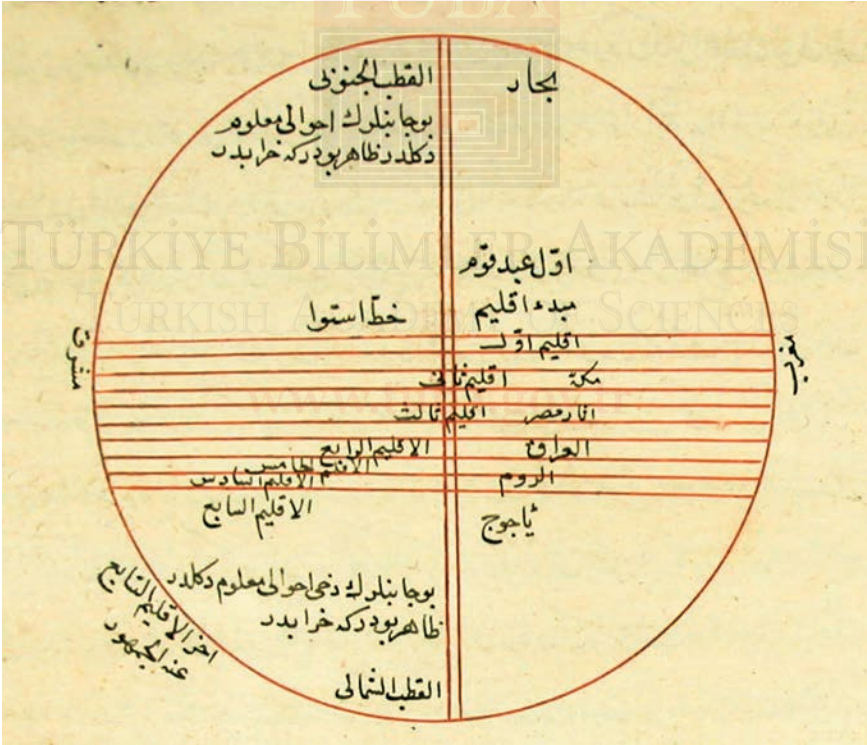
•••••

¹³⁵ Mahmut Ak, “İklîm”, *DİA*, C. 22, s. 28, 29.

Hakiki İklimler: İslâm coğrafyacılarına göre Dünyanın kuzey yarısı meskûn alan (imaret) olup, insanların yaşadığı yer olarak ifade edilir. Âlimler bu kısmı hatt-ı istivâya (ekvatora) kadar doğudan batıya doğru yedi daire kabul edip her iki dairenin arasında var olan yere iklim demişlerdir. Bu iklimlere **ekâlîm-i hakîkiyye (hakiki iklimler)** denilmiştir. Sipâhîzâde Mehmed bu hususu şöyle ifade eder:

“Ulemâ-i hey’et bu rub‘-ı meskûnda hatt-ı istivâya beraber şarkdan garbe yedi dâire farz idüp her iki dâirenün mâbeyninde vâki‘ olan [4a] yere bir **iklîm** demişlerdür. Yedi iklîm didikleri bunlardur ki tasvîr olundu.”¹³⁶

Sipâhîzâde Mehmed, Türkçe nüshalarda yedi iklimin yeryüzündeki dağılımını aşağıdaki şekil ile tasvir etmiştir.

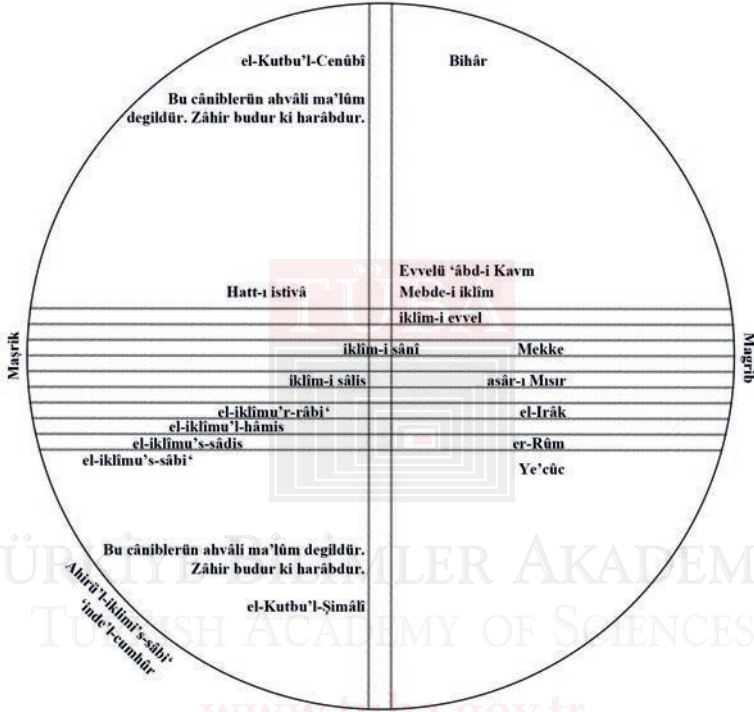

Şekil 5: Hakiki İklimlerin Yeryüzündeki Dağılımı (RE nr. 644)

Kaynak: *Evzahu'l-mesâlik*, RE, vr. 4a.

¹³⁶ RE, vr. 4a.

Sipâhîzâde Mehmed, bu şekilde yeryüzündeki yedi iklimi sıralarken bazı iklimlerdeki önemli şehirleri de göstermiştir. İkinci iklimde Mekke, üçüncü iklimde Mısır, dördüncü iklimde 'Irâk, beşinci iklimde Rûm memleketlerini gösterirken son iklim olan yedinci iklimde Ye'cüc taifesini göstermiştir.

Şekil 6: Hakiki İklimlerin Yeryüzünde Dağılımı

Kaynak: *Evzahu'l-mesâlik*, RE, vr. 4a.

Evzahu'l-mesâlik'in Türkçe nüshalarında Sipâhîzâde Mehmed yedi iklimi şekil üzerinde gösterdikten sonra her iklim ile ilgili genel özellikleri sıralamıştır. Bu özellikler arasında her iklimin en uzun günü, iklimin doğudan batıya uzunluğu ve güneyden kuzeye genişliği, her iklimde yer alan dağların, ırmakların sayısı ve o iklimde yaşayan halkın en belirgin vasıfları yer almaktadır. Türkçe nüshalarda metin içerisinde yer alan bu bilgiler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

İklim	Uzun Günü	Uzun- luğu	Eni	Dağ Sayısı	Irmak Sayısı	Yaşayan Kavmin Özellikleri
		Doğudan Batıya	Güneyden Kuzeye			
İklîm-i Evvel	12 saat 45 dakika	3250 fersah	147 fersah	20	30	Yüz rengi kara
İklîm-i Sâni	13 saat 15 dakika	3104 fersah	130 fersah	27	27	Yüz rengi kara ile karayağız arası (Arap)
İklîm-i Sâlis	14 saat	2924 fersah	115 fersah	33	22	Yüz rengi karayağızdır.
İklîm-i Râbi'	14 saat 30 dakika	2725 fersah	99 fersah	25	22	Yüz rengi buğday alınlı ve beyazdır. Yaradılış ve ahlak itibariyle yeryüzün en adaletlileridirler. Enbiya, evliya ve hükemanın çıktığı iklimdir.
İklîm-i Hâmis	15 saat	2557 fersah	82,5 fersah	30	15	Yüz rengi beyazdır.
İklîm-i Sâdis	15 saat 30 dakika	2390,5 fersah	72 fersah	11	40	Yüz rengi kızıl ile beyaz arasındadır
İklîm-i Sâbi'	16 saat	2254 fersah	-	11	40	Yüz rengi beyaz ile sarışın arasındadır

Tablo 1: Yedi Hakiki İklimin Temel ÖzellikleriKaynak: *Evzahu'l-mesâlik*, RE, vr. 4a, 4b.

Örfî İklimler: Hakiki iklimler dışında iklimin diğer bir sınıflandırması “ekâlîm-i örfîyye” olarak adlandırılan örfî iklimlerdir. Ebü'l-Fidâ örfî iklim tabiriyle coğrafi bölge, diyar, memleket anlamında iklimleri sıralamıştır¹³⁷.

İklîm-i örfî, birden fazla şehirleri bünyesinde barındıran memleket veya bölgelerden oluşmaktadır¹³⁸. Ebü'l-Fidâ örfî iklimleri yirmi sekiz¹³⁹ olarak tesbit

137 Mahmut Ak, “İklim”, *DİA*, C. 22, s. 29.

138 İklim-i ‘örfî, şol nâhiyye ve şol memlekete derler ki; bir nice şehirleri müştemil ola; Şam gibi, ‘İrâk gibi. Ekâlîm-i ‘örfîyyenün cümlesi yirmi dokuzdur. RE, vr. 4b.

139 Mahmut Ak, “İklim”, *DİA*, C. 22, s. 29.

etmişken Sipâhîzâde Mehmed *Evzahu'l-mesâlik*'te örfî iklimleri yirmi dokuz iklimden oluşturur.

Cezîre-i 'Arab
Diyâr-ı Mısır
Bilâd-ı Mağrib
Cezîre-i Endülüs
Bihâr-ı garbiyyede olan Cezâyir, (Cezayirü'l-bihari'l-garbiyye)
Şam
Cezîre ki Dicle ile Fırat cânibindedür.
'Irâk
Hûzistân
Fârs
Kirmân
Sicistân
Sind
Hind
Çin
Bihâr-ı şarkiyyede olan Cezâyir (Cezayirü'l-bihari's şarkiyye)
Rum
İrmîniyye ve Errân ve Azerbeycân
Bilâd-ı Cebel ki ona 'Irâk-ı 'Acem derler.
Deylem ve Gılân
Taberistân
Horâsân
Zâbülistân
Hârezm
Tohâristân ve Bedahşân
Mâverâünnehr
Türkistân
arzın taraf-ı cenûbîsi
arzın taraf-ı şimâlîsi

Tablo 2: Örfî İklimler (*Evzahu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik*)
Kaynak: *Evzahu'l-mesâlik*, RE, vr. 5a.

Birinci Bâb (Denizler)

Arapça nüshalarda “el-kelâmu ale'l-bihâr”¹⁴⁰ veya “el-kelâmu ale'l-bihâri'l-ki-bâr”¹⁴¹ olarak isimlendirilen bu kısım, Türkçe nüshalarda “el-bâbü'l-evvel”¹⁴² olarak başlıklandırılmıştır. *Evzahu'l-mesâlik*'in tüm nüshalarında bihâr (denizler) bahsine bir girizgâh yapılmıştır. Bu girizgâhta ulema mabeyninde meşhur olan büyük denizlerin (bihâr-ı kibâr)¹⁴³ beş adet olduğu, bunların da Bahr-i Muhît, Bahr-i Sîn yani Çin Denizi¹⁴⁴, Bahr-i Rûm yani Akdeniz¹⁴⁵, Bahr-i Nîtuş yani Karadeniz¹⁴⁶ ve Bahr-i Hazez yani Şîrvân Denizi¹⁴⁷ olduğu belirtilmiştir.¹⁴⁸

Bu girizgâh kısmında *Evzahu'l-mesâlik*'in bazı nüshalarında¹⁴⁹ denizle kara arasındaki kıyı şeridinde kara parçasının aldığı şekiller bir çizimle gösterilmiştir. *Takvîmü'l-büldân*'da yer alan bu çizimi (şekil) Sipâhîzâde Mehmed sadece Arapça nüshalarda göstermiştir. Bu şekil İsmihan Sultan nr. 298'de sayfanın solunda, NO nr. 4693'te sayfanın sağında yer alırken diğer nüshalarda bulunmamaktadır.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

www.tuba.gov.tr

•••••

¹⁴⁰ NO, vr. 3b; Michigan 2b.

¹⁴¹ SK, Hafid Efendi Kısım nr. 207, vr. 2b.

¹⁴² RE, vr. 5b; Halet Efendi 607, vr. 6a; SK, Mihrişah Sultan Kısım, nr. 304, vr. 6a.

¹⁴³ Türkçe nüshalarda “bihâr-ı kibâr” olarak geçen bu ibare Arapça nüshalarda “el-bihâru'l-azîme-ti'l-meşhûre” olarak geçmektedir. Bkz. RE, vr. 5b; NO, vr. 3b.

¹⁴⁴ Arapça nüshalarda sadece Bahr-i Sîn olarak geçen bu deniz Türkçe nüshalarda “Bahr-i Sîn ya'nî Bahr-i Çin Denizi” olarak geçmektedir. Bkz. RE, vr. 5b, 6a; NO, vr. 3b, 5a.

¹⁴⁵ “Bahr-i Rûm ya'nî Akdeniz” Türkçe nüshalarda yer alırken, Arapça nüshalarda sadece “Bahr-i Rûm” olarak yer almaktadır. Bkz. RE, vr. 5b, 7a; NO, vr. 3b, 9a.

¹⁴⁶ Arapça nüshalarda “Bahr-i Nîtuş”, Türkçe nüshalarda ise “Bahr-i Nîtuş ya'nî Karadeniz” olarak geçmektedir. Bkz. RE, vr. 5b, 8b; NO, vr. 3b, 11b.

¹⁴⁷ Arapça nüshalarda “Bahr-i Hazez” şeklinde yer alırken Türkçe nüshalarda “Bahr-i Hazez ya'nî Şîrvân Denizi” olarak geçmektedir. Bkz. RE, vr. 5b, 9a; NO, vr. 3b, 14a.

¹⁴⁸ Bu denizlerin Türkçe isimleri sadece *Evzahu'l-mesâlik*'in Türkçe nüshalarında paylaşılmıştır.

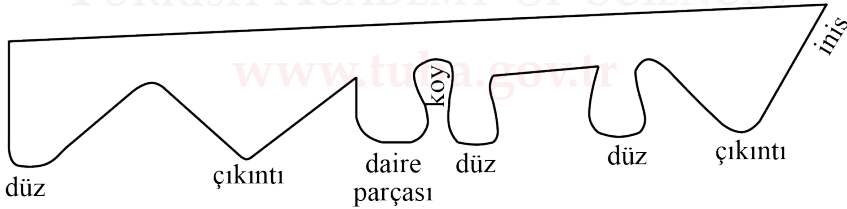
¹⁴⁹ NO, vr. 3b; SK, İsmihan Sultan Kısım, nr. 298, vr. 3a.

Şekil 7,8: Evzahu'l-mesâlik'te Kıyı Şeridine Dair Terimler

Kaynak: NO, (sol) ve SK, İsmihan Sultan Kısım, nr. 298 (sağ).

Takvîmü'l-büldân'da da yer alan bu şeklin izahı aşağıdaki resimde yer almaktadır.

Şekil 9: Kıyı Şeridi Terimleri

Kaynak: Ebül-Fidâ Coğrafyası, s. 33

Sipâhîzâde Mehmed, denizler bahsinde toplam on dört (14) deniz hakkında malumat vermektedir. Bu denizlerin önemine binaen isimlerini ve günümüz karşılıklarını aşağıdaki tabloda göstereceğiz.

Bahrü'l-Muhît (Okyanus)
Bahrü'l-hâric mine'l-Muhîti'l-maşrık ilâ Ciheti'l-Garb
Bahrü's-Sîn (Çin Denizi)
Bahrü'l-Ahdar (Hint Okyanusu)
Bahr-i Fârs (Basra Körfezi)
Bahrü'l-Kulzüm (Kızıldeniz)
Halîcü'l-Berberî (Hint Okyanusu'nun bir kısmı)
Bahr-i Okyânûs (Atlas Okyanusu)
Bahrü'r-Rûm (Akdeniz)
Havri'l-Benâdîka (Adriyatik Denizi)
Bahr-i Nîtiş ve Mâ-Nîtiş (Karadeniz ve Azak Denizi)
Bahr-i Bürdîl (Manş Denizi)
Bahr-i Vereng (Baltık Denizi)
Bahr-i Hazez (Hazar Denizi)

Tablo 3: *Evzahu'l-mesâlik*'teki Denizler

Kaynak: *Evzahu'l-mesâlik*, RE, vr. 5b-9b

Denizler bahsinde her bir denizin uzunluğu, kıyı şeridi, denizlerde varsa yer alan adaların isimleri hakkında bilgiler veren Sipâhizâde Mehmed, özellikle denizlerin sahil şeritlerini detaylı bir şekilde ele almaktadır. Bahr-i Kulzüm bahsinde yer alan aşağıdaki satırları bu detaylardan biri olarak örnek verebiliriz;

*“Bahr-i Kulzüm: ... Bu bahr Aden karasıyla Cebel-i Mendeb mâbeyninde Bahr-i Hind'den çıkup şimâle çekilüp sevâhil-i Yemen'i tecâvüz idüüp Cidde'ye muttasıl olur. Andan şimâlen ve bir mikdâr garben Hacefe'ye ve sâhil-i Yenbu'a ve Medyen'e uğrayup Eyle'ye muttasıl olur. Andan cenûba dönüp Tûr'a varur andan şimâle dönüp Kulzüm'e muttasıl olur andan cenûben ve bir mikdâr şimâlen çekilüp Kusayr'a varur...”*¹⁵⁰

Bazı denizler ile ilgili bilgiler Arapça nüshalarda daha detaylı bir şekilde aktarılmıştır. Mesela Bahr-i Rûm ve Bahr-i Okyânûs başlıklarında daha ayrıntılı bilgiler mevcuttur.

İkinci Bâb (Göller)

Arapça nüshalarda “*el-keîâmü ale'l-büheyât*”¹⁵¹, Türkçe nüshalarda “*el-bâbü's-sâni*” olarak başlayan bu kısımda yeryüzündeki belli başlı göller hakkında malumat verilmektedir. Bu kısmın girizgâhında bühayre ve batîha kelimelerinin manalarının aynı olduğu ve her ikisinin Türkçe göl anlamına geldiğini¹⁵² belirten Sipâhîzâde Mehmed, göllerin sayısının oldukça fazla olup hepsinin bilinmesinin mümkün olamayacağını, bu nedenle kitaplarda bahsi geçen önemli göller hakkında bilgi verileceğini ifade etmiştir¹⁵³.

Göller bahsinde toplam 19 göl hakkında bilgi verilmektedir. Türkçe nüshalarda “Bühayre-i Tûnus el-uzbe ve'l-gayri'l-uzbe” tek başlık altında anlatılırken Arapça nüshalarda “Bühayre-i Tûnus” ve “Bühayre-i Tûnus gayri'l-uzbe” olarak iki ayrı başlık halinde ele alınmıştır. Bu göller hakkında verilen malumat açısından ise nüshalar arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır.

Göllerin anlatım sıralamasında ise nüshalar arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Türkçe nüshalarda önce “Bühayre-i Bânyâs” ardından “Bühayre-i Taberiyye” anlatılırken Arapça nüshalarda bu göller yer değiştirmektedir. Türkçe nüshalardaki göller bahsi “Bühayre-i Zere”, “Bühayre-i Hârezm” ve “Bühayre-i Tûlye” şeklinde sıralanıp sona ererken Arapça nüshalarda bu sıralama “Bühayre-i Zere”, “Evvel-i Ceyhûn”¹⁵⁴, “Bühayre-i Tulye” ve “Bühayre-i Hârezm” şeklinde sona ermektedir. “Bühayrât-ı Fârs”¹⁵⁵ başlığı altında ise tüm nüshalarda “Bühayre-i Deşt-i Erzen” ile “Bühayretü'l-Cümkan” olmak üzere iki gölden bahsedilmektedir¹⁵⁶.

151 NO'de bu kısım “Fasl” olarak başklandırılmıştır.

152 Bu kısmın giriş cümlesi olan “Bühayre ve batîha, ikisinin ma'nâsı birdür.” cümlesi hem Arapça hem Türkçe nüshalarda yer alırken, “Türkçe göl dimekdür.” ibaresi ise sadece Türkçe nüshalarda yer almaktadır.

153 RE, vr. 9b; NO, vr. 14b.

154 “Evvel-i Ceyhûn” bahsi Evzahu'l-mesâlik'in Türkçe nüshalarında yer almamaktadır.

155 Evzahu'l-mesâlik'te çoğul olan “Bühayrât-ı Fârs” yerine “Bühayre-i Fârs” şeklinde yer almaktadır. NO, vr. 18a.

156 Türkçe nüshalarda her üç isim de başlıklarda olduğu gibi kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. RE, vr. 11a.

Üçüncü Bâb (Nehirler)

Arapça nüshalarda “el'kelamu ale'l-enhâri'l-izâm”¹⁵⁷ olarak başlayan bu kısım, Türkçe nüshalarda “el-bâbü's-sâlis” olarak başklandırılmıştır. Sipâhizâde Mehmed, göller bahsinde olduğu gibi küçük ve büyük nehirlerin sayılamayacak kadar çok olmasından dolayı meşhur olanlarına yer vermiştir¹⁵⁸.

Nehirler bahsinde başlık olarak toplam 36 nehirden bahsedilmektedir. Bu nehirlerin isimlerinin zabtı (harekelendirilmesi), nereden doğduğu (menba), hangi beldeleri dolaştığı ve nerelere döküldüğü ile nehirlerin en temel özellikleri hakkında bilgiler yer almaktadır. Nehirler bahsinde adı geçen nehirler bakımından nüshalar arasında bazı farklılıklar vardır. Arapça nüshalarda “Nehr-i Rûmiyye”den önce anlatılan “Nehr-i Mürsiyye” Türkçe nüshalarda bulunmamaktadır. Türkçe nüshalarda yer alan “Nehr-i Hemedân”^a¹⁵⁹ ise Arapça nüshalarda rastlamamaktayız.

Nehirler bahsinde Dicle ve Fırat'a ayrı bir önem verildiğini görmekteyiz. Dicle ve Fırat nehirleri başlığı altında onların kollarını oluşturan nehirler hakkında bilgiler verilmektedir. “Zîkr-i el-Fürât ve muzâfâtihâ” diye başlayan Fırat nehri bahsinde “Fûrât'a bir niçe enhâr girür” denilip Fırat'a bağlı 10 nehir hakkında bilgi verilip bu nehirlerin nerede Fırat'a karıştığı anlatılmaktadır¹⁶⁰. Dicle Nehri bahsinde ise “Dicle'ye bir niçe ırmağ dökülür” denilip dört nehir¹⁶¹, “Dicle'den bir niçe enhâr çıkar” denilip üç nehir¹⁶² ve “Dicle'den Betâyih altından şarka ve garba niçe enhâr çıkar; şarka çıkan ırmağların şöretleri yokdur amnâ garba çıkan [ırmağlar] gâyetde çokdur hattâ yüz binden artukdur derler, Lâkin usûli dokuz ırmağdur”¹⁶³ denilerek dokuz nehir hakkında bilgi verilip bu nehirlerin Dicle nehri ile bağlantısı hakkında malumat verilmektedir. Sipâhizâde Mehmed, *Evzahu'l-mesâlik'te* Fırat ve Dicle nehirleri dışında Nil Nehri ve Hamâ Nehri'ne diğer nehirlerle göre daha geniş yer vermiştir.

•••••

¹⁵⁷ NO, vr. 18b.

¹⁵⁸ RE, vr. 11b; NO, vr. 18b.

¹⁵⁹ Halet Efendi 607, vr. 20b; SK, Mîhrîşah Sultan Kısım, nr. 304, vr. 18a; Ali Emiri (Millet) Ktp., nr. COG5-1, vr. 20a. “Nehr-i Hemedân” metne esas olan nüsha RE 644'te olmayan bir maddedir.

¹⁶⁰ “Fûrât'a bir niçe enhâr girür” denildikten sonra bahsedilen nehirler şunlardır; Nehr-i Sümeysât Nehrül'-Belih, Nehrül'-Hâbûr, Nehrül'-Hirmâs, Nehr-i Sersâr, Nehr-i 'Îsâ, Nehr-i Sarsar, Nehrül'-Melik, Nehr-i Kûsî, Nehr-i Sûrî; bkz. RE, vr. 13a, 13b.

¹⁶¹ Nehr-i Erzen, Nehr-i Bâsânfa, Zâb-ı A'lâ, Zâb-ı Asgar; bkz. RE, vr. 14a.

¹⁶² Kâtül-ı A'lâ, Uc-Kâtül, Düceyl; bkz. RE, vr. 14a.

¹⁶³ Nehrül'-Mere, Nehrül'-Deyr, Nehr-i Bisk-i Şîrîn, Nehr-i Ma'kıl, Nehr-i Übülle, Nehrül'-Yehûdi, Nehr-i Ebi'l-Hasib, Nehrül'-Emîr, Nehrül'-Kundül; bkz. RE, vr. 14a, 14b.

Dördüncü Bâb (Dağlar)

Bu kısım Arapça nüshalarda “Zikrû'l-Cibâl”, Türkçe nüshalarda “el-Bâbü'r-râbi” olarak başklandırılmış olup yeryüzündeki dağlardan bahsedilmektedir.

“Cibâl ve tilâl bî-hadd u bî-şüimardur. Lâkin ʿulemâ mâbeyninde iştiḥâr bulan bunlardır.” denilip meşhur olan 27 dağ hakkında malumat verilmektedir. Cebel-i Kamer bu kısımda en geniş bilgi verilen dağdır.¹⁶⁴

Mukaddime (Arapça Nüshalar)

Evzahu'l-mesâlik nüshaları arasındaki farklılıklardan en belirgin olanı Türkçe nüshalardaki Mukaddime kısmında yer alan İslâm bilginlerinin coğrafyaya dair temel bilgilerinin Arapça nüshalarda dağlar (cibâl) bahsi ile şehirler (büldân) bahsi arasında farklı başlıklarla daha geniş şekilde yer almasıdır. Yeryüzünün taksimi, ekvator çizgisi, yedi hakiki iklim, örfi iklimler, yeryüzünün yüzeyi ve ma'mûr yerleri hakkında bilgiler verilen bu kısım (Türkçe nüshalarda olduğu gibi Mukaddime olarak adlandırılabilir) beş başlıktan (kısımdan) oluşmaktadır.

Meskûn Olan Yerler (Sıfatu'l-ma'mûr bi'l-icmâl): Bu kısmında Sipâhîzâde Mehmed yeryüzünün ma'mûr olan yerlerine değinmektedir. Yeryüzünün meskûn yerleri ile ilgili farklı görüşleri değerlendirip içlerinden birini tercih etmektedir.

Ebû Reyhân el-Bîrûnî'nin *Kâmûsu'l-Mes'ûdî*'sinde Hintlilerin ve Yunanlıların astronomi noktasında en doğru bilgiyi verenler olduğu belirtilmektedir. Bazı coğrafyacılar tarafından da kabul edilen bu görüşe göre Yunanlılar medeniyet ve ilim olarak daha gelişmiş bir topluluktur. Sipâhîzâde Mehmed, İslâm coğrafyacıları tarafından kabul edilen bu görüşü kendisinin de benimsediğini belirtir.

Tüm bu görüşler çerçevesinde Yunanlılar'ın da işaret ettiği ve *Evzahu'l-mesâlik*'in Türkçe nüshalarındaki şekilde de gösterildiği gibi imaret olan yerler kuzey yarımkürenin tamamındadır. Yunanlılar medeniyeti Bahr-i Okyânûs (Atlas Okyanusu) cânibinde bitirmişler. Bunun nedeni ise adalar dışındaki bölgelerden haberlerinin olmamasıdır.

Burada şunu ifade etmek gerekir ki, yeni keşfedilen Amerika kıtasından Sipâhîzâde'nin haberdar olup olmadığına dair bir işaret eserlerinde yer

•••••

¹⁶⁴ RE, vr. 16b; NO, vr. 30b.

almamaktadır. Piri Reis'in 1513 yılında çizdiği dünya haritasına veya Amerika kıtasına dair bilgi veren herhangi başka bir kaynağa erişmemiş olma ihtimali yüksektir. Yeni kıtadan haberdar olsa da, *Evzahu'l-mesâlik*'in şehirlere dair bilgi veren bir muhtevada olması ve kıtaya dair detaylı bilgiye sahip olunmaması nedeniyle eserinde buna yer vermemiş olabilir.

İmaret ile ilgili bilgiler aynı zamanda ırkların da taksimini kolaylaştırır. Sipâhîzâde Mehmed *Evzahu'l-mesâlik*'te imar olan yerlerdeki halklar ile ilgili bilgiler de vermektedir. Sipâhîzâde Mehmed kuzey yarımkürenin doğudan batıya uzanan yedi iklim şeklinde bölündüğünü ifade eder. Burada iklim ile ilgili verdiği bilgilerde iklimin nahiye ve yerleşim yeri (rustak) anlamına geldiğini ifade eder. Sipâhîzâde Mehmed'in de belirttiği gibi İslâm coğrafyacılığında iklim, ekvatorдан kuzey kutbuna doğru yeryüzünün ayrıldığı yedi bölgeden her biri; coğrafi alan, mıntuka, diyar anlamında kullanılmıştır¹⁶⁵.

Hakiki ve Örfi İklimler (el-keîâmü ale'l-iklîmî'l-hakiki ve'l-örfi): *Evzahu'l-mesâlik*'in Türkçe nüshalarında Mukaddime kısmında iklim ile ilgili yer alan bilgiler Arapça nüshalarında bu bir başlık altında verilmiştir. İklimin ne anlam ifade ettiği bir önceki kısımda aktarıldıktan sonra bu kısımda iklimlerin çeşitleri ve yeryüzündeki dağılımı ele alınmaktadır.

Türkçe nüshalarda olduğu gibi burada da iklimlerin iki kısma ayrıldığı (iklîm-i hakîkî ve iklîm-i örî), iklîm-i hakîkînin meşhur yedi iklim olduğu, iklîm-i örînin ise bir nahiye veya memleket veya birkaç şehri ihtiva eden bir coğrafi bölge olabileceği ifade edilmiştir.

Sipâhîzâde Mehmed, bu kısımda Türkçe nüshalarından farklı olarak bazı detaylı bilgiler vermektedir:

Bir örî iklimin iki ayrı iklîm-i hakîkîde olabileceğini aktarır, buna misal olarak Şam bölgesini gösterir. Şam, bir örî iklim olup hem üçüncü hem de dördüncü iklîm-i hakîkîde yer almaktadır. Bu durum iklîm-i örîler için de geçerlidir. Bir iklîm-i örî de yedi hakiki iklimin bazı parçalarını kapsayabilir. Mesela; Çin ülkesi birden fazla iklîm-i hakîkîyi kapsamaktadır. Bunun nedeni Çin'in arzının (enleminin) tulünden (boylamından) daha fazla olmasıdır. Çin bölgesi şark iklimlerinin başlarını kapsayıp, yedi iklimin bazı taraflarına doğru uzanır.

İklimlerin ölçümleri, uzunluğu (tûl) ve genişliğine (arz) göre yapılmaktadır.

•••••

¹⁶⁵ Mahmut Ak, "İklim", *DİA*, C. 22, s. 29, 30.

Sipâhîzâde Mehmed, bu kısmın sonunda tûl ve arzın başlangıçları ile ilgili bilgiler vermektedir.

Sipâhîzâde Mehmed burada farklı görüşleri değerlendirmiş ve bu görüşleri okuyucu ile paylaşmıştır. Cumhûrun boylamların (etvâl) başlangıcını batı olarak kabul ettiğini söyleyen Sipâhîzâde Mehmed, enlemlerin başlangıcının ise ekvator olarak belirlendiğini ki bunun herkesçe kabul edilen bir bilgi olduğunu aktarır. İmaretin başlangıç yerinin mağribde, Cezayir-i Halidât (Kanarya Adaları) olduğunu ve buranın halihazırda ma'mûr olduğunu, bazılarının da bahsi geçen bu adaları boylamların başlangıç noktası olarak kabul ettiğini aktardıktan sonra başka bir grubun da Atlas Okyanusu'nun doğu sahilini başlangıç addettiğini belirtir.

Tüm bu görüşleri aktardıktan sonra kendisinin de (biz olarak ifade eder) bu muhtasarda iklimleri ulemanın bu görüşüne göre tertip ettiğini, boylamların başlangıcını ise -müteahhirinin dediği gibi- Atlas Okyanusu sahili olarak tercih ettiğini söyler¹⁶⁶.

Yüzölçümü ve Uzunluklar (Fasl fî tahkiki emri'l-mesâhat): *Evza-hu'l-mesâlik*'in bu kısmı yeryüzünün ölçümü ve coğrafyadaki ölçüm kavramları ile ilgilidir. İlm-i heyetin yeryüzünün küre olduğunu isbat etmesi sonucunda yeryüzünün ölçümü buna göre hesaplanmaya başlanmıştır. Yeryüzündeki dairelerin (enlem ve boylamlar) mesafesi felekdekiler ile paraleldir ve bu daireler 360 parçaya ayrılmış olup yeryüzündeki her dairenin mesafesi felekdeki daire ile aynıdır. Buna bağlı olarak bir kişi gündüzün ortasında hiç sapmadan şimalden cenuba doğru yürürse kutba çıkar. Her bir daire bir derece olarak hesaplanmıştır¹⁶⁷.

Batlamyus ve diğer kadim ilim ehli, 1 derecenin 66,2/3 mîl olduğunu bulmuşlar. Son dönem coğrafya ilim ehline (müteahhirîn) göre ise 1 derece 56,2/3'tür. Arada 10 mîl fark vardır¹⁶⁸.

Yeryüzündeki ölçü birimleri olan mîl, fersah ve zirâ' hesaplarında farklılıklar söz konusudur. Bu farklılık kudema (eski ilim ehli) ve muhaddisîn (yeni/son dönem ilim ehli) arasındadır. Usbu' hesabında ise muhaddisîn ve kudema

¹⁶⁶ NO, vr. 37b.

¹⁶⁷ NO, vr. 38a.

¹⁶⁸ NO, vr. 38b.

arasında bir ihtilaf söz konusu değildir. Sipâhîzâde Mehmed bu çerçevede bu dört coğrafi ölçü terimlerinin (mîl, fersah, zirâ' ve usbu') anlamlarını her iki görüşe göre aktarmıştır¹⁶⁹.

a. Usbu' (parmak) ölçüsü noktasında her iki görüş ittifak halinde olup bir usbu'un altı arpa uzunluğunda olduğunu kabul ediyorlar¹⁷⁰.

b. Zirâ' hususunda kudema ve muhaddisîn arasındaki ihtilaf vardır. Kudema 1 zirâ'nın 32 parmak (usbu') olduğunu kabul etmişlerdir. Muhaddisîn ise 1 zirâ'nın 24 parmak (usbu') olduğunu kabul etmektedir. Aradaki fark 8 parmadır.

c. Mîl ölçümünde kudema 1 mîlin 3 bin zirâ' olduğunu kabul ederken muhaddisîn 1 mîlin 4 bin zirâ' olduğunu kabul etmektedir. Fakat buradaki ihtilaf lafzî bir ihtilafdır. Çünkü her iki görüşün zirâ' ölçümü noktasındaki farklı görüşleri onları mîl ölçümü noktasında aynı noktaya getirmektedir. Çünkü her iki görüşe göre bir mîl, 96 bin parmak olur.

d. Fersah konusunda kudema ve muhaddisîn aynı fikirde buluşmuşlardır. Bu iki görüş de 1 fersahın 3 mîl olduğunu kabul etmektedir. Yalnız fersahı zirâ' hesabı ile ölçmek istersek muhaddisîn ve kudema arasında fark çıkar. Çünkü her iki görüşün zirâ' hesabında farklılık söz konusudur. Kudemaya göre 1 fersah 9 bin zirâ', muhaddisîne göre 1 fersah 12 bin zirâ'dır. Her iki görüşe göre, 1 fersah 300 bin parmak [12 parmak eksik (299.988 usbu')] eder.

Kudemaya göre, 1 fersah 9 bin zirâ', 1 mîl 3 bin zirâ'; muhaddisîne göre, 1 fersah 12 bin zirâ', 1 mîl 3 bin zirâ'dır. Her iki görüş için 1 mîl fersahın 3'te biridir ve her fersah ittifak ile 3 mîldir.

Muhaddisîn'in görüşüne göre derecenin ferasihini (uzunluğunu) ki o da 19 fersah - 1/9 fersah eder 360 ile çarptığımızda yeryüzündeki en büyük dairenin (ekvator) ölçüsü ortaya çıkar: O da 6800 fersah eder. Muhaddisîn'ine göre dünyanın etrafı (Ekvator dairesi) kudemaya göre 1200 fersah daha azdır.

Zikr-i mesaheti'l- ekālîmi's-seb'a ale'l-mezhebeyn: Bu başlık altında yedi iklimin uzunluğu, genişliği hakkında bilgi verilmektedir. Bu bilgiler Türkçe nüshalarda da yer almaktadır. Önceki kısımlarda bu bilgiler tablo şeklinde aktarılmıştır.

¹⁶⁹ NO, vr. 38b.

¹⁷⁰ Sipâhîzâde Mehmed bu hususu Türkçe nüshalarda şöyle ifade eder: Her usbu' altı dane arpa enidür ki birinün batnı birinün zahrına gele. RE, vr. 5a.

Beşinci Bâb (Büldân / Şehirler)

Evzahu'l-mesâlik'in en kapsamlı bölümü olan beşinci ve son bâb, şehirler (büldân) hakkındadır. Sipâhîzâde Mehmed, bu kısımda *Takvîmü'l-büldân*'da yer alan şehirler ile farklı kaynaklardan aldığı ve kendi eklediği şehirleri harf sırasına göre düzenlemiştir.

Türkçe nüshalarda bu kısım “el-Bâbu'l-Hâmis” olarak belirlenmiştir. Hemen ardından “Faslu'l-elif” denilerek şehirlerin anlatımına geçilmiştir. Arapça nüshalarda ise doğrudan “Faslu'l-elif” denilerek ilk şehir olan Âbüskûn ile başlanmıştır. Beşinci babda her harf bir “fasıl” olarak ifade edilmiştir. “Elif” harfinden başlanarak “yâ” harfine kadar 27¹⁷¹ fasılda iklim-i hakîkî ve iklim-i örflerde yer alan ve hakkında kısa da olsa malumat olan şehirler anlatılmaktadır.

Şehirler bahsinde Sipâhîzâde Mehmed, öncelikle her şehrin okunuşunu (harekelendirme) aktarmaktadır. Bu okunuşlar ile ilgili olarak Arapça nüshalarda kaynak çoğunlukla belirtirken Türkçe nüshalarda hemen hemen hiç kaynak ismi verilmemektedir. Bazen bir şehrin isminin okunuşundaki farklılıklar da görülmektedir.

Sipâhîzâde Mehmed bazı şehirlerin harekelendirilmesindeki farklılıkları da göstermiştir. Bu durumlarda Arapça nüshalarda kaynak olarak gösterilen eserlerin isimleri¹⁷² verilirken Türkçe nüshalarda “veya”¹⁷³ ve “ba’zılar katında”¹⁷⁴ ibareleri ile farklı harekelendirmeler ifade edilmiştir. Sipâhîzâde Mehmed, *Evzahu'l-mesâlik*'te bazı şehirlerin harflerini sıralayıp hareketlerini belirtmezken¹⁷⁵, bazen de harf ve hareketlerinin her ikisini de göstermemiştir¹⁷⁶.

Evzahu'l-mesâlik'teki beşinci bab'da şehirler hakkında verilen bilgiler belli bir sistematik içerisinde sıralanmıştır. Öncelikle her şehrin okunuşu (harflerinin zabtı ve harekelendirilmesi) verilmiştir. Ardından şehrin hangi hakiki iklimde

171 *Evzahu'l-mesâlik*'te Arap alfabesindeki ح harfi ile başlayan bir fasıl yer almamaktadır.

172 “Dührüt: Zamm-ı dâl-ı mühmele Merâsîd'da feth ile ...” NO, vr. 115a.

173 “Dührüt: Zamm-ı dâl-ı mühmele veyâ feth ile ve sükân-ı hâ ve zamm-ı râ-i mühmele ve sükân-ı vâv ve tâ-i mühmele ile ...” RE, vr. 62a.

174 “Nehrîvân: Feth-i nûn ve ba’zılar katında kesr-i nûn ve sükân-ı hâ ve zamm-ı râ-i mühmele ve feth-i vâv ve elif ve nûn ile...” RE, vr. 115b.

175 “Hâncû: Hâ-i mu’ceme ve elif ve nûn ve cîm ve vâv ile iklim-i evelden Sîn'den nehir kenârında bir şehirdür.” RE, vr. 56b; NO, vr. 105a.

176 “Kerkân: Fârs'dan Nûbüzcân beş merhale yerde Şîb-i Bevân üzerinde bir medînedür.” RE, vr. 100b; NO, vr. 185b.

veya örfi iklimde yer aldığı belirtilmiştir. Bazı şehirlerin hakiki ve örfi iklimleri birlikte verilmiştir. Eserin en geniş bölümü ise şehre dair tarihi ve coğrafi bilgilerin aktarılmasıdır. Genellikle şehrin kurucusu, kimlerin bu şehirde yaşadığı, ekonomik ve sosyal yapısı, kısa bir tarihçesi ve XVI. yüzyıldaki hali hakkında bilgiler sıralanmaktadır. Son olarak çoğu şehrin boylamı (tul) ve enlemi (arz) ifade edilmiştir.

Evzahu'l-mesâlik'te yer alan şehirler nüshalara göre az da olsa farklılık göstermektedir. Bazı şehirler sadece Arapça veya Türkçe nüshalarda yer almaktadır. Örneğin, Eblüsteyn, Ebvân, Ebveyt, Burgar, Bersecân, Devvân vb. şehirler sadece Arapça nüshalarda; Eskiuyurt, Efrîtuş, Akşehir, Budûn, Tatar vb. şehirler ise sadece Türkçe nüshalarda yer almaktadır. En önemli farklılık ise Arapça nüshalarda daha detaylı verilen bilgilerin Türkçe nüshalarda kısmen özet olarak yer almasıdır. Bunun bazı istisnaları da söz konusudur.

Eserde Yer Alan Haritalar

Evzahu'l-mesâlik'in SK, İsmihan Sultan Kısım, nr. 298 nüshasında iki dünya haritası yer almaktadır. Nüshanın metin kısmından önce yer alan haritalar doğu ve batı olarak yanyana iki sayfada gösterilmektedir. Sağ sayfada yer alan haritada (Harita 1) bazı yerlerin isimleri de belirtilmektedir. Sol sayfada yer alan haritada ise herhangi bir yer ismi belirtilmemiş olup Amerika kıtasının kuzey ve güney kısmı çizilmiştir.

Bu nüsha, Arapça yazılmış en eski tarihli (16 Haziran 1569) tam nüshadır. Bu nüshanın başında yer alan haritalardaki metinler ise Türkçe olarak kaleme alınmıştır. Bu da haritaların başka biri tarafından daha sonraki yıllarda çizildiğine dair ihtimali göstermektedir.

Haritalarda ilk göze çarpan husus yeni dünyanın yani Amerika'nın güney ve kuzey kıtalarının çizilmiş olmasıdır. Diğer harita ise Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarını göstermektedir. Haritada özellikle Arap Yarımadası, Hint ve Çin bölgesinin deniz kıyılarının çiziminde kısmen özentsizlikler söz konusudur. Afrika kıtası ise daha dar ve uzun çizilmiştir. Haritada yer alan en belirgin özelliklerden biri ise dağların ve nehirlerin oldukça önemli bir yer tutmasıdır. Nehirler gayet kalın çizgilerle gösterilmiş olup Tuna ve Nil nehirlerinin isimleri belirtilmiştir. Haritalarda, klasik İslâm döneminden farklı olarak kuzey üstte güney altta çizilmiştir. Kuzey ve güney yönleri haritalarda yazı ile de belirtilmiştir.

Harita I: SK, İsmihan Sultan Kısmı, nr 298'deki Dünya Haritası (Asya, Afrika ve Avrupa Kıtaları)

Harita 1'de belirtilen yer isimlerini şöyle sıralayabiliriz; Akdeniz, Kıbrıs, Rodos, Endülüüs, Nil, Menba'-ı Nil, Bahr-i Hind, Bahr-i Çin, Benâdika, Azak, Bahr-i Fârs, Karadeniz, Tuna, Mağrib, Sebte Boğazı.

Bu haritada “evvelki ma'mûrenün sûretidir” ifadesi yer almaktadır. Bu ifade ile İslâm coğrafyacılarının yeryüzü hakkındaki bilgilerine ve haritacılık alanındaki çalışmalarına bir atıf söz konusudur.

Harita 2: SK, İsmihan Sultan Kısım, nr. 298'deki Dünya Haritası (Amerika Kıtası)

Bu haritada Amerika kıtasının yakın bir dönemde keşfedildiğine dair olarak “sonra bulunan ma‘mûrenin suretidir” ifadesi yer almaktadır. Kıtaya dair detaylı bir bilgi ve yer adı yer almamaktadır.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batılı haritalardan yararlanarak çizilmiş Osmanlı coğrafyacıların ürünü haritalar bulunmaktadır. XVI. yüzyılın başında Piri Reis'in çizdiği dünya haritası Osmanlıların dünyaya dair algılarını ortaya koymaktadır. *Evzahu'l-mesâlik* ile aynı dönemlerde kaleme alınmış *Târîh-i Hind-i Garbî*'de yeni kıtaya (Amerika) dair bilgiler verilmektedir. Bu çerçevede *Evzahu'l-mesâlik*'in İsmihan Sultan nüshasındaki haritalar kuvvetle muhtemel

Batılı kaynaklardan istifade edilerek çizilmiş ve esere sonradan eklenmiş haritalardır¹⁷⁷. Ahmet T. Karamustafa, bu haritaların geleneksel Avrupa haritalarının iyi birer örneği olduğunu ifade etmektedir¹⁷⁸.

Enlem ve Boylamların İfade Edilişi ve Ebcet Hesabı

Eced hesabı, Arap alfabesindeki harflerin tarihteki ilk tertibinde¹⁷⁹ harflere verilen sayı değerine dayanan hesap sitemidir¹⁸⁰. Bu tertipte her harfin rakamsal bir karşılığı vardır. Bu ilk tertib Hz. Adem'e kadar götürülmektedir. Hz. Peygamber döneminde de kullanılan ebcet tertibi Emeviler döneminde birbirine benzeyen harflerin arka arkaya sıralanması ile yerini bugün kullanılan hurûf-ı hecâ tertibine bırakmıştır¹⁸¹.

Ebü'l-Fidâ'nın *Takvîmü'l-büldân*'da kullandığı ebcet hesabını Sipâhîzâde Mehmed'te *Evzahu'l-mesâlik*'in Türkçe nüshalarında tıpkı Ebü'l-Fidâ gibi enlem ve boylamların ifade edilişinde kullanmıştır.

Evzahu'l-mesâlik'in Türkçe nüshalarında enlem ve boylamların ifade ediliş şekli Arapça nüshalara göre iki açıdan farklılık arz etmektedir: Birincisi Arapça nüshalarda enlem ve boylam için birden fazla kaynağın¹⁸² görüşü ifade edilirken Türkçe nüshalarda tek bir kaynaktan -kaynak ismi belirtilmeden-¹⁸³ alınan enlem ve boylam ölçüleri verilmektedir. İkinci olarak Türkçe nüshalarda enlem ve boylamların ifadesinde ebcet harfleri yerine rakamların yazı olarak ifade edilişi kullanılmaktadır.

¹⁷⁷ Detaylı bilgi için bkz. Fikret Sarıcaoğlu, **Piri Reis'ten Örfî Paşa'ya Osmanlı Haritaları ve Tarihi Coğrafya Eserleri**, Çamlıca Yay., 2015, s. 20-25.

¹⁷⁸ Ahmet T. Karamustafa, "Military, Administrative, and Scholarly Maps and Plans" **The History of Cartography, Volume 2, Book 1, Cartography in the Traditional Islamic and South Asian Societies**, The University of Chicago Press, 1992, s. 221. Karamustafa, *Evzahu'l-mesâlik*'in İngilizce tercümesini "*The clearest path to the knowledge of countries and empires*" olarak yapmaktadır.

¹⁷⁹ Bu ilk tertipte ilk dört harf, elif, be, cîm ve dâl harflerinden oluştuğu için bu tertibe "ebcet" denilmektedir.

¹⁸⁰ Mustafa Uzun, "Ebcet", **DİA**, C. 10, 1994, s. 68.

¹⁸¹ Mustafa Uzun, "Ebcet", **DİA**, C. 10, s. 68. Bugünkü Arap alfabesi bilindiği gibi "elif, be, te, se, cîm vd." sıralaması ile ilerlemektedir.

¹⁸² Kostantiniyye için *Evzahu'l-mesâlik*'te Etvâl, Kânûn, Resm ve İbn-i Saîd'den, Feyyûm için Kânûn, Resm ve Kıyâs'tan enlem ve boylam ölçüleri verilmektedir.

¹⁸³ Arapça nüshalarda bazen enlem ve boylamlar farklı kaynaklarda göre aynı dereceler olarak belirtilirken çoğu zaman kaynaklar arasında farklar oluşmaktadır. Bu farklar bazen derece bazem dakika hesplanmasında ortaya çıkmaktadır. Türkçe nüshalarda ise kaynak ismi verilmeden tek bir enlem ve boylam ölçüsü okuyucuya verilmektedir. Burada Sipâhîzâde Mehmed'in daha doğru bulduğu hesabı Türkçe nüshalara aldığı söylenebilir.

Evzahu'l-Mesâlik'in Nüshaları

Çeşitli kataloglarda ve yazma eserler ile ilgili resmi web sayfalarında *Evzahu'l-mesâlik ilâ ma'rîfeti'l-büldân ve'l-memâlik*'in yurtiçinde ve yurtdışında bulunan otuza aşkın nüshasına dair bilgiler yer almaktadır. Bu nüshaların bazılarının farklı eserlerle karışmış olması, bazılarının ise eksik nüsha olması ihtimalini dikkate alarak, eserin erişebildiğimiz nüshalarını ele alacağız. Bu çalışma kapsamında eserin yirmi bir nüshasına erişildi ve bu erişilen nüshalar tetkik edildi. Yapılan tetkik sonucunda bu nüshalar Arapça ve Türkçe nüshalar şeklinde sınıflandırıldı. Daha önceki sayfalarda eserin dönemin dört önemli devlet adamına sunulduğuna değinmiştik. Nüshalar değerlendirildiğinde birçok nüshanın bu dört devlet adamına sunulan nüshalardan istinsâh edilmiş olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu nüshaların önemli bir kısmında kime sunulduğuna dair bilgiler yer aldığından *Evzahu'l-mesâlik*'in Arapça ve Türkçe nüshaları kendi içerisinde Sultan III. Murad'a, sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'ya, sadrazam Siyavuş Paşa'ya ve sadaret kaymakamı Lala Mustafa Paşa'ya takdim edilmiş nüshalardan istinsâh edilenler olarak tasnif edildi. Bu tasnif içerisinde kime takdim edildiği belli olmayan nüshalar da ayrı bir başlık olarak incelendi. Erişilen nüshalardan doğrudan devlet ricaline sunulmuş bir nüsha tespit edemedik. Devlet adamlarına sunulan nüshaların şekil ve süsleme itibarıyla daha farklı olacağı dikkate alındığında günümüze erişilen nüshalardan sadece biri bu özelliklerin bir kısmını barındırmaktadır¹⁸⁴.

Günümüz kaynaklarında ve kütüphane kayıtlarında nüshaların isimlendirilmesi noktasında farklılıklar söz konusudur. Bu hususları ilgili nüsha içerisinde ele alacağız. Bazı nüshaların kütüphanelerdeki kayıtlarında sorunlar bulunmaktadır. Bunlar, nüshaların eser ismi veya müellif isminin hatalı veya yanlış yazımı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Nüshaların başında (genellikle 1a varığında) okuyucular veya kütüphane görevlilerinin eser ile ilgili not ettiği isimlendirmeler, *Evzahu'l-mesâlik*'e dair bilgi veren coğrafyacı, tarihçi ve araştırmacıları da yönlendirmiştir. Bunun en belirgin kanıtı eserin Türkçe nüshalarının *Esâmî-i büldân* olarak isimlendirilmesidir. Bazı nüshalarda yer alması hasebiyle kütüphane kayıtlarında *Esâmî-i büldân* ismine de denk gelmekteyiz. *Esâmî-i büldân* isimlendirmesi, XVI. yüzyılda

•••••

¹⁸⁴ Bu nüsha SK., Esad Efendi nr. 2039'da kayıtlı olup istinsâh tarihi H. 1094'tür. Ekte sayfa örneği yer almaktadır.

Menazırü'l-avâlim müellifi Âşık Mehmed ve XIX. yüzyılda *Osmanlı Müellifleri* eserinin sahibi Bursalı Mehmed Tahir tarafından da kullanılmıştır.

Arapça Nüshalar

İlki H. 965/M. 1557-1558 tarihine kayıtlı toplam on iki Arapça nüsha bulunmaktadır. Bu nüshalardan ikisi III. Murad'a, dördü sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'ya, biri sadrazam Siyavuş Paşa'ya takdim edilmiş nüshalardan çoğaltılanlardır. Beş adet nüshanın ise dibace kısmı olmadığından kime takdim edildiği bilgisi de yoktur. Bu nüshaların detaylarını, sunulduğu kişilere göre sıralayıp paylaşacağız.

Sultan III. Murad'a Takdim Olunan Nüshalar veya Nüşadan İstinsâh Edilenler

1574-1595 yılları arasında Osmanlı Devleti hükümdarı olan Sultan III. Murad ilim ehlini himaye etmesi ile tanınmaktadır. Döneminde birçok ilmi çalışmalar yapılmış, edebi, tarihi ve coğrafi eserler kaleme alınmıştır¹⁸⁵. Sipâhîzâde Mehmed de bu dönemde eserini Sultan III. Murad'a takdim etme imkânı bulmuştur. Sultan III. Murad'a sunulan *Evzahu'l-mesâlik*'in Arapça nüshaları iki adet olup biri Süleymaniye Kütüphanesi'nde Hafid Efendi Kısımında diğeri Amerika Birleşik Devletleri'nde Michigan Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Her iki nüshanın istinsah kaydında belirtilen tarihler III. Murad'ın saltanat yılları içerisinde yer almaktadır.

SK, Hafid Efendi Kısım, nr. 207: Bu nüsha nesih hattıyla yazılmış olup 147 varaktan oluşan tam nüshalardan biridir. Her varak 25 satırdır. Eserin istinsâh tarihi olarak “*fi evâhir-i şehri-i Rebiü'l-ahir li sene ihdâ ve elf*”¹⁸⁶ kaydı düşülmüştür. H. 1001 yılının Rebiülâhîr ayının son günlerinde (25 Ocak-3 Şubat 1593) ismi bilinmeyen bir müstensih tarafından istinsâh edilmiştir. Eserde III. Murad “*sultân-ı selâtinü'l-asr abu'l-feth ve'n-nasr es'sultân Murâd Hân ibn-i sultân Selîm Hân ibn-i sultân Süleymân Hân*”¹⁸⁷ olarak tesmiye edilmiştir. Metin içerisindeki başlıklar ile dağlar, göller, nehirler, dağlar ve şehirlerin isimleri kırmızı mürekkeple ve

¹⁸⁵ Bekir Kütükoğlu, “Murad III”, *DİA*, C. 31, s. 172-176.

¹⁸⁶ SK, Hafid Efendi Kısım nr. 207, vr. 147b.

¹⁸⁷ SK, Hafid Efendi Kısım nr. Kısım nr. 207, vr. 2b.

daha kalın olarak yazılmıştır. Nüshanın 1b ve 2a varakları tezhible süslenmiştir. Diğer varaklar kırmızı mürekkeple bir dikdörtgen çerçeve içine alınmıştır. Bu sebeple Sultan III. Murad'a sunulan nüshalardan biri olma olasılığı yüksektir.

Bu nüshanın başındaki (vr. 1a) notlarda ilk olarak eserin ismi *Evzahu'l-mesâlik ilâ ma'rîfeti'l-büldân* olarak kaydedilmiştir.

Bu nüshada Arapça ve Türkçe bazı derkenarlar bulunmaktadır. Nüshanın Türkçe derkenarlarından birinde enlem ve boylamların yanlış yazıldığı ileri sürülmektedir: “*Ekser büldânın tûl ve arzında hata kâtibden neş'et itmek gerekdir.*”¹⁸⁸ Fakat bu kaydın düğüldüğü Kaysâriyye bahsinde diğer nüshalarda da olduğu gibi Sipâhizâde Mehmed, enlem ve boylam için iki kaynaktan (*Ekvâl* ve *Kûtâb-ı Coğrafya*) alıntı yapmıştır. Yine benzer derkenar Ruhâ bahsinde yer almaktadır. Bu derkenarda da Azizî'den Ruhâ ile ilgili yapılan alıntının hatalı olduğu belirtilmiştir.

Michigan Üniversitesi Ktp., nr. ISL MS 215: Bu nüsha Hollandalı araştırmacı Gottfried Hagen tarafından bulunmuştur¹⁸⁹. Nüsha ABD Michigan Üniversitesi'nde ISL MS 215 kodu ile kayıtlıdır¹⁹⁰. Nüshanın üniversite kütüphanesinin web sitesindeki tarihçesinde eserin bir önceki sahibinin Sultan II. Abdülhamid olduğu kaydedilmiş olup istinsâh tarihi H. 993/M. 1585 olarak belirtilmiştir¹⁹¹. Hagen, istinsâh kaydının 973 veya 993 olarak okunabileceğini ifade etmektedir¹⁹². Nüsha nesih hattı ile yazılmış olup 167 varaktan oluşan tam nüshadır. Her varak 25 satırdır. Eserde Sultan III. Murad diğer nüshadaki gibi tavsif¹⁹³ edilmiştir.

Bu nüshanın ayrı bir önemi söz konusudur. Yapılan araştırmalara¹⁹⁴ göre bu

•••••

¹⁸⁸ SK, Hafid Efendi Kısım nr. 207, vr. 123a.

¹⁸⁹ Gottfried Hagen, “El Yazmasının Kenarındaki Hayat: **Cihânnümâ** Müellif Hatları ve Coğrafyacının Atölyesine Bakış”, **Doğumunun 400. Yıl Dönümünde Kâtip Çelebi**, ed. Bekir Karlığa, Mustafa Kaçar, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s. 174; Gottfried Hagen, “Kâtip Çelebi'nin **Cihânnümâ**'sı: Bir Metin ve Tarihi”, **Kâtip Çelebi Cihânnümâ I**, ed. Said Öztürk, Mahya Yayınları, 2013, İstanbul, s. XXXIX, XL; Gottfried Hagen, “Kâtip Çelebi and Sipâhizâde” **Essays in honour of Ekmeleddin İhsanoğlu**, IRCICA, İstanbul, 2006; 526, 527. Hagen bu makalede yazmanın bulunma sürecini de anlatmaktadır.

¹⁹⁰ Gottfried Hagen, “Katib Çelebi and Sipahizade”, s. 526.

¹⁹¹ (<http://mirlyn.lib.umich.edu/Record/005231663>, 09.12.2018 tarihinde erişildi)

¹⁹² Gottfried Hagen, “Katib Çelebi and Sipahizade”, s. 526. Gottfried Hagen, “El Yazmasının Kenarındaki Hayat: **Cihânnümâ** Müellif Hatları ve Coğrafyacının Atölyesine Bakış”, s. 174.

¹⁹³ “*sultân-ı selâtinü'l-asr ebû'l-feth ve'n-nasr es'sultân Murâd Hân ibn-i sultân Selîm Hân ibn-i sultân Süleymân Hân*” **Evzahu'l-mesâlik**, Michigan ISL MS 215, vr. 2b

¹⁹⁴ Gottfried Hagen, “Katib Çelebi and Sipahizade”, s. 526; Gottfried Hagen, “El Yazmasının Kenarındaki Hayat: **Cihânnümâ** Müellif Hatları ve Coğrafyacının Atölyesine Bakış”, s. 174.

nüsha Kâtib Çelebi'nin kendi el yazısı ile kenarlarına not düştüğü nüshadır. Kâtib Çelebi aldığı bu notları daha sonra *Cihânnümâ*'da kullanmıştır. Kâtib Çelebi, *Cihânnümâ*'nın kaynaklarını belirtirken *Evzahu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik*'ten¹⁹⁵ de bahseder:

“*Evzahu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik: İstanbul*”¹⁹⁶ Kadıhı'ndan azledilmiş iken 997/1589 yılında vefat eden Sipâhizâde Mehmed Efendi, *el-Melikü'l Müeyyed'in Takvîmü'l-büldân* isimli eserini alfabetik sıraya göre tertip ettikten sonra bu tertip ettiği kitabı bir şekilde özetleyerek Türkçe'ye tercüme ve Koca Mehmed Paşa'ya hediye etmişti. Bu kitabın kenarına nice yıllar elde edilen bilgilerle notlar düşürüldü. Bunların tamamı da bu kitaba konuldu.”¹⁹⁷

Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'ya Takdim Olunan Nüshalar veya Nüshadan İstinsâh Edilenler

H. 987/M. 1579'da vefat eden Sokullu Mehmed Paşa, Osmanlı Devleti'nin önemli devlet adamlarından biri olup üç padişah döneminde sadrazamlık görevini ifa etmiştir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Rumeli Beylerbeyliği, ve ikinci vezir görevlerini ifa ettikten sonra sadrazamlık görevine yükselen Sokullu Mehmed Paşa, Kanuni'den sonra II. Selim döneminde ve III. Murad döneminin ilk yıllarında (ilk beş yıl) olmak üzere toplam 14 yılı aşkın bir süre sadrazamlık görevinde bulunmuştur¹⁹⁸. Sipâhizâde Mehmed, Sokullu Mehmed Paşa ile ilgili *Evzahu'l-mesâlik*'te övgü dolu ifadeler kullanmaktadır.

www.tuba.gov.tr

¹⁹⁵ *Evzahu'l-mesâlik*'in Kâtib Çelebi'nin kaynakları arasında yer alması ile ilgili bkz. Kâtib Çelebi, **Cihânnümâ**, TSMK, Revan Kısım, nr. 1624, vr. 3a; Kâtib Çelebi, Kitâb-ı **Cihânnümâ** li-Kâtib Çelebi, C. II: Giriş: Kâtib Çelebi ve **Cihânnümâ**-Dizin, haz. Fikret Sarıcaoğlu, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013, s. 64; Fikret Sarıcaoğlu, “Kâtib Çelebi'nin Cihânnümâ'sı ve Kaynakları (Yayınlanmamış Yükseklikans Tezi)”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990, s. 3, 94; Kâtib Çelebi, **Cihânnümâ**, C. I, ed. Said Öztürk, Mahya Yayınları, 2013, İstanbul, s.66.

¹⁹⁶ Bu, tashih edilmesi gereken bir bilgidir. Çünkü Sipâhizâde Mehmed İzmir kadılığı görevini yürüten Zilka'de 997 / Eylül 1589 tarihinde vefat etmiştir.

¹⁹⁷ Kâtib Çelebi, **Cihânnümâ**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2010, İstanbul, s.47; Kâtib Çelebi, **Cihânnümâ**, s. 66; Kâtib Çelebi, **Cihânnümâ**, TSMK, Revan Kısım, nr. 1624, vr. 3a.

¹⁹⁸ 28 Temmuz 1549'da Rumeli Beylerbeyliği görevine başladı. Uzun yıllar Rumeli beylerbeyliğinden sonra 1561 yılında ikinci vezir oldu. Kanuni'nin güvenini kazanması sonucunda Semiz Ali Paşa'nın ölümünden sonra 29 Haziran 1565'te sadrazamlık görevine tayin edildi. II. Selim'in hükümdarlık dönemi olan Eylül 1566 ile Aralık 1574 yılları arasında sadrazamlık görevine devam etmiştir. III. Murad döneminde (1574-1595) sadrazamlığı üzerine yeni kuvvetli adaylar ile mücadele eden Sokullu Mehmed Paşa otoritesini iyice kaybettikten sonra 12 Ekim 1579'da ikinci divanında bir dervişin hançer darbesiyle ağır yaralanmış, kısa süre sonra hayatını kaybetmiştir. Erhan Afyoncu, “Sokullu Mehmed Paşa”, **DİA**, C. 37, 2009, s. 354, 357.

Sipâhizâde Mehmed, eserini ilk olarak Sultan III. Murad'ın sadrazamı Sokullu Mehmed Paşa'ya sunmuştur. *Evzahu'l-mesâlik*'in Sokullu Mehmed Paşa'ya sunulmuş veya sunulan nüshadan istinsâh edilmiş dört Arapça nüsha bulunmaktadır.

SK, İsmihan Sultan Kısım, nr. 298: 1 Muharrem 977 (16 Haziran 1569)¹⁹⁹ tarihinde istinsâh edilen nüsha nesih hattıyla yazılmıştır. 168 varaktan oluşan tam nüshadır. Her varak 27 satırdır. Bu nüshanın en önemli özelliği metinden önceki sayfalarda iki dünya haritasının yer almasıdır. İlk haritada “Evvelki ma‘mûrenün suretidür” denilip Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları gösterilmektedir. İkinci haritada “Sonra bulunan ma‘mûrenün suretidür” denilip Amerika kıtaları gösterilmektedir.

Bu nüsha tam olan en eski tarihli nüsha olma özelliğine sahiptir. Ayrıca Sokullu Mehmed Paşa'ya sunulan ilk nüsha olma olasılığı yüksektir. Sokullu Mehmed “*semiyy-i Habibu'r-rahmân*”²⁰⁰ olarak isimlendirilmiştir. Metnin ilk varacağı (1b) tezhiple süslenmiş olup sonraki varaklar kalın bir çerçeve içine alınmıştır. Başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Nuruosmaniye Ktp., nr. 4693: Nesih hattıyla yazılan nüshanın istinsâh tarihi H. 984/M. 1576'dır²⁰¹. 219 varaktan oluşan tam nüshadır. Her varak 19 satırdır. Bu nüshada denizler bahsinden hemen önce müellifin *Evzahu'l-mesâlik ilâ ma'rîfeti'l-büldân ve'l-memâlik*'i yazarken istifade ettiği 25 eserin isimleri zikredilmiştir²⁰². Diğer nüshalarda olduğu gibi Mehmed Paşa “*semiyy-i Habibu'r-rahmân*”²⁰³ olarak tesmiye edilmiştir.

Nüshanın 1b varacağına Besmele'den önce Kitâb-ı *Evzahu'l-mesâlik ilâ ma'rîfeti'l-büldân ve'l-memâlik* kaydı düşülmüştür.

Bu nüsha, tam nüshalardan biridir. Sokullu Mehmed Paşa hayatta iken yazılmış ve *Evzahu'l-mesâlik*'e kaynak olan 25 eser bu nüshada zikredilmiştir. Bu sebeple eserin Arapça ve Türkçe nüshalarının karşılaştırması için bu nüsha esas nüsha olarak kabul edildi.

¹⁹⁹ İstinsâh kaydı “gurre-i Muharrem 977” olarak geçmektedir. SK, İsmihan Sultan Kısım, nr. 298, vr. 168b

²⁰⁰ SK, İsmihan Sultan Kısım, nr. 298, vr. 2b.

²⁰¹ “evâhir-i Recep 984.” NO, vr. 217a.

²⁰² Bu yirmi beş eser *Evzahu'l-mesâlik*'in NO; SK, Ragıp Paşa Kısım, nr. 1059; SK, Esad Efendi Kısım, nr. 2039 ve Murad Molla Ktp., nr. 1419 nüshalarında zikredilmiştir.

²⁰³ NO, vr. 2b.

SK, Ragıp Paşa Kısım, nr. 1059: Nüsha nesih hattıyla yazılmış olup istinsâh tarihi H. 1095'tir (M. 1683-1684)²⁰⁴. 185 varaktan oluşan ve her varağı 21 satır olan tam nüshadır. Müellifin istifade ettiği eserler bu nüshada da belirtilmiştir. Nüshanın 3. varağında 4 satır; 4. varağında ise 15 satır boş bırakılmıştır. Boş bırakılan satırların öncesi ve sonrasını diğer nüshalarla karşılaştırdığımızda herhangi bir eksik metin bulunmamıştır. Bu satırların neden boş bırakıldığı bilinmemektedir. Bu boş satırlar müellifin istifade ettiği eserlerin yazımından öncesi ve sonrasına denk gelmektedir.

Sadrazam Mehmed Paşa tıpkı diğer nüshalar gibi “*semiyy-i Habibu'r-rahmân*”²⁰⁵ olarak tesmiye edilmiştir. Nüshanın ilk sayfasına *Evezahu'l-mesâlik fî ma'rifeti'l-büldân* kaydı düşülmüştür. Besmele ile başlayan nüshanın kenarlarında herhangi bir süsleme veya çerçeve bulunmamaktadır. Başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nüshanın istinsâh kaydında müstensih olarak “Yahyâ” ismi kaydedilmiştir²⁰⁶.

SK, Esad Efendi Kısım, nr. 2039: 192 varaktan oluşan nüsha nesih hatıyla yazılmıştır. Her varağı 23 satırdan oluşmaktadır. Eserin istinsâh tarihi H. 1094'tür (M. 1683)²⁰⁷. Bu nüshada müellifin istifade ettiği eserler belirtilmiştir. Nüshanın kapaktan sonraki ilk sayfasında “998 yılında vefat eden el-Mevlâ Mehmed ibn-i ale's-şehir Sipâhizâde'nin eserin ismine *Evezahu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik* koyduğu ve Sultan III. Murad'a (Murâd-ı sâlis) 980 yılında yazıp hediye ettiği (ihdahu), sonra Türkçe'ye bir nevi ihtisar ederek nakl ettiği ve vezir Mehmed Paşa'ya ihdâ ettiği” belirtilmiştir. Bu bilginin ise Kâtib Çelebi'nin eserlerinden (min esâmi'l-kütüb Kâtib Çelebi) alındığı ifade edilmiştir.

Sadrazam Siyavuş Paşa'ya Takdim Olunan Nüsha

Siyavuş Paşa, aslen Hırvat veya Macar olup Kanijeli Siyavuş Paşa olarak da bilinmektedir. II. Selim döneminde H. 976/M. 1569'da yeniçeri ağalığı görevine

²⁰⁴ SK, Ragıp Paşa Kısım, nr. 1059, vr. 2b

²⁰⁵ SK, Ragıp Paşa Kısım, nr. 1059, vr. 2b.

²⁰⁶ SK, Ragıp Paşa Kısım, nr. 1059, vr. 185.

²⁰⁷ 1094 Rebiü's-sâni olarak kaydedilen istinsâh kaydında gün belirtilmemiştir. SK, Esad Efendi Kısım, nr. 2039, vr. 192a.

getirilen Siyavuş Paşa III. Murad'ın tahta çıkışında (22 Aralık 1574)²⁰⁸ Rumeli Beylerbeyliği görevini yürütüyordu. 1580'de kendisine vezirlik payesi verildi. 1582'de ise ilk sadaret dönemi başladı. Siyavuş Paşa 1582-84, 1586-89²⁰⁹ ve 1592-93 yılları arasında üç ayrı dönemde sadrazamlık görevini ifa etti. Siyavuş Paşa, sadrazamlığı döneminde adaletli, itidalli ve iktidar gücünü elinde tutan bir sadrazam olarak bilinir²¹⁰.

Siyavuş Paşa'ya sunulan nüshaların sayısı azdır. Nüshalar incelendiğinde *Evzahu'l-mesâlik*'in Arapça nüshalarından birinin Siyavuş Paşa'ya takdim edildiğini görmekteyiz.

Millet Ktp., Feyzullah Efendi Kısım, nr.1350: 169 varaktan oluşan nüsha talik hattıyla yazılmış olup her varak 25 satırdan oluşmaktadır. Nüshanın istinsâh tarihi H. 1094'tür (M. 1682-1683). Nüshada “Siyâvuş Paşa”, ismiyle anılmıştır²¹¹. Nüshanın istinsah tarihi Siyâvuş Paşa'nın ilk sadaret döneminden yaklaşık yüzyıl sonraya denk gelmektedir. Dolayısıyla sadrazama sunulmuş asıl nüshadan istinsah edilmiştir. Nüshanın metinden önceki sayfalarına çeşitli kayıtlar düşülmüştür. En baş sayfasına *Takvîmü'l-büldân* ifadesi yazılmış, sonraki sayfalarda “Sipâhîzâde” ve “Murâd-ı sâlis” isimleri not edilmiştir.

Diğer Arapça Nüshalar

Evzahu'l-mesâlik'in Arapça nüshalarının bazıları eksik nüsha olduğundan (bazı eski tarihli nüshaların dibace ve mukaddime kısmı bulunmamaktadır) kime it-haf edildiği bilinmemektedir. Bu nüshaların bazıları Sipâhîzâde'nin ilk çalışma örnekleri olarak da değerlendirilebilir.

SK, Esad Efendi Kısım, nr. 2037: SK Esad Efendi kısmında iki nüsha farklı numaralarda kayıtlı olarak yer almaktadır. Bunlardan ilkinin (Esad Efendi, nr. 2039) Mehmed Paşa'ya sunulduğunu önceki sayfalarda ifade etmiştik. Esad Efendi Kısım, nr. 2037'teki nüsha ise eksik bir nüsha olup eserin diğer nüshalarında bulunan mukaddime ve ilk dört kısım bulunmamaktadır. Doğrudan

²⁰⁸ Bekir Kütükoğlu, “Murad III”, *DİA*, C. 31, s. 172.

²⁰⁹ İlk azil sürecinden sonra 1585'te ikinci vezir olarak görev aldı. Ardından 1586'da Mesih Paşa'nın istifası üzerine ikinci kez sadrazam olarak atandı.

²¹⁰ Mahmut Ak, “Siyavuş Paşa, Kanijeli” *DİA*, 2009, C. 37, s. 313.

²¹¹ Millet Ktp., Feyzullah Efendi Kısım, nr. 1350, vr. 2a.

bahsi ile başlamaktadır. Nüshanın her sayfasında metin bir çerçeve içine alınmıştır. Başlıklar kırmızı mürekkeple belirtilmiştir. Beşinci fasıl olan şehirlerden önce diğer Arapça nüshalarda olduğu gibi iklimler ve yeryüzü ile ilgili bilgilerin yer aldığı Mukaddime kısmı bulunmaktadır. Nüshanın istinsâh kaydında tarih 4 Safer 974²¹⁷ (21 Ağustos 1566) olarak yer almaktadır.

Nüshanın kapaktan sonraki üç boş varacağı yer almaktadır. Bu boş varakların ilkinde “*Muhtasar-ı Mu‘cemü'l-büldân li-Yâkût Hamevî*”²¹⁸ kaydı düşülmüştür. Veliyüddin Efendi Kütüphanesinde nr. 2337'deki katalog kaydında da bu bilgiye istinaden “*Muhtasar-ı Mu‘camü'l Buldan li Yâkûti'l-Hamevî*” şeklinde yer almaktadır. Fakat bir sonraki boş sayfasında “İşbu kitâb, Sipâhîzâde Mehmed Ali Efendinin- dır. 997'de vefât itmiş. İsmi *Esâmi-i büldân*'dur” kaydı yer almaktadır. Nüshanın bir diğer boş sayfasında varak numaralı sayfasında ise “*Kitâb-ı Mu‘cemü'l-Büldân li-Yâkût Hamevî ni‘metullâh*” kaydı ile “*fî'l-Coğrafya*” kaydı bulunmaktadır. Bu kayıtların sayısı nüshanın 1b varak numaralı sayfasında daha da artmıştır.

Veliyüddin Efendi 2337 nüshasının 2a varığında metnin üstünde “*Kitâb-ı fî'l-Coğrafya Sipâhîzâde*” kaydı yer almaktadır. Nüshanın son varığında “*Sipâhîzâde 997 İzmir kadısı iken fevt olmuş. Min Zeyli's-Şakâik*” kaydı düşülmüştür²¹⁹. 157b numaralı varakta ise “*Kitâb-ı fî'l-Coğrafya Sipâhîzâde*” kaydı tekrar belirtilmiştir.

SK, Kılıç Ali Paşa Kısım, nr. 723: Kılıç Ali Paşa nüshası *Evzahu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik*'in en eski tarihli nüshası olarak karşımıza çıkmaktadır. Nüshanın istinsâh kaydı “Şevval 965 Kostantîniyye” (Temmuz 1558) şeklindedir. Nüsha Besmele ve “el-kelamu ale'l-bihâr” (denizler) ile başlar. Nüsha talik hattı ile yazılmış olup 182 varaktan oluşmaktadır. Her varak 19 satırdan meydana gelmiştir.

Nüshanın herhangi bir yerinde *Evzahu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik* kaydı yok, çünkü mukaddimesi yok. Bu nüshanın Sipâhîzâde Mehmed'in ilk müsvette nüshası olma olasılığı oldukça yüksektir. Nüshanın 1a numaralı varığında içindekiler kısmı yer almaktadır. Her harfin hangi varakta başladığı not

• • • • •

²¹⁷ “temme'l-kitâb bi'avni'l-lâhi'l-melikü'l-Vehhâb fî'l-yevmi'r-râbi' min şehr-i Saferu'l-hayr ve'z-zamân- zafer sene erba'a ve seb'in ve tis'âmie. Veliyüddin Efendi Ktp., nr. 2337, vr. 157a.

²¹⁸ Yâkût Hamevî'nin *Mu‘cemü'l-büldân* adlı coğrafya eseri *Evzahu'l-mesâlik*'in kaynaklarından biri olup ileride ele alınacaktır.

²¹⁹ Veliyüddin Efendi Ktp., nr. 2337, vr. 157a.

edilmiştir²²⁰. Sayfanın üst kısmına “Edebiyât-ı Esmâ-i Büldân” ile “Terceme-i *Takvîmü'l-büldân* li-Sipâhîzâde” kayıtları düşülmüştür.

Bu nüshanın Kılıç Ali Paşa nr. 723'teki katalog kayıt bilgilerinde ise eserin ismi Esmâü'l-büldân, yazarı İbnü'l-Merağî Ebü'l-Feth Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed, varak sayısı 183, her varaktaki satır sayısı ise 17 olarak belirtilmiştir²²¹.

Nüshanın denizler kısmı ile başladığını belirtmiştik. Nüshanın ilerleyen varaklarında başka sorunlarla da karşılaşmaktayız. Öncelikle denizler (bihâr) kısmında sadece Bahr-i Muhît, Bahr-i Bürdil, Bahr-i Vereng ve Bahr-i Hazez yer almaktadır. Ardından göller kısmına (el-keîâmü ale'l-bühayrât)²²² geçilmektedir. Göller bahsinden sonra nehirler (el-keîâmü ale'l-enhâru'l-izâm)²²³ bahsine geçilmektedir. Dicle Nehri'nden bahsederken birden tekrar denizlere geçip; “Zikrû'l- Bahr-i Haric mine'l-muhît” ile devam edilmektedir²²⁴. Diğer nüshalarda da yer alan tüm denizlerden bahsettikten sonra tekrar Nehr-i Dicle ile devam ediyor. Nehirler bahsinden sonra dağlar bahsi (Zikrû'l-Cibâl) başlamaktadır. Diğer nüshalarda olduğu gibi Cebel-i Râhûn'dan sonra Sıfâtü'l-ma'mûr bi'l-icmâl ile Mukaddime bahsinde yer alan bilgiler verilmektedir²²⁵. Ardından Fasl-ı Elif ile metin devam etmektedir²²⁶. Şehirler bahsinde diğer nüshalara göre eksik olan yerler (şehirler) mevcuttur.

Türkçe Nüshalar

Evzahu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik Sokullu Mehmed Paşa'nın emri ile yine müellifi Sipâhîzâde Mehmed tarafından Türkçe'ye²²⁷ çevrilmiştir. Ese-

220 “Elif” harfinden “ye” harfine kadar içindekiler kısmı varak numaraları ile gösterilmiştir. Ardından Zikrû'l-bahr, el-keîâmü ale'l-bühayrât, Betâyihü'l-İrâk, el-keîâmü ale'l-enhâru'l-izâm, zikr-i Nehrû'l-Fırat ve muzâfâtihâ, ez-Zabû'l-a'lâ, Zikr-i Bahrû'l-haric mine'l-muhiti's-şarkî, Zikrû'l-cibâl, Sıfâtü'l-ma'mûr bi'l-icmâl, Fasl-ı fı tahkik-i emrû'l-mesâhe, Zikrû'l-ekâlim olarak başlıklar sıralanmış ve altlarına varak numaraları yazılmıştır.

221 Yazma eserlerin kayıtları ile ilgili sorunları daha önceki kısımlarda dile getirmiştik. Bu eserin nüshalarını tararken oldukça farklı isimlendirmelerle karşılaştığımızı ifade edebiliriz.

222 Kılıç Ali Paşa Ktp., nr. 723, vr. 3a.

223 Kılıç Ali Paşa Ktp., nr. 723, vr. 6b.

224 Kılıç Ali Paşa Ktp., nr. 723, vr. 12a.

225 Kılıç Ali Paşa Ktp., nr. 723, vr. 28a.

226 Kılıç Ali Paşa Ktp., nr. 723, vr. 33b.

227 “... ve ba'd bu bende-i dâ'i fevkal'ad Mehmed b. Ali eş-şehîr bi-Sipâhîzâde *Evzahu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik* nâm kitabı te'lif ve tasnif itdikden sonra kitâb-ı müstetâba ve hitab-ı müşkin nikâba hâme-i 'Arabî-imâme birle Türkî câme giydirüp hutbe-i kitabı ...” RE, vr. 2a.

rin Türkçe olarak telif ediliş tarihi H. 980/M.1572 olarak tespit edilmiştir. Eserin ulaşılabildiğimiz sekiz Türkçe nüshası vardır. Sultan III. Murad ve sadrazamları Sokullu Mehmed ve Siyavuş paşalara takdim olunan nüshalar ve bunlardan istinsâh edilenlerin büyük çoğunluğu Süleymaniye Kütüphanesi'nde mevcuttur.

Evzahu'l-mesâlik'in Türkçe nüshalarının Arapça nüshalara göre bazı farklılıklar söz konusudur. Bu farklılıkların çoğu önceki kısımlarda ele alındı. Nüshalar ile ilgili detaylarda ise bu farklılıklara kısmen değineceğiz.

Sultan III. Murad'a Takdim Olunan Nüshalar veya Nüşadan İstinsâh Edilenler

Sultan III. Murad'ın saltanat yılları içinde yazılmış 1 adet nüsha, sonraki dönemde istinsâh edilmiş 2 adet Türkçe nüsha tespit edilmiştir.

SK, Halet Efendi Kısım, nr. 607: Talik hattıyla yazılan nüsha 147 varaktan oluşmaktadır. Her varak 21 satırdır. Sultan III. Murad'ın padişahlık döneminde, 3 Zilka'de 989²²⁸ (29 Kasım 1581) tarihinde istinsâh edilmiş olup padişaha takdim edilmiş tek Türkçe nüshadır. İstinsâh kaydında müstensihin ismi Hüseyin b. Muhammed el-Vardâri, istinsâh yeri ise Kostantîniyye olarak kaydedilmiştir²²⁹. Eserin 3a ve 4a numaralı varaklarındaki boş yerler muhtemelen diğer Türkçe nüshalarda bulunan şekillerin çizimi için bırakılmıştır. Nüşanın ilk 1b ve 2a numaralı varakları etrafı üç çerçeve ile çevrilirken diğer varaklar tek çerçeve ile çevrilmiştir. Başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Bu nüshada Mukaddime'den hemen önce ilk üç bâbın (denizler, göller ve nehirler) önemli başlıkları gösterilmiştir²³⁰.

Nüşada “hutbe-i kitâbı bir padişah-ı cihân-penâhın elkâb-ı ferhundesıyla müveşşeh ve muazzez”²³¹ denilerek eserin Sultan III. Murad'a takdim edildiği belirtilmiştir. Nüşanın ilk boş sayfasında “bu nüsha-i nâdire Sipâhîzâde merhûmın eseridür ve esâmî-i cibâl ve büldânı cem‘ ve tetkik ve güzel eser

●●●●●●●●●●

²²⁸ HE, vr. 148a.

²²⁹ HE, vr. 148a

²³⁰ El-Bâbü'l-evvel: fi ma'rifeti'l-bihâr: Bahr-ı Muhît, Bahrü's-Sin, Bahrü'l-Ahdar, Bahr-i Fârs, Bahr-i Kulzüm, Bahr-i Okyânûs, Bahr-i Rûm, Bahr-i Nîtiş, Bahr-i Mâ-Nîtiş, Bahr-i Bürdil, Bahr-i Vereng; el-Bâbü's-sâni: fi ma'rifeti'l-bühayrât: Bühayret-i Kûrâ, Bühayreti's-Sudân, Bühayret-i Tunûs, Bühayreti'l-Feyyûm vd.

²³¹ HE, vr. 2a.

ihtirâ' itmişdür. Merhûm Âşık Çelebi'nün (...) vardır" kaydı yer almaktadır. Nüshanın 1a numaralı varağında ise "*Esâmî-i büldân* güzel tashîh ve tahkîk eylemişdür" ibaresi ile "*Esâmî-i büldân ve cibâl ve nehâr*" kaydı yer almaktadır.

SK, Yeni Cami Kısmı, nr. 787: Nesih hattıyla yazılan nüsha 178 varaktan oluşmaktadır. Her varak 15 satırdır. H. 1036/ M. 1627 yılında istinsâh edilen nüshanın 4a varağındaki ilk şeklin içi boş bırakılmıştır. Eserin bazı varaklarında siyah mürekkeple karalamalar mevcuttur. Eserin metninde diğer nüshalarla karşılaştırıldığında herhangi bir eksiklik bulunmadığından bu karalamalar kuvvetle muhtemel yanlış yazım veya fazla yazıların üzerine yapılmış karalamalardır. Nüshanın ilk varağında "*Kûtâb-ı Evzahu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik li'l-mevlâ eş-şehîr Sîpâhîzâde rahmetu'l-lâhi tealâ*"²³² kaydı yer almaktadır.

Yeni Cami nüshasında tıpkı Halet Efendi nüshasında olduğu gibi Mukaddime'den önce ilk üç bâb (denizler, göller ve nehirler) yer alan önemli başlıklar sıralanmıştır²³³. Bu başlıklar Halet Efendi nüshası ile benzerlik taşımaktadır. Her iki nüsha da Sultan III. Murad'a sunulduğuna göre bu nüshanın Halet Efendi nüshasından istinsâh edilmiş olma ihtimali kuvvetlidir. Bu nüshada Besmele bulunmamakta olup doğrudan "*hamd-i nâ mahdûd ol Mübdi-i mübdeâta ki...*"²³⁴ ile başlamaktadır. Varak kenarları boş olup herhangi bir çerçeve içine alınmamıştır. Başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Varakların büyük bir kısmı lekeliidir.

Nüshada "*hutbe-i kitâbı bir padişah-ı cihan penâhın elkâb-ı ferhundesiyile müveşşeh ve mukarrer...*"²³⁵ denilerek, nüshanın Sultan III. Murad'a sunulan nüshalardan biri olduğuına işaret edilmiştir.

Bu nüshada yer yer eksik metinler müstensih tarafından derkenarlarda eklenmiştir. Katalogda istinsah kaydı H. 1036/M. 1626-1627 olarak belirtilmiştir.

SK, RE Kısmı, nr. 644: Nesih hattıyla yazılan nüsha 120 varaktan oluşmaktadır. Her varak 22 satırdır. H. 1055/ M. 1646 yılında istinsâh edilen nüsha, tam nüshalardan biridir. İstinsâh kaydında nüshanın yazımının bitiş günü 27 Zilkâ'de²³⁶ (14 Ocak 1646) olarak belirtilmiş. Başlıklar kırmızı mürekkeple

²³² SK, Yeni Cami Kısmı, nr. 787, vr. 1a.

²³³ SK, Yeni Cami Kısmı, nr. 787, vr. 2b, 3a.

²³⁴ SK, Yeni Cami Kısmı, nr. 787, vr. 1b.

²³⁵ SK, Yeni Cami Kısmı, nr. 787, vr. 178a.

²³⁶ RE, vr. 120b.

yazılmıştır. Ayet ve hadislerin üstleri kırmızı ile çizilmiş olup bunun dışında bazı kelimeler (özellikle ba'dehu kelimesi) ile alt başlıkların da üstü kırmızı ile çizilmiştir. Varakların etrafı kırmızı kalın bir çerçeve ile çevrilmiştir.

Türkçe nüshalarda yer alan şekillerin eksiksiz olarak bulunduğu nüshalardan biridir. 3a numaralı varakda felekler ile ilgili şekil, 4a numaralı varakda ise iklimler ile ilgili şekiller yer almaktadır. Nüshada “*hutbe-i kitâbı bir padişah-ı cihan penâhın elkâb-ı ferhundesihle müveşşeh ve muazzez...*”²³⁷ denilerek Sultan III. Murad'a işaret edilmiştir.

Nüshada müstensih'in ismi yer almaktadır: “*Min kütübü'l-fakîr es-Seyyid Mehmed şerîf Hamza, Hâmid Paşâzâde Afâ anhumâ. Amîn.*”²³⁸ Müstensih nüshanın son varığında kendisinin hayırla yâd edilmesi ile ilgili şu kaydı düşmüştür:

“*Hayra yazsun şerrini anun kirâmen kâtibîn*
Kîm du'â ile anarsa işbu hattun kâtibin”²³⁹

Nüsha, padişah III. Murad'a sunulan nüshalardan çoğaltılmış olması, şekilleri ve metni ile tam olması hasebiyle transkripiyon için esas kabul edilen nüshadır. Nüshanın geç bir tarihte yazılmış olması hasebiyle Osmanlı dönemine ait bazı bilgilerin derkenarlarda yer aldığı görülmektedir. Bu bilgiler metin içerisinde de gösterilmiştir.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. 346: Sultan III. Murad'a sunulan bu nüsha, 112 varak olup her varak 23 satırdan oluşmaktadır. Nüsha rika hattı ile yazılmıştır. Nüshanın varakları kırmızı cetvel ile çevrilmiştir. Başlıklar kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Nüshanın 1a varığında *Terceme-i Esâmî-i büldân li-Mehmed b. Ali eş-şehîr Sipâhîzâde, Terceme-i Esâmî-i büldân li-Sipâhîzâde merhum* ve *Evzahu'l-mesâlik ilâ ma'rîfeti'l-büldân ve'l-memâlik* olmak üzere üç ayrı isim kaydedilmiştir. Nüshada çok sayıda derkenar mevcuttur. Nüsha çok eksik yazıldığından eksiklikler oldukça fazla sayıda derkenarlarla tamamlanmaya çalışılmıştır.

237 RE, vr. 2a.

238 RE, vr. 1a.

239 RE, vr. 120b

**Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'ya Takdim Olunan Nüshalar
veya Nüşadan İstinsâh Edilenler**

Evezahu'l-mesâlik'in yazımında Sokullu Mehmed Paşa'nın önemli bir yeri vardır. Türkçe'ye çevirisi Sokullu Mehmed Paşa'nın emri ile olmuştur. Dolayısıyla Sipâhîzâde Mehmed *Evezahu'l-mesâlik*'in Türkçe nüshalarını Sokullu Mehmed Paşa'ya da sunmuştur.

SK, Mihrişah Sultan Kısım, nr. 304-2: Talik hatıyla yazılan nüsha 125 varaktan oluşmaktadır. Bu nüsha Mihrişah Sultan 304'te bulunan eserin 82-206 varakları arasındadır. Her varağı 23 satırdan oluşan tam bir nüshadır. Nüşada diğer Türkçe nüshalarda yer alan iklimler ve felekler ile ilgili şekiller tam olarak yer almaktadır²⁴⁰. Nüşada başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Besmele ile başlayan nüshanın sayfa kenarlarında herhangi bir çerçeve bulunmamaktadır.

Eserin telif tarihi 13 Receb 980 (19 Kasım 1572) olarak belirtilirken, istinsâh kaydı; “fî leyleti's-sâdis ve'l-işrîn min Cemâziyelevvel”²⁴¹ (26 Cemâziyelevvel) şeklinde kaydedilmiş olup, istinsâh yılına dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Ancak nüshanın acele ve sürat ile yazıldığı ifade edilmektedir. Bunun nedeni nüshanın Sokullu Mehmed Paşa'ya sunulacak olması olarak değerlendirilebilir. Aynı kayıt AE COĞ5-1'teki nüshada da yer almaktadır²⁴². Her iki nüshanın aynı anda yazılma ihtimali de sözkonusu olabilir. Dolayısıyla bu nüshaların 26 Cemâziyelevvel 981 (23 Eylül 1573) tarihinde yazılmış olma ihtimali yüksektir. Nüşada Sokullu Mehmed Paşa “*semiyy-i Resûlullâh a'nû Mehmed (Muhammed)*”²⁴³ olarak tesmiye edilmiştir.

Millet Ktp., Ali Emiri Coğrafya Kısım, COĞ5-1: Nesih hatıyla yazılan nüsha 125 varaktan oluşmaktadır. Her varak 25 satırdır. Nüşada eserin 13 Receb 980 tarihinde telif edildiği belirtilmiştir. İstinsâh kaydı ise 26 Cemâziyelevvel olarak kaydedilmiş, ancak yıl belirtilmemiştir. Bu kayıtlar Mihrişah Sultan nüshası ile aynıdır. Bu iki nüsha benzer içerik, başlıklar ve diğer nüshalara eksiklikleri açısından birbirine benzemektedir. Yalnız bu nüshada ikinci şeklin (iklimler ile ilgili) içi boş bırakılmıştır.

²⁴⁰ SK, Mihrişah Sultan Kısım, nr. 304, vr. 3a, 4a.

²⁴¹ SK, Mihrişah Sultan Kısım, nr. 304, vr. 125b

²⁴² Ali Emiri Efendi (Millet) Ktp., nr. COĞ5, vr. 127b.

²⁴³ SK, Mihrişah Sultan Kısım, nr. 304, vr. 2a.

Mihrîşah Sultan nüshasında olduğu gibi bu nüshada da Sokullu Mehmed Paşa “*semîyy-i Resûlullâh a’nî Mehmed*” olarak belirtilmiştir. Nüshada iklimler bahsinde her iklimden bahsedilirken iklimin ismi derkenarda da belirtilmiştir. Nüshadaki başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Revan Kısımı, nr. 1642: Bu nüshanın sadece baş taraftan 4 varaklık kısmı *Evzahu'l-mesâlik'e* aittir. Mukaddimeyi ihtiva eden bu bölümden sonra yazılı olan bölümler Kâtib Çelebi'nin *Cihânnümâ'sına* ait eksik nüshalardan birisidir.²⁴⁴

Nüşhada Sokullu Mehmed Paşa “*semiyy-i Resûlullâh a‘nî Mehmed*” olarak tesmiye edilmiştir²⁴⁵. İlk dört varakta Mukaddime kısmında diğer nüshalarda olan iki şekil çizilmiş ancak içlerinde yazılar yazılmamıştır. İlk 4 varaktan sonra 1 varak (5a ve 5b) boş bırakılmış ve nüsha şöyle devam etmiştir:

“göli garb tarafına düşer.

Bühayre-i Bânyâs: Nevâhi-i Dimeşk'dan nâhiye-i Bânyâs'da bir nice enhârden müctemî' sazlı göldür. Nehr-i Şeri'a bunun ayağıdır ki Taberiyye Gölü'ne dökülür.

*Bühayre-i Taberiyye:...*²⁴⁶

Eserde yer alan haritalar ve çizimler *Cihânnümâ*'ya ait olup yanlış bir değerlendirme ile *Evzahu'l-mesâlik*'e ait olarak gösterilmiştir.

Sadrazam Siyavuş Paşa'ya Takdim Olunan Nüşadan İstinsâh Edilen Nüşa

Ragıp Paşa Ktp., nr. 1060: Talik hattıyla yazılan nüsha 234 varaktan oluşmaktadır. Her varak 17 satırdır. H. 1144 / M. 1731-32 yılında istinsâh edilmiş tam nüshadır. Türkçe nüshalarda yer alan iklim ve felekleri gösteren şekiller²⁴⁷ nüshada eksiksiz çizilmiştir.

²⁴⁴ Bazı araştırmacılar, bu hususu fark edemeyerek kitabın tamamını *Evzahu'l-mesâlik*'in bir nüshası olarak ifade etmişler. Meselâ, Adnan Adıvar, **Cihânnümâ**'da bulunan haritaların zamanına göre bile mükemmel şeyler olmadığına işaret ederek Sipahizâde ve eserini tenkid ediyor. (Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul 1982, s. 93). Nitekim Fehmi Edhem Karatay da esasında **Cihânnümâ**'ya ait olan ferağ kaydını *Evzahu'l-mesâlik*'e atmış gibi telakki ederek, eserin İbrahim Kırımı eliyle 1152 (1739-40)'de 115 yaprak olarak kopya edildiğini, ibtidai sûrette yapılmış haritaları ihtivâ ettiğini söylüyor (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu, İstanbul 1961, I, 447, madde 1343).

²⁴⁵ TMSK, Revan Kısmı, nr. 1642, vr. 2b.

²⁴⁶ **Cihânnümâ**, TMSK, Revân KİSMİ, nr. 1642 vr. 5a.

²⁴⁷ SK, Ragıp Paşa Kısım, nr. 1060, vr. 4a, 5b.

Nüşanın kapaktan sonraki yaprağında “Kitâb-ı *Takvîmü'l-büldân*” kaydı yer almaktadır. Sonraki yaprak boş olup 1b numaralı varakta nüshanın 18a varacağındaki bilgiler yer almaktadır. Yalnız bu bilgilerin üzeri karalanmıştır. İlk varağında Besmeleden önce kırmızı mürekkeple “Hazâ kitâbu *Takvîmü'l-büldân*” ibaresi yazılmıştır. Metindeki başlıklar kırmızı ile yazılmış olup diğer *Evzahu'l-mesâlik*’in Türkçe nüshalarında olduğu gibi beş bâb yer almaktadır.

Sipâhîzâde Mehmed, nüshanın dibâce kısmında “*bir sadr-ı kebîr ve bedr-i münîre*”²⁴⁸ devamında ise “... *a’ni Hazret-i Siyâvuş Paşa*”²⁴⁹ diyerek sadrazamın ismini belirtmiştir. Dolayısıyla bu nüsha Siyâvuş Paşa’ya takdim edilmiş nüshadan çoğaltılmıştır.

Sadaret Kaymakamı Lala Mustafa Paşa’ya Takdim Olunan Nüsha

Kıbrıs, Şirvân ve Gürcistan fâtihi unvanıyla anılan Osmanlı veziri Lala Mustafa Paşa, III. Murad saltanatında 28 Nisan 1580’den ölüm tarihi olan 7 Ağustos 1580’e kadar üç ay dokuz gün sadaret kaymakamlığı yapmış bir Osmanlı devlet adamıdır.²⁵⁰ Lala Mustafa Paşa’nın sadaret kaymakamlığı dönemi Sipâhîzâde Mehmed’in Sahn-ı Seman müderrisliği dönemine denk gelmektedir.

Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 1518: Rika hattı ile yazılmış nüsha 123 varaktan oluşmaktadır. Nüshadaki birçok sayfa yırtılmış, bazıları ise boş olarak bulunmaktadır. Eksik olması hasebiyle muteber bir nüsha değildir. Nüşanın 2a varağında Sadrazam Lala Mustafa Paşa “*semiyy-i Resûlu’r-Rahman a’ni Hazret-i Mustafa Paşa tebarakellâhu mâ yeşâ*” olarak tesmiye edilmiştir.

²⁴⁸ SK, Ragıp Paşa Kısım, nr. 1060, vr. 2b.

²⁴⁹ SK, Ragıp Paşa Kısım, nr. 1060, vr. 2b.

²⁵⁰ Bekir Kütükoğlu, “Lala Mustafa Paşa”, DİA, C. 27, s. 73, 74.

Evzahu'l-Mesâlik ve Ana Kaynağı Takvîmü'l-Büldân

Sipâhîzâde Mehmed, *Evzahu'l-mesâlik*'i telif ederken eserin ana kaynağı olarak *Takvîmü'l-büldân*'ı esas aldığını Mukaddime kısmında paylaşmaktadır. Burada *Takvîmü'l-büldân*'ı veciz ve övgü dolu sözlerle tanıtmış, bu eserin kolay anlaşılması ve daha çok kişinin istifade etmesi amacıyla buradaki şehirleri alfabetik sıraya göre düzenleyip başka kaynaklardan da yeni şehirler ve bilgilerle zenginleştirmiştir²⁵¹.

Takvîmü'l-büldân XIV. yüzyılda yazılmış olup dönemini ve sonraki yüzyılları etkilemiş ve ilim ehli tarafından oldukça rağbet görmüş bir eserdir. Sipâhîzâde Mehmed bu meşhur eseri yazılışından 250 yıl sonra²⁵² incelemiş ve oldukça etkilenmiştir. *Takvîmü'l-büldân* İslâm coğrafyacılığı ekolünün en önemli eserlerinden biridir. Müellifinin siyasi anlamda önemli biri olması ve telif ettiği diğer eserlerin yanı sıra *Takvîmü'l-büldân*'ın Batlamyus geleneğinin en önemli temsilcilerinden biri olması bu eseri ayrıca önemli kılmaktadır. Sipâhîzâde Mehmed, *Takvîmü'l-büldân*'ın bu önemine vakıf olan birisidir.

Bu kısımda ilk etapta *Takvîmü'l-büldân*'ın müellifini ve eserin kendisini ele alıp ardından *Takvîmü'l-büldân* ile *Evzahu'l-mesâlik* arasındaki irtibatı değerlendireceğiz.

Müellifi Ebü'l-Fidâ

Eserin müellifi, Ebü'l-Fidâ el-Melikü'l-Müeyyed İmadüddin İsmail b. Ali b. Mahmud el-Eyyubî, kısaca Ebü'l-Fidâ (ö. 732/1331) olarak meşhur olmuş XIV. yüzyılda yaşamış önemli bir İslâm coğrafyacısıdır. Ebü'l-Fidâ, Eyyubi hanedanına mensup, melik, tarihçi ve coğrafyacı olarak bilinmektedir. Kaleme aldığı *Takvîmü'l-büldân* adlı coğrafya eseri, yüzyıllar boyunca hem şark hem de garp ilim dünyasını etkilemiştir. Farklı alanlarda da eserler veren Ebü'l-Fidâ, 1273 yılının Kasım ayında (H. 672 Cemaziyelevvel) Şam'da dünyaya gelmiştir²⁵³. Ailesi, Eyyubi hanedanına mensub olup²⁵⁴ Hamâ'da²⁵⁵ yaşıyorlardı.

•••••

²⁵¹ NO, vr. 2a.

²⁵² *Takvîmü'l-büldân*'ın telif tarihi H. 721/M. 1321, *Evzahu'l-mesâlik*'in Türkçesinin telifi ise H. 980/M. 1572'dir. Arada hicri olarak 259, miladi olarak 251 yıl vardır.

²⁵³ M. Reinaud et De Slane, **Geographie D'Aboulfeda, Tome I**, 1840, Paris, s. I, II; Abdülkerim Özaydın, "Ebü'l-Fidâ", **DİA**, C. 10, s. 320.

²⁵⁴ Selâhaddin-i Eyyûbî'nin yeğeni Hamâ hâkimi Takıyyüddin Ömer'in ahfadındandır.

²⁵⁵ Suriye'ye bağlı, yeldegirmenleri ile meşhur bir şehirdir; bkz. Robert Mantran, "Hama", **DİA**, 1997, C. 15, s. 396-398.

Hamâ şehri Ebü'l-Fidâ'nın amcası el-Melikü'l-Mansûr Muhammed'in hâkimiyeti altındaydı. Ebü'l-Fidâ gençlik yıllarında amcazadesi el-Melikü'l-Muzaffer Mahmud'la beraber Haçlılarla yapılan birçok savaşa katıldı. Bu savaşlarda gösterdiği kahramanlıklarla hem ordudaki rütbesi yükseltildi hem de el-Melikü'l-Muzaffer'in yardımcısı oldu²⁵⁶. Amcasının ölümünden sonra Memlûk sultanı Melik Nâsır Muhammed b. Kalavun tarafından Hamâ naibliğine tayin edildi (8 Cemâziyelevvel 710/3 Ekim 1310)²⁵⁷. Ebü'l-Fidâ ilmi, edebi ve fâzileti sayesinde, Memlûk sultanı Melik Nasır Muhammed tarafından oldukça sevilmekte ve hürmet görmektedir. Beraber yerine getirdikleri Hac farızasından sonra Melik Nasır, Ebü'l-Fidâ'ya Hamâ sultanlığı ile birlikte “el-melikü'l-müeyyed” ünvanını verdi ve bütün saltanat alâmetlerini taşımasına müsaade etti (17 Muharrem 720/28 Şubat 1320). Başta Memlûk hükümdarı Melik Nasır olmak üzere dönemindeki insanların ona teveccüh göstermelerinin nedeni sahip olduğu tevazu ile birlikte genç yaşta mükemmel bir tahsil görmesi idi²⁵⁸. Fıkıh, nahiv, felsefe, tefsir, tıp, tarih, mantık, coğrafya ve botanik gibi ilim dallarında eğitim gören Ebü'l-Fidâ dönemin önemli ilim ehlinde Esîrüddin Abdurrahman el-Ebherî ve Kâdî'l-kudât İbn-i Vâsıl gibi birçok hocadan ders almıştır.

Yaşadığı dönemin ve coğrafyanın oldukça karışık bir devir ve muhit olmasına ve önemli askeri, idari görevler üstlenmesine rağmen Ebü'l-Fidâ genç yaşta, ilim tahsili sürecinden itibaren yaşadığı dönemin olaylarını kaydetmiş, şiirler yazmış, zamanındaki edebî gelişmelere rehberlik etmiş ve birçok alanda eserler ortaya koymuştur. Ebü'l-Fidâ'nın en önemli iki eseri tarih ve coğrafya alanında yazmış olduğu eserleridir. İlk insan Hz. Adem'den başlayıp 729 (1329) yılına kadar geçen süreçteki tarihi olayları kaleme aldığı *el-Muhtasar fî Târihi'l-beşer* veya diğer adıyla *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-beşer* adlı eseri ki aynı zamanda *Târihi Ebü'l-Fidâ* olarak da bilinmektedir ve umumi bir tarih eseri mahiyetindedir²⁵⁹.

Ebü'l-Fidâ'nın sahip olduğu şöhreti kendisine kazandıran eser ise Coğrafya

•••••

²⁵⁶ Ebü'l-Fidâ'nın babası el-Melikü'l-Efdal Ali, kardeşi olan Hamâ hakimi el-Melikü'l-Muzaffer'in yardımcısı olarak görev yapmaktaydı. Babasının ölümünden sonra Ebü'l-Fidâ, amcasının yardımcılığı görevine getirildi; bkz. Abdülkerim Özeydin, “Ebü'l-Fidâ”, *DİA*, C. 10, s. 320.

²⁵⁷ M. Reinaud et De Slane, *Geographie D'Aboulfeda, Tome I*, s. III; Mahmut Ak, “Menâzirü'l-avâlim ve Kaynağı Takvîmü'l-büldân”, *Prof Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, s. 105.

²⁵⁸ M. Reinaud et De Slane, *Geographie D'Aboulfeda, Tome I*, s. IV, V; Abdülkerim Özeydin, “Ebü'l-Fidâ”, *DİA*, C. 10, s. 320.

²⁵⁹ el-Melikü'l-Müeyyed İmadüddin Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ali b. Mahmud, *Tarih-i Ebü'l-Fidâ, el-Muhtasar fî Ahbâri'l-beşer*, thk. Mahmûd Deyyub, Dârü'l-Kütübü'l-İlmîyye, 1997/1417, Beyrut, C. 1, s. 3; Abdülkerim Özeydin, “Ebü'l-Fidâ”, *DİA*, C. 10, s. 320.

alanında kaleme aldığı *Takvîmü'l-büldân*'dır. Bu iki mühim eser dışında Ebü'l-Fidâ'nın, Necmeddin Abdülgaffâr el-Kazvîni'nin *el-Hâvi's-sagîr* adlı eserini manzum olarak kaleme aldığı *Nazmü'l-Hâvi's-sagîr*, Cemâleddin İbnü'l-Hâcib'in nahve dair *el-Kâfiye* adlı eserine yazmış olduğu şerhi *Şerhu'l-Kâfiye* ile *Kitâbü'l-Mevâzîn*, *et-Tibrü'l-mesbûk fî târîhi'l-mülûk* ve *el-Künnâş* adlı eserleri vardır²⁶⁰.

Takvîmü'l-büldân ve Önemi

Takvîmü'l-büldân gerçek anlamda bir coğrafi eser olarak kabul görülmüş ve çok sayıda ilim ehlini etkilemiştir. Bu etki hem şark hem garb dünyasında hissedilmektedir²⁶¹.

Ebü'l-Fidâ'nın *Takvîmü'l-büldân*'ının telif süreci onun felsefe, tefsir, tıp, tarih, coğrafya gibi çeşitli ilimlere duyduğu merak ve yaptığı araştırmalarla doğrudan ilgilidir. Bu merak sayesinde bu ilimlerde yazılmış birçok eseri inceleyen Ebü'l-Fidâ coğrafya alanında yazılmış eserlerde bazı eksiklikler tespit etmiştir. Coğrafya²⁶² alanında incelediği eserlerin tam anlamıyla bu ilmi kapsayacak mahiyette olmadığını müşahade eder. *Takvîmü'l-büldân*'da bu eserlerin hangisi olduğu hakkında bir bilgi olmasa da devamında bazı eserler mahiyetleri ve eksiklikleri ile birlikte değerlendirilir. Bu aynı zamanda *Takvîmü'l-büldân*'ın ortaya çıkışının serüvenidir.

Ebü'l-Fidâ'nın ismini belirterek ilk bahsettiği eser İbn-i Havkal'ın *Kitâb-ı İbn-i Havkal*²⁶³ (*Sûretü'l-arz*)²⁶⁴ adlı eseridir. Bu eserinde İbn-i Havkal, şehirlerin özel-

²⁶⁰ Abdülkerim Özaydın, "Ebü'l-Fidâ", *DİA*, C. 10, s. 320.

²⁶¹ *Takvîmü'l-büldân*, Hicri VIII. Miladi XIV. yüzyılda yazılmış olup İslâm coğrafyası alanındaki en değerli kitaplardan biri olması hasebiyle erekn dönemde Batılı araştırmacıların dikkatini celb etmiş ve ilk olarak J. T. Reinaud ve M. G. de Slane tarafından 1840 yılında Paris'te yayımlanmıştır. (Ebü'l-Fidâ, *Geographie d'Aboulfeda*, *Takvîmü'l-büldân*, nşr. J.-T. Reinaud, M. G. de Slane, 1840, Paris.) Reinaud ve Slane'in bu neşri 1992 yılında Fuat Sezgin tarafından yeniden yayımlanmıştır. (İmadüddin el-Melikü'l-Müeyyed İsmail b. Ali Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, ed. Fuat Sezgin, yay. haz. Farid Benfeghouil, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992, Frankfurt.) Fuat Sezgin'in bu yayını aynı zamanda "M. Reinaud-Mac Guckin de Slane, *Geographie d'Aboulfeda*, Texte Arabe" şeklinde de ifade edilmektedir. Eser 2017 yılında Türkçe'ye de çevrilmiştir. Bkz.; *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvîmü'l-Büldân)*, terc. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yay., İstanbul, 2017. Çalışmamızda Fuat Sezgin tarafında yeniden neşredilen 1992 baskısı esas alınmış olup kısaca "Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*" şeklinde kullanılmıştır.

²⁶² Ebü'l-Fidâ bunu "bilâd, nevâhiyü'l-arz, cibâl ve bihâr ve diğerleri" hakkında yazılmış eserler olarak belirtir. Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 2.

²⁶³ Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 2. *Takvîmü'l-büldân*'da ve *Evzahu'l-mesâlik'te Kitâb-ı İbn-i Havkal* olarak geçen eser müellifin *Sûretü'l-arz* adlı eseridir. *Evzahu'l-mesâlik*'in kaynakları arasında yer aldığından sonraki bölümde detaylı bir şekilde incelenmiştir.

²⁶⁴ Ebü'l-Fidâ'nın incelediği eserlerin anlatıldığı bu kısımda yer alan kitap adlarının ilk olarak *Takvîmü'l-büldân*'da geçtiği hali gösterilmiş ardından parantez içerisinde ise eserin bilinen ismi verilmiştir.

likleri hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Yalnız eserde yer alan şehirlerin (bilâd) okunuşlarını göstermemiştir. Bununla birlikte bu şehirlerin enlem ve boylamlarına (arz ve tûl) dair bir bilgi de kitapta yer almamaktadır. Ebü'l-Fidâ, tüm bu eksik bilgilerin sonucu olarak İbn-i Havkal'ın kitabında bahsettiği yerlerin neresi olduğu ve hangi bölgede veya iklimde yer aldığı bilgilerine erişilemediğinden bu durumun kitapta anlatılan bilgileri anlamsız kıldığını belirtmektedir²⁶⁵.

Ebü'l-Fidâ, *Kütâb-ı Şerîf-i İdrîsî (Nüzhetü'l-müşâk)*, *Kütâb-ı İbn-i Hurdâzbih (el-Mesâlik ve'l-memâlik)* ve bu kitaplar gibi Coğrafyaya dair eriştiği diğer eserlerde de şehirlerin isimlerinin okunuşları²⁶⁶ ile bu şehirlerin enlem ve boylamlarına dair herhangi bir bilgiye erişememiştir. Ebü'l-Fidâ'nın *Takvîmü'l-büldân*'dan önce incelediği eserler arasında zîcât (astronomi cetvelleri) ile arz (enlem) ve tûl (boylam) hakkında yazılan eserler de yer almaktadır. Bu eserlerde şehirlerin enlem ve boylamına dair bilgiler bulunmasına karşın isimlerinin tahkiki ve bu şehirlerin özellikleri hakkında malumat bulunmamaktadır.

Sem'ani'nin *Ensâb*'ı, Yâkût Hamevî'nin *Müşterik*'i, Ebu'l-Mecd el-Mavsılî'nin *Müzîlü'l-irtiyâb an müştebihi'l-intisâb* ile *Kütâb-ı Faysal*'ı da Ebü'l-Fidâ'nın *Takvîmü'l-büldân*'ı kaleme almadan önce incelediği eserler arasında yer almaktadır. Ebü'l-Fidâ, bu eserlerde daha önce incelediği eserlerden farklı olarak şehirlerin harf ve harekelerinin zabtının yer aldığını ancak enlem ve boylamına dair bilgilerin bulunmadığını belirtir²⁶⁷. İsmi geçen şehirlerin enlem ve boylamının bilinmemesi bu şehirlerin yeryüzünün hangi bölgesinde²⁶⁸ yer aldığının da bilinmeyeceği anlamına gelmektedir.

Ebü'l-Fidâ'nın *Takvîmü'l-büldân*'ı yazmadan önce kendi dönemine kadar yazılmış olan çok önemli coğrafi eserleri incelediği görülmektedir. Bu inceleme esnasında her eserde gördüğü farklı eksiklikleri tespit etmiş ve yukarıda ifade edilen bu hususları *Takvîmü'l-büldân*'ın Mukaddimesinde zikretmiştir. Bu tespitlerden anlaşılacağı üzere Ebü'l-Fidâ, şehirlerin isimlerinin harf ve harekelerinin zabtının tam ifade edildiği, enlem ve boylamı hakkında bilgilerin eksiksiz olduğu ve önemli vasıfları hakkında bilgilerin yer alacağı bir eserin eksikliğini

265 Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 2.

266 Ebü'l-Fidâ bunu "tahkik-ı esmâ" olarak ifade etmektedir. Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 2, 3.

267 Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 3.

268 Ebü'l-Fidâ burada şehirlerin doğu, batı, kuzey ve güney yönlerine göre yer tespitinin yapılamayacağını belirtmektedir.

görmüş ve *Takvîmü'l-büldân*'ı kaleme alarak bu alanda yeni bir eser ortaya koymuştur. Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*'ı yazmadan önce incelediği eserlerde yer alan önemli bilgilerden eserini telif ederken de istifade etmiştir.

Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*'dan bahsederken mütevazı cümleler kullanmıştır. Özellikle eserinden “muhtasar bir kitap” olarak bahsetmesi oldukça önemli bir husustur. Eserin yeryüzündeki her coğrafyayı kapsayan bilgileri ihtiva etme iddiasında olmadığı²⁶⁹ ve ulaşılan her bilgiye de eserde yer verilmediği²⁷⁰ *Takvîmü'l-büldân*'ın Mukaddime kısmında belirtilmiştir.

Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*'da Mukaddime bahsettiği kaynaklarda yer almayan bilgileri de derleyip eserine derc etmiştir²⁷¹. Bunların bir kısmı kendi müşahadatıdır. Ebü'l-Fidâ ifa ettiği önemli idari ve askeri vazifeler esnasında Suriye, Mısır, Hicaz'ın bir kısmı ve Suriye'nin kuzeyinden Fırat'a kadar olan coğrafyada bulunmuş, buralara dair bizzat elde ettiği bilgileri eserine almıştır²⁷². Ayrıca bu süreçte bazı ravilerden de öğrendiği önemli bilgilere *Takvîmü'l-büldân*'da yer vermiştir. Bir kısmı ise Mukaddime zikredilmeyen ama metnin içerisinde kaynak olarak gösterilen eserlerden alınan bilgilerdir. Bu eserler arasında İbnü'l-Esîr'in *el-Lübâb fi't-tehziibi'l-Ensâb*'ı (*Lübâb*), İbn-i Saîd'in *Kütâb-ı Coğrafya*'sı ve Ebü Reyhân el-Bîrûnî'nin, *Kânûn-ı Mesûdî*'si gibi eserler yer almaktadır²⁷³.

269 Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*'ın yeryüzündeki her coğrafyaya dair bilgileri içermediğini ifade ederken bunun nedenlerini örnekleriyle birlikte göstermiştir. Mesela kapladığı alan itibarıyla oldukça büyük olan ve çok sayıda şehirleri bulunan Çin bölgesi (İklîm-i Sin) hakkında çok az bilgiye erişebilmiştir. Ulaşılan bilgilerin sıhhati ise tartışmalıdır. Bu nedenle Ebü'l-Fidâ bazı bölgelere ait her bilgiyi kullanmamaktadır. Hind bölgesinin de geniş bir coğrafyaya sahip olması buraya dair bilgilerin şüpheli olarak değerlendirilmesine sebep olmaktadır.

Ebü'l-Fidâ'nın haklarında doğru bilginin çok az olması hasebiyle *Takvîmü'l-büldân*'da muhtasar bilgiler verebildiği yerler arasında bilâd-ı Bulgar, bilâd-ı Çerkes, bilâd-ı Rus, bilâd-ı Sırb, bilâd-ı Ulak, Bahr-i Muhî-i Garbî'de yer alan Halic-i Konstantiniyye'deki bilâd-ı Ferenc ile güney de yer alan ve farklı ırkların (zenci, Habeş, Zeyla', Nevbe (Nübe), tekrûr) yaşadığı Sudan'da yer almaktadır.

Ebü'l-Fidâ'nın *Takvîmü'l-büldân*'da bazı coğrafyaya ait bilgilerin hiç yer alması bazılarına ait ise muhtasar bilgilerin yer almasının bir nedeni olarak da memâlik ve mesâlik adlı eserlerin genel olarak İslâm bölgelerinden bahsetmiş olup diğer bölgeleri zikretmemeleridir. İslâm coğrafyası dışında kalan bölgeler oldukça geniş olmakla birlikte buralar hakkında Ebü'l-Fidâ'nın eriştiği ve okuduğu İslâm coğrafyacılarının eserlerinde bilgi çok az veya hiç bulunmamaktadır. Hatta Ebü'l-Fidâ, bazı bölgelerdeki beldelerin isimleri hakkında bile bilgiye erişememiştir. (Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 3)

270 Ebü'l-Fidâ, bu fen (coğrafya) üzerine yazılmış olan kitaplarda da şehirlere dair az bilgi yer aldığını belirtmektedir.

271 Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 3.

272 Par M. Reinaud, *Geographie d'Aboulfeda, Tome I*, s. VI; M. Reinaud-Mac Guckin de Slane, *Géographie d'Aboulfeda*, Texte Arabe, s. XXXVI-XL; Mahmut Ak, “Menâzirü'l-avâlim ve Kaynağı Takvîmü'l-büldân”, s. 106.

273 Bu eserler, Sîpâhizâde Mehmed'in *Evzahu'l-mesâlik*'te de kaynak olarak en çok kullandığı eserler arasındadır.

Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân* ile coğrafya alanında her bilgiyi içeren bir eser yazma iddiasında olmamıştır. Ama bu alana dair temel ve doğru bilgilere erişerek bunları eserine almıştır. *Takvîmü'l-büldân*'ın mukaddimesinde yer alan şu cümle de Ebü'l-Fidâ'nın bakış açısını göstermesi açısından önemlidir: “Ma lem yu‘lem küllühû la yütrakü küllühû”²⁷⁴

Ebü'l-Fidâ, eserine *Takvîmü'l-büldân* ismini verirken, İbn-i Cezle'nin²⁷⁵ *Takvîmü'l-ebdân*'ını²⁷⁶ örnek almıştır. İbn-i Cezle 352 çeşit hastalığın teşhis ve tedavisini eserinde tablolar şeklinde anlatmıştır. Ebü'l-Fidâ bu tablo şeklindeki anlatımdan etkilenip eserinde cetveller kullanmıştır. İbn-i Cezle'nin *Takvîmü'l-ebdân*'ına şekilsel benzerliğinden dolayı da eserine *Takvîmü'l-büldân* ismini vermiştir²⁷⁷.

Takvîmü'l-büldân, Mukaddime kısmından sonra coğrafyaya dair temel bilgilerin yer aldığı uzun bir bölüm ile devam etmektedir.²⁷⁸ Bu bölümde Ebü'l-Fidâ sırasıyla; Ma‘rifet-i Arz, Hatt-ı İstivâ, Ekâlîm-i Seb‘a, Sıfat-ı Ma‘mure, Tahkik-i Emrû'l-Mesahet, Zira‘, Mîl, Fersah, Teksîr-i Sath-ı Arz, Mesahetü'l- ekâlîmü's-seb‘a²⁷⁹ başlıkları ile temel bilgileri bir araya getirip eserin bir nevi Coğrafya ilmine giriş kısmını oluşturmaktadır. Bu kısımdan sonra yeryüzündeki denizler (bihâr), göller (bühayrât), nehirler (enhâr) ve dağlar (cibâl) detaylı bir şekilde anlatılmaktadır.

²⁷⁴ “Tamamı bilinmeyenin tamamı terk edilmez.” Ebü'l-Fidâ, cümlemin devamında bu hususu “Az bilmek, hiçbir şey bilmemekten daha iyidir” şeklinde de ifade eder. Bkz. Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 2.

²⁷⁵ Ebû Ali Yahyâ b. İshâ b. Ali b. Cezle el-Bağdâdî (ö. 493/1100) olarak bilinen ünlü hekim, edip ve tarihçidir. Bağdat'ın Kerh bölgesinde yaşayan Hristiyan bir aileye mensuptur. Bat'da Ben Gesla veya Buhahilyla Byngezla diye bilinir. Daha çok Kerh'teki Hristiyan tabiplerinden okuyan İbn-i Cezle'nin hocaları arasında Bimâristân-ı Adudî'nin başhekimlerinden Ebu'l-Hasan Saïd b. Hibetullah el-Bağdâdî de bulunmaktadır. Mantık okumak için dindışı bir hoca bulamayınca dostlarının tavsiyesiyle Mu‘tezile âlimi Ebû Ali İbnü'l-Velîd el-Kerhî'nin evine devam ederek ondan kelâm ve mantık dersleri aldı. Bu arada kendisine akli metotlarla İslâm'ı tanıtan hocasının daveti sonunda otuz yaşlarında iken müslüman oldu. Mücadeleci bir karaktere sahip olan İbn Cezle 493 Şa‘ban'ının sonlarında (Temmuz 1100 başları) vefat etti. Ölümünden kısa bir süre önce, çoğu kendi hattıyla yazılmış eserlerini ve öteki kitaplarını İmâm-ı Âzam Medresesi'nin kütüphanesine bağışladığı bilinmektedir. İlmî kişiliğinde tabiplik ve eczacılığı ön plana çıkan İbn Cezle kelâm, tarih ve edebiyat alanlarında da kitap yazmış ve bunlardan üçü zamanımıza ulaşmıştır. Teorik ve pratik tıpta kazandığı büyük ün eserlerinden yapılan tercümelemlerle Avrupa'ya taşınmış ve özellikle *Takvîmü'l-ebdân*'ı Doğu'da olduğu gibi Batı'da da uzun yıllar ders kitabı olarak okutulmuştur. Ali Haydar Bayat, “İbn Cezle”, *DİA*, C. 19, s. 396, 397.

²⁷⁶ 52 çeşit hastalığın teşhis ve tedavisini, her birinde sekiz hastalığın yer aldığı kırk dört tabloda tanımlayan bir el kitabıdır. Ali Haydar Bayat, “İbn Cezle”, *DİA*, C. 19, s. 397.

²⁷⁷ Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 3.

²⁷⁸ Ebü'l-Fidâ bu hususu “tablolar halinde bilâdî zikretmeden önce yeryüzünden, yedi iklim ve denizlerden (bihâr) bahsedeceğiz.” şeklinde ifade etmektedir. Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 3.

²⁷⁹ Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 3-15.

Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*'da şehirleri (büldân) yer aldıkları örfî iklime göre gruplandırmıştır. Şehirler kısmına başlamadan önce “Tertîb-i Kitâb” kısmında beldelelerin anlatımında izlenen yol açıklanmaktadır. Burada şehirlerin cetveller içerisinde gösterildiğini, hakiki ve örfî iklimlerinin zikredildiğini, isimlerin okunuşunun verildiğini ve son cetvelde ise şehre dair bilgilerin yer aldığını ifade etmektedir²⁸⁰.

Takvîmü'l-büldân'ın şehirler kısmı 28 örfî iklim esas alınarak oluşturulmuştur. Ebü'l-Fidâ ilk örfî iklim olarak da, kendi ifadesiyle, Mekke ve Medine'nin yer alması hasebiyle Cezîretü'l-'Arab'ı seçmiştir.

Cezîre-i 'Arab	Sind
Diyâr-ı Mısır	Hind
Bilâd-ı Mağrib	Sîn
Bilâd-ı Sûdân (Cânib-i Cenûbi mine'l-arz)	Cezâir-i Bahr-i Şark
Cezîre-i Endülüs	Bilâd-ı Rûm
Cezâir-i Bahr-i Rûm ve'l-muhit-i garbi	Ermîniyye, Errân ve Azerbeycân
Cânib-i Şimâli mine'l-arz	Bilâd-ı Cebel (İrâk-ı Acem)
Şâm	Deylem ve Cebîl
Cezîre-i beyne Dicle ve Fırat	Taberistân ve Mâzenderân ve Kums
'İrâk	Horâsân
Hûzistân	Zâbülistân ve Gur
Fârs	Toharistân ve Bedahşân
Kirmân	Hârezm
Sicistân	Mâverâünnehr

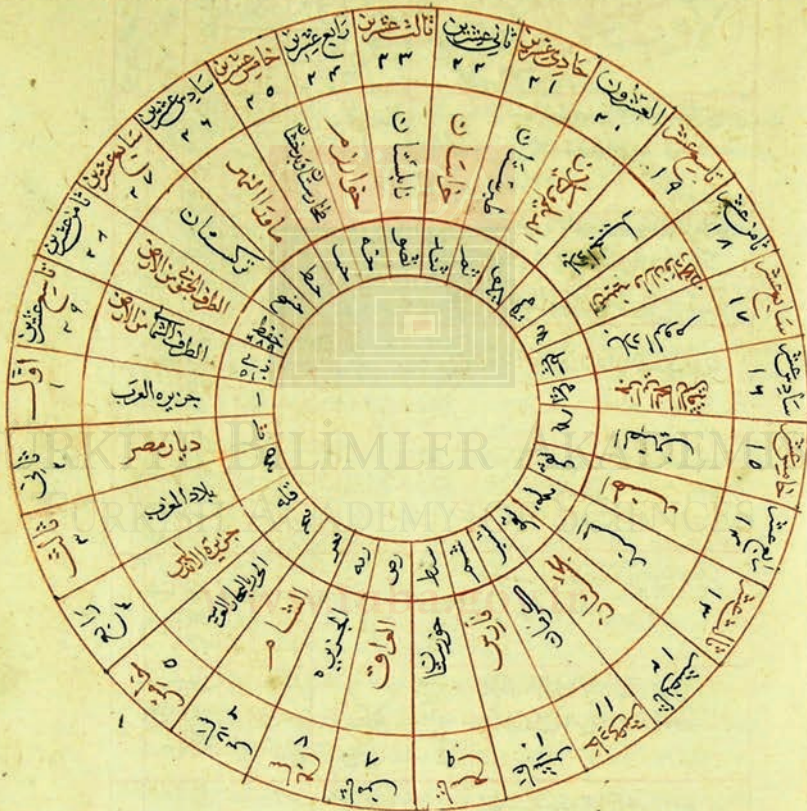
Tablo 4: *Takvîmü'l-büldân*'da Örfî İklimler

Kaynak: Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 76.

Takvîmü'l-büldân'da şehirler örfî iklimlere göre sıralanmıştır. Her bir örfî iklim bir bölüm olarak ele alınmıştır. M. Reinaud-Mac Guckin de Slane tarafından yayımlanan 1840 tarihli ve sonraki *Takvîmü'l-büldân* (Géographie d'Aboulféda) metinlerinde her bir örfî iklim bir öncekinden ayrıştırılmış olup ayrı bir başlıkla ele alınmıştır. 1840'ta basılan *Takvîmü'l-büldân*'da yer almayan ancak İstanbul'daki nüshalarda bulunan örfî iklimin gösterildiği şekilde bazı farklılıklar söz konusudur.

•••••

²⁸⁰ Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 72, 73

ويتلوه الجنداء

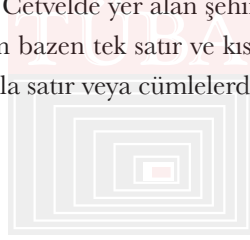
Satr-ı Adet	el-Esmâ'	Esmâ'l-Menkul anhum	Evel el-ekalimü'l-örfiye ve huye Cezîretü'l-Arab				el-iklîmü'l-hakiki	el'iklîmü'l-örfi	Zabtu'l-Esmâ	El-evsâf ve'l-ahbaru'l-âmmeh
			et'Tûl	Derece	Dekaik	Derece				
1	Mekke	Etvâl Kânûn İbn-i Saîd Resm Kûşyâr	Sin, ra Sin, ra Sin, ra Sin, ra Sin, ra	Derece	Ha Ayn Lam elif Ayn Sin	Kâf elif Kâf elif Kâf elif Kâf elif Kâf elif	min evvelî's-sânî	min Tihâme ve kile* Mine'l-Hicâz	Bi'l-mîm'l-meftuha ve'l-kâfu'l-meftuhatü'l-müşeddede ve fî ahirhâ hâ	
2	el-Medîne-tü'l-Münevvere	Etvâl Kânûn İbn-i Saîd Resm	Sin, ha		Lam	Kâf ha	karbu min vastu's-sânî	mine'l-Hicâz ve kile min Necd	bi-fethü'l-mîm ve'l-baki ma'lûm...	
3	Eyle	Etvâl Kânûn İbn-i Saîd	Nun vav		Mim	Kâf ha	mine's-sâlis	min sahil-i Cezîretü'l-Arab	bi-fethü'l-hemze ve sükûnu'l-müsennât-ı min taht ve lâm ve hâ	
4	Medyen	Etvâl Kânûn İbn-i Saîd Resm	Sin elif		Kâf	Kâf tu	min evvelî's-sânî	min sahil-i Hicâz	bi-fethü'l-mîm ve sükûnu'd-dâl...	
5	Teymâ	Etvâl Kânûn	Sin		Lam	Lam	min ahiri's-sânî	min bâdiyetü'ş-Şâm takriben	bi-fethü't-tâ-i'l-müsennât min fevk...	
6	Tebûk	Etvâl Kânûn	Nun ha		Nun	Lam	mine's-sâlis	min bâdiyetü'ş-Şâm takriben	bi-fethü't-tâ-i'l-müsennât min fevk...	

Tablo 5: Takvîmü'l-büldân'daki Cetvel Sistemi (Cezîretü'l-Arab Örneği)Kaynak: Ebû'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 86.

* Kile: zayıf görüşler için kile kullanılır.

Şekil 10: İstanbul Kütüphanelerindeki *Takvîmü'l-büldân*'da Örfî İklimler²⁸¹Kaynak: Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, Yeni Cami, nr. 728, vr. 28a.

Her örfî iklimde öncelikle genel bilgiler yer almaktadır²⁸². Ardından hakkında muhtasar bilgiler bulunan bazı şehirler ve beldeler metin içerisinde ele alınmıştır²⁸³. Bazen de cetvellerde yer alan bir şehrin bazı özelliklerine metin kısmında yer verilmiştir²⁸⁴. Örfî ikliminde yer alan önemli şehirler ise her örfî iklim başlığının son kısmında cetveller şeklinde düzenlenmiştir. Cetvellerde sırasıyla; satır numarası, şehirlerin isimleri, kim veya kimler tarafından nakledildiği²⁸⁵ boylam ve enlemi²⁸⁶, hangi hakiki iklimde yer aldığı²⁸⁷, bulunduğu örfî iklim ve bu örfî iklimin neresinde²⁸⁸ olduğu, isminin harf ve hareketlerinin belirtilerek zabtı ve şehir ile ilgili genel bilgiler yer almaktadır. Şehir ile ilgili bilgilerin yer aldığı kısım en kapsamlı olanıdır. Cetvelde yer alan şehir ile ilgili Ebü'l-Fidâ'nın elde ettiği bilgilere göre bu kısım bazen tek satır ve kısa bir cümleden oluşuyorken çoğu zaman iki ve daha fazla satır veya cümlelerden oluşmaktadır.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

www.tuba.gov.tr

• • • • •

²⁸¹ Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, Yeni Cami, nr. 728, vr. 28a.

²⁸² Ebü'l-Fidâ 28 örfî iklimin en temel coğrafi özelliklerini, sınırlarını ve cetvellerde yer almayacak bazı önemli şehirlerini her örfî iklimin ilk kısmında ele almıştır.

²⁸³ Mesela Mısır örfî ikliminde Hulvân, Ebvât gibi şehirler kısaca ele alınmıştır. Cetvellerde bu şehirlere dair bilgi bulunmamaktadır. Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 104.

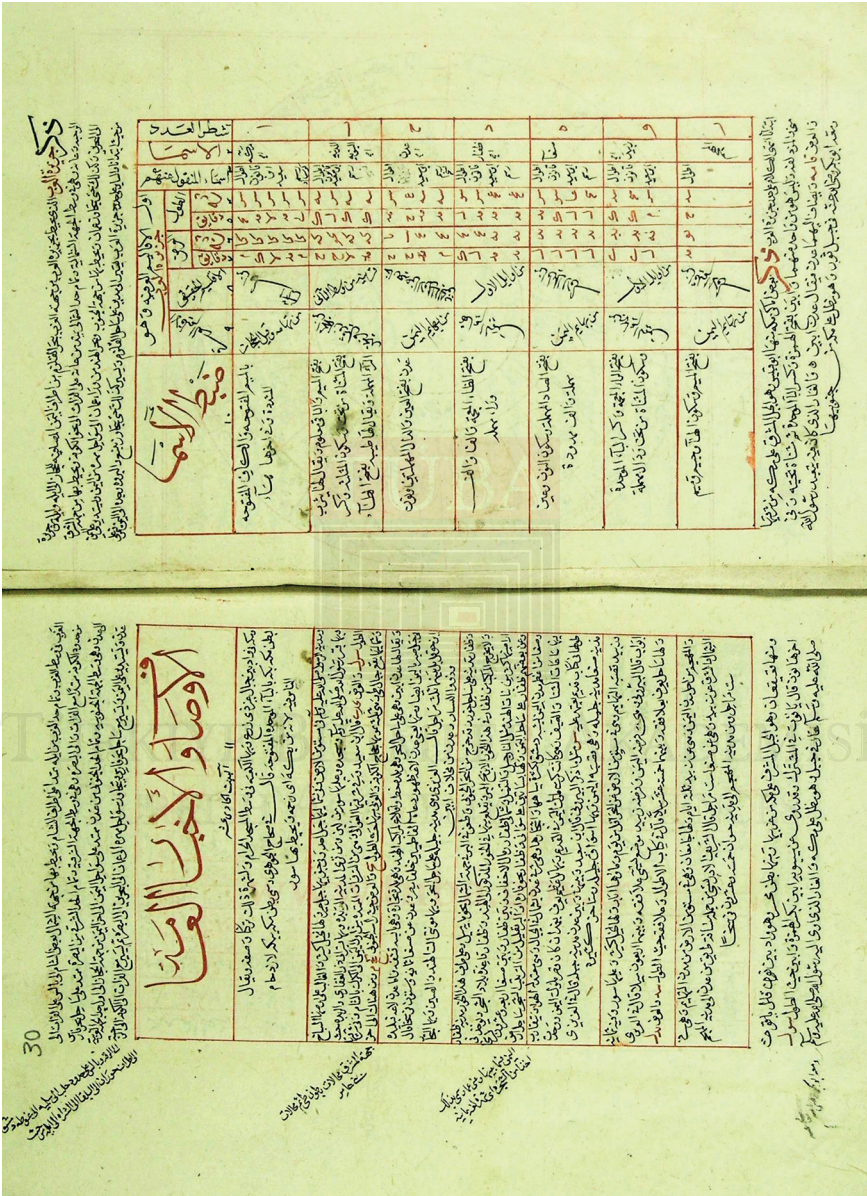
²⁸⁴ İskenderiye şehrinde var olan kadim kule hakkında bilgi metin kısmında ele alınmıştır. Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân* s. 105.

²⁸⁵ Burada bazen eser adı (*Etvâl, Kânûn, Resm* vb.) bazen de müellifin ismi (İbn-i Saîd vb.) zikredilmektedir.

²⁸⁶ Şehir ve beldelerin boylam ve enlemleri cifr hesabına göre yazılmıştır.

²⁸⁷ Ebü'l-Fidâ, aynı zamanda şehir veya beldenin hakik-i iklimin evvelinde veya ahirinde olma durumunu da belirtmiştir.

²⁸⁸ Genellikle evâil ve evâhir ifadeleriyle bunu belirtmiştir.

Resim 2: *Takvīmü'l-büldân*'daki Cetveller, İstanbul Nüshaları²⁹⁰
Kaynak: *Takvīmü'l-büldân*, SK, Yeni Cami Kısım, nr. 788, vr. 30b, 31a.

²⁹⁰ M. Reinaud-Mac Guckin de Slane'nin 1840 yılına ait baskısında cetvellerden önce yer alan örfi iklim ile ilgili genel bilgiler ve bazı şehirlere dair muhtasar bilgiler, SK, Yeni Cami Kısım, nr. 788 nüshasında ve diğer İstanbul nüshalarında cetvellerin üstlerinde ve altlarında yer almaktadır.

Takvîmü'l-büldân'da 28 örfi iklime göre anlatılan şehirler cetvellerde ve cetvellerden önce örfi iklim ile ilgili genel bilgilerin verildiği metin kısmında ele alınmaktadır. Metin içerisinde yer alan şehir ve beldelerin yekünü sayıca belirtilmemiş olmasına karşın her örfi iklimde yer alan cetvellerdeki satır numaralarından o örfi iklimde kaç şehir ele alındığı bilinmektedir. Buna göre en fazla şehir ve belde 77 sayısı ile sekizinci örfi iklim olan Şam²⁹¹ örfi ikliminde ele alınmış olup en az şehir ve belde ise 7 sayısı ile birden fazla örfi iklimde (on üçüncü örfi iklim Kirmân²⁹², on dördüncü örfi iklim Sicistân²⁹³, on beşinci örfi iklim Sind²⁹⁴, yirmi ikinci örfi iklim Deylem ve Cebel²⁹⁵, yirmi beşinci örfi iklim Zâbülistân ve Gur²⁹⁶, yirmi altıncı örfi iklim Toharistân ve Bedahşân²⁹⁷ ve yirmi yedinci örfi iklim Hârezm)²⁹⁸ ele alınmıştır. 28 örfi iklimin tamamındaki cetvellerde toplam 651 şehir ve belde ele alınıp bunların isimlerinin tahkikinden, tarihi ve coğrafi anlamdaki önemli bilgilere kadar birçok malumat yer almaktadır. Ebü'l-Fidâ'nın yaşadığı ve görev aldığı coğrafyaya yakın örfi iklimlerde daha fazla şehir ve bilgi yer alırken²⁹⁹ nispeten uzak örfi iklimlerde bu bilgiler ve şehir sayıları daha sınırlıdır³⁰⁰.

Ebü'l-Fidâ'nın cetvellerde ve metin içerisinde kullandığı kaynaklara sıkça atıflarda bulunduğu görülmektedir. Cetvellerde hangi kaynaklardan bilgi alındığı ayrı bir sütun ile ifade edilirken, cetvelin genel bilgiler kısmında yer alan malumat bir kaynağa dayanıyorsa cümle içerisinde “kāl” ibaresiyle o esere atıfta bulunmaktadır.

Ebü'l-Fidâ, idari ve askeri görevleri esnasında gezdiği yerler ile ilgili olarak *Takvîmü'l-büldân*'da kendi müşahedelerini aktarmaktadır. Özellikle Suriye,

291 Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 225.

292 Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 334.

293 Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 340.

294 Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 346.

295 Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 426.

296 Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 464.

297 Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 471.

298 Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 477.

299 Şam (77 şehir), Cezîre-i 'Arab (42 şehir), Bilad-ı Mağrib (42 şehir), Mâverâünnehr (42 şehir) örfi iklimlerinde cetvellerde yer alan şehir sayısı diğer örfi iklimlere göre daha fazladır. Aynı zamanda cetvellerden önceki metin kısmı da diğer örfi iklimlere göre oldukça daha geniştir.

300 Hind (14 şehir), Cezâir-i Bahr-i Şark (14 şehir), Bilâd-ı Rûm (14 şehir), Taberistân ve Mâzenderân ve Kums (14 şehir), Sîn (9 şehir), Kirmân (7 şehir), Sicistân (7 şehir), Sind (7 şehir), Deylem ve Cebel (7 şehir), Zâbülistân ve Gur (7 şehir), Toharistân ve Bedahşân (7 şehir), Hârezm (7 şehir) örfi iklimlerinde cetvellerde bahsedilen şehir sayısı sınırlı olmakla birlikte cetvellerden önce yer alan metin de oldukça azdır. Genellikle 1 varak ve daha altı bir bilgi yer almaktadır.

Suriye'den Fırat Nehri boyunca kuzeye doğru olan bölgede (Kal'atü'r-Rûm seferine katılmıştır, Sîs bölgesinde bulunmuştur.) Mısır ve Hicaz bölgesinin bir kısmında bulunduğu için bu bölgelere dair kendisinin birinci elden elde ettiği bilgileri ve gördüklerini eserine almıştır³⁰¹. Bulunduğu bölgeler hakkında detaylı bilgilere yer vermiştir (Şam, Cezîre-i 'Arab gibi).

XIV. yüzyılda birçok kaynaktan istifade ederek yazılan *Takvîmü'l-büldân* İslâm coğrafyacılığı açısından oldukça önemli bir eser olma özelliğine sahiptir. Bu hususu teyit eden en önemli unsur *Takvîmü'l-büldân*'dan istifade eden coğrafyacılar ve eserleridir. Osmanlı coğrafyacılarının da en çok istifade ettiği eserlerin arasında *Takvîmü'l-büldân* yer almaktadır. Sipâhîzâde Mehmed'ten sonra Âşık Mehmed *Menâzirü'l-avâlim*'de, Kâtib Çelebi *Cihânnümâ*'da *Takvîmü'l-büldân*'dan istifade etmişlerdir.

Takvîmü'l-büldân, kozmografyaya dair eserlerin oldukça etkin olduğu bir dönemde genel coğrafya alanında yazılmış nadir eserlerden biri olması sebebiyle de özgün bir yere sahiptir. Ebü'l-Fidâ'nın *Takvîmü'l-büldân*'ı Batlamyus geleneğinin (kozmoğrafya dışında coğrafyaya daha çok önem veren) önemli bir temsilcisi³⁰² olmuştur. Bu eser İstanbul'da en çok okunan eserlerden biri olmuştur. Günümüzde İstanbul kütüphanelerinde birçok nüshası³⁰³ mevcut olup, bu nüshalardan birçok Osmanlı coğrafyacısı istifade etmiştir.

Sipâhîzâde Mehmed, *Evezahu'l-mesâlik*'i ile *Takvîmü'l-büldân*'ı hem Osmanlı ilim dünyası ile tanıştırmış hem de eserin istifadesini kolaylaştırmıştır. Sipâhîzâde Mehmed'le çağdaş olan ve *Evezahu'l-mesâlik*'in telif tarihinden sonra H. 991/M. 1583'te *Târîh-i Hind-i Garbî* (*Hadîs-i Nev*) adlı eserini kaleme alan Mehmed Suûdî eserinde birçok İslâm coğrafyacısından³⁰⁴ istifade ederken *Takvîmü'l-büldân* ve müellifi Ebü'l-Fidâ'dan hiç bahsetmemektedir.

Takvîmü'l-büldân'ın etkileri İslâm coğrafyasında ve Avrupa'da da görülmektedir. XIV. yüzyılda Zehebî *Takvîmü'l-büldân*'ın muhtasar halini kaleme almıştır³⁰⁵.

• • • • •

³⁰¹ Par M. Reinaud, **Geographie d'Aboulfeda, Tome I**, s. IV, V; Mahmut Ak, "Menâzirü'l-avâlim ve Kaynağı Takvîmü'l-büldân", s. 107.

³⁰² Gottfried Hagen, **Bir Osmanlı Coğrafyacısı İşbaşında: Kâtib Çelebi'nin Cihânnümâ'sı ve Düşünce Dünyası**, Çev. Hilal Görgün, Küre Yayınları, 2015, İstanbul, s. 107

³⁰³ Bu nüshalardan bazıları; Millet Ktp., Feyzullah Efendi Kısım, nr. 1351; SK, Lala İsmail Kısım, nr. 286; SK, Yeni Cami Kısım, nr. 788.

³⁰⁴ Bu coğrafyacılar arasında *Takvîmü'l-büldân* ve *Evezahu'l-mesâlik*'in de kaynakları arasında olan Mes'udî, İbnü'l-Verdî, İdrîsî gibi ünlü isimler vardır.

³⁰⁵ Casim Avcı, *Takvîmü'l-büldân*, **DİA** C. 39, s. 492.

Yine XIV. yüzyıl âlim ve tarihçilerinden Ebü'l-Abbas Şihabüddîn Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî *Subhu'l-a'ş'a fî smâih'l-inşâ* adlı oldukça hacimli eserinin ikinci kısmında yollardan ve coğrafyadan bahsederken müracaat ettiği kaynaklardan biri de Ebü'l-Fidâ'nın *Takvîmü'l-büldân*'ıdır³⁰⁶.

Avrupa'daki ilim ehlinin *Takvîmü'l-büldân* ile ilgili ilk keşifleri XVII. ve XVIII. yüzyıllarda gerçekleşir. Bu dönemdeki en önemli çalışmalar İngiliz şarkiyatçı John Greaves ile Johann Bernhard Koehler'in *Takvîmü'l-büldân*'ın bazı kısımlarını³⁰⁷ neşretmesidir³⁰⁸. Bunun dışında *Takvîmü'l-büldân*'ın kısmi başka neşirleri de yapılmıştır³⁰⁹.

Joseph-Toussaint Reinaud ve W. Mac Guckin de Slane 1840 yılında *Takvîmü'l-büldân*'ın tam neşrini yayımlayarak *Takvîmü'l-büldân* üzerine en önemli çalışmayı gerçekleştirmişlerdir. *Takvîmü'l-büldân*'ın 3 nüshasını karşılaştırarak orijinal metnini yayınlayan Reinaud ve Slane ardından 1848 yılında *Takvîmü'l-büldân*'ın Suriye'ye kadar olan kısmını Fransızca'ya çevirmişlerdir. Bu çevirinin öncesinde ise Ebü'l-Fidâ'nın hayatı, eserleri ile ondan önceki İslâm dünyasındaki coğrafi çalışmalara, ekollere dair bilgiler verdikleri uzun bir takdim kısmı yazmışlardır³¹⁰. Yaklaşık 40 yıl sonra M. Stanislas Guyard *Takvîmü'l-büldân*'ın geri kalan kısmını (Suriye kısmından sonrasını) Fransızca'ya çevirmiştir. Bu çevirinin sonuna *Takvîmü'l-büldân*'ın tümünü kapsayan bir genel indeks ile müellif ve eserler indeksini eklemiştir. Bu çalışmalar Fuat Sezgin tarafında iki cilt halinde 1985 ve 1992 yıllarında yeniden yayımlanmıştır.

Ebü'l-Fidâ, eseri *Takvîmü'l-büldân* ile Ortaçağ İslâm dünyasının son büyük coğrafyacısı olarak kabul edilmektedir³¹¹.

306 Mehmet İpşirli, “Kalkaşendî”, *DİA*, 2001, C. 24, s. 263, 264.

307 Greaves, *Takvîmü'l-büldân*'ın Hârezm ve Mâverâünnehr'e dair kısımlarını, Koehler ise Suriye kısmını Latinceye çevirerek ve Ebü'l-Fidâ'ya dair bir kısım eklenerek yayımlamıştır.

308 Casim Avcı, “Takvîmü'l-büldân”, *DİA*, C. 39, s. 492; Ignatij Julianovic Krackovskij, *Tarihü'l-edebi'l-cografiyyi'l-Arabi*, Trc. Selahaddin Osman Haşim, Dârü's-Sekâfe, Kahire, 1963, C. I, s. 394.

309 Diğer neşirler için bkz. Krackovskij, *Tarihü'l-edebi'l-cografiyyi'l-Arabi*, C. I, s. 394.

310 Par M. Reinaud, *Geographie d'Aboulfeda*, Tome I, s. I-CCII.

311 Sayyid Maqbul Ahmad, *A History of Arab-Islamic Geography (9th-16th Century A. D.)*, Amman, 1995, s. 74.

Evezahu'l-mesâlik'in Takvîmü'l-büldân ile İrtibatı

Takvîmü'l-büldân'ın, *Evezahu'l-mesâlik*'in ana kaynağı olması hasebiyle iki eser arasındaki irtibatın detaylı bir şekilde ele alınması gereklidir. Sipâhîzâde Mehmed, *bu hususu* (*Evezahu'l-mesâlik* ile *Takvîmü'l-büldân* arasındaki irtibatı) *Evezahu'l-mesâlik*'in Mukaddime kısmında çok net ve detaylı bir şekilde izah etmiştir. Daha önce ifade ettiğimiz bu hususu kısaca belirtmek gerekirse; fıkıh, kelim, tefsir vb. birçok ilme vakıf olan Sipâhîzâde Mehmed, müderrislik görevi esnasında hey'et ilmine³¹² de merak duymuş ve bu ilim dalında İslâm medeniyeti içerisinde yazılmış en önemli eserlerden biri olarak gördüğü *Takvîmü'l-büldân*'ı incelemiştir³¹³. Sipâhîzâde Mehmed *Takvîmü'l-büldân*'ı inceledikten sonra bu eser için “ecved”, “eltaf”, “ahsen”, “eşref” gibi oldukça övücü ifadeler kullanmıştır³¹⁴. *Takvîmü'l-büldân*'ı bu ilim dalında yazılmış eserlerin hülasası olarak değerlendirmiştir³¹⁵.

Evezahu'l-mesâlik ile *Takvîmü'l-büldân* arasında büyük benzerliklerin olduğunu görmekteyiz. Bu benzerliklerin yanı sıra özellikle Türkçe nüshalarda önemli bazı farklılıklar söz konusudur. Bu benzerlik ve farklılıklar hem eserlerin tertibi hem de muhtevasında söz konusudur. Bu açıdan iki eser arasındaki irtibatı başlıklar halinde ele alırken *Evezahu'l-mesâlik*'i Arapça ve Türkçe nüshalar bağlamında ele alacağız.

Eserlerin Tertibi

Takvîmü'l-büldân oldukça uzun bir mukaddime ile başlamaktadır. Ebü'l-Fidâ kısa dibace kısmından sonra bu geniş mukaddimede yeryüzü, kuzey ve güney yarımküre, ekvator, yedi iklim, yeryüzündeki meskûn bölgeler, coğrafi terimler (fersah, zirâ', mîl, arz, tul), yedi iklimin mesafeleri hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Genel coğrafya bilgileri mahiyetindeki mukaddime başlıklarla belirlenmiş ve bazı bilgiler mukayeseli olarak okuyucuya sunulmuştur. *Evezahu'l-mesâlik*'in Arapça nüshalarında ise dibaceden sonra *Takvîmü'l-büldân*'da mukaddime kısmında aktarılan coğrafi bilgilerin tamamına yakını şehirler

•••••
³¹² Ebü'l-Fidâ'nın *Takvîmü'l-büldân*'da hey'et ilmi olarak bahsettiği coğrafyadan Sipâhîzâde Mehmed'te aynı şekilde bahsetmektedir.

³¹³ NO, vr. 2a.

³¹⁴ NO, vr. 2a.

³¹⁵ NO, vr. 2a.

bahsinden önce ele alınmaktadır. Türkçe nüshalarda ise Takvîmü'l-büldân'daki gibi dibaceden sonra Mukaddime başlığı altında coğrafi bilgiler nispeten muhtasar bir şekilde ele alınmıştır.

Takvîmü'l-büldân'daki uzun mukaddimeden sonra sırasıyla denizler, göller, nehirler ve dağlar anlatılmaktadır. Aynı sıralama *Evzahu'l-mesâlik*'in Arapça ve Türkçe nüshalarında da yer almaktadır. Bu sıralamadan sonra *Takvîmü'l-büldân*'da 28 örfi iklim başlığı altında ele alınan şehirler *Evzahu'l-mesâlik*'te fasıllar şeklinde Arapça harf sıralamasına göre yeniden düzenlenip aktarılmaktadır. Bu iki eser arasında tertip benzerliklerini ve farklılıkları aşağıdaki tabloda detaylı bir şekilde gösterilmiştir.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

www.tuba.gov.tr

Takvîmü'l-büldân		Sah	Evhazu'l-mesâlik (Arapça Nüshalar)	Varak	Evhazu'l-mesâlik (Türkçe nüshalar)	Varak		
Dibâce		1 ve 2	Dibâce	1b-2a	Dibâce	1b		
Mukaddime	Yeryüzü Hak- kında Bilgiler	3 ve 4	Denizler	3b	Mukaddime	Yeryüzü Hak- kında Bilgiler	3a	
	Yeryüzünün Kısımları (Fî ma'rifet-i eczâi'l-arz)	4 ve 6	Göller	14b		Ekvator Dairesi	3b	
	Ekvator Dairesi	6 ve 7	Nehirler	19a		Meskûn Yerler	3b	
	Yedi İklim	7 ve 11	Dağlar	30b		Hakiki İklimler	4a	
	Meskûn Yerler	11 ve 13	Mukaddime	Meskûn Yerler		36a	Uzunluk Ölçüleri	4b
	Yüzölçümü ve Uzunluk Ölçüleri	13 ve 16		İklimler		37b	Örfî İklimler	4b-5a
İki Görüşe Göre Yedi İklimin Ölçüleri	16	Yüzölçümü ve Uzunluk Ölçüleri		38a	Enlem ve Boylamlar	5a		
Denizler			İki Görüşe Göre Yedi İklimin Ölçüleri	39b - 42a	Denizler	5b		
Göller			Uzunluk Ölçüleri (Arz, Fersah, Tûl)		Göller	9b		
Nehirler			Fasl-ı Elif	42a	Nehirler	11b		
Dağlar			Fasl-ı Bâ	63a	Dağlar	16b		
Kitabın Tertibi		72 ve 75	Büldân	Fasl-ı Cîm	Büldân	Fasl-ı Elif	20a	
Büldân	Zıkr-i Cezîre- tü'l-'Arab	77		Fasl-ı Ha		Fasl-ı Bâ	31b	
	Zıkr-i Bilâd-ı Mağrib	103		vd.		Fasl-ı Cîm		
	vd.					vd.		

Tablo 6: Takvîmü'l-büldân ve Evhazu'l-mesâlik'in Tertip Karşılaştırması

Tabloda şehirlerin anlatımından önceki kısımlar açısından *Takvîmü'l-büldân* ile *Evzahu'l-mesâlik* arasındaki bağlantı görülmektedir. Burada özellikle Mukaddime kısmında yer alan bilgilerin karşılaştırılmasını yapmak gerekmektedir. *Evzahu'l-mesâlik*'teki Mukaddime kısmını daha önce ele almıştık. Şimdi bu kısmın *Takvîmü'l-büldân* ile irtibatına değineceğiz.

Eserlerin Mukaddimeleri

Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*'da kısa bir dibâce kısmından sonra geniş bir mukaddime ile esere başlamıştır. Mukaddime önce yeryüzü, yedi iklim ve denizler hakkında bilgi verilmektedir³¹⁶. Dibâce kısmında incelediği coğrafi eserler ile ilgili bilgiler verip bu inceleme neticesinde gördüğü eksiklikleri ve bunun neticesinde *Takvîmü'l-büldân*'ı telife karar verme sürecini aktarmaktadır. Ardından mukaddime kısmında sırasıyla fi ma'rifet-i cümletü'l-arz, fi ma'rifet-i eczâi'l-arz, zikr-i hatt-ı istivâ, kelâmu kulli ale'l- ekâlîmü's-seb'a, fi sıfatı'l-ma'mûr bi'l-icmâl, fasl-ı fi tahkik-i emrû'l-mesâhe, fi kadr-i zirâ', mîl, fersâh, fi teksîr-i sath-ı arz, zikr-i mesâhatü'l- ekâlîmü's-seb'a ve hatt-ı istivâ başlıkları ile geniş bir şekilde coğrafi bilgileri vermektedir.

Evzahu'l-mesâlik'te, *Takvîmü'l-büldân*'ın Mukaddime kısmı büyük ölçüde aynen muhafaza edilmiştir. Yalnız *Takvîmü'l-büldân*'da eserin baş kısmında yer alan Mukaddime *Evzahu'l-mesâlik*'te ilk dört babdan sonra (denizler, göller, nehirler, dağlar) şehirler bahsinden önce yer almaktadır.

Takvîmü'l-büldân'da yeryüzünün ma'mur olan kısımlarından bahsedilirken kutuplar, insanların yaşadıkları yerler, kuzey ve güney yönüne göre basit bir şekilde gösterilmiştir.

Şekil 11: Yeryüzünün Kısımları (*Takvîmü'l-büldân*)

Kaynak: Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 6

www.tuba.gov.tr

Müelliflerin Kaynakları Kullanma Yöntemi

Sipâhîzâde Mehmed, kendi ifadesiyle *Takvîmü'l-büldân*'ı ana kaynak olarak aldığı gibi *Takvîmü'l-büldân*'da yer alan kaynaklardan da istifade etmiştir. Bu kaynaklardan istifade etme genellikle *Takvîmü'l-büldân*'da yer aldığı şekliyle olmuştur. Sipâhîzâde Mehmed tıpkı Ebü'l-Fidâ gibi istifade ettiği kaynakların ismini hemen hemen her yerde ifade etmiştir.

Mukaddime kısmında yer alan bilgiler genel coğrafya bilgileri mahiyetinde olduğu için genellikle kaynak belirtilmeden aktarılmıştır. Bu noktada Ebû Reyhân el-Bîrûnî'nin eserini kaynak gösterip yedi iklimin mesafeleri hakkında bazı alıntılar yapmıştır³¹⁷.

.....

³¹⁷ NO, vr. 39b.

Denizler, göller, dağlar ve nehirler kısmında genellikle *Resm-i Rub'ı ma'mûr*, *Müşterik* gibi kaynaklardan istifade edilmiştir. Özellikle isimlerin tespitinde *Lübâb*, *Kânûn*, *Etwâl ve'l-urûz* ve İbn-i Saîd'in *Coğrafya*'sına müracaat edilirken genel bilgiler için genellikle İbnü'l-Esîr, İbn-i Havkal, Yâkût Hamevî ve Bîrûnî'nin eserlerinden istifade edilmiştir. Sipâhîzâde Mehmed, bu kısımlarda *Takvîmü'l-büldân*'da yer alan kaynakları ve bilgileri genellikle aynen *Evzahu'l-mesâlik*'e almıştır.

Şehirlerin isimleri için en çok müracaat edilen kaynaklar *Etwâl*, *Lübâb*, *Kütâb-ı Coğrafya*, *Kânûn* gibi eserler olmuştur. Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*'da cetveller ile bir sistem oluşturmuş ve bu cetvellerde üçüncü sütunda bu şehirlerden bahseden eserlere yer vermiştir. Ardından bu eserlerde ilgili şehre ait enlem ve boylamları aktarmıştır. Enlem ve boylamları ise farklı kaynaklardan almış olup her satırda kaynak ismini belirtip karşısına o kaynaktaki enlem ve boylam derecesini kaydetmiştir.

Sipâhîzâde Mehmed de *Evzahu'l-mesâlik*'te doğrudan verdiği bilginin kaynağını ifade etmiştir. Ancak Ebü'l-Fidâ'ya göre bilginin sıralamasında bazı temel farklılıklar mevcuttur. Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*'da öncelikle şehrin hangi hakiki ve örfî iklimde olduğunu, ardından ise enlem ve boylamlarını aktarır, şehrin okunuşunu ve son olarak da şehirle ilgili temel bilgileri aktarmaktadır. Sipâhîzâde Mehmed ise öncelikle şehrin isminin okunuşunu (kaynağı veya kaynakları belirterek) ardından iklimlerini ve şehir ile ilgili genel bilgileri verdikten sonra en son olarak farklı eserlerden şehirlerin enlem ve boylamlarını aktarmaktadır.

Bazı kaynakları Sipâhîzâde Mehmed, *Takvîmü'l-büldân* dan bağımsız olarak kullanmıştır. Bu kaynaklar arasında Fîrûzâbâdî'nin eseri *Kâmûs*, *Târîhü'l-Hükemâ* ve İbnü'l-Verdî'nin eseri bulunmaktadır.

Şehirlerin İsimlerinin Okunuşları ve Bulunduğu İklimler ile Enlem ve Boylamlarının Belirtilmesi

Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*'ın dibâce kısmında incelediği coğrafi eserlerin bazılarının en büyük eksikliği olarak isimlerin okunuşlarının (zabtının) verilmemiş olmasını görür³¹⁸. *Takvîmü'l-büldân*'da en önem verdiği hususlardan biri de bahsi geçen şehirlerin okunuşlarını belirtmektir. Bunun için cetvellerde “Zabt-ı

•••••

³¹⁸ Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 1.

Enlem ve boylamlar konusunda Ebü'l-Fidâ' diğer başlıklarda olduğu gibi cetvellerde buna ayrı birer sütun açmıştır. Etvâl başlığı altında iki sütun, Arz başlığı altında iki sütun bulunup bunlardan ilki dereceyi ikincisi ise dakikayı belirtir. Bu sütunların hepsinden önceki sütunda ise enlem ve boylam bilgilerinin alındığı kaynakların ismi verilmektedir.

Sipâhîzâde Mehmed, *Evzahu'l-mesâlik*'te enlem ve boylamlara en son olarak yer vermektedir. Burada, *Takvîmü'l-büldân*'da olduğu gibi farklı kaynaklardan³²⁵ da enlem ve boylamları aktarmaktadır. Bazen de tek bir kaynağı delil olarak göstermektedir³²⁶. Sipâhîzâde Mehmed, Arapça nüshalarda enlem ve boylamları *Takvîmü'l-büldân*'da da olduğu gibi ebced harfleriyle ifade etmektedir.

Osmanlı Tarihine Dair Notlar

Ebü'l-Fidâ'nın *Takvîmü'l-büldân*'da özellikle yaşadığı, görev yaptığı ve gezdiği bölgeler ile ilgili daha detay bilgiler verdiğini belirtmiştik. *Takvîmü'l-büldân*'ı incelediğimizde özellikle dönemin diliyle Rûm bölgesi hakkında bilgiler sınırlıdır. Kostantîniyye zaten Bizans hâkimiyetinde ama Anadolu'da Osmanlı fetihleri ile ilgili herhangi bir bilgi yer almamaktadır.

Sipâhîzâde Mehmed, XVI. yüzyıla kadar Osmanlı hâkimiyetini giren yerler (Bursa, Edirne, Kostantîniyye) ile ilgili olarak *Evzahu'l-mesâlik*'te kısmen de olsa bilgiler vermektedir. Bu bilgileri herhangi bir kaynak ismi vermeden kendi ifadeleriyle aktarmaktadır³²⁷.

Eserlerin Muhtevası

Evzahu'l-mesâlik ile *Takvîmü'l-büldân* arasında muhteva karşılaştırılması yapılırken

• • • • •

³²⁵ Kâyin, Âbüskûn, Übülle, Ebher, Bâbil, Tâne, Tebûk, Cemkût, Cennâbe, Deynever, Sukutra, Kubâ, Mâkzûniye, Nevbendecân, Yâfâ şehirlerinin enlem ve boylamları Etvâl ve Kânûn'dan; Bâbü'l-Ebvâb, Cullıkıyye şehirlerin enlem ve boylamları Etvâl ve İbn-i Saîd'den; Yâfâ'nın enlem ve boylamı **Etvâl, Kânûn**'dan; Sukutra'nın enlem ve boylamı Etvâl, Kânûn ve el Muhtar'dan aktarılmaktadır. Her kaynakta ilgili şehirlerin enlem ve boylamları farklılık arz etmektedir. Enlem ve boylam ölçüleri için farklı bilgiler aktaran kaynaklara örnek olarak aşağıdaki şehirleri ve kaynakları sıralayabiliriz: Âmid: Etvâl, Kânûn, Resm; Âmül: Etvâl, Kânûn, Resm; Üşmüneyn: Etvâl, Kânûn, Resm; Termiz: Etvâl, Kânûn, Resm.

³²⁶ Eberküh, Ebvâ, Ebû Tic, Âbe, Ebiverd, Ahsâ, Bâce, Bâzegîs, Cend, Deyrül-Âkûl, Süfâle, Feyrûz-âbâd, Mâkisîn, Nu'mâniye, Vâşcird, Vân, Vahş, Hârûniyye vd. şehirlerin enlem ve boylamları için Sipâhîzâde Mehmed sadece Etvâl'e müracaat etmiştir.

³²⁷ Kostantîniyye için bkz; NO, vr. 174a-176b; Bursa için bkz. NO, vr. 71a, 71b.

- Semâve³³²: Şâm ve Kûfe arasında bir yer olarak tarif ettiği bu beldeyi herhangi bir kaynağa dayanmadan ifade eden Sipâhîzâde Mehmed sadece şehrin okunuşunu ve yerini ifade etmiştir. Bu belde ile ilgili muhteva sadece NO Ktp., nr. 4693'te yer almaktadır.
- Sim'an³³³: *Takvîmü'l-büldân*'da yer almayan bu şehir ile ilgili bilgiler için Sipâhîzâde Mehmed, Firûzâbâdî'nin *Kâmûs* eseri, Abdullah Yâfiî'nin tarih eseri³³⁴ ile *Merâsidü'l-ittulâ*"dan istifade etmiştir.
- Tahâ³³⁵: Sipâhîzâde Mehmed, karye olarak bahsettiği Tahâ hakkındaki bilgileri İbnü'l-Esîr el-Cezerî'nin *Câmiu'l-Usûl li Ehâdisi'r-Resûl* adlı hadis kitabına dayandırmaktadır.
- Sîniye³³⁶: Bu şehir hakkındaki bilgiler için Sipâhîzâde Mehmed, herhangi bir kaynak adı belirtmemektedir.
- Eş'-şecere³³⁷: Birkaç belde için birden kullanılan bu isim hakkındaki bilgiler herhangi bir kaynak belirtilmeden aktarılmıştır.

Ayrıca eş'-Şehr³³⁸, Şeltîş³³⁹ gibi bazı şehirler de *Takvîmü'l-büldân*'da yer almayıp *Evzahu'l-mesâlik*'te yer alan şehirlerdir.

Bazı şehirler hem *Evzahu'l-mesâlik*, hem de *Takvîmü'l-büldân*'da da yer almasına karşın muhteva noktasında farklılıklar bulunmaktadır.

Fermâ³⁴⁰ bahsinde Sipâhîzâde Mehmed öncelikle *Takvîmü'l-büldân* ile benzer bilgileri aktarmaktadır. Ardından *Takvîmü'l-büldân*'da yer almayan bazı bilgileri kendisi müellifin ismini de detaylı bir şekilde ifade ederek *Târîhü'l-Hükema*'dan alıntı yaparak eserine almaktadır. (Bu bilgiler *Takvîmü'l-büldân*'da yer almayan bilgilerdir.) Ardından İbn-i Havkal ile (*Takvîmü'l-büldân*'da yer alan bilgilerle) devam etmektedir.

Evzahu'l-mesâlik'teki Ürdün³⁴¹ şehri, *Takvîmü'l-büldân*'da şehir olarak yer almamak-

• • • • •

³³² NO, vr. 133a.

³³³ NO, vr. 133a, 133b.

³³⁴ Bu eser (Mir'at-ül-Cinân ve İbret-ül-Yakazân), ileride detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

³³⁵ NO, vr. 152b.

³³⁶ NO, vr. 150b.

³³⁷ NO, vr. 141b.

³³⁸ NO, vr. 141b.

³³⁹ NO, vr. 143a.

³⁴⁰ NO, vr. 166a; Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 106.

³⁴¹ NO, vr. 47b.

tadır. Ürdün'e dair bilgi *Takvîmü'l-büldân*'da Nehr-i Ürdün başlığı altında verilmektedir. *Evezahu'l-mesâlik*'te Nehr-i Ürdün bahsi de mevcuttur. Sipâhîzâde Mehmed, Ürdün bahsinde Lübâb, Sihâh ve Kâmûs'tan doğrudan alıntılar yapmaktadır. Dolayısıyla bu eserlere Sipâhîzâde Mehmed'in doğrudan eriştiği görülmektedir.

Surt şehrinde yer alan bilgiler ve kaynaklar noktasında *Evezahu'l-mesâlik* ve *Takvîmü'l-büldân* arasında benzerlikler söz konusudur. Ancak Sipâhîzâde Mehmed bu başlığın sonunda bazı ek bilgiler vermektedir. Bu bilgiler içerisinde Kâmûs'tan yaptığı bazı alıntılar da vardır. Bunlar *Takvîmü'l-büldân*'da yer almayan bilgilerdir.

Evezahu'l-Mesâlik'in Diğer Kaynakları

Evezahu'l-mesâlik'in kaynaklarını üç ana başlıkta ele alabiliriz. Bu başlıklardan ilki eserin ana kaynağı olan *Takvîmü'l-büldân*'dır ki onu bir önceki bölümde ele almıştık. Diğer iki başlığı ise;

- Mukaddime'de zikredilen kaynaklar
- Eser içerisinde zikredilen kaynaklar

olarak ele alacağız.

Evezahu'l-mesâlik'in *Takvîmü'l-büldân* dışındaki diğer kaynaklarından önemli bir kısmına eserin Mukaddimesinde yer vermiştir³⁴². Mukaddime kısmında adı geçen toplam 25 eserden bazıları³⁴³ metin içerisinde daha fazla kullanılmış bazılarınin isimleri ise metin içerisinde hiç yer almamıştır. Mukaddime kısmında adı geçmeyen fakat metin içerisinde ismi zikredilip kaynak olarak kullanılan eserler de bulunmaktadır. İbn Said'in *Kitâb-ı coğrafya*'sı, İbn-i Havkal'ın *Sûretü'l-arz (Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik)* adlı eserleri bu nitelikte olup Sipâhîzâde Mehmed'in sıkça başvurduğu kaynaklardandır.

Sipâhîzâde Mehmed'in *Evezahu'l-mesâlik*'i telif ederken *Takvîmü'l-büldân*'ın yanı sıra istifade ettiği diğer kaynaklar da oldukça önemli eserler olup, coğrafyadan edebiyata, tarihten lügata geniş bir alandan seçilmiştir. Bu eserlerin bir kısmı aynı zamanda *Takvîmü'l-büldân*'da Ebü'l-Fidâ'nın da kullandığı kaynaklardır.

• • • • •

³⁴² Bahse konu 25 kaynak *Evezahu'l-mesâlik*'in bazı nüshalarında yer almaktadır. NO, vr. 3a,3b; SK, Esad Efendi Kısım, nr. 2039, vr. 3a, 3b; SK, Ragıp Paşa Kısım, nr.1059, vr. 3a, 3b.

³⁴³ *Ekvâl ve'l-urûz*, *Lübâb*, *Merâsîdu'l-uttlâ*, *Müşterik* ve *el-Mesâlik ve'l-memâlik* (Mühellebi'nin eseri) en çok kullanılan eserlerin başında gelmektedir.

5. Ebu'l-Mecd el-Mavsîlî, *Müzîlî'l-irtiyâb an müştebihi'l-intisâb*
6. Ebu'l-Mecd el-Mavsîlî, *Kitâbü'l-faysal*
7. Yâkût el-Hamevî, *el-Müşterik Vaz'an vel-müşferik Suk'an*
8. Ebû Reyhân el-Bîrûnî, *Kânûn-ı Mes'ûdî*
9. Ebû Reyhân el-Bîrûnî, *Âsârü'l-bâkiye ani'l-kurûni'l-hâliye*
10. *Kitâbu'l-etvâl ve'l-urûz*
11. Azîzî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*
12. Batlamyus, *Resm-i Rub'ü'l-ma'mûr* (Batlamyus'un eseri olup Halife Me'mun (197/218/813-833) adına Yunanca'dan Arapça'ya çevrilmiş eseri)
13. İbnü'l-Verdî, *Harîdetü'l-'acâib ve ferîdetü'l-garâib*
14. Ebû Nasır İsmail b. Hammad el-Cevherî el-Farabî, *Shâh*
15. Fîrûzâbâdî, *Kâmûs (Kâmûsu'l-Muhît)*
16. Cemâleddin Kîfî, *Târîhü'l-Hükemâ*
17. Muhammed b. Hüseyin el-Hüseyinî, *Tuhfetü'l-âdâb fî zikri't-tevârih ve'l-ensâb*
18. Ali b. Ebi Bekr el-Herevî, *Kitâbü'l-işârât fî mârifeti'z-ziyârât*
19. Abdurrahman b. Muhammed el-Hanbelî, *Kitâbü'l-insü'l-celîl bi târihi'l-Kudüs ve'l-Halîl*
20. İbn Kerduş en-Nasranî, *Tarih*
21. Magrîforyus en-Nasranî, *Muhtasarü'd-düvel*
22. Ebi'l-Bekai'n-Nahvî, *Şerhu'l-makamâtü'l-Harîriyye*
23. İmâm Mes'ûdî, *Şerhu'l-makamâtü'l-Harîriyye*
24. Ebü'l-Fidâ, *Muhtasar-ı fî ahbâri'l-beşer*
25. Safiyyüddin Bağdâdî, *Merâsidü'l-ittilâ' alâ esmâi'l-emkine ve'l-bukâ'*

Sipâhîzâde Mehmed bu eserlerden bazılarını çok sık kullanmıştır³⁴⁷. Bazılarına ise metin içinde herhangi bir atıfta bulunmamıştır³⁴⁸. Bu çalışmada, Sipâhîzâde Mehmed'in belirttiği kaynaklar birkaç husus çerçevesinde incelenip değerlendirildi. Bu hususlardan ilki kaynağın aynı zamanda Ebü'l-Fidâ tarafından *Takvîmü'l-büldân*'da kullanılma durumu, ikincisi, alıntı yapılan bilginin *Takvîmü'l-büldân*'da yer alıp almadığı hususu, üçüncüsü Sipâhîzâde Mehmed'in doğrudan eserlerden kendi araştırması ile aldığı bilgilerin tespiti olmuştur. Bu çerçevede Mukaddime'de adı geçen eserler incelenip müellifleri ve eserin mahiyeti hakkında kısa bilgiler de aktarıldı. Bu eserleri Mukaddime'deki sıralamaya göre inceleyeceğiz.

.....

³⁴⁷ *Lübâb, Kânûn, Merâsidü'l-İttilâ'* bunlardan bazılarıdır.

³⁴⁸ Bunlardan biri İbn Kerduş en-Nasranî'nin *Tarih* adlı eseridir.

1. Şerîf İdrîsî, *Nüzhetü'l-müştâk*

Coğrafya ve botanik alanlarında eserler telif eden ve tam ismi Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. İdrîs eş-Şerîf es-Sebtî es-Sıkkîl (ö. H. 560/M. 1165) olarak geçen Şerîf İdrîsî, 789-974 yılları arasında Fas'ta hüküm süren İdrisiler hanedanının da kurucusudur. En önemli eseri olan *Nüzhetü'l-müştâk fî ihtirâkî'l-âfâk*³⁴⁹ Sipâhîzâde Mehmed'in istifade ettiği eserler arasındadır. İdrîsî bu eseri Sicilya Norman kralı II. Roger için yazmıştır³⁵⁰.

Sipâhîzâde Mehmed, *Nüzhetü'l-müştâk*'dan birçok yerde istifade etmiştir. *Evza-hu'l-mesâlik*'in Arapça nüshalarında “*ve kâle fî kitâbi'l-müsemmâ bi-Nüzhetü'l-müş-tâk*”³⁵¹ “*kâle el-İdrîsî fî Nüzheti'l-müştâk*”³⁵² cümleleri ile kaynak ismi kullanarak atıfta bulunan Sipâhîzâde Mehmed, Türkçe nüshalarda eserin ismini vermeden, bazen alıntı olduğuna dair de herhangi bir işaret belirtmeden doğrudan bilgiye yer vermiştir³⁵³.

³⁴⁹ Eser iki cilt halinde Beyrut'ta 1989 yılında basılmıştır. Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh et-Talî İdrîsî, *Nüzhetü'l-müştâk fî ihtirâkî'l-âfâk*, Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1989. Eser Mukaddimetü'l-Müellif bahsi ile başlayıp yeryüzündeki yedi iklimden ve yedi iklimde yer alan denizlerden, şehirlerden, dağlardan, nehirlerden, adalardan bahsetmektedir. Her iklim bir başlık olarak belirlenmiş ve yedi iklimin her bir iklimi 10 cüz olarak ele alınmıştır. Her cüzün başında o cüzün hangi bölgeyi kapsadığını detaylı bir şekilde anlatmaktadır. (Misal: Birinci İklim, Altıncı Cüz için; bkz *Nüzhetü'l-müştâk*, s. 48.)

Eserin en önemli özelliği ise Avrupa hakkında gerçeğe en yakın bilgileri veren ilk eser olmasıdır. (Ramazan Şeşen, “İdrîsî, Şerîf”, *DİA*, s. 493.) Eserin Beyrut baskısında haritalar yer almayıp Konrad Miller tarafından 1926-31 yılları arasında yayınlanmıştır. (Konrad Miller, *Weltkarte des Arabers Idrisi vom Jahre 1154*, Stuttgart, 1981. Eserin ilk baskısı; *Mappae arabicae: Arabische Welt-und Länderkarten des 9-13. Jahrhunderts*, I-VI, Stuttgart, 1926-1931. Eser iki cilt halinde Fuat Sezgin tarafından tıpkıbasım yapılmıştır; Birinci cilt: *Al-Idrisi: Europa und Afrika, Vorder und Südasien*, İkinci cilt: *Al-Idrisi: Nord und Ostasien. Weltkarten Nach Islamischen Geographen*. Idrisi-Atlas) Eserde yer alan İdrîsî'nin çeşitli ülkelere ait haritaları (özellikle de Batı Avrupa ülkelerinin haritaları) gerçeğe uygun nitelikte çizilmiş tarihteki ilk haritalar olması açısından oldukça önemlidir. (Ramazan Şeşen, “İdrîsî, Şerîf”, *DİA*, s. 493.)

³⁵⁰ Sebt'de doğan, Kurtuba'da tahsilini tamamlayan ve uzun yıllarca İspanya ve Kuzey Afrika'da seyahat eden Şerîf İdrîsî 1130-1154 yılları arasında Sicilya Norman Kralı II. Roger'in himayesinde Palermo'da yaşamıştır. *Nüzhetü'l-müştâk* eserini de II. Roger himayesinde yazdığı için bu eseri *Kitabu Rucâr (Roger)* ve *el-Kütübü'r-Rucârî* şeklinde de isimlendirilmiştir. (Ramazan Şeşen, “İdrîsî, Şerîf”, *DİA*, s. 493.)

³⁵¹ NO, vr. 4b.

³⁵² NO, vr. 6b.

³⁵³ “*Şikru el-Bahrü'l-Muhîd: ... Bu denizün taraf-ı şarkisine Bahr-i Zîfî derler; suyu mükedder ve rûzgârı kavî olup ekser evkâde üzerinde zülûmât hâli olmadıgıün...*” (NO, vr. 4b; RE, vr. 5b.) Mukabili için bkz. *Nüzhetü'l-müştâk*, C. 1, s. 87.

“*Şikru el-Halîcî'l-Berberî: ...Bu deryânın şarkdan garba uzunluğı beş yüz müldir ve bu bahriin emvâcî dağlar gibidir ve hem çallamazdur...*” NO, vr. 6b; RE, vr. 7a) Mukabili için bkz. *Nüzhetü'l-müştâk*, C. 1, s. 49.

“*Nebzert: ... Feth-i nân ve sükân-ı bâ-i muvahlide ve feth-i zâ-i mu'ceme ve râ-i mühmele ve müsennât-ı fevkeyye ile*

Nehlevâre bahsinde ise Arapça nüshalarda yine kaynağın ismini belirtirken Türkçe nüshalarda bu sefer bilginin alıntı olduğunu ancak kime ait olduğunu ifade etmeden bir kullanım söz konusudur³⁵⁴. Bu bilgi Âşık Mehmed tarafından *Menâzirü'l-avâlim*'de kaynak ismi belirterek kullanılmıştır.

Sipâhizâde Mehmed'in İdrîsî'nin *Nüzhetü'l-müşâtâk*'ından yaptığı alıntılar kısa cümleler olup bunlar bazen adı geçen şehrin limanı, kalesi vb. yapıların mahiyeti bazen de o şehrin veya şehirdeki bir coğrafi unsurun uzunluğu ve eni hakkındaki bilgilerdir.

İdrîsî'den yapılan alıntılardan bazıları sadece *Evezahu'l-mesâlik*'in Arapça nüshalarında yer almaktadır; Kâbü'l³⁵⁵, Kandehâr³⁵⁶, Akkâ³⁵⁷, Zuga³⁵⁸ ve Hayber³⁵⁹ şehirlerinin anlatımında İdrîsî'nin eseri kaynak alınarak kullanılan bilgiler Sipâhizâde Mehmed tarafından Türkçe nüshalara alınmamıştır. Hem Arapça hem Türkçe nüshalarda yer alan bilgiler³⁶⁰ ise oldukça fazladır; Nebzert³⁶¹, Vehrân³⁶², Mehcem³⁶³, Sûr³⁶⁴, Rûmiyye³⁶⁵, Cezîre-i benî Kâvân³⁶⁶, Evcele³⁶⁷, Kıft³⁶⁸ vb. şehirlerde yer alan bilgiler *Evezahu'l-mesâlik*'in Arapça nüshalarında

.....

iklîm-i sâlisden Afrikayye'den bahr üzerinde bir medîne-i harâbedür. Bunun cenûb cânibinde eni ve uzunlu dört mîl bir tatlu gölü vardır ve şark cânibinde uzunlu altı mîl ve eni sekiz mîl bir tuzlu gölü vardır. İkisi biri birine akarlar. Lâkin biri birini ihsâd eylemez ve bu medîne Tânus'un mersâsidür." (NO, vr. 208a; RE, vr. 113b) Mukabili için bkz. **Nüzhetü'l-müşâtâk**, C. 1, s. 288.

³⁵⁴ *Evezahu'l-mesâlik*'in Arapça nüshalarında "... fi Nüzhetü'l-müşâtâk..." deyip "... iki râ ile Nehrevâre mektûbdur..." ifadesini kullanan Sipâhizâde Mehmed, Türkçe nüshalarda ise kaynak ismi vermeyip "... ve bâ'zılar iki râ ile Nehrevâre derler ..." şeklinde alıntı yapmaktadır. (NO, vr. 211b; RE, vr. 115b, 116a.) Mukabili için bkz. **Nüzhetü'l-müşâtâk**, C. 1, s. 187.

³⁵⁵ NO, vr. 183a; **Nüzhetü'l-müşâtâk**, C. 1, s. 195.

³⁵⁶ NO, vr. 180b; **Nüzhetü'l-müşâtâk**, C. 1, s. 195.

³⁵⁷ NO, vr. 159a; **Nüzhetü'l-müşâtâk**, C. 1, s. 365.

³⁵⁸ NO, vr. 123b; **Nüzhetü'l-müşâtâk**, C. 1, s. 29.

³⁵⁹ NO, vr. 110a; **Nüzhetü'l-müşâtâk**, C. 1, s. 88.

³⁶⁰ Daha önce de ifade edildiği gibi Türkçe nüshalarda yer alan alıntıların çoğu kaynak ismi belirtilmeden cümle içerisinde muhtasar olarak kullanılan bilgilerdir.

³⁶¹ Göllerin eni ve uzunluğu: NO, vr. 208a, **Nüzhetü'l-müşâtâk**, C. I-288, RE, vr. 113b.

³⁶² Surunun harap olduğu ve Endülü's'ün beriyyesi olduğu: NO, vr. 214a; **Nüzhetü'l-müşâtâk**, C. 1, s. 252, RE, vr. 117a.

³⁶³ Aden ile Mehcem arasındaki uzunluk: NO, vr. 205b; **Nüzhetü'l-müşâtâk**, C. 1, s. 55, RE, vr. 112a.

³⁶⁴ Limanı olduğu ve gemilerin burdan girdiği: NO, vr. 149b, **Nüzhetü'l-müşâtâk**, C. 1, s. 365, RE, vr. 80a.

³⁶⁵ Suri ve içinden geçen nehri: NO, vr. 120b; **Nüzhetü'l-müşâtâk**, C. II-751,

³⁶⁶ Uzunluğu ve eni: NO, vr. 93a; **Nüzhetü'l-müşâtâk**, C. 1, s. 164.

³⁶⁷ Küçük bir şehir olup: NO, vr. 61b; **Nüzhetü'l-müşâtâk**, C. 1, s. 312.

³⁶⁸ Nil'in aşağısında olduğu ve ehlinin şii olduğu: NO, vr. 178b; **Nüzhetü'l-müşâtâk**, C. 1, s. 128.

İdrîsî'den alındığı kaynak ismi verilerek belirtilirken Türkçe nüshalarda kaynak ismi verilmeden muhtasar bir tarzda kullanılmıştır. Bazen de Arapça nüshalarda yer alan bir alıntının sadece bir kısmı Türkçe nüshalara alınmıştır³⁶⁹.

İdrîsî'den yapılan alıntılara dair verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere eser, şehirler ile ilgili bilgiler için müracaat edilen bir eserdir. Şehirler dışında denizler bahsinde özellikle denizlerin uzunluğu ve sahip olduğu adalar hakkında beş-altı noktada esere kaynak olarak başvurulmuştur:

“*Ẓikr-i Bahr-i Nîṭş ve Būhayre-i Mâ-Nîṭş: Şerîf İdrîsî der ki; Karadeniz'ün Fener'den tâ intihâsına varınca uzunluḡı bin üç yüz mûldür ve Karadeniz'de altı ceẓîre vardır.*”³⁷⁰

“*Bahr-i Rûm, ... bu bahrûn uzunluḡı bin yüz otuz altı fersahdur ve bunda yüz mikdârı ceẓîre vardır.*”³⁷¹

2. İbn-i Hurdâzbih, *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*

Meşhur bir İslâm coğrafyacısı olan Ebu'l-Kasım Ubeydullah b. Abdullah b. Hurdâzbih el-Bağdâdî el-Fârisî (ö. H. 300/M. 912-13) aslen İranlı olup Abbasi hanedanından birinin talebi üzerine kaleme aldığı *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik* adlı coğrafya eseri ile bazı kaynaklarda “İslâm coğrafyacılarının babası” olarak anılmaktadır³⁷².

Abbasi halifesi Mu'temid'in yakın dostluğunu kazanmış, kullandığı resmi belgeler sayesinde eserinin (*Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*) güvenilirliğini sağlamış olan İbn Hurdâzbih, coğrafya dışında sosyal ve saray hayatına dair eserler de telif etmiştir.

İbn Hurdâzbih geniş tarif ve tasvirlerle yer verdiği *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik* ile İslâm coğrafyacıları arasında kendinden sonra gelenlere yol gösteren ilk müellif

369 Esnâ: NO, vr. 53b; *Nüzhetü'l-müşâtâk*, C. 1, s. 129. Bahr-i Hazez: NO, vr. 14a; *Nüzhetü'l-müşâtâk*, C. 2, s. 831.

370 NO, vr. 13b; RE, vr. 9a, *Nüzhetü'l-müşâtâk*, C. 1, s. 12.

371 RE, vr. 11b; *Nüzhetü'l-müşâtâk*, C. 1 s. 11.

372 Ebu'l-Kâsım Ubeydullah b. Abdullah İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik* (ed. Michael Jan de Goeje), Leiden, 1889, İbn-i Hurdâzbih'in hayatı ve eserleri için bkz. *el-Mesâlik ve'l-memâlik* (ed. Michael Jan de Goeje), Leiden s. VI-XXIII; İbn-i Hurdâzbih, *Yollar ve ülkeler kitabı*, s. 13-16; C. Von Arendonk, “İbn Hurdâzbih”, *İA*, C. V/2, s. 755; Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara 1985, s. 11, vd.; Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-avâlim*, haz. Mahmut Ak, C. I, s. CV; Sayyid Maqbul Ahmad, “İbn Hurdâzbih”, *DİA*, C. 20, 1999, s. 79.

ve ekol sahibidir.³⁷³ İbn Hurdâzbih coğrafya anlamında önemli bir çeviriye de yapmış olmasına rağmen bu çeviri günümüze kadar ulaşmamıştır.³⁷⁴

Sipâhîzâde Mehmed, İbn-i Hurdâzbih'ten birkaç yerde alıntı yapmıştır. Akkâ bahsinde Arapça nüshalarda “*min Kûtâbü'l-mesâlik*” şeklinde kaynak gösteren Sipâhîzâde, Türkçe nüshalarda doğrudan bilgiyi aktarmıştır.³⁷⁵

Sipâhîzâde Mehmed, bazı yerlerde iki şehir arasındaki uzunluk ölçümleri için Hurdâzbih'in *el-Mesâlik ve'l-memâlik* eserinden de yararlanmışır.

“*Bâbü'l-Ebvâb: İbn-i Hurdâzbih der ki; Bâbü'l-Hadîd*³⁷⁶ *ile Şâş arası yedi fersahtır.*”³⁷⁷ Türkçe nüshalarda yer almayan bu bilgi Arapça nüshalarda ve *Takvîmü'l-büldân*'da³⁷⁸ mevcuttur. Bir diğer örnekte Hâvus bahsinde; “*İbn-i Hurdâzbih der ki; Hâvus ile Zâmîn arası yedi fersahtır.*”³⁷⁹ diyerek yine *el-Mesâlik ve'l-memâlik* eserine müracaat etmiştir. Bu bilgiyi de Türkçe nüshalara almamıştır.

Sipâhîzâde Mehmed, Rûmiyye, ‘Avâsım ve Makdûniye³⁸⁰ bahislerinde İbn Hurdâzbih'ten şehirler hakkında genel bilgiler almıştır. Makdûniye için aldığı bilgiye Türkçe nüshalarda da yer vermiştir.³⁸¹

3. Sem'ânî, *el-Ensâb*

Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansur b. Muhammed b. Abdülcebâr es-Sem'ânî, Merv şehrinde doğup büyümüş, yirmi üç yaşından itibaren

³⁷³ İrak ekolü olarak bilinen bu ekolün İbn-i Hurdâzbih'ten sonraki temsilcileri arasında Mes'udî, Hemdânî ve Ya'kûbî gibi ünlü İslâm coğrafyacıları yer almaktadır. Sayyid Maqbul Ahmad, İbn Hurdâzbih, *DİA*, C. 20, s. 79.

³⁷⁴ Sayyid Maqbul Ahmad, “İbn Hurdâzbih”, *DİA*, C. 20, s. 79

³⁷⁵ Arapça nüshalarda, Türkçe nüshalardan farklı olarak öncelikle Akkâ ve Taberiyye arasının yirmi dört mil olduğu, Akkâ ile Sûr şehri ile arasının ise on bir mil olduğu bilgisi verilmektedir. Türkçe nüshalardaki “... *Hicet'ün altı yüz doksanında bunu müslimîn Frenk elinden aldıklarından sonra harâb kalmışlardır.* ...” bilgisi ise *Evzahu'l-mesâlik*'te de yer almaktadır. (NO Ktp, nr. 4693, vr. 159a, 159b; RE, vr. 85b.) Mukabili için bkz. **el-Mesâlik ve'l-memâlik**, s. 77.

³⁷⁶ Sipâhîzâde Mehmed, Türkçe nüshalarda “*buna el'ân Demür-kapı derler*” ifadesini kullanmaktadır. RE, vr. 31b.

³⁷⁷ NO, vr. 63b; **el-Mesâlik ve'l-memâlik**, s. 27.

³⁷⁸ Ebü'l-Fidâ, **Takvîmü'l-büldân**, s. 404.

³⁷⁹ NO, vr. 105b. Mukabili için bkz. **el-Mesâlik ve'l-memâlik**, s. 27.

³⁸⁰ “*İbn Hurdâzbih der ki; bu Halîc-i Kostantîniyye'nin garbındadır.*” NO, vr. 201a.

³⁸¹ Makdûniye: Feth-i mîm ve kâf ve zamm-ı dâl-ı mu'ceme ve sukûn-ı vâv ve kesr-i nûn ve müsennât-ı tahtıyye-i muhaffefe ve hâ ile iklim-i hâmisden halîc-i Kostantîniyye'nün garb cânibinde bir medînedür. RE, vr. 109b.

birçok ilmî seyahate çıkmıştır. Tefsir âlimi, tarihçi ve hadis hafızı olarak tanınmaktadır³⁸². 53 yıllık hayatına (d. H. 506/M. 1113; ö. H. 562/M. 1166) çok sayıda eser sığdıran fakat birçoğu Moğolların Merv şehri istilas sırasında kaybolan Sem'ânî'nin günümüze ulaşan en meşhur eseri *el-Ensâb*'dır.

Sem'ânî H. 550 /M. 1155) yılında Semerkant'ta yazmaya başladığı *el-Ensâb* adlı eserinde kabilelerin nesebî olarak mensubiyetleri yanı sıra onların belde, şehir, ülke gibi coğrafi mensubiyetlerini ayrıca mezheb, meslek gibi farklı mensubiyetlerini kaleme almıştır. Kabile bazında oldukça çeşitli ve zengin bir bilgi barındıran eserde 5348 soy (nisbe) kolay erişebilir şekilde, alfabetik olarak sıralanmıştır. Eser 1912 yılında tıpkıbasım halinde yayınlanmış, sonraki yıllarda ise eserin ciltleri farklı ülkelerde neşredilmiştir³⁸³.

Eserin İbnü'l-Esîr tarafından ihtisar edilmiş hali olan *el-Lübâb* oldukça meşhur olup Sipâhîzâde Mehmed tarafından en çok kullanılan kaynaklardan biridir.

Sipâhîzâde Mehmed, *Sem'ânî'nin el-Ensâb* eserine birçok yerde atıfta bulunmuştur. Bu atıflardan bazıları şehirlerin hareketlendirilmesi şeklindedir³⁸⁴. Hareketlendirme dışında kısa bilgiler içeren alıntılar da mevcuttur³⁸⁵.

Sem'ânî'den yapılan bazı alıntılar ise sadece *Evzahu'l-mesâlik* yer alıp Türkçe nüshalara alınmamıştır³⁸⁶.

382 Seyahatlerinde birçok ilim meclisine dâhil olmuş, 7000'e yakın ilim adamı ile görüşmüş Sem'ânî hadis ilminde ve Şafî fıkhında da önemli bir âlimdir. Sem'ânî birkaç farklı isimle de anılmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: “*Temîm kabilesinden geldiği için Temîmî, atalarından Sem'un'a nisbetle Sem'ânî, Merv'de doğduğundan Mervezî, Horâsân bölgesine nisbetle Horâsânî nisbesiyle anılmıştır.*” Mehmed Efendioğlu, “Sem'ânî”, *DİA*, C. 36, 2009, s. 461.

383 1980'de Beyrut'ta ilk on cildi, Pakistan'da son üç cildi yayınlanmıştır.

384 “*Vâsüt: Mine'l-Ensâb bi fethi'l-vâv ... ve hiye nısfâni alâ şatt-ı Dicle ve beynehuma cısr min sefn ...*” NO, vr. 212b. “*Vâsüt: Feth-i vâv ve sukân-ı elif ve kesr-i sîn ve tâ-i mühmeleyn ile iktîlîm-i sâlisden Trâk'dan bir medînedür. Nısfı Dicle'nün bir cânibinde ve nısfı bir cânibindedür.*” RE, vr. 116b. Mukabili için bkz. **Sem'ânî, el-Ensâb**, C. 13, s. 257.

“*Vezâr: Mine'l-Ensâb bi fethi'l-vâv ve'z-zâl-ı mu'ceme ve fi ahirihâ râ-i mühmele ...*” NO, vr. 213a. “*Vezâr: Feth-i vâv ve feth-i zâl-ı mu'ceme ve elif ve râ-i mühmele ...*” RE, vr. 116b. Mukabili için bkz. **Sem'ânî, el-Ensâb**, C. 13, s. 294.

385 “*Sehûl: Feth-i sîn ve zamm-ı hâ-i mühmeleyn ve vâv ve lâm ile Yemen'de bir karyedür. Siyâb-ı Sehûliye buna nisbet olunur.*” NO, vr. 127a; RE, vr. 69b. Mukabili için bkz. **Sem'ânî, el-Ensâb**, C. 7, s. 91.

“*Nâbulus: Feth-i nûn ve elif ve zamm-ı bâ-i muvâhhide [ve lâm] ve sîn-i mühmele ile iktîlîm-i sâlisden Erdün'den ...*” RE, vr. 113a. “*Nâbulus: sîn-i mühmele fi'l-âhir kezâ nakletuhâ mine'l-Ensâb li's-Sem'ânî, ve hiye medînetü mine's-sâlis mine'l-Ürdün ...*” NO, vr. 207a. Mukabili için bkz. **Sem'ânî, el-Ensâb**, C. 13, s. 3.

386 “*Re's-i 'Ayn: Kale's-Sem'ânî fi'l-Ensâb: Re's-i 'Ayn Diyâr-ı Bekr'dedir ve Dicle'nin menbâ'ıdır.*” NO, vr. 117a. Mukabili için bkz. **Sem'ânî, el-Ensâb**, C. 6, s. 39.

4. İbnü'l-Esîr, el-Lübâb fi't-tehzîbi'l-ensâb (Lübâb)

İzzeddin Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr³⁸⁷ ismiyle anılan ve İbnü'l-Esîr el-Cezerî olarak meşhur olan (ö. H. 630/M. 1233) müellif kaleme aldığı tarih kitabı *el-Kâmil fi't-târih* ismi ile meşhur olup döneminin en büyük ve en güvenilir tarihçilerinden biri olmuştur³⁸⁸. Eserleri arasında tarih kitaplarının yanı sıra lügat de yer almaktadır. Sem'ânî'nin 5348 nisbeye alfabetik olarak ele aldığı *el-Ensâb* adlı eserini gözden geçirip, tekrarları çıkararak ve hulasa ederek kaleme aldığı *el-Lübâb fi't-tehzîbi'l-ensâb (Lübâb)*, Sipâhîzâde Mehmed'in en çok kullandığı kaynakların başında gelmektedir. İbnü'l-Esîr'in *Lübâb'ı Evzahu'l-mesâlik*'in ana kaynağı olan *Takvîmü'l-büldân*'da sıkça kullanılmıştır. Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*'daki cetvellerde şehirlerin okunuşunun verildiği “Zabtü'l-esmâ” başlığında “*mine'l-Lübâb*” şeklinde en çok İbnü'l-Esîr'in *Lübâb*'ına müracaat etmiştir.

Evzahu'l-mesâlik'te sıkça kullanılan *Lübâb*'ın her ne kadar Türkçe nüshalarda ismi hiçbir yerde geçmese de karşılaştırma yapıldığında *Lübâb*'dan yapılan alıntıların Türkçe nüshalarda da çokça olduğu görülmektedir. *Evzahu'l-mesâlik*'teki birçok şehir ve memleketin anlatımında *Takvîmü'l-büldân*'da olduğu gibi Sipâhîzâde ilk cümlesine “*mine'l-Lübâb*” veya “*fi'l-Lübâb*” diye başlar ve o beladenin *Lübâb*'daki okunuşunu aktarır. *Lübâb* beldelerin okunuşunda Sipâhîzâde Mehmed'in tek kaynağı olmasa da en çok müracaat ettiği kaynak olma özelliğine sahiptir³⁸⁹.

Sipâhîzâde Mehmed, *Lübâb*'ı iki yüzü aşkın yerde kullanmıştır. Burada bazı şehirlerin isimlerini örnek olarak paylaşacağız.

Âbüskûn³⁹⁰, Âmid³⁹¹, Ebîverd³⁹², Ahsikes³⁹³, Burûcird³⁹⁴, Bestâm³⁹⁵, Tebrîz³⁹⁶,

•••••

³⁸⁷ Ebü'l-Hasan İzzüddin Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybanî el-Cezerî olarak da anılmaktadır. Cezîre-i İbn-i 'Ömer'de doğduğundan Cezîrî olarak da anılmaktadır. Abdülkerim Özeydin, “İbnü'l-esîr, İzzeddin”, *DİA*, 2000, C. 21, s. 26; Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fi't-tehzîbi'l-ensâb (Lübâb)*, Dâr-ı Sâdr, Beyrut, C.1, s. 5.

³⁸⁸ Aşık Mehmed, *Menâzirü'l-avâlim*, haz. Mahmut Ak, s. CXLIX;

³⁸⁹ Sipâhîzâde Mehmed, şehirlerin isimlerinin okunuşu için *Lübâb* dışında, *Merâsidü'l-ittılâ', el-Müşterik ve Kâmûs* gibi eserlerden de yararlanmış.

³⁹⁰ NO, vr. 42a; İbnü'l-Esîr, *Lübâb*, C. 1, s. 18; Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 438.

³⁹¹ NO, vr. 42b; İbnü'l-Esîr, *Lübâb*, C. 2, s. 61; Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 286.

³⁹² NO, vr. 44a; İbnü'l-Esîr, *Lübâb*, C. 1, s. 27; Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 445.

³⁹³ NO, vr. 45a; İbnü'l-Esîr, *Lübâb*, C. 1, s. 34; Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 500.

³⁹⁴ NO, vr. 71a; İbnü'l-Esîr, *Lübâb*, C. 1, s. 143. Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 266.

³⁹⁵ NO, vr. 71a; İbnü'l-Esîr, *Lübâb*, C. 1, s. 143. Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 266.

³⁹⁶ NO, vr. 83a; İbnü'l-Esîr, *Lübâb*, C. 1, s. 206. Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 266.

Haleb³⁹⁷, Dârâbcird³⁹⁸, Şimşât³⁹⁹, Kubeyse⁴⁰⁰, Nevbendecân⁴⁰¹, Yemen⁴⁰².

Sipâhizâde Mehmed, Lübâb'dan zabt-ı esma dışında bazı bilgiler de almıştır. Şam bahsinde *Takvîmü'l-büldân*'da⁴⁰³ da geçen aşağıdaki bilgiler hem Arapça nüshalarda⁴⁰⁴ hem de Türkçe nüshalarda yer almaktadır:

“İbnü'l-Esîr der ki; Şam beş cünddür: **[75b]** Evvelkisi Fûrât'dan Cünd-i Kinnesrîn'dür. İkincisi Cünd-i Hıms, üçüncüsü Cünd-i Dimeşk'dur. Dördüncüsü Cünd-i Havrân, beşincisi Cünd-i Filestîn'dür. Bu beş cümdün eni Fûrât'dan Filestîn'e dekdür. Uzun hadd-i şarkiden Bahr-i Rûm'a dekdür.”⁴⁰⁵

5. Ebu'l-Mecd El-Mavsîlî, Müzîlû'l-irtiyâb an müştebihi'l-intisâb

Ebu'l-Mecd İsmail b. Hibetullah el-Mavsîlî ve eserleri hakkında detaylı bir bilgi bulunmamaktadır. İbn-i Bâtîş⁴⁰⁶ (ö. H.655/M. 1257)⁴⁰⁷ olarak tanınan müellifin “müttefekun aleyh” hadisleri topladığı bir eseri⁴⁰⁸ İstanbul Kütüphanelerinde mevcuttur. *Müzîlû'l-irtiyâb an müştebihi'l-intisâb* adlı eseri ise, Ebü'l-Fidâ'nın *Takvîmü'l-büldân*'ında kullandığı kaynaklarından biridir. Âşık Mehmed de *Menâzirü'l-avâlim*'de birkaç yerde⁴⁰⁹ bu eserden istifade etmiştir. Bu eser aynı zamanda Kâtib Çelebi'nin'de *Cihânnümâ*'da başvurduğu kaynaklardan biridir⁴¹⁰. Her üç kaynakta da eserle ilgili herhangi bir malumat yer almamaktadır.

397 NO, vr. 102a; İbnü'l-Esîr, *Lübâb*, C. 1, s. 379; Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 266.

398 NO, vr. 110b; İbnü'l-Esîr, *Lübâb*, C. 1, s. 481; Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 330.

399 NO, vr. 143a; İbnü'l-Esîr, *Lübâb*, C. 2, s. 209; Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 276.

400 NO, vr. 174a; İbnü'l-Esîr, *Lübâb*, C. 3, s. 73; Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 275.

401 NO, vr. 210a; İbnü'l-Esîr, *Lübâb*, C. 3, s. 328; Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 326.

402 NO, vr. 218b; İbnü'l-Esîr, *Lübâb*, C. 3, s. 417; Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 91.

403 Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 226.

404 NO, vr. 140a, 140b.

405 RE, vr. 75a ve 75b.

406 Ahmet Yücel, “Müttefekun aleyh”, *DİA*, C. 32, s. 225; M. Yaşar Kandemir, “el-Cem' beyne's-sahihayn”, *DİA*, C. 7, 1993, s. 283.

407 M. Yaşar Kandemir, “el-Cem' beyne's-sahihayn”, *DİA*, C. 7, s. 283.

408 *el-Beyân amme't-tefeka aleyhi's-Şeyhân* adlı bu eser Âtîf Efendi Ktp., nr. 599'da kayıtlıdır.

409 Âşık Mehmed *Menâzirü'l-avâlim*'de *Müzîlû'l-irtiyâb*'dan Ferebr ve Missisa şehirlerinin hareketlendirmesinde, Gazne şehrinde ise coğrafi bilgi noktasında, Makdişû'da ise hem hareketlendirme, hem de coğrafi bilgi hususlarında istifade etmiştir.

410 Fikret Sancaoglu, *Kitâb-ı Cihânnümâ li-Kâtib Çelebi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013, C. II, s. 62

Gazne⁴¹¹, Ferebr⁴¹², Makdişü⁴¹³, Mâkzûniye⁴¹⁴ ve Hattâc⁴¹⁵ şehirlerinde Sipâhizâde Mehmed, Ebu'l-Mecd el-Mavsîlî'nin *Müzîlî'l-irtiyâb an müştebihi'l-intisâb* eserinden istifade etmiştir. Bu eserin kaynak olarak kullanımında da diğer birçok kaynaktaki olduğu gibi *Evzahu'l-mesâlik*'in Arapça nüshalarında eser adı belirtilirken, Türkçe nüshalarda eser adı verilmeden doğrudan bilgiye yer verilmiştir.

6. Ebu'l-Mecd El-Mavsîlî, Kitâbü'l-Faysal

Müzîlî'l-irtiyâb an müştebihi'l-intisâb müellifi olan Ebu'l-Mecd el-Mavsîlî'nin bir diğer eseri de *el-Faysalü fî müştebihi esmâ'l-büldân*'dır (*Kitâbü'l-faysal*)⁴¹⁶. Eser ile ilgili olarak Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*'da “*el-Büldân*'da, Müeyyed bu eserden bahsetti.

411 Gazne bahsinde; “... ve kitâb-ı Müzîlî'l-irtiyâb'da Ebu'l-Mecd el-Mavsîlî kavli üzere Gazne taraf-ı Horâsân'da ve evvel-i bilâd-ı Hind'de bir medînedür ki beynehümâda had gibidür ve şedidü'l-berdür.” (Âşık Mehmed, **Menâzirü'l-avâlim**, C. 2, s. 698.) Bu bilgi aynı şekilde *Evzahu'l-mesâlik*'te Gazne bahsinde yer almaktadır; “Gazne: ... Ebu'l-Mecd el-Mavsîlî Müzîlî'l-irtiyâb'da der ki; Gazne Horâsân tarafında ve evvel-i Hind'de bir medînedür ve hadd-i Horâsân ve hadd-i Hind arasındadır ve soğuğu şiddetlidir.” (NO, vr. 162b, 163a.) Sipâhizâde Mehmed bu bilgiye Türkçe nüshalarda da yer vermiştir; “Gazne: ... iklim-i sâlisden Zâbülistân'dan hadd-i Hind ile hadd-i Horâsân mâbeyninde bir beldedir. Hind'ün iskelesidir ve berdi şediddür.” (RE, vr. 87b.)

412 “Ferebr: Lübb zabtında feth-i fâ ve râ-i mühmele ve sükûn-ı bâ-i müvahhide ve âhiri râ-i mühmele iledür ve Müzîlî'l-irtiyâb'da fâ'nun feth ve kesri dahi mesmû'dur” deyü mezkûrdur. (Âşık Mehmed, **Menâzirü'l-avâlim**, C. 2, s. 857.) *Evzahu'l-mesâlik*'te Ferebr bahsinde Müzîlî'l-irtiyâb'da fâ'nun kesri ile de bilindiği ifade edilmektedir. (NO, vr. 165b.) Ferebr: Feth-i fâ ba'zılar katında kesr-i fâ ve feth-i râ-i mühmele ve sükûn-ı bâ-i müvahhide ve râ-i sâniye ile (RE, vr. 89a)

413 Makdişü: Müzîlî'l-irtiyâb'da şekli zabtu; feth-i mîm ve sükûn-ı kâf ve kesr-i dâl-ı mühmele ve zamm-ı şîn-ı mu'ceme ve âhiri vâv iledür. ... ve Müzîlî'l-irtiyâb'da Ebu'l-Mecd el-Mavsîlî kavli üzere Makdişü beyne'z-Zenc ve'l-Habeşe medine-i kebiredür ... (Âşık Mehmed, **Menâzirü'l-avâlim**, s. 457, 458) Bu bilgilerden ilki olan hareketlendirme *Evzahu'l-mesâlik*'te kaynak adı belirtilerek kullanılmıştır; “Makdişü: Müzîlî'l-irtiyâb'da şu şekilde zabt edildiğini gördüm ki; bi-feth-i mîm ve sükûn-ı kâf ve kesr-i dâl-ı mühmele ve zamm-ı şîn-ı mu'ceme ve sonunda vâv ...” NO, vr. 201a. Türkçe nüshalarda ise kaynak belirtilmeden aynı hareketlendirme mevcuttur; “Makdişü: Feth-i mîm ve sükûn-ı kâf ve kesr-i dâl-ı mühmele ba'zılar katında feth-i dâl-ı mühmele ve zamm-ı şîn-ı mu'ceme ve vâv ile ...” RE, vr. 109b. İkinci bilgi ise *Evzahu'l-mesâlik*'in Arapça ve Türkçe nüshalarında yer almamaktadır.

414 “Mâkzûniye: Merâsid'da bi-fethü'l-mîm ve'l-kâf ve zamm'e'z-zâl-ı mu'ceme ve sükûn-ı vâv ve kesri'n-nûn ve yâ-i hafife ...” NO, vr. 201a

415 “El-Hattâc: Ebü'l-Mecd'ün Müzîlî'l-irtiyâb'ında bi-fethü'l-hâ ve teşdidü'l-müsennât-ı fevkiyye ve fethâ ve elif ve hâ-i mu'ceme ...” (NO, vr. 214b)

416 Sipâhizâde Mehmed, *Evzahu'l-mesâlik*'te bu eser için *Kitâbü'l-faysal* ismini kullanmaktadır. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*'da “*el-Faysalü fî müştebihi esmâ'l-büldân*” şeklinde tam ismini belirtir. Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn**, haz. Şerefettin Yaltkaya-Rifat Bilge, C. 2, s. 1304; Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, TVYV, C. 3, s. 1043.

Bu eser sadece isimlerin kaydını içerir.” şeklinde bir tanımlama yapmıştır⁴¹⁷. Eserin isminden de anlaşılacağı üzere birbirine benzer isimli şehirler bu kitabın ana konusudur.

Sipâhizâde Mehmed, *Evezahu'l-mesâlik*'in Mukaddime kısmında kaynak olarak ifade ettiği eserler arasında *Kûtübü'l-faysal*'ı da zikreder. Ancak metin içerisinde bu eserden sadece bir yerde istifade ettiğine dair bilgiye ulaşılmıştır. 'Irâk bahsinde bu eserden alıntı yaparken eserin adını *Temyîz ve'l-fasl* olarak ifade etmiştir⁴¹⁸.

7. Yâkût El-Hamevî, el-Müşterik Vaz'an ve'l-müfterik Suk'an

Coğrafya, tarih, edebiyat alanlarında eserleri olan Şihâbeddin Ebû Abdullâh Yâkût b. Abdullâh el-Hamevî er-Rumî el-Bağdâdî⁴¹⁹, Anadolu'da doğmuş, çocuk yaşta Bağdat'a esir olarak götürülmüştür. Birçok nisbeyi⁴²⁰ taşıyan Yâkût, yaşadığı XIII. yüzyılın karışık ve çalkantılı siyasi ortamından dolayı birçok ilim merkezine seyahat etmiştir. Seyahati esnasında aynı zamanda birer ilim ve kültür merkezi olan Bağdat, Şam, Musul, Halep, Mısır, Tebrîz ve Horâsân'da Merv, Belh, Nişâbur, Herat şehirlerine uğrayarak buralarda birçok kitabı inceleme fırsatı bulmuştur.

Yâkût el-Hamevî'nin en meşhur eseri yine bir coğrafi kaynak olan *Mu'cemü'l-büldân*'dır⁴²¹. Şehirlerin isimleri ve vasıfları ile ilgili başucu kaynağı olarak hem doğu hem de batı dünyasının ilim ehli tarafından yüzyıllardır kullanılan

417 Katib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, TVYY, C. 3, s. 1043.

418 NO, vr. 157a. Ebû'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 291.

419 Müşterik'de Yâkût kendisini “*eş'şeyhü'l-imâm el-fâzili'l-allême Şehâbeddin ziyâü'l-islâm ebû Abdullâh Yâkût b. Abdullâh el-Hamevî mevlâ el-Bağdâdî*” şeklinde tavsif etmektedir. Yâkût b. Abdullah el-Hamevî, *Müşterik Vaz'an vel-müfterik Suk'an*, nşr. Ferdinand Wüstenfeld, Göttingen, 1846, s. 3. (Bundan sonra Yâkût, *Müşterik*)

420 Bağdat'ta Hamevî adlı bir tüccar tarafından esir olarak satın alındığından Hamevî, Bağdat'ta yaşamış olması hasebiyle Bağdâdî, Anadolu'da doğmuş ve Rum bir ailenin çocuğu olduğundan Rûmî ünvanlarıyla bilinmektedir. Yâkût ismini kölelikten azad edildikten sonra Ya'kûb olarak değiştirmiştir. Ancak eski ismi ile meşhur olmuştur. R. Blachere, “Yâkût Rûmî”, *İA*, C. XIII, s. 357; Casim Avcı, “Yâkût el-Hamevî”, *DİA*, 2013, C. 43, s. 288

421 Eserin başında kitabı hakkında bilgi verirken, bu kitabın şehirlerin, dağların, nehirlerin, adaların vd. alfabetik olarak ele alındığı bir eser olduğunu ifade eder. Ebû Abdillâh Şihâbüddin Yâkût b. Abdillâh Hamevî Bağdâdî Rûmî Yâkût Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 626/1229, thk. Ferid Abdülazîz Cündi, Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990, C. 1, s. 27; Ebû Abdillâh Şihâbüddin Yâkût b. Abdillâh Hamevî Bağdâdî Rûmî Yâkût Hamevî, *Kitâbu Mu'cemü'l-büldân*, *Jacut's geographisches wörterbuch*, 626/1229, nşr. Ferdinand Wüstenfeld, ed. Fuat Sezgin, Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994, C. 1, s. 18.

bu eser, Ebü'l-Fidâ'nın *Takvîmü'l-büldân*'ında da istifade ettiği eserler arasında yer almaktadır. Ancak *Evzahu'l-mesâlik* de bu eserle (*Mu'cemü'l-büldân*) ilgili herhangi bir bilgi yer almamaktadır⁴²².

Sipâhîzâde Mehmed, Yâkût'un bir başka önemli coğrafya eseri olan *el-Müşterik Vaz'an vel-müşferik Suk'an*⁴²³ kitabından yararlanmıştır. Birçok ilim ehlinin istifade ettiği bu eser, Ebü'l-Fidâ'nın da en çok müracaat ettiği kaynaklar arasında yer almaktadır. Yâkût, *Müşterik*'de iki veya daha fazla coğrafi bölgeye delâlet eden aynı imla ile yazılmış yer isimlerini alfabetik sırayla ele almıştır.

Müşterik'de Yâkût Hamevî birden fazla yere işaret eden isimleri alfabetik sıra ile ele alırken harfler “Kitâb” (Kitâbu'l-Hemze, Kitâb-ı Bâ vd.) ile ifade edilmektedir. Her harf altında coğrafi yer adları “Bâb” (Bâb-ı Âbil, Bâb-ı Âbe, Bâb-ı Rûmeyle, Bâbu'l-akr vd.) olarak belirtilmektedir. Yer adından sonra bu ismin kaç yere (mevâzi‘) delâlet ettiğine yer verilmiştir⁴²⁴. İlk verilen örnek olan Âbil ismi dört mevzi için kullanılmaktadır: “Kitâbu'l-Hemze; Bâb-ı Âbil; erba'a mevâzi'”⁴²⁵ şeklinde başlıklarla öncelikle bu ismin kaç bölge/şehir için kullanıldığı belirtilip ardından tek tek bilgi verilmektedir.

Sipâhîzâde Mehmed, *Evzahu'l-mesâlik*'te Yâkût'un bu eserini Cebel-i Kamer bahsinde hem *Kitâb-ı Yâkût* hem de *Müşterik* olarak isimlendirmiştir⁴²⁶.

Sipâhîzâde Mehmed, Yâkût'un bu eserinden üç farklı şekilde istifade etmiştir. İlk olarak *Müşterik*'in de telif sebebi olan ve aynı adı taşıyan farklı coğrafi yerlerin tesbiti amacıyla bu esere başvurmuştur. Buhayre-i Telâ bahsinde bu göle Buhayre-i Ürmiye de denildiğini, Ürmiye'nin ise Ürmiye Gölü kenarında bir şehir olduğunu, aynı zamanda Azerbeycân'da bir şehir olduğunu belirtir ve bu bilgiye kaynak olarak *Müşterik*'i gösterir⁴²⁷. Bu bilgi Türkçe nüshalarda; “*Buhayre-i Telâ: Buna Ürmiye Gölü dahi derler.*” şeklinde yer almaktadır⁴²⁸.

422 Şüphesiz Sipâhîzâde Mehmed Yâkût'un bu eserinden haberdar olmuştur. Eser *Evzahu'l-mesâlik* ile benzer bir içeriğe sahip olduğundan bu esere müracaat etmemiş olabilir.

423 Yâkût, *Müşterik*'de önce *Mu'cemü'l-Büldân*'dan bahsedip sonra kendi ifadesiyle “*el-Müşterik Vaz'an ve'l-müşferik Suk'an*” eserini anlatmaktadır. Yâkût, *Müşterik*, s. 3, 4.

424 İki yere delalet edenler “mevâzi'an” olarak ifade edilirken üç ve daha fazla olanlar “selâse mevâzi'”, “erba'a mevâzi'” vd. şeklinde ifade edilmiştir. Bir isim bazen sekiz yere de delâlet edebilmektedir. (Bâb-ı Rûzebâr gibi)

425 Yâkût, *Müşterik*, s. 4.

426 NO, vr. 30b.

427 NO, vr. 17b; Yâkût, *Müşterik*, s. 38.

428 RE, vr. 10b, 11a.

İkinci olarak bir coğrafi bölgenin harekelendirilmesinde *Müşterik*'e müracaat etmiştir. Bu kısımlarda sadece bahse konu şehir veya coğrafi yerin nasıl okunduğunu bu eserden tespit etmiştir. Dicle bahsinde, Dicle'nin okunuşunu Yâkût'un *Müşterik*'inden alan Sipâhîzâde Mehmed, aynı bilgiyi Türkçe nüshalarda kaynak adı belirtmeden kullanmıştır:

Zikr-i Dicle

Müşterik'de; Dicle, bi-kesri'd-dâl-ı mühmele ve sükûn-ı cîm ve bu nehir azîm ve meşhûr olup bilâd-ı Rûm'dan çıkar. Sonra Amid'e Hısn-keyfâ, Cezîre-i ibn-i 'Ömer, Mavsıl, Tigrît, Bağdâd, Vâsıt ve Basra'den geçip Bahr-i Fârs'a dökülür.

Zikr-i Dicle

Kesr-i dâl-ı mühmele ve sükûn-ı cîm ile nehr-i azîm-i meşhûrdur. Bu nehir Erzenü'r-Rûm'dan çıkar, çıkduğu yerde azdur ammâ Ahlât'dan ve Diyâr-ı Bekr'den dahi sular karışıp Âmid'e vâsıl olduğu yerde büyük olur. Ba'dehû cenûba çekilüp Cezîre-i ibn-i 'Ömer'e varur. Andan maşrika ve cenûba çekilüp medîne-i Beled'e varur. Ba'dehû maşrika teveccüh idüp Mavsıl'a varur. Andan maşrikan ve cenûben seyr idüp Tigrît'e varur. Ba'dehû râst şarka dönüp Sürre-men-re'â'ye varur. ... Ba'dehû mağriben seyr idüp Vâsıt'a varur. Andan maşrikan seyr idüp betâyih-i Vâsıt'a girüp andan çıkup şarka ve cenûba mümtedd olup Basra'(y)ı tecâvüz idüp Übülle ağzına andan Abbâdân'e [14a] mürûr idüp Bahr-i Fârs'a dökülür.

Evzahu'l-mesâlik Arapça nüshalar ⁴²⁹

Evzahu'l-mesâlik Türkçe nüshalar ⁴³⁰

Üçüncü olarak *Müşterik*'de yer alan bazı coğrafi bilgilere *Evzahu'l-mesâlik*'te yer vermiştir. Cebel-i Kamer bahsinde *Müşterik*'ten alıntı yapmıştır. Arapça nüshalarda kaynak adını belirtirken Türkçe nüshalarda kaynak adını vermemiştir.

“*Zikr-i Cebelü'l-Kamer: ... Bu fennüin ashâbı bunun zabtında ihtilâf etmişlerdür. Ba'zılar Cebel-i Kamer'dür, gökde olan kamere müzâfidür dimişlerdür. Bu takdîrce, feth-i kâf ve*

.....

⁴²⁹ NO, vr. 24a.

⁴³⁰ RE, vr. 13b, 14a.

feth-i mîm ile olur. Ba'zılar Kamer, tarfdan ya'nî göz kardan kamaşmasından müştakdur dimişlerdür ve ba'zılar Kumr; zamm-ı kâf ve sükûn-ı mîm ile aksâ-yı cenûbda bir cezârenin ismidür, ana müzâfidür dimişlerdür.”⁴³¹

8. Ebû Reyhân el-Bîrûnî, *Kânûn-ı Mes'ûdî*

Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî 973 yılında Hârezm'de dünyaya gelmiştir⁴³². Batı dillerinde Alberuni veya Üstad Aliboron olarak anılmakta olup Türk ve İslâm dünyasında ise Bîrûnî⁴³³ olarak meşhur olmuştur. Bîrûnî astronomi, matematik, fizik, tıp, coğrafya, tarih ve dinler tarihi⁴³⁴ gibi birçok ilim dalında eserleri olan dünya tarihinin en çok bilinen ilim ehlerinden biri olup Türk-İslâm dünyasının yetiştirdiği en önemli bilginlerin başında gelir.

22 yaşında dönemin kargaşalı ortamından dolayı Hârezm'i terk etmek zorunda kalan Bîrûnî, kısa süre Rey şehrinde kalsa da ilim noktasında gerekli ortamı bulamadığından Curcan'a yerleşip hükümdar Veşmgir'e sığınmıştır⁴³⁵. 30 yaşında Hârezm'e dönmüş burada İbn-i Sînâ ile tanışmıştır⁴³⁶. Gazneli Mahmud'un Hârezm'i ele geçirdiği 1017 yılında kadar burada kalan Bîrûnî bundan sonranın hayatının sonuna⁴³⁷ kadar Gaznelilerin himayesinde yaşamıştır⁴³⁸. Eserlerinin önemli bir kısmını bu dönemde telif etmiştir.

Bîrûnî'nin çok sayıda eseri arasında ansiklopedik bir astronomi ve coğrafi mahiyetinde olan *el-Kânûnu'l-Mes'ûdî*'si oldukça farklı konularda (trigonometriden kronolojiye) mühim bilgileri içeren önemli bir eserdir. Bîrûnî bu eserini, H.

431 Kumr, Yâkût'tan alınan bilgidir. Sipâhizâde Mehmed oraya atıfta bulunmuştur. NO, vr. 31a.

432 Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî, **el-Kânûnu'l-Mes'ûdî**, tash. Abdülkerim Sami Cündi, Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut-Lübnan, 2002, C. 1, s. 11; Ebû Reyhân el-Bîrûnî, **Maziden Kalanlar (El-Âsâr el-Bâkiye)**, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul, 2011, s. 9; Günay Tümer, “Bîrûnî”, **DİA**, C. 6, 1992, s. 206.

433 Bîrûnî bazı kaynaklarda Beyrûnî olarak da anılmaktadır. Bunun nedeni bazı eserlerinde isminin “el-Beyrûnî” şeklinde harekelenmiş olmasıdır. Birçok tarih ve biyografi kitapları ile modern araştırmalarda ismi “el-Bîrûnî” olarak kullanılmaktadır. Fakat her iki kullanım da günümüze kadar gelmiştir. Detaylı bilgi için; Ebû Reyhân el-Bîrûnî, **Maziden Kalanlar (El-Âsâr el-Bâkiye)**, Çev. D. Ahsen Batur, s. 16,17; Günay Tümer, Bîrûnî, **DİA**, c. 6, s. 206.

434 Eserleri hakkında detaylı bilgi için; Ebû Reyhân el-Bîrûnî, **Maziden Kalanlar (El-Âsâr el-Bâkiye)**, Çev. D. Ahsen Batur, s. 17-28; Günay Tümer, “Bîrûnî”, **DİA**, C. 6, s. 212-215.

435 Bîrûnî, **el-Kânûnu'l-Mes'ûdî**, C. 1, s. 12; Günay Tümer, “Bîrûnî”, **DİA**, c. 6, s. 208

436 Bîrûnî, **el-Kânûnu'l-Mes'ûdî**, C. 1, s. 12; Günay Tümer, “Bîrûnî”, **DİA**, c. 6, s. 208

437 Ölüm tarihi hususunda farklı görüşler ileri sürülmektedir. H. 453/M. 1061 yılında öldüğü tahmin edilmektedir. Günay Tümer, “Bîrûnî”, **DİA**, c. 6, s. 206.

438 Bîrûnî, **el-Kânûnu'l-Mes'ûdî**, C. 1, s. 12; Günay Tümer, “Bîrûnî”, **DİA**, c. 6, s. 208

421/M. 1030 yılında Gazne Hükümdarı Sultan Mesud'a⁴³⁹ ithaf etmiştir⁴⁴⁰. *Kânûn-ı Mes'ûdî*, 11 kısımdan oluşmaktadır. Mes'ûdî bu kısımları “makale” olarak adlandırmaktadır. Her makale ise “bâb”lardan oluşmaktadır. 11 makalenin içerisinde toplam 142 bâb bulunmaktadır. Bazı bâbların altında ise fasıllar yer almaktadır⁴⁴¹.

Sipâhizâde Mehmed, *Kânûn*'dan genellikle enlem ve boylam ölçümlerinde istifade etmiştir. *Evzahu'l-mesâlik*'te herhangi bir şehrin veya beldenin tulünü ve arzını belirtirken karşılaştırmalı bir şekilde birkaç kaynaktan iktibas yapmaktadır. Bu kaynaklardan biri de Bîrûnî'nin *Kânûn* adlı eseridir. Fakat Türkçe nüshalarda kaynak adını belirtmeden bu bilgileri kullanmıştır.

Sipâhizâde Mehmed'in, enlem (arz) ve boylamlarını (tûl) *Kânûn*'a atıf yaparak verdiği şehirlerin sayısı oldukça fazladır. Genellikle bu şehirlerin enlem ve boylamlarını ifade ederken *Kânûn* ile birlikte başka kaynaklardan da yararlanmıştır. Her şehrin sonunda enlem ve boylam ölçüleri için önce kaynak adını belirten Sipâhizâde Mehmed, ardından bu kaynaklarda ilgili şehir için verilen enlem ve boylam derecelerini ebced hesabı ile ifade etmiştir. Burada *Kânûn*'dan alıntı yapılan bazı şehirlerin isimleri paylaşmakla iktifa edeceğiz.

Ezene⁴⁴², İskelend⁴⁴³, Beled⁴⁴⁴, Teymâ⁴⁴⁵, Haleb⁴⁴⁶, Rey⁴⁴⁷, Simnân⁴⁴⁸, Sa-nem-i Sûmenât⁴⁴⁹, Mürsiyye⁴⁵⁰ ve Mar'aş⁴⁵¹ bu şehirlerden bazılarıdır. Bârisî⁴⁵²,

439 Bîrûnî, Sultan Mesud'un şehzadelîği döneminde onun hocalığını yapmıştır. Bu sebeple Sultan Mesud kendisine büyük saygı gösteriyordu. Hükümdarlığı döneminde ise danışmanlık görevini yürütmüştür. Ebû Reyhân el-Bîrûnî, *Maziden Kalanlar (El-Âsâr el-Bâkiye)*, Çev. D. Ahsen Batur, s. 12; Günay Tümer, Bîrûnî, *DİA*, c. 6, s. 208.

440 Cevat İzgi, “el-Kânûnu'l-Mes'ûdî”, *DİA*, C. 24, 2001, s. 337; Günay Tümer, “Bîrûnî”, *DİA*, c. 6, s. 208.

441 Eserin beşinci makalesinde on bir bâb, altıncı makalesinde on bir bâb, yedinci makalesinde on yedi bâb yer almaktadır. Bîrûnî, *el-Kânûnu'l-Mes'ûdî*, C. 2, s. 3, 91, 179, 289.

442 NO, vr. 46a; Bîrûnî, *el-Kânûnu'l-Mes'ûdî*, C. 2, s.56; Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 248.

443 NO, vr. 52a; Bîrûnî, *el-Kânûnu'l-Mes'ûdî*, C. 2, s. 64; Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 472.

444 NO, vr. 76b; Bîrûnî, *el-Kânûnu'l-Mes'ûdî*, C. 2, s. 58; Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 284.

445 NO, vr. 89b; Bîrûnî, *el-Kânûnu'l-Mes'ûdî*, C. 2, s. 40; Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 86.

446 NO, vr. 102b; Bîrûnî, *el-Kânûnu'l-Mes'ûdî*, C. 2, s. 57; Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 266.

447 NO, vr. 122a; Bîrûnî, *el-Kânûnu'l-Mes'ûdî*, C. 2, s. 60; Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 420.

448 NO, vr. 133b; Bîrûnî, *el-Kânûnu'l-Mes'ûdî*, C. 2, s. 60; Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 436.

449 NO, vr. 149a; Bîrûnî, *el-Kânûnu'l-Mes'ûdî*, C. 2, s. 41; Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 356.

450 NO, vr. 197b; Bîrûnî, *el-Kânûnu'l-Mes'ûdî*, C. 2, s. 55; Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 178.

451 NO, vr. 198a; Bîrûnî, *el-Kânûnu'l-Mes'ûdî*, C. 2, s. 56; Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 262.

452 NO, vr. 65a; Bîrûnî, *el-Kânûnu'l-Mes'ûdî*, C. 2, s. 43.

ve Bârî⁴⁵³, şehirlerinin enlem ve boylamı için de *Kānûn*'dan yararlanan Sipâhîzâde Mehmed bu bilgilere doğrudan kendisi erişmiş olmalıdır. Çünkü bu şehirler ile ilgili olarak *Takvîmü'l-büldân*'da herhangi bir bilgi yoktur.

Sipâhîzâde Mehmed, bazı şehirlerin enlem ve boylam bilgileri dışında şehir ile ilgili kısa bilgiler için de *Kānûn*'dan istifade etmiştir. Fehrec bahsinde hem enlem ve boylam ile ilgili bilgileri *Kānûn*'dan almıştır hem de tek cümle bilgi için kaynak olarak *Kānûn*'u belirtmiştir⁴⁵⁴. Keza Kasr-ı Şîrîn bahsinde de enlem ve boylam dışında *Kānûn*'dan kısa bir iktibas yapmıştır⁴⁵⁵.

9. Ebû Reyhân el-Bîrûnî, Âsârü'l-bâkiye ani'l-kurûni'l-hâliye

Bîrûnî'nin en önemli eserlerinden bir olan *el-Âsârü'l-bakiye ani'l-kurûni'l-hâliye*⁴⁵⁶, geçmiş takvimlerden, tarih hesaplamalarından, eski dönemlere ait bayramlardan, sahte peygamberlerden, İslâm dünyasının önemli gün ve bayramlarından ve Ay'ın doğuş ve batış anları ile görünüşlerinden bahsetmektedir.

Ziyârililer'in⁴⁵⁷ hükümdarı Kâbûs b. Veşmgîr'e⁴⁵⁸ ithaf edildiği söylenen bu eserin telif tarih ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmektedir⁴⁵⁹. Bîrûnî *Âsârü'l-bâkiye*

⁴⁵³ NO, vr. 65a; Bîrûnî, *el-Kānûnu'l-Mes'ûdî*, C. 2, s. 42.

⁴⁵⁴ NO, vr. 168a; Bîrûnî, *el-Kānûnu'l-Mes'ûdî*, C. 2, s. 51; Ebû'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 330; RE, vr. 90b.

Evzahu'l-mesâlik Türkçe nüshalarda yer alan bilgi; Fehrec'in iklim-i sâlisden Fârs'dan bir medine olduğudur.

⁴⁵⁵ NO, vr. 177b, Bîrûnî, *el-Kānûnu'l-Mes'ûdî*, C. 2, s. 95; Ebû'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 412; RE, vr. 95b.

Evzahu'l-mesâlik Türkçe nüshalarda yer alan bilgi: “Kasr-ı Şîrîn: İklim-i râbî'den bilâd-ı Cebel'den Hemedân ile Hulvân mâbeyninde Kasru'l-lusûs'a elli fersah ...”

⁴⁵⁶ Eser, Dr. C. Eduard Sachau tarafından 1923'te Leipzig'de giriş ve değerlendirme kısmı ile birlikte basılmıştır. Ebû'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Harizmi Bîrûnî, *el-Asarü'l-bakiye ani'l-kurûni'l-haliye*, Chronologie orientischer völker, neşr. C. Eduard Sachau, Leipzig: Otto Harrassowitz, 1923. Ahsen Batur tarafından yapılan Türkçe çevirisi yapılmıştır. Ebû Reyhân el-Bîrûnî, *Maziden Kalanlar (El-Âsâr el-Bâkiye)*, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul, 2011

⁴⁵⁷ Bîrûnî'nin on yılı aşkın bir süre himayesinde kaldığı Veşmgîr'in de hükümdarlığını yaptığı Ziyârililer 928 ile 1090 yılları arasında Hazar Denizi'nin güneydoğusunda Cürcân ve Taberistân bölgesine hâkim olan Deylemlî bir hanedandır. Bkz. M. Yaşar Kandemir, *Ziyârililer, DİA*, C. 44, 2013, s. 498-499.

⁴⁵⁸ Bîrûnî'nin Kâbûs'tan pek hoşlanmasa da onun ilme ve âlimlere karşı hürmetinden dolayı bu eserini ona ithaf ettiği bilinmektedir. Bkz. Günay Tümer, “Bîrûnî”, *DİA*, C. 6, s. 207.

⁴⁵⁹ Bu eserin Türkçe çevirisini yapan Ahsen Batur bu bilginin doğruluğunu sorgulamak ve Bîrûnî'nin daha sonraki dönemlerde yazdığı kitaplara metin içerisinde atıfta bulunduğunu ileri sürerek (bu eserlerin isimleri Giriş kısmında belirtilmemiştir) bu eserin onun dokuzuncu belki de daha ileri sırada bir eseri olabileceğini belirtmiştir. Bkz. Ebû Reyhân el-Bîrûnî, *Maziden Kalanlar (El-Âsâr el-Bâkiye)*, çev. D. Ahsen Batur, s. 11.

ani'l-kurûni'l-hâliye'nin giriş kısmında eserin telif sebebini şu şekilde ifade eder;

“Eğitilmiş insanlardan bir bana halkların kullandıkları takvimler, bu takvimler arasındaki temel farklar, aylar ve yıllarla ilgili örtüşmezlikler, tarihlerin başlangıçları, halkları buna iten sebepler, belli bayramlar, birbirine uymayan vakitler, uygulamalar ile ilgili günlerin neler olduğunu sordu. Ayrıca konu ile ilgilenen kişilerin en rahat şekilde anlayacağı tarzda ve değişik kitaplara müracaat etmeyi gerektirmeyecek, konuyla ilgili kişilere sorular sormaktan kurtaracak bir şekilde olması teklifinde bulundu.”⁴⁶⁰

Bîrûnî'nin bu eseri *Evzahu'l-mesâlik*'te Sahyûn bahsinde kullanılmıştır. Bunun dışında bir kullanıma denk gelinmemiştir. Kaynak belirtilmeden sadece Bîrûnî'nin ismi ile yapılan alıntılar ise *Evzahu'l-mesâlik*'in diğer kaynağı olan *Kânûn*'a aittir.

Sahyûn bahsinde *Evzahu'l-mesâlik*'te yer alan bilgide; Ebû Reyhân el-Bîrûnî'nin *Asâru'l-bâkiyye*'de Hz. İsa ile ilgili verdiği malumat yer almaktadır. Bîrûnî, Hristiyanların görüşüne göre Hz. İsa'nın idam edildiği yerin Sahyûn olduğunu fakat Hz. İsa'nın idam edildiği görüşünün Hristiyanlara ait olduğunu çünkü bu iddianın gerçek olmadığını ona benzeyen birinin idam edildiğini ifade etmektedir⁴⁶¹. Bîrûnî, Hristiyanların görüşüne göre İbrânice Kelkele denilen Sahyûn'un Hz. İsa'nın defnedildiği yer olduğunu da belirtmektedir⁴⁶². Sipâhizâde Mehmed bu bilgiye Türkçe nüshalarda yer vermemiştir⁴⁶³.

10. Kitâbu'l-etvâl ve'l-urûz (Etvâl)

Sipâhizâde Mehmed'in *Evzahu'l-mesâlik*'te en çok müracaat ettiği eserlerden biri olan *el-Etvâl ve'l-urûz* hakkında günümüze ulaşan bilgiler sınırlıdır. Kitap, Ebû'l-Fidâ'nın *Takvîmü'l-büldân*'da da kullandığı kaynaklardan biri olduğu için kuvvetle muhtemel Sipâhizâde Mehmed *Takvîmü'l-büldân*'a dayanarak bu eserden iktibaslar yapmıştır.

Takvîmü'l-büldân'da özellikle cetvellerde, bahse konu belde ile ilgili bilgilerin

• • • • •

⁴⁶⁰ Ebû Reyhân el-Bîrûnî, **Maziden Kalanlar (El-Âsâr el-Bâkiye)**, s. 38.

⁴⁶¹ NO, vr. 150a.

⁴⁶² NO, vr. 150a.

⁴⁶³ *Evzahu'l-mesâlik*'in Türkçe nüshalarında Sahyûn bahsi şu şekilde yer almaktadır: “Sahyûn: Feth-i sâd-ı mühmele ve sukûn-ı hâ ve zamm-ı müsemnât-ı tahtıyye ve sukûn-ı vâv ve nûn ile iklim-i râbî'den Cünd-i Kimesrîn'den bir medînedür ve bir âli kal'ası vardır. Tûli altmış derece on dakîka arzı otuz beş derece on dakikadır.”

kaynakları kısmında çokça zikredilen eserden⁴⁶⁴ Ebü'l-Fidâ eserin isminden de anlaşılacağı gibi enlemleri (etvâl) ve boylamları (uruz) belirtirken istifade etmiştir.

Sipâhizâde Mehmed, *Takvîmü'l-büldân*'daki kullanıma uygun olarak büldânın enlem ve boylamları için bu esere müracaat etmiş ve *Takvîmü'l-büldân*'da bu esere yapılan atıfları *Evzahu'l-mesâlik*'e almıştır. Büldânın anlatımına başlanan “fasl-ı elif” ten önceki ilk dört kısımda (denizler, göller, nehirler ve dağlar) *Etvâl ve'l-urûz*'a herhangi bir atıf yapılmamıştır.

Kitâb-ı etvâl ve'l-urûz olarak da bilinen bu eser, *Evzahu'l-mesâlik*'te defalarca kullanılan bir kaynaktır. *Etvâl ve'l-urûz* ile birlikte enlem ve boylamlar için başka kaynaklar da kullanılmıştır. Bu kaynaklar arasında, *Kânûn*, *Resm-i rub'ı ma'mûr*, *Kitâb-ı Coğrafya* ve *Kıyâs* gibi eserler yer almaktadır.

Evzahu'l-mesâlik'in Arapça nüshalarında enlem ve boylam rakamları ebced hesabı ile verilmektedir. Sipâhizâde Mehmed hem *Etvâl*'den hem de diğer kaynaklardan aldığı enlem ve boylam ölçülerini bu yöntemle *Evzahu'l-mesâlik*'in Arapça nüshalarında aktarmaktadır.

Örnek olarak belirtmek gerekirse Mar'aş şehrinin enlem ve boylam derecelerini *Kânûn* ve *Etvâl*'den alan Sipâhizâde Mehmed bu dereceleri ebced harfleri ile göstermektedir.

Mar'aş'ın tûli (boylamı): سا⁴⁶⁵

Mar'aş'ın arzı (enlemi): لول⁴⁶⁶

Evzahu'l-mesâlik'in Türkçe nüshalarında Mar'aş'ın tulünü *Etvâl*'e göre kabul eden Sipâhizâde Mehmed arzını ise *Kânûn*'da belirtilen şekilde 37 olarak kabul etmektedir⁴⁶⁷.

Sipâhizâde Mehmed'in verdiği bilgiye göre Kostantîniyye'nin enlem ve boylamı dört farklı kaynaktan⁴⁶⁸ aynı şekilde yer almaktadır.

•••••

⁴⁶⁴ Cetvellerde *Etvâl* olarak zikredilmektedir. Örnek için bkz. *Takvîmü'l-büldân*, s. 140-148.

⁴⁶⁵ Ebced hesabında sîn harfi 60, elif harfi ise 1 rakamına denk gelmektedir. Mar'aş'ın tûli *Etvâl*'a göre 61 derecedir. NO, vr. 196b.

⁴⁶⁶ Ebced hesabında lâm harfi 30, vâv harfi 6 rakamına denk gelmektedir. Mar'aş'ın arzı *Etvâl*'e göre 36 derece, 30 dakikadır. NO, vr. 196b.

⁴⁶⁷ RE, vr. 107a.

⁴⁶⁸ Bu kaynaklar, *Etvâl*, *Resm*, *Kânûn* ve *İbn-i Saîd* olarak sıralanmaktadır. NO, vr. 174b.

Kostantîniyye'nin enlemi: مط ⁴⁶⁹

Kostantîniyye'nin boylamı: مه ⁴⁷⁰

Türkçe nüshalarda Kostantîniyye'nin boylamı elli dokuz derece elli dakika enlemi kırk bir derece on beş dakika olarak kabul edilmiştir⁴⁷¹.

Sipâhîzâde Mehmed, *Evzahu'l-mesâlik*'in Arapça nüshalarında İskenderiyye'nin enlem ve boylamını da dört farklı kaynağa atıfta bulunarak vermektedir. Fakat Kostantîniyye için esas aldığı kaynaklardan başka kaynaklara atıf vardır. *Etvâl*'e göre;

İskenderiyye'nin enlemi: ن نند ⁴⁷²

İskenderiyye'nin boylamı: ن نل ⁴⁷³

Türkçe nüshalarda ise İskenderiyye'nin boylamı elli iki derece enlemi otuz bir derece olarak verilmiştir⁴⁷⁴.

Evzahu'l-mesâlik'in Arapça nüshalarında kullanılan ebced hesabı Türkçe nüshalarda yerini rakamların yazı olarak ifadesine bırakmaktadır. Ayrıca Arapça nüshalarda *Etvâl* ile birlikte farklı kaynaklardan⁴⁷⁵ da bilgi aktarılırken Türkçe nüshalarda tek bir enlem ve boylam ölçüsü verilmektedir. Sipâhîzâde Mehmed, Arapça nüshalarda da bazen sadece bir eserden istifade etmektedir. Genelde tek başına en çok *Etvâl ve'l-urûz*'dan yararlanılmaktadır⁴⁷⁶. Arapça ve Türkçe nüshalarda enlem ve boylamları hakkında hiçbir bilgi verilmeyen şehirler de bulunmaktadır⁴⁷⁷.

⁴⁶⁹ Ebced hesabında mîm harfi 40, tâ harfi ise 9 rakamına denk gelmektedir. Kostantîniyye'nin tûli bu dört kaynağa göre 49 derecedir. NO, vr. 174b.

⁴⁷⁰ Ebced hesabında mîm harfi 40, he harfi ise 5 rakamına denk gelmektedir. Kostantîniyye'nin arzı 4 kaynağa göre de 45 derecedir. NO, vr. 174b.

⁴⁷¹ RE, vr. 95a.

⁴⁷² Nûn harfinin ebced hesabındaki karşılığı 50, elif harfinin ise 1'dir. Dâl harfinin ise 4'ür. *Etvâl*'e göre İskenderiyye'nin enlemi 51 derece 4 dakikadır.

⁴⁷³ Lâm harfinin ebced hesabındaki karşılığı 30'dur. Nûn harfinin karşılığı 50 he harfinin ise 5'tir. *Etvâl*'e göre İskenderiyye'nin boylamı 30 derece 55 dakikadır.

⁴⁷⁴ RE, vr. 26a.

⁴⁷⁵ Kâyin, Âbüskûn, Übülle, Ebher, Bâbil, Tâne, Tebûk, Cemkût, Cennâbe, Deynever, Sukutra, Kubâ, Mâkzûniye, Nebvendecân, Yâfâ şehirlerinin enlem ve boylamları *Etvâl ve Kânûn*'dan; Bâbü'l-Ebvâb, Cillikiyye şehirlerinin enlem ve boylamları *Etvâl ve Ibn-i Sâid*'den; Yâfâ'nın enlem ve boylamı *Etvâl, Kânûn*'dan; Sukutra'nın enlem ve boylamı *Etvâl, Kânûn ve el Muhtar*'dan aktarılmaktadır. Her kaynaktaki ilgili şehirlerin enlem ve boylamları farklılık arz etmektedir.

⁴⁷⁶ Eberküh, Ebvâ, Ebû Tic, Âbe, Ebiverd, Ahsâ, Bâce, Bâzegîs, Cend, Deyrû'l-Âkûl, Süfâle, Feyrûz-âbâd, Mâkisîn, Nu'mâniye, Vâşcird, Vân, Vahş, Hârûniyye vd. şehirlerin enlem ve boylamları için Sipâhîzâde Mehmed sadece *Etvâl*'e müracaat etmiştir.

⁴⁷⁷ Bazı şehirlerin ise enlem ve boylamı ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemektedir. Bâsilise, Türkistan,

Arapça nüshalarda birden fazla kaynağa dayanılarak verilen enlem ve boylam ölçümleri ile ilgili kaynaklarda farklı bilgiler⁴⁷⁸ sözkonusu olduğu gibi bazen de tüm kaynaklarda aynı bilgiler yer almaktadır⁴⁷⁹.

Sipâhîzâde Mehmed, Arapça nüshalarda yaklaşık sekiz farklı kaynaktan şehirlerin enlem ve boylam ölçülerini aktarırken Türkçe nüshalarda bu kaynaklardan en çok *Etvâl* ve *Kânûn*'daki bilgilere güvenmektedir.

1.1. Azîzî, el-Mesâlik ve'l-memâlik

Hasan b. Ahmed⁴⁸⁰ el-Mühellebî olarak bilinen Azîzî ve eseri hakkında çok detaylı bilgiye sahip değiliz. Bunun en temel nedeni eserinin günümüze kadar ulaşmamasıdır. Mesâlik ve memâlik türü eserler İslâm coğrafyacılığında en çok yazılan kitaplar olmuştur. Birçok coğrafyacının eseri bu adı taşımaktadır.

Azîzî'nin eseri birkaç farklı isimle bilinmektedir. Tam adı *Kütâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik* olan eser *Kütâbü'l-Etvâl* veya *el-Azîzî* olarak da anılmaktadır. Azîzî eserini Fatimi halifesi Ebû Mansur Nizar El-Aziz Billah'a ithaf etmiştir. Eser günümüze kadar ulaşmamış olsa da eserden iktibaslar yapan Yâkût el-Hamevî⁴⁸¹ ve *Takvîmü'l-büldân*⁴⁸² müellifi Ebû'l-Fidâ sayesinde eser hakkında çeşitli malumata erişebilmekteyiz⁴⁸³.

•••••
Cenâh, Cenâdil, Deylem, Abkar, Uzeyb, Kâhire, Kubâziyân, Kerkân, Mâzenderân, Mâsekân, Nakrbent, Nûbe, Nevbahâr, Vezâr, Hâşimiye, Yâbire, Yebrîn, Yesrib, Yermük vd. şehirlerin enlem ve boylamları ile ilgili olarak *Evezahu'l-mesâlik*'te herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

⁴⁷⁸ Enlem ve boylam ölçüleri için farklı bilgiler aktaran kaynaklara örnek olarak aşağıdaki şehirleri ve kaynakları sıralayabiliriz.

Âmid: Etvâl, Kânûn, Resm; Âmul: Etvâl, Kânûn, Resm; Üşmûneyn: Etvâl, Kânûn, Resm; Termiz: Etvâl, Kânûn, Resm.

⁴⁷⁹ Cemkût: Etvâl ve Kânûn (aynı ölçümleri vermektedirler). Kostantîniyye; Etvâl, Kânûn, Resm, İbn-i Said, (hepsi aynı ölçümleri vermektedir.); Vâsıt: Etvâl, Kânûn, Resm, İbn-i Said (Resm ve Etvâl aynı bilgileri vermektedir). Kûfe: Etvâl, Resm, İbn-i Said (Resm ve İbn-i Said aynı değerleri vermektedir.)

⁴⁸⁰ Hasan b. Muhammed olarak da anılmaktadır. S. Maqbul Ahmad, "Coğrafya", *DİA*, C. 8, s. 54.

⁴⁸¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* adlı coğrafya eserinde bu kaynaktan istifade etmiştir.

⁴⁸² Ebû'l-Fidâ, Azîzî'nin eserinden özellikle şehirler kısmında çokça istifade etmiştir. Sipâhîzâde Mehmed'te *Takvîmü'l-büldân*'da geçen yerleri *Evezahu'l-mesâlik*'e almıştır.

⁴⁸³ Bu müellifler dışında Timurîlular döneminin ünlü tarihçi ve coğrafyacısı olan Hâfiz-ı Ebrû (Şihâbüddin Abdullah) memâlik ve mesâlik tarzında Farsça olarak kaleme aldığı *Coğrafya-yı Hâfiz-ı Ebru* adlı eserinde daha önceki dönemlerde yazılan eserlere de müracaat etmiştir. Bu eserler arasında Azîzî'nin de eseri bulunmaktadır. Bkz. S. Maqbul Ahmad, "Coğrafya", *DİA*, C. 8, s. 54; "Hâfiz-ı Ebrû", *DİA*, C. 15, s. 89.

Azîzî'nin *Kûtâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*'i Ebü'l-Fidâ tarafından *Takvîmü'l-büldân*'da çokça kullanıldığından Sipâhîzâde Mehmed de *Evezahu'l-mesâlik*'te kaynak olarak kullanmıştır.

Sipâhîzâde Mehmed, *Evezahu'l-mesâlik*'in Arapça nüshalarında Nehr-i Ebî Fütüs bahsinde Azîzî'den ilk alıntıyı yaparken eserden “Azîzî” olarak bilinen *Kûtâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*” olarak bahseder⁴⁸⁴. Bazı yerlerde ise diğer ismi olan Mühellebî'yi kullanmaktadır⁴⁸⁵.

Sipâhîzâde Mehmed'in Azîzî'den nakille Arapça ve Türkçe nüshalarda yer verdiği bilgilerin mahiyeti çeşitlilik arz etmektedir. Bu bilgiler enlem ve boylam ölçülerinden ziyade bahse konu şehre ve beldeye dair önemli coğrafi bilgilerdir. Azîzî'den alınan bilgiler genellikle hem Arapça hem de Türkçe nüshalarda yer almaktadır.

Sipâhîzâde Mehmed, Azîzî'den genellikle beldeler ile ilgili temel bilgileri almıştır. Bu bilgiler bazen sadece Arapça nüshalarda yer almaktadır.

Nasîbîn şehri bahsinde bu şehrin nereye bağlı olduğu, sahip olduğu nehir Azîzî'den nakledilmiş olup bu bilgiye sadece Arapça nüshalarda şu şekilde yer verilmiştir⁴⁸⁶.

“Kostantîniyye: Kostantîniyye'nin surunun yüksekliği yirmi bir zîra'dır. Azîzî'de şöyle der: Kostantîniyye'nin surlarının irtifası (yüksekliği) yirmi bir zîrâ'dır. On dört muamelesi (savunma yeri) vardır. Halîc, Kostantîniyye'yi şark ve şimalinden dolaşır, garb ve cenubisinde kara vardır.”⁴⁸⁷

Azîzî'nin *Kûtâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik* eserinde yapılan alıntılarının büyük bir kısmı hem Arapça hem de Türkçe nüshalarda bulunmaktadır.

“Kelvâzâ: fî'l-Azîzî: Kelvâzâ şehri, Kelvâzâ ile Bağdâd arası iki fersah, Kelvâzâ ile Nehriüvan arası dört fersah, Kelvâzâ ile Kasr İbn-i Hübeyre arası da altı fersahdır.”⁴⁸⁸

“Kelvâzâ: Bağdâd'a iki fersah yerde bir karye-i meşhûredür. Bundan Nehriüvân'a iki⁴⁸⁹ fersah ve Kasr İbn-i Hübeyre'ye altı fersah yerdür.”⁴⁹⁰

•••••

⁴⁸⁴ NO, vr. 20b.

⁴⁸⁵ NO, vr. 162b. Gazne bahsi.

⁴⁸⁶ Nasîbîn: Azîzî'de, Nasîbîn, Rebîa'nın kasabasıdır, nehrinin adı Hirmâs'dır ve nehirde akarib-i katile (katil akrepler) vardır. NO, vr. 209b.

⁴⁸⁷ NO, vr. 186a.

⁴⁸⁸ NO, vr. 187a.

⁴⁸⁹ NO'de dört fersah denilmiştir.

⁴⁹⁰ RE, vr. 101b.

Sipâhîzâde Mehmed, *Kûtübü'l-mesâlik ve'l-memâlik*'ten aldığı bazı bilgilere Arapça nüshalarda daha geniş yer verirken Türkçe nüshalarda muhtasar olarak değinmiştir. Örneğin, Gazâmis, Senbîl, Hıms ve Tahart şehirlerinde Azîzî'den yapılan alıntılar Türkçe nüshalarda muhtasar olarak yer almaktadır:

“Gazâmis: *fi'l-Azîzî*⁴⁹¹; bir medîne-i celîle ve âmire ve ehledür ve vastında bir kadîm binâr vardır ve üzerinde eser-i binâ-i Rûmî vardır ve ehl-i medîne bunun sıynı neobet ile alurlar ve üzerine zirâ'at iderler ve bunun halkı Berber taifesinden müslimündür.”⁴⁹²

“Senbîl: *fi'l-Azîzî*; Ercân ile arası dört fersaktır. Senbîl iklim-i sâlisden Ahvâz'dandır. ... vd.”⁴⁹³

“Senbîl: *Sîn-i mühmele ve nûn ve bâ-i muvahlide ve müsennât-ı tahtıyye ve lâm ile iklim-i sâlisden Ahvâz'dan bir nâhiyedir. Sâbikan Fârs'a tâbî' idi. Sonra Hûzistân'a tâbî' olmuştur. Bundan Ercân'a on dört fersahdur.*”⁴⁹⁴

“Hıms: *fi'l-Azîzî*⁴⁹⁵; medîne-i Hıms Cünd'ün kasabasıdır ve Nehr-i Maklûb ki Nehr-i Oront'dur bunun üstü yanından akar.”⁴⁹⁶

“Tâhart: *fi'l-Azîzî*⁴⁹⁷; Tahart-ı kadîme Tâhart-ı Abdulhâlık'dır. Bunun ile Tâhart-ı Cedîde arası bir merhaledir. Eski zamanda buna 'Irâk-ı Mağrib derler.”⁴⁹⁸

Sipâhîzâde Mehmed, Arapça nüshalarda Azîzî'den yaptığı bazı alıntıları, Türkçe nüshalarda cümle içerisinde farklı yerlerde ve daha geniş kullanılmıştır:

“Ba'lebek: *fi'l-Azîzî*: Bu eski güzel bir medinedir. Saibe adlı bir mezbahı vardır. Oldukça büyük binaları vardır. Ba'lebek ile Zebdânî arasında on sekiz mîl vardır.”⁴⁹⁹

“Ba'lebek: *Feth-i bâ-i muvahlide [ve sükûn-ı ayn-ı mühmele ve feth-i lâm ve bâ-i muvahlide] ve kâf ile iklim-i râbî'den Dimesk'dan ve tevâbî'inden bir bilâd-ı kadîme-i azîmedür. Sûrı ve kal'a-i hasînesi vardır ve dağ üzerindedir. Ekser binâsı taş iledür ve bunda taşdan kasırlar vardır ki yüksek direkler üzerine binâ olunmuştur ve bunda bir mezbah ya'nî kurban kesecek yer vardır. Sâbiyyeler katında mu'azzamdur ve bunun eşcârı ve enhârı bî-şümardur.*”⁵⁰⁰

491 Kaynak ismi Evzahu'l-mesâlik'te belirtilmiştir. NO, vr. 162a.

492 RE, vr. 87a.

493 NO, vr. 134b.

494 RE, vr. 72b.

495 NO, vr. 103b.

496 RE, vr. 55b.

497 NO, vr. 84b.

498 RE, vr. 45b.

499 NO, vr. 74b.

500 RE, vr. 38b.

Sipâhîzâde Mehmed'in Arapça nüshalarda kaynak ismi vererek yaptığı alıntıları Türkçe nüshalara genellikle kaynak ismi vermeden aldığını daha önce zikretmiştik. Sipâhîzâde Mehmed, Mansûre bahsinde Azîzî'nin ismini vererek yaptığı alıntıyı Türkçe nüshalara aktarırken Azîzî'nin ismini belirtmek yerine “ba'zılar eydür” ibaresi ile bilgiyi başka bir kaynaktan aldığını belirtmektedir.

“Mansûre: Ba'zılar eydür⁵⁰¹; Amr b. Hafs ki Hezârmerd el-Mühellebî [111a] dinilmek ile ma'rûfdur, bunu Hulefâ-i Abbâsiyyenün ikincisi Ca'fer Mansûr zamânında binâ idüp anun lakabı ile tesmiye itmîşdür.”⁵⁰²

Sipâhîzâde Mehmed'in Azîzî'den yaptığı alıntılar içerisinde mesafe ölçümleri de yer almaktadır. Özellikle iki şehir arasındaki mesafeler de Azîzî'den alınmış bilgiler söz konusudur.

“Ahvâz: fi'l-Azîzî, Ahvâz ile Isbahân şehri arasında seksen fersah vardır.”⁵⁰³

“Ahvâz: ... bundan Isfahân'a⁵⁰⁴ seksen fersahdur.”⁵⁰⁵

“Ezre'ât: Bu şehir ... Sınmîn bu şehrin kaidesidir. Ezre'at ile 'Umân arası elli dört mîldir.”⁵⁰⁶

“Ezre'ât: ... 'Umân ile bunun mâbeyni elli mîldür.”⁵⁰⁷

Sipâhîzâde Mehmed, bazı bahislerde bilgiyi tamamen Azîzî'den aktarmaktadır. Buna Cebel-i Kaytak'ı örnek olarak verebiliriz. Arapça nüshalarda “Azîzî'de der ki”⁵⁰⁸ diye başlayan metin başkaca bir kaynak ismi geçmeden devam etmektedir. Türkçe nüshalarda aynı bilgiler yer almaktadır⁵⁰⁹.

Azîzî'nin *Kitâbu'l-mesâlik ve'l-memâlik* adlı eserinin günümüze ulaşmamış olmasına rağmen Ebü'l-Fidâ'dan nakille Sipâhîzâde Mehmed'in aktardığı bilgileri değerlendirdiğimizde oldukça önemli coğrafi bilgileri haiz bir eser olduğunu ifade edebiliriz. Sipâhîzâde Mehmed'in *Evzahu'l-mesâlik* ve Türkçe nüshalarda

.....

⁵⁰¹ *Evzahu'l-mesâlik*'in Arapça nüshalarında Mansûre isminin nereden geldiği Azîzî'den alıntılanarak aktarılıyor. Bu anlatım Türkçe nüshalarda da aynı şekilde aktarılıyor.

⁵⁰² RE, vr. 111a, 111b.

⁵⁰³ NO, vr. 62a.

⁵⁰⁴ *Evzahu'l-mesâlik*'in Arapça nüshalarında Isbahân olarak geçerken Türkçe nüshalarda Isfahân olarak yer almaktadır.

⁵⁰⁵ RE, vr. 31a.

⁵⁰⁶ NO, vr. 46a.

⁵⁰⁷ RE, vr. 22a.

⁵⁰⁸ NO, vr. 35b.

⁵⁰⁹ RE, vr. 19b.

yer verdiği bilgilerin belli bir kısmında Azîzî'nin bu eserine atıfta bulunması bazı şehir ve beldelere ait bilgilerin tamamının Azîzî'den alınmış olması bu hususa önemli bir delildir.

12. Batlamyus, *Resm-i Rub'ul-ma'mûr*

Sipâhîzâde Mehmed, bu kitabı, Batlamyus'un eseri olup Halife Me'mun (197/218/813-833) adına Yunanca'dan Arapça'ya çevrilen eseri olarak tavsif etmektedir⁵¹⁰. Bu eser, Batlamyus'un *Coğrafya* eserinin tercümesidir.

Sipâhîzâde Mehmed *Resm-i Rub'ul-ma'mûr*'dan iki şekilde istifade etmiştir. Bunlardan ilki özellikle göller, nehirler ve dağlar bahislerinde eserden alınan bilgilerdir. Diğeri ise şehirler bahsinde enlem ve boylam ölçülerinin tespittir.

Evezahu'l-mesâlik'in göller, nehirler ve dağlar kısımlarında Sipâhîzâde Mehmed, Batlamyus'un eserine atıfta bulunarak bazı bilgiler vermiştir.

“*Bühayre-i evvel-i Ceyhûn*”daki tek bilgi olan ve *Resm*'den yapılan alıntıda bu gölün enlenminin yüz, boylamının ise kırk yedi derece olduğu belirtilmektedir⁵¹¹.

Nehr-i Ceyhân'da *Evezahu'l-mesâlik*'in Arapça nüshalarındaki tüm bilgiler *Resm-i Rub'ul-ma'mûr*'dan alınmıştır⁵¹². Sipâhîzâde Mehmed bu bilgilerin bir kısmını Türkçe nüshalarda da kullanmıştır. Fakat Türkçe nüshalarda farklı bilgiler de vermektedir:

“*Nehr-i Ceyhân: Âmm-e-i nâs buna Cihân-suyı derler. Bunun aslı Mar'aş'a üç günlük yerden çıkar birkaç ırmağlardur. 'Uyûn-ı Ceyhân dînilmek ile ma'rûflardur*⁵¹³ *ve bu nehir büyüklük-de Fîrât'a karîbdür. Bu nehir Rûm dağlarının arasından şimâlden çıkup cenûba çekilü[p] Missîsa'nun şimâl tarafından geçüp Bahr-i Rûm'a dökülür.*”⁵¹⁴

Sipâhîzâde Mehmed, nehirler bahsinde Nehr-i Ankara⁵¹⁵ ve Nehrü'l-Hindmind⁵¹⁶ başlıklarında da *Resm-i Rub'ul-ma'mûr*'dan alınmış bilgilere yer vermiştir.

• • • • •

⁵¹⁰ NO, vr. 3a.

⁵¹¹ NO, vr. 18; Ebû'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 44.

⁵¹² NO, vr. 22a; Ebû'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 50.

⁵¹³ Buraya kadar olan bilgiler Sipâhîzâde Mehmed'in sadece *Evezahu'l-mesâlik*'in Türkçe nüshalarında verdiği bilgilerdir. Sonrası ise *Resm-i Rub'ul-ma'mûr*'dan alınmış olup hem Arapça hem de Türkçe nüshalarda mevcuttur.

⁵¹⁴ RE, vr. 12b.

⁵¹⁵ NO, vr. 22b.

⁵¹⁶ NO, vr. 27b.

Cebel-i Kermân, Sipâhîzâde Mehmed'in Arapça nüshalarda Batlamyus'un eserinden aldığı bilgilerle kaleme aldığı başlık olup Türkçe nüshalara bu başlığı kullanmamıştır⁵¹⁷.

Sipâhîzâde Mehmed, *Resm-i Rub'u'l-ma'mûr*'dan şehirler bahsinde genellikle enlem ve boylamların ölçüsünde istifade etmiştir:

Ursuf⁵¹⁸, Aksur⁵¹⁹, Berde'a⁵²⁰, Beled⁵²¹, Cûr⁵²², Tâil⁵²³, Kurtuba⁵²⁴, Merve's-şâhicân⁵²⁵ bu şehirlerden bazılarıdır.

Sipâhîzâde Mehmed, Zıkr-i Cebelü'l-Kamer bahsinde *Takvîmü'l-büldân*, *Tezkîre* ve *Resm-i Rub'u'l-ma'mûr*'dan alınan bilgileri karşılaştırmış ve kendi görüşünü de ifade etmiştir:

“Zıkrı Cebelü'l-Kamer: Bu fennün ashâbı bunun zabtında ihtilâf etmişlerdir. Ba'zılar Cebel-i Kamer'dür, gökde olan kamere müzâfîdür demişlerdir. Bu takdîrce, feth-i kâf ve feth-i mîm ile olur. Ba'zılar Kamer, tarıdan ya'nî göz kardan kamaşmasından müştakdur demişlerdir ve ba'zılar Kumr; zamm-ı kâf ve sükûn-ı mîm ile aksâ-yı cenûbda bir cezîrenün ismidür, ana müzâfîdür demişlerdir. Bu dağ, hatt-ı istivânun cenûb tarafında on bir derece yeredür ve bunun garbdan şarka uzunluğı on beş derecedür. Nîl-i Mısr'un menba'ı budur. **Kitâb-ı Resmü'l-ma'mûr'da** bu dağın levni kıızıdır dinilmüşdür. Nasîr-i Tâsî Tezkîre'sinde; “Buna kimse varmamışdır, belki urâkdan görmüşlerdir ki, üzerinde olan kar sebebiyle bir ak dağdır” demişdür. **Sâhib-i Hamâ, Nasîr'ün kelâmına su'âl edüp** demişdür ki; “Bu söz benim katında gayetde müsteb'addur. Zîrâ Cebel-i Kamer, hatt-ı istivânun cenûb tarafında on bir derece yerde olduğı gibi, ‘Aden dahi hatt-ı istivânun şîmâl tarafında on bir derece yeredür. Cemû' zemânda ‘Aden'de kar yağduğı işidilmemişdür, taraf-ı cenûbî[de] hod-hadîd şems ol cânibde olduğıçün daha ıssıdır. Eyle olsa, Cebel-i Kamer'de kar neyler ve **Kitâb-ı Resmü'l-ma'mûr'da** bu dağın levni kıızıdır dinildüğü ki Nasîr'ün levni akdur didüğüne [17a] muhâlifdür” demişdür. Bu fakîr-i dâînün bu su'âle cevâbı budur ki; ülemâ böyle beyân eylemişlerdir ki, harâretiün sebebi, şemsün hem arza kurbi ve hem semt-i

517 NO, vr. 35b.

518 NO, vr. 48a; Ebü'l-Fidâ, **Takvîmü'l-büldân**, s. 238.

519 NO, vr. 57b; Ebü'l-Fidâ, **Takvîmü'l-büldân**, s. 110.

520 NO, vr. 68b; Ebü'l-Fidâ, **Takvîmü'l-büldân**, s. 403.

521 NO, vr. 76b; Ebü'l-Fidâ, **Takvîmü'l-büldân**, s. 284.

522 NO, vr. 97a; Ebü'l-Fidâ, **Takvîmü'l-büldân**, s. 324.

523 NO, vr. 151b; Ebü'l-Fidâ, **Takvîmü'l-büldân**, s. 94.

524 NO, vr. 172a; Ebü'l-Fidâ, **Takvîmü'l-büldân**, s. 174.

525 NO, vr. 198a; Ebü'l-Fidâ, **Takvîmü'l-büldân**, s. 456.

re'se kurbudur. Kezalik, burûdetiün sebebi şemsün hem arzdan hem semt-i re'sden bu'dudur. Eyle olsa, Cebel-i Kamer'i 'Aden'e kıyâs itmenün, belki daha ıssıdır dimenün vechî yokdur ve 'Aden tarafı, Cebel-i Kamer tarafından ıssıdır. Zîrâ 'Aden'ün kıyı şems Cedy evveline varduğı zemândadır. Ol zemânda şems eğerçikim, ehl-i 'Aden'ün semt-i re'sinden cenûb tarafına ba'îd olur, ammâ hadîd-i şems ol cânibde olduğıyçün, şems arza karîb olmak ile burûdetiün bir sebebi mevcûd olmamış olur. Pes, 'Aden'de burûdet eksik olmak ile kar yağmak müyesser olmaz. Ammâ Cebel-i Kamer'ün kıyı, şems Seretân evveline varduğı zemândadır. Ol zemân-da şems, Cebel-i Kamer'ün semt-i re'sinden şimâl tarafına ba'îd olduğı gibi, evc-i şems şimâl cânibinde olduğıyçün arzdan dahi ba'îd olur. Pes, burûdetiün iki sebebi bile mevcûd olmak ile Cebel-i Kamer'de kar yağmak câiz olur. Bu dahi ihtimâldür ki, ol dağ gâyetde yüksek olmak ile kar yağmak câiz ola ve **Kitâb-ı Resm'de** zikr olunan ile **Nasîr'ün kavlini** tevfiğ mümkünür. Zîrâ **Kitâb-ı Resm'de** zikr olunan, karsuz zemânda levni kızıl gördiler dimekdür ve **Nasîr'ün zikr itdüğü** karlu zemânda ak gördiler dimekdür. **Bu fakîrün katında** müsteb'ad olan budur ki, bir dağa kimesne varmayup urâkdan gördükleri takdîrce, Nîl'ün bu dağdan on yerden inmesine hüküm niçe sahîh olur. Vallâhü a'lem. ⁵²⁶

13. İbnü'l-Verdî, Harîdetü'l-'acâib ve ferîdetü'l-garâib

Siraceddîn Ebû Hafs Ömer b. el-Verdî el-Mısırî, Şafî fakihî ve coğrafyacı olarak bilinmektedir⁵²⁷. H. 861/M. 1456-57 yılında⁵²⁸ vefat etmiştir.

Harîdetü'l-'acâib ve ferîdetü'l-garâib adlı eserini H. 822/M. 1419'da telif etmiştir⁵²⁹. Bu eserin telifinde birçok eserden istifade etmiş ve bunları eserinde de belirtmiştir. En çok istifade ettiği eserlerin başında Kazvînî, İbnü'l-Cevzi, İbn-i Fadlan ve Kadî İyâz'ın eserleri gelmektedir⁵³⁰. Eser fasıllar şeklinde ilerlemektedir.

Harîdetü'l-'acâib'in, Sipâhîzâde Mehmed'in kaynakları arasında önemli bir yeri vardır. Bu eserin müellifi İbnü'l-Verdî, Ebü'l-Fidâ'dan yaklaşık bir yüzyıl sonra yaşamıştır. Dolayısıyla bu eser *Takvîmü'l-büldân*'ın kaynakları arasında yer almayıp doğrudan Sipâhîzâde Mehmed'in başvurduğu kaynaklardan biridir.

⁵²⁶ RE, vr. 16b, 17a.

⁵²⁷ Ebû Hafs İbnü'l-Verdî Asgar Sani Siraceddin Ömer Kureşi Maarri İbnü'l-Verdî, **Harîdetü'l-'acâib ve ferîdetü'l-garaib**, tsh. Mahmûd Fahurî, Haleb, Dârü's-Şarki'l-Arabi, 1991, s. 5. (Bundan sonra İbnü'l-Verdî, **Harîdetü'l-'acâib**)

⁵²⁸ İbnü'l-Verdî, **Harîdetü'l-'acâib**, s. 5. Eserin takdim kısmında İbnü'l-Verdî'nin ölümü Miladî Teşrin-i evvel 1457 olarak belirtilmiştir.

⁵²⁹ İbnü'l-Verdî, **Harîdetü'l-'acâib**, s. 5.

⁵³⁰ İbnü'l-Verdî, **Harîdetü'l-'acâib**, s. 5.

Sipâhîzâde Mehmed, İbnü'l-Verdi'nin *Harîdetü'l-'acâib* eserinden *Evzahu'l-mesâlik*'te bazı yerlerde istifade etmiştir. Yaptığı atıfları genellikle kendisinin bizzat *Harîdetü'l-'acâib*'de gördüğünü ifade edererek kullanır.

Sipâhîzâde Mehmed, Bahr-i Okyânûs bahsinde *Takvîmü'l-büldân*'daki bilgileri aktardıktan sonra “*bu abd-i zaîf (kusurunu bilen kul) der ki, Harîdetü'l-'acâib ve ferîdetü'l-garâib'de şöyle zikredilmiş ki*”⁵³¹ diyerek *Harîdetü'l-'acâib*'de Bahr-i Okyânûs'a dair bilgileri *Evzahu'l-mesâlik*'e almıştır⁵³².

Tübbet bahsinde ise son cümlede tüm verdiği bilgileri *Harîdetü'l-'acâib*'den istihraç ettiğini söylemektedir⁵³³. İskenderiyye bahsinde birçok kaynaktan alıntı yaptıktan sonra, “*zikr-i fî Harîdetü'l-'acâib*” deyip uzun bir minareye sahip olduğunu, bu minarenin eskiden şehrin ortasında olduğu ve şehrin yedi kasa-basının olup bunun altısının denizin altında kaldığını⁵³⁴ ve geriye kalan son kasabanın ise şu an mevcut şehir olduğunu belirtir. Türkçe nüshalarda da bu bilgiye yer veren Sipâhîzâde Mehmed, bu minarenin üzerinde gece ve gündüz ateş yıkıldığını ve bu minarede olan aynanın bir tılsımı olduğunu bu tılsım sayesinde oluşan ışığının kuvveti ile denizdeki düşman gemilerinin yakılabildiğini ifade eder⁵³⁵.

Sipâhîzâde Mehmed, diğer birçok kaynak için yaptığı gibi *Harîdetü'l-'acâib*'den yaptığı alıntıları Arapça nüshalarda kaynak ismi belirterek kullanırken Türkçe nüshalarda Bahr-i Rûm (Akdeniz) dışında kaynağa değinmeden aktarmaktadır:

“*Ẓikr-i Bahrî'r-Rûm, ya'nî Akdeniz: ... Harîdetü'l-'acâib sâhibi eydür; ehl-i Sûs ki Garb-ı Aksâ ehlidür dâimâ Endeliüs vilâyetini urup gâret iderler idi. Ehl-i Endeliüs bunların elinden [7b] âciz kalmışlar idi. Âkabet İskender ol diyâra varduğu zamânda bunlar gelüp İskender'e şikâyet itdiler. İskender dahi mühendisler cem' idüp kendüsi bizzât bile Ẓükāk'a hâzır olup Bahr-i Muhît ile Bahr-i Şâm'ı vezn itdiriüp Bahr-i Muhît'i Bahr-i Şâm'dan bir mikdâr yüksek buldılar. Pes andan İskender emr idüp Bahr-i Şâm sevâhilinde olan şehirleri yüksek yerlere kaldurdılar. Ba'dehû Endeliüs ile Tanca mâbeynini yerlî kayalara varınca kazdırup iki tarafa taşdan iki muhkem sed yaptırdı ki ikisinin mâbeyni altı mîl idi. Andan Bahr-i Muhît cânibini kazdırup iki seddün ortalığına suynı salvirüp Bahr-i Muhît'i Bahr-i*

531 NO, vr. 8a.

532 NO, vr. 8a.

533 NO, vr. 84b, 85a.

534 Sipâhîzâde Mehmed, “altısını deniz yedi ibaresini” kullanmıştır.

535 NO, vr. 52b; RE, vr.

Sipâhîzâde Mehmed, *Harîdetü'l- 'acâib*'den Sûs⁵⁴¹, Sîn⁵⁴², Kostantîniyye⁵⁴³, Kal-hât⁵⁴⁴ ve Nûbe⁵⁴⁵ şehirlerinde de istifade etmiştir.

14. Ebû Nasır İsmail b. Hammad el-Cevherî, *Sihâh*

El-Farabî olarak da anılmasına vesile olan Fârâb⁵⁴⁶ şehrinde doğan ve aslen Türk olan Cevherî, *Sihâh* adlı eseriyle tertip anlamında Arap lügatında yeni bir sayfa açmıştır. Cevherî'nin *Sihâh*'ı zeyil, şerh, ihtisar, tenkit ve tercüme olarak birçok müellif tarafından çalışılmıştır. Tam ismi *es-Sihâh tâcü'l-luga ve sıhâhu'l-'Arabiyye* olan eser 1956 yılında Ahmed Abdulgafûr Attâr tarafından 6 cilt olarak neşredilmiştir. 1998'de ise Şehabeddin Ebû Amr tarafından neşredilmiştir⁵⁴⁷.

Cevherî, *Sihâh*'ın girişinde eserin yirmi yedi babdan oluştuğunu her babda ise yirmi yedi faslı ihtiva ettiğini belirtmektedir⁵⁴⁸. Bu yirmi yedi bab ve fasıl ise Arap alfabesindeki yirmi yedi harf ve bu harflerin alfabedeki sıralamasına göre tertip edilmiştir. Bu tertipte Cevherî, her babı kelimenin son harfine göre belirlemiştir. Bâb-ı Elif'teki kelimeler son harfi elif ile biten kelimeleri ihtiva etmektedir. Bâb-ı Elif'in içindeki kelimelerin sıralanması ise yine elif harfinden

⁵⁴¹ NO, vr. 136b.

⁵⁴² Sîn: ...ve iklim-i Sîn'i garb tarafından Sîn ile Hind mâbeyninde olan Sahrâ ve cenûb cânibinden bihâr ve şark cânibinden Muhit-i Maşrûk ve şimal cânibinden arâzi-i Ye'cûc ve Me'cûc ihâta etmiştir. derler ki bunun arzı tûlünden ziyâdedür. Zîrâ, ekâlim-i seb'anun cümlesini müstemildür ve bunda köylerden ve cezîrelerden gayri üç yüz pâre medîne-i kebirîye vardır ve hayvanât-ı acibe fil ve gergedan ve zîrâfa ve bebr [ve] dâbbe-i misk bî-nihâyedür ve sandal ve abnûs ve kâfur ve (...)bî-gâyyedür ve bunda Sîniye derler bir medîne vardır. Mülûk-ı Sîn'in kadîmden taht-gâhlarıdır. (...)ol diyârdan gelen çinilerin balçığıdır bunda olur ve ol bi'l-hak gâyetde beyâz ve şeffâfdır. Bundan düzülen çanağa zehir koysalar zehri taşra vurur derler ve bu bi'l-hak şol kadar çok yatur ki sahibi bundan müntefi' olmaz belki vârisleri müntefi' olur derler. Vilâyet-i Çin'in meşeliklerinde insân vardır ki meymûn gibi çağırur ve meymûn tûyi gibi tûyi olur ve ellerini salıvırdığı vaktin topuklarına trişür ve bir ağacdan bir ağaca kalker ve bilâd-ı Sîn'in verâsında bir niçe çblak tâife vardır. Kimi kıllu ve kimi kilsuzdur. Kaçan şems tulû' itse (...) kaçup mağaralara girirler, tâ şems cânib-i garba varınca andan sonra çıkarlar ve bunlar mantar gibi bir ot ve balık ve yerde olan böceklerdem yerler ve nâhiye-i şimalde bunlara muhâzî saruşın bir çblak tâife dahi vardır. Bunların cimâ'ları behâyim gibidir. Bir dişiye bir niçesi cimâ' ider derler. NO, vr. 150a, 150b; RE, vr.

⁵⁴³ NO, vr. 174b.

⁵⁴⁴ NO, vr. 179b.

⁵⁴⁵ NO, vr. 210a.

⁵⁴⁶ Günümüzde Otrar olarak bilinen aynı zamanda Yengi-kent olarak adlandırılan bu bölge büyük İslâm felsefecisi Farabî'nin de doğduğu yerdir; bkz. Mahmut Kaya, "Fârâbî", *DİA*, 1995, C. 12, s. 145.

⁵⁴⁷ Hulusi Lılıç, "Tâcü'l-luga", *DİA*, C. 39, 2010, s. 356, 357; Hulusi Kılıç, "Cevherî, İsmâil b. Ham-mâd", *DİA*, C. 7, 1993, s. 459.

⁵⁴⁸ Ebû Nasr İsmail b. Hammad Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-luga ve sıhâhu'l-'Arabiyye*, neşr. Şehabeddin Ebû Amr, Beyrut, Dâri'l-Fikr, 1998/1418, C. 1, s. 12. (Bundan sonra Cevherî, *Sihâh*)

başlayıp yâ harfine kadar devam etmektedir. Bu çerçevede Bâb-ı elif, fasl-ı elif ile başlamakta olup ilk kelime Âcâ olmuştur. Bâb-ı elifin son faslı ise fasl-ı yâ olup ilk kelimesi Yâ'yâ' olmuştur.

Sipâhîzâde Mehmed, Cevherî'nin *Şihâh*'ından *Evzahu'l-mesâlik*'in Arapça ve Türkçe nüshalarda yer vermiştir. Cebel-i Kamer bahsinin Türkçe nüshalardaki girişindeki ilk bilgiler *Şihâh*'tan alınmış bilgilerdir. *Evzahu'l-mesâlik*'te bu bilgileri kendisinin *Şihâh*'ta gördüğünü belirtir⁵⁴⁹:

“*Ẓikr-i Cebelü'l-Kamer: Bu fennün ashâbı bunun zabtında ihtilâf itmişlerdür. Ba'zılar Cebel-i Kamer'dür, gökde olan kamere müzâfıdır dimişlerdür. Bu takdîrce feth-i kâf ve feth-i mîm ile olur. Ba'zılar kamer tarfdan ya'nî göz kardan kamaşmasından müştakdur dimişlerdür ve ba'zılar Kumr; zamm-ı kâf ve sükûn-ı mîm ile aksâ-yı cenûbda bir cezîrenün ismidür, ana müzâfıdır dimişlerdür. Bu dağ hatt-ı istivânun cenûb tarafında on bir derece yerdedür ve bunun garbdan şarka uzunluğı on beş derecedür. Nîl-i Mısr'un menba'ı budur.*”⁵⁵⁰

Sipâhîzâde Mehmed, Tih bahsinde buranın bir çöl olduğu⁵⁵¹, Diyâr-ı Bekr'de bu şehrin kime bağlı olduğu⁵⁵² bilgisini ve Sedûm⁵⁵³ ile Trâk⁵⁵⁴ bahsinde kelimelerin kökeni ile ilgili detayları *Şihâh*'tan almıştır.

Sipâhîzâde Mehmed'in *Şihâh*'tan yaptığı geniş alıntılardan bir diğeri ise Dûmetü'l-cendel şehri içindir. Sipâhîzâde Mehmed, bu bilgiye hem Arapça hem de Türkçe nüshalarda yer vermiştir.

“*Dûmetü'l-cendel: Zamm-ı dâl-ı mühmele ve ba'zılar katında feth ile ve sükûn-ı vâv ve feth-i mîm ve müsennât-ı fevkıyye ve elif ve lâm ve feth-i cîm ve sükûn-ı nûn ve feth-i dâl-ı mühmele ve lâm ile, Dimeşk'a on yedi merhale ve Medîne'ye on üç merhale yerde, Şâm ile Trâk mâbeynini fâsıl bir mevzî'dür.*”⁵⁵⁵

549 NO, vr. 31a.

550 RE, vr. 16b; NO, vr. 31a; Cevherî, *Şihâh*, C. 2, s. 798.

551 NO, vr. 89b, Cevherî, *Şihâh*, C. 6, s. 2229.

552 NO, vr. 115b; RE, vr. 62b; Cevherî, *Şihâh*, C. 2, s. 817.

553 NO, vr. 128a, 128b; Cevherî, *Şihâh*, C. 5, s. 1949.

554 NO, vr. 187a; Cevherî, *Şihâh*, C. 5, s. 1523.

555 NO, vr. 114b, 115a; RE, vr. 62a; Cevherî, *Şihâh*, C. 5, s. 1923.

15. Fîrûzâbâdî, Kāmûs (Kāmûsu'l-Muhîl)⁵⁵⁶

Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhamed b. Ya'kub b. Muhammed b. İbrahim eş-Şîrâzî el-Fîrûzâbâdî (ö. 817 / 1415), İslâm dünyasının en önemli lügatlerinden olan *Kāmûsü'l-Muhîl*'in müellifi olarak meşhur olmuştur⁵⁵⁷. Fîrûzâbâdî hayatının uzun döneminde hadis ilmi ile meşgul olurken aynı zamanda lügat, tefsir ve tarih alanında da eserler vermiştir⁵⁵⁸.

Eserde fasl ve bâb şeklinde bir sıralama yapılmıştır. Bâb, kelimenin son harfini fasl ise kelimenin ilk harfini ifade etmektedir. Eserin sıralaması “bâb” ı (kelimenin son harfi) esas alarak “fasl”a (kelimenin son harfi) göre ilerlemektedir. Aradaki harfler de alfabetik sıraya göre ilerlemektedir. Eserde Arapça lügatlerde ilk defa kullanılan bazı kısaltmalar da⁵⁵⁹ bulunmaktadır⁵⁶⁰.

Kāmûs müellifinin Ebü'l-Fidâ'dan yaklaşık bir yüzyıl⁵⁶¹ sonra yaşamış olması hasebiyle bu eser Sipâhizâde Mehmed'in doğrudan müracaat ettiği kaynaklar arasında yer almaktadır. Sipâhizâde Mehmed, Fîrûzâbâdî'nin *Kāmûsu'l-Muhîl*'inden çok yerde istifade etmiştir.

Cebelü's-Selc ve Cebel-i Lübnân ve Cebelü'l-Lükkâm bahsinde *Kāmûs*'tan yaptığı alıntı için *Evzahu'l-mesâlik*'te kaynak adı belirtirken Türkçe nüshalarda sadece bilgiye yer vermiştir:

“Cebelü's-Selc ve Cebel-i Lübnân ve Cebelü'l-Lükkâm: ... ve Dimeşk üzerine nâzır olan yerine Cebel-i Kâsiyûn derler; feth-i kâf ve elif ve sîn-i mühmele ve zamm-ı müsemmât-ı tahtıyye ve vâv ve nûn ile, ba'dehû Ba'lebek'ün taraf-ı garbîsine uğrayup Ba'lebek'e mukâbil olan yerine Cebel-i Lübnân derler; zamm-ı lâm ve sükûn-ı bâ-i muvahhide ve feth-i nûn ve elif ve nûn ile, Ba'lebek'i tecâvüz edüp Trâblus'un şark tarafına geldiği yerde Cebel-i 'Akkâr derler; feth-i ayn-ı mühmele ve kâf-ı müşeddede ve elif ve râ'-i mühmele ile, bu dağda bir hisârün ismidir. Ba'dehû şimâlen mümtedd olup, Hısn-ı Ekrâd'ı tecâvüz edüp, Hıms ve

⁵⁵⁶ Sipâhizâde Mehmed *Evzahu'l-mesâlik*'in Mukaddimesinde bu eseri ifade ederken sadece Kāmûs olduğunu belirtip müellifine değinmemiştir. NO, vr. 3a.

⁵⁵⁷ Hulusi Kılıç, “Fîrûzâbâdî”, *DİA*, C. 13, 1996, s. 142.

⁵⁵⁸ Fîrûzâbâdî'nin eserleri için bkz. Hulusi Kılıç, “Fîrûzâbâdî”, *DİA*, C. 13, s. 143-145.

⁵⁵⁹ Cim harfi çoğul, dâl harfi şehir ismi, te harfi köy ismi, mim harfi ma'rûf gibi anlamlarda kullanılmıştır.

⁵⁶⁰ Hulusi Kılıç, “*Kāmûsu'l-Muhîl*”, *DİA*, C. 24, 2001, s. 287. Arap lügatının iki önemli eseri olan *Kāmûs* ile *Sihâh*'in bir karşılaştırılması Ahmet Suphi Furat tarafından yapılmıştır. Ahmet Suphi Furat, **el-Fîrûzâbâdî'nin es-Sihâh'ı Tenkidi** (profesörlük takdim tezi) 1978, İSAM Ktp., nr. 586. *Kāmûs* ile ilgili için bkz. s. 40-60.

⁵⁶¹ Ebü'l-Fidâ'nın ölümü H. 732/M. 1331-32, Fîrûzâbâdî'nin ölümü ise H. 817/M. 1414-15 yılındadır.

*Hamâ ve Şizer ve Efâmîyye semtlerine geldiği yerlerde Cebel-i Lükkâm derler; [19a] zamm-ı lâm ve feth-i kâf ve elif ve mûm ile...*⁵⁶²

Burada *Kāmûs*'tan yapılan alıntı *Takvîmü'l-büldân*'da mevcuttur. Ancak *Takvîmü'l-büldân*'da kaynak adı belirtilmemiştir. *Evzahu'l-mesâlik*'te Sipâhîzâde Mehmed ise kaynağı belirtmiş ve dolayısıyla kaynağı bizzat kendisi görmüştür.

Ürdün şehrinde Sipâhîzâde Mehmed, *Lübâb*, *Şihâh* ve *Kāmûs*'tan alıntılar yapmıştır. Bu başlık *Takvîmü'l-büldân*'da olmayan bir başlıktır. *Takvîmü'l-büldân*'da ise göller bahsinde Nehr-i Ürdün başlığı yer alıp bu başlıkta farklı bilgiler mevcuttur. Dolayısıyla *Lübâb*, *Şihâh* ve *Kāmûs*'tan doğrudan yapılan alıntılar bu eserlere Sipâhîzâde Mehmed'in eriştiğini göstermektedir.

“Ürdün: Zamm-ı hemze ve sükân-ı râ ve zamm-ı dâl-ı mühmeleteyn [23a] ve teşdîd-i nûn ile Şâm'da bilâd-ı Gavr'dan bir şehirdür ve bunda bir azîm nehir vardur yukarıda zikr olunmuşdur.”⁵⁶³

Takvîmü'l-büldân'da olmayıp, Sipâhîzâde Mehmed'in *Evzahu'l-mesâlik*'te kaleme aldığı şehirlerden biri de İlyâ'dır. Bu şehir içindeki bazı bilgileri de *Kāmûs*'tan alan Sipâhîzâde Mehmed, *Evzahu'l-mesâlik*'te kaynak adını belirtmiştir.

“İlyâ: Kesr-i hemze ve sükân-ı müsennât-ı tahtîyye ve kesr-i lâm ve elif-i memdûde veyahud maksûre ile ve İlyâ müsennât-ı tahtîyye ve kasr ile Beytü'l-makdis'ün isimdür.”⁵⁶⁴

Sipâhîzâde Mehmed, Besâ⁵⁶⁵, Beyt-i Habrûn⁵⁶⁶, Beytü'l-makdis⁵⁶⁷ Tâif⁵⁶⁸, Kûfe⁵⁶⁹ şehirlerinde de *Kāmûs*'tan istifade etmiştir.

⁵⁶² NO, vr. 33b; RE, vr. 18b, 19a.

⁵⁶³ NO, vr. 47b; RE, vr. 22b, 23a.

⁵⁶⁴ NO, vr. 63a; RE, vr. 31b.

⁵⁶⁵ NO, vr. 72a.

⁵⁶⁶ NO, vr. 80a.

⁵⁶⁷ NO, vr. 80b-82a.

⁵⁶⁸ NO, vr. 151b.

⁵⁶⁹ *Kûfe*: Kaçan kavmi giderseler bunun mevzi'inden kavmi giderüp bunda nâzîl olduklarıçün Kûfe dnuılmışdır derler. Yâ'sûbu'l-muvahhidîn ve râbî'ü'l-Hülefâ-i'r-Râşidîn essedâllâhu'l-gâlib Ali b. Ebî Tâlib bunda maktûl ve medfûndur. Meşhed-i münevvereleri ve merkad-ı mutahharaları maksad-ı aksâ-yı âlem ve matlab-ı a'lâ-yı benî âdem idüğü meşhûrdur ve Hazret-i İmâm-ı A'zam ve (...) ekrem Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit ve efsah-ı füsahâ ve eblağ-ı bülegâ Ebû'l- (...) Ahmedü'l- (...) bundan kopmuşlardur ve bunda bir ev vardur. Hazret-i İdrîs -aleyhi's-selâm- bu evdedür ve semâya bu evden ref' olunmuşdur derler. NO, vr. 188b; RE, vr. 102b.

16. Cemâleddin Kiftî, *Târîhü'l-Hükemâ*

Ebü'l-Hasen Cemâleddin Ali b. Yusuf b. İbrahim b. Abdülvahid eş-Şeybanî el-Kiftî, kısaca İbnü'l-Kiftî (ö. H. 646/M. 1248) olarak bilinen tarihçi aynı zamanda Eyyubiler döneminde çeşitli devlet görevlerinde bulunmuştur⁵⁷⁰. Sipâhîzâde Mehmed, kendisinden Haleb Sultanının veziri olan Vezir Cemâleddin Kiftî olarak bahseder⁵⁷¹.

İhbârü'l-ulema bi-ahbârî'l-hükemâ, kısaca *Târîhü'l-Hükemâ* olarak bilinen meşhur eseri alfabetik sırayla düzenlenmiş olup, mantık, felsefe, matematik, astronomi, botanik ve tıp alanında çalışan Grek, Süryânî ve İslâm bilgin-düşünürünün biyografisiyle eserleri ve bunların tercümeler döneminde kimler tarafından Arapça'ya çevrildiği hususunda bilgi içermekte, dolayısıyla bilim, kültür ve medeniyet tarihinin en değerli kaynaklarından biri olma özelliğini taşımaktadır⁵⁷².

Sipâhîzâde Mehmed, bu eserden birkaç yerde istifade etmiştir. Feremâ bahsinde; “*Bu abd-i za'îf der ki; Haleb Sultanının veziri olan Vezir Cemâleddin Kiftî'nin Târîhü'l-Hükemâ'sında zikredilir ki*”⁵⁷³ diye söze başlayıp Câlînos hekim ile ilgili tarihi olaylara dair bilgiler aktarmaktadır. Bu bilgilerden sadece Câlînos hekimin kabrinin Feremâ'da olduğu kısmı Türkçe nüshalarda yer almaktadır⁵⁷⁴.

Kelvâzâ şehrinde, *Târîhü'l-Hükemâ*'dan aldığı bilgiyi *zîkr-i fî Tarihi'l-hükemâ* sözüyle *Evzahu'l-mesâlik*'in Arapça nüshalarında⁵⁷⁵ yer veren Sipâhîzâde Mehmed, aynı bilgiyi Türkçe nüshalarda kaynak ifade etmeden kullanmıştır⁵⁷⁶.

Sipâhîzâde Mehmed, Mısır bahsinde bu eserden aldığı uzun bilgiyi, *Bu abd-i fakir der ki; Haleb Sultanının veziri olan Vezir Cemâleddin Kiftî'nin Târîhü'l-Hükemâ'sında gördüm ki*⁵⁷⁷ şeklinde Arapça nüshalarda ifade ederken Türkçe nüshalarda eser ve müellif ismi belirtmeden “*Ashâb-ı târih dimişlerdür*” şeklinde alıntı yapmıştır.

“*Mısır: İklîm-i ma'rûfdur. Ashâb-ı târih dimişlerdür ki İdrîs peygamber (a.m.)*

⁵⁷⁰ Mahmut Kaya, “İbnü'l-Kiftî”, *DİA*, C. 21, 2000, s. 113.

⁵⁷¹ NO, vr. 199a.

⁵⁷² Mahmut Kaya, “İbnü'l-Kiftî”, *DİA*, C. 21, s. 113.

⁵⁷³ NO, vr. 166a.

⁵⁷⁴ RE, vr. 89b.

⁵⁷⁵ NO, vr. 187a.

⁵⁷⁶ “*Kelvâzâ: ... ve bu hükemâ-i Kelzâniyyûn'un şehridür ve buna nisbetde Kelzâniyâ derler, hilâf-ı kıyas üzre.*” RE, vr. 101b.

⁵⁷⁷ NO, vr. 199a.

şer'ât-ı Âdem'e ve Şût'e muhâlefet idenleri nehy idiüp ekseri muhâlefetde kalup ekallî itâ'at idecek mutî' olanlara emr eyledi ki muhâlefet idenlerden munfasıl olup âhir yere göçeler. Bunlara vatanlarından ayrılmak güç gelüp biz bu makâmdan göçecek buncileyin bâbilyonı kanda buluruz didiler. Lugat-ı Süryâniye'de Bâbil deyü nehre derler. Murâdları Dicle ile Fûrât idi. Andan İdrîs -a.m.- itdi; hicret idecek Allâhu Te'âlâ bunlardan gayri bir nehir virür didi. Andan bunlar çıkup seyr idiüp hâlâ Mısr olan mevzi'â geldiklerinde Nîl'i görüp İdrîs -a.m.- hazâ babilyon didi. Ya'ni bu sizin nehrinüz gibi nehirdür. Cemî'ümem [109a] katında bu ekâlîme Bâbil derler idi. İllâ arab değil zirâ arab ba'de't-tufân bu ekâlîme nâzil olan Mısr b. Beysâr b. Hâm b. Nûh ile tesmiye idiüp Mısr derler.⁵⁷⁸

17. Muhammed b. Hüseyin el-Alevî el-Hüseynî, Tuhfetü'l-âdâb fî zikri't-tevârîh ve'l ensâb

Sipâhîzâde Mehmed'in kaynakları arasında yer alan *Tuhfetü'l-âdâb* aynı zamanda Ebü'l-Fidâ'nın *Takvîmü'l-büldân*'da istifade ettiği kaynaklardan biridir.

Sipâhîzâde Mehmed bu eserden yaptığı alıntılara *Evzahu'l-mesâlik*'in Arapça ve Türkçe nüshalarında yer vermiştir. Kûmes bahsinde bu şehrin nisbeti ile ilgili verdiği bilgi Arapça nüshalarda kaynak adı verilerek ifade edilirken Türkçe nüshalarda kaynak belirtilmemiştir.

“Kûmes: ... bir nâhiye-i kebîredür. Kûmes b. Mehlâil b. Kînân ile tesmiye olunmuşdur. Ba'zıların Kûmeş'ün muarrebidir dimişdür ve bunun haddi Bestâm'den Simnân'e varıncadur.”⁵⁷⁹

Sipâhîzâde Mehmed'in, Kâbül bahsinde *Tuhfetü'l-âdâb*'tan aldığı bilgi de yine bu şehrin kime nisbet edildiği ile ilgilidir. Arapça nüshalarda⁵⁸⁰ *Tuhfetü'l-âdâb* ismini verirken Türkçe nüshalarda kaynağı ifade etmemiştir.

“Kâbül: ... Kâbül b. Mehlâtîl b. Keynân ile tesmiye olunmuşdur ve Hind'ün iskelesidir. İhlîlec-i Kâbüli buna mensûbdur.”⁵⁸¹

Diğer örnekler incelendiğinde Sipâhîzâde Mehmed'in *Tuhfetü'l-âdâb*'dan yaptığı alıntıların hemen hemen tamamı şehirlerin kiminle tesmiye edildiği ile ilgilidir.

⁵⁷⁸ RE, vr. 108b.

⁵⁷⁹ NO, vr. 181b; RE, vr. 98b.

⁵⁸⁰ NO, vr. 182b.

⁵⁸¹ RE, vr. 99a.

Sayn⁵⁸², Horâsân (Horâsân b. Yâfes b. Nûh)⁵⁸³, Teflîs (Teflîs b. Havrân b. Yâfes b. Nûh)⁵⁸⁴, Ahvâz (fî Tuhfetü'l-ahzâb; Ahvâz b. Sâm b Nûh)⁵⁸⁵, Ârân-şehr (Ay-rec b. Efrîdûn)⁵⁸⁶, İrmîniyye (İrmîni b. Yafes b. Nûh)⁵⁸⁷, Errân (Errân b. Yâfes b. Nûh aleyhisselam) ve Dûmetü'l-cendel⁵⁸⁸ şehirlerinin isimlerinin dayandığı kişiler hakkındaki bilgiler *Tuhfetü'l-adâb*'dan alınmıştır.

18. Ali b. Ebî Bekr el-Herevî, *Kitâbü'l-işârât fî mâ'rifeti'z-ziyârât*

Seyyah ve Şafi mezhebi âlimi olarak bilinen Herevî, *Kitâbü'l-işârât fî mâ'rifeti'z-ziyârât* eserinde bazı dostlarının isteği üzerine bu eseri kaleme aldığını belirtir. Eserinde Suriye, Filistin, İrâk, el-Cezîre, Yemen, Mısır, Mağrib, Habeşistan, Hindistan, Mâverâünnehr, Horâsân, İran, Azerbeycân, Hicaz, Anadolu, Akdeniz adaları ve İstanbul gibi çoğunu ziyaret ettiği şehir ve ülkelerin tarihi hakkında bilgi vermiş, buralarda gördüğü kabir, türbe, imaretlerle diğer tarihi eserleri tanıtmıştır⁵⁸⁹.

Herevî'den yapılan alıntılar sadece *Evzahu'l-mesâlik*'te yer almaktadır. Sipâhizâde Mehmed, bu bilgileri Türkçe nüshalara almamıştır. Tâif bahsinde “*Ali el-Herevî, Kitâbü'l-işârât fî mâ'rifeti'z-ziyârât'ta der ki*”⁵⁹⁰ şeklinde alıntı yaptığı kaynağa atıfta bulunmuştur.

Dımeşk⁵⁹¹, Hamâ⁵⁹², Ablusteyn⁵⁹³ Sipâhizâde Mehmed'in Herevî'den alıntı yaptığı şehirlerdendir.

.....

⁵⁸² NO, vr. 150a.

⁵⁸³ NO, vr. 106b.

⁵⁸⁴ NO, vr. 87a.

⁵⁸⁵ NO, vr. 62a.

⁵⁸⁶ NO, vr. 62b.

⁵⁸⁷ NO, vr. 49a.

⁵⁸⁸ *Zamm-ı dâl-ı mühmele ve ba'zılar katında feth ile ve süktûn-ı vâv ve feth-i mîm ve müsenmât-ı fevkiyye ve elif ve lâm ve feth-i cîm ve süktûn-ı nûn ve feth-i dâl-ı mühmele ve lâm ile Dımeşk'a on yedi merhale ve Medîne'ye on üç merhale yerde Şâm ile İrâk mâbeynini fâsıl bir mevzî'dür ve Dûme b. Şît b. Âdem'e mensûbdur.* NO, vr. 115a.

⁵⁸⁹ Cevat İzgi, “Herevî, Ali b. Ebî Bekir” *DİA*, C. 17, s. 222.

⁵⁹⁰ NO, vr. 151a.

⁵⁹¹ *Ali b. Ebî Bekr el-Herevî Kitâbü'l-işârât fî mâ'rifeti'z-ziyârât'ta der ki; Burası Kur'ânü'l-azîz'de zikredilen İsa ve annesinin yaşadığı (sekenehâ) yerdir.* NO, vr. 112b – 113a.

⁵⁹² *Herevî Ziyârat olarak biline (ma'ruf) kitabında der ki; Hamâ Têvrat'ta bahsedilen kadim bir şehirdir.* NO, vr. 103a.

⁵⁹³ NO, vr. 43a.

“Tebelbül-ü lugât ya'nî dillerün ihtilâfı bunda olduğün buna Bâbil dinilmişdür. Tebelbül-ü lugâtun sebebi bu olmışdur ki tûfandan sonra hâdis olan evlâd-ı Nüh tekrar bir tûfan dahi vâki' ola deyü havf idüp re'yleri buna müncerr oldu ki bu şehir yerine bir köşk binâ ideler ki başı sakf-ı semâya irişe. Pes bu köşkün binâsına şurû' idüp bu köşk için yetmiş iki burc idüp her burca evlerinde birer âdem ta'yîn ütdiler ki mu'temed olup binâları işledeler. Hak Celle ve Alâ dahi bunlara intikâm idüp dillerini biri birine muhâlif eyleyüp biri birinin sözlerini anlayamadılar, ammâ içlerinden 'Âber bunlara muvâfakat itmeyüp Allâhu Te'âlâ'ya [32b] itâ'atde sâbit olduğün lisân-ı mütegayyer olmayup evvelki lisânı ki lisân-ı 'İbrânîdür amun üzerine baktı kaldı. Bu lisâna lisân-ı 'İbrânî dinildiği 'Âber'e mensûb olduğündür ve Hak Te'âlâ bir kavî rûzgâr gönderüp bu köşki yıkup bunlar müteferrik oldılar. Sâm oğlanları Trâk ve Fârs ve Hind tarafına ve Hâm oğlanları Mısr ve Mağrib tarafına ve Yâfes oğlanları Bahr-i Hazez ve Çin tarafına gıtdiler. Dillere ihtilâf geldiği zamânda evlâd-ı Nüh yetmiş iki bölük oldı.”⁵⁹⁸

22. Ebi'l-Bekâi'n-Nahvî, Şerhu'l-makâmâtü'l-Harîriyye

Sipâhîzâde Mehmed, bu eserden Kûfe bahsinde istifade etmiştir. Eserden aldığı bilgiyi hem Arapça hem de Türkçe nüshalarda kullanmıştır.

Arapça nüshalarda, “Kûfe: ... Şeyh Ebu'l-Bekâi'n-nahvî, fî şerhi'l-makâmât'ta der ki”⁵⁹⁹ şeklinde kaynak ismini belirtirken Türkçe nüshalarda kaynak adına değinmemiştir.

“Kûfe: ... Ba'zılar tekevvi'fî'l-Reml derler. Kaçan kavim müctemi' olsa müslimûn Trâk'ı feth ütdükleri vaktin ve anbara nâzil olduklarında sûri senin bunları incidüp sa'd-ı arz Kûfe'yi ihtiyâr idüp müslimûne bunda mücetmi' olun didi. Anunçün Kûfe dinilmişdür derler.”⁶⁰⁰

23. İmâm Mes'udî, Şerhu'l-makâmâtü'l-Harîriyye

Sipâhîzâde Mehmed'in nadiren kaynak olarak kullandığı eserlerden biri de İmâm Mes'udî'nin, Şerhu'l-makâmâtü'l-Harîriyye adlı eseridir. Sipâhîzâde Mehmed, bu eserden İskenderiyye bahsinde istifade etmiştir. Bu bilgiye Arapça ve Türkçe nüshalarda yer vermiştir.

“İskenderiyye: ... Bu İskenderiyye, ruk'a-i şatranc sûretinde yapılmışdur. Rivâyet olunur ki,

⁵⁹⁸ RE, vr. 32a, 32b.

⁵⁹⁹ NO, vr. 188b.

⁶⁰⁰ RE, vr. 102b.

İskender, bunun dîvârlarını ve ferşlerini gâyetde ak mermer ile yapmışdır. Hattâ yetmiş yıla dek, gâyetde beyazlığından gözlerine kara bez örtmeyince ve siyah libâslar giymeyince, buna kimesne giremezdi. Râhiblerin siyahlar giydikleri, ol sebebdendir derler. Kemâl-i ziyâsından gice ile çırağa ihtiyaç [26a] yok idi ve gicelerde ay aydınlığında, işneye iplik geçirilirdi derler.

Gün batdıktan sonra kimse şehirden taşra çıkamaz idi. Çıkan kimesne[yi] kaparlar idi. Sâhil-i bahrda, koyun güder bir çoban var idi. Dâyimâ bahrdan bir nesne çıkup bunun koyunun alurdu. Çoban bir gün bir yerde gizlenüp, gözleyüp dururken nâ-gâh bahrdan bir 'avret çıkageldi. Heman çoban bunun saçına yapışıp berk tuttu. Ne kadar ki cedd u sa'y etdi, bu 'avret çobanın elinden kurtulamadı. Çoban bu 'avreti evine götürdü. Biri biriyle me'nûs olduklarından sonra 'avret bunlara; "gün battuğından sonra niçün taşra çıkmazsınız" dedi. Bunlar etdiler; "çıkan kimesne[yi] kaparlar." Pes, bu 'avret bunda bir tılsım peydâ etdi ki, andan sonra kimesne kapılmaz oldu. İskenderiyye'de tılsımâtı evvel vaz' iden budur, derler."⁶⁰¹

24. Ebü'l-Fidâ, Muhtasar fî Ahbâri'l-beşer

Sipâhîzâde Mehmed'in *Evzahu'l-mesâlik*'in ana kaynağı olan *Takvîmü'l-büldân*'ın müellifi Ebü'l-Fidâ'nın bir diğer önemli eseri *Muhtasar-ı fî ahbâri'l-beşer* adlı tarih kitabıdır. Hz. Adem'den H. 729/M.1329 yılına kadar gelişen olayları derleyen genel tarih kitabı olan eser 2 cilt halinde basılmıştır.⁶⁰²

Sipâhîzâde Mehmed, Ebü'l-Fidâ'nın bu eserinden birkaç yerde istifade etmiştir:

"Mâkzûniye: fî Ahbâri'l-beşer ... Halîc-i Kostantîniyye'nin şark tarafında bir medinedir."⁶⁰³

"Mâkzûniye: ... Mâkzûniye Halîc-i Kostantîniyye'nin şark cânibindedir."⁶⁰⁴

"Kinde: Kesr-i kâf ve sükûn-ı nûn ve feth-i dâl-ı mühmele ve hâ ile Yemen'de Hadramût kurbında bir vilâyetdür. Kinde b. Afîr b. el-Hârs ile tesmiye olunmuşdur. Kezâ fî'l-Muhtasar-ı ahbâru'l-beşer."⁶⁰⁵

"Ken'ân: Sâhib-i Hamâ Muhtasar fî tarihi'l-beşer'inde bunun arz-ı Sâm olduğunu zikreder."⁶⁰⁶

•••••

⁶⁰¹ NO, vr. 53a, 53b; RE, vr. 25b, 26a.

⁶⁰² Eser hakkında detaylı bilgi için bkz. Ebü'l-Fidâ, **Tarih-i Ebü'l-Fidâ, el-Muhtasar fî Ahbâri'l-beşer**, C. 1, s. 2-6.

⁶⁰³ NO, vr 201a; Ebü'l-Fidâ, **Tarih-i Ebü'l-Fidâ, el-Muhtasar fî Ahbâri'l-beşer** C. 1, s. 59.

⁶⁰⁴ NO, vr. 193a.

⁶⁰⁵ NO, vr. 187b; Ebü'l-Fidâ C. 1, s. 74.

⁶⁰⁶ NO, vr. 187b.

25. Safiyyüddin Bağdâdî, *Merâsidü'l-ittılâ' alâ esmâi'l-emkine ve'l-bikâ'*

Safiyyüddin Abdülmü'min b. Abdülhak el-Bağdâdî'nin Yâkût Hamevî'nin *Mu'cemü'l-Büldân* adlı eserine yaptığı muhtasar olan *Merâsidü'l-ittılâ' alâ esmâi'l-emkine ve'l-bikâ'* coğrafya alanında önemli bir eserdir⁶⁰⁷. Eser, Sipâhîzâde Mehmed'in en çok kullandığı eserlerden biridir. Sipâhîzâde Mehmed, *Merâsidü'l-ittılâ'*ı genellikle bazı bilgileri teyid etmek için kullanmıştır. Bunu da *Evza-hu'l-mesâlik*'te “*kezâ fi'l-Merâsid*” ibaresiyle ifade etmektedir.

Arapça nüshalarda İznik bahsinde *Merâsidü'l-ittılâ'*a yapılan atf Türkçe nüshalarda Nikiyye (İznik'in eski ismi) maddesinde yer almaktadır.

“*Nikiyye: Kesr-i nûn ve sukûn-ı müsemmât-ı tahtıyye ve kesr-i kâf ve feth-i müsemmât-ı mu-haffefe ve hâ ile iklâm-i hâmisden halîc-i Kostantîniyye'nün şark cânibinde bir bühayrenün şimâl ve şark tarafında bir medînedür. Kezâ fi'l-Merâsid.*”⁶⁰⁸

Teftâzân bahsinde zabt-ı esmâ yapıldıktan sonra “*kezâ fi'l-Merâsid*” denilerek bilgi teyid edilmiştir⁶⁰⁹.

Havrân bahsinde verilen ilk bilgilerin sonunda “*kezâ Merâsid*” denilerek bu bilgiler *Merâsidü'l-ittılâ'*'dan teyid edilmiştir.

“*Havrân: Feth-i hâ-i mülhmele ve sukûn-ı vâv ve feth-i râ-i mülhmele ve elif ve nûn ile Dimeşk'un cânib-i kublesinde bir köyleri ve mezra'aları vâfir nâhiyedür. Bunun kasabası Basra ve Ezre'ât'dur. Kezâ Merâsid.*”⁶¹⁰

Bazı şehirlerde *Merâsidü'l-ittılâ'*'dan yapılan alıntılar sadece Arapça nüshalarda mevcuttur. Sipâhîzâde Mehmed, bu bilgilere Türkçe nüshalarda yer vermemiştir. Burtâs⁶¹¹, Restâğfir⁶¹², El-Hattâc⁶¹³ bu şehirlerden bazılarıdır.

Sipâhîzâde Mehmed, Şâm ve Fustât şehirlerinde *Merâsidü'l-ittılâ'*'dan oldukça

.....

⁶⁰⁷ Safiyyüddin Bağdâdî, *Merâsidü'l-ittılâ' alâ esmâi'l-emkine ve'l-bika'*, terc. H. İbrahim Gök, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, C.1, s. 1-3.

⁶⁰⁸ NO, vr. 50a; RE, vr. 116a; Ebü'l-Fedail Safiyyüddin Abdülmü'min İbn Abdülhak el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-ittılâ' alâ esmâi'l-emkine ve'l-bika'*, thk. Ali Muhammed Bicavî, Dârü'l-Ma'rîfe, Beyrut, 1954, C.1, s.66.

⁶⁰⁹ NO, vr. 87a; Safiyyüddin Bağdâdî, *Merâsidü'l-ittılâ'*, C.1, s.266.

⁶¹⁰ NO, vr. 104a; RE, vr. 56a; Safiyyüddin Bağdâdî, *Merâsidü'l-ittılâ'*, C.1, s. 435.

⁶¹¹ NO, vr. 69.

⁶¹² NO, vr. 118b.

⁶¹³ *El-Hattâc: Ebü'l-Mecd'ün Müzîlü'l-irtiyâb'ında bi-fethi'l-hâ ve teşdidü'l-müsemmât-ı fevkiyye ve fethâ ve elif ve hâ-i mu'ceme.* NO, vr. 214b.

geniş bilgiler almıştır. Bu bilgiler için Arapça nüshalarda kaynak adını belirtirken Türkçe nüshalarda herhangi bir kaynak adı verilmemiştir.

“Şâm: İklîm-i ʿorfî maʿrûfudur. Bunu mağrib tarafından Tarsûs'dan Refah'a varınca Bahr-i Rûm ihâta etmişdür ve cenûb cânibinden Refah'dan Tîh-i Benî İsrâîl'e ve Şevbek'e ve Eyle'ye ve Belkâ'ya mümtedd olan hadd ihâta etmişdür ve cihet-i şarkdan Belkâ'dan Sarhad'a ve etrâf-ı Gûta'ya ve Selemye'ye ve Haleb'e ve Bâlis'e mümtedd olan hadd ihâta etmişdür ve şimâl tarafından Bâlis'den Fûrât ile Kal'a-i Necm'e ve Bîre'ye ve Kal'atü'r-Rûm'a ve Sümeysât'a ve Hısn-ı Mansûra'ya ve Behesnâ'ya ve Mar'aş'a ve bilâd-ı Sîs'e ve Tarsûs'a ve Bahr-i Rûm'a mümtedd olan hadd ihâta etmişdür.”⁶¹⁴

“Fustât: Zamm-ı fâ ve ba'zılar katında kesr-i fâ ve sükûn-ı sîn ve feth-i tâ ve elif ve tâ'-i sâniye ile, iklîm-i sâlisden, diyâr-ı Mısr'dan Nîl kenârında bir medîne-i muhdesedir. Hicret'ün yirmi birinde Hazret-i Ömer zemânında Amr b. el-Âs binâ etmişdür. Bu mevzi'de kadûmden bir kasr var idi. Ana Kasr-ı Teb' derler idi. Bunun aslı budur ki, Amr b. el-Âs Mısr'ı feth itmeğe geldiği zemânda bunun halkıyla muhârebe itmek için bir fustât ya'nî kıldan bir ev binâ edüp bi-avnillâh-i Te'âlâ Mısr'ı feth edüp İskenderiyye'ye gitmek murâd idiniüp fustâtı bozmağa emr eyledikde gördiler ki, bunun üstünde bir kuş yumurdlamış. Pes, Amr b. el-Âs fustâtı bozmağa koymayıp üzerine müvekkil koydu ki, tâ bu kuş yürüsün çıkarıp uçurmayınca buna kimesne değmeye. Andan İskenderiyye'ye varup altı ay üzerinde durup âkıbet anı dahi feth edüp Hazret-i Ömer'e mektup ırsâl [edüp] İskenderiyye'de sâkin olmağa icâzet istedi. Hazret-i Ömer dahi mektup ırsâl edüp benimle Müslimûn mâbeyninde bahr ve nehir olan yerde sâkin olma dedi. Amr b. el-Âs kanda [90a] sâkin olalum deyu ashâbıyla müşâvere etdikde ashâbı yine senin fustâtun katında sakin olalum dediler. Andan gelüp bu mevzi'de evler binâ edüp bir şehir etdiler. Fustât taht-gâh-ı diyâr-ı Mısrîyye idi. Sonra Mısr'a Ahmed b. Tîlûn vali olunup Mısr'un şimâl cânibinde katâyî' ve câmi'-i Tîlûn dinilmek ile ma'rûf olan câmiü binâ etdi.”⁶¹⁵

Eserin İçinde Kullanılan Diğer Kaynaklar

Sipâhizâde Mehmed'in Mukaddimedeki listede ismini verdiği kaynakları dışında bu listede yer almayan ancak metin içerisinde adını belirttikten istifade ettiği eserler de bulunmaktadır. Bu eserlerin bazıları *Evezhu'l-mesâlik*'te çokça kullanılmıştır.

•••••

⁶¹⁴ NO, vr. 139b, 140a. RE, vr. 75a; Safiyyüddin Bağdâdî, **Merâsidü'l-ittıla'**, C.1, s. 435.

⁶¹⁵ NO, vr. 167a; RE, vr. 89b, 90a. Safiyyüddin Bağdâdî, **Merâsidü'l-ittıla'**, C. 3, s. 1036.

26. İbn-i Saîd, *Kitâb-ı Coğrafya*

Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Musa b. Muhammed b. Abdülmelik ibn-i Saîd el-Mağribî, kısaca İbn-i Saîd⁶¹⁶ olarak meşhur olmuştur. H. 610 / M. 1286 yılında Endülüs Emevileri hâkimiyeti altında olan Granada yakınlarında doğmuştur⁶¹⁷, Hac yolculuğu esnasında babasının İskenderiyye'de ölümü üzerine Endülüs'e geri dönmeyip Kahire, İskenderiyye ve Tunus'ta bulunmuştur. Edebiyat, şiir, tarih ve coğrafya alanında eserleri mevcuttur⁶¹⁸, İbn-i Saîd, Marinus ve Ptolemaios'un (Batlamyus) eserlerine verdiği “geographica” kelimesinin Arapçalaşmış hali olan “cuğrâfiya”yı eserinin ismi olarak kullanan İslâm coğrafyacılarının başında gelir⁶¹⁹.

Kitâbü'l-Coğrafya olarak bilinen *Bastü'l-arz fi't-tûl ve'l-arz (Coğrafya fi'l-ekâlîmi's-seb'a)*⁶²⁰ adlı coğrafya eserinde Batlamyus ve İdrîsî ekolünü takip etmiştir⁶²¹. Eserinde yeryüzünün yedi iklime göre ele alan İbn-i Saîd bu iklimlerin altında tanıttığı yerlerin enlem ve boylamlarını vermiştir. Eserinde kendi çağdaşı olan kaynaklara da müracaat eden İbn-i Saîd, kendinden bir yüzyıl önce yaşayan Şerif İdrîsî'ye göre daha yeni ve geniş bilgiler vermiştir.

İbn-i Saîd'in *Kitâb-ı Coğrafya*'sı Ebü'l-Fidâ tarafından sıkça kullanılan eserlerin başında gelmektedir. Sipâhîzâde Mehmed de bu esere *Evzahu'l-mesâlik*'te sıkça başvurmuştur. Sipâhîzâde Mehmed, İbn-i Saîd'in *Kitâb-ı Coğrafya*'sını *Evzahu'l-mesâlik*'te kaynak adı belirterek kullanmıştır. Yalnız bu eserin ismine Mukaddime'de bahsettiği eserler içerisinde yer vermemiştir.

www.tuba.gov.tr

.....

⁶¹⁶ el-Muğrib fi hule'l-Mağrib adlı coğrafya eseri hasebiyle İbn-i Saîd el-Mağribî, Endülüs'de doğup büyüdüğü için de İbn-i Saîd el-Endülüsî olarak da anılmaktadır.

⁶¹⁷ Recep Uslu, “İbn Saîd Mağribî”, *DİA*, C. 20, s. 302.

⁶¹⁸ Eserleri için bkz. Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Musa İbn Saîd el-Mağribî, *el-Muğrib fi hule'l-Mağrib*, thk. Şevki Dayf, Dârü'l-Maârif, Kahire, 1978, C. 1, s. 1-22;

⁶¹⁹ Sayyid Maqbul Ahmad, *Coğrafya*, *DİA*, C. 8, s. 59.

⁶²⁰ İbn-i Saîd'in eseri *Kitâbü'l-Coğrafya* adıyla 1970 yılında Beyrut'ta basılmıştır. Ancak bu basıma İstanbul kütüphanelerinde erişilememiştir. Ayrıca eser 1958 yılında Juan Vernet Gines tarafından *Libro de la extension de la tierra en longitude y latitud* ismiyle İspanyolca'ya çevrilip basılmıştır. Bkz. Recep Uslu, “İbn Saîd Mağribî”, *DİA*, C. 20, s. 304.

⁶²¹ Sayyid Maqbul Ahmad, *Coğrafya*, *DİA*, C. 8, s. 59; Recep Uslu, “İbn Saîd Mağribî”, *DİA*, C. 20, s. 304.

27. İbn-i Havkal, *Sûretü'l-Arz* (*Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik*)

X. yüzyılın önemli İslâm coğrafyacılarından olan Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ali en-Nasîbî el-Bağdâdî çocukluk ve gençlik yıllarında Nusaybin, Musul ve Bağdat'ta yaşamıştır. 943'ten 973'e kadar otuz yıllık süreçte belli faslarla seyahatelerde bulunmuş ve bu seyahatleri esnasında Arabistan yarımadasının bir kısmını, Kuzey Afrika, İspanya, Büyük Sahra'nın güneyini, Mısır, Doğu Anadolu, Batı Türkistan ve Sicilya'yı gezmiştir. Belh Coğrafya ekolünün önemli temsilcilerinden olan İbn-i Havkal seyahati esnasında Ebû Zeyd el-Belhî'nin⁶²² talebesi Istahrî ile tanışmış ve onun hocası olan Belhî'nin *Süverü'l-ekâlîm* adlı eserinde etkilenecek *Sûretü'l-arz* adlı coğrafya eserini telif etmiştir. Bu seyahatleri esnasında Belh ekolünden etkilenmiş ve bu ekolün önemli temsilcilerinden biri olmuştur. Belh ekolünün en belirgin özelliği olan İslâm coğrafyasının ön planda olduğu anlatım İbn-i Havkal'ın eserlerinde de görülmektedir⁶²³.

İbn-i Havkal'ın *Sûretü'l-arz* eseri, Belh ekolüne uygun olarak İslâm dünyasını ayrıntılı bir şekilde anlatan coğrafi bir eserdir. Eser mukaddime ve iki temel bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerin ilkinde dünya haritası ve eserin tertibi ile bilgiler veren İbn-i Havkal ardından Arap yarımadası, Basra körfezi, Kuzey Afrika, Endülüs, Sicilya, Mısır, Suriye, Akdeniz, Cezire ve 'Irâk bölgeleri hakkında bilgi vermektedir⁶²⁴. Anlatılan her bölgenin haritası açıklamalı olarak eserde yer almaktadır. İbn-i Havkal eserin ikinci kısmında İran, Azerbeycân, Sind, Horâsân, Sicistan, Hazar bölgesi ve Batı Türkistan kısımlarını ele almıştır. Eserini elde ettiği bilgilerler ikinci defa telif eden İbn-i Havkal döneminin ve öncesinin coğrafya eserlerini incelemiş, kendi seyahatlerinde elde ettiği bilgilerle diğer kaynakların bilgilerini karşılaştırarak özgün bir eser ortaya çıkarmıştır⁶²⁵.

Ebû'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*'ın dibâce kısmında eserinin telif sebebini anlatırken daha önce yazılmış coğrafi eserler hakkında da bilgi vermektedir. Bu çerçevede

• • • • •

⁶²² Belh Coğrafya Okulunun kurucusu olan Ebû Zeyd Ahmed b. Sehl el-Belhî'nin hayatı ve eserleri için bkz. İlhan Kutluer, "Ebû Zeyd Belhî", *DİA*, C. 5, s. 412-414. **Hududü'l-âlem mine'l-maşrik ile'l-magrib**, translated and explained by Vladimir Fedorov Minorsky, ed. Fuat Sezgin, Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993, s. 4-10; **Hududü'l-âlem mine'l-maşrik ile'l-magrib**, yay. V. Minorsky, çev. Abdullah Duman, Murat Ağan, Kitabevi, 2008, İstanbul, s. 4-8.

⁶²³ Ramazan Şeşen, "İbn Havkal", *DİA*, C. 20, 1999, s. 34.

⁶²⁴ Ramazan Şeşen, "İbn Havkal", *DİA*, C. 20, 1999, s. 34.

⁶²⁵ Ramazan Şeşen, "İbn Havkal", *DİA*, C. 20, 1999, s. 34.

ismini belirterek ilk bahsettiği eser *Kûtâb-ı İbn-i Havkal*'dır⁶²⁶. Ebü'l-Fidâ'ya göre bu eser şehirlerin özellikleri hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Yalnız İbn-i Havkal eserinde bu şehirlerin (bilâd) okunuşlarını göstermemiştir. Bununla birlikte bu şehirlerin boylam ve enlemlerine dair bir bilgi de kitapta yer almamaktadır. Ebü'l-Fidâ, tüm bu gerekçelerin sonucu olarak İbn-i Havkal'ın kitabında bahsettiği yerlerin neresi olduğu (isimleri okunamadığından) ve hangi bölgede yer aldığı bilgilerine erişilemediğinden bu durumun kitapta anlatılan bilgileri anlamsız kıldığını belirtmektedir.

28. Kıyâs

Sipâhîzâde Mehmed'in şehirlerin enlem ve boylam dereceleri için kullandığı kaynaklardan biri olan *Kıyâs*, *Takvîmü'l-büldân*'da Ebü'l-Fidâ'nın da enlem ve boylamlar için müracaat ettiği eserlerden biridir. Sipâhîzâde Mehmed bu eseri *Takvîmü'l-büldân*'daki bilgiler üzerinden kullanmış olmalıdır. “*Mine'l-Kıyâs*”, “*el-Kıyâs*” ibareleri ile kaynağı ifade eden Sipâhîzâde Mehmed bazı şehirlerde sadece *Kıyâs*'tan bilgiler aktarırken bazı şehirlerde *Kıyâs* ile birlikte farklı kaynaklardan da enlem ve boylam ölçülerini almıştır.

Bâb⁶²⁷, Bârîn⁶²⁸, Aclûn⁶²⁹, Kerş⁶³⁰, Hattâc⁶³¹, Hediye⁶³² Kostantîniyye⁶³³, Yâfâ⁶³⁴, Kûfe⁶³⁵, Kerk⁶³⁶ ve Feyyûm⁶³⁷ Sipâhîzâde Mehmed'in enlem ve boylamlar için *Kıyâs*'ı kaynak olarak gösterdiği şehirlerden bazılarıdır. Bu şehirlerden Bâb, Bârîn, Aclûn, Kerş, Hattâc ve Hediye şehirlerinin enlem ve boylamlarında sadece *Kıyâs* kaynak olarak ifade edilirken; Yâf'da *Kıyâs*'la birlikte *Kânûn* ve *Etvâl*, Kostantîniyye'de *Kıyâs* dışında *Etvâl*, *Kânûn*, *Resm*, ve İbn-i Saîd'e de müracaat edilmiştir.

•••••

⁶²⁶ Ebü'l-Fidâ, İbn-i Havkal'ın Sûretü'l-arz eserinden bu şekilde bahsetmektedir.

⁶²⁷ NO, vr. 23a.

⁶²⁸ NO, vr. 65a.

⁶²⁹ NO, vr. 156a.

⁶³⁰ NO, vr. 185a.

⁶³¹ NO, vr. 214b.

⁶³² NO, vr. 214b.

⁶³³ NO, vr. 184b.

⁶³⁴ NO, vr. 217b.

⁶³⁵ NO, vr. 188b.

⁶³⁶ NO, vr. 185a.

⁶³⁷ NO, vr. 168b.

29. *Şerhü'l-Çağmînî li'l-Abîdî*

Hârezm'in bir kasabası olan Çağmîn'de dünyaya gelen tam ismi Mahmud b. Muhammed b. Ömer el-Çağmînî el-Hârizmî⁶³⁸ olan Çağmînî astronomi, matematik ve tıp alanında eserler ve şerhler yazmıştır. En meşhur eseri astronomi alanında yazmış olduğu *el-Mûlahhas fi'l-hey'e*'dir. Bu eseri Osmanlı medreselerinde de uzun süre ders kitabı olarak okutulmuştur. Esere birçok şerh ve bu şerhlere de birçok haşiye yazılmıştır. Çağmînî'nin eserine yazılan en önemli şerhlerden biri de Kadızâde-i Rûmî'nin yazdığı *Şerhu'l-Mûlahhas fi ilmi'l-hey'e*'dir⁶³⁹. Bu şerh de Osmanlı medreselerinde orta seviyeli ders kitabı olarak okutulmuştur⁶⁴⁰.

Sipâhîzâde Mehmed *Evezahu'l-mesâlik*'te istifade ettiği şerhi *Şerhü'l-Çağmînî li'l-Abîdî* olarak ifade etmektedir. Çağmînî'nin eserine yapılan bu şerhin kime ait olduğu tespit edilememiştir. Bu şerh *Takvîmü'l-büldân*'ın kaynaklarından olmayıp *Evezahu'l-mesâlik*'te Sipâhîzâde Mehmed'in nadiren kullandığı kaynaklardan biridir. Fârs bölgesine ait bazı şehirlerin enlem ve boylamlarına dair bilgiler bu eserden alınmıştır. Bu şehirler arasında Tebrîz bulunmaktadır. Tebrîz'in enlem ve boylamı için *Kânûn* İbn-i Saîd ile birlikte *Şerhü'l-Çağmînî li'l-Abîdî*'ye de müracaat eden⁶⁴¹ Sipâhîzâde Mehmed Türkçe nüshalarda bu enlem ve boylam derecelerinde *Şerhü'l-Çağmînî li'l-Abîdî*'ye itibar etmemiştir⁶⁴².

30. *Zîc*

Zîc, aslen Farsça bir kelime olup kelime anlamı “iplik, tel, giriş, paralel ipler dizisi” anlamına gelmektedir. Sözlüklerde terim anlamı olarak “yıldızların yerlerini ve dolaşmalarını göstermek için hazırlanmış cetvellere” denir. İslâm bilim tarihi literatüründe gözlemler sonucu elde edilen verilerle oluşan astronomi cetvellerine zîc denilmektedir. Astronomi alanında yapılan gözlemlerin sonuçlarının tablolar halinde yer aldığı zîciler İslâm medeniyetinde oldukça meşhurdur. IX. yüzyıl ile XIX. yüzyıl arasında 200'ü aşkın zîc yazıldığı tahmin

•••••

⁶³⁸ Yaşadığı yüzyıl ve ölüm tarihi ile ilgili oldukça farklı görüşlerin olduğu Çağmînî'nin hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Bkz. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1819-1820; Sadettin Ökten, “Çağmînî”, *DİA*, C. 8, s. 183.

⁶³⁹ İhsan Fazlıoğlu, *Kadızâde-i Rûmî*, *DİA*, C. 24, s. 99.

⁶⁴⁰ Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İstanbul 1997, I, 275-285, 370-388; İhsan Fazlıoğlu, *Kadızâde-i Rûmî*, *DİA*, C. 24, s. 99.

⁶⁴¹ Her üç eserin de Tebrîz'in enlem ve boylamında dair verdikleri bilgiler farklıdır. Bkz. NO, vr. 85a.

⁶⁴² RE, vr. 46a.

edilmektedir. Ancak bunların birçoğu günümüze ulaşmamıştır. Günümüze ulaşan zîcler arasında en meşhurlarından bazıları *Ẓicü'l-Hârizmî*, *Ẓic-i İlhâni* ve *Ẓic-i Uluğ Bey*'dir

Âyâs bahsinde enlem ve boylam derecesi için sadece *Ẓic* eserinden istifade edilmiştir⁶⁴³. Türkçe nüshalarda da bu bilgilere yer vermiştir⁶⁴⁴. Fakat bahsedilen *Ẓic*'in kime ait olduğuna dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Çünkü Sipâhîzâde Mehmed bu kaynağı *Takvîmü'l-büldân*'dan alarak kullanmıştır.

31. Ya'kübî, *Kitâbü'l-büldân* (*Kitâb-ı Ahmedü'l-Kâtib*)

Evzahu'l-mesâlik'te *Kitâb-ı Ahmedü'l-Kâtib* olarak geçen eserin tam ismi sadece bir yerde -Şâm bahsinde- belirtilmiştir: *Kitâb-ı li-Ahmed b. Ebî Ya'küb el-Kâtib fi'l-Mesâlik ve'l-memâlik*⁶⁴⁵. Eserden yapılan diğer tüm alıntılar *Ahmedü'l-Kâtib der ki* veya *Kitâb-ı Ahmedü'l-Kâtib der ki* şeklindedir. Bu eser Sipâhîzâde Mehmed'in *Takvîmü'l-büldân*'dan kullandığı kaynaklardan biridir.

Ya'kübî⁶⁴⁶, XIX. yüzyılda yaşamış önemli bir tarihçi, seyyah ve coğrafyacıdır. Dedesi ve babasının idari görevleri hasebiyle siyasi olayları yakından takip etmiştir. Bağdat'ta doğup büyümüş ardından geniş bir coğrafyayı gezmiştir. Ya'kübî seyahatleri esnasında Horâsân, Hindistan, Çin, İran, Kuzey Afrika, Endülüs ve Suriye bölgelerini gezmiş, son olarak da Mısır ve Kuzey Afrika'da yaşamıştır⁶⁴⁷. En önemli iki eseri tarih üzerine yazdığı *Tarîhu'l-Ya'kübî* ile coğrafya alanında kaleme aldığı *Kitâbü'l-büldân*'dır.

Kitâbü'l-büldân, İslâm dünyasına ait ilk coğrafya kitaplarından biri olup Ya'kübî'nin seyahatleri esnasında gördükleri ve derlediklerini değerlendirip kaleme aldığı bir eserdir⁶⁴⁸. *Takvîmü'l-büldân*'da ve *Evzahu'l-mesâlik*'teki alıntılardan da anlaşılacağı üzere Ya'kübî eserinde şehirlerden, aralarındaki mesafelerden,

643 NO, vr. 42b.

644 RE, vr. 20a.

645 NO, vr. 140a; Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, s. 225, 226

646 Tam ismi, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'küb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kübî olmakla birlikte dedesi Vâzih'a nisbet edilerek İbn-i Vâzih ve babasına nisbetle İbn-i Ebî Ya'küb olarak da bilinmektedir. Ya'kübî, *Ülkeler Kitabı*, çev. Murat Ağarı, Ayışın Yay. İstanbul, 2002, s. 3-9; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 51; Murat Ağarı, Ya'kübî, *DİA*, C. 43, s. 287.

647 Ya'kübî, *Ülkeler Kitabı*, çev. Murat Ağarı, s. 4; Murat Ağarı, Ya'kübî, *DİA*, C. 43, s. 287.

648 Ya'kübî, *Ülkeler Kitabı*, çev. Murat Ağarı, s. 5.

şehirlerin mahiyetinden (kaleleri, büyüklükleri, halkları vd.) ve temel coğrafi bilgilerinden bahsetmektedir. Ya'kübî eserinde Bağdat, Sâmerrâ, İran, Turan, Afganistan, Arabistan, Hindistan, Çin Bizans, Suriye, Mısır, Nûbe, Kuzey Afrika, Sicistan ve Horâsân bölgelerini anlatır⁶⁴⁹.

Ebü'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*'da Ya'kübî'nin bu eserinden istifade etmiş, Sipâhîzâde Mehmed de *Takvîmü'l-büldân*'daki bilgilerden yola çıkarak bu eseri *Evzahu'l-mesâlik*'te kaynak olarak kullanmıştır. Ya'kübî'den aldığı bilgilere genellikle hem Arapça hem de Türkçe nüshalarda yer vermiştir.

Sipâhîzâde Mehmed, Kûmes⁶⁵⁰, Kâsân⁶⁵¹, Vâsît⁶⁵², Âmül⁶⁵³, Ezene⁶⁵⁴ Üsrûşene⁶⁵⁵, Belh⁶⁵⁶, Hucend⁶⁵⁷, Selemiyye⁶⁵⁸, Seyrevân⁶⁵⁹, Şâş⁶⁶⁰ ve Kazvîn⁶⁶¹ şehirlerinde Ya'kübî'nin Kitâbü'l-büldân'ından istifade etmiştir.

32. Nasîr-i Tûsî (Nasîreddin Tûsî), Tezkîre

Sipâhîzâde Mehmed, Zikr-i Cebelü'l-Kamer bahsinde *Takvîmü'l-büldân*, *Tezkîre* ve *Resm-i Rub 'u'l-ma'mûr*'dan alınan bilgileri karşılaştırmış ve kendi görüşünü de ifade etmiştir⁶⁶².

⁶⁴⁹ Ya'kübî, **Ülkeler Kitabı**, çev. Murat Ağarı, s. 5.

⁶⁵⁰ NO, vr. 181b.

⁶⁵¹ “Kâsân, Fergâne'nin kasabasıdır ve güzel bir şehirdir.” NO, vr. 183b.

⁶⁵² “Basra ile Kûfe mâbeyninde olduğün buna Vâsît denilmüşdür ve bundan her birine (Kûfe, Ahvâz, Bağdâd) elliser fersahdur.” NO, vr. 212b; RE, vr. 116b.

⁶⁵³ “Âmül, Bahr-i Deylem üzerindedir.” NO, vr. 42b.

⁶⁵⁴ “Bum ve Tarsûs'ı Hârân er-Reşîd yapmışdur.” RE, vr. 22a; NO, vr. 46a.

⁶⁵⁵ “Üsrûşene'nün dört yüz kal'ası ve nice azîm şehirleri vardur. Ba'zılar Üsrûşene iklim-i hâmisden Semerkand'un taraf-ı şarkısında beş merhale yerde mu'azzam şehirdür dimişlerdür.” RE, vr. 25a.

Evzahu'l-mesâlik'in Arapça ve Türkçe nüshalarında aynı bilgiler yer almasına karşın bilgilerin sıralaması her iki kaynaktaki farklıdır. Arapça nüshalarda metin şu şekildedir: “Ahmedü'l-Kâtib der ki; Üsrûşene, Semerkand'un beş merhale doğusundadır ve Üsrûşene geniş ve güzeldir ve onun dört yüz kalesi olduğu söylenir ve onun büyük şehirleri vardur ve Üsrûşene beşinci iklimdedir.” NO, vr. 51a.

⁶⁵⁶ “Dirler ki Belh bilâd-ı Horâsân'un ortasıdır. Zîrâ bundan şarkan Fergâne'ye mağriben Rey'e ve cenûben Sicistân'a ve Kirmân'a ve Hârezm'e ve Mûltân'a varınca otuz merhaledür.” RE, vr. 40b; NO, vr. 76b.

⁶⁵⁷ “Bundan Semerkand'a yedi merhale ve Şâş'a dört merhaledür.” NO, vr. 106a; RE, vr. 57a.

⁶⁵⁸ “Bum Abdullah b. Sâlih b. Abdullah b. Abbâs b. Abdülmuttalip binâ itmişdür ve bunun ekser sükkâm Benî Haşim'dür.” RE, vr. 72a; NO, vr. 132b.

⁶⁵⁹ NO, vr. 138a.

⁶⁶⁰ NO, vr. 139b.

⁶⁶¹ “Bilâd-ı Cebel'den bir dağ eteğinde Deylem derbendinde bir medînedür.” NO, vr. 173b; RE, vr. 94a.

⁶⁶² Bu örnek Batlamyus, *Resm-i rub 'u'l-ma'mûr* başlığında yer almaktadır.

33. İbn-i Kemâl Paşa, Risâle-i Yâiye fi'l-Lügati'l-Fârisiyye

Sipâhîzâde Mehmed, kaynakları arasında “İbn-i Kemâl Paşa, Risâleti'l-Yâiye fi'l-Lügati'l-Fârisiyye der ki” diyerek bu eseri de zikreder. İrân-şehr bahsinde bu şehrin kurucusu ve oğullarına dair bilgileri bu eserden almıştır. *Evzahu'l-mesâlik*'in Arapça nüshalarda⁶⁶³ kaynak adı belirterek kullandığı eseri Türkçe nüshalarda ismini ifade etmeden kullanmıştır.

“İrân-şehr: Kesr-i hemze ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve feth-i râ'-i mühmele ve elif ve nûn ile ve feth-i şîn-ı mu'ceme ve sükûn-ı hâ ve râ'-i mühmele ile bilâd-ı Irâk ve Fârs ve bilâd-ı Cebel ve Horâsân'un cümlesinin ismidür. İrec b. Ferîdûn ismi ile tesmiye olunmuşdur. Bunun tahkiki budur ki, Ferîdûn'un üç oğlu var idi. Birine Selm ve birine Tûr ve birine İrec derler idi. Ferîdûn, ma'mûre-i 'arzı bunların mâbeynlerinde kismet edüp Selm'e bilâd-ı Rûm'ı ve bilâd-ı Mağrib'i virdi. Tûr'a bilâd-ı Türk ve bilâd-ı Sîn [ve] bilâd-ı Hind'i virdi. İrec'e İrân şehrini virdi. İrân ba'de't-terhûm İrec'in cem'idür. Tûrân Türk[ün] cem'idür. Lakin birisi her birisinin neslinden olan tâifeyün 'âlemi olmuşlardır. Sonra bilâd-ı mezkûrenün 'âlemleri olmuşdur.”⁶⁶⁴

Sipâhîzâde Mehmed, *Evzahu'l-mesâlik*'te Tûrân ve (Ferîdûn oğullarından Tûr ismi ile tesmiye olunmuşdur)⁶⁶⁵ ve Kûfe⁶⁶⁶ şehirlerinde *Risâle-i Yâiye*'den istifade etmiştir.

34. Ebû İshak Sa'lebî, Arâis

Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa'lebî en-Nisaburî olarak bilinen müellif (ö. H. 427 /M. 1035) Arap dili alanında çalışmaları olan bir âlim ve müfessirdir. *Arâisü'l-mecâlis*, diğer adıyla *Kisâsu'l-enbiyâ* adlı eserinde mevzu hadislerle ve İsrailiyata dayalı rivayetlere yer vermiştir. Sipâhîzâde Mehmed, bu eserden *Arzû'l-Mukaddese* bahsinde bu ismin hangi coğrafi bölge için kullanıldığına dair farklı bilgileri ifade etmek için yararlanmıştır⁶⁶⁷.

663 NO, vr. 62b.

664 RE, vr. 31b.

665 NO, vr. 88b; RE, vr. 48a.

666 NO, vr. 188b; RE, vr. 102b.

667 NO, vr. 48b.

35. Abdullah Yafî, *Mir'atül-cinân ve ibretü'l-yakazân*

Sipâhîzâde Mehmed, bu eserden sadece *Evzahu'l-mesâlik*'te Sim'an bahsinde yararlanmaktadır⁶⁶⁸.

36. İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-usûl min ehâdîsi'r-Rasûl*

Sipâhîzâde Mehmed bu eserden Tahâ bahsinde istifade etmiştir. Bu bilgiyi *Evzahu'l-mesâlik*'in Arapça nüshalarında kaynak adı belirterek kullanırken Türkçe nüshalarda kaynak adını belirtmemiştir.

“*Tahâ: Feth-i tâ ve tahfif-i hâ-i mühmeleyn ve kasrile Sa'îd-i Mısır'da Üsyût'a karîb bir karyedir. İmâm-ı Tahâvî bundandır.*”⁶⁶⁹

Sipâhîzâde Mehmed'in Kaynakları Kullanma Metodu

Sipâhîzâde Mehmed'in kaynakları kullanma metoduna baktığımızda karşımıza üç farklı yöntem çıkmaktadır. Birincisi; doğrudan eserin veya müellifin ismini vererek kaynak gösterdiği alıntılardır. İkincisi; herhangi bir kaynak belirtmeden yaptığı alıntılardır. Üçüncüsü ise, Arapça nüshalarda kaynak göstererek yaptığı alıntıları Türkçe nüshalarda kaynak göstermeksizin kullanmasıdır.

Arapça nüshalarda isim vererek kullandığı kaynakları Türkçe nüshalarda isim vermeden kullanması, değerlendirilmesi gereken bir husustur. *Evzahu'l-mesâlik*'in Türkçesi Arapça nüshalara göre nisbeten muhtasardır. Birebir bir çeviriden ziyade müellifin ilk telifteki bilgiler arasından en mühim gördüklerini tercih etmesi sonucu ortaya çıkmış bir tercüme eser olarak değerlendirilmelidir. Bazı tartışmalı hususlarda veya farklı bilgi verilen noktalarda ise kaynaklardan birini veya kendi bilgisini doğru olarak kabul etmiştir. Dolayısıyla *Evzahu'l-mesâlik*'in Türkçe nüshalarındaki alıntılar, Arapça nüshalarda olduğu gibi bir paragraf veya birçok cümleden oluşmak yerine çoğu zaman Sipâhîzâde Mehmed'in kendi cümleleri veya cümle içerisinde kendi kelimeleriyle özet şekilde görülmektedir. İkinci bir husus ise Sipâhîzâde Mehmed, Arapça nüshalarda eser isimlerini belirtmede oldukça hassas davranmış ve hemen hemen her alıntı için kaynak adını belirtmiştir. Dolayısıyla araştırmacılar ve okuyucular için Türkçe

⁶⁶⁸ NO, vr. 133a.

⁶⁶⁹ NO, vr. 152b; RE, vr. 82a.

nüshalardaki bilgilerin nereden alındığını görebilme ve bilgilerin içeriğini karşılaştırabilme imkânı söz konusudur.

Sipâhîzâde Mehmed, genellikle kullandığı kaynaklardan yaptığı alıntılar *eydür*; *dir ki*, *derler ki*, ibareleriyle ifade etmektedir. Türkçe nüshalarda ismini belirterek bir kaynağı kullanması nadirattan olsa da, özellikle *Kāmûs* kaynak olarak ifade ettiği eserlerin başında gelmektedir. Bunun dışında *Harîdetü'l-'acâib*, *Kânûn*, *Ebû Bekir Sûlî*, *Ali b. Ebî Bekr el-Herevî*, *Kûtübü'l-işâret fî ma'rifeti'z-zîyâret* Sipâhîzâde Mehmed'in Türkçe nüshalarda ismini belirttiği kaynaklardır.

Bunun dışında “*ashâb-ı tarihden ba'zılar eydür*”, “*ba'zılar eydür*”, “*bir kimesne bu fakire şöyle hikâyet eyledi ki*”, “*şeyh-i mezbûr şöyle hikâyet eyledi ki*”, “*ba'zılar derler*”, “*dirler*”, “*dimişlerdür*” şeklinde ifadelerle alıntılar yapmaktadır.

Sipâhîzâde Mehmed'in Türkçe nüshalarda kaynak adı belirterek yaptığı alıntıların sınırlı olması ve bazı başlıklarda içiçe farklı alıntılar yapması nedeniyle Türkçe nüshalardaki örneklerin çoğu burada gösterilecektir.

Örnek 1:

“*Ẓikru Bahri'r-Rûm: Ya'nî Akdeniz. ... Harîdetü'l-'acâib sâhibi eydür: “Ehl-i Sûs ki, Garb-ı Aksâ ehlidür, dâyimâ Endeliüs vilâyetini urup gâret iderler idi. Ehl-i Endeliüs bunların elinden [7b] âciz kalmışlar idi. Âkıbet İskender ol diyâra varduğu zemânda bunlar gelüp İskender'e şikâyet etdiler. İskender dahi mühendisler cem' edüp, kendüsi bizzât bile Ẓükâk'a hâzır olup Bahr-i Muhît ile Bahr-i Şâm'ı vezn etdirüp Bahr-i Muhît'i Bahr-i Şâm'dan bir mikdâr yüksek buldular. Peş, andan İskender emr edüp Bahr-i Şâm sevâhilinde olan şehirleri yüksek yerlere kaldurdular. Ba'dehû Endeliüs ile Tanca mâbeynini yerlû kayalara varınca kazdırup, iki tarafa taşdan iki muhkem sed yapdurdı ki, ikisinin mâbeyni altı mîl idi. Andan Bahr-i Muhît cânibini kazdırup, iki seddün ortalığına suyu salıwirüp, Bahr-i Muhît'i Bahr-i Şâm'a akıtdılar. Ba'dehû su galebe edüp iki cânibinde olan şehirlerden niçe şehirleri gark edüp ve niçe tâife[yi] helâk etdi ve ol sedler su altında kalmışdur. Hattâ Endeliüs tarafında olan sed su az olduğu vaktin görünür. Ammâ Tanca tarafında olan seddi su alup ve ardını on iki mîl mikdân kazmışdur. Vallâhü a'lem.”*”⁶⁷⁰

Örnek 2:

“*Ẓikr-i Nîl-i Mısr: Bu bir nehr-i âzîm-i meşhûrdur ki, dünyada nazîri yokdur. Ebû 'Alî b. Sînâ Kânûn'da eydür: Bir kavim Nîl-i Mısr'un medhinde ifrât edüp “Esbâb-ı medhi dört nesnedür” dimişlerdür. Evvelkisi, gâyet uzak yerden gelüp çok akmak ile latîfdür.*

.....

⁶⁷⁰ RE, vr. 7a, 7b.

İkinci, pāk topraklar üzerinden akmak ile hâlis olup, şevâib-i rediyyeden hâlidür. Üçüncü, cenûbdan şimâle akmak ile şimâl yeli ki, tayyib yeldür, ebhire-i rediyyesini tahlîl edüp sâfi olur. Dördüncü, büyük su olmak ile buna karışan eşyâ-i müfsidenün bunda te'sîri yokdur.⁷¹

Örnek 3:

“Cebelü't-Taylemân: ... **Ebû Bekir Sûlî eydür:** “Bu diyârun a'yânından işitdim ki, kaçan yıl ucuzluk olsa, bu delükde iki kuş tutulur. Mütevasst olsa bir kuş tutulur. Kahtlık olsa hiç tutulmaz.”⁷²

Örnek 4:

“İskenderiyye: Kesr-i hemze ve sükûn-ı sîn-i mülmele ve feth-i kâf ve sükûn-ı nûn ve feth-i dâl ve râ'-i mülmeleteyn [ve feth-i yâ'-i müsennat-ı tahtiyye ve hâ] ile, iklim-i sâlisden sevâhil-i diyâr-ı Mısr'da bir şehirdür. İskender binâ itdüğü şehirlerdendir. Bundan gayri on iki şehir dahi yapmışdır derler. Biri İsfahân'da Ceyy şehridür ve biri Horâsân'da Herât ve biri Merv ve biri Hind'de bir şehirdür ve biri Bâbil'de ve biri Semerkand'da[dur]. **Sâhibü'l-Kâmûs eydür:** “İskenderiyye on altı mevzi'ün ismidür. Cümlesi İskender'e mensûbdur.”⁷³

Örnek 5:

“Bündükzyye: Zamm-ı bâ'-i muvahlide ve sükûn-ı nûn ve dâl-i mülmele ve kâf ve müsennât-ı tahtiyye ve hâ ile, iklim-i sâdisden bir şehirdür. Benâdika'nun tahtıdır. **Sâhibü'l-Kâmûs eydür:** “Bendeka b. Matta bir kabîlenün babasıdır.” **Zann-ı gâlib budur ki,** Benâdika ol kabîledendir ve bu şehir, Benâdika boğazı denilen halîcün tarafındadır.”⁷⁴

Örnek 6:

“Aden: ... ve birine ‘Aden-i Lâ'a derler; feth-i lâm ve elif ve ayn-ı mülmele ve hâ ile Yemen'de Cebel-i Sıbr'da bir medîne-i sagîredür. **Sahibü'l-Kâmûs eydür:** “Lâ'a Cebel-i Sıbr'da bir medînedür. ‘Aden buna karîb yerde karyedür [ve] Lâ'a'ya muzâfdur. Hulefâ-i Mısr-ı Fâtimiyyûn ‘Aden-i Lâ'a'dan zuhur etmişlerdir.”⁷⁵

Örnek 7:

“Beytü'l-makdis: ... **Ashâb-ı tarihden ba'zılar eydür:** “Nûh peygamber gemiye girdüğü vaktin, Allahü Te'âlâ emr eyledi ki, şimşâr ağacından bir tabut düz, dahi Âdem

671 RE, vr. 11b.

672 RE, vr. 18a.

673 RE, vr. 25b.

674 RE, vr. 41b.

675 RE, vr. 84a.

peygamberün cesedini o tabuta koyup gemiye bile koy dedi. Nûh peygamber dahi emre imtisâl edüp, Âdem peygamberiün tabutunu gemide erler ile 'avretler mâbeyninde uzadı koydı. Sonra Nûh oğlu Sâm'a şöyle vasiyet eyledi ki, ben vefât etdiğüm vaktin, babamuz [44a] Âdem'iün tabutunu gemiden çıkarup, evlâdımızdan Melkîz'dak'ı bile alup tabut ile seyr edüp Hak Tê'âlâ sevk itdüğü mahalle gidesüz dedi. Bunlar dahi Nûh'un vasiyeti ile amel edüp Hak Tê'âlâ bunları Beytü'l-makdis dağına sevk edüp, tabutı bir kule üzerine koydukları gibi tabut yere geçdi. Andan Sâm dönüp ehline gitti, ama Melkîz'dak gitmeyüp Beytü'l-makdis'i binâ edüp ölünce anda kaldı, şol kule ki, Âdem peygamberiün kabri andadur, İsâ peygamber anda salb olunmuşdur."⁶⁷⁶

Örnek 8:

"Tâyîf: ... **Ba'zılar eydür:** "Zemân-ı Câlîliye'de tahassun içün bunun etrâfına bir divâr çekmişler idi. Anınçün Tayîf dinilmişdür."⁶⁷⁷

Örnek 9:

"Kâdisiyye: Zîkr olunandan bir müsennât-ı tahtiyye ve bir hâ ziyâdesiyle iklîm-i sâlis-den, Irâk'dan Küfe'ye on beş fersah yerde tarîk-i hüccâcda bir medîne-i sagîredür. **Sâhibü'l-Kâmûs eydür:** "İbrahim peygamber -a.m.- buna uğradıkda bunda bir acûze İbrahim peygamberiün başın yiyüp İbrahim peygamber ol acûzeye "قدست من ارض" didüğünden ötürü bu medîneye Kâdisiyye dinildi."

Ba'zılar bunun dihkâni Kâdis ibn-i Herât ile tesmiye olunmuşdur derler ve ba'zılar taife-i Fers'iün Azîb'de bir kasırları var idi. İsmine Kadîs derler idi. Bu medîne buna nisbet olunup Kâdisiyye dinilmişdür **derler.** Hazret-i Ömer zemânında müslimîn ile 'Acem mâbeyninde olan harb-i 'azîm bunda vâki' olmuşdur."⁶⁷⁸

Örnek 10:

"Kânim: Feth-i kâf ve elif ve kesr-i nûn ve mîm ile Aksâ-yı Mağribde bilâd-ı Sûdân'da bir medînedür. **Ba'zılar eydür;** Kânim Sûdân'dan bir şehirdür."⁶⁷⁹

Örnek 11:

"Menbic: Feth-i mîm ve sükûn-ı nûn ve kesr-i bâ'-i muvahhide ve cîm ile, iklîm-i râbi'den, Cünd-i Kinnesrîn'den bir medînedür. Mülûk-ı 'Acem'den bilâd-ı Şâm'a gâlib olanların ba'zısı binâ edüp ismini Menbe koyup ve bunda bir ateşhâne dahi binâ etmiş idi. Sonra

⁶⁷⁶ RE, vr. 43a.

⁶⁷⁷ RE, vr. 81b.

⁶⁷⁸ RE, vr. 91a.

⁶⁷⁹ RE, vr. 99b.

ta'rib olunup Menbic dinilmişdir. **Ba'zılar eydür:** "Menbe ateşhânenün ismi idi. Sonra medîneye utlak olunmuşdur."⁶⁸⁰

Örnek 12:

"Feth-i mîm ve sükûn-ı nûn ve zamm-ı sâd-ı mühmele ve sükûn-ı vâv ve feth-i râ'-i mühmele ve hâ ile bir niçe medînenün ismidür: Biri iklîm-i sâniden Sind'den bir medîne-i kebîre-i keşî-retü'l-hayrâtdur. Müslimûn bunı feth etdikleri zemânda Nasranâ dedikleriçün buna Mansûre dinilmişdir. **Ba'zılar eydür:** "Amr b. Hafs ki, Hezârmerd el-Mühellebî [111a] dinilmek ile ma'rûfdur." Bunı Hulefâ-i Abbâsiyyenün ikincisi Ca'fer Mansûr zemânında binâ edüp anun lakabı ile tesmiye etmişdir."⁶⁸¹

Örnek 13:

"Heremân: Feth-i hâ ve râ'-i mühmele ve mîm ve elîf ve nûn ile Herem'ün tesniyesidir. Heremân, diyâr-ı Mısırye'de Sa'îd-i Alâ'da Fustât'un garb cânibinde iki 'üzüm binâdur ki, yeryüzünde bunlardan yüksek binâ yokdur ve bunların [118a] etrâfında dahi çok heremler vardur ammâ bu ikisi cümlesinden a'zamdur ve bunlar mermerler ile kademe kademe yapılmışdur. Her mermerün îni ve uzunı sekizer ve onar zirâ'dur ve bu mermerler biri birine bir vechle eklenmişdir ki, aslâ ek yeri görünmez ve yükseklikleri ve enleri dörder yüz zirâ'dur ve murabba'dur. Lâkin şekli senev-beri gibi gîtüdkçe yukaruları incedür. Temâm olan yerün îni ve uzunı beşer karış murabba'dur. Şekli budur ve bunların üzerlerinde envâ'-ı ulûm ve sanâyi' yazılmışdur ki, ta'birî mümkün değildür Lâkin **İbn-i Sînâ, Şifâ'sında eydür:** "Heremân'da olan hatlar ne Lugat üzre idüğü ma'lûm değildür." ve **Âli b. Ebî Bekr Sûlî, Kitâbü'l-İşâret fî Ma'rifeti'z-Ziyâret'de eydür:** "Ol hatlar kalem-i tayr iledür." Dünyada ol hattı bilir yokdur ve bunların kapuları vardur. Me'mûn Halîfe ba'zısını görmüşdür derler ve bunlarda şöyle yazılmışdur ki: "Ben bunları yapdım. Mülkünde kuvvet da'vâ iden kimesne hüner odur ki, yıkabile veyâ harir ile libâslandurdum, hüner oldur ki, hasır ile libâslandıra." **Hikâyet olunur ki,** Yûsuf peygamber -a.m.- bunlara taâm koyar idi ve bunların bânisinde akvâl vardur. Ba'zılar eydür: "İdrîs peygambere Allâhü Te'âlâ vahy ile bildirdi ki, nârdan ve mâdan arza âfet-i semâviyye nâzil olsa gerekdir." İdrîs peygamber dahi 'âlemden ulûm ve sanâyi' bi'l-küllîye mürtefi' ola deyü havf edüp bunları binâ edüp üzerlerine cemâ' ulûm ve sanâyi' ve âlâtını tasvîr etmişdir ve **ba'zılar eydür:** "Tûfân-ı Nûh'dan evvel mülâk-ı Mısır'da Süryed b. Sehlâk b. Şeryâk binâ eylemişdür derler." ve ba'zılar eydür: "Sinân b. Müselsel binâ etmişdür." Vallâhü a'lem. **Şeyh Ahmed Mısri denilür bir kimesne bu fakire şöyle hikâyet eyledi ki:** "Kaçan bir kimesne

⁶⁸⁰ RE, vr. 110b.

⁶⁸¹ RE, vr. 110b, 111a.

*Heremân'un üzerine çıksa ve arza nazar etse yeryüzünde adamlar ve mekâbir görür ve kaçan yere inse aslâ bir nesne göremez.” ve bunların kurbında taşdan yonulmuş adam şeklinde bir büyük [118b] sûret vardır buna Ebû'l-Hâl derler. **Şeyh-i mezbûr şöyle hikâyet eyledi ki:** “Evvel zemânda bir kimesnenün metâ'ı uğurlansa, benim metâ'm uğurlandı deyü gelüp bu sûrete söyler idi. Bu sûret dahi filân kimesne aldı deyü buna haber virür idi. Âkıbet bu sûretün kulağın kırıldır kulağı kırıldıktan sonra bu tılsım bozulup aslâ söylemez oldu.” **Ba'zılar** bu sûret cezîreyi kavim basmamak için tılsım idi **derler.**”⁶⁸²*

Örnek 14:

*“Yemen: Feth-i müsennât-ı tahtiyye ve mîm ve nûn ile, ekâlîm-i Afrîkıyye'nün biridir. Bunu şarkdan cenûba ve cenûbdan garbe varınca bahr ihâta etmişdür ve bunun ile Cezîre-i 'Arab'un bâkîsini beriyye üzerinden Bahr-i Hind'den Bahr-i Yemen'e varınca şarkdan garba bir hat fasl eylemişdür ve bunun vech-i tesmiyesinde akvâl vardır ba'zılar eydür: “Kaçan bir kimesne şark cânibine müteveccih olsa bu iklim cânib-i yemînine geldiğiçün Yemen dinilmişdür.” **Ba'zılar eydür:** “Şâm cânib-i şimâline geldiğiçün Şâm dinilmişdür.” ve ba'zılar eydür: “Yünnid'den ötürü Yemen dinilmişdür.” Netekim Şâm'a Şevmen'den ötürü Şâm dinilmişdür ve ba'zılar eydür: “Ka'be'nün yemîninde vaki' olduğuçün Yemen dinilmişdür.” Buna nisbetde Yemenî ve Yemânî denilir.”⁶⁸³*

Evezahu'l-Mesâlik'in Tesirleri

Evezahu'l-mesâlik, Osmanlı Devleti'nin sınırlarının devamlı genişlediği ve coğrafya alanında özgün eserlerin telif edilmeye başlandığı XVI. yüzyılın sonlarına doğru kaleme alınmıştır. Bu dönemde coğrafi eserlerin ortaya çıkışındaki artış bir ihtiyaçtan hâsıl olmuştur. Bu da sınırları, sınırlar içerisindeki bölgeleri, şehirleri kısaca coğrafyayı ve yeryüzünün geri kalan kısmını bilmek, coğrafi konumlarını, mesafelerini öğrenmek, şeklinde ifade edilebilir.

Coğrafi eserlerin mahiyeti incelendiğinde yüzyılların bilgi birikimi görülmektedir. Bunun en bariz örneklerinden biri *Evezahu'l-mesâlik*'in de ana kaynağı olan *Takvîmü'l-büldân*'dır. *Takvîmü'l-büldân*'da da yirmiye aşkın coğrafi ve tarihi kaynaktan yararlanılmıştır. Sipâhizâde Mehmed'in *Evezahu'l-mesâlik*'i de bu mahiyette bir eserdir. Eserin en önemli özelliği ana kaynağı olan *Takvîmü'l-büldân*'ı Osmanlı dünyasına tanıtmak olmuştur. Bunu yaparken *Takvîmü'l-büldân*'da örfi

.....

⁶⁸² RE, vr. 117b, 118a.

⁶⁸³ RE, vr. 120a.

iklimlere göre sıralanmış şehirleri harf sırasına göre tertip etmesi ise eserden istifadeyi kolaylaştırmıştır. Nitekim eser bu özellikleriyle, seferlerin çokluğu ve yeni fetihler sebebiyle muhtelif yerlerin öğrenilmesine duyulan ihtiyaç üzerine, daha yazıldığı yıllarda büyük alâka görmüş, nüshaları çoğaltılmış ve çeşitli kişilere de takdim edilmiştir.

Sipâhîzâde Mehmed'in, Arapça telifin ardından eserini Türkçe'ye çevirmesi bu eserin bilinirliğini daha da arttırmıştır. *Takvîmü'l-büldân*'ı Osmanlı coğrafyacıları arasında ilk kullanan Sipâhîzâde Mehmed olmuştur. Fakat Sipâhîzâde Mehmed'den sonra da bu eserden birçok kişi yararlanmış. Özellikle Âşık Mehmed ve Kâtib Çelebi *Takvîmü'l-büldân*'dan çokça istifade etmişlerdir.

Eser, ilmî önemi yanında, devlet ricalinin, gazi ve mücahitlerin İslâm coğrafyasını tanımalarını da kolaylaştırmıştır. Nüshalarının çok olması, eserin değerinin ve döneminde rağbet gördüğünün bir göstergesidir. Devlet adamlarının (III. Murad, sadrazamlar Sokullu Mehmed Paşa, Siyavuş Paşa ve sadaret kaymakamı Lala Mustafa Paşa) esere ilgi duyması, müellifin taleplerine cevap vermesi (Sipâhîzâde Mehmed'in Sahn da müderrislik, Bağdat ve İzmir gibi önemli şehirlerde kadılık görevi yapması bu cevabın neticesi olarak da görülebilir) ayrıca Anadolu Kazaskeri Abdülkerimzâde'nin Sipâhîzâde Mehmed'i taltif etmesi, Sipâhîzâde Mehmed ve eseri için oldukça önemlidir.

Ortaçağ İslâm coğrafyacılarının eserleri paralelinde yazılmış bir coğrafya kitabı olan *Evzahu'l-mesâlik*'te öncelikle şehirlerin isimlerinin telâffuzlarının doğru olarak verilmesine ihtimam gösterilmiş, ait olduğu iklim ve bölge belirtilmiştir. Bunun dışında şehirlerle alâkalı genel coğrafi bilgiler verilmiştir. Bu bilgilerden hareketle eserde, özellikle şehirlerin ve küçük büyük iskân merkezlerinin XVI. yüzyıldaki isimlerinin, tarihi ve coğrafi özelliklerinin, sosyal ve ekonomik yapıları ile ilgili önemli bilgilerin yer aldığı görülmektedir.

Eserin tesirlerini iki şekilde inceleyebiliriz. Birincisi doğrudan *Evzahu'l-mesâlik*'in ismini vererek bu kaynağı kullananlar, ikincisi muhteva olarak benzerliği olanlar. Muhteva olarak esere en çok benzeyen Osmanlı coğrafya eserleri *Târîh-i Hind-i Garbî* ve *Lugat-ı Târihiyye ve Coğrafiyye*'dir. Âşık Mehmed, Şehrîzâde Mehmed Said, Kâtib Çelebi ve Bartınlı İbrahim Hamdi ise kullandıkları kaynaklar arasında *Evzahu'l-mesâlik*'i ismen ifade edenlerdir.

Bu kısımda öncelikle Sipâhîzâde Mehmed'in eserini isim vererek kullanan Osmanlı ilim ehlini ele alıp ardından muhteva açısından benzer özelliklere sahip coğrafi eserlere değineceğiz.

Âşık Mehmed, Menâzirü'l-avâlim

Âşık Mehmed 1556 veya 1557 yılında Trabzon'da dünyaya gelmiş, ilim tahsil sürecini memleketinde geçirmiştir. 20 yaşında Trabzon'dan ayrılarak uzun süren seyahatler gerçekleştirmiştir. Hem bu seyahatlerinde edindiği izlenimleri hem de İslâm coğrafyacılarından aldığı bilgilerden yola çıkarak coğrafya eseri olan *Menâzirü'l-avâlim*'i kaleme almıştır⁶⁸⁴. Eser, muhtevası, verdiği detaylı ve özgün bilgilerle XVI. yüzyılda yazılan en önemli coğrafya eserlerinden biridir.

Âşık Mehmed'in *Menâzirü'l-avâlim*'inde Sipâhîzâde Mehmed'in *Evhazu'l-mesâlik*'inden tesirlere rastlamaktayız. Sipâhîzâde Mehmed'in eserini ilk kullanan ve esere *Esâmî-i büldân* ismini ilk veren kişi de Âşık Mehmed'tir. Âşık Mehmed *Menâzirü'l-avâlim*'de şehirler bahsinde genellikle *Takvîmü'l-büldân*'dan istifade etmiştir. *Evhazu'l-mesâlik* ile *Menâzirü'l-avâlim*'deki şehirleri karşılaştırdığımızda benzer bilgilere denk gelmekteyiz. Bunun nedeni her iki eserin şehirler bahsinde ana kaynağının *Takvîmü'l-büldân* olmasıdır.

Âşık Mehmed *Takvîmü'l-büldân*'ı 3 nüshası ve kaynaklarıyla kontrollü olarak kullandığı gibi *Evhazu'l-mesâlik* ile de tamamlamıştır⁶⁸⁵. *Evhazu'l-mesâlik*'i *Takvîmül Büldân* ile karşılaştırarak kullanmaktadır⁶⁸⁶.

Öncelikle Âşık Mehmed'in *Menâzirü'l-avâlim*'inde doğrudan *Evhazu'l-mesâlik*'e atıfta bulunulan kısımları ele alalım. Âşık Mehmed, Sipâhîzâde Mehmed'in ismini ve eserini⁶⁸⁷ *Menâzirü'l-avâlim*'de üç yerde anmak ve *Evhazu'l-mesâlik*'e atıfta bulunmaktadır. *Evhazu'l-mesâlik*'te Türkistân maddesinde yer alan ifade Âşık Mehmed'in *Menâzirü'l-avâlim*'inde sonu kısmen değiştirilerek Buhârâ bahsinde kullanılmıştır.

•••••

⁶⁸⁴ Eser ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Âşık Mehmed, **Menâzirü'l-avâlim**, haz. Mahmut Ak, C.I., s. XXVI-XCV; Mahmut Ak, “Menâzirü'l-avâlim ve Kaynağı Takvîmü'l-büldân”, s. 101-120. Mahmut AK, “Osmanlı Coğrafya Çalışmaları”, **TALİD**, C. 2, S. 4, s. 169, Mahmut Ak, “Coğrafya, Osmanlılar Dönemi”, **DİA**, C. 8, s. 62.

⁶⁸⁵ Mahmut Ak, “Menâzirü'l-avâlim ve Kaynağı Takvîmü'l-büldân”, s. 108-109.

⁶⁸⁶ Mahmut Ak, “Menâzirü'l-avâlim ve Kaynağı Takvîmü'l-büldân”, s. 109.

⁶⁸⁷ Âşık Mehmed *Menâzirü'l-avâlim*'de *Evhazu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik*'ten *Esâmî-i Büldân* olarak bahseder. Mahmut Ak, “Menâzirü'l-avâlim ve Kaynağı Takvîmü'l-büldân”, **Prof Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, s. 118.

Türkistân

Nehr-i Ceyhûn'un mâverâsında olan bilâda dirler. Ammâ Türkmân Türkten bir tâifedür. Bunlardan bir ayda iki yüz bin âdem imâna geldiğiçün Türk-îmân dinilmiştir. Ba'dehu tahfif olunup Türkmân dinilmiştir

Buhârâ

... Merhum Sipâhizâde cem' itdüği Esâmî-i Büldân'da mezkûrdur ki Nehr-i Ceyhûn maverâsında olan bilâda Türkistân dirler. Ammâ Türkmân Türk' den bir tâifedür. Bunlardan bir ayda iki yüz bin âdem imâna geldiğiçün Türk-îmân dinilüp ba'dehû icâzla Türkmân dinilmiştir.

Evzahu'l-mesâlik ⁶⁸⁸

Menâzirü'l-avâlim ⁶⁸⁹

Âşık Mehmed'in *Menâzirü'l-avâlim*'inde Sipâhizâde Mehmed'e doğrudan yapılan ikinci atf İznik bahsinde geçmektedir. İznik'te üç yüz on sekiz rahibin bir araya gelip Hristiyan itikadını ele aldıkları bu konsile dair *Evzahu'l-mesâlik*'te Nîkiyye şehrinde verilen bilgiler Âşık Mehmed tarafından bazı küçük değişikliklerle İznik bahsine alınmıştır.

Nîkiyye: Kesr-i nûn ve sukûn-ı [yâ-i] müsennât-ı tahtiyîye ve kesr-i kâf ve feth-i [yâ-i] müsennât-ı [tahtiyîye-i] muhaffefe ve hâ ile iklim-i hâmisden halic-i Kostantîniyye'nün şark cânibinde bir bühayrenün şimâl ve şark tarafında bir medînedür. El'ân İznik dinilmek ile meşhurdur. Kostantînûs zamânında bu medînede üç yüz on sekiz râhib cem' olup mu'tekâdât-ı Nasârâ'yı beyân eylemişlerdür. Bundan gayri niçe cem'iyetleri dahi olmuştur. Lâkin evvel cem'iyetleri bunda vâki' olmuştur

İznik: Sipâhizâde cem' itdüği Esâmî-i Büldân ismi ile müsemma kitâbında İznik tercemesinde "Nîkiyye; kesr-i nûn ve sukûn-ı yâ-i müsennât-ı tahtiyîye ve kesr-i kâf ve feth-i yâ-i müsennât-ı muhaffefe ve âhiri hâ ile el'ân İznik dinilmekle meşhurdur" deyü zabt idüp dir ki: "Kostantînûs zemânında bu medînede üç yüz on sekiz râhib cem' olup mu'tekâdât-ı Nasârâ'yı beyân itmişlerdür ve bundan gayri niçe cem'iyetleri dahi olmuştur. Lâkin evvel cem'iyetleri bunda vâki'dür.

Evzahu'l-mesâlik ⁶⁹⁰

Menâzirü'l-avâlim ⁶⁹¹

688 RE, vr. 46b.

689 Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-avâlim*, haz. Mahmut Ak, C.3, s. .951

690 RE, vr. 116a.

691 Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-avâlim*, haz. Mahmut Ak, C.3, s. 1032.

Üçüncü ve son olarak Bulya başlığı altında Âşık Mehmed'in doğrudan Türkçe nüshalara yaptığı atıf yer almaktadır. Burada Âşık Mehmed Melfecût'tan bahsederken buranın Rûm'dan bir yer olduğu ve Kostantîniyye'ye bağlı bir bölge olduğunu ifade ettikten sonra *Takvîmü'l-büldân*'da bahsi geçen Melfecût ismi ile mezkûr olan bilâdın ise Arnavud memleketi olduğunu ve burada kendi zamanında Ebû'l-Fidâ'nın dediği gibi ayrı lisanları olan Melfecut kavmi bulunmadığını, fakat Latin ismiyle bir milletin mevcut olduğu şeklindeki kendi değerlendirmesini ilave etmiş ve fikrini teyid için *Evzahu'l-mesâlik*'teki kaydı almıştır.

Melfecût Feth-i mîm ve sükûn-ı lâm ve feth-i fâ ve zamm-ı cîm ve sükûn-ı vâv ve tâ-i mühmele ile Arnavud didikleri tâîfedür. Bunların memleketleri sâhil-i Bahr-i Rûm'dadır.	Bulya: Melfecût feth-i mîm ve sükûn-ı lâm ve feth-i râ ve zamm-ı cîm ve vâv ve âhiri tâ-i mühmele iledür ve bilâd-ı Melfecût a'mal-i Kostantîniyye'dendür ve Mefecût Rûm'dan bir cinsdür. Müstakill lisânları vardır. Rakîmü'l-hurûfa lâyihi oldu ki hâşîye-i Takvîmü'l-büldân'da Melfecût ismi ile mezkûr olan bilâd bilâd-ı Arnavud'dur ve fi-zemâninâ Melfecût ismi ile müsemma ol semtlerde emâkin ve benî Âdem cinsi yoktur. Latin ismi ile müsemma Rûm'dan bir tâyîfe vardır ve Latin lâm ve elif ve tâ-i müsennat-ı fevkiyye-i meksûre ve yâ-i müsennât-ı tahtîyye ve âhiri nûn iledür ve sâhil-i Bahr-i Rûm'dan bir niçe günlük yol ba'iddür. Sipâhîzade cem' itdüğü Esâmi-i Büldân ismi ile müsemma kitâbında Melfecût lafzını hâşîye-i Takvîmü'l-Büldân'da mazbût olduğu üzere zabt idüp dir ki "Melfecût Arnavud didükleri tâyîfedür. Bunların memleketleri sâhil-i Bahr-i Rûm'dadır.
---	--

Evzahu'l-mesâlik ⁶⁹²

Menâzirü'l-avâlim ⁶⁹³

.....

⁶⁹² RE, vr. 110a.

⁶⁹³ Âşık Mehmed, **Menâzirü'l-avâlim**, haz. Mahmut Ak, C.3, s. 1053.

Kâtib Çelebi, Cihânnümâ

Osmanlı ilim ve kültür dünyasının en önemli simalarından biri olan Kâtib Çelebi, kısa hayatında coğrafyadan tarihe, bibliyografyadan siyasete, teşrifattan tercümeye pek çok alanda eserler telif etmiştir. Kâtib Çelebi'nin eserleri Osmanlı dünyasında ve batıda büyük bir dikkat ve alakaya mazhar olmuştur. Kâtib Çelebi, İslâm medeniyetinin yetiştirdiği büyük mütefekkirlerinin eserlerinin yanısıra, kendi kültür ve ilim dünyası ile sınırlı kalmayarak batılı bilim adamlarının eserlerine de müracaat eden, çağını anlamaya çalışan bir Osmanlı mütefekkiridir⁶⁹⁴.

Süllemü'l-vusûl ve *Mizânü'l-hakk* adlı eserlerinde kendi hayatı ile ilgili detaylı bilgiler veren Kâtib Çelebi ilk *Cihânnümâ* müsveddesinde ve bazı eserlerinde de kısa bilgiler aktarmaktadır⁶⁹⁵. Kâtib Çelebi İstanbul'da 1609 yılında doğmuş, babasının Enderun'da yetişmiş olması hasebiyle ilim ehli arasında büyümüş, nizami bir eğitim sistemine dahil olmamasına rağmen babasının da desteğiyle kendini yetiştirmiştir. Divân-ı Hümayun kâtlığı görevi esnasında Osmanlı coğrafyasının farklı bölgelerinde bulunmuş ve pek çok yeri görme imkânı elde etmiştir. Kâtib Çelebi, gördüklerini, okuduklarını ve birikimlerini çeşitli alanlarda kaleme aldığı birçok eserinde değerlendirmiş, eserleri hem döneminde hem de günümüzde ilgiye mazhar olmuştur⁶⁹⁶.

⁶⁹⁴ Kâtib Çelebi'nin hayatı ve eserleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Orhan Şaik, Gökyay, "Kâtib Çelebi. Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri", **Kâtib Çelebi, Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler**, TTK. Ankara 1991 s. 3-90.s. 3-90; Orhan Şaik, Gökyay, "Kâtib Çelebi'nin Kişiliği", **Doğumunun 400. Yıl Dönümünde Kâtib Çelebi**, (edt. Bekir Karlığa, Mustafa Kaçar), Ankara 2009, s. 39-41; Haluk İpekten, "Kâtib Çelebi'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bibliyografya Denemesi", **Bilgi**, XII 128(1957), 30-32; Bekir Kütükoğlu, **Kâtib Çelebi**, "Fezleke'sinin Kaynakları", İstanbul 1974 (Hayatı: s. 2-9); Orhan Şaik, Gökyay, "**Cihânnümâ**", **DİA**, c. VII, s.541-542; Said Öztürk, "Kâtib Çelebi Bibliyografyası" **Doğumunun 400. Yıldönümünde Kâtib Çelebi**, (edt. Bekir Karlığa, Said Öztürk), Ankara 2009, s. 388-399; Said Öztürk, "Kâtib Çelebi Hayatı ve Eserleri", **Kâtib Çelebi Cihânnümâ I**, Mahya Yay., İstanbul, 2013, s. XVI-XXV; Gottfried Hagen, **Bir Osmanlı Coğrafyacısı İşbaşında: Kâtib Çelebi'nin Cihânnümâsı ve Düşünce Dünyası**, (çev. Hilal Görgün), Kürey yay., İstanbul 2015, s. 10-25.

⁶⁹⁵ Kâtib Çelebi'nin hayatı ve eserleri, müellifin kendi eserlerindeki bilgilere ve diğer araştırmalara dayanılarak Fikret Sarıcaoğlu tarafından yüksek lisans tezi olarak ele alınmıştır. Fikret Sarıcaoğlu, "Kâtib Çelebi, **Cihânnümâ**'sı ve Kaynakları", **İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 1990, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Genel Kitaplık, nr. YLT E 44s. 6-11.

⁶⁹⁶ Orhan Şaik, Gökyay, "Kâtib Çelebi, Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri", **Kâtib Çelebi, Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler**, TTK. Ankara 1991 s. 3-90.s. 3-90; Haluk İpekten, "Kâtib Çelebi'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bibliyografya Denemesi", **Bilgi**, XII 128(1957), 30-32; Said Öztürk, "Kâtib Çelebi Bibliyografyası" **Doğumunun 400. Yıldönümünde Kâtib Çelebi**, (edt. Bekir Karlığa, Said Öztürk), Ankara 2009, s. 388-399; Orhan Şaik, Gökyay, "**Kâtib Çelebi**" **DİA**, C. 25, s. 38.

Kâtib Çelebi'nin muhteva itibariyle *Evzahu'l-mesâlik*'e en yakın eseri şüphesiz *Cihânnümâ*'dır. *Cihânnümâ*, coğrafya konusunda Osmanlı Devleti'nde çığır açan bir eserdir. Kâtib Çelebi'nin İslâm coğrafyacılarının yanı sıra batılı eserlere de müracaat ederek oluşturduğu bu eser, Osmanlı ülkelerinin ilk sistematik coğrafya kitabı olma özelliğini taşımasının yanı sıra İslâm dünyasının coğrafya ve astronomi konusundaki birikimlerine batı dünyasının bilgilerini de bazen ikame ve bazen ilave etmek suretiyle kaleme aldığı en mühim eserlerinden birisidir. Kendisinden sonra birçok eserin yazılmasının yolunu açmıştır. XVII. yüzyıla bu yönüyle mührünü vurmuştur⁶⁹⁷.

Kâtib Çelebi, *Cihânnümâ*'yı iki defa kaleme almış her iki telifinde de eserini tamamlayamamıştır. *Cihânnümâ*'nın birinci telifinde İslâm coğrafyacılarından özellikle de mesâlik ve memâlik türü eserlerinden istifade etmiştir. Özellikle Ebü'l-Fidâ'nın *Takvîmü'l-büldân*'ından da istifade etmiştir. Kâtib Çelebi, ilk telif *Cihânnümâ*'da Endülüs, Mağrib ve Rum iklimlerinden sonra kaleme alacağı İngiltere, Hebrenya (İrlanda) ve İzlanda adaları hakkında yeterli bilgiye ulaşamaması nedeniyle eserini yarım bırakmıştır⁶⁹⁸. Kâtib Çelebi *Cihânnümâ*'da, dört unsurdan bahsetmeyi düşünmüştür. Ortaya çıkan ilk telif *Cihânnümâ*'da ise sulardan bahsedilen üçüncü bab ile (denizler, göller, nehirler) arza tahsis edilen dördüncü babda⁶⁹⁹ Endülüs, Mağrib ülkeleri ve Osmanlı coğrafyası⁷⁰⁰ ele alınmıştır⁷⁰¹.

Kâtib Çelebi'nin ilk telif *Cihânnümâ*'sı 1648 yılında, ikinci telif *Cihânnümâ*'sı ise 1654 yılında kaleme alınmaya başlanmıştır. Kâtib Çelebi ilk telif *Cihânnümâ*'da yeterli bilgi sahibi olmadığı coğrafyalar ile ilgili malumat edinmek için eserin telifine ara vermiş olup bu esnada Abraham Ortelius'un *Theatrum Orbis Terrarum*'u ile Mercator'un *Atlas Minor*'unu görmüş, bu eserlerden istifade edip *Cihânnümâ*'yı yeniden yazmayı planlamıştır⁷⁰². Atlas Minor'un Kâtib Çelebi'ye ulaşmış olması

697 Said Öztürk, "Katip Çelebi Hayatı ve Eserleri", **Katip Çelebi Cihânnümâ I**, s. XX; Orhan Şaik, Gökyay, "Katip Çelebi. Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri", **Katip Çelebi, Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler**, s. 5-6; Orhan Şaik, Gökyay, "Katip Çelebi" **DİA**, C. 25, s. 36-37.

698 Orhan Şaik, Gökyay, "**Cihânnümâ**" **DİA**, C. 7, s. 541; Said Öztürk, "Katip Çelebi Hayatı ve Eserleri", **Katip Çelebi Cihânnümâ I**, s. XX.

699 Kâtib Çelebi bu babda memleketleri ve şehirleri anlatmayı planlamış, ancak eserini tamamlaması nedeniyle bu kısım da yarım kalmıştır.

700 Bursa, İstanbul, Edirne, Rumeli, Bosna ve Macaristan bölgeleri ele alınmıştır.

701 Said Öztürk, "Katip Çelebi Hayatı ve Eserleri", **Katip Çelebi Cihânnümâ I**, s. XX.

702 Orhan Şaik, Gökyay, "**Cihânnümâ**" **DİA**, C. 7, s. 542; Said Öztürk, "Katip Çelebi Hayatı ve Eserleri", **Katip Çelebi Cihânnümâ I**, s. XXI.

onun için büyük bir fırsat olmuştur. Kâtib Çelebi *Atlas Minor*'u Şeyh Mehmed İhlâsî ile birlikte *Levâmi'ü'n-Nûr Fî Zülmet-i Atlas Minor* adıyla tercüme ederek, Aralık 1654 sonlarında *Cihânnümâ*'nın ikinci telifine başlamıştır⁷⁰³.

Kâtib Çelebi, ikinci telif *Cihânnümâ*'sında başta Atlas Minor olmak üzere Ortelius, Ph. Cluverius ve Giovanni Lorenz gibi batılı yazarlar ile birlikte Âşık Mehmed, Seydi Ali Reis, Piri Reis, Ebü'l-Fidâ, Sîpâhîzâde Mehmed gibi İslâm coğrafyacılarının eserlerinden de istifa etmiştir. İlk telif *Cihânnümâ*'dan farklı olarak bu sefer kıtaları esas alan Kâtib Çelebi doğudan batıya doğru sırasıyla Asya, Afrika, Avrupa ve Amerika kıtalarını anlatmayı planlamıştır. Bu özelliği ile *Cihânnümâ* İslâm dünyasında kıta sistemi üzerine tertip edilmiş eserlerin ilki olma özelliği taşımaktadır. Şüphesiz Kâtib Çelebi'nin *Cihânnümâ*'sını özel kılan en önemli unsur içerisinde yer alan haritalar ve şekillerdir. Batı dillerine de tercüme edilen *Cihânnümâ* coğrafi yerlerin tespiti yanı sıra bu bölgelere ait önemli bilgileri içermesi açısından geniş bir ilgiye mazhar olmuştur. Günümüzde de birçok araştırmacı tarafından hala incelenmekte ve cazibesini korumaktadır.

Kâtib Çelebi *Cihânnümâ*'da kaynaklarını ifade ederken *Evzahu'l-mesâlik*'ten de bahseder. Önce eserle ilgili bilgiler aktarıp ardından eseri nasıl kullandığını şu şekilde ifade eder;

“*Evzahu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik: İstanbul Kadılığı'ndan azledilmiş iken 997/1589 yılında vefat eden Sîpâhîzâde Mehmed Efendi, el-Melikü'l-müeyyed'in Takvîmü'l-büldân isimli eserini alfabetik sıraya göre tertip ettikten sonra bu tertip ettiği kitabı bir şekilde özetleyerek Türkçe'ye tercüme ve Koca Mehmed Paşa'ya hediye etmişti. Bu kitabın kenarına nice yıllar elde edilen bilgilerle notlar düşürüldü. Bunların tamamı da bu kitaba konuldu.*”⁷⁰⁴

Kâtib Çelebi'nin *Cihânnümâ*'da verdiği bu bilgi, Michigan'da bulunan nüsha-nın Kâtib Çelebi'nin “*nice yıllar elde edilen bilgilerle notlar düşürüldü*” dediği nüsha

•••••

⁷⁰³ Kâtib Çelebi'nin ikinci telif *Cihânnümâ*'sının ana kaynaklarından biri olan Mercator'un Atlas Minor'unun tercümesi ve bu tercümenin *Cihânnümâ* ile irtibatı üzerine Ahmet Üstüner'in doktora tez çalışmasına da müracaat edilebilir. Ahmet Üstüner, **Levâmi'ü'n-Nûr, Metin ve Değerlendirme**, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, İstanbul, 2017. *Levâmi'ü'n-Nûr*'un tıpkıbasımı TÜBA tarafından yapılmıştır. Bkz. Kâtib Çelebi, **Levâmi'ü'n-Nûr Fî Zülmet-i Atlas Minor (İnceleme-Tıpkıbasım)**, haz. Ahmet Üstüner, H. Ahmet Arslantürk, TÜBA, 2017, Ankara.

⁷⁰⁴ Said Öztürk, “Kâtib Çelebi Bibliyografyası” **Doğumunun 400. Yıldönümünde Kâtip Çelebi**, (edt. Bekir Karlığa, Said Öztürk), s. 388. Günümüz Türkçesine çevrilen bu metnin orijinali için bkz. Kâtib Çelebi, **Cihânnümâ**, TSMK, Revan Kısmı, nr. 1624, vr. 3a.

olması ihtimalini büyük ölçüde arttırmaktadır. Yine “*Bunların tamamı da bu kitaba konuldu.*” ifadesi Hagen'in Michigan nüshasında derkenarlara düşülen bilgilerin *Cihânnümâ*'da yer aldığını belirtmesi ise bu nüshadaki derkenar notlarının Kâtib Çelebi'nin el yazması olduğunu göstermektedir. Derkenarlarla dolu bu nüsha başlı başına bir araştırma konusu olacağından burada nüshadan bazı örneklerle iktifa edeceğiz.

Kâtib Çelebi nüshasında derkenarlarda yer alan bilgiler bazen Arapça bazen de Türkçe olarak yazılmıştır. Ayrıca az sayıda basit şekil ve çizim de yer almaktadır. Burada en çarpıcı çizim Karadeniz ve Akdeniz ile bu denizi çevreleyen ülkelerin çizildiği haritadır.

Bu hususta araştırma yapanlardan Gottfried, Hagen Michigan Üniversitesi'nde Kâtib Çelebi tarafından derkenarlara notlar yazılmış⁷⁰⁵ *Evzahu'l-mesâlik* nüshasına denk gelmiştir⁷⁰⁶. Hagen bu durumu şöyle izah eder; “*XVI. yüzyılın son dönemlerinde Sipâhîzâde adında bir Osmanlı âlimi Ebü'l-Fidâ'nın Takvîmü'l-büldân isimli eserinde bilgileri alfabetik sıraya sokarak bu geleneği tekrar canlandırdı. İşte Kâtib Çelebi kendi coğrafi çalışmalarını tam da bu eserle, Sipâhîzâde'nin eserine derkenar yazarak başladı. Aynı zamanda Keşfü'z-zünûn'da şu ifadeyi kaydetti: “Bu satırların yazarının Türkçe Cihânnümâ'sı alfabetik düzende oluşturulmuş iki kısımdan ibaret bir kitaptır. Bu da göstermektedir ki yakın zamanda Michigan Üniversitesi'nde bulunan, üzerinde Kâtib Çelebi'nin kendi derkenarı olan Sipâhîzâde yazması aslında Cihânnümâ'ya doğru atılan ilk adımdır.”*”⁷⁰⁷

Kâtib Çelebi'nin kaynakları arasında *Evzahu'l-mesâlik*'in⁷⁰⁸ ayrı bir yeri vardır. Kâtib Çelebi'nin *Evzahu'l-mesâlik*'in varak kenarlarına aldığı notlar bazen Sipâhîzâde Mehmed'in verdiği bilgileri daha da detaylandırmak şeklinde

• • • • •

⁷⁰⁵ Gottfried Hagen, “Kâtib Çelebi and Sipâhîzâde”, *Essays in Honour of Ekmeleddin İhsanoğlu*, vol. 1, İstanbul 2006, s. 526.

Bu hususta Hagen yazının Kâtib Çelebi'nin yazısına benzer olduğunu, asıl önemli noktanın burada derkenarlarda yazılan notların *Cihânnümâ*'da kullanılmasının bu nüshanın Kâtib Çelebi'ni kendi el yazısı olduğu iddiasını güçlendirdiğini belirtir.

Kâtib Çelebi'nin *Cihânnümâ*'da aktardığı bilgiler yukarıda ifade edilecek olup bu iddiayı oldukça güçlendirecek mahiyettedir.

⁷⁰⁶ Gottfried Hagen, “Kâtib Çelebi and Sipâhîzâde”, *Essays in Honour of Ekmeleddin İhsanoğlu*, vol. 1, İstanbul 2006, s. 528.

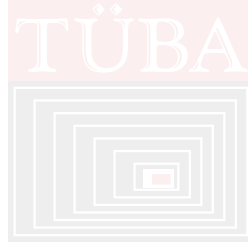
⁷⁰⁷ Gottfried Hagen, Kâtib Çelebi'nin *Cihânnümâ*'sı: Bir Metin ve Tarihi, *Cihânnümâ Kâtib Çelebi*, (haz. Karlığa, Bekir, Said Öztürk), Mahya Yay., İstanbul 2013, s. XXXIX, XL.

⁷⁰⁸ Kâtib Çelebi, *Cihânnümâ*, TSMK, Revan Kısım, nr. 1624, vr. 3a; Fikret Sarıcaoğlu, “Kâtib Çelebi, *Cihânnümâ*'sı ve Kaynakları”, *İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, s. 94.

olurken çoğu zaman *Evzahu'l-mesâlik*'te yer almayan bölgeler ile ilgili Kâtib Çelebi'nin bilgilerini ihtiva etmektedir.

Mesela *Evzahu'l-mesâlik*'in Michigan nüshasında Būhayre-i Antâkiyye ve Būhayre-i Erciş'in anlatıldığı sayfanın⁷⁰⁹ derkenarında Kâtib Çelebi, Būhayre-i İznik, Būhayre-i Akşehir, Būhayre-i Sapanca, Būhayre-i Çekme gibi Sipâhîzâde Mehmed'in eserinde yer almayan göllerin isimlerini ve bu göller ile ilgili bilgileri not etmiştir.

Evzahu'l-mesâlik'te Zıkr-i Nîl-i Mısır başlığı altında Nîl nehrine dair bilgilerin yer aldığı sayfanın kenarına Kâtib Çelebi çok sayıda not düşmüştür⁷¹⁰.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

www.tuba.gov.tr

•••••

⁷⁰⁹ Michigan Üniversitesi Ktp., nr. ISL MS 215, vr. 24b.

⁷¹⁰ Michigan Üniversitesi Ktp., nr. ISL MS 215, vr. 28a.

Kâtib Çelebi'nin *Cihânnümâ*'sı ile Sipâhîzâde Mehmed'in *Evzahu'l-mesâlik*'i arasında tertip ve muhteva noktasında da benzerlikler söz konusudur. Bu benzerlik her iki *Cihânnümâ* için de geçerlidir. Özellikle eserin tertibi açısından ikinci telif *Cihânnümâ*'nın Sipâhîzâde Mehmed'in eseri ile benzerlikleri daha fazladır. Bu benzerlikleri kısaca şöyle sıralayabiliriz.

- Eserin telif sebebinin anlatılması⁷¹¹
- Müelliflerin istifade ettiği eserler⁷¹²

(Bu eserler arasında he iki müellifin istifade ettiği ortak eserlerde söz konusudur. *Takvîmü'l-büldân*, *Nüzhetü'l-müşîk*, *Harîdetü'l-acâib*, *Merâsidü'l-ittılâ'* bunlardan bazılarıdır.

- Genel coğrafi bilgiler⁷¹³
- Hakiki ve Örfi İklimler⁷¹⁴
- Tûli beled ve arzı beled ile Kostantîniyye'den örnek verilmesi⁷¹⁵

Kâtib Çelebi'nin felekleri gösteren tablosu, Sipâhîzâde Mehmed'in Türkçe nüshalarda felekleri çizdiği şekille büyük ölçüde benzerlik taşımaktadır.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

www.tuba.gov.tr

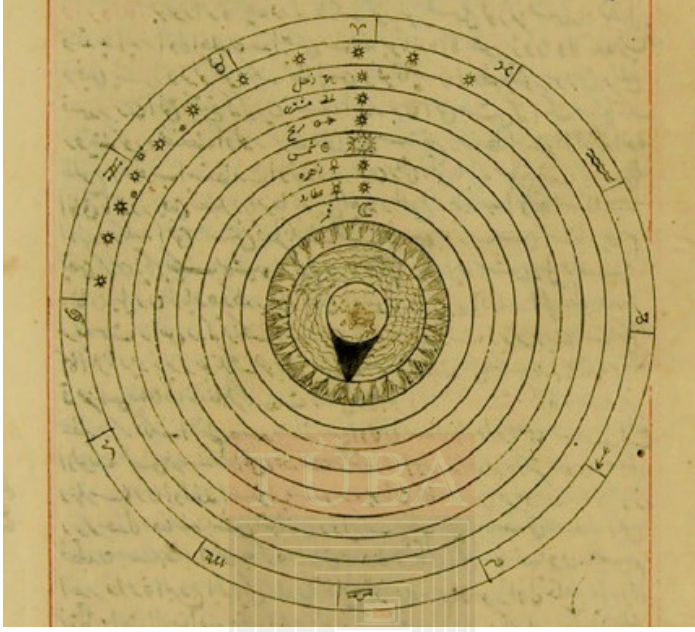
711 Kâtib Çelebi, *Cihânnümâ*, TSMK, Revan Kısım, nr. 1624, vr. 2a; RE, vr. 2a.

712 Kâtib Çelebi, *Cihânnümâ*, TSMK, Revan Kısım, nr. 1624, vr. 2b-4b; NO, vr. 3a, 3b.

713 Kâtib Çelebi, *Cihânnümâ*, TSMK, Revan Kısım, nr. 1624, vr. 5a-6b; RE, vr. 3a, 3b.

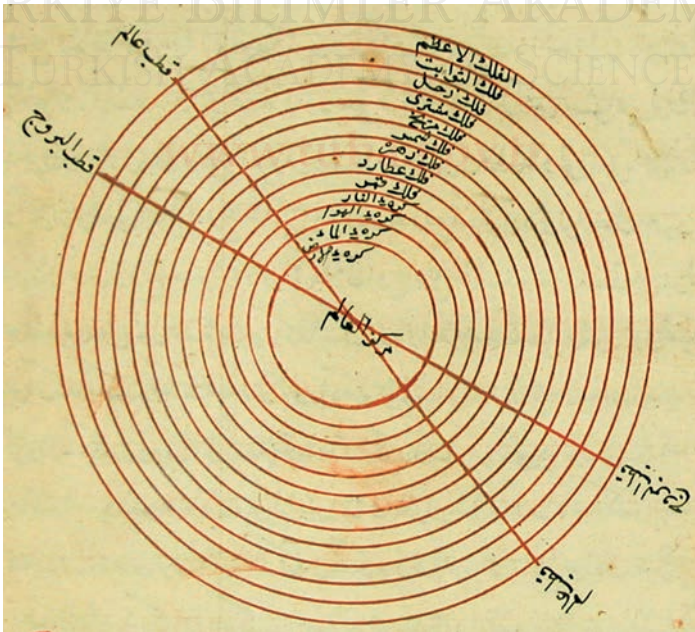
714 Kâtib Çelebi, *Cihânnümâ*, TSMK, Revan Kısım, nr. 1624, vr. 9a-10a; RE, vr. 4a, 4b, 5a.

715 Kâtib Çelebi, *Cihânnümâ*, TSMK, Revan Kısım, nr. 1624, vr. 10b, 11a; RE, vr. 5a.

Şekil 12: Cihânnümâ'da Felekler

Kaynak: Cihânnümâ, TSMK 1624, vr. 7a.

Şekil 13: Evzahu'l-mesâlik, Türkçe Nüshalarda Felekler

Kaynak: Evzahu'l-mesâlik, SK, RE Kısım, nr. 644, vr. 3a.

İlk telif *Cihânnümâ* ile *Evezahu'l-mesâlik* arasında ise muhteva açısından benzerlikler söz konusudur. Bir iki örnek ile iktifa edeceğiz.

Ulemâ-i hey'et bu rub'-ı meskûnda hatt-ı istivâya beraber şarkdan garbe yedi dâire farz idüp her iki dâirenün mâbeyninde vâki' olan [4a] yere bir iklim dimişlerdür. İklîmün bir kısmı dahi vardır. Ana iklim-i 'örfi dirler. İklîm-i 'örfi şol nâhiyeye ve şol memlekete dirler ki; bir niçe şehirleri müştemil ola Şam gibi, 'Irâk gibi.	İklîm-i hakîki ve iklim-i örfi: Rub' meskûndan şarkdan garbe dolan yedi kısım kılınup her kısmına bir iklim dinilmişdür. İklîm-i hakikiden murâd budur. İklîm-i örfi her memlekettür ki anda bir niçe bilâd ve nevâhî ola. Şam ve 'Irâk gibi
--	--

Evezahu'l-mesâlik ⁷¹⁶

Cihânnümâ ⁷¹⁷

Bicâye Kesr-i bâ-i muvahhide ve feth-i cîm ve elif ve müsennât-ı tahtiyye ve hâ ile iklim-i râbi'den Garb-ı Evsat'ta bir şehirdür ve bunun bir nehri vardır. Kenârında bostânlar vardır ve bunun mukâbelesinde Endelüs'de bir şehir vardır. Turtûşe dirler. Bunun ile Turtûşe mâbeyninde deniz üç günlük miktardır. Bicâye'nün tûli yirmi iki derece arzı otuz dört derecedür.	Memleket-i Bicâye Kesr-i bâ-i muvahhide ve feth-i cîm ve elifden sonra yâ-i meftûha ile evâil-i iklim-i râbi'de Garb-ı Evsat'dan bir vilâyettür. Kâidesi Bicâye nâm şehr-i ma'mûrun yirmi iki derece tûli ve otuz dört derece on beş dakika arzı vardır. Endelüs'den Turtûşe buna mukabil düşüp arada bahr üç günlük ya'ni yüz sekse mîl olur.
---	--

Evezahu'l-mesâlik ⁷¹⁸

Cihânnümâ ⁷¹⁹

⁷¹⁶ RE, vr. 4a, 4b.

⁷¹⁷ *Cihânnümâ*, Viyana, National bibliothèque, Mixt 389, vr. 31a.

⁷¹⁸ RE, vr. 34a.

⁷¹⁹ *Cihânnümâ*, Viyana, National bibliothèque, Mixt 389, vr. 41b.

Kâtib Çelebi, Muntehab-ı Bahriyye-i Pîrî Reîs

Kâtib Çelebi'nin kendisine dair bilgi verdiği, eserlerinde zikretmediği *Müntehab-ı Bahriyye*, müellifin Piri Reis'in *Kitâb-ı Bahriyye*'sinden etkilenerek kaleme aldığı eseridir⁷²⁰. Kâtib Çelebi “Bu mahalden yirmi altıncı kağıda varınca Piri Reîs Bahriyye'sinden değildir”⁷²¹ diyerek eserinde Piri Reis'in *Kitâb-ı Bahriyyesi*'nden istifade ettiğini ancak farklı kaynaklara da müracaat ettiğini beyan etmiştir. Eserde haritalar da yer almaktadır⁷²². Kâtib Çelebi'nin Akdeniz coğrafyasının kıyı ve adalarını tasvir ettiği eserin müellif hattı günümüze kadar ulaşmıştır⁷²³.

Kâtib Çelebi *Cihânnümâ*'da kullandığı kaynakların bir kısmını *Müntehab-ı Bahriyye*'de de kullanmıştır. Bu kaynaklar arasında *Evzahu'l-mesâlik* de bulunmaktadır⁷²⁴.

Şehrîzâde Mehmed Said, Târîh-i Nevpeydâ (Kurretü'l-ebâr)

1730 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Şehrîzâde'nin hayatına dair bilgiler sınırlı olup hangi görevleri ifa ettiği bilinmemektedir. Kâtib Çelebi'ye hayranlığı ile bilinen müellifin tarih ve biyografi alanlarında kaleme almış olduğu on beşe yakın eseri bulunmaktadır⁷²⁵.

Târîh-i Nevpeydâ ise H. 699-1000/M. 1299-1592 yılları arasındaki olayları *Naîmâ Târîhi* tarzında ele almak amacıyla kaleme alınmış bir tarih, coğrafya ve biyografi eseri olarak tanımlanabilir. Kâtib Çelebi'nin farklı eserleri (*Cihânnümâ*, *Tuhfetü'l-kibâr* vd.) yanı sıra *Târîh-i Solakzâde*, *Târîh-i Selânikî* ve *Târîh-i Oruç Bey* gibi önemli Osmanlı kronikleri ile farklı disiplinlere ait birçok eserden yararlanan Şehrîzâde, coğrafi bilgiler için *Takvîmü'l-büldân* ve *Evzahu'l-mesâlik*'e müracaat etmiştir. Müellif *Evzahu'l-mesâlik*'i şu şekilde tavsif eder:

⁷²⁰ Eser hakkında detaylı bilgi için bkz. Fikret Sancaoglu, “Piri Reis'in Kitâb-ı Bahriyye'sinin İzinde Kâtib Çelebi'nin Yeni Bulunan Eseri: Muntehab-ı Bahriyye”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 15 Bahar 2004, s. 9-58.

⁷²¹ Kâtib Çelebi, *Müntehab-ı Bahriyye*, SK Aşir Efendi Kısım, nr. 227, vr. 4a.

⁷²² Eserde Kitâb-ı Bahriyye'den alınan bölümler ile ilgili olarak bkz; Fikret Sancaoglu, *Piri Reis'ten Örfî Paşa'ya Osmanlı Tarihî Haritaları ve Tarihî Coğrafya Eserleri*, Çamlıca 2015, s. 101-116.

⁷²³ Kâtib Çelebi, *Müntehab-ı Bahriyye*, SK Aşir Efendi Kısım, nr. 227.

⁷²⁴ Fikret Sancaoglu, “Piri Reis'in Kitâb-ı Bahriyye'sinin İzinde Kâtib Çelebi'nin Yeni Bulunan Eseri: Muntehab-ı Bahriyye”, s. 34.

⁷²⁵ Faruk Bilici, “Şehrîzâde Mehmed Said”, *DİA*, C. 38, s. 472.

“*Evzahu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'-büldân ve'l-memâlik, ulemâ-i sâlifinden Sipâhîzâde Mehmed Efendi'nin te'lîfâtındandır ki, Melikü'l-Müeyyed'in Takvîmü'l-büldân'ını alâ vechi'l-ihtisâr terceme etmiştir.*”⁷²⁶

Bu çerçevede Şehrîzâde'nin *Evzahu'l-mesâlik*'in Türkçe nüshalarından istifade ettiği görülmektedir. Metnin içinde hangi hususları *Evzahu'l-mesâlik*'ten aldığını ifade etmemiş olsa da müellifin coğrafi bölgelere ait verdiği bilgiler için bu esere müracaat ettiği anlaşılmaktadır.

Bartınlı İbrahim Hamdi, Atlas

Bartın'da dünyaya gelen İbrahim Efendi, uzun yıllar Balkan coğrafyasında Tımsıvar'da ikamet etmiş, çeşitli hocalardan dersler almış, ömrünün büyük bir kısmını sınır boylarında geçirmiş ve bu esnada coğrafya alanındaki eserini de kaleme almıştır⁷²⁷.

Doğu ve batı kaynaklarından yararlanarak eserini vücuda getiren İbrahim Hamdi'nin kaynakları arasında Ebü'l-Fidâ'nın *Takvîmü'l-büldân*'ı ile *Evzahu'l-mesâlik* de bulunmaktadır⁷²⁸. Bartınlı İbrahim Efendi, Sipâhîzâde Mehmed'den yaptığı alıntıda eser adı olarak Takvîm ibaresini kullanmıştır. Bu bir isim karışıklığı olup bu bilgiler Sipâhîzâde Mehmed'in *Evzahu'l-mesâlik* adlı eserinden alınmıştır.

⁷²⁶ Şehrîzâde Mehmed Said, *Târîh-i Nevpeydâ*, Kahire, Dârü'l-kütübi'l-kavmiyye, nr. 192/3814, vr. 3a.

⁷²⁷ Mahmut Ak, “Bartınlı İbrahim Hamdi ve Atlas'ı,” *Türk Tarih Kurumu Belleten*, C.LXIV, S. 239, 2000, s. 71; Cengiz Orhonlu, “XVIII. Yüzyılda Osmanlılarda Coğrafya ve Bartınlı İbrahim Hamdi'nin Atlası”, *İÜEF Tarih Dergisi*, C. XIV, S. 19, İstanbul, 1964, s. 118-120.

⁷²⁸ Cengiz Orhonlu, “XVIII. Yüzyılda Osmanlılarda Coğrafya ve Bartınlı İbrahim Hamdi'nin Atlası”, s. 130.

Süfâle

Zamm-ı sîn-i mühmele ve fâ ve elif ve lâm ile ve dahi hâ ile iki şehrin ismidür. Birine Süfâletü'l-Hind ve birine Süfâletü'z-Zenc dirlir. Süfâle-i Hind iklim-i evvelen sâhil-i Bahr-i Hind'de bir medîne-i ma'mûredür. Halkı ve ticâreti gâyetde çokdur ve bunda incu çıkar. Bunun ile Sindân âbeyni beş merhaledür ve buna Süfâre dahi dirlir; [71b] sîn-i mühmele ve vâv ve fâ ve elif ve râ-i mühmele ve hâ ile.

Süfâle

... ammâ **Sipâhizâde Takvîm**'de Süfâle zamm-ı sîn-i mühmele ve fâ ve elif ve lâm ve hâ ile iki şehrin ismi olup birine Süfâletü'l-Hind ve birine Süfâletü'z-Zenc dinüp Süfâle-i Hind iklim-i evvelen olup Hind'den sâhil-i bahrde bir medîne-i ma'mûredür. Halkı kesir ve tüccârı vâfirdür ve bunda magâs lü'lü olup bununla Sindân mâbeyninde beş merhale mesafe vardır.

*Evzahu'l-mesâlik*⁷²⁹

*Atlas*⁷³⁰

Bartınlı İbrahim Hamdi'nin bu alıntıda Takvîm ibaresini kullanması kuvvetle muhtemel Sipâhizâde Mehmed'in *Evzahu'l-mesâlik*'i telif ederken Ebû'l-Fidâ'nın *Takvîmü'l-büldân*'ını ana kaynak olarak ifade etmiş olması ve bazı *Evzahu'l-mesâlik* nüshalarının başına *Takvîmü'l-büldân* kaydının düşülmesidir.

Emir Mehmed Suûdî, Târîh-i Hind-i Garbî (Hadîs-i Nev)

Emir Mehmed Suûdî tarafından kaleme alına eser, tıpkı *Evzahu'l-mesâlik* gibi dönemin padişahı Sultan III. Murad'a sunulmuştur (Aralık 1583). Osmanlı coğrafyacıları arasında Amerika'ya dair bilgiler veren ilk müellif Mehmed Suûdî Efendi olmuştur. Mehmed Suûdî, İslâm coğrafyacılarının etkisi altında olunan XVI. yüzyılda Batı kaynaklarından da istifade etmiştir. Müellif eserinin ikinci bölümünde İslâm coğrafyacı ve tarihçilerin eserlerinden derlenen bilgileri ve kendi bilgi birikimini, üçüncü bölümde ise Amerika kıtasına (Yeni Dünya) dair Batılı kaynaklardan aldığı yeni bilgileri aktarmaktadır. (Mehmed Suûdî Yeni Dünyanın bitki örtüsü, insanları, insanların örf ve adetleri, hayvanlarının özelliklerine ilişkin bilgiler vermiştir. Yeni Dünya'ya ilişkin bilgiler verirken tasvirini yaptığı kavramların en temel özelliklerine dair açıklamalarda da bulunmuştur. Örneğin, Yeni Dünyanın ülkeleri ve adaları tanımlanırken (Meksika, Nikaragua, Peru, Küba, Haiti, Porto Riko, San Juan, Cebu) coğrafi konumları, maden rezervleri, dini inanışları, iklimine ilişkin bilgiler de yer almaktadır.

⁷²⁹ RE, vr. 71a, 71b.

⁷³⁰ SK, Esad Efendi Kısım, nr. 2044, vr. 56b.

Mehmed Suûdî, batı kaynaklarının yanı sıra Osmanlı denizcilerinin Venedik, Cenova, İspanya ve Portekiz gibi memleketlere gönderdikleri casusların sözlü rivayetleri ile bazı İspanyol, İtalyan, Portekiz kitap ve haritalarından da istifade etmiştir. Eserin müellif hattı dahil birçok nüshası günümüze erişmiştir⁷³¹.

Evhazu'l-mesâlik ve *Târîh-i Hind-i Garbî* aynı dönem eserlerdir. *Evhazu'l-mesâlik* on yıl önce telif edilmiştir. Bu iki eser arasında muhteva bakımından önemli benzerlikler söz konusudur. Özellikle Mukaddime kısımlarında yer alan iklimler, yeryüzü, meskûn yerler noktasında her iki eser benzer bilgileri vermektedir.

Ahmed Rifat, Lûgat-ı Târihiyye ve Coğrafiyye

Yağlıkcızâde Ahmed Rifat Efendi (ö. 1895) tarafından telif edilen eser, meşhur şahıslar ve müelliflerin biyografileri, önemli olaylar, tarih boyunca kurulmuş devletler, milletler ve belli başlı şehirlerin tarihî coğrafyaları hakkında alfabetik maddeler halinde bilgiler verdiğinden kapsamlı bir tarih ve coğrafya sözlüğü sayılmaktadır. *Lugat-ı Târihiyye ve Coğrafiyye*, Osmanlılar'da XIX. yüzyılda hazırlanmasına ferdi olarak teşebbüs edilip tamamlanabilmiş ansiklopedi çalışmalarının iyi bir örneği kabul edilmektedir⁷³².

Bursalı Mehmed Tahir, *Evhazu'l-mesâlik* için “bu eser dilimizde *Lugat-ı Târihiyye ve Coğrafiyye* tarzında yazılan eserlerin eskilik itibarıyla birincisidir”⁷³³ ifadesini kullanmaktadır. *Evhazu'l-mesâlik* ve *Lugat-ı Târihiyye ve Coğrafiyye* arasında muhteva ve terip anlamında benzerlikler oldukça fazladır. Tıpkı *Evhazu'l-mesâlik*'teki şehirler bahsinde olduğu gibi *Lugat-ı Târihiyye ve Coğrafiyye*'deki başlıklar da elif harfinden başlayıp harf sırasına göre ilerlemektedir. Her iki eserde de şehirlerin coğrafi ve tarihi özellikleri, sosyal ve iktisadi yapılarına ait bilgiler bulunmaktadır.

Değerlendirme

Osmanlı coğrafya eserleri açısından XVI. yüzyılın önemli bir dönem olduğu anlaşılmaktadır. Bu, İslâm coğrafyacılarının birikiminin değerlendirildiği ve

⁷³¹ Eser hakkında detaylı bilgi için bkz. Thomas D. Goodrich, **The Ottoman Turks and The New World, A Study of Târîh-i Hind-i Garbî and Sixteenth Century Ottoman Americana**, Wiesbaden, 1990, Thomas D. Goodrich, “Osmanlı Amerika Araştırmaları: XVI. Yüzyıla Ait Târîh-i Hindi Garbî Adlı Eserin Kaynakları İle İlgili Bir Araştırma”, **Belleten**: 49 (195), 1985, s. 667-691; **Târîh-i Hind-i Garbî ve Hadis-i Nev**, haz. Komisyon, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

⁷³² Abdülkadir Özcan, “Ahmed Rifat Efendi, Yağlıkcızâde” **DİA**, C. 2, s. 130-131.

⁷³³ Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, C. 3, s. 130.

ilk özgün eserlerin telif edildiği bir yüzyıl olmuştur. Sürekli fetih hareketleri neticesinde ele geçirilen yeni şehirler, bu şehirlere ulaşan yollar askeri ve idari açıdan merak edilmiştir. Bu beldelerin tarihi, coğrafi konumu, ekonomik ve sosyal yapısına dair bilgiler hem devletin hem de ilim ehlinin araştırma konusu olmuştur. Nitekim denizlerde ve karada izlenecek yollara dair ilk eserler XVI. yüzyılda telif edilmeye başlanmıştır.

Çalışmamızda incelediğimiz Sipâhîzâde Mehmed'in *Evzahu'l-mesâlik* adlı eserinin muhteva açısından geniş bir içeriğe sahip olduğu, Mukaddime ve sonrasında gelen beş kısımda coğrafyanın birçok alanına dair bilgileri ihtiva ettiği görülmektedir. Mukaddime'de genel coğrafi bilgilere (iklimler, coğrafi konumlar, meskûn yerler), ilk dört kısımda ise sırasıyla dağlar, göller ve nehirler başlığı altında XVI. yüzyıla kadar ulaşan malumata yer verildiği tespit edilen eserin, en geniş kısmı ise şehirlere ayrılmıştır. Bu kısımda yeryüzünün farklı coğrafyalarında yer alan bini aşkın şehir/belde ile ilgili tarihi ve coğrafi bilgilere yer verildiği görülmektedir. Bu açıdan Osmanlı coğrafya alanında kaleme alınmış ilk eser olma özelliğine sahip olduğu söylenebilir.

Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murad dönemlerindeki yoğun fetihlere şahitlik etmiş olan Sipâhîzâde Mehmed'in, babasının sipâhi olmasının da etkisiyle şehirler, beldeler ve ulaşım ağı hakkında bilgileri merak ettiği için bu muhtevada bir eser kaleme almak arzusuyla dönemine kadar yazılmış olan eserlerin önemli bir kısmını incelediği ve bu eserler arasında en çok Ebû'l-Fidâ'nın meşhur eseri *Takvîmü'l-büldân*'dan etkilendiği görülmüştür. Ebû'l-Fidâ, coğrafya alanında yazılmış ancak dağınık ve eksik bilgiler ihtiva eden eserleri inceledikten sonra, bu eserlerdeki önemli bilgileri, efsanelerden ve kozmoğrafik muhtevadan arındırılmış şekilde eserine almıştır. Buna ek olarak yaptığı idari görevler hasebiyle bulunduğu beldelerde müşahade ettiklerini ve duyduklarını da dikkate alarak coğrafya alanında kendisine Batlamyus geleneğinin son temsilcisi olma özelliğini kazandıran eserini kaleme almıştır.

Sipâhîzâde, *Takvîmü'l-büldân*'dan etkilene nedenlerini *Evzahu'l-mesâlik*'te oldukça veciz cümlelerle ifade etmiştir. *Takvîmü'l-büldân*'dan istifadeyi ve bilgiye erişimi kolay hale getirmek amacıyla pratik bir yöntem izlediği görülmektedir. Bu amaçla *Takvîmü'l-büldân*'da örfi iklimlere göre düzenlenmiş şehirleri, alfabetik sıraya göre dizdiği görülmektedir.

Çalışmamızda Sipâhîzâde'nin *Takvîmü'l-büldân* dışında yirmi beşi Mukaddime kısmında liste şeklinde, diğerleri ise metin içerisinde yer alan toplam otuz altı

eserden istifade ettiği tespit edilmiştir. Bu eserler, dönemi açısından oldukça önemlidir. Bir Osmanlı müderrisinin ilme ve eserlere merakı ve bu eserleri incelemesi açısından da araştırmacılara önemli veriler sunmaktadır.

XVI. yüzyıl ve sonrasındaki ilim çalışmalarının himaye edilmiş olması, yeni eserlerin telifini hem kolaylaştırmış hem de teşvik etmiştir. Sipâhîzâde Mehmed'in *Evzahu'l-mesâlik*'i de dönemin padişahı Sultan III. Murad ile Osmanlı Devleti'nin en kudretli sadrazamlarından Sokullu Mehmed Paşa'nın ve yine dönemin sadrazamlarından Siyavuş Paşa'nın takdirine mazhar olmuştur. Eserin dönemi için önemli bir boşluğu doldurduğu bu iltifattan anlaşılmaktadır. Eserin ilk olarak Arapça yazıldığı daha sonra bizzat müellifi tarafından Türkçe'ye çevrilerek daha geniş bir kesimin istifadesine sunulduğu anlaşılmaktadır. Türkçe çevrisinin Sokullu Mehmed Paşa tarafından talep edilmiş olması ise devletin coğrafi bilgiyi (ilk dönemlerde kuvvetle muhtemel askeri amaçla) önemseyişinin göstergesidir. İstanbul kütüphanelerinde çok sayıda nüshasının olması da, eserin rağbet gördüğünün bir nişanesidir.

Bursalı Mehmed Tahir, *Evzahu'l-mesâlik*'i “Osmanlı ilim dünyasında *Lugat-i Târihiyye ve Coğrafiyye* tarzında yazılmış ilk eser” olarak tanımlar. Eserin Arapça ve Türkçe nüshaları birlikte incelendiğinde lügat tanımlamasının eseri tam manasıyla karşılamadığını rahatlıkla ifade edebiliriz. Eserde lügatın fevkinde bilgiler (şehirlerin coğrafi konumları, kurucuları, tarihçesi, yolları ve mesafeleri, yeryüzü şekilleri, halkı, kültürel, sosyal ve dini yapısı, kısmen de olsa efsaneleri, ilim ehli vd.) yer almaktadır. Bu bilgilerin belli bir sistem içerisinde sunulduğu anlaşılmaktadır. Okuyucunun her bir şehre dair en temel bilgilere belli bir sırayla (şehrin okunuşu, örfi ve hakiki iklimi, kurucuları, tarihi, coğrafi özellikleri, sosyal yapısı ve coğrafi konumu) erişmesi sağlanmıştır.

Osmanlı ilim ehlinin eserlerinin telif sebebinde çoğu zaman ilahi bir gaye de amaçlanmıştır. Coğrafya'nın Allah'ın kudret ve kemâlinin bilinmesi açısından oldukça önemli bir ilim olduğu Sipâhîzâde tarafından eserin dibacesinde ifade edilmiştir. Ayrıca hamd ve salat cümlelerinde coğrafya ilmine dair ayet ve hadislerin seçildiği görülmektedir. Yalnız eserde Yaratıcının kudretinin bilinmesi dolaylı bir anlatım ile okuyucuya sunulmuştur. Müellif, mucizelerden, acablıklardan ve efsanelerden arındırılmış şekilde verdiği temel coğrafi bilgiler sayesinde okuyucunun tefekkür ile bu neticeye ulaşmasını amaçlamıştır. *Evzahu'l-mesâlik*, bu açıdan kozmoğrafya eserlerinden ayrılıp ana kaynağı olan *Takvîmü'l-büldân* gibi Batlamyus geleneğinin bir temsilcisi mahiyetindedir. Ebül-Fidâ'nın Sipâhîzâde'den farklı olarak dibacede hamd ve salavatı tek

cümlede ifade ettiği görülmüştür. Bu husus üzerinde yeni değerlendirmelere ihtiyaç duyulacaktır.

Gottfried Hagen, modern bilimin İslâm coğrafyacılarının yeni bilgilerin elde edilmesi (seyahatnameler ve araştırmalar) ve rivayetlerin (eski bilgilerin) düzenlenmesi şeklindeki iki metottan ilki üzerinde daha çok yoğunlaştığını vurgular. Fakat bu durumun derlemenin nevi şahsına münhasır önemli bir faaliyet olduğunu ihmal olarak değerlendirir⁷³⁴. Sipâhîzâde Mehmed'in eserinin de bu çerçevede ele alınması gerekmektedir. XVI. yüzyıla kadar yazılan eserlerin bir nevi derlemesi olarak değerlendirilebilecek *Evzahu'l-mesâlik*, müellifinin özgün bilgilerini de ihtiva etmektedir.

Sipâhîzâde Mehmed'in bibliyografyası, coğrafya klasiklerini bildiğinin de bir göstergesidir. Bu çerçevede memâlik, mesâlik ve büldân literatürü coğrafyacılar için önemli hammadde sunmaktadır. Bu bilgilerin belli bir sistematik içinde ele alınması (denizler, göller, nehirler ve dağlar ayrı başlıklar altında incelenmiş, şehirler ise alfabetik sıra ile ele alınmıştır) eseri daha önemli kılmaktadır. Abartıdan uzak, efsane ve hikayelerden olabildiğinde arındırılmış, Batlamyus coğrafya ekolünün esas alan Sipâhîzâde Mehmed, gerçek anlamda bir coğrafi eser te'lif etmiştir. Müellifin eserinde bir liste şeklinde en önemli coğrafya klasiklerini sıralaması ve bu eserlerden haberdar olup istifade etmesi de oldukça önemlidir. İslâm medeniyetinin yüzyıllar içerisinde oluşturduğu birikim bu eserde kendine belli ölçüde yer bulmuştur. Bu, *Evzahu'l-mesâlik* üzerinden İslâm coğrafyacılarından haberdar olunması anlamına da gelmektedir.

Sipâhîzâde Mehmed'in eseri gerek muhtevası, gerekse her başlık altında birçok farklı eserden istifade etmiş olması açısından oldukça geniş malzeme ihtiva etmektedir. Eser dönemi ve sonrası coğrafyacılar arasında da ilgiye mazhar olmuştur. Bu ilginin en somut örnekleri Âşık Mehmed ve Kâtib Çelebi'dir. Kâtib Çelebi bu eserin bir nüshasını baştan sona incelemiş, üzerine Arapça, Farsça ve Türkçe notlar almış ve bu notları kendi ifadesiyle *Cihânnümâ*'da kullanmıştır. Bu çalışmada kısmen ifade edilen bu husus, *Cihânnümâ* ve kaynakları *Evzahu'l-mesâlik* ile *Takvî-mü'l-büldân* ekseninde detaylı bir şekilde ayrıca ele alınmayı beklemektedir.

Kaynakları ve tesirleri açısından XVI. yüzyıl Osmanlı coğrafya çalışmaları arasında önemli bir yer tuttuğu tespit edilen *Evzahu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik*, bu çalışma ile araştırmacıların istifadesine sunulmaktadır.

•••••

⁷³⁴ Gottfried Hagen, **Bir Osmanlı Coğrafyacısı İşbaşında**, s. 99-100

Kaynakça

Kaynak Eserler ve Nâdir Matbu'lar

- EBÜ'L-FİDÂ, **Takvîmü'l-büldân**, SK, Yeni Cami K1sm1, nr. 788.
- _____, **Takvîmü'l-büldân**, SK, Lala İsmail K1sm1, nr. 286.
- KÂTİB ÇELEBİ, **Cihânnümâ**, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan K1sm1, nr. 1624.
- _____, **Cihânnümâ**, Viyana, National bibliotheque, Mixt 389.
- _____, **Müntehab-ı Bahriyye**, SK Aşir Efendi K1sm1, nr. 227.
- SİPÂHİZÂDE MEHMED, **Enmüzecü'l-fünûn**, Veliyüddin Efendi Ktp., nr. 141-236,
- _____, **Enmüzecü'l-fünûn**, SK, İsmihan Sultan K1sm1, nr. 303.
- _____, **Enmüzecü'l-fünûn**, SK, Laleli K1sm1, nr. 2151.
- _____, **Enmüzecü'l-fünûn**, SK, Ayasofya K1sm1, nr. 390.
- _____, **Evezahu'l-mesâlik (Arapça nüshalar)**, SK, Hafid Efendi K1sm1, nr. 207.
- _____, **Evezahu'l-mesâlik**, Michigan ISL MS, nr. 215.
- _____, **Evezahu'l-mesâlik**, SK, İsmihan Sultan K1sm1, nr. 298.
- _____, **Evezahu'l-mesâlik**, NO Ktp., nr. 4693.
- _____, **Evezahu'l-mesâlik**, SK, Ragıp Paşa K1sm1, nr. 1059.
- _____, **Evezahu'l-mesâlik**, SK, Esad Efendi K1sm1, nr. 2039.
- _____, **Evezahu'l-mesâlik**, Millet Ktp., Feyzullah Efendi K1sm1, nr. 1350.
- _____, **Evezahu'l-mesâlik**, SK, Esad Efendi K1sm1, nr. 2037.
- _____, **Evezahu'l-mesâlik**, Murad Molla Ktp., nr. 1419.

- _____, **Evzahu'l-mesâlik**, Fazıl Ahmet Paşa (Köprülü) Ktp., nr. 935.
- _____, **Evzahu'l-mesâlik**, Veliyüddin Efendi Ktp., nr. 3280.
- _____, **Evzahu'l-mesâlik**, Kılıç Ali Paşa Ktp., nr.723.
- _____, **Evzahu'l-mesâlik (Türkçe nüshalar)**, SK, Halet Efendi Kısım, nr. 607.
- _____, **Evzahu'l-mesâlik**, SK, Yeni Cami Kısım, nr. 787.
- _____, **Evzahu'l-mesâlik**, SK, RE Kısım, nr. 644.
- _____, **Evzahu'l-mesâlik**, İstanbul Üniv. Nadir Eserler Ktp., nr. 346.
- _____, **Evzahu'l-mesâlik**, SK, Mihrişah Sultan Kısım, nr. 304-2.
- _____, **Evzahu'l-mesâlik**, Ali Emiri Ktp., nr. COĞ5-1.
- _____, **Evzahu'l-mesâlik**, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Revan Köşkü, nr. 1642.
- _____, **Evzahu'l-mesâlik**, SK, Ragıp Paşa Kısım, nr. 1060.
- _____, **Evzahu'l-mesâlik**, Bursa Bölge Ktb, nr. 1518.
- _____, **Hâşiye-i Tecrid'e Hâşiye**, NO Ktp., nr. 2109.
- _____, **Hâşiye Alâ Şerh-i Hikmetü'l-ayn**, Beşirağa Ktp., Eyüp Kısım, nr. 99.
- _____, **Risâle fi'l-Beyân**, SK, Esad Efendi Kısım, nr. 3062.
- Târîh-i Silsile-i Ulemâ**, SK, Esad Efendi Kısım, nr. 2142.
- ŞEHRÎZÂDE MEHMED SAİD, **Târîh-i Nevpeydâ (Kurretü'l-ebşâr)**, Kahire, Dârü'l-kütübî'l-kavmiyye, nr. 192/3814.

www.tuba.gov.tr

İnceleme ve Araştırmalar

- ADIVAR, A. Adnan, **Osmanlı Türklerinde İlim**, Remzi Kitabevi, 1982, İstanbul.
- AFYONCU, Erhan “İbrahim Müteferrika”, **DİA**, C. 21, 2000, s. 324-327.
- _____, “Sipahi”, **DİA**, 2009, C. 37, s. 256-258.
- _____, “Sokullu Mehmed Paşa”, **DİA**, C. 37, 2009, s. 354-357.
- AĞARI, Murat, “İbn-i Hurdâzbih'in *el-Mesâlik ve'l-memâlik*'i İçerdiği Coğrafi ve Kültürel Motifler”, **Dinî Araştırmalar**, C. 7, S. 21, s. 237.
- _____, “Ya'kûbî”, **DİA**, C. 43, 2013, s. 287-288.
- AHMAD, Sayyid Maqbul “İbn Hurdâzbih”, **DİA**, C. 20, 1999, s. 79-80.
- _____, “Coğrafya”, **DİA**, C.8, 1993, 2. 50-62.
- AK, Mahmut, “Osmanlı Coğrafya Çalışmaları”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)**, İstanbul, 2004, C. 2, S. 4, s. 163-211.

- _____, “Coğrafya, Osmanlılar Dönemi” **Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, 1993, C. 8, s. 62-66.
- _____, “Seydi Ali Reis”, **DİA**, C. 37, s. 21-24,
- _____, “Emir Mehmed Suûdi”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, c. I, s. 402-403;
- _____, “İbrahim Hamdi” **DİA**, C. 21, 2000, s. 314-316.
- _____, “Menâzirü'l -avâlim ve Kaynağı Takvîmü'l -büldân”, **Prof Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, İstanbul 1991 , s. 101-120.
- _____, “Siyavuş Paşa, Kanijeli” **DİA**, C. 37, s. 311.
- _____, “İklîm”, **DİA**, C. 22, s. 28.
- _____, “Bartınlı İbrahim Hamdi ve Atlas'ı”, **Türk Tarih Kurumu, Belleten**, LXIV/239 (2000), 69-87.
- ÂŞIK MEHMED, **Menâzirü'l-avâlim**, haz. Mahmut Ak, Türk Tarih Kurumu Yayınları (TTK), 3 Cilt, Ankara, 2007.
- ATÂÎ, Nev'izâde, **Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri: Hadâiku'l-Hakaik fî Tekmiletî's-Şakâik**, Neşre Hazırlayan Abdülkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989, V Cilt.
- _____, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmiletî's-Şakâ'ik**, haz. Suat Donuk, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2017, II Cilt.
- AVCI, Casim, “Yâkût el-Hamevî”, **DİA**, 2013, C. 43, s. 288.
- BALTACI, Cahit, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV) Yayınları, İstanbul, 2005, 2 Cilt.
- BAYAT, Ali Haydar, “İbn Cezle”, **DİA**, C. 19, s. 396-397.
- BİLİCİ, Faruk, “Şehrîzâde Mehmed Said”, **DİA**, 2010, C. 38, s. 472, 473.
- BİRÛNÎ, Ebû Reyhân **el-Kânûnu'l-Mes'ûdî**, tash. Abdülkerim Sami Cündi, Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye, Beyrut-Lübnan, 2002.
- _____, **Maziden Kalanlar (El-Âsâr el-Bâkiye)**, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul, 2011.
- _____, **el-Asarü'l-bakiye ani'l-kuruni'l-haliye**, Chronologie orientalischer völker, neşr. C. Eduard Sachau, Leipzig: Otto Harrassowitz, 1923.
- BLACHERE, R., ” Yâkût Rumî”, **İslâm Ansiklopedisi (İA)**, C. XIII, s. 357.
- BOSTAN, İdris “Piri Reis”, **DİA**, İstanbul, 2006, C. 37, s. 283-285.
- BROCKELMANN, "Ebülîfida", **İA**, C. IV, s. 78.
- BURSALI MEHMED TAHİR, **Osmanlı Müellifleri**, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1333, 3 Cilt.

- _____, **Osmanlı Müellifleri**, haz. M. A. Yekta Saraç, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), Ankara, 2016, 3 Cilt.
- _____, “Sipâhizâde Mehmed b. Ali”, **İslâm Mecmûası**, C. I, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet (İstanbul), 1332, s. 198, 199.
- CEVHERÎ, **es-Sihâh tacü'l-lugat ve sihâhu'l-Arabiyye**, neşr. Şehabeddin Ebû Amr, Beyrut, Dârü'l-Fîkr, 1998/1418.
- ÇALDAK, Süleyman, “Taşköprülüzâde'nin Mevzûâtü'l-ulûm'undaki İlimler Tasnifi Üzerine” **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Fırat University Journal of Social Science**, Elazığ, 2005, C. 15, S. 2, s. 117-119.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara, 1998.
- DİA, “Hâfiz-ı Ebrû”, **DİA**, C. 15, s. 89-90.
- EBÛ REYHÂN EL-BİRÛNÎ, **el-Kânûnu'l-Mes'ûdî**, tash. Abdülkerim Sami Cündi, Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut-Lübnan, 2002.
- _____, **Maziden Kalanlar (El-Âsâr el-Bâkiye)**, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul, 2011.
- EBÛ'L-FİDÂ, **Takvimü'l-büldân**, ed. Fuat Sezgin, yay. haz. Farid Benfeghoul, Carl Ehrig-Eggert, Eckhard Neubauer, Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1992.
- _____, **Geographie d'Aboulfeda, Takvimü'l-büldân**, trc. Joseph-Toussaint Reinaud; herausgegeben von Fuat Sezgin, Frankfurt am Main : Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1985.
- _____, **Ebû'l-Fidâ Coğrafyası (Takvimü'l-Büldân)**, terc. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yay., İstanbul, 2017.
- _____, **Tarih-i Ebû'l-Fidâ, el-Muhtasar fî Ahbârî'l-beşer**, thk. Mahmûd Deyyub, Dârü'l-Kütübü'l-İlmîyye, 1997/1417, Beyrut.
- EFENDİOĞLU, Mehmed, “Sem'ânî”, **DİA**, C. 36, 2009, s. 461-462.
- FAZLIOĞLU, İhsan, “Kadıızâde-i Rûmî”, **DİA**, C. 24, 2001, s. 98-100.
- GİBB, H. A. R., “Abu'l-Fida”, **EI2**, C. I, s. 118- 119.
- GOODRICH, Thomas “Osmanlı Amerika Araştırmaları: XVI. Yüzyıla Ait Târîh-i Hind-i Garbî Adlı Eserin Kaynakları ile İlgili Bir Araştırma”, trc. H. G. Yurdaydın, **Belleten**, C. XLIX, S. 195, Ankara, 1986, s. 667-691.
- _____, **The Ottoman Turks and the new world : a study of Târîh-i Hind-i Garbî and sixteenth-century Ottoman Americana**, Wiesbaden Otto Harrassowitz, 1990.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyip, “Bursa'da Kuruluş Devrinin İlim Müesseseleri, İlim Adamları ve Bursa Tarihçileri Hakkında”, **Necati Lugal Armağanı**, Ankara, 1968, s. 270, 271.

GÖKYAY, Orhan Şaik, **Kâtib Çelebi: Yaşamı, Kişiliği ve Yapıtlarından Seçmeler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1982.

_____, “Kâtib Çelebi”, **İslâm Ansiklopedisi (İA)**, C. VI, s. 432-438.

_____, “Cihânnümâ”, **DİA**, C. 7, 1993, s. 541-542.

_____, “Kâtib Çelebi”, **DİA**, C. 25, 2002, s. 36-40.

HAGEN, Gottfried, “El Yazmasının Kenarındaki Hayat: Cihânnümâ Müellif Hatları ve Coğrafyacının Atölyesine Bakış”, **Doğumunun 400. Yılı Dönümünde Kâtib Çelebi**, ed. Bekir Karlığa, Mustafa Kaçar, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2009.

_____, “Katip Çelebi'nin Cihânnümâ'sı: Bir Metin ve Tarihi”, **Kâtib Çelebi Cihânnümâ I**, ed. Said Öztürk, Mahya Yayınları, 2013, İstanbul, s. XXXIX, XL.

_____, “Kâtib Çelebi and Sipâhizâde” **Essays in honour of Ekmeleddin İhsanoğlu**, IRCICA, İstanbul, 2006; 526, 527.

_____, **Bir Osmanlı Coğrafyacısı İşbaşında: Kâtib Çelebi'nin Cihannüması ve Düşünce Dünyası**, (çev. Hilal Görgün), Kürey yay., İstanbul 2015.

HIZLI, Mefail, **Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri**, İstanbul, 1998.

IRCICA, **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi**, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi [IRCICA], 2 Cilt.

İBN-İ HURDÂZBİH, **Yollar ve ülkeler kitabı (el-Mesâlik ve'l-memâlik)**, çev. Murat Ağarı, Kitabevi, 2008, İstanbul;

_____, **el-Mesâlik ve'l-memâlik** (ed. Michael Jan de Goeje), Leiden, 1889

İBN SAİD EL-MAĞRİBÎ, **el-Muğrib fi hule'l-Mağrib**, thk. Şevki Dayf, Dârü'l-Maârif, Kahire, 1978, C. 1.

İBNÜ'L-ESİR, **Târîh-i Muhtasarü'd-düvel**, trc. Mehmet Şerefettin Yaltkaya, 1941, Maarif Vekaleti, Ankara

İBNÜ'L-VERDÎ, **Harîdetü'l-'acâib ve feridetü'l-garâib**, tsh. Mahmûd Fahuri, Halep, Dârü's-Şarki'l-Arabi, 1991.

İNALCIK, Halil, “Filori” **DİA**, C. 13, 1996, s. 106-107.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Müderris - Osmanlılarda”, **DİA**, C. 31, 2006, s. 468-470.

İZGİ, Cevat, “Mehmed Suûdi Efendi”, **DİA**, c. 28, s. 526;

_____, **Osmanlı Medreselerinde İlim**, 2 Cilt, İz Yayıncılık, 1997, İstanbul.

_____, “Herevî, Ali b. Ebî Bekir” **DİA**, C. 17, 1998, s. 221-222

KÂTİB ÇELEBÎ, **Cihannüma, Kâtib Çelebi**, (haz. Karlığa, Bekir, Said Öztürk), Mahya Yay., İstanbul, 2013. (Sadeleştirilmiş metin).

- _____, **Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn**, haz. Şerefettin Yaltkaya-Rifat Bilge, İstanbul 1941, C. I, s. 202;
- _____, **Keşfü'z-Zunûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları (TVYY), İstanbul, 2007, C. 1, s. 192
- _____, **Kitab-ı Cihannüma li-Katib Çelebi: Giriş: Katip Çelebi ve Cihannüma: dizin.** hazırlayan Fikret Sarıcaoğlu, Türk Tarih Kurumu, 2013, Ankara, 2. Cilt.
- _____, **Kitâb-ı Cihânnümâ**, (haz. Karlığa, Bekir - Said Öztürk), İBB Kültür Aş. Yay., İstanbul 2010. (Sadeleştirilmiş metin).
- _____, **Levâmi' u'n-Nûr Fi Zulmet-i Atlas Minor (İnceleme-Tıpkıbasım)**, haz. Ahmet Üstüner, H. Ahmet Arslantürk, TÜBA, 2017, Ankara.
- KANDEMİR, M. Yaşar, "el-Cem' beyne's-sahihayn", **DİA**, C. 7, 1993, s. 283.
- KARAMUSTAFA Ahmet T., "Military, Administrative, and Scholarly Maps and Plans" **The History of Cartography, Volume 2, Book 1, Cartography in the Traditional Islamic and South Asian Societies**, The University of Chicago Press, 1992, s. 209-227.
- KAYA, Mahmut "Sipâhîzâde Mehmed" **DİA**, C. 37, 2009, s. 259.
- KILIÇ, Hulusi "Fîrûzâbâdî", **DİA**, C. 13, 1996, s. 142-145.
- _____, "Tâcü'l-luga", **DİA**, C. 39, 2010, s. 356, 357.
- _____, "Cevherî, İsmâil b. Hammâd", **DİA**, C. 7, 1993, s. 459.
- KIZILCIK, Abdullah "Osmanlı Dönemi Âlim ve Şâirlerinden Abdülkerimzâde Mehmed Efendi ve Kaside-i Mimiyyesi", **Şarkiyat Mecmuası**, İstanbul 2009, Sayı 11, s. 61,62.
- KONRAD MİLLER, **Weltkarte des Arabers Idrisi vom Jahre 1154**, Stuttgart, 1981.
- KRAMERS, J. H., "Coğrafya", İslâm Ansiklopedisi [İA], Eskişehir, 2001, C. 3, s. 217.
- KUN, T. Halasi "İbrahim Müteferrika", **İA**, C. V /2, s. 896-900.
- KUTLUER, İlhan "Ebû Zeyd Belhî", **DİA**, C. 5, 1992, s. 412-414.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir, "Murad III", **DİA**, C. 31, 2006, s. 172.
- LEVEND, Agah Sırrı, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara, 1984, C. I.
- MEHMED SU'ÜDÎ EFENDİ, **Târîh-i Hind-i Garbî veya Hadis-i Nev**, Tarih Araştırmaları Vakfı, 1999, İstanbul.
- ORHONLU, Cengiz, "XVIII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Coğrafya ve Bartınlı İbrahim Hamdi'nin Atlası" **Tarih Dergisi**, XIV/19 İstanbul 1964, s.115-140.
- ÖKTEN, Sadettin "Çağmını", **DİA**, C. 8, 1993, s. 182-183.

- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "İbnü'l-Esîr, İzzeddin", **DİA**, C. 21, 2000, s. 26, 27.
- ÖZTÜRK, Said, "Kâtip Çelebi Bibliyografyası" **Doğumunun 400. Yıldönümünde Kâtip Çelebi**, (edt. Bekir Karlığa, Said Öztürk), Ankara 2009, s. 388-399.
- REİNAUD, Par M. **Geographie d'Aboulfeda, Traduite de l'Arabie en Français, Tome I (Introduction Generale a la Geographie des orientaux)**, Paris, 1848
- SABEV, Orlin, **İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2006.
- SAFİYYÜDDİN BAĞDÂDÎ, **Merâsidü'l-ittıla' alâ esmai'l-emkine ve'l-bika'**, thk. Ali Muhammed Bicavi, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1954.
- _____, **Merâsidü'l-ittıla' alâ esmai'l-emkine ve'l-bika'**, terc. H. İbrahim Gök, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, C.1.
- SARICAOĞLU, Fikret, "Kitâb-ı Bahriyye", **DİA**, C. 26, 2002, s. 72-75.
- _____, "Cihânnümâ ve Ebûbekir b. Behrâm ed-Dümeşkî - İbrahim Müteferrika", **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, İstanbul, 1991, s. 121-128.
- _____, "Ebû Bekir b. Behrâm", **DİA**, C. 10, 1994, s. 110-111.
- _____, "Katib Çelebi'nin Otobiyografileri" **İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi, (Prof. Dr. İsmet Miroğlu Hatıra Sayısı)**, sy. 37, 2002. s. 297-319.
- _____, "Kâtip Çelebi Cihannüma'sı ve Kaynakları", **İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 1990, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Genel Kitaplık, nr. YLT E 44.
- _____, **Kitâb-ı Cihânnümâ li-Kâtib Çelebi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013, C. II.
- _____, "Piri Reis'in Kitâb-ı Bahriyye'sinin İzinde Katib Çelebi'nin Yeni Bulunan Eseri: Müntehab-ı Bahriyye", **Türklük Araştırmaları Dergisi**, 15 Bahar 2004, s. 9-58.
- _____, **Piri Reis'ten Örfî Paşa'ya Osmanlı Tarihi Haritaları ve Tarihi Coğrafya Eserleri**, Çamlıca Yayınları, 2015.
- ŞERİF İDRİSÎ Nüzhetü'l-Müştâk, **Mappae arabicae: Arabische Welt-und Ländenkarten des 9-13. Jahrhunderts**, I-VI, Stuttgart, 1926-1931.
- REDHOUSE, Sir James W. **A Turkish and English Lexicon, Shewing in English The Significations of The Turkish Terms**, Mektebu Lübnan, Beyrut, 1987.
- SELÂNİKİ MUSTAFA, **Târih-i Selânîkî (971-1003/1563-1595)**, haz. Mehmet İpşirli, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1989, İstanbul, C. I.
- SEYDÎ ALÎ REİS, **Mir'atü'l-memâlik (İnceleme, Metin, Index)**, haz. Mehmet Kiremit, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1999.

- ŞEMSETTİN SAMİ, **Kâmûs-ı Türki**, İkdâm Matbaası, 1317, İstanbul.
- ŞEŞEN, Ramazan, “İdrisi, Şerif”, **DİA**, C. 21, 2000, s. 493-495.
- _____, **İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, Ankara 1985.
- _____, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul 1998.
- _____, “İbn Havkal”, **DİA**, C. 20, 1999, s. 34-35.
- SEZGİN, Fuat, **Kâtip Çelebi'nin Esas Cihannüması ve Coğrafya Tarihindeki Yeri**, (Giriş ve Önsöz), Boyut yay., İstanbul 2013.
- _____, **İslâm'da Bilim ve Teknik**, C. I-V, TÜBA - TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2007.
- ŞİRİNOV, Agil, “Tûsî, Nasîrüddin” **DİA**, C. 41, 2012, s. 439.
- TAESCHNER, Franz, “Osmanlılarda Coğrafya”, trc. Hâmid Sadî, **Türkiyat Mecmuası**, İstanbul, 1928, S. 2, s. 271-314.
- TURAN, Şerafettin, “Kitâbü'l-Muhit”, **DİA**, C. 26, 2002, s. 111-112.
- TÜMER, Günay, “Bîrûnî”, **DİA**, C. 6, 1992, s. 206-215.
- TÜRKAY, Cevdet, **İstanbul Kütüphanelerinde Osmanlılar Devrine Aid Türkçe-Arapça-Farsça Yazma ve Basma Coğrafya Eserleri Bibliyografyası**, Maarif Vekaleti Yay., İstanbul, 1958
- USLU, Recep, “İbn Saîd Mağribî”, **DİA**, C. 20, 1999, s. 302-305.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi (TTK), Ankara 1995, C. 4.
- VON ARENDONK, “İbn Hurdâzbih”, **İA**, C. V/2, s. 755.
- YÂKÛT EL-HAMAVÎ, Müşterik Vaz'an vel-müşterik Suk'an, nşr. Ferdinand Wüstenfeld, Göttingen, 1846.
- _____, **Mu'cemü'l-büldân, 626/1229**, thk. Ferid Abdülazîz Cündi, Beyrut, Dârü'l Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- _____, **Kitâb-ı Mu'cemü'l-büldân**, Jacut's geographisches wörterbuch, 626/1229, nşr. Ferdinand Wüstenfeld, ed. Fuat Sezgin, Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1994.
- YAKÛBÎ, **Ülkeler Kitabı**, çev. Murat Ağarı, Ayışığı Yay. İstanbul, 2002.
- Y., Coşkun, S., Fikret, **Müteferrika: Basmacı İbrahim Efendi ve Müteferrika Matbaası**, Esen Ofset, İstanbul, 2008.
- YILMAZ, Yusuf Şevki “Taşköprizâde Ahmed Efendi”, **DİA**, C. 40, 2011, s. 151.
- YÜCEL, Ahmet, “Muttefekun aleyh”, **DİA**, C. 32, 2006, s. 224-225.
- Hududü'l-âlem mine'l-maşrik ile'l-magrib**, yay. V. Minorsky, çev. Abdullah Duman, Murat Ağarı, Kitabevi, 2008.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Evzahu'l-Mesâlik

ilâ Ma'rifeti'l-Büldân ve'l-Memâlik:

Fihrist ve Metin

Metni Hazırlarken Takip Edilen Yol

Eserin telif edildiği XVI. yüzyılda kullanılan “Eski Anadolu Türkçesi” dikkate alınarak hazırlanan metinde, transkripsiyon alfabesine uyulmuş, fakat metnin anlaşılmasının ve takibinin kolaylaşması amacıyla tam transkripsiyon uygulanması yapılmamış olup bazı harflerin karşılığı gösterilmiştir. İzlenen transkripsiyon kurallarını şu şekilde sıralayabiliriz:

- XVI. yüzyıl Türkçesi kurallarına uygun olarak sesli uyumu yapılmamış, kelimeler tarihi söylenişlerine göre yazılmıştır. (köpri, göli vb.)
- Kelimelerde sessiz benzeşmesi de yapılmamış kelimeler okunduğu gibi yazılmıştır. (vakitde, saatde vb.)
- Cümle içerisinde ve sonunda yer alan fiillerin yazılış şekillerinde yine XVI. yüzyıldaki kullanım dikkate alınmıştır. (gönderüp, yapup, edüp, yapmışdur, itmişdür vb.)
- “ın-un” takısı kelime “ن” harfi ile bitiyorsa (ın-in) (vaktin, vilâyetin vb); kelime “و” harfi ile - bitiyorsa (un-ün) (minârenün, isminün, şehrün vd.) şeklinde gösterilmiştir.
- Hemze harfleri (◌ْ) şeklinde, ayn harfleri ise (◌َ) şeklinde gösterilmiştir.
- Arapça ve Farsça kelimelerdeki uzun okunuşlar metinde gösterilmiştir.

Med (uzatma) harfi olarak da bilinen “ا و ی” harflerinin uzun okunduğu yerler â, î, û şeklinde gösterilmiştir. (enhâr, medîne, sükûn vb.) Bu harfler “ع” ve “ق” harflerinden sonra med harfi olarak kullanıldığında ise â, î, û şeklinde gösterilmiştir. (gâyet, iskât, sabikân vb.)

- Türkçe olmayan kelimelerde gayn harfi harekeli olduğu zaman (g); harekesiz olduğu zaman ise (ğ) şeklinde kullanılmıştır. (garb, mağrib vb.)
- Arapça tamlamalar tam gösterilmiş olup (şeyhül'-islâm, hâtemül'-enbiyâ vb.), özel isim olması durumunda “-” den sonraki harf büyük harf olarak kullanılmıştır. (Hâşimiyetül'-Kûfe, Cezîretül'-Mihrâc vb.)
- Arapça harfi cer ve Farsça ön takılardan sonra “-” işareti kullanılmıştır. (ez-her dü âlem, ber-ser âmed, ale'l-husûs, bî-had, bî-şümâr vb.)
- Farsça tamlamalarda her durumda esre ile geçiş yapılmıştır. (hatt-ı istivâ vb.)
- Farsça tamlamalarda tamlanan kelimesinin birleşik isim olduğu durumlarda geçiş “-” ile yapılmıştır. (pâdişâh-ı cihân-penâh vb.)
- Eş-zıt veya eş görevli kelimeler arasındaki “و” harfi u, ü; “و” dan önceki harf harekeli ise vu, vü şeklinde okunmuştur. (saltanat u celâl, nizâm u intizâm, fitne vü şekâvet)
- Arapça birleşik tamlamalarda ikincisinin harfi cerli yapı olması durumunda birinci kelime sessiz okunmuştur. (minnet bî-pâyân vb.)
- Derkenar eklemeleri için başlangıçta “>” işareti, bitiminde ise “| ” işareti kullanılmıştır. (>Yeni-Pazar: Tûl: 44 Arz: 36 |

Evzahu'l-mesâlik'in transkripsiyonu, üç nüshanın* tüm detayları ile karşılaştırılmasıyla oluşturulmuştur. Sonuçta ortaya çıkan metinde bazı eksiklikler, okunamayan kelimeler, yanlış veya eksik okumalar, yazım hataları gibi bazı problemler ortaya çıkmıştır. Bu tarz durumların net bir şekilde anlaşılması amacıyla bazı işaretlerin ve parantezlerin kullanımına gidilmiştir. Burada metin neşri alanındaki diğer araştırmacıların yaptıkları transkripsiyonlarında kullandıkları işaretler dikkate alınıp ortak bir yöntem benimsenmiştir. Kullanılan işaret ve parantezler aşağıda anlamları ile beraber gösterilmiştir:

.....

* Bunlar RE, HE ve MS nüshaları olup ileride detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

- [abc] Köşeli parantez içerisindeki kelimeler veya harfler metnin bütünlüğünü sağlamak amacıyla metne eklenmiştir.
- ا ب ج Doğru okunduğundan emin olunamayan kelimeler metinde yer aldığı şekliyle (Arap harfleriyle) gösterilmiştir.
- (?) Kelime anlamı tam bilinmediğinden doğru okunduğundan emin olunamayan kelimelerden sonra parantez içerisinde soru işareti konulmuştur.
- (...) Okunamayan kelimeler için parantez içerisinde üç nokta işareti kullanılmıştır.

Metin için esas olarak SK, Reşid Efendi Kısım, nr. 644'te (RE nüshası) kayıtlı nüsha seçilmiştir. 1646 tarihli olmasına rağmen bu nüshanın seçilmesinde, Sultan III. Murad'a sunulmuş nüshalardan istinsah edilmiş olması, şekilleri ve muhtevası ile tam bir nüsha olması etkili olmuştur. Sokullu Mehmed Paşa hayatta iken yazılmış ve kendisine sunulmuş nüshalardan olan SK, Mihrişah Sultan Kısım, nr. 304-2 (MS nüshası) ile III. Murad'ın saltanatı döneminde kaleme alınmış, şekiller dışında eksiksiz nüshalardan olan SK, Halet Efendi Kısım, nr. 607'de (HE nüshası) kayıtlı nüshalar ise metnin karşılaştırması amacıyla seçilmiştir. Nüshaların tamamı karşılıklı olarak karşılaştırılmış ve tercih edilen ibare ve metinlerin kaynağı, dipnotlarda nüsha ismi belirtilerek ifade edilmiştir. Ayrıca metinde geçen Hicri tarihlerin Miladi tarih karşılıkları dipnotlarda gösterilmiştir.

Fihrist

Dibâce 1b

Mukaddime 2b

el-BÂBÜ'L-EVVEL:

BÎHÂR-I KÎBÂR 5b

Zikrû'l-Bahrî'l-Muhît

Zikrû'l-Bahrî'l-hâric mine'l-Muhîti'l-maşrîk ilâ
Ciheti'l-Garb

Zikru Bahri's-Sîn 6a

Zikrû'l Bahri'l-Ahdar

Zikr-i Bahr-i Fârs

Zikrû Bahr-i Kulzûm 6b

Zikru el-Halici'l-Berberi 7a

Zikr-i Bahr-i Okyânûs

Zikru Bahri'r-Rûm

Zikru Havri'l-Benâdika 8a

Zikr-i Bahr-i Nîtuş ve Bûhayre-i Mâ-Nîtuş 8b

Zikr-i Bahr-i Bürdîl 9a

Zikr-i Bahr-i Vereng

Zikru Bahri'l-Hazez

[el-] BABÜ'S-SÂNÎ:

BÛHAYRE VE BATÎHA 9b

Bûhayra-i Kûrâ

Bûhayretü's-Sûdân

Bûhayratey-i Tûnusi'l-Azbe ve'l-gayri'l-Azbe

Bûhayretü'l-Feyyûm

Bûhayre-i Nesterev

Bûhayratey-i Dimyât ve Tinnîs

Bûhayrat-ı Zugar 10a

Bûhayrat-ı Bânyâs

Bûhayrat-ı Taberiyye

Bûhayretü'l-Bikâ'

Bûhayrat-ı Dimeşk

Bûhayrat-ı Kudüs

Bûhayrat-ı Efâmiyye 10b

Bûhayrat-ı Antâkiyye

Bûhayrat-ı Ercîş

Bûhayrat-ı Telâ

Betâyihü'l-'Irâk 11a

Bûhayrat-ı Fârs:

Fe-minhâ Bûhayrat-ı Deşt-i Erzen

Ve-minhâ Bûhayratü'l-Cûmkân

Bûhayrat-ı Zere

Bûhayre-i Hârezm

Bûhayrat-ı Tûlye

EL-BABÜ'S-SÂLİS

ENHÂR-I KÎBÂR ü SIGÂR 11b

Zikr-i Nîl-i Mısır

Nehrü's-Sûsi'l-Aksâ 12a

Nehr-i Melviyye

Nehr-i İşbiliyye mine'l-Endelüs

Nehr-i Rûmiyye

Nehr-i Ebi-Fütrûs

Nehrü'l-Ürdün

Nehrü'l-Yermûk

Nehr-i Hamâ

Nehr-i Ceyhân 12b

Nehr-i Seyhân

Nehr-i Ankara

Nehr-i Hirakle 13a

Zikrû'l-Fürât ve muzâfâtühâ:

Nehr-i Sümeysât
 Nehrü'l-Belîh
 Nehrü'l-Hâbûr
 Nehrü'l-Hirmâs
 Nehr-i Sersâr
 Nehr-i 'Îsâ
 Nehr-i Sarsar
 Nehrü'l-Melik 13b
 Nehr-i Kûsî
 Nehr-i Sûrî
 Zikr-i Dicle [ve muzâfatiha]:
 Nehr-i Erzen 14a
 Nehr-i Bâsânfâ
 Zâb-ı A'lâ
 Zâb-ı Asgar
 Kâtûl-ı A'lâ
 Uc-Kâtûl
 Düceyl
 Nehrü'l-Mere
 Nehrü'd-Deyr 14b
 Nehr-i Bisk-i Şîrin
 Nehr-i Ma'kıl
 Nehr-i Übülle
 Nehrü'l-Yehûdî
 Nehr-i Ebi'l-Hasîb 15a
 Nehrü'l-Emîr
 Nehrü'l-Kundül
 Dicle el-Ahvâz
 Nehr-i Şîrin
 Nehrü'n-Nevkân
 Nehr-i Tüster
 Nehr-i Tâb
 Nehr-i Sekkân
 Nehr-i Zundevez
 Nehrü'l-Hind-i Mind 15b
 Nehrü'r-Ress
 Nehrü'l-Kürr
 Nehr-i Cürcân
 Nehr-i Belh
 Nehrü's- Şâs
 Nehr-i Mihrân 16a
 Nehr-i Hemedân
 Nehr-i Geng 16a
 Nehr-i Tunâ

Nehr-i Deneşt
 Nehr-i Özi
 Nehr-i Tân
 Nehrü'l-İtûl
EL-BÂBÜ'R-RÂBÎ
CİBÂL VE TİLÂL 16b
 Zikru Cebelü'l-Kamer
 Cebel-i Deren 17a
 Cebel-i Gürule 17b
 Cebel-i 'Umâre
 Cebel-i Medyûne
 Cebel-i Yüsr
 Cebel-i Veneşîş
 Cebel-i Târik
 Cebelü's-Şârre
 Cebelü'l-Bürt
 Cebelü't-Taylemûn 18a
 Cebel-i Câlût
 Cebelü'l-Ezverd
 Cebelâ[n]-ı Taî
 Cebelü'l-Ârız 18b
 Cebelî't-Tûr
 Cebelü's-Selc ve Cebel-i Lübnân ve Cebelü'l-Lükkâm
 Cebelü'l-Cûdiyy 19a
 Cebel-i Siyâkûh
 Cebelü'l-Cers
 Cebel
 Cebel-i Bisütûn
 Cebel-i Denbâvend 19b
 Cebel-i Taberistân
 Cebelü'l-Kaytak
 Cebel
 Cebelü'r-Râhûn
EL-BÂBU'L-HÂMÎS 20a
FASL-I ELİF
 Âbüskûn
 Âmid
 Âmül
 Âyâs
 Ebde
 Eberkûh
 Ebzû 20b
 Übülle
 Ebvâ

Ebû Tic	İstenberi
Ebû Kubeys	Üstavâ
Âbe 21a	Esed-âbâz
Ebher	Üsrûşene 25a
Ebîverd	İsferâyin
Esârib	İsfizâr
Ahsâ	Asefî
Ahas	İsficâb 25b
Ahkâf	İsfinkân
Ahsîkes 21b	İskelkend
İhmîm	İskenderiyye
Edrene	Eskiyurt 27a
Azerbeycân	Esnâ
Ezre'ât 22a	Usvân
Ezene	Üsyût
Errân	Üşbûne
İrbil	İşbiliye
Erbincen	İştihan 27b
Ürbûne	Üşmûm
Ercân 22b	Üşmûn
Erciş	Üşmûneyn
Erdubil	Eşir
Erdestân	Istahr
Ürdün	İsbahân 28a
Erzencân 23a	Atrâblus
Erzen	Agmât 28b
Erzenü'r-Rûm	Efrîtuş
Ürsûf	Afrikiyye
el-Arzu'l-Kebîre 23b	Akça-kirmân
el-Arzü'l-Mukaddese	Akşehir
Erkes	Aksur 29a
İrlanda	Aksarây
Erment	İklirins
İrmîniyye	Ükek
Ürmiye	Ellân
Erihâ 24a	Elvâhât
Ezâzevâr	Amâsiyye
Ezcâve	Anbâr 29b
Azak	Enderâb
Ezemmûr	Enderâbî
Eznâve	Endükân
Ezûr	Andâk
Üsbânîkes 24b	Endelüs
Ester-âbâd	Ensinâ 30a

Antâkiyye
 Antâliyyâ
 Antartûs 30b
 Ankıra
 İngiltere
 Ennerî
 Evâl
 Evcân 31a
 Evcele
 Evdegast
 Evîne
 Ahvâz
 İsniye
 İran-şehr 31b
 İlâk
 Eyle
 İliyâ
FASLU'L-BÂ
 Bâb
 Bâbü'l-Elvâb
 Bâb-ı Sekenderûne 32a
 Bâbil
 Bâce 32b
 Bâderâyâ
 Bâdis
 Bâzegîs
 Bârisket
 Bârisî
 Bâri 33a
 Bârîn
 Bâsrûr
 Bâsilise
 Bâsyân
 Bâfd 33b
 Bâkûy
 Bâlis
 Bâmiyân
 Bânyâs
 Butm 34a
 Bicâye
 Bahreyn
 Buhârâ
 Budahkes 34b
 Budûn

Bidlîs
 Bedahşân
 Berberâ
 Bûrhavâr 35a
 Bürdâl
 Ber[de]sîr
 Berde'a
 Berdic
 Berzend
 Burzeye 35b
 Bers-birt
 Bürşân
 Berşenûne
 Bertaniye
 Burgâzamâ 36a
 Bergâmîs
 Berka'id 36b
 Berka
 Bürkân
 Berkerî
 Bürûcird
 Burûsa 37a
 Berisâ
 Büzâ'a 37b
 Bezde
 Besâ
 Büst
 Bestâm
 Biskes
 Biskere
 Büşt
 Buštenikân 38a
 Basra
 Busra
 Basenni
 Batâyih
 Batalyevs 38b
 Batn-ı Muhassir
 Batn-ı Merr
 Ba'kübâ
 Ba'lebek
 Bağdâd
 Bağras 39b
 Bağşûrâ

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
 TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

www.tuba.gov.tr

Bağlân
 Bekâs ve Şuğr
 Büllâr 40a
 Balasagun
 Balâtunş
 Bilbeys
 Belh 40b
 Beld
 Belzem
 Belkâ 41a
 Belencer
 Bellerî
 Belensiye
 Bilinyâs
 Bemm
 Benteraklı 41b
 Benchîr
 Bündukıyye
 Binkes
 Bevâzih 42a
 Büzcân
 Bûşenc
 Bûsir
 Bûliye
 Bûmin
 Bevn 42b
 Bûne
 Behric
 Behesnâ
 Behnesâ
 Beyâsa
 Beyt-i Habrûn
 Beytü'l-lahm 43a
 Beytü'l-makdis
 Biyyerdâvel 44a
 Beyrût
 Bîrûzkûh
 Bîrûn
 Bîre
 Bîze 44b
 Beysân
 Beyzâ
 Beykend
 Beylekân

Bimân-şehr 45a
 Beymend
 Beyhak
FASLU'T-TÂ
 Tâdilâ
 Târût
 Tâne
 Tâhart 45b
 Tev'em
 Tübbet
 Tebriz 46a
 Tebûk
 Tatar
 Tedmür
 Türkistân 46b
 Termiz
 Tüster
 Tuskân
 Tutîle
 Ta'az
 Tağlibiye 47a
 Teflis
 Tekrûr
 Tigrît
 Tell-i A'fer
 Tell-i Bâşir
 Tell-i Hamdûn 47b
 Tilimsân
 Tendiyur
 Tûnket
 Tinnîs
 Tûrân
 Tûzer 48a
 Tokat
 Tûlim
 Tûliye
 Tûn
 Tûnus
 Tûh
 Tihâme
 Teymâ
 Tîh 48b
FASLU'S-SÂ
 Sagr

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
 TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

www.tuba.gov.tr

Semânin

FASLU'L-CÎM

Câcerm

Câr

Câlûr

Câm

Câve

Cebel

Cebbül 49a

Cüble

Cebele

Cübbi

Cühfe

Cüdde

Cerbâzkân

Cırbe 49b

Cürcân

Cürcâniyye-i Hârezm

Cercerâyâ

Cüreş

Cürhân 50a

Cirm

Cezerât

Cezîre

Cezîre-i İbn-i 'Ömer

Cezîre-i benî Kâvân

Cezîretü'l-Hadrâ 50b

Cezâyir-i Hâlidât

Cezîretü'l-Arab

Cifâr 51a

Cukrak 51b

Cikel

Celûlâ

Cillikıyye

Cemkût

Cennâbe

Cenâh

Cenâdil

Cened

Cend 52a

Cündeysâbûr

Cenz

Cenûh

Cevcer

Cûr

Cûrkân 52b

Cûzcânân

Cevviyet

Cüveyn

Cehrem

Ceyy

Ceyyân

Cîrüft

Cîl

Cîmî 53a

FASLÜ'L-HÂ

Hârim

Hânî

Habeş

Hicâz

Hicr

Hecr 53b

Hucr

Hudeybiye

Hadise

Harrân

Hirde 54a

Hirille

Harim

Husbân

Hısn-ı İbn-i 'Amâre

Hısnu'l-Ekrâd

Hısn-ı Dimleve

Hısn-ı Ziyâd 54b

Hısnu't-Tâk

Hısnu'l-mâyide

Hısn-ı Bürzeyh

Hısn-ı Kîfâ

Hısn-ı Mansûr

Hısn-ı Mehdi

Hadr 55a

Hadramût

Haleb

Hulvân

Hille

Haly 55b

Hamâmât

Hamâ

Hıms
 Humeyme 56a
 Huvârin
 Havrân
 Havf
 Hiyâr
 Hîre
 Hîzân 56b
FASLU'L-HÂ
 Hâberân
 Hâcû
 Hârek
 Hânbalık
 Hâncû
 Hânkû
 Hânikîn
 Hânlelcân 57a
 Hâvus
 Hubûşân
 Habîs
 Huttelân
 Hutên
 Hucustân
 Hucend
 Hudeyser
 Horâsân 57b
 Hartebirt
 Harc
 Harcird
 Hareşket
 Husrevcird
 Harmeyse
 Hüsrûşâh
 Huşûfagn 58a
 Husûs
 Hıtâ
 Hilât
 Hulm
 Hunâsara
 Hunsâ
 Huvâr
 Hârezm 58b
 Huvâş
 Havâf

Huvâkand
 Hûst
 Hûcân
 Havrnak
 Hûzistân 59a
 Hûnec
 Huveyy
 Hayber
 Hayvân 59b
FASLU'D-DÂL
 Dârâ
 Dârâbcird
 Dâliye
 Dâmân
 Dâmegân
 Dâniye 60a
 Debûsiyye
 Debîl
 Durbesâk
 Der'ân
 Destuvâ
 Deskere
 Deşnâ
 Dekûkâ 60b
 Dillî
 Dimeşk
 Demenhûr 61a
 Dîmyât 61b
 Dunbâvend
 Dandânakân
 Dünkule
 Devrak
 Dûlâb 62a
 Dûmetül'-cendel
 Devîn
 Dührût
 Dîhistân
 Dehle
 Diyâr-ı Bekr ve Diyâr-ı Rebî'a
 ve Diyâr-ı Mudar 62b
 Diyâr-ı kavm-i Lût
 Deybûl
 Deyrül'-Âkûl
 Deylem

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
 TURKISH ACADEMY OF SCIENCES
 www.tuba.gov.tr

Deynever 63a

Div

FASLU'Z-ZÂL

Zât-ı 'Irâk

Zamâr

Zûkâr

FASLU'R-RÂ

Râz-Kân

Re's-i 'Ayn

Re's-i Kümhûri

Re's-i Heyli 63b

Râme

Râmhürmüz

Rânic

Râvend

El-Râvendân

Rebâh

Ribâtu'l-feth

Rebze

Recî' 64a

Rahabe

Ruhhac

Rûstaku'z-Zut

Resten

Reşid

Er-Rusâfe

Radvâ

Rakkâde 64b

Rakka

Rakîm

Remle

Rodis

Rûzbâr 65a

Rûs 65a

Rûm

Rûmiyye 65b

Rûyân 66a

Ruhâ

Reyy 66b

Rihâ

Rif

Rivend

FASLU'Z-ZÂ

Zâbül

Zâmîn

Zabatra 67a

Zebîd

Zerenc

Zerend

Zerûn

Zagāve

Zügar 67b

Zelle

Zemm

Zemahşer

Zencân

Zevzen

Zuş

Zevîle

Zeytûn

Zeyla'

FASLU'S-SÎN 68a

Sâbât

Sâriye

Sâlim

Sâlevs

Sâmerrâ

Samsûn

Sâmasrî 68b

Sâve

Sebâ

Sebte

Sebzerân

Sübeytale

Sicistân 69a

Sicilmâse

Sahretâ 69b

Sehûl

Sohûm

Sedûsân

Sürt

Serahs

Surdâniye

Serekusta 70a

Sîrfendekâr

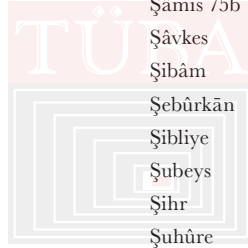
Sermak

Surmârî

Sermîn

Serendib
 Servân 70b
 Serûc
 Servistân
 Serîrû'l-Lân
 Serîre
 Sirreyn
 Satîf 71a
 Si'irt
 Sogd
 Süfâle
 Sukutra 71b
 Selâ
 Sultâniye
 Selâs
 Selemiyye 72a
 Semerkand
 Semnek
 Simnân
 Simincân
 Semmûre
 Sümeýrem 72b
 Sümeýsât
 Senbîl
 Senteriiye
 Sincâr
 Sind
 Sindâbûr 73a
 Sinob
 Sevâkin
 Sûrâ
 Sûs
 Sûs (Sûs-ı Aksâ)
 Sûs (Sûs-ı Ednâ)
 Sûku'l-Erba'a 73b
 Sûku's-Sülesâ
 Sûkcû
 Süveydiye
 Süveys
 Sühreverd
 Siyâhkûh
 Sib 74a
 Sîrâf
 Sîhû

Sircân
 Sirevân
 Sis 74b
 Sifû'l-bahr
 Sinîz
 Sili
 Sivâs
FASLU'Ş-ŞÎN
 Şâzyâh
 Şâş 75a
 Şâtube
 Şâliyât
 Şâm
 Şâmis 75b
 Şâvkes
 Şibâm
 Şebûrkân
 Şibliye
 Şubeyş
 Şihr
 Şuhûre
 Şedûne
 Şerâh 76a
 Şerce
 Şermagûl
 Şermekân
 Şervân
 Şeryeş
 Şi'b-i Bevvân
 Şugr
 Şakîf
 Şilb 6b
 Şelc
 Şeltiş
 Şelti
 Şelmegân
 Şelûbiye
 Şemâhî
 Şımşât
 Şemkûr
 Şentirîn
 Şentemuriye 77a
 Şintiyâkû
 Şenş

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
 TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

www.tuba.gov.tr

Şinkilî
 Şevbek
 Şûş
 Şûmân
 Şehrebân
 Şehrüzor
 Şhrestân 77b
 Şîrâz
 Şîzer
FASLU'S-SÂD 78a
 Sarı-kirmân
 Sâgân
 Subeybe
 Suhâr
 Sarây
 Sarhad
 Sarsar 78b
 Sarmencân
 Sa'de
 Sa'id
 Sagâniyân
 Safâkus
 Safet 79a
 Saklab
 Sıkilliye
 Salt 79b
 Sulgât
 San'â
 Sanf
 Sanem-i Sûmenât 80a
 Sanemeyn
 Sûdâk
 Sûr
 Sahyûn
 Sît
 Saydâ
 Saymere 80b
 Sîn
FASLU'T-TÂ 81a
 Tâberân
 Tâlekân 81b
 Tâ mân
 Tâ yif
 Tâ ykân

Taberistân
 Taberiyye 82a
 Tahâ
 Tohâristân
 Turrâ
 Tarabzon
 Tarâz
 Tarsûs 82b
 Turtûşe
 Tarrakûne
 Tîrnâv
 Taryâne
 Tarîf
 Talmeyşâ
 Tuleytile 83a
 Tanca
 Tavâvis
 Tûr
 Tûs
 Tîb 83b
FASLU'Z-ZÂ
 Zafâr
FASLU'L-AYN
 Ârız
 Âne
 Âbbâdân
 Âbbâsiyye
 Âbkar 84a
 Âclûn
 Âden
 Âzeyb
 Ârâk
 Ârc 84b
 Ârafât
 Ârka
 Ârûz
 Ârîş
 Âzâz
 Âsfân 85a
 Âskalân
 Âsker-i Mükrem
 Âkabetü's-Şuhûre
 Âkr-Bâbil
 Âkr-Hamidiye

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
 TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

www.tuba.gov.tr

'Akîk
 'Akkâ 85b
 'Ukberâ
 'Allâkî
 'Alâiyye
 'Îmâdiye
 'Umân 86a
 'Ammân
 'Ammûriyye
 'Avâsım
 'Avf
 'Ayzâb
 'Ayıntâb
 'Aynü'l-Cerr 86b
 'Ayn-ı Zerbe
 'Ayn-ı Şems
FASLU'L-GAYN
 Gâr
 Gâne 87a
 Gazâmis
 Gadırhum
 Garb
 Garnâta 87b
 Gazne
 Gazze
 Gumdân 88a
 Gavr
 Gûr
FASLU'L-FÂ
 Fârâb
 Fârs
 Fâreyâb 88b
 Fâs
 Fâl
 Fâmiye
 Fântû 89a
 Fûrâve
 Ferebr
 Ferec
 Fur'
 Fergâne
 Feremâ 89b
 Fustât
 Filestîn 90a

Felek-bâr
 Femû's-sılh
 Fensûr
 Fenek
 Fû'a
 Fûvve 90b
 Fehrec
 Feyd
 Feyrûz-âbâd
 Feyyûm
FASLU'L-KÂF
 Kâbes
 Kâdis
 Kâdisiyye 91a
 Kâre
 Kâşân
 Kâşgar 91b
 Kâkî
 Kâlikâlâ
 Kâmrûn
 Kâhire
 Kâyin 92a
 Kubâ
 Kubâziyân
 Kubrus
 Karâkûm 92b
 Kartâcenne
 Kurtuba 93a
 Kırkır
 Kurkûb
 Karkîsâ
 Kırım
 Karmûniye 93b
 Kırmîsîn
 Karneyn
 el-Kariyyetü'l-Cedide
 Karineyn
 Kuzdâr
 Kazvîn 94a
 Kastamoniyye
 Kostantîniyye [Kostantîne]
 Kostîne 95a
 Kaşkâ-dağ
 Kışmeyr 95b

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
 TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

www.tuba.gov.tr

Kasr-ı İbn-i Hübeyre
 Kasr-ı Ahmed
 Kasru'l-lusûs
 Kasr-ı Şîrîn
 Kasr-ı Abdülkerîm 96a
 Kasr-ı Yannih
 Kusayr
 Katrabbul
 Katîf
 Katye
 Kufs
 Kafsâ 96b
 Kıft
 Kallerî
 Kallefriye
 Kulzüm
 Kal'atü'r-Rûm
 Kal'a-i Ca'ber
 Kal'a-i Necm 97a
 Kalûziye
 Kalhât
 Kamâr
 Kumâme
 Kumr
 Kumm
 Kamûlâ 97b
 Kunbule
 Kandabil
 Kandehâr
 Kınnesrîn 98a
 Kınnevc
 Kûs
 Kavsara
 Kûmes
 Koniye 98b
 Kûhistân
 Kuhunduz
 Kaytak
 Kayrevân
 Kaysâriyye 99a
 Kaytagûrâ
FASLU'L-KÂF
 Kâbül
 Kât 99b

Kârezîn
 Kârizyât
 Kâzerûn
 Kâsân
 Kâzime
 Kâlâr
 Kâmid
 Kânim
 Kâver
 Kebûzencekes 100a
 Kubeys
 Kese
 Kahtâ
 Kerec
 Kerh
 Kirdkûh 100b
 Kerş
 Kerk
 Kerkân
 Kurkân
 Kerker
 Kermân
 Kermîne 101a
 Kerûh
 Kûsve
 Kûşâf
 Kûşâniye
 Keşş
 Kuşmîhen
 Kefâ
 Kefertûsâ 101b
 Kefertâb
 Kelâbâz
 Kelvâzâ
 Kele
 Kûnbâyet
 Gence 102a
 Kündür
 Kinde
 Ken'an
 Kinkiver
 Kenli
 Kevâşe
 Kûtüm

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
 TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

www.tuba.gov.tr

Kûfen 102b

Kûfe

Kevkebân

Kevkev

Kevlem 103a

Kümmâcir

Keş

Keymâk

FASLU'L-LÂM

el-Lazikiyye

el-Lâr

el-Lârecân 103b

Lâride

Lârende

Lâmri

Lâhecân

Lâhûn

el-Leccûn

Lahza

Ludd 104a

Legz

Lemriyâ

Lamta

Lamga

el-Lunberdiyye

Levşe

Lûr

Levger 104b

Levhvir

FASLU'L-MÎM

Mâb

Ma'rib

Ma'turît

Ma'derâyâ

Mâride

Mârdîn

Mâzer 105a

Mâzenderân

Mâsekân

Mâkzûniye

Mâkisîn

Mâlka

Mâlîn

Mâmetîr

Mâ-Nîtiş 105b

Mâverâünnehr

Mâveşân

Mâhân

Mây marg

Mâyîn

Mübârek

Mecdel

Metûs

Muhasab

Mahalle

Muhavvel 106a

Medâyîn

Medyen

Medîne

Medîne-i Mısâf 106b

Merâ

Merâga

Merrâkuş

Mîrbât

Mîrbed 107a

Merocrâhit

Merse'l-harez

Merse'z-zücâc

Mürsiye

Mar'aş

Mergâb

Mergînân

Merkab 107b

Mermerâ

Merme

Merend

Merve'r-rûz

Merve's-şâhicân

Meriyye 108a

Mezginân

Mezinân

Mustaganem

Müsvahi

Misile

Missine 108b

Meşân

Meşgazâ

Meşka

Meşhedü'r-Rudeynî

Mısır

Mastakî 109a

Missîsa

Mu'ân

Ma'ber

Ma'arra

Ma'lâ 109b

Makdişû

Mâkzûniye

Mükrân

Miknâse

Mekke

Malâzcird 110a

Malatya

Melfecût

Melende

Menbic 110b

Mencerûr

Mendrî

Mennurka

Münestîr

Mansûre

Menf 111a

Menfelût

Münekkeb

Münibâr

Münibetten 111b

Minâ

Münte ibnü'l-Hasib

Mevrûr

Muş

Mavsil

Mûkân

Mûltân 112a

Mehcem

Mehdiye

Mihrac

Mihrâs

Mihrecân 112b

Mehrubân

Mehre

Meyyâfârikîn

Meyânic

Meybüz

Meydân 113a

Mîmend

FASLU'N-NÛN

Nâbulus

Nâtil 113b

Nasrâ

Nâkûr

Nâverzâ

Nebzert

Necânîs

Necd

Necrân

Necîrem 114a

Nahcuvân

Nahşeb

Ners

Nesâ

Nasibîn 114b

Natanz

Nu'mâniye

Nakrbent

Neybendecân

Nûbe

Neybahâr

Nûr 115a

Nûrd

Nûkân

Nevâ

Nühâvend 115b

Nehr-i Tibrî

Nehrü'l-Mülk

Nehrvân

Nehlevâre

Neyriz 116a

Neysâbûr

Nikiyye

Nîl

Nînevâ

FASLU'L-VÂV

Vâsît 116b

Vâşcird

Vân

Vahş

Veddân
Vezâr
Verrâde
Versân
Vastân
Vafât 117a

Valvâlic
Velîd

Vehrân

Vîme

Veyhind

FASLU'L-HÂ

Hârûniyye
Hâşimiye 117b

Hattâc

Hediye

Hecr

Herât

Hirakle

Heremân

Hürmüz 118b

Hezâresb

Hükkâr

Helâverd

Hemedân

Hind 119a

Hennevr

Heyâtıla

Hît

Heykelü'z-Zühre

FASLU'L-YÂ

Yâbire

Yâbise

Yâfâ 119b

Yebrîn

Yesrib

Yermûk

Yezd

Yeftel

Yemâme

Yemen 120a

Yenbu'

Yenbulüne

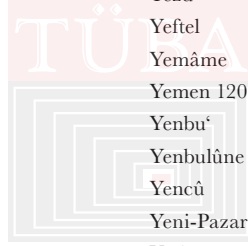
Yencû

Yeni-Pazar

Yesî

Yeni-kent

Yengi-kent 120b

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

www.tuba.gov.tr

METİN

Evzahu'l-Mesâlik

ilâ Ma'rifeti'l-Büldân ve'l-Memâlik

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

www.tuba.gov.tr

[1b] “Bismillâhirrahmânirrahîm”¹

Hamd-i nâ-mahdûd ol Mübdi‘-i mübda‘âta ki, kubbe-i hazrâyı bi-gayr-i ‘amedin ref‘ eyledi. “Allâhullezî refca’s-semâvâtî bî-ğayri ‘amedin teravnehâ.”² Ve senâ-i gayr-i mâ‘dûd ol Muhterî‘-i muhtere‘âta ki, basît-i gabrâyı bilâ-meded bast eyledi. “Ve’l-arda ba‘de zâlîke dehâhâ.”³ Ve minnet-i bî-pâyân ol Hâlık-ı mahlûkâta ki, nev‘-i insânî nefsi-i vâhideden halk eyledi. “Huvellezî halekakum min nefsin vâhidedin ve ce‘ale minhâ zevcehâ.”⁴ Ve şükr-i bî-kerân ol Râzık-ı merzûkâta ki, sükkân-ı arzın erzâkım zemîninde takdîr eyledi. “Ve bâreke fihâ ve kaddera fihâ akvâtehâ”⁵ Ve sipâs-ı bâ-esâs ol Dânen-de-i âşikâr u nihâna ki, rûmûz-ı serâyir-i zamâyir ve künûz-ı habâyâ-yı havâtur, A’nun levh-i ‘ilm-i kadîminde rûşen u zâhirdür. “Ve mâ teskutu min verakatin illâ ya‘lemuhâ.”⁶ Ve sitâyîş-i bî-kıyâs ol Hannân u Mennân’a ki, A’nun ni‘âm-ı celîlesi ta‘dâdından benân-ı beyân ve nıtâk-ı tıbyân kâsırdur. “Ve in te‘uddû ni‘metallâhi lâ tuhsûhâ.”⁷

.....

¹ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ = Rahmân ve Rahim olan Allah’ın adıyla.

² = “Görmekte olduğunuz gökleri direksiz olarak yükselten, Allah’tır.” (Kur’ân, Ra’d-XIII, 2; Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2012, s. 249.)

Ayet mealleri bundan sonra Kur’ân, Ra’d-XIII, 2, s. 249, modeline uyularak gösterilecektir.

³ = “Ve arz, bundan sonra da onu yayıp döşedi.” Kur’ân, Naziat-LXXIX, 30, s. 583.”

⁴ = “Sizi bir nefsten yaratan ve onunla sükûn bulmanız için, ondan onun eşini yaratan O’dur.” Kur’ân, A’raf, VII, 189, s. 174.”

⁵ = “Orada bereketler yarattı ve orada gıdalar takdir etti.” Kur’ân, Fussilet-XI, 10, s. 476.

⁶ = “O’nun ilmi dışında bir yaprak bile düşmez.” Kur’ân, En’âm-VI, 59, s. 132.

⁷ = “Allah’ın nimetini saymaya kalksanız, onu sayamazsınız.” Kur’ân, Nahl-XVI, 18, s. 268.

Şi'r

*Tehayyertü fi vasfî na'maye**Fekassartü an şükri'-lâye⁸*

Ve cevâhir-i salâvat-ı bî nihâye ve zevâhir-i tahiyyât-ı bî gâye Cenâb-ı risâlet-me'âb, efdâlu mülûk-ı tîcânî'n-nübüvveti fi ekâlîmi'l-arz ve ekmelü selâtîn-i erâyiki'r-risâleti fi'l-ma'mûreti mine't-tûl ile'l-arz, nûr-ı hadeke-i risâlet ve nûr-ı hadîka-i hilâfet, dürr-i deryâ-i rahmet ve vâsîta-i 'afv ü mağfiret, seyyidü'l-enbiyâ ve senedü'l-evliyâ Muhammed Mustafa Hazretinin rûh-ı pür-fütûh ve sadr-i meşrûhına nisâr u îsâr olsun.

Şi'r

*Muhammed nûr-ı çeşm-i ehl-i bîniş**Gül-i bûstân-serây-ı âferîniş**Kî cümle serverân-râ server âmed**Çü tâc ez-her dü 'âlem ber-ser âmed⁹*

Ve rûh u reyhân ve kurb u rıdvân anun evlâd u ahfâdnun dil u cân-ı münevverelerine, etbâ' u işbâ'mun nefs-i revân-ı mu'attarlarına vâsıl ü nâzil olsun.

Şi'r

*Müstagra-k-ı dürûd¹⁰ u senâ bâd rûh-i şân**Tâ rûz-râ furûg bûd şem'-râ şu'â¹¹*

[2a]Ve ba'd: Bu bende-i dâ'î-yi fevka'l-âd Mehmed b. 'Ali eş-şehîr be-Sipâhîzâde *Evzahu'l-mesâlik ilâ ma'rîfeti'l-büldân ve'l-memâlik* nâm kitâbı te'lîf ve tasnîf etdikden sonra, kitâb-ı müstetâba ve hitâb-ı müşgîn-nikâba hâme-i 'Arabî-'amâme birle Türkî câme giydirüp hutbe-i kitâbı, bir pâdişâh-ı cihân-penâhın elkâb-ı

.....
⁸ فقصر عن شكر الاله * تحيرت في وصف نعمائه *

Tercümesi: Nimetlerini tavsîf etme konusunda hayretler içerisindeyim.

Verdiği nimetlerin şükürünü eda etmekten noksanım.

⁹ محمد نور چشم اهل بينش * كل بستان سراى افرينش * كه جمله سرور انرا سرور امد * جو تاج ازهر دوعالم بر سر امد

Tercümesi: Muhammed, basîret ehlinin gözünün nurudur.

Yaratılmış şu âlem bahçesinin gülüdür.

Tüm önderlere/peygamberlere rehber oldu.

Her iki alemde de başlara tac oldu.

¹⁰ dürûd HE: dürûz RE

¹¹ مستغرق دروز (درود) و ثنا باد روح شان * تا روز را فروغ بود شمع را شعاع

Tercümesi: Gün aydınlık, şem ışık saçtığı müddetce

Selam olsun ruhlarına, övgüye garkolsunlar.

ferhundesıyla müveşşah ve mu‘azzez ve cebhe-i hitâbı bir şehinşâh-ı felek-bâr-gâhun evsâf-ı rahşendesıyla müreşşah ve mutarraz kıldı ki, anun me‘âric-i saltanat u celâli idrâkine bürhân-ı süllemî ile irtikâ muhâl ve medâric-i azamet ü kemâli fehmine nerdübân-ı kuvvet-i hayâliyye birle i‘tilâ, mahz-ı hayâldür.

Şi‘r

*Verka-i fehmiğe lâ tenalü cenâbehû bi-cenâhateyi’l-ehâss * ve’l-idrâk
Ennâ tesilu’l-anâkib billezî * nesecet enâmiluhâ zeri’l-eflâk*”¹²

Sâye-nişin-i eyâlet-i ekâlim-i seb‘a bi’t-tûli ve’l-‘arz, âyîne-i cemâl-i kemâl-i “İnnâ ce‘alnâke halîfeten fi’l-ard”¹³, maşrık-ı âfitâb-ı emân, halk-ı matla‘-ı envâr-ı istihkâk-ı “Fahkum beyne’n-nâsi bi’l-hakk”¹⁴

Şi‘r

*Sâye-i lutf-i Hudâ, mâlik-ı rıkk-ı ümem
Hâmi-yi mülk-i cihân, mâhî-yi resm-i sitem*”¹⁵

Sûret-i rahmet-i âferîde-kâr, halef-i sadef-i Süleymân-ı rûzgâr, a‘nî hazret-i sultân-ı selâtîn-i cihân ve hakân-ı havâkîn-i zemân bâsıtul-emni ve’l-emân nâşirü’l-‘adl ve’l-ihsân es-Sultân b. es-Sultân b. es-Sultân es-Sultân Murâd Hân ibn-i es-Sultân Selim Hân b. es-Sultân Süleymân Hân halledallâhu Te‘âlâ saltanatehu ilâ intihâi’d-devrân.

Şi‘r

*Tâ felek pîrûze-gûn bâşed buved pîrûze baht
Tâ kevâkib-râ kırân bâşed buved sâhib-kırân*”¹⁶

Bir padişâh-ı kişver-güşây ve bir şehinşâh-ı ‘adl-fermâydır ki, anın eyyâm-ı ‘adâletinde ve hengâm-ı sa‘âdetinde kurd koyuna çoban ve bâz ve şahin ile keklik hem-âşiyân olmuşlardır

•••••

¹² ورقاء فهما لا تنال جنايه بجناحي الاحساس والادراك هيهات ان تصل العناكب بالذي نسجت اناملها ذري الافلاك
Tercümesi: Senin Fehmi’nin ihsas ve idrak kanatlarının yüceliği seni Cenâb-ı Hakk’ın idrâkine ulaş-
tırılmaz. Feleklerin zirvelerini parmaklarıyla dokuyan zatın yüceliğine örümcekle hiç ulaşabilir mi?

¹³ “إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ” = “Biz seni yeryüzünde bir halife yaptık.” **Kur’ân**, Sâd-XXXVIII, 26, s. 453.

¹⁴ “فَأَحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ” = “O halde insanlar arasında adaletle hükmet” **Kur’ân**, Sâd-XXXVIII, 26, s. 453.

¹⁵ سایه لطف خدا مالک رق امم * حامی ملک جهان ماحی رسم ستم
Tercümesi: Allah’ın lütfunun gölgesi, ümmetin sahibi,
Cihan mülkünün hamisi, zulmü silip yok eden.

¹⁶ * تا فلک بیروزه کون باشد بود بیروزه بخت * تا کواکب راقران باشد بود صاحب قران
Tercümesi: Felek mavî renkli oldukça/var oldukça bahtı açık olsun
Yıldızlar kıran oluşturduka o da sâhib-kırân olsun.

Şi'r

*Bi- 'avn-i nasafeteş bâ-bâz u şâhîn**Koned kebk-i derî hem-âşiyânî**Aceb ne-buwed ki, ez-dîvân-ı 'adleş**Sitâned gurg mersûm-i şubânî¹⁷*

Bir müdebbir-i memâlik-i heft-kişver ve etrâf u eknâf-ı vilâyet-i bahr u berdir ki, yümn-i ferâset ve hüsn-i siyâseti ile mühimmât-ı din-i İslâm ve mesâlih-i kâffe-i enâm temâm nizâm u intizâm bulmuştur. Ve bir Hudâvend-i fazîlet-perver-i 'adâlet-güsterdir ki, anun ihtimâm u 'adâleti ve terbiyet ü ri'âyeti birle 'ulemâ'-i a'lâm ve fuzalâ'-i eyyâm kemâl-i ikrâm ve mezîd-i kadr u ihtirâm bulup **[2b]** ferâğ-i bâl ve refâğ-ı hâl üzre olmuşlardır

Şi'r

*Kad şerrefallâhu arzan ente mâlikuhâ**ve şerrefe'n-nâse iz sevvâke sultânen¹⁸*

Dergâh-ı 'âlem-penâhı, kiblegâh-ı erbâb-ı hâcât ve bârgâh-ı keyvân-ı âşiyâmı, Ka'be-i ashâb-ı münacâtıdır. Zebân-ı tığ-ı bî-dirîği müfesser-i âyât-ı feth u zafer ve leme'ân-ı sinân-ı fitne-nişâmı, nigâhbân-ı rahne-i havf u hatardır. Su'bân-ı sinân-ı cân-sitânında ekâsire-i ahd ü zemân ve kayâsire-i asr u evân lertzân ve nehhas-ı (?) rimâh-ı sellâb-ı eşbâhından etbâ' u eşyâ'-ı tâife-i bağı u tuğyân ve evlâd u ahfâd-ı ehl-i şîrk ü isyân tersân olmuşlardır.

Şi'r

¹⁹Ve ehaftü ehle's-şirki hattâ innehu letuhafe en-nuṭfe elletî lem tuhleḳ

Zemân-ı ma'deletinde ashâb-ı salâh u sa'âdet ayaklarını dâmen-i emn ü emâna çeküp, erbâb-ı fitne vü şekâvet başlarını 'uzlet u ferâgat yakasından çıkarmışlardır.

.....

¹⁷ بعون نصفتش باباز وشاهين * کند کبک دری هم اشيانى * عجب نبود که از ديوانعدلش * ستاند کړک مرسومشيانى

Onun adaleti sayesinde doğan ile şahin

Yabani keklîği aynı yuvayı paylaşır.

Onun adalet dağıtılan divanından

Kurdun çobanlık öğrenmesine şaşmamalı.

¹⁸ وَشَرَّفَ الْمَلِكُ إِذْ سَوَّاكَ إِنْسَانًا سُلْطَانًا قَدْ شَرَّفَ اللَّهُ أَرْضًا أَنْتَ سَاكِنُهَا

Tercümesi: Allah senin sahip olduğun yeryüzünü müşerref kıldı ve insanları da seni onlara sultan yapmak suretiyle mükerrem kıldı.

¹⁹ لِتَخَافَكَ الْنُطْفَةُ الَّتِي لَمْ تَخْلُقْ وَاخْتَفَتْ أَهْلَ الشِّرْكِ حَتَّى إِنَّهُ

Tercümesi: Şîrk ehli nüf'e halinde olup henüz yaratılmayan varlıklar senden korkmasın diye seni gizlemektedirler.

Şi'r

‘Âlem ez-‘adleş çünân âbâd u hurrem şod ki, nîst
Fitne cüz-der-çesm-i hûbân rahne cüz-der-ahd-i-şân²⁰

Eltâf-ı pâdişâhî ve a’tâf-ı şehinşâhîden mercâ ve istid‘â olunur ki, bu tuhfe-i hakîre ve hediye-i yesîre, ‘atebe-i ‘aliyye ve sūd-de-i seniyyelerinde mehebb-i kabûl-i kabûle mevsûl buyurla.

Şi'r

İrerse gülşen-i ikbâlden nesîm-i kabûl
Gülerdi gül gibi her subh gonca-i me’mûl

“Allahumme kemâ ce’alte ağsane'l-lisâni fi besâtini efvâhi'l-insâni müsmireten bi-zikri vasfihi'l-cemîl ic'al celîle ‘inâyetike ve cezîle hidâyetike lehu'l-kayidü ve'd-delil ve cumu'ul-feleki lehu' zelûlen ve'l meczerretü lehu's-sebîle”²¹

Şi'r

Tâ cihân-est der-cihân sultân
Memleket-gîr ü mülk-perver bâd

Ez-şemûm-i şimâl-i ikbâleş
Mağz-ı gerdûn çü misk ezfer bâd

Baht-ı û ber-murâd mansûr-est

Tîğ-ı û ber-‘aduuv muzaffer bâd

Her demeş devletîst rûz-efzûn

Her zemâniyeş mülk-i dîger bâd

Der-cihân tâ buved kürûr-ı şühûr

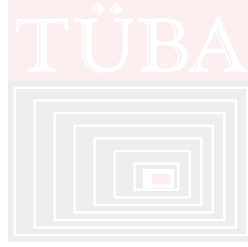
Nebet-i kûs-ı û mükerrer bâd²²

•••••
²⁰ شد که نیس * فتنه جز در چشم خویان رخنه جز در عهد شان عالم ازعدلش جنان اباد و خرم
Tercümesi: Cihan onun adaleti ile öylesine mamur ve hoş bir yer haline geldi ki
Güzellerin gözündeki kıskançlık dışında bir kıskançlık, onların vaatlerine vafasızlık dışında bir vefasızlık kalmadı

²¹ اللهم كما جعلت اغصان اللسان في بساتين افواه الانسان مثمرة بذكر وصفه الجميل اجعل جليل عنايتك وجزيل هدايتك له القايد والدليل وجموع
الفلك له ذلولاً والمجرة له السبيل.
Meali: Ey Allah'ım onun güzel sıfatlarını zikretmek suretiyle insanların ağızlarının bostanlarında dillerin dallarını meyve veren ağaçlar kıldığın gibi yüce inayetini ve değerli hidayetini ona önder ve rehber kıl ve bütün felekleri ona musahhar eyle ve her mecraı ona kolay yol eyle.

²² تا جهانست در جهان سلطان * مملکت کیر و ملک پرور باد
از شمیم شمال اقبالش * مغز گردون چو مسک از فریاد

Bu kitâb bir mukaddime beş bâb üzerine mürettebdür. **Mukaddime** 'âlemün hey'eti ve arzun ekâlîme kısmeti beyânındadır. **Bâb-1 evvel** deryâlar beyânındadır. **Bâb-1 sânî** göller beyânındadır. **Bâb-1 sâlis** ırmağlar beyânındadır. **Bâb-1 râbî** dağlar beyânındadır. **Bâb-1 hâmis** hurûf-ı teheccî tertîbi üzere büldânun esâmîsi ve evsâf ve ahbârı beyânındadır.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

www.tuba.gov.tr

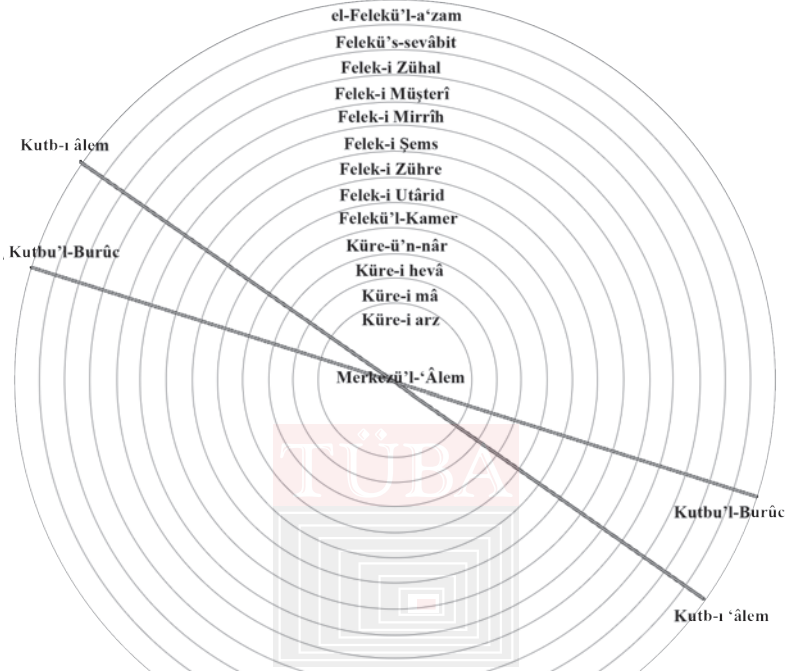
•••••

بخت او بر مراد منصورست * تیغ او بر عدو مظفر باد
هر دمش دولتیست روزافزون * هرزمانیش ملک ذکر باد
در جهان تا بود کرور شهر * نوبت کوس او مکرر باد
Tercümesi: Cihan var oldukça sultanlığı daim olsun
Memleketler alsın, ülkesini korusun
İkbalini müjdeleyen şimal rüzgarının getirdiği koku ile
Felek mis gibi koksun
Bahtı muradınca açık olsun
Kılıcı düşmana karşı muzaffer olsun
Her anı uzun ömürlü bir devlettir
Her vakit onun için bir başka fetih olsun
Cihanda aylar birbirini takip ettiği müddetçe
Onun kös nevbeti hep daim olsun.

MUKADDİME

Evvelâ ma'lûm ola ki, arz küreü'ş-şekldür, yâ'nî top gibi müdevverdür. **[3a]** Mâ dahi küreü'ş-şekldür, lakin 'arız cemî' cevânibinden ihâta etmişdür, belki arzun yüksek yerleri sudan taşra kalmışdur, kurıda olan hayvânâta mesken olmak için. Hevâ dahi küreü'ş-şekldür, arz ile mâyı cemî' cevânibinden ihâta etmişdür. Nâr dahi küreü'ş-şekldür, hevayı cemî' cevânibinden ihâta etmişdür. Bunlara 'anâsır-ı erba'a derler ve bu anâsır-ı erba'ayı dokuz eflâk ihâta etmişdür: Evvelâ nârı felek-i Kamer, anı felek-i 'Utârid, anı felek-i Zühre, anı felek-i Şems, anı felek-i Mirrîh, anı felek-i Müşterî, anı felek-i Zuhâl, anı felek-i Sevâbit, anı felek-i A'zam ihâta etmişdür.

Sûretleri bunlardur;

Ve kevâkib-i seb'a-i seyyâre ki, Kamer ve 'Utârid ve Zühre ve Şems ve Mirrîh ve Müşteri ve Zuhâl'dür, her birisi bir felekdedür ammâ bunlardan gayri kevâkibün cümlesi felek-i Sevâbit'dedür. Bu feleğe felekü'l-Burûc dahi derler; suver-i Burûc bunda tahayyül olunduğuyçün. Ve felek-i A'zama felek-i Atlas dahi derler, kevâkibden hâlî olduğuyçün; atlas nakışdan hâlî olduğu gibi. Lisân-ı şer'de felek-i Sevâbit'e **kürsî** ve felek-i A'zama **'arş** denilür²³. Her feleğün iki kutbu ve bir [3b] mıntukası vardır ve kutubları şol iki cânibde olan noktalardur ki, aslâ hareket itmezler. Meselâ çıkırıkçı bir müdevver nesneyi çıkırığa çevirdüğü vaktin, ol nesnenün iki tarafına sivrice demürler geçürdüğü yerlere kutublar derler. Mıntuka şol dâire-i 'azîmeye derler ki, iki kutbun mâbeyninde küre üzerinde farz olunur. Felek-i A'zamun mıntukasına **mu'addilü'n-nehâr** derler; şems ol mıntuka üzerine geldüğü vaktin cemî' 'âlemde leyl ü nehâr berâber olduğuyçün. Bu mu'addilü'n-nehâr semtinde yeryüzünde farz olunan dâireye

.....

²³ denilür MS, HE: derler RE

hatt-ı istivâ derler; bu dâire üzerinde vâki‘ olan şehirlerde dâyimâ gice ve gündüz berâber olduğuçün. İşbu dâire küre-i ‘arzı kâtı‘ farz olunsa, arz iki kıt‘a olur; nısfı cenûbî [ve] nısfı şimâlî.

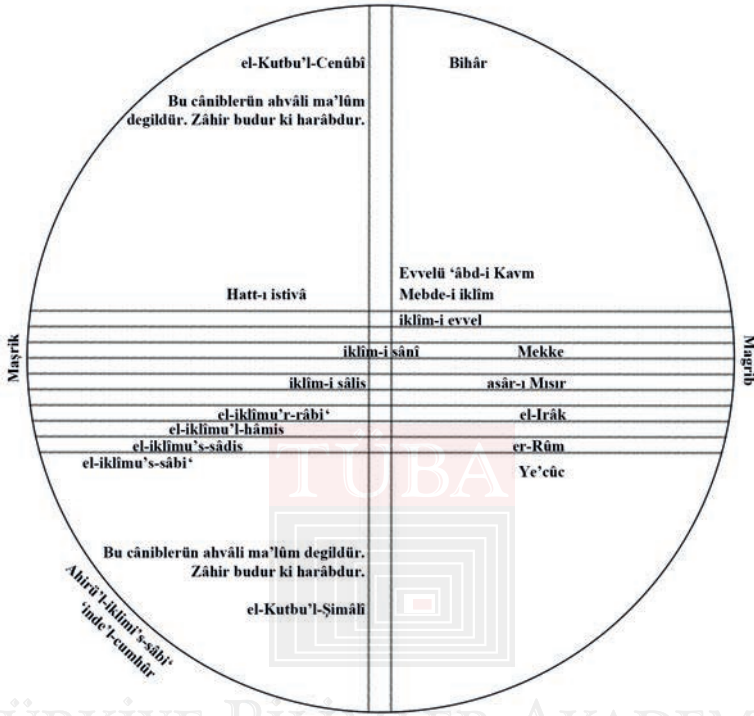
Ufk-ı istivâ derler bir dâire dahi vardır. Ol dahi ‘arzı kâtı‘ farz olunsa arz dört kıt‘a olur: iki rub‘u cenûbî ve iki rub‘u şimâlî ve bu iki rub‘-ı şimâlinün bir rub‘una **rub‘-ı meskûn** derler. Arzun ma‘mûr olan yeri bu rub‘-ı meskûndadır. Bâkî kalan üç rub‘ harâbdur. ‘Ulemâ-i mütekaddimîn böyle bölmüşlerdür. Hattâ şol kıssa-i meşhûre ki, İskender-i Zülkarneyn'den nakl olunur, ol kazıyye budur ki; İskender bir gemiye cemî‘ dili bilür âdemler koyup, “Bundan gayri ma‘mûre var mıdur? Görün!” deyü gönderüp ol âdemler niçe müddet gidüp âhır bir gemiye buluşup birbirlerinin²⁴ dillerini bilmeyüp ‘âkıbet bunlar anlardan ve anlar bunlardan birer âdem değışüp gelüp, ol âdem bunların dilin bildükden sonra; “Bizi dahi padişâhımız bundan gayri ma‘mûre var mıdur? Görün deyü göndermiş idi.” dedi. Ol kıssanın aslı yokdur düzmedür dimişler idi. Ammâ hâlâ Portukâl-ı bed-fi‘âl ol iki rub‘-ı şimâlinün birisinde dahi tâ vilâyet-i Çin'e varınca ma‘mûre bulmuşdur. Halk dilinde buna **yeni dünya** derler. Bu takdîrce arzın nısf-ı şimâlîsi ma‘mûr olup, nısf-ı meskûn denilür. Pes, İskender'den nakl olunan kıssanın aslı yokdur dimenün aslı yokdur; vallâhü a‘lem. ‘Ulemâ-i hey‘et bu rub‘-ı meskûnda hatt-ı istivâyâ berâber şarkdan garbe²⁵ yedi dâire farz edüp, her iki dâirenün mâbeyninde vâki‘ olan **[4a]** yere bir **iklîm** dimişlerdür. Yedi iklîm dedikleri bunlardır ki, tasvîr olundu:

www.tuba.gov.tr

•••••

²⁴ birbirlerinin MS, HE: birbirinin RE

²⁵ garbe MS, HE: gayriye RE

Ba'zılar **iklîm-i evvelün** ibtidâsını hatt-ı istivâdan on iki derece ve kırk dakîka şimâl cânibinden tutmuşlardır. Hatt-ı istivâdan i'tibâr olunduğı takdîrce iklim-i evvelde dâyimâ leyl ü nehâr on ikişer sâ'at olur. Ammâ on iki derece ve kırk dakîka şimâl cânibinden i'tibâr olunduğı takdîrce, iklim-i evvelün gâyet uzun günü on iki sâ'at kırk beş dakîka olur ve bu iklim-i evvelün şarkdan garba uzunluğı üç bin iki yüz elli fersahdur ve cenûbdan şimâle enlülüğı yüz kırk yedi fersahdur ve bu iklimde yirmi dağ ve otuz ırmağ vardır ve ekser kavminün levni karadur.

İklîm-i sânînün uzun günü on üç sâ'at on beş dakîkadur ve uzunluğı üç bin yüz dört fersahdur. Eni yüz otuz beş fersahdur ve bunda yirmi yedi dağ ve yirmi yedi ırmağ vardır ve ekser ehlinün levni kara ile karayağız mâbeynindedür.

İklîm-i sâlisün uzun günü on dört sâ'atdır ve uzunluğı iki bin dokuz yüz yirmi dört fersahdur. Enlülüğı yüz on beş buçuk fersahdur ve bunda otuz üç dağ, yirmi iki ırmağ vardır ve ekser ehlinün levni karayağızdur.

İklîm-i râbi'un uzun [4b] günü on dört buçuk sâ'atdır ve uzunluğı iki bin yedi yüz yirmi beş fersahdur. Enlülüğı doksan dokuz fersahdur ve bunda yirmi

beş dağ, yirmi iki ırmağ vardır. Ekser ehlinün levni buğday anlu ve beyâzdur ve bunlar halkan ve hulkan nâsun a‘delidür. Anınçün bu iklim, ma‘den-i enbiyâ vü evliyâ ve hükemâdur.

İklîm-i hâmisün uzun günü on beş sâ‘atdür ve uzunluğı iki bin beş yüz elli yedi fersahdur. Enlülüğı seksen iki buçuk fersahdur ve bunda otuz dağ ve on beş ırmağ vardır, ekser ehlinün levni beyâzdur.

İklîm-i sâdisün uzun günü on beş buçuk sâ‘atdür. Uzunluğı iki bin üç yüz doksan buçuk fersahdur. Enlülüğı yetmiş iki fersahdur ve bunda on bir dağ ve kırk ırmağ vardır. Ekser ehlinün levni humret ile beyâz mâbeynindedür.

İklîm-i sâbi‘un uzun günü on altı sâ‘atdür. Uzunluğı iki bin iki yüz elli dört fersahdur ve enlülüğı altmış iki fersahdur²⁶ ve bunda dahi on bir dağ ve kırk ırmağ vardır. Ekser ehlinün levni beyâz ile sufret ya‘nî saruşın mâbeynindedür.

İklîm-i evveli hatt-ı istivâdan i‘tibâr idenler katında iklim-i sâbi‘un âhiri, âhir-i ‘imâretdür. Ammâ on iki derece kırk dakîka berüden i‘tibâr idenler katında âhir-i ‘imâret gâyet uzun gün on altı sâ‘at ve rub‘ sâ‘at olduğu yerde ve ba‘zılar uzun gün yirmi sâ‘at olduğu yerde bir cezîre-i ma‘mûre vardır, Tûli derler. Ol cezîrenün halkı gâyet sovuclukdan hammâmlarda sâkin olurlar dimişlerdür. Ve uzun gün yirmi üç sâ‘at olduğu yerde âdemler vardır ki vuhûşa benzer, dimişlerdür. Vallâhü a‘lem.

Her fersah üç mîldür ve her mîl dört bin zirâ‘dur ve her zirâ‘ yirmi dört ısıbı‘dur ve her ısıbı‘ altı dâne arpa enidür ki, birinün batnı birinün zahrına gele ve her arpanun ini/eni altı dâne katır kuyruğı kılınun enincedür, mühendisîn böyle ta‘yîn etmişlerdür.

Bu zikr olunan ekâlîme **ekâlîm-i hakîkiyye** derler.

İklîmün bir kısmı dahi vardır, ana **iklîm-i ‘örfî** derler. **İklîm-i ‘örfî** şol nâhiyeye ve şol memlekete derler ki, bir niçe şehirleri müştemil ola; Şâm gibi, Trâk gibi.

Ekâlîm-i ‘örfiyyenün cümlesi **yirmi dokuzdur**:

Evvelkisi Cezîre-i ‘Arab, ikincisi diyâr-ı Mısır, üçüncüsü bilâd-ı Mağrib, dördüncüsü **[5a]** Cezîre-i Endelüs, beşincisi bihâr-ı garbiyyede olan Cezâyir, altıncısı

.....

²⁶ ve .. fersahdur MS, HE: -RE

Şâm, yedincisi Cezîre ki, Dicle ile Fûrât mâbeynindedür²⁷, sekizincisi 'Irâk, dokuzuncısı Hûzistân, onuncısı Fârs, on birincisi Kirmân, on ikincisi Sicistân, on üçüncüsü Sind, on dördüncüsü Hind, on beşincisi Çin, on altıncısı bihâr-ı şarkıyyede olan Cezâyir, on yedincisi Rûm, on sekizincisi İrmîniyye ve Errân ve Azerbeycân, on dokuzuncısı bilâd-ı Cebel ki, ana 'Irâk-ı 'Acem derler, yirmincisi Deylem ve Gilân, yirmi birincisi Taberistân, yirmi ikincisi Horâsân, yirmi üçüncüsü Zâbülistân, yirmi dördüncüsü Hârezm, yirmi beşincisi Tohâristân ve Bedahşân, yirmi altıncısı Mâverâünnahr, yirmi yedincisi Türkistân, yirmi sekizincisi arzın taraf-ı cenûbîsi, yirmi dokuzuncısı arzın taraf-ı şimâlîsidür.

Bu kitâbda büldânun etvâl ve 'urûzı dahi zikr olunsa gerek[dür]. Eyle olsa **tûl-i beled** ve **arz-ı beled** ne idüğü ma'lûm olunmak lâzımdur.

Tûl-i beled, cânib-i garbda nihâyet-i 'imâret olan yerün hatt-ı nisf-ı nehârî ile maksûd olan şehrün hatt-ı nisf-ı nehârî mâbeyninde mu'addilü'n-nehârdan vâki' olan kıt'aya derler.

Arz-ı beled, mu'addilü'n-nehâr ile semt-i re's mâbeyninde hatt-ı nisf-ı nehârdan vâki' olan kavse derler; meselâ dârü's-saltana Kostantîniyye-i mahmiyyenün tûli elli dokuz derece, 'arız kırk bir derece on beş dakikadur. Bu dahi ma'lûm olmak gerekdür ki, felekden bir derecenün sath-ı arzdan hissesi²⁸, takriben yirmi iki²⁹ fersahdur ve bir günlük yol sekiz fersahdur. Fukahâ böyle i'tibâr eylemişlerdür. Kaçan iki şehrün tûlleri ve 'arızları ma'lum olsa mâbeynleri kaç günlük yol idüğü ma'lum olur; meselâ Mekke-i müşerrefenün tûli altmış³⁰ yedi derece ve 'arız yirmi bir derecedür ve dârü's-saltana Kostantîniyye'nün tûli elli dokuz derece ve 'arız kırk bir³¹ derecedür. Pes, Mekke'nün tûli Kostantîniyye'nün tûlinden sekiz³² derece ziyâde olmuş, sekiz³³ derece arzdan yüz yetmiş³⁴ fersah olur ve Kostantîniyye'nün 'arız Mekke'nün arzından yirmi

•••••

²⁷ mâbeynindedür MS, HE: cânibindedür RE

²⁸ hissesi MS, HE:-RE

²⁹ iki MS, HE:-RE

³⁰ altmış MS, HE: yetmiş RE. Mekke'nin tûli Takvîmü'l-büldân'da altmış yedi olarak belirtildiğinden MS ve HE'deki değerlendirme kabul edilmiştir. Bu nedenle Kostantîniyye ve Mekke arasındaki uzunluğun hesaplanmasının yapıldığı bu paragrafta asıl nüsha olan RE'de yerine MS ve HE nüshalarındaki rakamlar tercih edilmiştir.

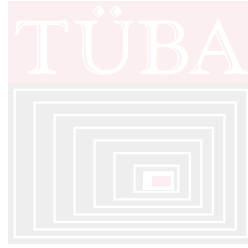
³¹ derece ve 'arız kırk bir MS, HE:-RE.

³² sekiz MS, HE: on sekiz RE

³³ sekiz MS, HE: on sekiz RE

³⁴ yüz yetmiş MS, HE: üç yüz doksan altı RE. Her derece yirmi iki fersah olarak hesaplandığından

derece ziyâde olmuş olur. Yirmi derece arzdan dört yüz kırk fersah olur; cümlesi altı yüz on³⁵ fersah olur. Bu cümle her gün sekiz fersahdan takrîben yetmiş altı³⁶ günlük yol olur ki, Mekke ile Kostantîniyye'nün mâbeynidür. Bâkiyyesi³⁷ buna göre hisâb oluna. [5b]

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

www.tuba.gov.tr

•••••

sekiz derece, yüz yetmiş altı fersah olur. Yalnız RE dışındaki Türkçe nüshalarda altı rakamı hesaba dahil edilmeyerek yüz yetmiş olarak hesaplanmıştır.

³⁵ altı yüz on MS: sekiz yüz otuz altı RE

³⁶ yetmiş altı MS: yüz dört RE

³⁷ باقیسی MS, HE: باقیسی RE

EL-BÂBÜ'L-EVVEL

Bihâr-ı kibâr ki, ‘ulemâ mâbeyninde iştihâr bulmuşdur, beşdür: Evvelkisi Bahr-i Muhît, ikincisi Bahr-i Çin, üçüncüsü Bahr-i³⁸ Rûm, ya’nî Akdeniz, dördüncüsü Bahr-i³⁹ Nîtuş, ya’nî Karadeniz, beşincisi Bahr-i Hazer, ya’nî Şîrvân denizidür.

Zikrû'l-Bahrî'l-Muhît: Buna Muhît dinildüğü, arzun sudan taşra kalanın ihâta itdüğüçündür. Aristatâlis buna iklîl deyü âd virmişdür; havl-i arzda baş üzerinde iklîl,⁴⁰ ya’nî tâc gibi olduğıçün. Bu bahrün evvelâ cânib-i garbdan ihâtasını, ba‘dehû cânib-i cenûbdan ve ba‘dehû cânib-i şarkdan ve ba‘dehû cânib-i şimâlden ihâtasını tâ ibtidâ itdüğümüz yere gelince beyân idelüm. Bu denizün cânib-i garbîsine Okyânûs derler; feth-i hemze ve sükûn-ı vâv ve kesr-i kâf ve müsennât-ı tahtıyye ve elif ve nûn ve vâv ve sîn-i mühmele⁴¹ ile bu bahr Sebte ve Selâ mukâbelesinde Mağrib-i Aksâ sevâhilinden cenûb cânibine çekilüp Berber vilâyetine ve harâb yerlere uğrayup, hatt-ı istivânun cenûb tarafına geçer. Andan şark tarafına müteveccih olup Cibâl-i Kamer ki, Nîl çıkduğı dağlardur, anun ardından çevrilüp Zengîler vilâyetinün ardından şarka[n] [ve] şimâlen çekilüp Hind ve Çin denizine muttasıl olur. Andan bilâd-ı Çin’ün şark tarafından çevrilüp, Çin vilâyetinün şimâl ve garb cânibin tecâvüz edüp Ye’cûc ve Me’cûc seddi mukâbelesine gelüp andan Rûs vilâyetin tecâvüz edüp, andan mağriben ve cenûben çekilüp Rûmiyye vilâyetinün garb cânibine gelür.

•••••
³⁸ Bahr-i MS:-RE.

³⁹ Bahr-i MS:-RE.

⁴⁰ iklîl MS:-RE.

⁴¹ Okyânûs (اقبانوس) kelimesi tüm nüshalarda evkıyanus şeklinde harekelenmiştir. Çalışmamızda tam bir transkripsiyon uygulamadığımızdan bilinen şekli ile yazmayı tercih edeceğiz.

Ba'dehû bilâd-ı Rûmiyye'[yi] tecâvüz edüp cenûben çekilüp sevâhil-i Endelüs'e varur. Andan Endelüs vilâyetinin garb tarafından çekilüp Sebte mukâbelesine gelür ki, andan ibtidâ etmişdük. Bu bahrün cenûb tarafında şems arza karîb olur. Suyunun eczâ-yı latifesini tahlîl itdüğüçün bu denizün ol cânibinün suyu gâyetde galîz ve ıssı ve tuzludur⁴². Hattâ ol tarafda hayvânâtdan bir nesne yokdur. Bu denizün taraf-ı şarkîsine Bahr-i Ziftî derler; suyu mükedder ve rûzgârı kavî olup ekser evkâtde üzerinde zülûmât hâlî olmadığüçün.

Zikrû'l-Bahri'l-hâric mine'l-Muhîti'l-maşrık ilâ Ciheti'l-Garb İcmâlen: Muhîti'l-maşrıkden garb cânibine çıkan denizün icmâlen zikridür. Bu deniz bir denizdür ki, bilâd-ı Çin'ün şark tarafından çıkup mağriben çekilüp Kulzüm denizine gelür. Bilâd-ı Çin'den Kulzüm'e gelince bu denizün uzunluğu iki bin yedi yüz kırk sekiz fersahdur. Bu denizün etrâfında vâki' olan şehirler i'tibâriyle niçe adı vardır. Meselâ [6a] taraf-ı şarkîsine Bahr-i Çin derler, sâhilinde bilâd-ı Çin vâki' olduğıçün. Taraf-ı garbîsine Bahr-i Hind derler, bilâd-ı Hind mukâbelesinde olduğıçün. Sonra Bahr-i Fârs derler ve sonra Bahr-i Berber derler⁴³ ve sonra Bahr-i Kulzüm derler. Bu denizlerin cümlesini zikrederüz; inşâallâhü Te'âlâ.

Zikru Bahri's-Sîn: Ya'nî Çin denizi. Bu deniz, Çin'ün şarkî ve cenûbî olan şehirlerinün etrâfından hatt-ı istivâ üzerinden garb tarafına çekilüp⁴⁴ Cibâl-i Kâmrûn mukâbelesine gelür ve bu Cibâl-i Kâmrûn Çin ile Hind mâbeyninde fâsıludur ve bu dağlar ûd ma'denleridir ve denize on günlük yol mikdârı girmişdür. Hind denizinde cezîre vardır, ana Serîre derler. Kaçan bir kimesne bu cezîreden gemiye girüp, râst cânib-i şarka müteveccih olup Çin vilâyetine gitmek istese, işbu dağlara uğrar ve bu dağların mâbeyninde ba'zı kapular ve aralıklar vardır ki, gemiler girür ve her aralıktan bilâd-ı Çin'den bir şehre varılır.

Zikrû'l Bahri'l-Ahdar: Ya'nî Yeşil Deniz. Buna Hind Denizi derler. Bunun taraf-ı şarkîsi bilâd-ı Çin ve şimalîsi bilâd-ı Hind ve garbîsi bilâd-ı Yemen'dür. Ammâ taraf-ı cenûbîsi ma'lûm değildir. Zîrâ deniz çekilüp hatt-ı istivâyı tecâvüz etmişdür. Bahr-i Çin'de ve Bahr-i Hind'de bin yedi yüz cezâyir-i ma'mûre vardır, harâbeden gayri.

.....

⁴² tuzludur (طوزلو) MS, HE: tuzlı (طوزلى) RE. RE nüshasının devamında bazen (طوزلو) bazen de (طوزلى) şeklinde yazılmıştır.

⁴³ ve sonra Bahr-i Berber derler MS, HE:-RE

⁴⁴ çekilüp MS, HE: kilüp RE

Zikr-i Bahr-i Fârs: Bu bir bahrdür ki, Bahr-i Hind'den Mekrân ile 'Umân mâbeyninde çıkup şimâl tarafına çekilür⁴⁵. Mekrân bu bahrün ağzının şark tarafında ve 'Umân garb tarafındadır. Bu bahr sâhil-i 'Umân üzerinden şimâle çekilüp 'Abbâdân'a varur. Andan şarka ve bir mikdâr cenûbâ çekilüp⁴⁶ Mehrûbân'a andan Sîrîz'e ve Cennâbe'ye ve Sîfü'l-bahr'e varur. Andan şarka⁴⁷ çekilüp Sîrâfa ve Hîsn-ı İbn-i 'Amâre'ye varup Hürmüz ki, Kirmân'un iskelesidür, ana muttasıl olur. Andan cenûba ve maşrıka çekilüp sâhil-i Mekrân'a varur ve Bahr-i Fârs'un ağzında dürdür vardır; lisân-ı 'avâmda ana çevlek derler. Bunun aslı oldur ki, ol mevzi'de üç dağ vardır; birine Küseyr ve birine 'Uveyr ve birine Leyse fihi hayr derler. Kaçan ki, gemi bu dağların arasına düşe bu dağların mâbeynlerinden muhâlif rûzgârlar gelüp gemi[y]i çıkartmayup 'âkıbet helâk ider. Bahr-i Çin ve Bahr-i Hind ve Bahr-i Fârs ve Bahr-i Okyânûs'da günde bir kerre medd ve bir kerre cezr ve gicede bir kerre cezr ve bir kerre medd vâki' olur. Medd denizün suyunun kabarmasıdır, cezr eksilmesiştir. Bunun sebebi budur ki, şems yukarı kalkdukça rûzgâr kalkmak ile **[6b]** deniz kabarur ve şems indükce rûzgâr yitüp, deniz evvelki gibi karârına varur. Kezâlık gice evâilinde rûzgâr harekete başlayup evâhırında sâkin olur. Bunlara **medd-i yevmî** ve **cezr-i yevmî** derler ve bunların şehripleri dahi olur. Şehripleri oldur ki, kamerün nûrî ziyâde oldukça denizlerün suyu ziyâde olur, eksik oldukça eksik olur. Bunun sebebi, nûr-ı kamerün rutûbeti, 'âlemde te'sîridür. Anıncün ay dolu iken kemiklerde ilikler ve sâyir ahlât ziyâde olur. Tabîbler bundan ötüri kan almak ve hacâmat itmek ay dolu iken olmak gerek dimişlerdür, ve ay dolu iken yemişler tîz tîz büyürler. Hattâ bâğbânlar yemişlerün çayırdısın işidürler. Ve kamerün nûrî ziyâde olur iken dikilen ağaçlar tîz büyüyüp tîz yemiş virürler. Ve ay aydınında yatan kimesnelerde nâzileler hâdis olup, bedenlerinde süstlük müşâhede iderler ve ayun evvelinden ortasına varınca balıklar deniz yüzine çıkarlar. Ortasından âhirine varınca deniz dibine kaçarlar. Belki bir gicede ay maşrıktan nısf-ı nehâr dâiresine gelince su üzerine gelüp, nısf-ı nehârdan mağribe varınca ka'r-ı deryâya giderler.

Zikrû Bahr-i Kulzüm: Buna Kızıldeniz derler. Ammâ Hicâz'da Bahr-i Kulzüm derler. Zîrâ Kulzüm bunun taraf-ı şimâlisinde bir şehirdür. Bu bahr 'Aden karasıyla Cebel-i Mendeb mâbeyninde Bahr-i Hind'den çıkup şimâle

•••••

⁴⁵ çekilür MS, HE: çekilüp RE

⁴⁶ çekilüp MS, HE: gelüp RE

⁴⁷ andan Sîrîz'e ... andan şarka MS:-RE

çekilüp, sevâhil-i Yemen'i tecâvüz edüp, Cidde'ye muttasıl olur. Andan şimâlen ve bir mikdâr garben çekilüp Hacefe'ye ve sâhil-i Yenbu'a ve Medyen'e uğrayup Eyle'ye muttasıl olur. Andan cenûba dönüp Tûr'a varur. Andan şimâle dönüp Kulzüm'e muttasıl olur. Andan cenûben ve bir mikdâr şimâlen çekilüp Kusayr'a varur. Bu, Bahr-i Kusayr'ı tecâvüz itdükden sonra, yetmiş mîl mikdârı gîn olur. Bu gîn yere Birke-i Guründül⁴⁸ derler; gayn-ı mu'ceme ve râ'-i mühmelenün zammeleri ve sükûn-ı nûn ve dâl-ı mühmele ve lâm ile. Guründül bu mevzi'de vaz' olunmuş bir sanemün ismi idi⁴⁹. Kaçan bir kimesne Mısır pâdişâhından incinüp kaçup gitse, ol sanem anı habs edüp salıvirmez idi. Ba'dehû Kusayr'dan cenûba ve bir mikdâr garba mümtedd olup, 'Ayzâb'a varur. Andan cenûben mümtedd olup Sevâkin'e ve Cezîre-i Dehlek'e varup [7a] sevâhil-i Habeşe'den mümtedd olup, Cebel-i Mendeb'e varur. Cebel-i Mendeb bu denizün nihâyetidir. Cebel-i Mendeb ile 'Aden karasınun mâbeyni gâyetde dardur. Hattâ bir tarafda olan şahıs bir tarafda olan şahsı teşhis ider⁵⁰ ve Bu dar yere Bâbü'l-Mendeb derler ve bu Bahr-i Kulzüm'den iki kol çıkup şimâl tarafına mümtedd olup, şarkî olan kolun nihâyetinde Eyle ve garbî olan kolun nihâyetinde Kulzüm'dür. Eyle ile Kulzüm mâbeyninde cenûb tarafına denize dil gibi giren karanun nihâyetinde Tûr dağıdır. Fir'avn bu bahrda Kulzüm'e karîb yerde gark olmuşdur.

Zikru el-Halîci'l-Berberî: Halîc deyü deryâdan bir kıt'aya derler ki, ba'zı nevâhîde⁵¹ mümtedd ola. Bu Berber Habeş vilâyetindeki Berber'dür, Mağrib vilâyetindeki Berber değildir. İşbu bahr, Cebel-i Mendeb'ün ve bilâd-ı Habeşe'nün cenûb tarafından, Bahr-i Hind'den çıkup mağriben mümtedd olup, Berber şehrine muttasıl olur. Bu deryânun şarkdan garba uzunluğu beş yüz mîldür ve bu bahrün emvâcî dağlar gibidir ve hem çatlamazdur.

Zikr-i Bahr-i Okyânûs: Okyânûs'un tashihi sabıkân beyân olunmuşdur. Bu bahr, Bahr-i Muhît-i Mağribî'den bir kıt'adur. Bu bahr, hatt-ı istivâ tarafından çıkup maşrıkan mümtedd olup, ba'dehû şimâlen ve mağriben mümtedd olup Tanca'ya muttasıl olur. Andan sevâhil-i Endelüs'e uğrayup, Endelüs'i tecâvüz eyleyüp bilâd-ı Rûmiyye'nün şimâl tarafından çevrilüp, arzun taraf-ı şimâlisine

48 Guründül MS, HE: Guzündül RE:

49 ismi idi MS, HE: ismidür RE

50 Hattâ bir tarafda olan şahıs bir tarafda olan şahsı teşhis ider MS, HE: Hattâ bir tarafda şahsı teşhis ider RE

51 nevâhiye MS, HE: nevâhîde RE

varur⁵². Ve bu bahrdan birkaç bahrler münşa'ib olur; Bahr-i Rûm, Bahr-i Bûr-dîl, Bahr-i Vereng gibi.

Zikru Bahri'r-Rûm: Ya'nî Akdeniz. Bu deryâ, Bahr-i Okyânûs'dan çıkup şark tarafına çekilir. Bunun ibtidâsı Sebte ile Endelüs karası mâbeynindedir. Anınçün ol mevzi'a⁵³ Sebte boğazı derler ve Bahrü'z-Zükâk dahi derler. Zükâk, ya'nî sokak gibi dar olduğuyçün. Evvel zemânda gînliğı on mîl idi. Ammâ hâlâ on sekiz mîl mikdârı olmuşdur derler. Bu bahrün Sebte tarafına ki, Mağrib karasıdır, Berrü'l-'Adve derler. Zîrâ 'adv geçmege derler. Bu mevzi'den⁵⁴ Endelüs karasına geçildiğuyçün Berrü'l-'Adve dinilmişdür. *Harîdetü'l-'acâib* sâhibi eydür: "Ehl-i Sûs ki, Garb-ı Aksâ ehlidür, dâymâ Endelüs vilâyetini urup gâret iderler idi. Ehl-i Endelüs bunların elinden [7b] 'âciz kalmışlar idi. 'Âkıbet İskender ol diyâra varduğı zemânda bunlar gelüp İskender'e şikâyet etdiler⁵⁵. İskender dahi mühendisler cem' edüp, kendüsi bizzât bile Zükâk'a hâzır olup Bahr-i Muhît ile Bahr-i Şâm'ı vezn etdirüp Bahr-i Muhît'i Bahr-i Şâm'dan bir mikdâr yüksek buldılar. Pes, andan İskender emr edüp Bahr-i Şâm sevâhilinde olan şehirleri yüksek yerlere kaldurdılar. Ba'dehû Endelüs ile Tanca mâbeynini yerlü kayalara varınca kazdırup, iki tarafa taşdan iki muhkem sed yapdırdı ki, ikisinin mâbeyni altı mîl idi. Andan Bahr-i Muhît cânibini kazdırup, iki seddün ortalığına suyu salıvirüp, Bahr-i Muhît'i Bahr-i Şâm'a akıtdılar. Ba'dehû su galebe edüp iki cânibinde olan şehirlerden niçe şehirleri gark edüp ve niçe tâife[y]i helâk etdi ve ol sedler su altında kalmışdur. Hattâ Endelüs tarafında olan sed su az olduğuy vaktin görünür. Ammâ Tanca tarafında olan seddi su alup ve ardını on iki mîl mikdârı kazmışdur. Vallâhü a'lem.

Bu deryânun zikrine Tanca ve Sebte'den ibtidâ edüp, ba'dehû sâyir cevânibün zikr idelüm. Tâ Endelüs karasından Cezîre-i Hadrâ denilen şehre gelince ki, Sebte mukâbelesindedir. Pes, bu Bahr-i Tanca ve Sebte'den cenûben ve şarkan mümtedd olup Tilimsân'ı tecâvüz edüp ba'dehû şarkan ve bir mikdâr şimâlen mümtedd olup, Bicâye memleketini ve Afrîkiyye⁵⁶ memleketini tecâvüz edüp, Tûnus'un şimâl tarafına gelür ve bu mevzi'de bahrdan bir dil girüp, Tûnus ol dilün nihâyetindedir. Ba'dehû şarkan mümtedd olup, andan cenûb tarafına

52 varur. MS, HE: varup ve RE

53 ol mevzia MS, HE: ol mevâzî'a RE

54 mevzi'den MS, HE: mevâzî'da RE

55 itdiler MS, HE: iderler RE

56 افریقیه RE: افریقیه MS, HE.

dönüp⁵⁷ cenûb cânibine bir büyük dil girüp ağzında Cezîre-i Kavsara derler bir cezîre vardır. Cezîre-i Çicilye'ye mukâbıldır. Andan şarkan mümtedd olup, Sûse'ye varur. Ba'dehû maşrikan ve cenûben mümtedd olup Mehdiye'ye ve Safâkus'a ve Cerbe'ye varur. Cerbe cezîresi Safâkus'un şark ve cenûb tarafındadır. Andan şarkan ve şimâlen mümtedd olup Mağrib Trâblus'ına varur. Andan şarkan mümtedd olup Afrikiyye vilâyetün tecâvüz edüp, Talmeysâ'ya varur. Andan sâhil-i bilâd-ı Burkâ'ya uğrayup, Re's-i Evsân derler bir dağ vardır ana mürûr edüp andan şarka teveccüh edüp Re's-i Tinnîn derler bir dağa dahi uğrayup andan cenûb tarafına dönüp 'Akabe derler bir mevzi' [8a] ki, diyâr-ı Mısıriyye'nin serhaddidür⁵⁸, anun berâberine varur. Ba'dehû maşrikan ve cenûben mümtedd olup, İskenderiyye'ye varur. Ba'dehû maşrikan mümtedd olup Dimyât'a ve 'Arîşe varup andan şarkan ve şimâlen çekilüp Gazze'ye andan 'Askalân'a⁵⁹ andan Kaysâriyye'ye andan 'Akkâ'ya andan Sûr'a andan Saydâ'ya andan Beyrût'a andan Şâm Trâblus'ına andan Antartûs'a andan Cebele'ye andan Lâzikiyye'ye andan Süveydiye'ye andan ba'dehû garben ve şimâlen mümtedd olup Bâb-ı Sekenderûne'ye ve Bânyâs'a, andan Âyâs'a andan Karaman ve Hamîd-ili dağları mukâbelesine varur, andan mağriben mümtedd olup Karadeniz'in Akdeniz'e döküldüğü yere varur. Andan mağriben ve bir mikdâr cenûben mümtedd olup, Mora vilâyetine ve Arnavud vilâyetine ve Bâsilisiyye'ye andan Pulya'ya varur. Benâdika halîci bilâd-ı Bâsilisiyye'ye ile Pulya mâbeyninden çıkar. İnşâallâhu Te'âlâ 'an-karîb beyân olunur. Bâsilisiyye, bir 'avretün adıdır ki, ol zemânda ol vilâyetün pâdişâhı idi. Andan cenûben mümtedd olup Kalûziye memleketine ve sevâhil-i Rûmiyye'ye varur andan Toskân vilâyetine ve Bîze vilâyetine varur. Andan Cenova'ya varup şimâlen ve garben dönüp Lünberdiyye memleketine varur. Andan mağribe dönüp, Frenk vilâyetiyle Endelüs vilâyetinün mâbeyninde fâsıla olan dağ ki, ana Cebelü'l-Bürt derler ana varur. Ba'dehû şark tarafına dönüp Endelüs vilâyetinün taraf-ı şarkîsi denize girür. Andan deniz bu taraf-ı şarkî[y]i devr edüp, ba'dehû mağribe dönüp, Berşelona'ya varur. Andan garben ve cenûben mümtedd olup, Turtûşe'ye ve Belensiye'ye varur. Ba'dehû mağriben ve şimâlen mümtedd olup Dâniye'ye varur. Andan garben ve cenûben mümtedd olup Malâka'ya uğrayup, Cezîre-i Hadrâ'ya muttasıl olur ki, Sebte ve Tanca mukâbelesidür ve

•••••

⁵⁷ dönüp MS, HE: gelüp RE

⁵⁸ serhaddidür MS, HE: serhaddid RE

⁵⁹ varup andan ... andan Askalân'a MS, HE: varur RE

bu bahrün uzunluğu bin yüz otuz altı fersahdur ve bunda yüz mikdârı cezîre vardır.

Zikru Havri'l-Benâdîka: Havr; feth-i hâ-i mu'ceme ve sükûn-ı vâv ve râ'-i mühmele ile şol halîce derler ki, ba'zı nevâhiye mümtedd ola. Benâdîka bir tâîfedür, Bendeke ibn-i Muta'ye mensûblardur. Bu halîc Bâsilîsiyye vilâyeti ile Pulya ortasından Akdeniz'den çıkup mağriben ve bir mikdâr şimâlen mümtedd olup Rûmiyye'nün taraf-ı garbîsine varur. Medîne-i Bîndukıyye bu halîcin nihâyetindedür. Bu halîc ibtidâsından intihâsına [8b] varınca yedi yüz mîldür. Bilâd-ı Benâdîka,⁶⁰ bu halîcün içinde ve sevâhilindedür. Her kişünün evi önüne gemi⁶¹ varup her kişi kapısı önünde gemiye biner.

Zikr-i Bahr-i Nîtiş ve Bûhayre-i Mâ-Nîtiş: Nîtiş; kesr-i nûn ve sükûn-ı yâ-i tahtıyye ve kesr-i tâ-i mühmele ve şîn-ı mu'ceme ile Karadeniz'ün adıdur. Mâ-Nîtiş Azak Denizi'nün adıdur. Kütüb-i kadîmede böyledür ve Karadeniz'e Bahr-i Kırım ve Bahr-i Trabzon dahi derler. Bu deryânun beyânına sâhil-i şarkisinden ibtidâ edüp, ba'dehû sâhil-i şimâlîsini ba'dehû garbisini beyân idelüm tâ Kostantîniyye'ye gelince. Pes⁶² bu bahr, Fenar denilen mevzi'den, şimâlen ve bir mikdâr şarkan mümtedd olup Kerpe'ye ve Benderkili'ye uğrayup ba'dehû şimâle ve garba dönüp, karadan denize bir dil girür. Bu dilün nihâyetinde Sinob'dur. Bu dilün mukâbelesinde garb tarafında bir dil dahi vardır. Anun nihâyetinde Sarı-kirmân'dur. Ba'dehû Sinob'dan şarkan mümtedd olup ve gîn olmağa başlayup Samsûn'a andan Trabzon'a varur. Ba'dehû şimâlen ve bir mikdâr garben mümtedd olup Sohum'a varur. Andan sonra berr-i şarkî ile berr-i garbî yâb yâb biribirine yakîn olmağa başlayup giderek deryâ bir dar boğaz olur. Bu boğaz Azak Denizi'nün Karadeniz'e akduğı yerdür ve bunun taraf-ı şarkisinde Tâ mân derler bir şehir vardır. Bahr-i mezkûr Tâ mân'ı tecâvüz itdükden sonra şarkan ve şimâlen ve garben gîn olur. Sâhil-i şarkisinde bir şehir vardır, ana Şakrâk derler. Ba'dehû şimâlen mümtedd olur, Azak'a varur. Ten suyu Azak Denizi'ne bu mevzi'de akar. Ba'dehû bu Bahr-i Azak'dan cânib-i garba çevrilüp zikr olunan⁶³ boğazun garb tarafında Kerş derler bir şehir vardır ana varur ve bu Kerş zikr olunan Tâ mân'un mukâbelesindedür. Ba'dehû bu boğaz cenûben mümtedd olup Karadeniz'e varur. Andan

60 Benâdîka MS, HE: Benâka RE

61 gemi MS, HE: yeni RE

62 Pes MS, HE: RE

63 olunan MS, HE: olan RE

cenûben ve mağriben mümtedd olup Kefâ'ya varur ki, Trabzon'a mukâbıldır. Andan Sûdâk'a varup şark tarafına dönüp karadan bir dil deryâya girür. Ol dilün nihâyetinde Sarı-kirmân'dur ki, Sinob'a mukabildir. Ba'dehû garben ve bir mikdâr cenûben gîn olup Ak-kirmân'a varur. Andan cenûben mümtedd olup Sakçı'ya varur ki, Tunâ suyunun Karadeniz'e döküldüğü yerdür. Ba'dehû cenûben mümtedd olup, Kerpe mukâbelesine gelüp andan Fenar denilen yere gelür. Halîc-i Kostantîniyye'nün iki [9a] boğazı vardır; biri bu Fenar'dur ki, Karadeniz'ün İstanbul boğazına akduğu yerdür ve biri Gelibolu boğazıdır ki, halîc-i Kostantîniyye'nin Akdeniz'e döküldüğü yerdür. Bu halîcün bir boğazdan bir boğaza varınca uzunluğu yetmiş mîldür. Kostantîniyye ile Üsküdâr mâbeyni tahmînen bir fersahdur ve Kostantîniyye'den Fenar boğazına varınca on altı mîldür ve Karadeniz'ün Fenar'den tâ intihâsına varınca uzunluğu bin üç yüz mîldür ve Karadeniz'de altı cezîre vardır.

Zikr-i Bahr-i Bürdîl: Bu bir bahrdür ki, Endelüs'ün şimâl cânibinde Şintiyâkû derler⁶⁴ bir şehir vardır, anun yanından Bahr-i Muhît-i Mağribî'den çıkup şark tarafına mümtedd olup, Endelüs vilâyeti temâm olduğu yerde Bürdîl denilen şehre müntehî olur ve bu bahrün bir tarafı Akdeniz'e karîbdür, hattâ mâbeyni kırk mîldür derler ve bu bahrda bir cezîre vardır adına Birtâniye derler.

Zikr-i Bahr-i Vereng: Vereng uzun boylu bir taifedür ki, bir bahrün sâhilinde olurlar. Bahr-i Muhît-i Mağribî, Endelüs'den şimâl cânibine tecâvüz itdükden sonra, ma'mûreye bahrdan bir kıt'a girüp, Sakâlîbe vilâyetinün şimâl tarafından mümtedd olup, Bulgâr memleketine müntehî olur ve bu bahra Bahr-i Vereng derler. Bu bahr şark tarafına gelüp Türk vilâyetinün ardından gayrı ma'lûmu'l-hâl dağlara ve yerlere uğrayup, arz-ı Çin'ün hudûduna varur

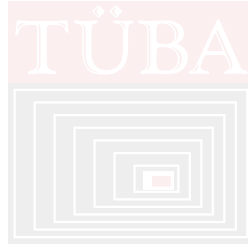
Zikru Bahri'l-Hazet: Hazet; feth-i hâ-i mu'ceme ve iki zâ-i mu'ceme ile Bâbü'l-Ebvâb ardında Türk'den bir ümmet-i 'azîmedür. Bunların bilâdına bilâd-ı Hazet derler ve bu bahr ol bilâda nisbet olunup Bahrü'l-Hazet denilür ve buna Bahr-i Âbüskûn⁶⁵ ve Bahr-i Cürcân ve Bahr-i Taberistân dahi derler. Bu bir müstakil acı denizdür ki, deryâ-yı Muhît ve sâyir denizlere nisbet-ittisâli yoktur ve dolanıdır, ammâ istidârete karîbdür. Ve bu bahrün evvelâ cânib-i garbîsini, ba'dehû cenûbîsini, ba'dehû şarkîsini, ba'dehû şimâlîsini beyân

.....

⁶⁴ derler MS, HE: ٤٦٠ RE

⁶⁵ Âbüskûn HE, MS: Uskûn RE

idelüm. Pes, bu deniz cânib-i garbda Şirvân derbendinde Demür-kapu denilen mevzi'den ibtidâ edüp cenûben ve şarkan mümtedd olup Erdebîl vilâyetinden Mugân'a ve bilâd-ı Gilân'a ve Deylem'e uğrayup, ba'dehû maşrîkan mümtedd olup Âbüskûn'e varur. Âbüskûn bu⁶⁶ bahrün nihâyet-i şarkıyyesidür. Ba'dehû şimâlen ve mağriben mümtedd olup, Demür-kapu'ya gelür. Bu bahrün şarkdan garba uzunluğı iki yüz altmış fersahdur. Eni iki yüz fersahdur ve bunda cezâyir-i ma'mûre yokdur, [9b] ammâ harâbe vardur.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

www.tuba.gov.tr

.....

⁶⁶ bu RE, MS, HE: + bir RE

EL-BABÜ'S-SÂNÎ

Bühayre ve batîha. İkinün⁶⁷ ma'nâsı birdür; Türkçe göl demekdür. Göller gâyetde çokdur, zabt kâbil değildir. Lâkin kitâblarda nakl olunanları beyân idelüm. Hatt-ı istivânun cenûb tarafında iki göl vardır; biri garbî, biri şarkîdür. Cebel-i Kamer ki, Nîl'ün çıktığı dağdır, ol dağdan on ırmağ çıkup beş ırmağ akup gelüp, garbî olan göle dökülür ve beş ırmağ şarkî olan göle dökülür. Nîl-i Mısır'un aslı bunlardandır.

Bühayra-i Kûrâ: Bu göl hatt-ı istivâ üzerinde bir göldür ki, şimdi zikr olunanları gelüp buna dökülürler. Ba'dehû bu su üç bölük olup bir bölüğü şimâle akup Mısır'a gelür. Ana Nîl-i Mısır derler ve bir bölüğü şarka akup Zenc ve Habeş vilâyetinde Makdişû'ya gelür. Ana Nîl-i Makdişû derler ve bir bölüğü garba akup bilâd-ı Sûdân'da⁶⁸ Gâne'ye gelür. Ana Nîl-i Gâne derler. Ba'zılar bu gölden hemân Nîl-i Mısır çıkar, Nîl-i Makdişû ve Nîl-i Gâne gayr-i dağdan çıkar dimişlerdür. Vallâhü a'lem.

Bühayretü's-Sûdân: Bu göl Mağrib-i Aksâ'da Kasr-ı Abdülkerîm ile Selâ mâbeynindedür.

Bühayratey-i Tûnusi'l-Azbe ve'l-gayri'l-Azbe: Tûnus'un iki göli vardır. Biri tatlu ve biri acıdur. Tatlu olan göl yağmur sularından müctemi'dür⁶⁹ ve bu gölün kenârında ra'nâ bağlar ve bağçeler vardır. Ammâ acı göli, denizden girmedür. Bu gölün ağzı ile Tûnus mâbeyni on mîldür ve bu gölün devri yirmi dört mîldür.

•••••

⁶⁷ İkinün MS: nun RE, HE.

⁶⁸ Sûdân'da MS, HE: Şirvân'da RE

⁶⁹ sularından müctemi'dür MS, HE: suyından cem'dür RE

Bühayretü'l-Feyyûm: Feyyûm göli tatlı göldür. Feyyûm'un sularından müc-temi' olur. Bu gölde balıklar ve ılgun ağacı ve müşeler vardır. Feyyûm'dan şimâl ve garb cânibine buçuk günlük yerdedür ve şarkdan garba uzunluğu bir günlük mikdârı vardır.

Bühayre-i Nesterev: Bu bir göldür ki,⁷⁰ İskenderiyye ile Reşid mâbeyninde acı denizden çıkar. Reşid'ün garb ve şimâl tarafında Reşid'e bir günlük yol mikdârı yerdedür ve bu gölde bir cezîre vardır⁷¹. Ol cezîre[ye] de Nesterev⁷² derler - feth-i nûn ve sükûn-ı sîn-i mühmele ve müsennât-ı fevkiyye ve râ'-i mühmele ve sükûn-ı vâv ile - bir köy vardır. Bu göl ana nisbet olunup Bühayre-i⁷³ Nesterev din[il]ür ve bu köy halkının dirliği bu gölün baluğun sayd itmek ile-dür. Hattâ derler ki, balığın mahsûlû yılda yirmi bin altundan ziyâdeye satılır ve bu göle Nîl'den bir halîc girür ve bunun ortasında bir kimesne dursa aslâ etrâfını göremez.

Bühayratey-i Dimyât ve Tinnîs: Bunlar iki göldür, biri birine muttasıldır. Dimyât göli garb tarafına [10a] ve Tinnîs göli şark tarafınadır. Tinnîs bu gölün içinde bir cezîredür ve bu iki göle Nîl'den su girür; anıncün Nîl ziyâde oldukca bunların suları tatlı, eksildikce acı olur.

Bühayrat-ı Zugar: Zamm-ı zâ ve feth-i gayn-ı mu'cemeteyn ve râ'-i mühmele ile Şâm'da bir karyenün ismidür. Aslında Zugar, Lût peygamberün kızının adıdır. Bu karyede sâkin olduğuyçün bu karyeye dahi Zugar dinilmüşdür. Bu bühayreye Bühayre-i Müntine, ya'nî kokar göl derler. Balıktan ve gayriden⁷⁴ bunda aslâ nesne yokdur. Bu göle Ürdün ırmağı ve gayri sular akup bunda batup kalırlar ve bu gölden hummar derler; zamm-ı hâ-i mühmele ve feth-i mîm-i müşeddede ve râ'-i mühmele ile bir nesne çıkar. Ol diyârun halkı bu nesne[yi] bağlarının çibuklarına sürerler ve bunu sürmek dişî hurmaya erkek hurma asmak gibidür, derler ve bu göl Gavr'un cenûb tarafındadır; devri iki günlükden ziyâdedür.

Bühayrat-ı Bânyâs: Bânyâs kurbında bir göldür. İçinde kamışlık vardır ve ol mevzi'de bir dağ vardır. Ol dağdan nice ırmağlar çıkup bu göle dökülür ve Şer'â ırmağı bundan çıkup Taberiyye gölüne dökülür.

70 ki MS, HE: RE

71 vardır MS: var RE

72 Nesterere MS, HE: Nesterven RE

73 Bühayre-i MS: Bühayret-i RE, HE

74 gayriden MS, HE: gayri RE

Bühayrat-ı Taberiyye: Taberiyye bu gölün kenârında, cânib-i garbî ve cenûbîsinde bir medîne-i harâbedür. Bu göl ana nisbet olunur. Bânyâs gölüne dökülen Nehr-i Şerî'a bu göle dökülür. Bu gölün devri iki günlük mikdârı vardır ve bunda aslâ kamış yoktur.

Bühayratü'l-Bikâ': Kesr-i bâ-i muvahhide ve feth-i kâf ve elif ve ayn-ı mühmele ile bu göl birkaç bataklar ve kamışlıklardır. Ba'lebek'den garb tarafında bir günlük yerdedür.

Bühayrat-i Dimeşk: Bu göl Gûta-i Dimeşk'un şarkî ve şimâlisindedür. Bere-dâ ırmağı ve gayri ırmağlar buna akarlar ve bunda kamışlık vardır.

Bühayrat-i Kudüs: Buna Bühayre-i Hıms dahi derler. Bu göl Nehr-i Arnut'dan hâsıl olmadur⁷⁵. Zîrâ bu gölün taraf-ı şimâlisinde taş ile bir sed yapılmışdır. İskender yapmışdır, derler. Bu seddün şarkan garba uzunluğu bin iki yüz seksen yedi zirâ'dur. Enlülüğü on sekiz buçuk zirâ'dur. Bu suyu habs edüp göl iden bu seddür. Şöyle ki, bu sed harâb olsa, göl bozulup ırmağ olur ve bu seddün ortasında kara taşdan binâ olunmuş iki burc vardır. Ve bu göl bir düz yerde ve Hıms'un bir günlük taraf-ı garbîsindedür. Şimâlden cenûba uzunluğu üç günlük yoldur. Enlülüğü zikir olunan seddün uzunluğu kadar[dur] ve bu gölün **[10b]** balıkları vardır.

Bühayrat-i Efâmiyye: Efâmiyye Şeyzer kurbında bir şehirdür. Efâmiyye'nün garbi ve şimâli tarafında sazlıklar içinde bir niçe göller vardır. A'zamı iki göldür; biri cenûbî ve biri şimâlîdür. İkisün dahi suyu Nehr-i Arnut'dan gelüp cenûb tarafından bu göllere girüp, şimâl tarafından çıkar. Bu iki gölün cenûb tarafında olanına Bühayre-i Efâmiyye derler. Ginliği nısf fersah vardır ve derinliği âdem boyı mikdâridur. Yeri balçıkdur, içinde âdem durmağa kâdir değildir ve bu gölün etrâfını kamışlar ve söğüd ağaçları ihâta etmişlerdür ve ortasında kamışlıklar vardır. Gölün bi't-temâm görünmesine mâni'dür. Ve bu gölde envâ'-i tuyûr bir mertebede çokdur ki, aslâ bir gölde dahi böyle yoktur ve **eyyâm-ı rebî'**de bu gölde sarı nilüfer bir mertebede çok biter ki, çiçeği ve yaprağı gölün yüzünü örtüp gemiler nilüferler arasında gezerler. Ammâ ol şimâl tarafında olan göl, hısn-ı Berziye sancâğındandır. Bu iki gölün mâbeyninde kamışlık vardır ve bu kamışlık içinde biri birine yol vardır ve bu göle Nesârâ göli derler, balık sayd idenler Nesârâ olduğuyçün. Ve bunun vasatı

.....

⁷⁵ olmadur HE, MS: olur RE

açıkdur, ammâ taraf-ı cenubî ve⁷⁶ taraf-ı şimâlisinde nilüfer biter ve bunda engelis demek ile ma'rûf bir nev' balık vardır.

Bühayrat-i Antâkiyye: Bu göl Antâkiyye ve Bagrâs ve Hârim mâbeyninde bir düz yerdedür. Ol yere 'Amik Ovası derler. Haleb'den garb tarafına iki günlük yoldur ve bu göle üç ırmağ girür, biri şarkîdür ana 'Afrîn derler ve biri garbîdür, ana Kararımağ derler ve biri⁷⁷ bu ikisinün mâbeynindedür. Ana Nehr-i Yağrâ derler. Bu üç ırmağ müctemi' olup, bu gölün şimâl tarafından girüp cenûb tarafından çıkup, bir ırmağ olup, Antâkiyye'nün üstünde Demür-köprü'nün altında Arnut ırmağında muttasıl olur. Bu gölün devri bir günlük yol mikdârıdır ve bunu dahi kamışlar ihâta etmişdür ve bunda olan kuşlar ve balıklar Efâmiyye gölünde olanlara karîbdür.

Bühayrat-i Erciş: Bu bir acı göldür ve derindür. Devri dört günlük yoldan ziyâdedür. Hilât ve Erciş bunun kenârındadır ve bu Hilât'un şarkî tarafındadır. Bunda tîrrîh demek ile ma'rûf bir nev' balık olur. Âfâka alup giderler. Yel esdüğü zemânda bu göl kavî hareket edüp, râyihası Hilât'a ve etrâfında olan bilâda vâsıl olmak ile bunun temevvüc etdüğün bilürler ve bunda kamışlık yoktur.

Bühayrat-i Telâ: Ve buna Ürmiye gölü dahi [||a] derler. Bu göl Merâga ile Selemâs mâbeyninde, Merâga'nun garbîsinde Selemâs'un şarkîsindedür. Bunun garbdan şarka, cenûba inhirâf ile uzunluğu yüz otuz mildür. Eni bunun nısfıdır ve bunun ortasında bir cezîre ve ol cezîrede bir dağ ve üzerinde bir kal'a vardır. Ana Kal'a-i Telâ derler. Bu kal'anun gâyetde hasâneti olduğuyçün Hülâgû malını bunda komuşdur. Belki dahi anda medfûndur, derler. Bu cezîrenün devrini ba'zılar altı günlük ve ba'zılar daha ziyâde ve ba'zılar eksik dimişlerdür.

Betâyihü'l-'Irâk: Betâyih-i Basra ve Betâyih-i Vâsıt, Dicle ırmağlarından Vâsıt altından çıkarlar. Vâsıt'un büyük batîhasına Dicle bir kamışlu sokakdan girüp bir kamışlu sokakdan çıkar. Bu minvâl üzerine girüp çıkar tâ dört batha oluncaya dek. Bunlardan sonra Dicle'den Basra ırmağları çıkarlar. Kûfe'nün dahi Fûrât suyunun fazalâtından birkaç batîhası vardır.

Bühayrât-ı Fârs:

.....

⁷⁶ taraf-ı cenubî ve MS, HE:-RE

⁷⁷ ve biri HE, MS:-RE

Fe-minhâ Būhayrat-i Deşt-i Erzen: Bu göl, kûre-i Mesâbûr dinilmek ile ma'rûf olan yerdedür. Uzunluğu on fersah mikdârı vardır. Suyı tatlıdur. Gâh olur kuruyup suyu gâyetde az kalur.

Ve-minhâ Būhayratü'l-Cümkân⁷⁸: Bu göl küre-i Istahr'dadur. Evvelî Şîrâz'a iki fersah yerdür. Âhiri hudûd-ı Hûzistân'a karîbdür ve suyu tuzludur ve uzunluğı on iki fersah mikdârıdır.

Bühayrat-i Zere: Zâ-i mu‘ceme ve râ’-i mühmele ve hâ ile bir mevzi’dür ki, bühayre ana nisbet olunur. Bilâd-ı Sicistân'da bu bir tatlu göldür. Hind-i Mind ırmağı buna dökülür. Sular çok oldukça, suyu çok ve az oldukça az olur. Uzunluğu otuz fersah[dur] ve enlülüğü bir günlük mikdârı vardır ve bundan çok balıklar çıkar. Etrâfı köylerdür, illâ Sicistân sahrâsına olan tarafına değil.

Bühayrat-i Hârezm: Bu göl Hârezm'den altı merhale yereddür ve suyu tuzludur ve [buna] Ceyhûn Irmağı ve Şâş Irmağı girür ve bunun devri yüz fersahdur.

Bühayrat-i Tûlye: Müsennât-ı fevkiyye ve vâv ve lâm ve müsennât-ı tahtiyye ve hâ ile nâhiye-i şimâlde nihâyet-i ma'mûrede bir bühayra-i kebîredür. Ba'zısı⁷⁹ kutb-ı şimâlî tahtındadır ve bunun kurbında bir medîne vardır; ismine Tûlye derler. Bu bühayre ana mensûbedür.

[11b] EL-BABÜ'S-SÂLİS

Enhâr-ı kibâr u sıgâr, bî-hadd ü bî-şümârdur. Lâkin ‘ulemâ mâbeyninde iştihâr bulan bunlardur:

Zikr-i Nîl-i Mısır:

Bu bir nehr-i ‘azîm-i meşhûrdur ki, dünyada nazîri yokdur. Ebû ‘Ali b.⁸⁰ Sînâ *Kânûn*'da eydür: Bir kavim Nîl-i Mısır'un medhinde ifrât edüp “Esbâb-ı medhi dört nesnedür” dimişlerdür. Evvelkisi, gâyet uzak yerden gelüp çok akmak ile latîfdür. İkinci, pâk topraklar üzerinden akmak ile hâlis olup, şevâib-i rediyyeden hâlidür. Üçüncü, cenûbdan şimâle akmak ile şimâl yeli ki, tayyib yeldür, ebhire-i rediyyesini tahlîl edüp sâfi olur. Dördüncü, büyük su olmak ile buna karışan eşyâ-i müfsidenün bunda te’siri yokdur. Gayri ırmağlar ek-sildüğü zemânda Nîl ziyâde olur. Sebebi bunun çıkduğı yerün kışı zemânı, bu câniblerün yaz zemânıdır. Pes, ol tarafda kış zemânı olmak ile sular çok olup, bu tarafda yaz zemânı olmak ile az olur. Hatt-ı istivânun cenûb tarafında cebel-i Kamer derler bir dağ vardır. Nîl ol dağdan on yerden inüp, iklim-i evvelde⁸¹ zikr olunan hatt-ı istivânun cenûb tarafında olan iki göle dökülürler; beşi birine ve beşi birine. Ba‘dehû bu iki gölün her birinden dört ırmağ çıkup, iki ırmağ dahi hâricden karışup cümlesi cem’ olup, sâbikan zikr olunan hatt-ı istivâ üzerindeki Kûrâ gölüne dökülür. Nîl-i Mısır bu gölden çıkup şimâl tarafına mümtedd olup, bilâd-ı Sûdân'da Zu‘âve'ye andan Nûbe'ye uğrayup, ba‘dehû şimâlen ve bir mikdâr garben mümtedd olup, andan râst mağribe dönüp, ba‘dehû mağriben ve bir mikdâr şimâlen mümtedd olup, ba‘dehû şarka

.....

⁸⁰ b. HE, MS:-RE

⁸¹ iklim-i evvelde MS: sâbikan RE

rücû' edüp andan şimâle ve şarka dönüp Usvân'a varur. Ba'dehû şimâlen ve bir mikdâr garben mümtedd olup, andan bir mikdâr şarka dönüp Mısr'a uğrar, andan Mısr'ı tecâvüz edüp Şatnûf denilen karyeye vardukda iki bölük olur; garbîsi Reşîd'e varup andan Akdeniz'e dökülür, şarkîsi Cevcer denilen karyeye vâsıl oldukda iki bölük olup garbîsi Dimyât'un garb tarafından denize dökülüp, şarkîsi Üşmûn ve Tannâc denilen şehre uğrayup, Dimyât ve Tinnîs göllerine dökülür ki, bu göller deryâya muttasıldur. Sâbıkan beyân olunmuşdur. Nîl'ün ziyâdesi [12a] zemânında⁸² Nehr-i Feyyûm'a dahi su çıkar.

Nehr-i's-Sûsi'l-Aksâ: Bu bir ırmağdur ki, mağribde Lemta⁸³ denilen şehrin şark tarafında iki günlük yerde bir dağın taraf-ı cenûbî ve şarkîsinden çıkup, şimâlen mümtedd olup Sûs-ı Aksâ şehri - ki Târûdenet denilir - anun şimâl tarafına uğrayup Akdeniz'e dökülür. Nîl-i Mısr gibi bunun dahi etrâfına hinnâ ve şeker kamışı ekerler.

Nehr-i⁸⁴ Melviyye: Bu bir nehr-i kebîrdür ve Mağrib-i Aksâ'da meşhûrdur. Sicilmâse ırmağı - ki Sicilmâse'nün cenûb tarafından çıkar - buna dökülüp ikisi bir ırmağ olup, Sebte'nün taraf-ı şarkî ve cenûbîsinde Sebte'ye üç yüz on mîl yerde Akdeniz'e dökülür.

Nehr-i İşbîliye mine'l-Endelûs: Bu nehir büyüklükde Dicle mikdârı vardır. Ehl-i Endelûs buna nehr-i a'zam derler. Cibâl-i Şekûre denilen dağlardan çıkup, dahi ırmağlar katılıp Kurtuba'ya uğrayup, andan çevrilüp şimâlden cenûba akup İşbîliye'ye mürûr ider. İşbîliye bu gölün taraf-ı şarkîsindedür ve Tarrayâne taraf-ı garbisinde İşbîliye mukâbelesindedür. Ba'dehû dönüp şarkdan garba akup Berrûl-Mâide denilen yerde deryâ-i Muhît'e dökülür. Bu ırmağda deryâdan⁸⁵ medd u cezr vâkî' olur, Basra katında Dicle'de olduğu gibi.

Nehr-i Rûmiyye: Bu ırmağ Rûmiyye'nün şimâl tarafından çıkup Rûmiyye'ye uğrayup Bahr-i Rûm'a dökülür.

Nehr-i Ebî-Fütrûs: Zamm-ı fâ' ve sükûn-ı tâ' ve zamm-ı râ' ve sîn-i mühmelât ile bu nehir Filesûn vilâyetinde Remle'ye karîbdür. Halil dağının altından çıkup, şarkdan garba akup Ürsûf mişeliğinin cenûb tarafında Bahr-i Rûm'a dökülür.

82 zemânında MS, HE: zemânı RE

83 Lemta HE, MS: Lemt RE

84 Nehr-i HE, MS: Şehr-i RE

85 deryâdan HE: deyâdan RE

Nehrü'l-Ürdün: Zamm-ı elif ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve zamm-ı dâl-ı mühmele ve teşdid-i nûn ile Şâm'da bilâd-ı Gûr'da bir şehirdür. Buna Nehr-i Şerî'a dahi derler. Bunun aslı Cebel-i Selc'den Bânyâs gölüne inen ırmağlardır. Bu gölden bu ırmağ çıkup, Taberiyye Gölü'ne girüp andan çıkup cenûba seyr edüp Nehr-i Şerî'a'ya dökülür.

Nehrü'l-Yermûk: Yermûk, nâhiye-i Şâm'da⁸⁶ bir vâdînin adıdır. Bu nehir, Kusayr ile Taberiyye mâbeynindedür. Bu nehir Nehr-i⁸⁷ Şerî'a'ya dökülür. Nehr-i Şerî'a dahi Gûr'un ortasından geçüp cenûben mümtedd olup, Beysâne'ye⁸⁸ ve Erihâ'ya varup andan Bûhayre-i Zugar'a dökülür.

Nehr-i Hamâ: Buna Nehr-i Arnut derler ve Nehr-i Maklûb derler, cenûbdan [12b] şimâle akduğıçün ve Nehr-i Âsî derler ekser enhâr yerleri dolâbsız suvarup bu dolâb ile suvardığıçün. Bunun menba'ı Ba'lebek'den bir merhale şimâl⁸⁹ tarafında Re's derler bir köydür. Re's'den çıkup şimâlen seyr edüp, Cûsiye'[y]i tecâvüz edüp, Hıms'un garb tarafında Bûhayre-i Kudüs'e dökülür. Andan çıkup Hamâ'ya andan Şeyzer'e uğrayup⁹⁰ Bûhayre-i Efâmiyye'ye dökülüp, andan çıkup Demür-köprü'ye varur. Andan dönüp cenûben ve mağriben seyr edüp, Antâkiyye hisârına uğrayup Süveydiye katında Bahr-i Rûm'a dökülür ve bu nehre bir niçe enhâr dahi karışur; biri bir nehirdür ki, Efâmiyye'den çıkup Bûhayre-i Efâmiyye'ye varup Nehr-i Hamâ'ya muhtelit olur. Biri dahi bir nehirdür ki, Efâmiyye'nün şark tarafında iki mîl mikdârı yerden çıkup Bûhayre-i Efâmiyye'ye girüp Nehr-i Hamâ ile muhtelit olup ve biri dahi üç nehirdür ki, şimâlden akup Demür-köprü'den aşağıda Nehr-i Hamâ ile muhtelit olurlar. Bu üç nehrün birisi Nehr-i Esved'dür ki, şimâl tarafından ve Durbesâk altından akar ve biri Nehr-i Yağrâ'dur; feth-i müsennât-ı tahtıyye ve sükûn-ı gayn-ı mu'ceme ve feth-i râ'-i mühmele ve elif-i maksûre ile bunun menba'ı Yağra'ya⁹¹ karîbdür. Bu nehir Yağra'ya uğrayup Nehr-i Esved'e dökülür. Biri dahi Nehr-i İfrîn'dür; kesr-i ayn-ı mühmele ve sükûn-ı fâ ve kesr-i râ'-i mühmele ve müsennât-ı tahtıyye ve nûn ile, bunun menba'ı bilâd-ı Rûm'dur. Bu nehir dahi Râvendân'e ve Cevme'ye ve 'Amak'a uğrayup Nehr-i Esved'e karışup, cümlesi

86 Şâm HE, MS: Sâm RE

87 Nehr-i HE, MS:- RE

88 Beysâne'ye MS: Beysâne HE: Beysâye RE

89 şimâl HE, MS: şimâle RE

90 Kudüs'e ... Şeyzer'e uğrayup MS, HE:-RE

91 Yağra'ya HE, MS:-RE

bir nehir olup Buhayre-i Antâkiyye'ye girüp andan çıkup Nehr-i Hamâ'ya dökülür.

Nehr-i Ceyhân: 'Âmme-i nâs buna Cihân-suyı derler. Bunun aslı Mar'aş'a üç günlük yerden çıkar birkaç ırmağlardır. 'Uyûn-ı Ceyhân dinilmek ile ma'rûflardur ve bu nehir büyüklükde Fûrât'a karîbdür. Bu nehir Rûm dağlarının arasından şimâlden çıkup cenûba çekilir, Missîsa'nun şimâl tarafından geçüp Bahr-i Rûm'a dökülür.

Nehr-i Seyhân: Bunun menba'ı Malâtıyye'ye üç günlük yerdür⁹² ve bu Ceyhân'dan geçer gider. Bu dahi şimâlden cenûba akup bilâd-ı Ermen ki, bilâd-ı Sîs'dür ana uğrayup Ezene hisârının taraf-ı şarkisinden geçüp Ezene ile Missîsa altında Ceyhân ile bir olup Âyâs ile Tarsûs mâbeyninde Bahr-i Rûm'a akarlar.

Nehr-i Ankara: Bu nehir Ankara'ya uğrayup bağlarını ve bağçelerini suvarup Kara[13a]deniz'e akar.

Nehr-i Hirakle: Bu bir nehirdür ki, Alâyâ dağlarından Sinob cânibine inüp Karadeniz'e dökülür. Hirakle bu nehrün kenârında bahr[a] karîb bir şehir idi ammâ Hârûn er-Reşîd harâb etmişdür.

Zikrû'l-Fûrât ve muzâfâtühâ: Fûrât'un aslı Erzenü'r-Rûm'un taraf-ı şimâlî ve şarkisidür. Andan çekilüp Malâtıyye kurbına andan Sümeysât'a gelür. Ba'dehû şarkan mümtedd olup, Kal'atü'r-Rûm'a ve Bîre'ye ve Ca'ber Kal'a-sı'na ve Rakka'ya ve Rahabe'ye ve 'Âne'ye ve Hite'ye ve Kûfe'ye ve diyâr-ı 'Arab'a ve Vâsıt ile Basra mâbeyninde olan betâyiha uğrayup andan Şatt-ı 'Arab'da Dicle'ye muttasıl olup Bahr-i Fârs'a akarlar ve Fûrât'a bir niçe enhâr girür:

Biri Nehr-i Sümeysât'dur. Bu nehir Sümeysât'a uğrayup, andan Hısn-ı Ziyâd ki, Hartebirt derler ana uğrayup Malâtıyye üstünde Fûrât'a girür.

Ve biri Nehrü'l-Belîh'dür; bâ'-i muvahhide⁹³ ve lâm ve müsennât-ı tahtıyye ve hâ'-i mu'ceme ile bunun⁹⁴ aslı arz-ı Harrân'da bir ırmağdur ki, ana 'Aynu'z-Zehbâniyye derler; zâl-i mu'ceme ve hâ ve bâ-i muvahhide ve elif ve nûn ve müsennât-ı tahtıyye ve hâ ile bu nehir maşrikan seyr edüp, Rakka'nun şimâl tarafından geçüp Fûrât'a muttasıl olur.

•••••

⁹² yerdür MS, HE; yoldur RE

⁹³ bâ-i muvahhide HE, MS; ۱۳ bâ-i muvahhide RE

⁹⁴ bunun MS:-RE

Ve biri Nehrü'l-Hâbûr'dur; hâ'-i mu'ceme ve elif ve bâ'-i muvahhide ve vâv ve râ'-i mühmele ile bunun aslı Re's-i 'Ayn denilen mevzi'de 'Aynu'z-Zâhiriyye denilen ırmağdır. Bu nehir Rakka ile Karkisâ mâbeyninde Fûrât'a karışur.

Ve biri Nehrü'l-Hirmâs'dur; kesr-i hâ' ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve mîm ve sîn-i mühmele ile bu nehir arz-ı Nisîbîn'den çıkup bundan bir nehir dahi bulunur. Ana Nehr-i Sersâr derler. Bu Nehr-i Sersâr, berriyye-i Sincâr'a uğrayup Tigrît yanında Dicle'ye karışur, ammâ Nehr-i Hirmâs çekilüp Nehr-i Hâbûr'a muttasıl olup, ikisi bir nehir olup Karkisâ⁹⁵ yanında Fûrât'a akar. Fûrât'tan bir niçe enhâr çıkar:

Biri Nehr-i 'Îsâ'dur. 'Îsâ b. 'Âli b. 'Abdullah b. 'Abbâs ki, Mansûr'un 'ammisidür, ana nisbet olunur. Bunun mahreci Kûfe karşısında Dehemâ derler bir yerdür. Bu nehir Bağdâd tarafına gidüp, Muhavvil denilen mevzi'â vardukda bir niçe ırmağlar olup, Bağdâd'un cânib-i garbisinde Dicle'ye dökülür. Fûrât eksüldüğü eyyâmda Nehr-i 'Îsâ akmaz olup, bostânlar bundan bâkî kalan gölcüklerden dolâb ile suvarılır.

Biri Nehr-i Sarsar'dur; feth-i sâdeyn-i mühmeleteyn ve sükûn-ı râ'-eyn-i mühmeleteyn ile bu nehir Fûrât'dan Nehr-i 'Îsâ çıktığı yerün [13b] aşağı yanından çıkup Bağdâd ile Kûfe mâbeyninde sevâd-ı 'Irâk'a seyr edüp ve üzerinde olan bilâdı suvarup Bağdâd ile Medâyin mâbeyninde Dicle'ye akar.

Ve biri Nehrü'l-Melik'dür. Bu nehir Fûrât'dan Nehr-i Sarsar'ın aşağı yanından çıkup, sevâd-ı 'Irâk'dan üzerinde olan bilâdı suvarup Medâyin altında Dicle'ye akar ve biri Nehr-i Kûsî'dür; zamm-ı kâf ve sükûn-ı vâv ve sâ'-i müsellese ve elif-i maksûre ile. Lâkin elif dördüncü harf vâkî' olduğuyçün yâ sûretinde kitâbet olunur. Bunun mahreci Nehr-i Melik mahrecinden aşağıdur. Bu dahi etrâfında olan bilâdı suvarup Nehr-i Melik'ün altı yanında Dicle'ye akar.

Fûrât, Nehr-i Kûsî'yi tecâvüz itdükden sonra iki bölük olur; biri küçürek ve biri büyük. Küçüğü ki cenûbisidür, çekilüp Kûfe'[y]i tecâvüz edüp betâyîhe dökülür. Büyüğüne Nehr-i Sûrî derler; zamm-ı sîn-i mühmele ile Sûrî bir karyenün ismidür ki, bu nehrün kenârındadır. Bu nehir, Kasr-ı İbn-i Hübeyre'ye uğrayup, ba'dehû cenûben seyr edüp medîne-i Bâbil'e mürûr edüp, andan sonra bir niçe bölük olup, ammâ aslı çekilüp medîne-i⁹⁶ Nîl'i tecâvüz edüp Dicle'ye akar.

.....

⁹⁵ Karkisâ MS: Kartisâ RE

⁹⁶ medîne-i MS, HE:-RE

Zikr-i Dicle: Kesr-i dâl-ı mühmele ve sükûn-ı cîm ile nehr-i 'azîm-i meşhûr-
dur. Bu nehir Erzenü'r-Rûm'dan çıkar, çıktığı yerde azdur, ammâ Ahlât'dan
ve Diyâr-ı Bekr'den dahi sular karışıp Âmid'e vâsıl olduğu yerde büyük olur.
Ba'dehû cenûben çekilüp Cezîre-i İbn-i 'Ömer'e varur. Andan maşrikan ve
cenûben çekilüp, medîne-i Beled'e varur. Ba'dehû maşrika teveccüh edüp Mav-
sıl'a varur. Andan maşrikan ve cenûben seyr edüp Tigrî'te varur. Ba'dehû râst
şarka dönüp Sürre-men-re'â'ya varur. Andan cenûba dönüp 'Ukberâ'ya varur.
Ba'dehû cenûben ve bir mikdâr şarkan mümtedd olup Bağdâd'a varur. Andan
cenûben seyr edüp Kelvâzâ'ye ve Medâyin'e ve Seybe'ye uğrayup Deyrül-'Âkûl'e
varur. Ba'dehû maşrikan seyr edüp Nu'mâniye'ye varur. Andan cenûben ve maş-
rikân seyr edüp Femû's-sıl'h'a varur. Ba'dehû mağriben seyr edüp Vâsıt'a varur.
Andan maşrikan seyr edüp betâyih-i Vâsıt'a girüp, andan çıkup şarka ve cenûba
mümtedd olup Basra'[y]ı tecâvüz edüp Übülle ağzına, andan 'Abbâdân'e [14a]
mürûr edüp Bahr-i Fârs'a dökülür. Dicle'ye bir niçe ırmağ dökülür:

Biri Nehr-i Erzen'dür. Buna Nehr-i Sersâr dahi derler; feth-i sâ'-i müsellese ve
sükûn-ı râ'-i mühmele ve feth-i müsellese-i sâniye ve elif ve râ'-i mühmele ile
bu nehir, Nehr-i Hermâs'dan bulunup, berriye-i Sincâr'a uğrayup Dicle'ye dö-
külür. Netekim yukarıda zikr olunmuşdur ve biri Nehr-i Bâsânfâ'dur. Bu nehir
arz-ı Meyyâfârikîn'den çıkup, Cezîre-i İbn-i 'Ömer'in üstünde şark tarafına beş
fersah yerde Dicle'ye dökülür.

Ve biri Zâb-ı A'lâ'dur; feth-i zâ-i mu'ceme ve elif ve bâ'-i muvahhide ile buna
Delü Irmağ derler, berk akduğıyçün. Bu nehir Mavsıl ile Erbil mâbeyninde
çıkup Sinn⁹⁷ denilen şehrin kurbında Dicle'ye dökülür.

Ve biri Zâb-ı Asgar'dur. Bu nehir Şehrüzor dağlarından çıkup Erbil ile Dekûkâ
mâbeyninden geçüp Dicle'ye dökülür. Dicle'den bir niçe enhâr çıkar:

Biri Kâtûl-ı A'lâ'dur; feth-i kâf ve elif ve zamm-ı tâ'-i mühmele ve vâv ve lâm
ile bu nehir Dicle'den Kasr-ı Mütevekkil yanında çıkup niçe köyler arasında
seyr edüp Savlâ denilen köye varur. Andan sonra buna Kâtûl dinilmez. Nehr-i
Vân denilir. Ba'dehû bir niçe bilâd ve kurâya uğrayup Cercerâyâ'nun cânib-i
şarkisinde Dicle'ye dökülür.

Ve biri Uc-Kâtûl'dür. Cümlesinün başı birdür. Sürre-men-re'â'dan iki fersah
aşağıdan çıkarlar, ba'dehû Dicle'ye akarlar.

•••••

⁹⁷ Sinn HE, MS: سنن RE

Ve biri Düceyl'dür; zamm-ı dâl-ı mühmele ve feth-i cîm ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve lâm ile Bağdâd üstünde bir nehirdür. Mahreci Sürre-men-re'â'dan aşağıdadur ve bu Düceyl'ün üzerinde niçe şehirler ve köyler vardır. Dicle'den betâyih altından şarka ve garba niçe enhâr çıkar:

Şarka çıkan ırmağların iken şöhretleri yokdur ammâ garba çıkan ırmağlar gâyetde çokdur. Hattâ yüz binden artukdur derler; lâkin usûli dokuz ırmağdır.

Evvelkisi ki, fevkânîdür. Nehrü'l-Mere derler. Ebû Bekir Sıddîk'un oğlu 'Abdurrahman'un mu'takî Mere b. 'Osmân'a mensûbdur. Bu nehir Dicle'den cihet-i garbe çıkup, Dicle'nün taraf-ı garbîsinde ve Basra'nun taraf-ı şimâlîsinde olan yerleri suvarup fazalâtı [14b] Nehrü'd-Deyr'e dökülür.

İkincisi Nehrü'd-Deyr'dür. Bu nehir Dicle'nün taraf-ı garbîsinde Nehrü'l-Mere çıktığı yerden üç fersah aşağıdan çıkar. Bu nehrün ağzında Muhammed b. Hanîfe'nün meşhedi vardır. Bu meşhedde şol kadar mal vardır ki, hasra kâbil değildir. Zîrâ ol diyârın halkı râfîzîlerdür. Muhammed b. Hanîfe'ye gâyetde mu'tekidlerdür. Kaçan bir kimesne olsa cümle malını bu meşhede vâsiyyet ider.

Üçüncüsü Nehr-i Bisk-i Şîrîn'dür. Bu nehir Nehrü'd-Deyr'den altı fersah aşağıda çıkar. Bu nehir bi'l-küllîyye harâb olup aslâ eseri kalmamışdır.

Dördüncüsü Nehr-i Ma'kıl'dur. Bu nehir, ashâb-ı Resûlullâh'dan Ma'kıl b. Yesâr'a mensûbdur. Zîrâ Ahnef, Hazret-i 'Ömer'e ehl-i Basra için bir nehir kazıver dedi. Hazret-i 'Ömer dahi Ma'kıl b. Yesâr'a emr eyledi. Ol dahi vardı bu nehri kazdı. Anınçün ana nisbet olunmuşdur. Bu nehir enhâr-ı Basra'nun ecell ve a'zamındandır. Nehr-i Sebk-i Şîrîn'den iki fersah aşağıdan çıkup mağ-ribe seyr edüp andan yây gibi cenûba çevrilüp Basra'nun garbî ve şimâlîsinde muttasıl olup, Basra katında Nehr-i Übülle ile karışurlar.

Beşincisi Nehr-i Übülle'dür. Bunun mahreci Nehr-i Ma'kıl mahrecinden dört fersah aşağıdadur. Übülle bunun ağzında bir şehirdür. Bu nehir, Basra tarafına seyr edüp cenûba akup sonra yây gibi şimâle çevrilüp, Basra yanında Nehr-i Ma'kıl ile karışur. Bu iki nehrün her birisi nısf-ı dâire gibidür. Dicle ortalarında veter ve kutr gibidür ve bu üç ırmağ mâbeyninde olan yerlere Cezîre-i 'Uzmâ derler. Bu cezîrenün cümlesi ekinler ve bostânlardur. Kaçan Bahr-i Fârs'da medd vâki' olsa, Nehr-i Übülle, Nehr-i Ma'kile akup su gerüsüne döner. Hind gemileri 'Abbâdân'dan Dicle içinde Übülle'ye ve Basra'ya çıkarlar. Kaçan cezr

olsa, su yine dönüp Nehr-i Ma'kıl, Nehr-i Übülle'ye akar. Bu ikisi dâymâ bu hâl üzerinedür⁹⁸.

Altıncısı Nehrü'l-Yehûdî'dür. Bu nehir [15a] Nehr-i Übülle mahrecinün altında dört fersah yerden çıkar. Bunun ba'zısı harâb olmuşdur.

Yedincisi; Nehr-i Ebi'l-Hasîb'dür; feth-i hâ-i mu'ceme ve kesr-i sâd-ı mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve bâ-i muvahhide ile bu nehir Nehr-i Yehûdî altında bir fersah yerden çıkar. Bunun dahi ba'zısı harâb olmuşdur.

Sekizincisi Nehrü'l-Emîr'dür. Bunun mahreci zıkr olunan nehrün mahrecinden bir fersah aşağıdur. Bunun dahi ba'zısı harâbdur.

Dokuzuncısı Nehrü'l-Kundül'dür; kâf ve nûn ve dâl-ı mühmele ile ve lâm ile Basra'da bir mevzi'dür. Bu nehir Basra ma'mûr iken mevcûd idi. Ammâ el'an harâbdur. Mu'temed aleyh kimesne nakl ider ki; Basra ve şol şehirler ki, bu nehirlerin üzerindedür, harâb olup gâyetde az kalmışdur.

Dicle el-Ahvâz: Bu nehir Ahvâz'dan çıkar. Büyüklükde Dicle'ye karîbdür. Üzerinde bağlar ve bostânlar ve şeker kamışları çokdur.

Nehr-i Şîrîn: Bunun menba'ı Cebel-i Dimâr derler bir dağdur. Bu nehir bilâd-ı Fârs'ı yarup Cennâbe yanında Bahr-i Fârs'a dökülür.

Nehrü'n-Nevkân: Feth-i nûn ve sükûn-ı vâv ve feth-i kâf ve elif ve nûn ile bu nehir bilâd-ı Hûzistân'da bir nehr-i 'azîmdür ve bu nehir 'Asker-i Mükrem'e uğraduğı yerde üzerinde yirmi mikdârı gemiden düzülmüş bir 'azîm köprü vardır. Bu nehrün aslâ suyu zâyî' olmayup bağçeleri ve mezra'aları ve şeker kamışlarını suvarur.

Nehr-i Tüster: Bu nehir Asker-i Mükrem verâsından çıkup Ahvâz'a ve Hısn-ı Mehdi'ye uğrayup Bahr-i Fârs'a dökülür.

Nehr-i Tâb: Bunun menba'ı Isfahân dağlarına karîbdür. Bu nehir Errecân'a uğrayup Sînz katında Bahr-i Fârs'a katulur.

Nehr-i Sekkân: Feth-i sîn-i mühmele ve feth-i kâf-ı muhaffefe ve elif ve nûn ile Restâk Rucân dan çıkup nevâhî-i Fârs'dan niçe yerler suvarup Bahr-i Fârs'a dökülür.

Nehr-i Zundeverz: Zamm-ı zâ-i mu'ceme ve sükûn-ı nûn ve feth-i dâl-ı

.....

⁹⁸ üzerinedür MS, HE: üzerine RE

mühmele ve vâv ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve zâl-ı mu'ceme ile Isbahân kapusunda bir nehr-i kebîrdür.

Nehrü'l-Hind-i [15b]Mind: Kesr-i hâ ve sükûn-ı nûn ve dâl-ı mühmele ve mîm ve sükûn-ı nûn ve dâl-ı sâniye ile bu nehir Gûr ardundan çıkup hudûd-ı Ruhhac'a ve Büst'e uğrayup ba'dehû şarkdan garba çekilüp Sicistân'a vâsıl olup Buhayre-i Zere'ye dökülür. Bu nehir Sicistân'ı bir merhâle mikdârı tecâvüz edüp ba'dehû bundan bir niçe enhâr çıkar; evvelkisine Nehrü't-Taâm derler, ikincisine Nehr-i Sîrûz üçüncisine Nehr-i Sitârûz derler. Medîne-i Sicistân'un cemî' enhârı Nehr-i Sitârûz'dandır. Bâb-ı Sebt'de Nehr-i Hind-Mind üzerinde gemilerden düzülmüş köpri vardır.

Nehrü'r-Ress: Bu nehir Kâlikâlâ dağlarından çıkup Zebîl'e ve Resân'a uğrayup Bahr-i Hazez'e karîb yerde Nehr-i Kürr ile biriküp Bahr-i Hazez'e dökülürler. Nehr-i Ress'ün ardında üç yüz altmış medîne-i harâbe vardır derler. Bu şehirler Hak Celle ve 'Alâ'nun "ve ashâbe'r-Ressi ve kurûnen beyne zâlike kesîrâ" ⁹⁹ kavliyle zikr itdüği şehirlerdür dimişlerdür.

Nehrü'l-Kürr: Zammu'l-kâf ve teşdîd-i râ'-i mühmele ile iki nehirdür. A'zamı ve eşheri Errân'da Bâbü'l-Ebvâb katında[kî] dağdan çıkandır. Bu nehir bilâd-ı Errân'ı yarup geçüp Bahr-i Hazez'e dökülür. Bilâd-ı Azerbeycân ile bilâd-ı Errân mâbeyninde bu nehir fâsıludur. Nehrü'l-Kürr'ün biri dahi bilâd-ı Fârs'da[dur]. Bu Nehr-i Kürr Kerevân'dan çıkup Rustâk-ı Kâm-firûz'ı suvarup Buhayretü'l-Cümkan'a dökülür.

Nehr-i Cürcân: Bu nehir Cürcân dağından Bahr-i Hazez'e dökülür. Bu nehir Cürcân dağından çıkup mağriben ve cenûben çekilüp Âbüskûn'e varur. Âbüskûn'den ayrılıp iki nehir olup Bahr-i Hazez'e dökülür¹⁰⁰.

Nehr-i Belh: Buna Ceyhûn ırmağı derler. Bu nehir hudûd-ı Bedahşân'dan çıkup ve buna dahi çok ırmağlar karışup mağriben ve şimâlen seyr edüp hudûd-ı Belh'e ve Termiz'e varur. Ba'dehû mağriben ve cenûben seyr edüp Zem'e varur. Ba'dehû mağriben ve şimâlen mümtedd olup Âmül'e ve Hârezm'e varur¹⁰¹. Ba'dehû şarka ve bir mikdâr şimâle mümtedd olup Buhayre-i Hârezm'e dökülür ve bu Ceyhûn'dan bir ırmağ dahi çıkup cenûben seyr edüp Hocend kurbına uğrayup Bahr-i Ahdar'a dökülür.

⁹⁹ واصحاب الرس و قرونا بين ذلك كثيرا = "Ress halkını ve bunlar arasında daha birçok nesilleri de (inkârcılıklarından ötürü helâk ettik)." **Kur'ân**, Furkan-XXV, 38, s. 362.

¹⁰⁰ Bu nehir ... Bahr-i Hazez'e dökülür; HE, MS:-RE

¹⁰¹ varur MS: dökülür RE

Nehrü'ş-Şâs: Buna Seyhûn derler. Bu nehir bilâd-ı Türk hudûdundan çıkup Ahsîkes'e uğrayup ba'dehû mağrîbe ve bir mikdâr cenûba mümtedd olup Hocend'e ve Fârâb'a uğrayup Yengi-kent'e [16a] iki merhale yerde Bûhayre-i Hârezm'e dökülür.

Nehr-i Mihrân: Bu nehir Nehr-i Sind'dür. Bu nehir nâhiye-i Mültân'a uğrayup cenûben ve garben mümtedd olup Mansûre'ye uğrayup¹⁰² Debîl'ün taraf-ı şarkisinden Bahr-i Hind'e dökülür. Bu nehir tatlu ve büyük nehirdür. Nîl-i Mısır gibi bu dahi taşup niçe yerlere çıkup andan çekilüp yerine ekin ekerler ve bunda dahi timsahlar vardır¹⁰³.

Nehr-i Hemedân: Bu nehir bilâd-ı Çin ile bilâd-ı Türk beyinde fâsıla olan dağdan çıkar ve bu nehir enhâr-ı Çin'ün a'zamıdır ve bunun¹⁰⁴ taraf-ı şarkisinde medîne-i Hemedân ve taraf-ı garbisinde Kaytefûr'dur. Nehr-i Çin ve Nehr-i Hind Bahr-i Muhît ile birikdüğü yerde bahra dökülür.

Nehr-i Geng: Bu nehir ehl-i Hind katında gâyet mu'azzamdur. Buna hac iderler ve kendülerini gark iderler ve kenârında nefislerini katl iderler. Suyunu zemzem suyu gibi hediye için alurlar. Bu nehir hudûd-ı Hind'e şarkdan garba akup Kanniyrun'un taraf-ı şarkisine uğrar.

Nehr-i Tunâ: Zamm-ı tâ-i mühmele ve feth-i nûn ve elif ile Tunâ denilen ırmağdır. Bu nehir Fûrât ile Dicle cem' olursa ikisinden büyükdür. Bu nehir aksâ-yı şimâlden cenûb tarafına akup Sa'b Dağ derler bir dağ vardır anun taraf-ı şarkisine uğrayup andan çekilüp Nemse'nün tahgâhı olan Bec dedikleri kal'anun dibinden geçüp Yânk Kal'ası'na karîb bir mahalde iki şık olup Komran dedikleri ada ki, kefare yedindedür anı geçdikden sonra Ostorgon'a andan Budûn'e uğrayup ba'dehu Nehr-i Verâ'da ki, bir nehr-i kebîrdür Usek nâm kal'a kurbında karışup ba'dehu biraz daha mümtedd olup Verâdin nâm kal'a ki, merhûm Sultân Eğrî seferine gıtdikde ol mahalde köpri vaz' olunup geçmişdür ana karîb mahalde Tisa dedikleri nehr-i kebîre muttasıl olup ba'dehu Zemen ovasından çekilüp¹⁰⁵ Belgrad önünde Sâve ırmağıyla biriküp garbdan şimâle mümtedd olup Sakçı denilen şehrin taraf-ı şimâlisinde Karadeniz'e dökülür.

¹⁰² cenûben ... uğrayup HE, MS:-RE

¹⁰³ bu dahi ... timsahlar vardır HE, MS:-RE

¹⁰⁴ **Nehr-i Hemedân:** Bu nehir ... ve bunun HE, MS:-RE

¹⁰⁵ Nemse'nün tahgâhı ... ovasından çekilüp MS:-RE, HE.

Nehr-i Deneşt: Bu bir büyük ırmağdır. Tunâ'nun şimâl tarafında Cebel-i Sakleb derler bir büyük dağ vardır andan çıkup bir aylık¹⁰⁶ yol mikdârı garb tarafına akup ba'dehû maşrik tarafına dönüp şarka çekilüp Karadeniz'e dökülür ve bu nehrün garba giden kolıyla şarka giden kolu mâbeyni bir enlü ve uzun cezîredür ve bu cezîrede çok şehirler vardır.

Nehr-i Özi: Elif ile ve zâ-i mu'ceme-i muhaffefe ve vâv ile ya'nî Özi denilen ırmağdır. Tunâ'nun şarkisindedür. Bu dahi bir büyük ırmağdır. Şimâlden gelüp mağribe gidüp andan dönüp şarka gidüp Sarı-kirmân [ile] Ak-kirmân mâbeyninde Karadeniz'e dökülür.

Nehr-i Tân: Tâ-i müsennât-ı fevkiyye ve elif-i mumâle ve nûn ile ya'nî Ten suyu denilen nehr-i 'azîmdür. Özi'nün taraf-ı şarkisinde ve İtil'in taraf-ı garbîsindedür. Şimâlden cenûba akup Azak'un taraf-ı garbîsinde Azak Denizi'ne dökülür.

Nehrü'l-İtil: İtil, kesr-i elif ve tâ-i müsennât-ı fevkiyye ve lâm ile Rûs ili Hazez mâbeyninde bir şehirdür. Bu nehir ana nisbet olunur. Bu nehir [16b] ol bilâdun a'zam enhârındandır. Aksâ-yı şimâl ve maşrik ki, anda 'imâret yoktur ol taraftan gelüp Bulgâr şehrinün taraf-ı şimâli ve garbîsini devr edüp Ükek derler bir küçürek şehir vardır ana gelüp ba'dehû şarka ve cenûba mümtedd olup Sarây denilen şehrin taraf-ı cenûbîsine ve garbîsine uğrayup Bahr-i Hazez'e karîb yerde bölük bölük olur. Hattâ binbir ırmağ olur derler ve bunların cümlesi Bahr-i Hazez'ün taraf-ı şimâlî ve garbîsinde bahra dökülür.

www.tuba.gov.tr

.....

¹⁰⁶ tarafında Cebel-i Sakleb ... andan çıkup bir aylık HE, MS:-RE

EL-BÂBÜ'R-RÂBİ'

Cibâl ve tilâl, bî-hadd u bî-şûmardur. Lâkin 'ulemâ mâbeyninde iştihâr bulan bunlardur:

Zikru Cebelü'l-Kamer: Bu fennün ashâbı bunun zabtında ihtilâf etmişlerdür. Ba'zılar¹⁰⁷ Cebel-i Kamer'dür, gökde olan kamere müzâfidür dimişlerdür. Bu takdîrce, feth-i kâf ve feth-i mîm ile olur. Ba'zılar Kamer, tarfdan ya'nî göz kardan kamaşmasından müştakdur dimişlerdür ve ba'zılar Kumr; zamm-ı kâf ve sükûn-ı mîm ile aksâ-yı cenûbda bir cezîrenün ismidür, ana müzâfidür dimişlerdür. Bu dağ, hatt-ı istivânun cenûb tarafında on bir derece yeredür ve bunun garbdan şarka uzunluğu on beş derecedür. Nîl-i Mısır'un menba'ı budur. *Kitâb-ı Resmü'l-ma'mûr*'da bu dağın levni kızıldur dinilmüşdür. Nasîr-i Tûsî *Tezkire*'sinde; “Buna kimse varmamışdur, belki irâkdan görmüşlerdür ki, üzerinde olan kar sebebiyle bir ak dağdur” dimişdür. *Sâhib-i Hamâ*, Nasîr'ün kelâmına su'âl edüp dimişdür ki; “Bu söz benim katımda gâyetde müsteb'addur. Zîrâ Cebel-i Kamer, hatt-ı istivânun cenûb tarafında on bir derece yerde olduğu gibi, 'Aden dahi hatt-ı istivânun şimâl tarafında on bir derece yeredür. Cemî' zemânda 'Aden'de kar yağduğu işidilmemişdür, taraf-ı cenûb[de] hod-hadîd şems ol cânibde olduğuçün daha ısıdır. Eyle olsa, Cebel-i Kamer'de kar neyler ve *Kitâb-ı Resmü'l-ma'mûr*'da bu dağın levni kızıldur dinildiği ki Nasîr'ün levni akdur didüğüne [17a] muhâlifdür” dimişdür. Bu fakîr-i dâînün bu su'âle cevâbı budur ki; 'ulemâ böyle beyân eylemişlerdür ki, harâretün sebebi, şemsün hem arza kurbı ve hem semt-i re'se kurbıdur. Kezalik, burûdetün sebebi şemsün hem arzdan hem semt-i re'sden bu'dıdur. Eyle olsa, Cebel-i Kamer'i

.....

¹⁰⁷ Ba'zılar HE, MS: Ya'ni RE

‘Aden’e kıyâs itmenün, belki daha ıssıdır dimenün vechî yokdur ve ‘Aden tarafı, Cebel-i Kamer tarafından ıssıdır. Zîrâ ‘Aden’ün kışı şems Cedy evveline varduğu zemândadır. Ol zemânda şems eğerçikim, ehl-i ‘Aden’ün semt-i re’sinden cenûb tarafına ba’îd olur, ammâ hadîd-i şems ol cânibde olduğuyçün, şems arza karîb olmak ile burûdetün bir sebebi mevcûd olmamış olur. Pes, ‘Aden’de burûdet eksik olmak ile kar yağmak müyesser olmaz. Ammâ Cebel-i Kamer’ün kışı, şems Seretân evveline varduğu zemândadır. Ol zemânda şems, Cebel-i Kamer’ün semt-i re’sinden şimâl tarafına ba’îd olduğu gibi, evc-i şems şimâl cânibinde olduğuyçün arzdan dahi ba’îd olur. Pes, burûdetün iki sebebi bile mevcûd olmak ile Cebel-i Kamer’de kar yağmak câiz olur. Bu dahi ihtimâldür ki, ol dağ gâyetde yüksek olmak ile kar yağmak câiz ola ve *Kûtâb-ı Resm*’de zikr olunan ile Nasîr’ün kavlini tevfiik mümkündür. Zîrâ *Kûtâb-ı Resm*’de zikr olunan, karsuz zemânda levnini kızıl gördiler dimekdür ve Nasîr’ün zikr itdüğü karlu zemânda ak gördiler dimekdür. Bu fakîrün katında müsteb’ad olan budur ki, bir dağa kimesne varmayup irâkdan gördükleri takdırce, Nîl’ün bu dağdan on yerden inmesine hüküm niçe sahîh olur. Vallâhü a’lem.

Cebel-i Deren: Feth-i dâl-ı mühmele ve râ’-i mühmele ve nûn ile bilâd-ı mağribde bir ‘azîm ve meşhûr dağdur. Evvelî, Aksâ-yı Mağrib’de Bahr-i Muhît yanındadır. Bu dağ şarka mümtedd olup taraf-ı şarkîsi İskenderiyye’ye üç günlük yerde nihâyet bulur ve bu taraf-ı şarkıyye, Re’s-i Evsân derler. Bu dağın garbdan şarka [17b] uzunluğu elli derecedür ve bunun üzerinde kar eksik değildir ve bu dağ Merrâkûş’dan görünür ve mâbeyni iki merhaledür.

Cebel-i Gürule: İklim-i sâni ile, iklim-i sâlis mâbeyninde bir dağdur. Bahr-i Muhît-i Mağribî’den şark tarafına, on iki dereceye mümtedd olmuştur.

Cebel-i ‘Umâre: Mağribde Berrü'l-‘Adve’de bir dağdur ve denize girmiştir. Zîrâ Akdeniz, şarkan Sebte’yi tecâvüz itdükden sonra cenûb tarafına dönüp, Cebel-i ‘Umâre’ye muttasıl olur. Ol mevzi’de Bâdis derler bir şehir vardır. Bu Bâdis ile Sebte’nün mâbeyni yüz mîldür. Endelüs’de Bâdis mukâbelesinde, Malâka derler bir şehir vardır. Bu mevzi’de denizün îni bir derecedür ve bu Cebel-i ‘Umâre’de şol kadar ümmetler vardır ki, Allah’dan gayri kimesne ta’dâdına kâdir değildir.

Cebel-i Medyûne: Fâs’un taraf-ı şarkisinde berr-i ‘Adve’de bir dağdur. Cenûb tarafına mümtedd olup, Cebel-i Deren’e muttasıl olur.

Cebel-i Yüsr: Bilâd-ı Medyûne’nün taraf-ı şarkisinde bir dağdur. Nehr-i Yüsr ki, ol diyârda meşhûrdur, bu dağdan çıkar.

Cebel-i Veneşriş: Cebel-i Yüsr'ün şark tarafında, Cebel-i Yüsr'e muttasıl bir dağdır.

Cebel-i Târik: Cezîre-i Endelüs'ün cânib-i cenûbisinde bir dağdır. Buna Cebel-i Feth derler. Zîrâ müslimûn, Endelüs'i feth itmeğe geçdükleri vaktin bu dağa ilticâ etmişlerdür ve bu dağ Sebte'den görünür.

Cebelü's-Şârre: Bu bir dağdır ki, Endelüs'ün taraf-ı şarkisinden taraf-ı garbisine varınca mümtedd olup, Endelüs'i iki bölük etmişdür; biri şimâlî ve biri cenûbîdür.

Cebelü'l-Bürt: Bu bir dağdır ki, Bahr-i Muhît-i Mağrib'den mümtedd olup Bahr-i Rûm'a muttasıl olmuştur. Bu dağ, Cezîre-i Endelüs ile Büyükyer mâbey-nini ihâta eylemişdür. Endelüs'i cemî' cevânibden deniz ihâta etmişdür. Büyükyer'den Endelüs'e, karadan bu dağdan gayri yol yokdur. Evvel bu yol dahi yok idi. Sonra [18a] demürler ile ve ateş ile ve dahi niçe âletler ile bu dağda yollar açmışlardır. Bu dağın uzunluğu dört günlük yoldur. Heykelü'z-Zühre bu dağdadur. Heykelü'z-Zühre bir kinisedür ki, dîn-i Nasrâniyye zuhûr itmeden ol diyârun halkı ana ibâdet iderlerdi.

Cebelü't-Taylemûn: Buna Cebelü't-Tayr dahi derler. Bu Sa'îd-i Mısır'un cânib-i şarkisinde Ensınâ'ya karîb yerde bir dağdır ve bu dağ Nîl içine girmişdür. Anınçün ol mevzi'de, su ızdırâb edüp gemiler ihtirâz üzre yürürler. Bu dağa anınçün Cebelü't-Tayr dimişlerdür ki, bukayr derler bir nev' ak kuş vardır. Bu nev'den¹⁰⁸ bir niçe kuşlar, her yıl bir zemân-ı mu'ayyende bu dağa gelürler ve bu dağda bir delük vardır. Bu kuşlar birer birer gelüp başlarını bu delüğe sokup çıkarurlar. Andan Nîl'e dalup uçup giderler. Tâ şuna dek ki, biri gelüp başın sokar, bu delükden bir nesne bunun başın tutup sıkar, bu kuş dahi ızdırâb ide ide helâk olup bir niçe zemândan sonra düşer. Bu kuşun asulduğun sâyir kuşlar gördükleri gibi fi'l-hâl kaçarlar. Gelecek yıl yine ol zemâna gelince, bu dağda aslâ bir kuş görünmez. Her yıl hâl böyledür. Ebû Bekir Sûlî eydür: “Bu diyârun a'yânından işitdim ki, kaçan yıl ucuzluk olsa, bu delükde iki kuş tutulur. Mütevassıt olsa bir kuş tutulur. Kahtlık olsa hiç tutulmaz.”

Cebel-i Câlût: Bu bir dağdır ki, Sa'îd-i Mısır'un taraf-ı garbisinde, Vâhât derler bir yer vardır, andan ibtidâ edüp Lâhûn derler bir sed vardır, anun berâberine gelür ve bu dağ Taylemûn dağının cenûb tarafındadır.

.....

¹⁰⁸ Bu nev'den HE, MS:-RE

Cebelü'l-Ezverd: Bu cebel, Cebel-i Câlût'un cenûb tarafındadır ve bu dağda laciverd ma'deni vardır. Lâkin ol yerlerde 'imâret olmadığıçün, kimse varup çıkaramaz

Cebelâ[n]-ı Taî: Bunlar iki dağlardır. Birine Ece ve birine Selmâ derler. İkisi de Medîne-i Münevvere'nün taraf-ı [18b] şarkisindedür. Bunlara, hüccâc-ı Kûfe uğrarlar.

Cebelü'l-Ârız: Feth-i ayn-ı mühmele ve elif ve kesr-i râ'-i mühmele ve dâd-ı mu'ceme ile, bu dağın yüzi, mağrib tarafına[dur] ve yalım taşdur, dîvâr gibidür ve ardı maşrik tarafındadır. Şimâlen ve cenûben mümtedd olup taraf-ı cenûbîsi bilâd-ı Yemen'e muttasıldur ve Sa'de'ye üç günlük yol mikdârındur ve Yemâme ve Hacr ve Yebrîn bu dağın ardındadır.

Cebeli't-Tûr: Lugat-ı İbrâniyye'de Tûr, mutlaka her dağın ismidür. Sonra cibâl-i mu'ayyenenün 'âlemi olmuşdur. Biri Tûr-ı Zeytâ'dur. Bu, Re's-i 'Ayn'ie karîb bir cebel-i ma'rûfdur ve Tûr-ı Zeytâ yine Kudüs'te bir dağdur. Rivâyet olunur ki, Tûr-ı Zeytâ'da yetmiş bin benî [Âdem] açlıktan helâk olmuşlardır. Tûr, Taberiyye üzerine nâzır bir cebel-i mu'ayyendür. Tûr-ı Sînâ'da ihtilâf eylemişlerdür. Ba'zılar Eyle'ye karîb bir dağdur demişlerdür, ba'zılar Şâm'da demişlerdür¹⁰⁹ ve ba'zılar Sînâ taşının ismidür ve ba'zılar ol dağda bir ağacın ismidür demişlerdür. Tûr-i Hârûn, Kudüs'ün kibleşi tarafında bir 'âlî dağdur. Hârûn peygamberün kabri bu dağın başındadır.

Cebelü's-Selc¹¹⁰ ve Cebel-i Lübnân ve Cebelü'l-Lükkâm: Bu dağlar birbirine muttasıldur. Hattâ cümlesi bir dağ gibi olup, cenûbdan şimâl tarafına mümtedd olmuşdur. Taraf-ı cenûbîsi Sogd'a karîbdür. Şimâl tarafına mümtedd olup Dimeşk'un şimâl tarafına geldiği yerde, bu dağa Cebel-i Senîr derler; feth-i sîn-i mühmele ve kesr-i nûn ve sükûn-ı müsennât-ı tahtiyye ve râ'-i mühmele ile ve Dimeşk üzerine nâzır olan yerine Cebel-i Kâsiyûn derler; feth-i kâf ve elif ve sîn-i mühmele ve zamm-ı müsennât-ı tahtiyye ve vâv ve nûn ile, ba'dehû Ba'lebek'ün taraf-ı garbîsine uğrayup Ba'lebek'e mukâbil olan yerine Cebel-i Lübnân derler; zamm-ı lâm ve sükûn-ı bâ-i muvahhide ve feth-i nûn ve elif ve nûn ile, Ba'lebek'i tecâvüz edüp Trâblus'un şark tarafına geldiği yerde Cebel-i 'Akkâr derler; feth-i ayn-ı mühmele ve kâf-ı müşeddede ve elif ve râ'-i mühmele ile, bu dağda bir hisârun ismidür. Ba'dehû şimâlen mümtedd olup,

.....

¹⁰⁹ Ba'zılar Eyle ... Şâm'da demişlerdür. MS, HE:-RE

¹¹⁰ Selc HE; MS: Telc RE

Hısn-ı Ekrâd'ı tecâvüz edüp, Hıms ve Hamâ ve Şizer ve Efâmiyye semtlerine geldiği yerlerde Cebel-i Lökkâm derler; [19a] zamm-ı lâm ve feth-i kâf ve elif ve mîm ile, Cebel-i Lökkâm şimâle mümtedd olup Şihyevni ve Şugr'ı ve Bekâs'ı tecâvüz edüp, Antâkiyye'ye muntelhî olduğu yerde cebel nihâyet bulup, bunun mukâbelesine Cebel-i Ermen gelür. Nehr-i 'Âsî bu iki dağın arasından geçüp, Süveydiye katında Bahr-i Rûm'a dökülür.

Cebelü'l-Cûdiyy: Zamm-ı cîm ve sükûn-ı vâv ve kesr-i dâl-ı mühmele ve âhi-rinde müsennât-ı tahtâniyye-i müşeddede ile Dicle kenârında, Cezîre-i İbn-i 'Ömer'ün cânib-i şarkisinde bir dağdur. Nûh peygamberün gemisi, bu dağ üzerinde karar etmişdür. Netekim Hak Celle ve 'Alâ buyurmuşdur: "Vâsteyet alâ'l-Cûdiyyi"¹¹¹ Vallâhü a'lem.

Cebel-i Siyâkûh: Bu bir dağdur ki, bunun taraf-ı şarkîsi Taberistân Denizi'dür. Bu dağ mümtedd olup, iklim-i sâdisi ve sâbi'i istiğrâk edüp tâ Bahr-i Taberistân'un taraf-ı şimâlisine gelmişdür.

Cebelü'l-Cers: Erdebîl katında bir yüksek dağdur. Dâyimâ üzerinden kar eksik değildir. Bunun aşağısında, bir küçürek dağ dahi vardır. Ana Cûyres derler.

Cebel: Bu bir dağdur ki, Zencân'dan ibtidâ edüp, şimâle mümtedd olup, Berde'a'ya karîb olup Teflîs'e varur. Ba'dehû şimâlden cenûb ve garb tarafına dönüp, iki bölük olur. Bir bölüğü cenûba mümtedd olup, Hulvân'a karîb olur. Ba'dehû maşrika dönüp, Kırmîsîn ve Deynever mâbeynine varur. Bundan, Hulvân ile Deynever mâbeynine bir dağ çıkup, Deynever'i devr edüp, andan cebel-i mezkûr maşrikan mümtedd olup, Sâve'nün taraf-ı şimâlisine varur, Hemedân'ı tecâvüz edüp, Sâve'nün şimâl tarafına varur ve bu dağdan Hemedân dağı çıkup havl-ı Hemedânı devr edüp, cebel-i mezkûrun ol bir bölüğü Cebel-i Hulvân'dan şimâl tarafına mümtedd olup, Şehrezor'un şimâl tarafına uğrayup, Erzenür-Rûm'a varup bu mevzi'den iki bölük olup; bir bölüğü şarkan ve bir mikdâr cenûben mümtedd olup Cezîre-i İbn-i 'Ömer'e varur. Cezîre-i İbn-i 'Ömer katında bu dağa Cûdiyy denilür. Evvel bir bölüğü Kâlikâlâ'nun taraf-ı şarkisine mümtedd olur.

Cebel-i Bîsütûn: Bilâd-ı Cebel'ki 'Irâk-ı 'Acem dinilmek ile ma'rûfdur, anda [19b] gâyetde yüksek dağdur. Bu dağın zahrında bir mağara vardır.

.....

¹¹¹ وا ستوت على الجردى = "(Gemi de) Cûdiyy (dağının) üzerine yerleşti." **Kur'ân**, Hûd-XI, 44., s. 225.

İçinde bir bınâr vardır ve bu mağarada Hüsrev'in ve Şîrîn'in sûretleri tasvîr olunmuşdur.

Cebel-i Denbâvend: Bu dağ, Reyy memleketinin haddîdür ve bir niçe dağların ortasındadır ve ol dağlardan bu kubbe gibi yüksektür ve bunun depesine kimse çıkmadığı meşhûr değildir ve depesinde dâyimâ duhân eksik değildir.

Cebel-i Taberistân: Bahr-i Hazez'ün cenûbî ve şarkî cânibinde bir dağdır.

Cebelü'l-Kaytak: Kaytak; feth-i kâf ve sükûn-ı müsennât-ı tahtâniyye ve feth-i müsennât-ı fevkâniyye ve kâf-ı âhir ile. Bir nev' âdemlerdür ki, bu dağın cânib-i şimâlisinde sâkinlerdür. Legzî derler, bir nev' dahi vardır anlar cânib-i cenûbisinde sâkinlerdür. Legzî; feth-i lâm ve sükûn-ı kâf ve kesr-i zâ-yı mu'ce-me iledür. Bu dağ Cebel-i Elsün dahi derler. Zirâ bunda dilleri biri birine muhâlif niçe tâife vardır. Hattâ bu dağda üç yüz dürlü dil vardır, derler. Bu dağ, sâhil-i Bahr-i Hazez'den cenûb tarafına mümtedd olup, Bâbü'l-Ebvâb'a, andan bilâd-ı Rûm'a varur. Uzunluğu bir ay mikdârı ve îni on gün mikdârı azdur¹¹². Bilâd-ı Türk'e gidilmez, illâ bu dağ ile Bahr-i Hazez mâbeyninden gidilür. Bu dağın taraf-ı cenûbîsi keser ile yonulmuş gibidür ve dîvâr gibidür, çıkılmağa imkân yokdur. Bu dağ ile Bahr-i Hazez'ün mâbeyni üç mîl mikdârıdır. Nûşîrevân, Hazez pâdişâhı ile sulh ve ittifâk edüp bu mevzi'de taş ile ve kalay ile bir dîvâr yapup, ol dîvârda iki kanatlu demür-kapu yapmışdur. Anınçün, ol mevzi'a Demür-kapu derler ve bu dağ içinde on yol vardır. Cümleden büyüğü, bu dağın ortasındadır. Nûşîrevân bu yol üzerine dahi bir dîvâr ve ol dîvâra bir kapu yapmışdur. Bu kapuya Bâbü'l-Lân derler.

Cebel: Bu bir dağdır ki, hudûd-ı Çin'den gelüp, mağriben mümtedd olup, hudûd-ı Fergâne'ye ve Üsrûşene'ye ve Keş ile Semerkand mâbeynine uğrayup, Buhârâ dağına muttasıl olur.

Cebelü'r-Râhûn: Feth-i râ'-i mühmele ve elif ve zamm-ı hâ ve sükûn-ı vâv ve nûn ile, Cezîre-i Serendîb'de, hatt-ı istivâ üzerinde bir yüksek dağdır. Âdem [20a] Peygamber aleyhi's-selâm Cennet'den bu dağ üzerine inmişdür, derler. Vallâhü a'lem.

EL-BÂBU'L-HÂMÎS

FASL-I ELÎF

Âbüskûn: Feth-i elif-i memdûde ve zamm-ı bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı sîn-i mühmele ve zamm-ı kâf ve sükûn-ı vâv ve nûn ile, iklim-i râbî'den, Mâzen-derân'dan, sâhil-i Bahr-i Hazez'de bir şehirdür. Cürcân'un iskelesidür ve bahr, buna dahi nisbet olunup Bahr-i Âbüskûn denür.

Bu şehrin tûli yetmiş dokuz derece on beş dakikadır, 'arzı otuz dört derece on dakikadır.

Âmid: Feth-i elif-i memdûde ve kesr-i mîm ve dâl-ı mühmele ile Diyâr-ı Bekr'den Dicle'nün garb tarafında, iklim-i râbî'den bir şehirdür. Bunun sûrı bir kara taştan yapılmışdır ki, ne ateş ve ne demür âleti te'sîr itmek yoktur ve bu şehir gâyetde ucuzluk, yemişlü ve ekünlü yerdür ve sûrı içinde ırmağ vardır.

Bunun tûli altmış beş derece elli dakika, 'arzı otuz altı derecedür.

Âmül: Feth-i elif-i memdûde ve zamm-ı mîm ve lâm ile, iklim-i râbî'den Mâzenderân'dan sâhil-i Bahr-i Hazez'de bir şehirdür. Taberistân'un kasabasıdır ve ol diyârda bundan ma'mûr şehir yoktur.

Tûli yetmiş yedi derece yirmi dakika, 'arzı otuz yedi derece otuz beş dakikadır ve Âmül adlı Buhârâ semtinde¹¹³ bir şehir dahi vardır. Ceyhûn'dan bir mîl irâkdur. Ceyhûn bunun taraf-ı garbîsindedür. Ba'zılar ihtisâr edüp Âmû derler ve Âmül-i Zemm ve Âmül-i Şatt ve Âmül-ı Ceyhûn dahi derler.

.....

¹¹³ Buhârâ semtinde MS, HE: Bahâ isminde RE

Âyâs: Feth-i elif-i memdûde ve müsennât-ı tahtâniye ve elif ve sîn-i mühmele ile, iklim-i râbi'den, bilâd-ı Ermen'den, sâhil-i Bahr-i Şâm'da bir büyük şehirdür ve ol diyârun iskelesidür. Denizde Âyâs'a karîb yerde, firenk kal'ası gibi bir burc ihdâs eylemişlerdür. Âyâs'dan Bagrâs'a iki günlük yoldur ve Tell-i Hamdûn'e bir günlük yoldur. Âyâs ve ol burc harâb olmuştur.

Tûli elli dokuz derece, 'arzı otuz altı derecedür.

Ebde: Endelüs'de bir şehirdür. Hulefâ-i Benî Ümeyye zemânında ihdâs olunmuşdur ve Ebde'nün bir bınârı vardır, za'ferânlık suvarur.

Eberkûh: Feth-i hemze ve bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve zamm-ı [20b] kâf ve sükûn-ı vâv ve hâ ile, iklim-i sâlisden,¹¹⁴ Fârs'dan nâhiye-i Istahr'da, Yezd'e karîb bir meşhûr şehirdür.

Tûli yetmiş yedi, 'arzı otuz bir derecedür. Eberkûh, Isfahân'a yirmi fersah yerde bir küçürek şehrin dahi ismidür.

Ebzû: Hemze ve sükûn-ı bâ'-i muvahhide ve zamm-ı zâ'-i mu'ceme ve vâv ile altıncı iklimden, bilâd-ı Kostantîniyye'den, halîc-i Kostantîniyye'nün ağzında, şark tarafında bir şehirdür.

Tûli kırk dokuz derece, 'arzı kırk beş derecedür. Bu şehir, bizim zemânımızda yoktur, gâlibâ harâb olmuştur veya ismi tağyir olunmuştur¹¹⁵.

Übülle: Zamm-ı hemze ve bâ'-i muvahhide ve teşdid-i lâm ve hâ ile, iklim-i sâlisden, Irâk'dan, Nehr-i Übülle ağzında bir küçürek şehirdür. Basra'nun şark tarafındadır. Ucuzlukdur ve ma'mûrdur ve ırmağının iki tarafı kasırlar, bostânlardır. Birbirine muttasıl olup bir bostân gibi olmuştur.

Tûli yetmiş beş derece, 'arzı otuz bir derecedür.

Ebvâ: Feth-i hemze ve sükûn-ı bâ'-i muvahhide ve feth-i vâv ve elif ile, iklim-i sâlisden, Hicâz'dan, Cuhfe'nün şimâl tarafında, sekiz fersah yerde bir mevzi'dür. Resûl-i Ekrem -sallallâhu aleyhi ve sellem-ün babası Abdullâh bunda vefât etti, dimişlerdür, ammâ sahîh budur ki, Medîne'de [Dâ]rû'n-Nâbiğa'da vefât etmişdür. Bu fakîr-i dâî eydür: "Kütüb-i tevârihde böyle zikr olunmuşdur ki¹¹⁶; Resûlullâh'ı altı yaşında iken vâlidesi Medîne'ye alup gitmiş idi. Ümmü

¹¹⁴ sâlisden HE, MS:-RE

¹¹⁵ veya ... olunmuşdur HE, MS:-RE

¹¹⁶ Bu fakîr-i ... olunmuşdur ki HE, MS:-RE

Eymen derler bir hâtûn bile idi. Bir ay durup Medîne'den dönüşünde, Resûlullâh'un vâlidesi Ebvâ'da vefât edüp, anda defn olunup, Resûlullâh'ı Ümmü Eymen götürüp dedesi Abdülmuttalib'e teslim etmişdür. Vallâhü a'lem.”

Ebvâ'nun tûli altmış beş derece, 'arızı yirmi üç derecedür.

Ebû Tic: Feth-i hemze ve zamm-ı bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı vâv ve müsennât-ı fevkiyye ve müsennât-ı tahtiyye ve cîm ile, iklim-i sâlisden, Sa'îd-i Mısır'dan, Nîl'ün garb tarafında Üsyût'a bir günlük yoldan eksik yerde bir şehirdür ve bundan İhmîm'e yirmi dört fersah yerdür ve bunda haşhaş çokdur.

Tûli elli iki derece, 'arızı yirmi sekiz derecedür.

Ebû Kubeys: Feth-i hemze ve zamm-ı bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı vâv ve zamm-ı kâf ve feth-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı müsennât-ı tahtiyye ve sîn-i mühmele [21a] ile Mekke'nün üzerine nâzır şark tarafında bir dağdur.

Âbe: Âme, Âve dir[ler]; feth-i hemze ve sükûn-ı elif ve bâ'-i muvahhide ve hâ ile, iklim-i râbî'den, bilâd-ı Cebel'den, Hemedân'un şark-ı şimâlisinde Hemedân ile Rey mâbeyninde bir şehirdür. Bunun ile Hemedân mâbeyni yirmi yedi fersahdur ve bunun ile Kazvîn mâbeyni on altı fersahdur ve Sâve mâbeyni beş mîldür.

Tûli yetmiş beş derece on dakîka, 'arızı otuz dört derece kırk dakikadur. İsfahân köylerinden bir köye dahi Âbe derler.

Ebher: Feth-i elif ve sükûn-ı bâ'-i muvahhide ve feth-i hâ ve râ'-i mühmele ile, iklim-i râbî'den, Cebel'den, Kazvîn ile Zencân mâbeyninde bir şehirdür. Bundan Kazvîn'e on iki fersah ve Zencân'a on beş fersahdur.

Tûli yetmiş dört derece, 'arızı otuz sekiz derecedür ve Ebher, İsfahân nevâhîsinde bir küçürek şehirdür.

Ebâverd:¹¹⁷ Feth-i elif ve kesr-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı müsennât-ı tahtiyye ve feth-i vâv ve sükûn-ı râ' ve dâl-ı mühmeleteyn ile, iklim-i râbî'den, Horâsân'dan bir şehirdür. Ebâverd ve Bâverd dahi derler.

Tûli seksen dört derece, 'arızı otuz yedi derece yirmi dakikadur.

Esârib: Feth-i hemze ve sâ'-i müsellese ve elif ve râ'-i mühmele ve bâ'-i muvahhide ile Şâm'da bir yerdür.

.....

¹¹⁷ Ebâverd MS, HE: اسورد RE

Tûli altmış derece, 'arız otuz beş derecedür.

Ahsâ: Feth-i hemze ve sükûn-ı hâ' ve feth-i sîn-i mühmeleteyn ve elif ile, iklim-i sâniiden, Bahreyn'den bir küçürek şehirdür. Bunun bî-şümâr eşcâr ve enhârı ve gâyetde issî bînârları vardır. Katîf'ün garb-i cenûbîsinde iki merhale yereddür. Ahsâ ile Yemâme mâbeyni dört günlük yerdür. Ahsâ'nun ve Katîf'un ehli Harric derler, Yemâme'de bir dere vardır, ana hurmâ ileüp bir dâne hurmâya bir râhile buğday alurlar.

Bunun tûli yetmiş üç derece, 'arız yirmi iki derecedür.

Ahas: Feth-i hemze ve hâ ve sâd-ı mühmeleteyn ile Haleb'ün şarkîsinde, Haleb ile Hanâsıra mâbeyninde bir 'azîm dağdır ve bunda çok köyler vardır. Hanâsıra, bunun taraf-ı şarkisindedür.

Ahkâf: Hukfun cem'idür. Hukf, kuma derler. Kur'ân-ı 'azîmde mezkûr olan [21b] Ahkâf, 'Umân ile Mehre mâbeyninde olan vâdîdür ve ba'zılar 'Umân'dan Hadramût'a varınca olan kumlardır ki, bahr üzerine havâledür, Âd kavmi ki Hûd peygamber anlara irsâl olunmuşdur, bu kumlar içinde sâkinler idi, dimişlerdür. Ba'zılar Ahkâf, Şâm'da bir dağdır, dimişlerdür.

Ahsîkes: Feth-i elif ve sükûn-ı hâ'-i mu'ceme ve kesr-i sîn-i mühmele ve feth-i kâf ve sâ-i müsellese ile, iklim-i hâmisden, bilâd-ı Fergâne'den bir şehirdür. Bu da Şaş ırmağının taraf-ı şimâlîsinde bir düz yereddür.

Tûli doksan bir derece yirmi dakika, 'arız kırk iki derece yirmi beş dakikadır.

İhmîm: Kesr-i elif ve sükûn-ı hâ'-i mu'ceme ve kesr-i mîm ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve mîm-i sâniye ile, iklim-i sâniiden, Sa'îd-i Evsat'dan bir büyük şehirdür. Üsyût'a iki merhaleddür. Âsâr-ı evâyilden bunda çok binâlar vardır ve Zü'n-nûn-ı Mısırî bundandır.

Tûli elli beş derece, 'arız yirmi yedi derecedür.

Edrene: Feth-i hemze ve sükûn-ı dâl ve feth-i râ'-i mühmeleteyn ve feth-i nûn ve hâ ile, iklim-i hâmisün âhirinden, bilâd-ı Rûm'dan bir büyük şehirdür. Kostantîniyye'nün cânib-i garbî ve şimâlîsinde altı günlük yereddür ve bunda üç enhâr-ı kibâr vardır: Birine Tûnca ve birine Merîc ve birine Arda derler. Bunu selâtîn-i 'Osmâniye'den Sultân Gâzî Murâd b. Orhân –tegammedâ'l-lâhu Te'âlâ bi'r-rahmeti ve'l-gufrân- Hicret-i Nebeviyye'nün yedi yüz altmışında¹¹⁸

.....

¹¹⁸ 765 = 1359. Edirne'nin fethi ile ilgili farklı tarihler söz konusudur. Halil İnalçık Edirne'nin H.

feth etmişdür ve bunda selâtîn-i ‘Osmâniye ve sâyir ümerâ, niçe câmiler ve medreseler binâ etmişlerdür. El’ân bir dârü's-saltana budur ve biri Kostantîniyye'dür.

Tûli elli sekiz derece, ‘arızı kırk iki derecedür.

Azerbeycân: Feth-i hemze-i gayr-i memdûde ve sükûn-ı zâl-ı mu‘ceme ve feth-i râ’-i mühmele ve kesr-i bâ’-i muvahhide ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve cîm ve elif ve nûn ile bir iklim-i ‘örfinün ismidür. Bu fennün ashâbı, Azerbeycân’ı ve Errân’ı ve İrmîniyye'[y]i zikrde ve tasvîrde bir yere cem‘ etmişlerdür, birbirine tedâhül itdügüçün. Pes, bu ekâlîm-i selâsenün hudûdunu [22a] alâ tarîkı'l-icmâl beyân idelüm. Bunları garb tarafından bilâd-ı Ermen ve ba‘zı hudûd-ı cezîre ihâta etmişdür. Cenûb tarafından ba‘zı hudûd-ı cezîre ve ‘Irâk ihâta etmişdür. Şark tarafında bilâd-ı Cebel ve Deylem ihâta etmişdür. Bahr-i Hazez'e varınca, şimâl tarafından Cebel-i Kaytak ihâta etmişdür ve müstakillen Azerbeycân'ı şark tarafından bilâd-ı Cebel ve Deylem ve cenûb tarafından ‘Irâk ve Cezîre'den bir kıt‘a ihâta etmişdür. Azerbeycân'un ekseri dağlardır.

Ezre‘ât: Feth-i hemze ve sükûn-ı zâl-ı mu‘ceme ve feth-i râ ve ayn-ı mühmele teyn ve müsennât-ı fevkıyye¹¹⁹ ile, iklim-i sâlisden, Havrân'dan bir şehirdür. ‘Umân ile bunun mâbeyni elli mîldür.

Tûli altmış derece, ‘arızı otuz bir derece on beş dakikadır.

Ezene: Feth-i hemze ve zâl-ı mu‘ceme ve nûn ve hâ ile, iklim-i râbi'den, bilâd-ı Ermen'den bir şehirdür. Bunı ve Tarsûs'ı Hârûn er-Reşîd yapmışdur. İkinün mâbeyni on iki mîldür ve Seyhân'un taraf-ı garbîsindedür. Seyhân'un¹²⁰ üzerinde taşdan yapılmış bir gâyet uzun köprü vardır.

Ezene'nün tûli elli dokuz, ‘arızı otuz üç derecedür.

Errân: Feth-i hemze ve teşdîd-i râ’-i mühmele ve elif ve nûn ile ekâlîm-i selâse-i ‘örfiyye ki, Azerbeycân ve Errân ve İrmîniyye'dür anların biridir. Hudûd-ı Azerbeycân zikrinde müctemi‘ zikr olunmuşdur. Errân b. Yâfes b. Nûh ile¹²¹ tesmiye olunmuşdur.

.....

762/M. 1361 de Şehzade Murad ve lalası Şahin Bey tarafından fethedildiğini belirtir. Bkz. Halil İnalçık, “Orhan”, *DİA*, C. 33, s. 382.

¹¹⁹ fevkıyye HE, MS: tahtıyye RE

¹²⁰ Seyhân'un HE, MS: RE

¹²¹ ekâlîm-i selâse-i ... b. Nûh ile HE, MS: RE

İrbil: Kesr-i hemze ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve kesr-i bâ'-i muvahhide ve lâm ile, iklim-i râbi'dendür ve Şehrüzor'un tahtıdır ve hâdisdür. Mavsıl'un şarkı ve cenûbîsi mâbeyninde, iki günlüğe karîb bir düz yerdedür ve sûr içinde bir yüksek depe üzerinde kal'ası vardır ve bunda enhâr-ı kesîre vardır. İkisi, şehrin içine girüp câmi'a ve dârü's-saltanaya varur.

Tûli altmış dokuz derece elli dakîka, 'arzı otuz altı derece yirmi dakîkadur.

Erbincen: Feth-i hemze ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve kesr-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı nûn ve feth-i cîm ve nûn-ı sâniye ile, iklim-i hâmisden, Sogd-ı Semerkand'dan bir küçürek şehirdür.

Tûli seksen derece otuz dakîka, 'arzı otuz dokuz derece elli dakîkadur.

Ürbûne: Zamm-ı hemze ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve zamm-ı bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı vâv ve feth-i nûn ve hâ ile [22b] iklim-i hâmisden Endelüs'ün nihâyet-i şarkıyesinde bir şehirdür. Bunun taraf-ı cenûbîsinde bir göl vardır. Bahrü'z-Zükâk'a muttasıldur.

Bunun tûli yirmi altı derece, 'arzı kırk üç derece yirmi dakîkadur.

Ercân: Feth-i elif ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve feth-i cîm ve elif ve nûn ile, ba'zılar teşdid-i râ'-i meftûha ile dimişlerdür ve ba'zılar cîm mekânına gayn-ı mu'ceme ile, ya'nî Ergân dimişlerdür, iklim-i sâlisden, hudûd-ı Fârs'un âhîrinde, Hûzistân tarafında bir 'azîm şehirdür ve bundan Bahr-i Fârs'a bir merhale-dür. Bunun ba'zı yeri bahrî ve ba'zı berrî ve ba'zı sehlî ve ba'zı cebelîdür.

Tûli yetmiş yedi derece otuz dakîka, 'arzı otuz iki derece otuz dakîkadur.

Erciş: Feth-i hemze ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve kesr-i cîm ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıye ve şîn-ı mu'ceme ile, iklim-i râbi'den, İrmîniyye'den, dağlar ekallinden bir belde-i sagîre-i gayr-i müsevveredür ve Hilât'un şark tarafında iki günlük yerdedür. Erciş'ün göli, Hilât'un şark tarafındadır.

Tûli altmış yedi derece, 'arzı kırk derecedür.

Erdubîl: Feth-i hemze ve sükûn-ı râ ve zamm-ı dâl-ı mühmeleteyn ve kesr-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıye ve lâm ile, iklim-i râbi'den, Azerbeycân'dan bir şehirdür. Zann-ı gâlib budur ki, bunu Erdubîl b. Erdemîni b. Lafzî b. Yûnân b. Âmûr b. Yâfes b. Nûh binâ etmiş ola. Bunun ehli, galîzu't-tab', seyyi[et]ü'l-hulkdur. Bundan Erzencân'a beş merhale ve Hûnec'e yirmi yedi fersah ve Tebrîz'e on beş fersahdur. Erdubîl'ün taraf-ı garbîsinde,

iki¹²² fersah yerde bir gâyetde yüksek dağ vardır, adına Seylân derler, üzerinde dâyimâ kar eksik değildir.

Tûli yetmiş iki derece otuz dakîka, ‘arzı otuz sekiz derecedür.

Erdestân: Feth-i hemze ve sükûn-ı râ ve feth-i dâl ve sükûn-ı sîn-i mühmelât ve feth-i müsennât-ı fevkîyye ve elif ve nûn ile, iklim-i sâlisden, ‘Îrâk-ı ‘Acem’den, beriyye tarafında İsfahân’dan on sekiz fersah yerde bir şehirdür.

Tûli yetmiş yedi derece on dakîka, ‘arzı otuz üç derece otuz dakîkadur.

Ürdün: Zamm-ı hemze ve sükûn-ı râ ve zamm-ı dâl-ı mühmeleeyn [23a] ve teşdid-i nûn ile Şâm’da, bilâd-ı Gavr’dan bir şehirdür ve bunda bir ‘azîm nehir vardır, yukarıda zikr olunmuşdur. Yahyâ peygamber, ‘Îsa peygamberi otuz yaşına girdüğü vaktin, bu göle daldurup andan çıkdıktan sonra da‘vete başlamışdur. Anınçün, Nasârâ oğlancıkları üç yaşına veya dört yaşına girdüğü vaktin, keşişleri bir suya ba‘zı nesne okuyup ol oğlancuğu ol suya daldururlar¹²³ ve ol suya, mâ-i ma‘mûdiye derler ve böyle itdükleri zemânda Nasrânî oldu, derler. Netekim Resûl -sallallâhu aleyhi ve sellem- buyurmuşdur: “Kullü mevlüdün vulide ale’l-fitrat hattâ en ebeveyh liyehud ev yensuraneh.”¹²⁴ Ya’nî her doğan oğlan, fitrat-ı İslâmiyye üzerine doğar, ammâ sonra atası ve anâsı ya Yehûdî veya Nasrânî veya Mecûsî iderler.

Erzencân: Feth-i hemze ve sükûn-ı râ’-i mühmele ve feth-i zâ’-i mu‘ceme ve sükûn-ı nûn ve feth-i cîm ve elif ve nûn ile ve cîm yerine kâf ile Erzenkân dahi derler, iklim-i hâmisden, İrmîniyye’den, Sivâs ile Erzenü’r-Rûm mâbeyninde bir şehirdür. Bundan Sivâs’a ve Erzenü’r-Rûm’a kırk fersahdur. Erzencân ile Erzenü’r-Rûm mâbeyninde olan yollarun cümlesi otlu ve sulu yerlerdür.

Tûli altmış üç derece, ‘arzı otuz dokuz derece elli dakîkadur.

Erzen: Feth-i hemze ve sükûn-ı râ’-i mühmele ve feth-i zâ’-i mu‘ceme ve nûn ile, iklim-i râbî’den etrâf-ı İrmîniyye’den Hilât’a üç günlük yerde bir şehirdür.

Tûli altmış beş [derece], ‘arzı otuz dokuz derecedür.

Erzenü’r-Rûm: Erzen yine geçen gibidür, lâkin Rûm’a müzâfidür. İklim-i hâmisden, İrmîniyye’den, bilâd-ı Rûm’un hadd-i şarkîsinün âhirinde bir şehirdür. Menba‘-ı Furât, bunun taraf-ı şarkî ve şimâlisindedür.

•••••

¹²² yedi fersah ... garbisinde iki HE, MS:-RE

¹²³ daldururlar HE, MS: daldurup RE

¹²⁴ كل مولود يولد على الفطرة حتى ان ابويه ليهدا انه او ينصرانه

Tûli altmış dokuz derece, 'arzi kırk bir derecedür.

Ürsûf: Zamm-ı hemze ve sükûn-ı râ ve zamm-ı sîn-i mühmeleteyn ve vâv ve fâ ile, iklim-i sâlisden, Filestûn'den, Bahr-i Rûm sâhilinden bir şehir idi. El'an harâbdur. Bundan Kaysâriyye'ye on sekiz [23b] mîl, Yâfâ'ya altı mîl, Remle'ye on iki mîldür.

Tûli elli altı derece elli dakîka, 'arzi otuz iki derece kırk beş dakîkadur.

el-Arzu'l-Kebîre: Ma'nası büyük yer dimekdür. Mağribün şimâl tarafının Endelüs'den garbîsinün ismidür.

el-Arzü'l-Mukaddese: Hadd-i kible, Tih-i Benî İsrâîl'dür ve Tih ile Beytül-makdis mâbeyni sekiz günlük mikdâridur. Hadd-i şarkîsi Semâve beriyyesidür. Bu bir ber[iyye]-i kebîredür ki, 'Irâk'a dek mümtedd olmuşdur. Hadd-i şimâlîsi Nehr-i Fûrât'dur. Nehr-i Fûrât ile Beytül-makdis'ün mâbeyni yirmi günlük mikdâridur. Bu takdîrce, memleket-i Şâmiye bi'l-küllîye Arz-ı Mukaddeseden olur. Hadd-i garbîsi, Bahr-i Rûm'dur. Hadd-i cenûbîsi, Remle-i Mısır ve 'Arîş, ba'dehû Tih-i Benî İsrâîl ve Tûr-i Sînâ ve Tebûk ve Dûmetül-cenâdel'dür ki, hadd-i şarkîye muttasıl olur.

Erkes: Râ'-i mühmele ile Nehr-i İşbiliye'nün cânib-i cenûbîsinde bir nâhiyedür.

İrlanda: Kesr-i hemze ve sükûn-ı râ'-i¹²⁵ mühmele ve lâm elif ve sükûn-ı nûn ve feth-i dâl-ı mühmele ve hâ ile Bahr-i Muhît-i Mağribî'den, Endelüs'ün garbî ve şimâlî tarafına çıkan kıt'asında bir cezîredür.

Erment: Feth-i elif ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve feth-i mîm ve sükûn-ı nûn-ı müsennât-ı fevkîyye ile, iklim-i sânidin, Sa'îd-i Mısır'dan, Nîl'ün garb tarafında bir küçürek şehirdür. Eşcârı ve mezârî azdur¹²⁶. Usvân ile mâbeyni iki merhâledür.

Tûli elli bir derece, 'arzi yirmi dört derecedür.

İrmîniyye: Kesr-i hemze ve ba'zılar katında feth-i hemze ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve kesr-i mîm ve sükûn-ı müsennât-ı tahtîyye ve kesr-i nûn ve müsennât-ı sâniye-i muhaffefe ve hâ ile ve müsennât-ı sâniye-i müşeddede dahi olur, ekâlîm-i selase-i 'orfîyyenün biridir. Hudûdı Azerbeycân zikrinde geçmiştir ve bu iklim, İrmîni b. Yâfes b. Nûh'a nisbet olunur.

.....

¹²⁵ sükûn-ı râ'-i MS, HE: sükûn-ı lâm-ı RE

¹²⁶ azdur MS, HE: RE

Ürmiye: Zamm-ı elif ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve mîm ve müsennât-ı tahtiyye ve hâ ile, iklim-i râbî'den, Azerbeycân'dan, Buhayre-i Telâ'ya bir merhale karîb bir şehirdür. Azerbeycân'un hadd-i garbîsinün âhiridür. Selemâs'un taraf-ı garbîsinde, on altı fersah yereddür ve Mavsıl, Ürmiye'nün taraf-ı garbîsindedür. Mâbeyni kırk fersahdur ve bu şehrin sûrî vardır [24a] ve ma'mûrdur. Zerdüş ki, mecûsun nebîsidür, bu şehirdendür derler.

Tûli altmış bir derece kırk beş dakika, 'arız otuz yedi derecedür.

Erîhâ: Feth-i hemze ve kesr-i râ'-i mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtiyye ve hâ'-i mühmele ve elif-i maksûre ve memdûde ile, gâh olur hemze hazf olunur, Rîhâ denilür, Şâm'da, Gavr'da Beytü'l-makdis'ün garb tarafında bir günlük yerde, bir karyedür. Buna, karyetü'l-Cebbârîn derler.

>Hak Tealâ'nun *kâlû fihâ kaymen cebbârîn*¹²⁷ didüğinden murâd budur derler¹²⁸. Mûsâ peygamberden sonra, Yûşa' peygamberün arz-ı Şâm'dan evvel feth itdüğî yer budur ve bunda vesme ekülür.

Tûli elli altı derece otuz dakika, 'arız otuz bir derece otuz dakikadur.

Ezâzevâr: Feth-i hemze ve zâ'-i mu'ceme ve elif ve feth-i zâl-ı mu'ceme ve feth-i vâv ve elif ve râ'-i mühmele ile, iklim-i râbî'den, Horâsân'dan, kûre-i Cüveyn'den bir şehirdür. Cüveyn, Neysâbûr kûrelerinden bir kûredür. İmâmü'l-haremeyn el-Cüveynî Ezâzevâr'dandur.

Tûli seksen iki derece on beş dakikadur. 'Arız otuz altı derece otuz dakikadur.

Ezcâve: Feth-i hemze ve sükûn-ı zâ'-i mu'ceme ve feth-i cîm ve elif ve vâv ve hâ ile Horâsân'da, Hâbrân köylerinden bir köydür. Bundan 'ulemâdan çok kimesne kopmuşdur.

Azak: Feth-i hemze ve zâ'-i mu'ceme ve kâf ile, iklim-i sâbî'den, Tân suyunun Azak Denizi'ne döküldüğü mevzi'de bir düz yerde, bir şehirdür. Binâsı ağaçlardandur. Bunun ile Kırım'un mâbeyni on beş merhaledür ve bu Kırım'un şark ve cenûb tarafındadır ve tüccârün iskelesidür ve Azak Denizi'nün suyu iken tuzlu değildir. Hattâ misâfirler içirler ve gâyet soğukda donar.

Azak'un tûli altmış beş [derece], 'arız kırk sekiz derecedür.

.....

¹²⁷ قالوا فيها قوما جبارين = "Orada zorba bir toplum var" **Kur'ân**, Mâide-V, 22, s. 110.

¹²⁸ Hak Tealâ'nun ... budur derler HE,MS: derkenar RE

>Fatih Sultân Mehmet Kefe'[y]i ve ol etraflarda Mankûb ve Ak-kirmân ve Tamân ve Kerş ve dahi gayri bu cümlesinden sene 879¹²⁹ Gedik Ahmet Paşa ile alup Azak kal'ası vize ile alınmışdır. Minh.|

>Fî zemân-ı sultânü'l-a'zam sultân İbrâhîm Hân feth-i bilâ kıtâl sene 1052 Rebîü'l-evvel¹³⁰. Minh.|

Ezemmûr: Feth-i hemze ve zâ'-i mu'ceme ve teşdîd-i mîm ve vâv ve râ'-i mühmele ile mağribde Berrü'l-'Adve'de iki mîl yerde [bir] şehirdür. Ekser sükkâmı Sanhâce derler, bir tâifedür.

Eznâve: Feth-i hemze ve sükûn-ı zâ'-i mu'ceme ve feth-i nûn ve elif ve vâv ve hâ ile Hemedân'da, nâhiye-i Ecm derler bir kal'adur.

Ezûr: Feth-i hemze ve zâ'-i mu'ceme ve vâv ve râ'-i mühmele ile, iklim-i sâlisden, [24b] Sind'den, Nehr-i Mihrân üzerinde bir şehirdür ve bunun iki sûrı vardır ve ehli müslümanlardır. Mansûre sâhibine tâbî'lerdür ve bunun ile Mansûre mâbeyni otuz fersahdır.

Tûli doksan beş derece on beş dakîka, 'arız yirmi sekiz derece on dakîkadur.

Üsbânîkes: Zamm-ı elif ve sîn-i mühmele ve feth-i bâ'-i muvahhide ve elif ve kesr-i nûn ve¹³¹ sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve feth-i kâf ve sâ'-i müsellese ile, iklim-i hâmisden, bilâd-ı İsbîcâb'a bir merhale yerde bir şehirdür. Üsrûşene'nün şarkisinde, dokuz fersah yerededir.

Tûli doksan derece otuz dakîka, 'arız kırk derecedür.

Ester-âbâd: Feth-i hemze ve ba'zılar katında kesr-i hemze¹³² ve sükûn-ı sîn-i mühmele ve kesr-i müsennât-ı fevkiyye ile ve feth-i râ'-i mühmele ve elif ve feth-i bâ'-i muvahhide ve elif ve zâl-ı mu'ceme ile, iklim-i hâmisden, Mâzen-derân'dan, ba'zılar katında Horâsân'dan bir şehirdür. Ester, ism-i recüldür ve âbâd 'imâretdür. Ma'nâsı 'imâret-i Ester dimekdür, derler. Bundan Emlek'e kasaba-i Taberistân'dur, otuz dokuz fersahdır.

Bunun tûli yetmiş dokuz derece otuz beş dakîka, 'arız otuz altı derece elli dakîkadur. Horâsân'da, nevâhî-i Nesâ'da bir köye dahi Ester-âbâd derler.

●●●●●●●●●●

¹²⁹ 879 = 1475

¹³⁰ Rebîü'l-evvel 1052 = Haziran 1642

¹³¹ sîn-i ... nûn ve HE, MS:-RE

¹³² ve ... hemze HE, MS:-RE

İstenberî: Kesr-i hemze ve sükûn-ı sîn-i mühmele ve feth-i müsennât-ı fevkiyye ve sükûn-ı nûn ve bâ'-i muvahhide ve râ'-i mühmele ile Rûmiyye mukâbelesinde, deniz içinde bir yüksek dağdır ve Rûmiyye mukâbelesinde, bahr içinde bir yüksek dağ dahi¹³³ vardır, ana Bürkân derler. Bürkân ve İstenberî'nün ma'nâları, ra'd ve berk dimektür. Bu iki dağda dâymâ gice ateş ve gündüz duhân zâhir olur. Bunlara yanar ada derler ve bu dağların toprakları hafıfdür ve bunlarda mağaralar çokdur. Her bâr ki, rûzgâr çok olsa, bu mağaralarda kumdan depeler hâdis olur. Zann-ı gâlib budur ki, bu kum, ol ateşün gıdası ve maddesi ve mütehallil olanun bedelidür ve bu mağaralarda teneffüs için ba'zı yerler vardır. Ol yerlerden, köpek uluması gibi âvâzeler işidilir.

Üstavâ: Zamm-ı hemze ve sükûn-ı sîn-i mühmele ve feth-i [tâ-i] müsennât-ı fevkiyye ve vâv¹³⁴ ve elif ile nevâhî Neysâbûr'dan, bir köyleri vâfir nâhiyedür ve kasabası Cürçân'dur.

Esed-âbâz: Feth-i hemze ve sîn ve dâl-ı [25a] mühmeleteyn ve elif ve feth-i bâ'-i muvahhide ve elif ve zâl-ı mu'ceme ile, iklim-i râbi'den, a'mâl-i Cürçân'dan, Hemedân'dan 'Irâk'a çıkıldığı vaktin, Hemedân'a bir menzil yerde bir şehirdür. Bundan Kasru'l-lusûs'a yedi fersah ve Deynever'e on yedi fersahdur.

Tûli yetmiş üç derece kırk dakika, 'arzı otuz dört derece elli dakikadur. A'mâl-i Neysâbûr'dan küre-i Beyhak'da bir köye dahi, Esed-âbâd derler.

Üsrûşene: Zamm-ı hemze ve sükûn-ı sîn ve zamm-ı râ'-i mühmeleteyn ve sükûn-ı vâv ve feth-i şîn-ı mu'ceme ve nûn ve hâ ile ism-i iklimdür. Bunı cihet-i şarkdan Fergâne'nün ba'zı ve cihet-i şimalden Şâş ve Fergâne'nün ba'zı ve cihet-i garbdan hudûd-ı Semerkand ve cihet-i cenûbdan ba'z-ı hudûd-ı Keş ve Sagâniyân ihâta etmişdür ve Üsrûşene'nün dört yüz kal'ası ve nice 'azîm şehirleri vardır. Ba'zılar, Üsrûşene iklim-i hâmisden, Semerkand'un taraf-ı şarkisinde beş merhale yerde,¹³⁵ bir mu'azzam şehirdür demişlerdür.

Tûli doksan derece, 'arzı kırk derecedür.

İsferâyin: Kesr-i hemze ve sükûn-ı sîn-i mühmele ve feth-i fâ ve râ'-i mühmele ve elif ve müsennât-ı tahtıyye ve nûn ile, iklim-i râbi'den, Horâsân'dan, nevâhî-i Neysâbûr'da Cürçân'a giden yolun ortasında bir şehirdür. *Kubâb*, bu

•••••

¹³³ dahi HE, MS:-RE

¹³⁴ ve vâv HE, MS:-RE

¹³⁵ beş merhale yerde HE, MS:-RE

şehre Mihrecân deyü lakab virmişdür. Mihrecân, güz faslına derler. Netekim güz faslı tayyib fusûldür. Bu şehrin dahi hevâsı tayyib ve nebâtâtı ter u tâze olduğuyçün, güz faslına teşbih edüp Mihrecân dimişdür.

Tûli seksen bir derece, 'arız otuz altı derecedür.

İsfizâr: Kesr-i hemze ve sükûn-ı sîn-i mühmele ve kesr-i fâ ve feth-i zâ'-i mu'ceme ve elif ve râ'-i mühmele ile, iklim-i râbî'den, Horâsân'dan, Herât ile Sicistân mâbeyninde bir şehirdür.

Tûli seksen dokuz derece yirmi dakika, 'arız elli dört derece otuz dakikadır.

Asefi: Feth-i hemze ve sîn-i mühmele ve kesr-i fâ ve müsennât-ı tahtiyye ile, iklim-i sâlisden ve Aksâ-yı Garb'den, bahrdan Bürdil üzerinde bir şehirdür ve Merrâkuş'un iskelesidür ve düz yerdedür ve sûri vardır ve yeri taşludur ve suyu yağmurdandır. Bağları ve bostânları vardır, ammâ bostânları dolâb ile sarı-lur ve ba'zı ırmağlar [25b] vardır, ammâ suları tuzludur. Asefi ile Merrâkuş mâbeyni dört günlükdür.

Tûli elli derece, 'arız otuz derecedür¹³⁶.

İsficâb: Kesr-i hemze ve sükûn-ı sîn-i mühmele ve kesr-i fâ ve sükûn-ı müsennât-ı tahtiyye ve feth-i cîm ve elif ve bâ'-i muvahhide ile, iklim-i sâdisden, Türk derbendinden bir mu'azzam şehirdür ve bunun bir iç hisârı ve bir taş hisârı vardır, lâkin iç hisârı harâb olmuşdur ve bu bir düz yerdedür ve etrâfında üç fersah yere dek dağ yoktur.

Tûli seksen dokuz derece elli dakika, 'arız kırk beş derece otuz beş dakikadır.

İsfinkân: Kesr-i hemze ve sükûn-ı sîn-i mühmele ve kesr-i fâ ve müsennât-ı tahtiyye ve nûn-ı sâkine ve kâf ve elif ve nûn ile bilâd-ı Horâsân'dan nâhiye-i Neysâbûr'da bir küçürek şehirdür.

Tûli seksen derece kırk beş dakika, 'arız otuz yedi derece on dakikadır.

İskelkend: Kesr-i hemze ve sükûn-ı sîn-i mühmele ve iki kâf-ı meftûhanun mâbeyninde sükûn-ı lâm ve sükûn-ı nûn ve dâl-ı mühmele ile, gâh olur hemze-yi iskât iderler, iklim-i râbî'den, Toharistân'da bir küçürek şehirdür.

Tûli doksan derece otuz dakika, 'arız otuz altı derece otuz dakikadır.

.....

¹³⁶ 'arız otuz derecedür HE, MS-RE

İskenderiyye: Kesr-i hemze ve sükûn-ı sîn-i mühmele ve feth-i kâf ve sükûn-ı nûn ve feth-i dâl ve râ'-i mühmeleteyn [ve feth-i yâ'-i müsennat-ı tahtiyye ve hâ] ile, iklim-i sâlisden sevâhil-i diyâr-ı Mısır'da bir şehirdür. İskender binâ itdüği şehirlerdendir. Bundan gayri on iki şehir dahi yapmışdır derler. Biri Isfahân'da Ceyy şehridür ve biri Horâsân'da Herât ve biri Merv ve biri Hind'de bir şehirdür ve biri Bâbil'de ve biri Semerkand'da[dur]. *Sâhibü'l-Kâmûs* eydür: “İskenderiyye on altı mevzi'ün ismidür. Cümlesi İskender'e mensûbdur.” Bu İskenderiyye, ruk'a-i şatranc sûretinde yapılmışdır. Rivâyet olunur ki, İskender, bunun dîvârlarını ve ferşlerini gâyetde ak mermer ile yapmışdır. Hattâ yetmiş yıla dek, gâyetde beyazlığından gözlerine kara bez örtmeyince ve siyah libâslar giymeyince, buna kimesne giremezdi. Râhiblerün siyahlar giydikleri, ol sebebdendir derler. Kemâl-i ziyâsından gece ile چراغ ihtiyâç [26a] yok idi ve gecelerde ay aydınlığında, iğneye iplik geçirilirdi derler.

Gün batdıktan sonra kimse şehirden taşra çıkamaz idi. Çıkan kimesne[y]i kaparlar idi. Sâhil-i bahrda, koyun güder bir çoban var idi. Dâyimâ bahrdan bir nesne çıkup bunun koyunun alırdı. Çoban bir gün bir yerde gizlenüp, gözleyüp dururken nâ-gâh bahrdan bir 'avret çıkageldi. Heman çoban bunun saçına yapışup berk tutdı. Ne kadar ki cedd u sa'y etdi, bu 'avret çobanın elinden kurtulamadı. Çoban bu 'avreti evine götürdi. Biri biriyle me'nûs olduklarından sonra 'avret bunlara; “gün battuğundan sonra niçün taşra çıkmazsınız” dedi. Bunlar etdiler; “çıkan kimesne[y]i kaparlar.” Pes, bu 'avret bunda bir tılsım peydâ etdi ki, andan sonra kimesne kapılmaz oldu. İskenderiyye'de tılsımâtı evvel vaz' iden budur, derler. İskenderiyye'ye Nîl'den bir halic gelir. Bu halicün iki tarafı bostânlar ile müzeyyendür. Bu halici, Filevbatra derler bir 'avret ki, âhir mülûk-ı Yûnândur, ol kazdırmıştır ve bu halic ile bahrün mâbeyni bir cezîredür. Bu cezîrenün uzunluğu nisf merhaledür ve bu cezîrenün cümlesi bağlar ve bostânlardur ve İskenderiyye'nün toprağı şûre olduğuyçün İskenderiyye'ye buğday gayri yerden gelir. Anınçün, ekin ucuzluk değildür ve İskenderiyye'nün taşdan sûri vardır ve dört kapısı vardır. Birine Bâb-ı Reşîd¹³⁷ ve birine Bâbü's-Sidre ve birine Babü'l-Bahr derler ve dördüncü kapı Cum'a gününden gayri günde açılmaz.

Tûli elli iki derece, 'arız otuz bir derecedür.

Diyâr-ı Mısriyye'de olan asâr-ı 'acibe ve eşyâ-i garîbenün biri, minâre-i

.....

¹³⁷ Bâb-ı Reşîd HE, MS: -RE

İskenderiyye'dür. Ba'zılar, bu minâre[yi] Aristatâlis'in şâkirdi Belînâs Hekîm yapmışdır, dimişlerdür ve ba'zılar mülûk-ı Rûm'un yedincisi İsfinsiyos kayser yapmışdır, dimişlerdür. Bu minâre, sırçadan köprüler üzerine ve köprüler, deniz içinde bakırdan bir yengec üzerine [26b] yapılmışdı ve yüksekliği üç yüz zirâ' idi ve bu minâre, şehrin ortasında idi ve şehir yedi kasaba idi, altısını deniz yedi ve biri kaldı ki, el'ân şehir oldur ve minâre yeri deniz içinde kalmışdır ve bu minâre niçün yapılduğında ihtilâf vardır. Ba'zılar dimişlerdür ki, İskenderiyye bir çukur yerdedür ve etrâfında aslâ dağ yoktur. Bu minârenün üzerinde gice ve gündüz ateş yakarlar idi, tâ ki, İskenderiyye'ye teveccüh iden gemiler yanılmayup, doğru geleler ve ba'zılar dimişlerdür ki, bu minârede çini ve demürden bir âyine var idi. Bu âyineye de bir aylık yolda olan gemiler görünürdi ve bu âyine bir tılsım idi ki, kuvvet-i şuâyyla denizde düşman gemilerini yakar idi ve ba'zılar dimişlerdür ki, Rûm pâdişâhı gemiler donadup, yelken açup, bilâd-ı müslimîne teveccüh itdükleri bu âyinede görünür idi. Müslümânlar dahi tedârik üzre olurlar idi. Mülûk-ı Rûm, bundan gâyetde bî-huzûrlar idi. Âkıbet, Rûm pâdişâhlarının biri, Hulefâ-i Benî Ümeyye'den Velîd b. Abdülmelik'e câsûs gönderüp, ol minârenün sülûs a'lâsında İskender'ün hazinesi vardır, deyü i'lâm etdi. Velîd dahi, minârenün yıkılmasına emr edüp, âyine koparılıp, minâre sülûsüne dek yıkılıp, tılsım bozulup aslâ nesne bulunmayacak, bildiler ki, tılsım bozulmasına hîle imiş, andan câsûsu tecessüs edüp bulunmayup nâdim oldılar.

Ve İskender, diyâr-ı şarkî temâm kendüye tâbi' kıldıkdan sonra, İskenderiyye'ye gelir iken Şehrüzor'da ve ba'zılar katında Bâbil köylerinden bir köyde, havânîk marazına mübtelâ olup ve ba'zılar katında zehir virilüp vefât edüp, meyyitini altın tabut ile İskenderiyye'ye iletüp, anda defn etmişlerdür. Bu İskender Kur'ân-ı 'azîmde zikr olunan Zülkarneyn değildir. Niçe 'ulemâ bunda galat etmişlerdür. Kur'ân-ı 'azîmde zikr olunan bundan evveldür. İbrâhîm peygamber zemânındadır. Mülûk-ı Himyer, Zül'-asb derler bu mülk-i 'azîm [27a] idi derler. Vallâhü a'lem.

Eski yurt: Sarây'dan bir günlük yerde Ukkel'den büyücek bir küçürek şehirdür.

Esnâ: Feth-i hemze ve sükûn-ı sîn-i mühmele ve nûn ve elif ile, iklim-i sâniden, Sa'îd-i A'lâ'dan, Nîl'ün garb tarafında Usvân ile Kûs mâbeyninde, Kûs'a karîb bir şehirdür ve binâ-i kıbt-ı evveldendür ve bunda hammâmlar ve çarşular ve bağlar ve bağçeler ve ekinlikler¹³⁸ vardır.

.....

¹³⁸ ekinlikler MS, HE: ekinler RE

Tûli elli altı derece otuz dakîka, ‘arızı yirmi iki derecedür.

Usvân: Zamm-ı hemze ve ba‘zılar [katında] feth-i hemze ve sükûn-ı sîn-i mühmele ve feth-i vâv ve elif ve nûn ile, iklim-i sâniiden, Nîl’ün şark tarafında, Sa‘îd-i A‘lâ’nun nihâyetinde vilâyet-i Kûs’dan bir şehirdür ve Kûs’a beş merhaleledür. Bağçeleri çokdur, ammâ buğday gayri yerden gelir.

Tûli elli iki derece, ‘arızı yirmi iki derece otuz dakîkadur.

Üsyût: Zamm-ı hemze ve sükûn-ı sîn-i mühmele ve zamm-ı müsennât-ı tahtıyye ve sükûn-ı vâv ve tâ’-i mühmele ile, ba‘zılar katında hemzesiz, iklim-i sâniiden, Sa‘îd-i A‘lâ’dan bir şehirdür. Cebelü’t-Tayr’ki cibâlde zikr olunmuşdur, Üsyût tarafındadır.

Tûli elli bir derece kırk beş dakîka, ‘arızı yirmi derece on dakîkadur.

Üşbûne: Zamm-ı hemze ve sükûn-ı şîn-ı mu‘ceme ve zamm-ı bâ’-i muvahhide ve sükûn-ı vâv ve nûn ve hâ ile, ba‘zılar katında hemze yerine lâm ile, iklim-i hâmisden, Endelüs’dan, Bahr-i Muhît’e otuz mîl yerde Bâce’nün garb tarafında bir medîne-i kadîmedür. Bunun¹³⁹ bostânları ve meyveleri vardır ve bunun şimâl tarafında bir acı göl ve garb tarafında bir¹⁴⁰ acı göl vardır ve bunun mukâbelesinde, bahr kenârında Hısnul-ma‘den derler bir yer vardır ve buna, anıñçün Hısnul-ma‘den derler ki, kaçan bahr kabardığı vaktin, bu hisâr tarafına tibr altunun döker, deniz çekildiği zemânda ol diyârın ehli altın düşürürler, tâ deniz yine¹⁴¹ kabarinca.

Üşbûne’nün tûli elli altı derece on beş dakîka, ‘arızı kırk derece kırk dakîkadur.

İşbîliye: Kesr-i elif ve sükûn-ı şîn-ı mu‘ceme ve kesr-i bâ’-i muvahhide ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve lâm-ı müsennât-ı sâniye ve hâ ile, iklim-i râbi‘den, Endelüs’ün garb-i cenûbisinde, Bahr-i Muhît’e karîb bir şehirdür. **[27b]** İşbîliye’nün ma‘nâsı, medîne-i münbasita ya‘nî döşenmiş şehir dimekdir ve bu şehir, [İşbîliye] nehrinün maşrık tarafındadır, Kurtuba memleketinün garbîsindedür. İşbîliye ile Kurtuba mâbeyni dört günlük yoldur ve bu şehir, Endelüs tahtlarındandır ve on beş kapısı vardır. İşbîliye memleketinün garbdan şarka uzunluğu, Kurtuba memleketine varınca beş merhale ve cenûbdan şimâle enlülüğü Batalyevs memleketine varınca beş merhaleledür.

¹³⁹ Bunun HE, MS:-RE

¹⁴⁰ bir HE, MS:-RE

¹⁴¹ yine HE, MS:-RE

Tûli sekiz derece elli dakîka, 'arzı otuz dört derece kırk dakikadır.

İştîhan: Kesr-i elif ve sükûn-ı şîn-ı mu'ceme ve kesr-i müsennât-ı tahtıyye ve feth-i hâ'-ı mu'ceme ve nûn ile, iklim-i hâmisden, Sogd-ı Semerkand'dan bir köydür. Ba'zılar [eydür: "Bu] bir şehirdür, köyleri vardır ve çarşuları ve kuhendezi ya'nî iç hisârı ve ırmağları vardır ve ucuzluk, gâyet a'lâ şehirdür. Küşâniye bundan beş fersahdur, dimişlerdür."

Tûli seksen üç derece otuz dakîka, 'arzı otuz dokuz derece elli dakikadır.

Üşmûm: Zamm-ı elif ve sükûn-ı şîn-ı mu'ceme ve zamm-ı mîm ve sükûn-ı vâv ve mîm ile ve ba'zılar katında mîm bedeli nûn ile, iklim-i sâlisden, diyâr-ı Mısır'da, Nîl'ün taraf-ı şarkisinde bir şehirdür ve bunda hammâmlar ve câmi'ler ve çarşular vardır.

Tûli elli dört derece, 'arzı otuz bir derece on dört dakikadır.

Üşmûn: Zamm-ı elif ve sükûn-ı şîn-ı mu'ceme ve zamm-ı mîm ve sükûn-ı vâv ve nûn ile Mısır altında, Dimyât'a karîb bir büyük şehirdür. Buna Üşmûn-ı Tînâh ve Üşmûn-ı Rümân ve Üşmûn-ı Cüreş dahi derler.

Üşmûneyn: Zamm-ı elif ve sükûn-ı şîn-ı mu'ceme ve zamm-ı mîm ve feth-i nûn ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve nûn ile, Üşmûn'ün tesniyesidür, iklim-i sâlisden, Sa'îd-i Evsatdan, Nîl'ün garb tarafında üç merhale yerde bir şehirdür. Bunda mermer direklerden ve gayriden asâr-ı kadîme ve 'azîme çokdur.

Tûli elli yedi derece yirmi dakîka, 'arzı otuz altı derecedür.

Eşîr: Feth-i hemze ve kesr-i şîn-ı mu'ceme ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve râ'-ı mühmele ile Mağrib'de Bicâye tevâbi'inden bir hisârdur.

Istahr: Kesr-i elif ve sükûn-ı sâd ve feth-i tâ'-ı mühmeleteyn ve hâ'-ı mu'ceme ve râ'-ı mühmele ile, iklim-i sâlisden, [28a] Fârs'dan bir kadîm şehirdür. Bunda ebniye-i kadîmeden asâr-ı acîbe çokdur. Hattâ bunı, cinnîler yapmışdur derler. Tedmür'de ve Ba'lebek'de dedikleri gibi, ba'zılar bunı Bahmen'ün kız karındaşı Hamânî ki, yine Bahmen'ün 'avretidür, ol yapmışdur dimişlerdür. Dîn-i mecûside kız karındaşı nikâhlanmak câiz idi. Istahr ile Şîrâz'un mâbeyni on iki fersahdur.

Tûli yetmiş sekiz derece, otuz dakîka 'arzı otuz derecedür.

Isbahân: Kesr-i elif ve sükûn-ı sâd-ı mühmele ve feth-i bâ'-ı muvahhide ve feth-i hâ ve elif ve nûn ile, ba'zılar katında bâ yerine fâ ile, iklim-i sâlisden,

bilâd-ı Cebel'den cenûb tarafında olan dağlar nihâyetinde bir şehirdür. Isfahân b. Yafes b. Nûh ile tesmiye olunmuşdur. Ba'zılar Sıbâhân'dan ta'rib olunmuşdur derler. Lugat-ı Fârisiyye'de, sıbâ deyü askere ve hân deyü ictimâa derler. Mülûk-ı Fârs'un bir mühimmleri olsa, Isfahân'dan askerlerini cem' iderler idi. Anıncün buna Sıbâhân dediler. Sonra ta'rib edüp Sıfâhân dediler. Bu şehir gâyetde ucuzluk şehirdür ve bunda kühl ma'deni vardur ve Isfahân'dan Rey'e giden kimesne, Kâşân'a, andan Kum'a uğrar.

Tûli yetmiş altı derece kırk dakîka, 'arzı otuz iki derece kırk dakîkadur.

Atrâblus: Feth-i elif ve sükûn-ı tâ ve feth-i râ'-i mühmeleteyn [ve elif] ve zamm-ı bâ'-i muvahhide ve lâm ve sîn-i mühmele ile iki şehrin ismidür. Biri Şâm'da ve biri Mağrib'dedür. Ba'zılar Şâm'dakinün isminün evvelindeki elifi ve ba'zılar Mağrib'dekinün isminün evvelindeki elifi hazf etmişlerdür, fark içün.

Şâm'da olan Trâblus, iklim-i râbi'den, sevâhil-i Hıms'dan deniz kenârında bir şehir idi. Hicret'ün altı yüz seksen sekizinde¹⁴² müslimûn feth edüp ve harâb edüp, buna bir mîl yerde bir¹⁴³ şehir bünyâd edüp, adını Trâblus koymışlardur. Bunun bostânları ve eşcârı ve şeker kamışları çokdur ve bunun ile Ba'lebek mâbeyni elli dört mîldür ve Dimeşk mâbeyni doksan mîldür.

Tûli elli dokuz derece, 'arzı otuz dört derecedür.

Mağrib'de olan Trâblus, iklim-i sâlisden, Afrîkiyye'den Kayrevân'un taraf-ı şarkisinde bahr kenârında, [28b] bir ucuzluk şehirdür, ammâ akarsuları yoktur, kuyuları vardur ve Trâblus'dan İskenderiyye'ye gelince yolda olan şehirlerde¹⁴⁴ aslâ hammâm yoktur.

Tûli otuz yedi derece yirmi dakîka, 'arzı otuz bir derece otuz dakîkadur.

Agmât: Feth-i elif ve sükûn-ı ayn-ı mu'ceme ve feth-i mîm ve elif ve mü-sennât-ı fevkıyye ile, iklim-i sâlisden, Aksâ-yı Mağrib'den, Cebel-i Deren'ün şimâl tarafında sahîh hevâlu ve çayurlu ve çimenlü ve yemişlü bir şehirdür ve Merrâkuş'ün cenûbısında ve bir mikdâr şarkisindedür ve bunun bir büyük ırmağı vardur; şehre cenûb tarafından girüp şimâl tarafından çıkar, gâh olur kış zemânında şöyle donar ki, üzerinde oğlancıklar geçerler.

•••••

¹⁴² 688 = 1289

¹⁴³ bir MS, HE:-RE

¹⁴⁴ olan şehirlerde HE, MS:-RE

Tûli on bir derece otuz dakîka, 'arzı yirmi üç derece elli dakîkadur.

Efrîtuş: Feth-i elif ve sükûn-ı fâ ve kesr-i râ'-i mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve kesr-i tâ'-i mühmele ve şîn-ı mu'ceme ile, iklim-i hâmisden, Bahr-i Rûm'da, Burkâ mukâbelesinde bir cezîre-i 'azîme-i meşhûredür¹⁴⁵. Garbdan şarka uzunluğu üç yüz elli mîldür ve devri on beş günlük yoldur ve bunda bir medîne vardır.

Tûli kırk yedi derece kırk dakîka, 'arzı kırk derece otuz dakîkadur. Bundan İskenderiyye'ye bal ve peynir gider.

Afrîkiyye: Feth-i elif ve sükûn-ı fâ ve kesr-i râ'-i mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve kesr-i kâf ve müsennât-ı [tahtıyye-i] sâniye ve hâ ile bilâd-ı Mağrib'ün üç kıt'asından,¹⁴⁶ kıt'a-i şimâliyye-i şarkıyyesinin ismidür. Ol üç kıt'anun beyânı inşaâllâhü Te'âlâ, garb zikrinde gelse gerekdür. Firengün çavuşı Afrîkiyânus ismiyle müsemmâdur.

Akçâ-kirmân: Feth-i hemze ve sükûn-ı kâf ve feth-i cîm ve elif ve feth-i kâf¹⁴⁷ ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve feth-i mîm ve elif ve nûn ile, iklim-i sâbi'den Karadeniz kenârında Sarı-kirmân'un garb tarafında on beş günlük bir düz yerde bir küçürek şehirdür. Nehr-i Torlu derler bir ırmağ vardır, Hamâ'nun Nehr-i 'Asî'si kadar vardır. Bu ırmağ Karadeniz'e Akçâ-kirmân'da dökülür. Torlu; zamm-ı tâ ve sükûn-ı râ'-i mühmeleteyn ve lâm ve vâv iledür. Akçâ-kirmân ile Sakç'nun mâbeyni on beş günlükdür.

Tûli kırk beş derece, 'arzı elli derecedür.

Akşehir: [29a] İklîm-i hâmisden Rûm'dan bostânları ve yemişleri çok ve akarsuları ve karlu dağları vardır ve karşusunda bir büyük göl vardır, balığı çıkar, 'azîm iri balık olur bir güzel şehirdür. Koniye'nün şimâli ve garbîsinde üç günlük yeredür.

Tûli kırk sekiz derece, 'arzı otuz dokuz derecedür.

Aksur: Feth-i elif ve sükûn-ı kâf ve zamm-ı sâd ve râ'-i mühmeleteyn ile, iklim-i sâni'den, Sa'îd-i A'lâ'dan, Nîl'ün şark tarafında ve Kûs'un cenûb tarafında bir merhale yerde bir küçürek şehirdür. Ekinlü ve bağçelü yerdür ve bunda toprakdan ibrikler ve gayri nesneler düzölüp, sâyir bilâda alup giderler.

.....

¹⁴⁵ meşhûredür HE, MS: meşhûre RE

¹⁴⁶ kıt'asından HE, MS: kıt'asında RE

¹⁴⁷ Bazı nüshalarda kâf harfi esre olarak harekelendiğinden Akçâ-kirmân olarak okunmuştur. Bkz. HE, vr. 36b.

Tûli elli bir derece kırk dakîka, ‘arızı yirmi dört derecedür.

Aksarây: İklîm-i hâmisden, Rûm'dan, bağçeleri, yemişleri vâfir bir şehirdür ve bundan Koniye'ye ve Kaysâriye'ye üç günlük yoldur ve bunun ortasında bir muhkem kal'a vardır ve şehrin içinde bir ırmağ vardır.

Tûli elli yedi derece, ‘arızı kırk derecedür.

İklirins: Kesr-i elif ve sükûn-ı kâf ve kesr-i lâm ve râ'-i mühmele ve sükûn-ı nûn ve sîn-i mühmele ile, Arnavud vilâyeti ile Bâsilise vilâyeti mâbeyninde bir vilâyetdür.

Ükek: Zamm-ı elif ve feth-i kâf ve kâf-ı sâniye ile, iklîm-i sâbi'den, Nehr-i İtil'ün cânib-i garbisinde bir küçürek şehirdür. Sarây ile Bulgâr'un mâbeynindedür. Bundan her birine on beşer merhaledür.

Tûli yetmiş sekiz derece on beş dakîka, ‘arızı elli derecedür.

Ellân: Feth-i hemze ve teşdîd-i lâm ve elif ve nûn ile Cebel-i Kaytak'da bir vâsi' memleketdür. Taht-gâhına Serîrül-Lân derler. Hâlâ Demür-kapı derler.

Elvâhât: Feth-i elif ve sükûn-ı lâm ve feth-i vâv ve elif-i sâniye ve feth-i hâ'-i mühmele ve müsennât-ı fevkîye ile nevâhî-i Mısır'da, beriyye tarafında bir meşhûr şehirdür. Eşcâr ve enhârî bî-şümârdur ve akarsuları çokdur ve bunun ile Sa'îd mâbeyni üç günlük yerdür. Ba'zılar, “elifsiz Vâhât, Sa'îd-i Mısır'un garbisinde üç künenün ismidür; Vâh-ı Ūlâ ve Vâh-ı Vüstâ ve Vâh-ı Kusvâ” derler. Üçünden evvelkisi ziyâde ma'mûrdur ve bunda ırmağlar ve hammâmlar ve ‘acâyibler vardır.

Amâsiyye: Feth-i hemze ve mîm ve elif ve kesr-i sîn-i mühmele ve müsennât-ı tahtîye-i meftûha ve hâ ile, iklîm-i sâdisden ve Rûm'dan bir büyük [29b] şehirdür. Sûrî ve kal'ası ve bostânları ve büyük ırmağı ve dolabları vardır ve buna medîne-i hükemâ derler ve bunda gümüş ma'deni vardır. Sinob'un şarkî ve cenûbîsindedür. İkişünün mâbeyni¹⁴⁸ altı günlükdür.

Tûli elli yedi derece otuz dakîka, ‘arızı kırk beş derecedür.

Anbâr: Feth-i hemze ve sükûn-ı nûn ve feth-i bâ'-i muvahhide ve elif ve râ'-i mühmele ile, iklîm-i sâlisden, ‘Irâk'dan, Fûrât kenârında Bağdâd'a bir merhale yerde bir şehirdür.

•••••

¹⁴⁸ mâbeyni HE, MS: mâbeyninde RE

Tûli altmış dokuz derece otuz dakîka, 'arzı otuz üç derece on beş dakîkadur ve Anbâr, nevâhî-i Belh'de bir karyenün ismidür. Ebu'l-Hasan 'Ali el-Anbârî buna mensûbdur.

Enderâb: Feth-i hemze ve sükûn-ı nûn ve feth-i dâl ve râ'-i mühmele ve elif ve bâ'-i muvahhide ile, iklim-i râbî'den, Gazne ile Belh mâbeyninde bir küçürek şehirdür. Kâbül'e kâfile bundan girür ve bunun kurbında Cebel-i Benchîr derler bir dağ vardır, anda gümüş ma'deni vardır.

Tûli doksan dört derece kırk dakîka, 'arzı otuz yedi derecedür.

Enderâbî: Yine geçen gibidür, ammâ âhirinde müsennât-ı tahtiyye ile Bahr-i Şark'da bir cezîrenün ismidür.

Endükân: Feth-i hemze ve sükûn-ı nûn ve zamm-ı dâl-ı mühmele ve feth-i kâf ve elif ve nûn ile Fergâne tevâbî'inden bir karyedür.

Andâk: Buhârâ'dan üç fersah ba'îd bir karyedür ve Merv'den iki fersah ba'îd bir karyeye dahi Andâk derler ve endek lafzından mu'arrebdür.

Endelüs: Feth-i elif ve sükûn-ı nûn ve feth-i dâl-ı mühmele ve zamm-ı lâm ve sîn-i mühmele ile, Bahr-i Rûm'un taraf-ı şimâlîsinde olan vilâyetün¹⁴⁹ ismidür ki, vilâyet-i Mağrib mukâbelesindedür. Ortalıkda Sebte Boğazı vardır. Endelüs b. Yûnân b. Yâfes¹⁵⁰ b. Nûh ile tesmiye olunmuşdur ve buna Cezîretü'l-Endelüs derler. Zîrâ, cemi' cevânibini bahr ihâta etmişdür, illâ cânib-i şimâlîsini değil ve bu Cezîre-i Endelüs, müselles şeklindedür, üç köşesi vardır; biri cenûbî ve garbîdür ki, ol mevzi'de Cezîre-i Kâdis'dür ve Sebte Boğazı'dur ve bir köşesi şarkîdür ki, Tarrakûne ile Berşelona mâbeynindedür ve ol mevzi'de Cezîre-i Minorka'dur¹⁵¹ ve bir köşesi şimâlî ve bir mikdâr garbîdür¹⁵² ve Bahr-i Muhît üzerindedür, Şentiyâku bu köşeye karîb yerdedür. Köşe-i evvelden köşe-i sâniye varınca, Endelüs'ün sâhil-i [30a] cenûbî[si]dür, Bahr-i Zükâk üzerinde mümtedd olmuşdur ve köşe-i sâniyeden köşe-i sâlise varınca Endelüs'ün hadd-i şimâlîsidür, Endelüs ile Büyükyer mâbeynini fasl iden dağ berâber çekilmişdür ve köşe-i sâlisden köşe-i evvele varınca Endelüs sâhil-i garbîdür, Bahr-i Muhît üzerinden mümtedd olup, Endelüs'de, âhû ve humâr ve haşâ (حشا) çokdur, ammâ arslan yokdur ve bunda gûnâ-gûn mermer kesilür.

¹⁴⁹ vilâyetün HE, MS: vilâyet RE

¹⁵⁰ b. Yâfes HE, MS: RE

¹⁵¹ Arapça nüshalardan Hafid Efendi 207'de Mayorka, diğer Arapça nüshalarda da Minorka şeklinde yer almaktadır.

¹⁵² garbîdür MS, HE: karîbdür RE

Esnâmâ: Feth-i elif ve sükûn-ı nûn ve kesr-i sâd-ı mühmele ve nûn-ı sâniye ve elif ile, iklim-i sâlisden Sa'îd-i Evsat'dan, Nil'ün taraf-ı şarkisinde ol bir tarafda olan Üşmûneyn mukâbelesinde, bir medîne-i kadîmedür ki, medîne-i Sahrâ dinilmek ile meşhûrdur. Fir'avn, sâhirleri bundan getürtmışdür ve bunda asâr-ı 'azîme bî-nihâyedür ve ucuzlukdur ve meyveleri vâfirdür.

Tûli elli üç derece, 'arız yirmi üç derecedür.

Antâkiyye: Feth-i elif ve sükûn-ı nûn ve feth-i tâ'-i mühmele ve kesr-i kâf ve müsennât-ı tahtıyye-i müşeddede ve hâ ile, iklim-i râbi'den, Şâm'dan bir mu'azzam şehirdür. İskender'den sonra gelen mülûkden Melik Antiyahos binâ etmişdür ve bunun taşdan bir 'azîm sûrı vardır ki, içinde beş dağ vardır. Sûrın devri, on iki mîldür ve kal'ası vardır ve Habîb'ün-Neccâr'un kabri bundadır. Nehr-i 'Âsî ile Nehr-i Esved mecmû'ı, bunun ardından geçer ve bunun vâfir bostânı vardır. Evlerinde ve sokaklarında ve câmi'lerinde akarsular vardır.

Tûli altmış bir derece otuz beş dakîka, 'arız otuz dört derece on dakîkadur.

Antâliyyâ: Feth-i hemze ve sükûn-ı nûn ve feth-i tâ'-i mühmele ve elif ve kesr-i lâm ve müsennât-ı tahtıyye ve elif ile, iklim-i râbi'den ve [R]ûm'dan, karadan Akdeniz'e girmüş bir dilûn üzerindedür, bir küçürek şehirdür. Taşdan muhkem sûrı vardır ve iki kapısı vardır; biri bahra ve biri berredür ve bu şehir Koniye'nün garb tarafındadır. Mâbeyni on günlük yoldur ve ortalıkda Hamîd-ili dağlarıdır ve Antâliyyâ'nun sûrları ve bostânları çokdur ve bir küçürek nehri vardır. Evlerinde ve sokaklarında ve bostânlarında akarsular vardır ve turunc ve narenc ve etrec ya'ni ağaç kavımı bunda bî-nihâyedür.

[30b] Tûli elli iki derece otuz dakîka, 'arız kırk derece otuz dakîkadur.

Antartûs: Feth-i hemze ve sükûn-ı nûn ve feth-i tâ'-i mühmele ve sükûn-ı râ' ve zamm-ı tâ'-i sâniye ve sükûn-ı vâv ve sîn-i mühmele ile Bahr-i Rûm kenârında, bir kal'adur. Hıms'un derbendidür. Müslümânlar bunu feth edüp, sûrlarını harâb etmişlerdür. Bunda Hazret-i 'Osmân'un mushafı var idi.

Tûli altmış derece, 'arız otuz yedi derece on dakîkadur.

Ankîra: Ya'ni Engûriye. Feth-i hemze ve sükûn-ı nûn ve zamm-ı kâf ve sükûn-ı vâv ve kesr-i râ'-i mühmele ve müsennât-ı tahtıyye ve hâ ile, iklim-i hâmisden, Rûm'dan bir şehirdür. Bir yüksek depe üzerinde kal'ası vardır, dağlar ortasındadır ve bunda bostânlar yokdur ve suları kuyulardandır. Koniye'nün şimâl¹⁵³

.....

¹⁵³ ve bunda ... şimâl MS, HE:-RE

ve şark tarafındadır, mâbeyni beş günlük yoldur ve Akşehir'ün şarkisinde, mâbeyni dört günlüktür. Kastamoniye'nün garbî ve cenûbisindedir, mâbeyni beş günlüktür.

Tûli elli dört derece, 'arız kırk derecedir.

İngiltere: Kesr-i hemze ve sükûn-ı nûn ve kesr-i kâf ve sükûn-ı lâm ve feth-i tâ'-i mühmele ve ba'zılar katında tâ yerine müsennât-ı fevkîyye ve feth-i râ'-i mühmele ve hâ ile Bahr-i Muhît-i Mağribî'den, Endelüs'ün garbî ve şimâlî tarafına giden kıt'asında, bir 'azîm cezîredir. Cenûbdan şimâle uzunluğu bir mikdâr inhirâf ile dört yüz otuz mîldür. Bu cezîrede bir şehir vardır, adına Undrus derler, bunun tahtgâhıdır ve bunun sahibine Engtâr (انگتار) derler ve bu cezîrede altın ve gümüş ve bakır ma'denleri vardır ve gâyet sovuksalardan bunda üzüm yoktur. Bunun ehli, Frenk vilâyetine altın getirüp hamra değîşürler.

Ennerî: Feth-i hemze ve nûn-ı müşeddede ve kesr-i râ'-i mühmele ve müsennât-ı tahtîyye ile, iklim-i sâlisden, Sind'den, Nehr-i Mîhrân'un taraf-ı garbîsinde bir şehirdir.

Tûli doksan beş derece, 'arız yirmi yedi derece yirmi dakikadır.

Evâl: Feth-i hemze ve vâv ve elif ve lâm ile, iklim-i sâni'den, Bahr-i Fârs'dan bir günlük bahr içinde bir cezîredir. Uzunluğu iki günlük yoldur ve bunda üç yüzden ziyâde köyler vardır ve bunda bağlar, bağçeler ve sahrâlar ve otlaklar vardır. Ekinleri, issî ırmağlar üzerine [31a] dır.

Tûli yetmiş altı derece, 'arız yirmi iki derecedir.

Evcân: Hemze ve vâv ve cîm ve elif ve nûn ile, iklim-i râbî'den, Azerbeycân'dan bir küçürek şehirdir ve bunun ırmağları ve çarşuları vardır, ammâ eşcârî kalîldir. Güzelce ve ucuzluk şehirdir.

Tûli yetmiş bir derece, 'arız otuz yedi derece on beş dakikadır.

Evcele: Feth-i hemze ve sükûn-ı vâv ve feth-i cîm ve lâm ve hâ ile bilâd-ı Mağrib ile Elvâhât mâbeyninde bir küçürek şehirdir. Bunda sâkin olan tâife gâyetde ehl-i ticâretdür ve bundan Sûdân vilâyetine girilir.

Evdegast: Feth-i hemze ve sükûn-ı vâv ve feth-i dâl-ı mühmele ve feth-i gayn-ı mu'ceme ve sükûn-ı sîn-i mühmele ve müsennât-ı fevkîyye ile, iklim-i sâni'den, Sûdân-ı Mağrib beriyyesinde bir şehirdir. Bunda sâkin olanlar, Berber tâifesindendir ve riyâset, Sanhâce derler bir tâifenündür.

Tûli on beş derece, ‘arız yirmi altı derecedür ve bu şehrin taraf-ı garbîsinde Sicilmâse derler bir şehir vardır. Sicilmâse ile Gâne mâbeyninde bir uzun ve enlû sahrâ vardır. Ana Sahrâ-yı Nesr derler. Misafirler, bu sahrâda susuzlukdan gâyetde zahmet çekerler, gâh olur cenûb yeli esüp, karyelerinde gayy suları kalmayup, karyeleri kurı kalur, gâyetde muztarr olduklarından develerini boğazlayup karnında olan suyu çıkarup içerler. Lamta derler geyige benzer bir hayvan vardır, ekser ana binerler, susuzluğa ziyâde sabr etdüğüçün.

Evîne: İşbiliye tevabi’inden, Nehr-i İşbiliye’nün şimâl tarafında bir güzel şehirdür.

Ahvâz: Feth-i hemze ve sükûn-ı hâ ve feth-i vâv ve elif ve zâ’-i mu’ceme ile, iklim-i sâlisden, Hûzistân’dan bir nâhiyenün ismidür. Ahvâz ibn-i Sâm b. Nûh ile tesmiye olunmuşdur ve bunda bir şehir vardır, Sûku’l-Ahvâz derler, ekser yeri harâb olmuşdur. Bundan İsfahân’a seksen fersahdur.

Tûli yetmiş beş derece, ‘arız otuz iki derecedür.

İsniye: Hemze ve müsennât-ı tahtiyye ve sâ’-i müsellese ve nûn ve müsennât-ı sâniye ve hâ ile, iklim-i râbi’den, halic-i Kostantîniyye’nün garbî ve şimâlisinde, bahr kurbında bir şehirdür. Bu şehir, hükemâ-i Yûnân’un şehridür. İlimleri ve hikmetleri [31b] bunda mahfûzdur ve bunda bahr kenârında Nasârâ’nun mecmû’ı vardır.

Tûli kırk iki derece, ‘arız kırk üç derecedür.

Îrân-şehr: Kesr-i hemze ve sükûn-ı müsennât-ı tahtiyye ve feth-i râ’-i mühmele ve elif ve nûn ile ve feth-i şîn-ı mu’ceme ve sükûn-ı hâ ve râ’-i mühmele ile bilâd-ı ‘Irâk ve Fârs ve bilâd-ı Cebel ve Horâsân’un cümlesinün ismidür. İrec b. Ferîdûn ismi ile tesmiye olunmuşdur. Bunun tahkîki budur ki, Ferîdûn’un üç oğlu var idi. Birine Selm ve birine Tûr ve birine İrec derler idi. Ferîdûn, ma’mûre-i ‘arız bunların mâbeynlerinde kısmet edüp Selm’e bilâd-ı Rûm’ı ve bilâd-ı Mağrib’i virdi. Tûr’a bilâd-ı Türk ve bilâd-ı Sîn [ve] bilâd-ı Hind’i virdi. İrec’e Îrân şehrini virdi. Îrân ba’d-e’t-terhîm İrec’ün cem’idür. Tûrân Türk[’ün] cem’idür. Lakin birisi her birisinin neslinden olan tâifenün ‘âlemi olmuşlardır. Sonra bilâd-ı mezkûrenün ‘âlemleri olmuşdur¹⁵⁴.

Îlâk: Kesr-i hemze ve sükûn-ı müsennât-ı tahtiyye ve lâm ve elif ve kâf ile,

.....

¹⁵⁴ Îrân-şehr HE:-RE, MS

iklîm-i hâmisden, iklîm-i Şâş'a muttasıl bir iklîmün ismidür. Bunun kasabasına Tinket derler. Bu şehir bir şehirdür [ki] sûrî vardır ve birkaç kapuları ve suları ve bostânları vardır ve bir nehri vardır; Nehr-i Îlâk derler ve bunda Sâbelağ derler bir dağ vardır, bu dağdan Vâdî-i Şâş'a varınca bir divar çekilmişdür, bilâd-ı Îlâk'a Türk girmesün deyü.

Tûli seksen dokuz derece on dakika, 'arzı kırk üç derece yirmi dakikadır. Îlâk, nevâhî-i Neysâbûr'da bir şehrin ve nevâhî-i Buhârâ'da bir şehrin ve mecmû'-ı bilâd-ı Şâş'un ismidür

Eyle: Feth-i hemze ve müsennât-ı tahtıyye ve lâm ve hâ ile, iklîm-i sâlisden, Cezîre-i 'Arab'da, sâhil-i Bahr-i Kulzüm'de bir küçürek şehirdür. Ammâ el'ân heman bir burc kalmışdur. Bunun bahr içinde bir kal'ası var idi, ibtâl olunmuşdur ve bu şol yehûdiler şehridür ki, Allâhü Te'âlâ anları meymûn ve hınzır eylemişdür.

Tûli elli yedi derece, 'arzı yirmi dokuz derecedür.

İliya: Kesr-i hemze ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve kesr-i lâm ve [feth-i müsennât-ı tahtıyye] ve elif-i memdûde veyâhud maksûre ile ve İliya; bir müsennât-ı tahtıyye ve kasr ile Beytü'l-makdis'ün ismidür.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

www.tuba.gov.tr

FASLU'L-BÂ

Bâb: İklîm-i râbî'den, Cünd-i Kınnesrîn'den bir küçürek şehirdür.

Tûli altmış iki derece on beş dakîka, 'arzı otuz altı derece kırk dakîkadur.

Bâbü'l-Ebvâb: İklîm-i hâmisden, Hazez'den, ba'zılar katında Errân'dan, Şîrvân derbendinde bir küçürek şehirdür ve buna el'ân Demür-kapu derler. Şimâl-i Tatarî ki, ana Beyt-i Bereke derler ve cenûb-i Tatarî ki, ana Beyt-i Hülâgû derler, ikisinün mâbeyninde sınırdur ve memleket-i Fürs ile memleket-i Hazez mâbeyninde dahi sınırdur. Zîrâ memleket-i Hazez garben ve cenûben mümtedd olup, Bâbü'l-Ebvâb'a muntelhî olur. Hattâ bahr ile Cebel-i Kaytak mâbeyni, iki mîl mikdârı kalur ve şehir, Cürcân'un ve Deylem'ün ve Taberistân'un ve Hazez'ün ve Serîrû'l-Lân'un iskelesidür.

Tûli yetmiş beş derece, 'arzı kırk sekiz derecedür [32a] ve Mâverâünnehr'de Termiz'e üç günlük yerde bir şehir vardır, ana dahi Demür-kapu derler. Tûli doksan bir derece, 'arzı yirmi sekiz derece otuz dakîkadur ve Buhârâ ile Termiz mâbeyninde Buhârâ'ya sekiz merhale yerde bir şehir vardır, ana dahi Demür-kapu derler.

Bâb-ı Sekenderûne: Bâb ma'lûmdur. Sekenderûne; feth-i sîn-i mühmele ve feth-i kâf ve sükûn-ı nûn ve feth-i dâl ve zamm-ı râ'-i mühmeleteyn ve sükûn-ı vâv ve feth-i nûn ve hâ ile, iklîm-i râbî'den, Cünd-i Kınnesrîn'den, Bahr-i Rûm sâhilinden Antâkiyye'ye karîb bir şehirdür ve Vâsık Billâh'un hilâfeti zemânında, İbn-i Ebî Davûd el-Eyâdî binâ etmişdür. Bizim zemânımızda bu mezvî'a derbend-i bilâd-ı Sîs derler. Bugrâs'a on iki mîl yerdedür.

Tûli altmış derece, 'arzı otuz altı derecedür.

Bâbil: Feth-i bâ-i muvahhide ve elif ve [bâ-i] muvahhide-i sâniye ve lâm ile, iklim-i sâlisden, 'Irâk'da bir şehirdür. 'Irâk'da bundan akdem bir şehir dahi yoktur. Anınçün, iklim-i 'Irâk buna nisbet olunup, iklim-i Bâbil derler. İbrâhîm peygamberi -a.m.- Nemrûdu'l-laîn ateşe bu şehirde atmışdır ve bunu Dahhâk binâ etmişdür, derler. Ammâ el'ân harâbdur. Yerinde bir karye-i sağîre vardır.

Tûli yetmiş derece, 'arzı otuz iki derecedür.

Tebelbül-i lugât, ya'ni dillerün ihtilâfı bunda olduğuyçün, buna Bâbil dinilmişdür. Tebelbül-i lugâtun sebebi bu olmuşdur ki, tûfandan sonra hâdis olan evlâd-ı Nûh, tekrar bir tûfan dahi vâkî' ola deyü havf edüp, re'yleri buna müncerr oldu ki, bu şehir yerine bir köşk binâ ideler ki, başı sakf-ı semâya irişe. Pes, bu köşkün binâsına şurû' edüp, bu köşk içün yetmiş iki burc edüp, her burca evlerinde birer âdem ta'yîn etdiler ki, mu'temed olup binâları işledeler. Hak Celle ve 'Alâ dahi bunlara intikâm edüp, dillerini biri birine muhâlîf eyleyüp biri birinün sözlerini anlayamadılar, ammâ içlerinden 'Âber bunlara muvâfakat itmeyüp, Allâhu Te'âlâ'ya [32b] itâ'atde sâbit olduğuyçün, lisân-ı mütegayyer olmayup, evvelki lisânı ki, lisân-ı İbrânî'dür anun üzerine bakî kaldı. Bu lisâna lisân-ı İbrânî dinildiği, Âber'e mensûb olduğuyçündür ve Hak Te'âlâ bir kavî rûzgâr gönderüp, bu köşki yıkup, bunlar müteferrik oldılar. Sâm oğlanları 'Irâk ve Fârs ve Hind tarafına ve Hâm oğlanları Mısır ve Mağrib tarafına ve Yâfes oğlanları Bahr-i Hazez ve Çin tarafına gitdiler. Dillere ihtilâf geldiği zemânda, evlâd-ı Nûh yetmiş iki bölük oldu.

Bâce: Feth-i bâ'-i muvahhide ve elif ve tahfif-i cîm ve hâ ile, iklim-i sâlisden, Afrîkıyye'den bahrdan bir günlük bir düz yerde bir mu'azzam şehirdür ve bunda binâlar ve bir mikdâr bostânlar vardır.

Tûli yirmi dokuz derece, 'arzı otuz derecedür. Feyyûm'un taraf-ı şarkisinde at seğırdimi yerde, bir karyeye dahi Bâce derler ve Endelüs'ün garb-i şimâlisinde, Uşbûne'nün şark tarafında bir nâhiyeye dahi Bâce derler. Gâyet güzel memleketdür. Suymun, sahtiyân dibâgat itmekde gâyetde hâssası vardır derler.

Bâderâyâ: Feth-i bâ'-i muvahhide ve elif ve feth-i dâl ve râ'-i mühmeteyn ve elif ve müsennât-ı tahtıyye ve elif ile Evsat tevâbi'inden bir karyedür.

Bâdis: Feth-i bâ'-i muvahhide ve elif ve kesr-i dâl-ı mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve sîn-i mühmele ile Mağrib'de, Berrü'l-'Adve şehirlerinden Sebte'nün şark-i cenûb tarafında bir şehirdür.

Tûli on derece otuz dakîka, 'arzı yirmi dört derecedür.

Bâzegîs: Feth-i bâ'-i muvahhide ve elif ve feth-i zâl ve kesr-i gayn-ı mu'ceme-teyn ve müsennât-ı tahtiyye ve sîn-i mühmele ile, iklim-i râbi'den, Horâsân'dan, nevâhî-i Herât'da bir niçe küçürek şehirler ve niçe köyler ve mezra'alardur. Fârsîce, bâd-ı hayr dimekdür. Ta'rîb olunup Bâzegîs dinilmişdür, ol mevzi'de rûzgâr çok olduğiyçün.

Tûli seksen dört derece, 'arzi otuz beş derecedür.

Bârisket: Feth-i bâ'-i muvahhide ve kesr-i râ' ve sükûn-ı sîn-i mühmeleteyn ve feth-i kâf ve sâ'-i müsellese ile bilâd-ı Şâş'da, Mâverâünnehr şehirlerinden bir şehirdür.

Bârisî: Bâ'-i muvahhide ve elif [33a] ve râ'-i ve sîn-i mühmeleteyn ve müsennât-ı tahtiyye ve ba'zılar katında bir bâ' ve bir elif dahi ziyâdesiyle ki, Bâbârisî olur, iklim-i sâni'den, Hind'de bir şehirdür. Ehl-i Hind katında bu şehir, gâyetde mu'azzamdur. İlimler bunda tahsîl olup okunur.

Tûli yüz altı derece otuz dakika, 'arzi yirmi dört derece sekiz dakikadur.

Bârî: Bâ'-i muvahhide ve elif ve râ'-i mühmele ve müsennât-ı tahtiyye ile, iklim-i sâni'den, Hind'den, şark-i Geng'de bir şehirdür. Ol tarafda ki memleketün kürsîsidür.

Tûli yüz beş derece elli dakika, 'arzi yirmi altı derece otuz dakikadur.

Bârîn: Feth-i bâ'-i muvahhide ve elif ve kesr-i râ'-i mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtiyye ve nûn ile, iklim-i râbi'den, Hamâ'nun garb-i cenûbîsinde bir merhale yerde bir küçürek şehirdür.

Tûli altmış bir derece, 'arzi otuz beş derecedür ve bunda Refeniyye derler bir 'imâret-i kadîme eseri vardur; feth-i râ'-i mühmele ve fâ ve kesr-i nûn ve müsennât-ı tahtiyye ve hâ ile, bunun gâyet a'lâ inciri olur, tîn-i refnî derler. Bunun tûli altmış derece elli dakika, 'arzi dört derece ve kırk dakikadur.

Bâsrûr: Bâ'-i muvahhide ve elif ve feth-i sîn-i mühmele ve iki râ'-i mühmele-nün mâbeyninde vâv ile Hind'de bir küçürek şehirdür.

Bâsilîse: Feth-i bâ'-i muvahhide ve elif¹⁵⁵ kesr-i sîn-i mühmele ve lâm ve müsennât-ı tahtiyye ve sîn-i mühmele-i sâniye ve hâ ile Bahr-i Rûm sâhilinde, Benâdîka Boğazı'nun ağzında ve şark tarafında bir memleketdür. Bu boğazın ağzında garb tarafında Pulya memleketidür. Memleket-i Bâsilise, memleket-i

.....

¹⁵⁵ elif HE, MS: sükûn RE

Pulya mukâbelesindedür. Benâdîka Boğazı, bu iki memleketün mâbeyninden çıkar. Bâsilîse, bir 'avretün adıdır ki, evvel zemânda ol memleketün pâdişâhı idi. Bâsilîse şehri yanında, Benâdîka Boğazı'nun ağzında, karadan bahr içine garb tarafına bir gâyet yüksek dağ girmiştir ve buncelayın bir yüksek dağ dahi, boğazun garb tarafında vardır.

Bâsyân: Bâ'-i muvahhide ve elif ve sîn-i mühmele ve müsennât-ı tahtıyye ve elif-i sâniye ve nûn ile, iklim-i sâlisden, Hûzistân'dan bir şehirdür ki, ortasında ırmağ geçer. Bundan Hısn-ı Mehdi'ye ve Devrak'a ikişer merhale yerdür. İkisine [33b] dahi Nehr-i Tüster içinden gidilür.

Tûli yetmiş dört derece on beş dakikadır ve 'arız otuz derece otuz dakikadır.

Bâfd: Feth-i bâ'-i muvahhide ve elif ve sükûn-ı fâ ve dâl-ı mühmele ile, iklim-i sâlisden, Kirmân'dan bir gâyet ıssı şehirdür.

Tûli seksen iki derece, 'arız yirmi dokuz derecedür.

Bâkûy: Feth-i bâ'-i muvahhide ve elif ve zamm-ı kâf ve vâv ve müsennât-ı tahtıyye ile Şirvân derbendinden bir şehirdür.

Tûli yetmiş dört derece, 'arız otuz dokuz derece otuz dakikadır.

Bâlis: Feth-i bâ'-i muvahhide ve elif ve lâm-ı meksûre ve sîn-i mühmele ile, iklim-i râbi'den, Cünd-i Kinnesrîn'den, Fûrât'un taraf-ı garbisinde bir küçürek şehirdür. Bilâd-ı Şâm'un serhaddidür ve ehl-i Şâm'un iskelesidür. Rakka bunun şark tarafındadır.

Tûli altmış iki derece, 'arız otuz altı derecedür.

Bâmiyân: Feth-i bâ'-i muvahhide ve elif ve mîm-i meksûre ve müsennât-ı tahtıyye ve elif ve nûn ile, iklim-i râbi'den, Zâbülistân'dan Belh ile Gazne mâbeyninde bir şehirdür. Bundan Belh'e on merhale ve Gazne'ye kırk fersahdur ve bunun yanında bir 'azîm ırmağ akup Garşistân'a varur ve Bâmiyân, dağ üzerinde olduğuyçün bostânları yokdur. Buna yemişler gayri yerden gelir. Enhâr-ı Ceyhûn'un ba'zısı, bunun dağlarından iner. Kâbül ve Ferâven ve Gazne ve Benchîr, bunun tevâbi'indendir.

Tûli doksan beş derece, 'arız otuz dört derecedür.

Bânyâs: Bâ'-i muvahhide ve elif ve nûn ve müsennât-ı tahtıyye ve elif ve sîn-i mühmele ile, iklim-i sâlisden,¹⁵⁶ Dimeşk'un garbî ve cenûbisinde bir buçuk

.....

¹⁵⁶ iklim-i sâlisden HE, MS:-RE

merhale yerde, Cebel-i Selc eteğinde bir küçürek şehirdür ve bunun kal'ası vardır, adına Subeybe derler; zamm-ı sâd-ı mühmele ve feth-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve bâ'-i muvahhide-i sâniye ve hâ ile. Cebel-i Selc, Banyâs üzerine havâle bir dağdır. Yazda ve kışda bu dağın başında kar eksik değildir. Bu dağda bir kasaba vardır. Bu kasabadan Vâdî-i Ken'ân'da olan, Keferlâ denilen kasabaya varınca on sekiz mîldür. Keferlâ'dan Yûsuf kuyusına varınca on iki mîldür. Banyâs'un eşcârı [34a] ve enhârı bî-şümârdur.

Tûli elli dokuz derece yirmi dakîka, 'arzı otuz sekiz derece dür.

Butm:¹⁵⁷ Zamm-ı bâ'-i muvahhide ve ba'zılar katında feth ile ve tâ'-i müsennât-ı fevkiyye ve mîm ile Mâverâünnehr'de bir küredür ve bunda gâyetde yüksek dağlar vardır. Bu dağların ba'zısında nûşâdur ma'deni vardır. Bunun aslı budur ki, ol dağda bir mağara vardır. Ol mağaranun kapusını pencerelerini muhkem berkdürler, dahi bu mağaranun içinde bir buhar peydâ olur ki, gice ile nâra ve gündüzün duhâna benzer. Pes, bu buhar, bu mağarada şol kadar müctemi' olur ki, keçe gibi olup nûşâdur olur. Şiddet-i harâretten ol mağaraya kimse giremez. İllâ yâş keçeler giyüp, sür'at ile girüp sür'at ile çıkarlar.

Bicâye: Kesr-i bâ'-i muvahhide ve feth-i cîm ve elif ve müsennât-ı tahtıyye ve hâ ile, iklim-i râbî'den, Garb-ı Evsat'ta bir şehirdür ve bunun bir nehri vardır. Kenârında bostânlar vardır ve bunun mukâbelesinde Endelüs'de bir şehir vardır. Turtûşe derler. Bunun ile Turtûşe mâbeyninde deniz, üç günlük mikdârdur.

Bicâye'nün tûli yirmi iki derece, 'arzı otuz dört derecedür.

Bahreyn: Feth-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı hâ' ve feth-i râ'-i mühmeleteyn ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve nûn ile ki, bahrün tesniyesidür, Bahr-i Fârs kenârında, Basra ile 'Umân mâbeyninde bir nâhiyenün ismidür. Bu nâhiyeye, bir cânibde Bahr-i Fârs ve bir cânibde Ahsâ katındaki göl olduğuçün, Bahreyn dinilmişdür ve bunda incü çıkar. Bunun incüsü gâyet a'lâdur ve her kim ki, Bahreyn'de sâkin ola, talkı büyüyüp karnı şişe[r].

Buhârâ: Zamm-ı bâ'-i muvahhide ve feth-i hâ'-i mu'ceme ve elif ve feth-i râ'-i mühmele ve elif ile, iklim-i hâmisden, kavâid-i Mâverâünnehr'den bir büyük şehirdür. Bunun köyleri ve mezra'aları ve bostânları, cümlesi bir sûr içindedür ve bu sûrun îni ve uzunı on ikişer fersahdur ve bu sûrun içinde bir sûr dahi

.....

¹⁵⁷ Butm MS, HE: Bukm RE

vardur, îni ve uzunı birer fersahdur. Ol diyârun ehlinde köylerden ma'mûr idici, Buhârâ halkı gibi bir tâife dahi yokdur. [34b] Hattâ ol büyük sûrun içinde, aslâ bir harâb yer yokdur, derler ve Buhârâ bir düz yerdedür, Sogd-ı Semerkand'a muttasıldur ve Buhârâ, mecma'-ı fukehâ ve menba'-ı füzelâ olmakdan hâlî olmamışdur. Sâhibu's-Sahîh, kıdvetu'l-meşâyih, Muhammed b. İsmâil el-Buhârî aleyhi'r-rahmetü'l-Bârî, bundandur. Ehl-i ilme, ehl-i Buhârâ gibi hürmet ve garret ider bir ümmet dahi yokdur.

Tûli seksen yedi derece otuz dakika, 'arzı otuz dokuz derece otuz dakikadur.

Budahkes: Zamm-ı bâ'-i muvahhide ve feth-i¹⁵⁸ dâl-ı mühmele ile ve sükûn-ı hâ'-i mu'ceme ve feth-i kâf ve sâ-i müsellese ile Mâverâünnehr'de, bilâd-ı Şâş'dan bir şehirdür.

>Budûn: Nefs-i Budûn, Tunâ kenârında surî vesî', binası menî', kalil-i asmân irtifâ' ve burûc-ı süreyya ictimâ'la bir hisâr-ı şehir-i istivâ mukâbelesinde, Peşti (?) demekle ma'rûf ve meşhûr şehir-i kadîm ve sevâd-ı 'azîm, âb-ı rû-yı küffâr-ı şekâvet asâr idi. Engürûs kralı Lavos zabtında idi. Sene isneyn ve selâsîn ve tis'amiede¹⁵⁹, Sultân Süleymân merhûm feth eyledi.

Yazdı târihin amun

Feth-i kral ve hem Budûn

Tekrâr Nemse, Budûn'ı alup 'âsî olup, sitte ve selâsîn ve tis'amie Muharrem'i-nün dördüncü Ceharşenbe'sinde¹⁶⁰ günü, merhûm ve merkûm feth eylemişdür. Minh. |

Bidlîs: Kesr-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı dâl-ı mühmele ve kesr-i lâm ve müsennât-ı tahtiyye ve sîn-i mühmele ile, iklim-i râbî'den, İrmîniyye'den, Mey-yâfârikîn ile Hilât mâbeyninde bir küçürek şehirdür ve sûrı vardur, ammâ sûrı nısfına varınca harâbdur ve cemî' cevânibinden dağlar ihâta etmişdür ve kışı berkdür ve şehrin ortasından sular geçer ve ucuzluk yerdür.

Tûli altmış beş derece otuz dakika 'arzı otuz sekiz derece kırk beş dakikadur.

Bedahşân: Feth-i bâ'-i muvahhide ve dâl ve sükûn-ı hâ ve feth-i şîn-ı mu'cemât ve elif ve nûn ile, iklim-i râbî'den, Tohâristân üstünde müstakillen bir iklimün

¹⁵⁸ feth-i HE, MS: sükûn-ı RE

¹⁵⁹ 932 = 1526

¹⁶⁰ 4 Muharrem Çarşamba = 8 Eylül 1529

ve bir şehrin ismidür ve bunda lâciverd ve billûr ma'deni vardır ve bunda bir hısn-ı 'acîb vardır, Ca'fer b. Mansûr'un kızı Zübeyde Hatûn binâ etmiştir.

Ve bunun tûli doksan beş derece yirmi dakîka, 'arzı otuz beş derecedür.

Berberâ: Feth-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve feth-i bâ'-i muvahhide ve râ'-i mühmele ve elif-i maksûre ile, iklim-i evvelde, hâric-i cenûb tarafında bir şehirdür, bilâd-ı Habeşe'nün kâ'idisidir. Bunun ekser ehli İslâm'a gelmişlerdir. Anınçün, bu yerün halkından, bilâd-ı İslâm'da kul yoktur.

Tûli elli beş derece kırk dakîka, 'arzı cenûb cânibine on iki derecedür.

Müverrihîn böyle beyân eylemiştir ki, Berberâ, aslında Ken'ân b. Mârî' b. Hâm b. Nûh oğlanlarından bir tâifenün ismidür ve bunlar bir niçe kabiledür; [35a] birine Sinhâce ve birine Kinâme ve birine Zinâte ve birine Misâmde ve birine Himtâte ve birine Beravete derler. Dillerinün aslı birdür, ammâ fûru'da ihtilâfları vardır. Hattâ bir kabîle bir kabîlenün dilini tercemânsız anlayamazlar ve bunların ba'zısı Habeş vilâyetinde ve ba'zısı Mağrib vilâyetinde sâkinler olup, tâ Muhît-i Mağribiye'ye varınca.

Bürhavâr: Zamm-ı bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve feth-i hâ'-i mu'ceme ve vâv ve elif ve râ'-i mühmele ile nevâhî-i Isfahân'dan, bir nâhiyenün ismidür. Niçe kurâyı müştemildür.

Bürdâl: Zamm-ı bâ'-i muvahhide¹⁶¹ ve sükûn-ı râ' ve feth-i dâl-ı mühmele ve elif lâm ile, iklim-i sâdisden, Berşelona'nün şimâl tarafında bilâd-ı Frenc'den bir şehirdür ve bu bir tatlı gölün şark tarafındadır ve ol göle Talve derler. Bir nehir akup, andan ol gölden çıkup bahra dökülür ve bu şehrin keskin kılıçları meşhûrdur.

Tûli yirmi beş derece, 'arzı elli dört derecedür.

Ber[de]sîr: Feth-i bâ-i muvahhide ve sükûn-ı râ' ve feth-i dâl ve kesr-i sîn-i mühmele¹⁶² ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve râ'-i mühmele ile, iklim-i sâlisden bilâd-ı Kirmân'dan bir şehirdür. Sîrcân ile bunun mâbeyni iki merhaledür.

Tûli seksen iki derece otuz dakîka, 'arzı otuz derecedür.

Berde'a: Feth-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı râ' ve feth-i dâl ve ayn-ı mühmelât ile ve hâ ile, iklim-i hâmisden, aksâ-yı Azerbeycân'dan, ba'zılar katında

.....

¹⁶¹ -i muvahhide HE, MS:-RE

¹⁶² ve sükûn-ı râ ... sîn-i mühmele HE, MS:-RE

Errân'dan Nehr-i Kürr'e karîb bir düz yerde bir şehirdür. Berde'a b. Yâfes b. Nûh ile tesmiye olunmuşdur ve bunun katırı sâyir bilâdun katırlarından fâikdür ve bunun suları ve bostânları çokdur ve ekser yerleri harâb olmuşdur.

Tûli altmış sekiz derece, 'arızı kırk sekiz derecedür.

Berdîc: Feth-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı râ' ve kesr-i dâl-ı mühmeleteyn ve müsennât-ı tahtıyye ve cîm ile bilâd-ı Azerbeycân'un aksâsında bir şehirdür ve bunun ile Berde'a mâbeyni on dört fersah yerdür.

Berzend: Feth-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı râ'-i mühmele¹⁶³ ve feth-i zâ'-i mu'ceme ve nûn ve dâl-ı mühmele ile, iklim-i râbî'de, Azerbeycân'dan bir küçürek şehirdür ve bundan Versân'e on beş fersah yerdür.

Tûli yetmiş üç derece, 'arızı otuz üç derecedür. [35b]

Burzeýe: Zamm-ı bâ-i muvahhide ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve feth-i zâ'-i mu'ceme ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve hâ ile, iklim-i râbî'den Cünd-i Kınnesrîn'den Hayt dinilmek ile ma'rûf olan dağın eteğinde şark tarafında bir kal'a-i müstatîle-i menî'adür ve Efâmiyye'nun şimâl ve garb tarafında bir merhale yerde ve Şugr ve Bekâs'un cenûb tarafında bir merhale yerededür.

Tûli altmış bir derece, 'arızı otuz beş derece on dakikadır.

Bers-birt: Feth-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı râ' ve sîn-i mühmeleteyn ve kesr-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve müsennât-ı fevkıyye ile, iklim-i râbî'den, bilâd-ı Ermen'den bir yüksek dağ üzerinde, bir sa'b kal'adur. Ermen melikinün hazînesi bundadur ve bilâd-ı Sîs'ün şimâl tarafında bir merhale yerededür.

Tûli elli dokuz derece yirmi dakîka, 'arızı otuz yedi derecedür.

Bürşân: Zamm-ı bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve feth-i şîn-ı mu'ceme ve elif ve nûn ile ve cîm ile Bürcân dahi denilür, Nasârâdan bir tâi-fenün ismidür. Kadîmü'z-zemânda, bunların gâyetde şöhetleri var idi. Lâkin Alaman, bunları ihlâk edüp, aslâ bunlardan kimesne koymayup, eserleri dahi kalmamışdı ve bunların şehirleri iklim-i sâdisdendür.

Tûli kırk derece, 'arızı kırk beş derecedür.

Berşenûne: Feth-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve feth-i şîn-ı mu'ceme ve zamm-ı nûn ve sükûn-ı vâv ve feth-i nûn ve hâ ile, nun-ı evvel

.....

¹⁶³ -i mühmele HE, MS=RE

bedeli zamm-ı lâm ile Berşelona dahi derler, iklim-i hâmisden, Endelüs'den Turtûşe'ye karîb bir şehirdür. Keytalân derler, Frenkden bir tâifenün pâdişâhının taht-gâhıdır. Sabıkan müslimûn bunu feth etmişler idi, sonra yine Frenk almışdır. Allâhu Te'âlâ yine feth idi vire.

Tûli yirmi dört derece otuz dakîka, 'arız kırk iki derecedür.

Bertaniye: Bâ'-i muvahhide ve râ' ve tâ'-i mühmeleteyn ve elif ve nûn ve müsennât-ı tahtıyye ve hâ ile, iklim-i sâbi'un şimâl tarafında, Bahr-i Bürdîl içinde bir cezîredür. Müstakillen bir iklimdür ve müstakîl pâdişâhı vardır ve bu cezîrenün taraf-ı şark-i cenûbîsinde, bilâd-ı Endelüs'e geçecek bir mikdâr kuru [36a] yer vardır ve bunun uzunluğu on sekiz günlük yoldur ve suyu yağmurdandır.

Tûli dokuz derece, 'arız elli derecedür.

Burgâzamâ: Bâ'-i muvahhide ve râ'-i mühmele ve gayn-ı mu'ceme ve elif ve zâl-ı mu'ceme ve mîm ve elif ile Bahr-i Muhît'de, Cezîre-i Sakleb'un kâ'idesidir.

Tûli kırk beş derece otuz dakîka, 'arız elli yedi derecedür.

Bergâmîs: Bâ'-i muvahhide ve râ'-i mühmele ve gayn-ı mu'ceme ve elif ve mîm ve müsennât-ı tahtıyye ve sîn-i mühmele ile, bilâd-ı Yûnân'dan bir şehirdür. Kalûziye ile ikisinin mâbeyni üç günlük yoldur.

Tûli elli iki derece, 'arız otuz dokuz derece kırk dakîkadur.

Zann-ı gâlib budur ki; el'ân Bergâma denilen şehirdür. Ashâb-ı tevârih, "Câlînos hekîm bu şehirden kopmuşdur" demişlerdür ve 'Îsâ peygamber -a.m- zemânında, Câlînos gâyetde pîr olup, hareketden kalmış idi. 'Îsâ peygambere kız karındaşı oğlu Bolos ile bir mektûb gönderüp, dedi ki: "Yâ tabîbe'n-nüfûs, yâ Nebiyyallâh. Ben pîrlikden sana varamadum. Gâh olur ki, avâriz-ı cismâniye sebebiyle marîz-i hizmet tabîbden 'âciz olur. İmdi Bolos'ı gönderdim ki, bunun nefesine âdâb-ı nebeviye ile ilac idesin." Bolos mektûbı 'Îsâ peygambere îsâl itdükde, 'Îsâ peygamber -a.m.- Bolos'a ikrâm-ı tâm edüp, havâriyyûnun biri oldu. 'Îsâ peygamber dahi Câlînos'a mektûb ırsâl edüp, dedi ki: "Yâ men en-saf bi-ilmihî's-sahîh. Tabîbe ihtiyac hıfz-ı sıhhatden ötürüdür. Mesâfe, nüfûsı hüccet eylemez." Ba'zılar, Câlînos, 'Îsâ peygamberden iki yüz yıl mikdârı sonra gelmişdür ve diyânet-i Nasrâniye, Câlînos zemânında zuhûr etmişdür ve Câlînos'a dediler ki: "Beytül-makdis'de bir nebî gelmiş idi. Kôri gözlü iderdi ve ebrâzi marazından kurtarırdı ve ölüyi diri iderdi." Câlînos etdi: "Anun

musâhiblerinden Beytü'l-makdis'de kimesne var mıdır?” Dediler ki: “Vardur.” Andan Câlînos Rûmiyye'den çıkup, Beytü'l-makdis'e azm edüp, Sakliyye'ye vardıkda vefât etdi, [36b] dimişlerdür. Vallâhü a'lem.

Berka'id: Feth-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve feth-i kâf ve kesr-i ayn-ı mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve dâl-ı mühmele ile, Cezîre şehirlerinden bir şehirdür. Sûrı ve esvâkı vardur ve bundan Âmid'e on bir fersah ve Mavsıl'a on yedi fersahdur.

Berka: Feth-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve kâf ve hâ ile, diyâr-ı Mısır ile Afrîkiyye mâbeyninde bir vilâyetdür ve Rûmîler zemânında buna, Antâbulus denilürdi. Sadru'l-İslâm'da 'Arab bunı feth itdüğü vaktin, Berka deyü ad virmişlerdür. Zîrâ Lugatde, Berka deyü şol mevzi'a derler ki; muhtelifetü'l-elvân taşları ola, bunun dahi taşları kuma muhtelit olduğıyçün Berka dinildi ve bunun karadan şîmâl tarafına, Bahr-i Rûm'a giren dilün üzerinde, bir düz yerde şehri vardur ve bu şehir iklim-i sâlisdendür.

Tûlî kırk iki derece kırk beş dakîka, 'arız otuz iki derecedür. Ve Berka'nun iki dağı vardur ve bu dağlarda ırmağlar ve nefis köyler ve mezra'alar vardur ve Berka dâymâ ucuzlukdur. Bundan Mısır'a, katrân ve hamr ve koyun alup giderler ve bunun iki limanı vardur, gemiler sâkin olurlar, birine Ecy ve birine Tilmîşâ derler.

Bürkân: Zamm-ı bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve feth-i kâf ve elif ve nûn ile Bahr-i Rûm içinde, Rûmiyye mukâbelesinde bir gâyet yüksek dağdur. Bunun ahbârı, İstenberî zikrinde beyân olunmuşdur.

Berkerî: Bâ'-i muvahhide ve râ'-i mühmele ve kâf ve râ'-i sâniye ve müsennât-ı tahtıyye ile İrmîniyye'den, bir küçürek şehirdür. Hilât'un şark tarafında, bir günlük yerde, dağlar içindedür ve bunun ile Erciş mâbeyni sekiz fersahdur.

Tûlî altmış altı derece kırk dakîka, 'arız otuz sekiz derece otuz dakîkadur.

Bürûcird: Zamm-ı bâ'-i muvahhide ve râ'-i mühmele ve vâv ve kesr-i cîm ve sükûn-ı râ' ve dâl-ı mühmeleteyn ile, iklim-i râbî'den, bilâd-ı Cebel'den bir şehirdür. [37a] Bundan Hemedân'a on sekiz fersahdur ve ucuzlukdur ve esmâr ve eşcâr ve enhârî bî-şümârdur ve bunda za'ferân dahi olur.

Tûlî yetmiş yedi derece otuz dakîkadur. 'arız otuz dört derece otuz dakîkadur.

Burûsa: Zamm-ı bâ'-i muvahhide ve râ'-i mühmele ve sükûn-ı vâv ve feth-i sîn-i mühmele ve hâ ile, iklim-i hâmisden, bilâd-ı Rûm'dan bir şehirdür. Cemî' cevâ-nibinden dağlar ihâta etmişdür. Şehir, cenûb tarafında olan dağların eteğinde

vâki' olmuştur ve bir yüksek depe üzerinde kal'ası vardır ve şehrin şimâl tarafı bir 'azîm sahrâdur ve bu sahrâda çok 'azîm köyler vardır ve bunun bî-şümâr eşcâr ve enhârı ve bî-nihâye bağçeleri ve bostânları vardır ve buna cenûb tarafından iki nehr-i 'azîm gelir, evlerine ve çarşılarına ve hammâmlarına varur, birine Gök-dere ve birine Bînâr-başı derler ve bunun yemişlerini dârü's-saltana Kostantîniyye'ye alup giderler ve bu şehir Kostantîniyye'den cenûb ve bir mikdâr şark tarafınadır. Bahrdan ikisinin mâbeyni bir günlüğe karîbdür ve kurıdan üç günlüğe karîbdür ve bunda vâfir ılıcalar vardır ve cenûb tarafında Keşiş dağı derler bir gâyetde yüksek dağ vardır. Yazda ve kışda karı ve buzı bî-nihâyedür. Pâdişâh-ı 'âlem-penâh -halledetü hilâfete-hu- hazretlerinin mühimmâtlarıçün, Kostantîniyye'ye karı ve buzı ol dağdan getirürler. Bunu, selâtîn-i 'Osmâniye'den Sultân Orhân -aleyhi'r-rahmeti ve'r-rıdvân- Hicret-i Nebeviyye'nün yedi yüz yirmi altısında¹⁶⁴ Sultân 'Osmân hayatda iken feth etmiştir. Sultân Mehmed Hân'a gelince geçen selâtîn-i 'Osmâniye'nün cümlesinin mekâbiri bundadır, -zâde'l-lâhu Te'âlâ rahmetehum ve ebede e'mâre evlâdehüm ve devletehüm- ve bunda meşâhid-i evliyâ ve merâkîd-ı asfîyâ çokdur ve selâtîn-i 'Osmâniye ve gayirleri bunda vâfir câmi'ler ve medreseler binâ eylemişlerdir.

Tûli altmış derece, 'arzı kırk derecedür.

Berîsâ: Bâ'-i muvahhide ve râ'-i mühmele ve müsennât-ı tahtiyye ve sîn-i mühmele ve elif ile, iklim-i evvelden, bilâd-ı Tekrûr'dan, Gâne'nün şimâl tarafında bir şehirdür ve bunda itmek (اتمك) bulunmaz, illâ kâhî pâdişâhları katında bulunur, [37b] ammâ bunda abnûs çokdur ve penbe dahi vardır.

Tûli yirmi iki derece, 'arzı on üç derece otuz dakikadır.

Büzâ'â: Zamm-ı bâ'-i muvahhide ve feth-i zâ'-i mu'ceme ve elif ve feth-i ayn-ı mühmele ve elif-i maksûre ile, iklim-i râbi'den, Cünd-i Kınnesrîn'den, nevâhî-i Bâb'dan bir nâhiyedür. Haleb'ün şimâli ve şarkisinde bir merhale yerdedür.

Bezde: Feth-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı zâ'-yı mu'ceme ve dâl-ı mühmele ve hâ ile Maverâünnehr'de, Nesef'e altı fersah yerdedür, bir kal'a-i hasînedür.

Tûli seksen dokuz derece yirmi beş dakika, 'arzı otuz üç derece kırk dakikadır.

Besâ: Feth-i bâ'-i muvahhide ve sîn-i mühmele ve elif ile, iklim-i sâlisden, Fârs'dan bir şehirdür. Arapça Fesâ derler. Nisbetde Fesevî derler¹⁶⁵. Fârisîde

.....

¹⁶⁴ 726 = 1326

¹⁶⁵ Fârs'dan bir ... Fesevî derler HE, MS:-RE

nisbetde Besâsîri derler. Kûre-i Dârâbcird'de, bundan 'azîm şehir yokdur. Büyüklükde Şîrâz'e karîbdür ve binâlarının ekser eşcârı, şecer-i servdür.

Tûli yetmiş sekiz derece, 'arız yirmi iki derecedür.

Büst: Zamm-ı bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı sîn-i mühmele ve müsennât-ı fevkiyye ile, iklim-i sâlisden, Sicistân'dan, Nehr-i Hind-mind kenârında bir mu'az-zam şehirdür. Ucuzlukdur ve bağları çokdur ve bunda 'azîm hânlar vardur ve bundan Gazne'ye on dört merhaledür.

Tûli doksan bir derece, 'arız otuz iki derece otuz dakikadır.

Bestâm: Feth-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı sîn ve feth-i tâ'-i mühmeleteyn ve elif ve mîm ile, iklim-i râbî'den, Kûmes'den bir şehirdür. Gâyetde meyvelü ve bostânlu şehirdür ve Şeyh Ebû Yezîd-i Bestâmî bundandır.

Tûli yetmiş dokuz derece on beş dakika, 'arız otuz altı derece kırk dakikadır.

Biskes: Kesr-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı sîn-i mühmele ve feth-i kâf ve sâ'-i müsellese ile Mâverâünnehr'de, bilâd-ı Şâş'dan bir şehirdür.

Biskere: Kesr-i bâ'-i muvahhide ba'zılar katında fethiyle ve sükûn-ı sîn-i mühmele ve kâf ve râ'-i mühmele ve hâ ile, iklim-i sânidin, Garb-ı Evsat mukâbelesinde bilâd-ı Cerîl'den bir şehirdür ve bunun eşcârı ve mezra'aları vâfirdür ve bundan Tûnus'a ve Bicâye'ye hurma gider.

Tûli ve 'arız yirmi yedişer derecedür.

Büş: Zamm-ı bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı şîn-i mu'ceme ve müsennât-ı fevkiyye [38a] ile nevâhî-i Neysâbûr'dan, bir nâhiye-i keşîretü'l-hayrdur. Bundan çok 'ulemâ zuhûr etmişdür.

Buştenikân: Zamm-ı bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı şîn-i mu'ceme ve müsennât-ı fevkiyye ve kesr-i nûn ve feth-i kâf ve elif ve nûn ile, Nişâbûr karyesinden bir karyedür ve mütenezzahat-ı Nişâbûr'un biridür.

Basra: Feth-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı sâd ve feth-i râ'-i mühmeleteyn ve hâ ile, iklim-i sâlisden, Dicle'nün garb tarafında, Übülle'nün şark tarafında bir medîne-i İslâmiyye'dür. Basra, Hazret-i 'Ömer radiyallâhu anh zemânında binâ olunmuşdur ve bunun garbî ve cenûbîsinde, Basra'ya nısf merhale yerde, Senâm derler bir dağ vardur ve cenûbî ve garbîsinde bir beriyye vardur ve bu beriyyede bir vâdi vardur, ana Vâdi'n-Nisâ derler. Zîrâ ol vâdide 'avretler çıkup (منتر) düşürürler ve Basra'da, beriyye tarafında bir mahalle-i 'azîme vardur.

Adına Mirbed derler; kesr-i mîm ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve feth-i bâ'-i muvahhide ve dâl-ı mühmele ile, aktâr-ı arzdan 'Arab gelüp, bunda müctemi' olup, eş'âr okuyup bey' ve şîrâ iderler.

Basra'nun tûli yetmiş dört derece, 'arız otuz derecedür.

Busra: Zamm-ı bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı sâd ve râ'-i mühmeleteyn ve elif-i maksûre ile, iklim-i sâlisden, kûre-i Havrân'dan bir medîne-i ezeliyyedür. Kara taş ile yapılmışdır ve bir muhkem binâlu kal'ası vardır, Dimeşk kal'asının müşâbihidir. Bundan Dimeşk'a dört merhaledür ve serhad bunun şarkısindedür.

Tûli elli dokuz derece yirmi dakîka, 'arız otuz bir derece otuz dakîkadur.

Basennî: Bâ'-i muvahhide ve sâd-ı mühmele-i meftûha ve nûn-ı müşeddede-i meksûre ve müsennât-ı tahtıyye ile, iklim-i sâlisden, Ahvâz'dan bir şehirdür ve bunda bezler işlenüp, üzerine 'ummâl-i Basennî deyü yazılıp, afâka gider. Gâh olur gayri yerlerde işlenene dahi yazılıp, telebbüs iderler.

Tûli yetmiş dört derece otuz dakîka, 'arız otuz üç derece on dakîkadur.

Batâyah: Feth-i bâ'-i muvahhide ve tâ'-i mühmele ve elif ve müsennât-ı tahtıyye ve hâ'-i mühmele ile, Vâsıt ile Basra mâbeyninde bir sazlıkdur ve bunda [38b] sular içinde niçe köyler vardır.

Batalyevs: Feth-i bâ'-i muvahhide ve tâ'-i mühmele ve sükûn-ı lâm ve feth-i müsennât-ı tahtıyye ve sükûn-ı vâv ve sîn-i mühmele ile, iklim-i hâmisden, Endelüs'ün garb tarafında, bir çimen-zârde nehir kenârında, bir mu'azzam şehirdür. Bundan Kurtuba'ya, altı günlük yerdür ve bu şehir muhdesdür, ehl-i İslâm zemânında binâ olunmuşdır ve taht-gâh memleketdür. Memleket-i Batalyevs¹⁶⁶, memleket-i Kurtuba'nun taraf-ı şimâli ve garbîsinde ve memleket-i Tuleytile'nün garb-i cenûbîsindedür.

Tûli dokuz derece, 'arız otuz üç derece elli dakîkadur.

Batn-ı Muhassir: Feth-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı tâ'-i mühmele ve nûn ve zamm-ı mîm ve feth-i hâ'-i mühmele ve kesr-i sîn-i mühmele-i müşeddede ve râ'-i mühmele ile Minâ ile Müzdelife mâbeyninde, bir vâdidür.

Batn-ı Merr: Batn zikr olundu. Ammâ Merr; feth-i mîm ve râ'-i mühmele-i müşeddede ile, iklim-i sânen, Hicâz'dan bir nâhiyedür. Mekke'ye bir günlük yerdür. Şâm ve Mısır hüccâcınun yolları üzerindedür ve bu nâhiyede köyler

.....

¹⁶⁶ Memleket-i Batalyevs HE, MS:-RE

ve akarsular ve meyveler çokdur. Bundan ve Tâ'yif ilinden ki, ana 'Abbâs-ili derler, Mekke'ye meyveler ve sâyir erzaklar alup giderler. Mekke'de ve Minâ'da su bulunmadığı vaktin, hüccâc gelüp suyu bundan alurlar.

Tûli altmış yedi derece, 'arzi yirmi bir derecedür ve on beş dakikadur.

Ba'kûbâ: Feth-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı ayn-ı mühmele ve zamm-ı kâf ve sükûn-ı vâv ve feth-i bâ'-i muvahhide ve elif ile, Bağdâd'dan on fersah yerde bir karye-i kebîredür.

Ba'lebek: Feth-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı ayn-ı mühmele ve feth-i lâm ve bâ'-i muvahhide¹⁶⁷ ve kâf ile, iklim-i râbi'den, Dimeşk'den ve tevâbi'inden, bir bilâd-ı kadîme-i 'azîmedür. Sûri ve kal'a-i hasînesi vardır ve dağ üzerindedür. Ekser binâsı taş iledür ve bunda taşdan kasırlar vardır ki, yüksek direkler üzerine binâ olunmuşdur ve bunda bir mezbah, ya'nî kurban kesecek yer vardır. Sâbiiler katında mu'azzamdur ve bunun eşcârı ve enhârı bî-şûmardur.

Tûli altmış derece, 'arzi otuz sekiz derece elli dakikadur.

Bağdâd: Feth-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı gayn-ı mu'ceme ve feth-i dâl-ı mühmele ve elif ve zâl-ı mu'ceme ile, iklim-i sâlisden, 'Irâk'dan¹⁶⁸, Dicle kenârında [39a] bir şehirdür. Bağdâd dinilmesinin sebebinde ihtilâf vardır. Ba'zılar demişlerdür ki, Bağdâd'un yeri bir yeşil mişelik idi ve bu mişelikde bir râhibün savma'ası var idi. Ol râhibün ismi Bağdâz idi. Şehir dahi bu isimle müsemma oldu ve ba'zılar demişlerdür ki; bağ, bostâna derler; dâz, bir recülün ismidür, ma'nası bostân-ı dâz dimekdür ve ba'zılar demişlerdür ki; Kısra'ya diyâr-ı şarkdan bir hâdim hediye gönderildi idi. Kısra dahi bu şehri ol hâdime vermiş idi. Diyâr-ı şark ehli, bir saneme ibâdet iderler idi, ismi bağ idi, bu hâdim bu şehre Bağdâz deyü ad virdi, ya'nî bana bunu bağ virdi dimekdür, pes. Bu ecilden fukahâ buna Bağdâz dimeyi kerîh görmüşlerdür ve buna Bağdâd dahi derler; dâllîn-i mühmeleteyn ile ve Bağdân dahi derler nûn ile ve Mağdân dahi derler, mîm ile. Hulefâ-i 'Abbâsiyye'nün ikincisi Ebû Ca'fer-i Mansûr, Kûfe kurbında, Hâşimiye denilen şehirde sâkin idi. Râvendiye denilen tâife, Ebû Ca'fer'ün üzerine hurûc itdükleri ecilden ve ehl-i Kûfe'den ihtirâz itdükleri ecilden, Hâşimiye'den çıkup Bağdâd'un yerini ihtiyâr eylediler. Hicret-i Nebeviyye'nün yüz kırk beşinde¹⁶⁹

•••••

¹⁶⁷ ve sükûn-ı ... ve bâ-i muvahhide HE, MS:-RE

¹⁶⁸ 'Irâk'dan HE, MS:-RE

¹⁶⁹ 145 = 762

Bağdâd'un binâsına şurû' edüp yüz kırk altıda¹⁷⁰ temâm edüp adını medîne-tü'l-İslâm virdi. Zîrâ Dicle'ye Vâdiyyü's-Selâm denilür idi. Bağdâd'un binâsı temâm oldukda, Mansûr, Nev-baht müneccime bu şehrin tâlî'in gör deyü emr edüp, ol dahi görüp, Müşterî'yi Kavs burcında bulup, bu şehrin sâyir bilâd üzerine fazlına hükm itdükde, Mansûr gâyetde mesrûr oldu ve Mansûr, iç şehrin kapularını taşra şehrin kapularından müzevver itdüğüçün, buna Zevrâ deyü ad vermişdür ve Bağdâd'un cânib-i garbisine Kerh derler, Mansûr, Bağdâd'ı binâ itdüğü zemânda, bu cânibde sâkin olmuşdur ve cânib-i şarkisine 'Askerü'l-Mehdî derler, Mansûr'un oğlu Mehdî askeriyle ol cânibde sâkin olduğıçün [ve] Rusâfe dahi derler, zîrâ Reşîd, ol cânibde bir kasır binâ edüp adını Rusâfe koymışdur ve cânib-i [39b] el-Tak dahi derler, Re's-i Tak denilür bir 'azîm çarşu vardır ana nisbet iderler ve ol cânibde bir mahalle-i 'azîme vardır, Nehrû'l-Mu'allâ derler, Mansûr'un mu'teki Mu'allâ b. Zarîfe mensûbdur ve Bağdâd'ı selâtîn-i 'Osmâniye'den Sultân Süleymân Hân -aleyhi'r-rahmeti ve'r-rıdvân- Hicret-i Nebeviyye'nün dokuz yüz kırkında¹⁷¹ aduvvü'd-dîn ve reisü'l-mülhidîn ve kıldvetü'r-râfiziyyîn Tahmâsu'l-lâînün elinden feth edüp, dârü'l-İslâm eylemişdür.

Tûli yetmiş derece, 'arız otuz üç derece yirmi beş dakikadır.

Bağras: Feth-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı gayn-ı mu'ceme ve râ'-i mühmele ve elif ve sîn-i mühmele ile iklim-i râbî'den, Cünd-i Kınnesrîn'den bir şehirdür ve bunun yüksek kal'ası ve ırmağları ve bostânları vardır. Bunun ile Antâkiyye mâbeyni on iki mîldür. Cezîre derbendiyle Şâm derebendinin mâbeynindedür ve Hârim üzerine havâle olan dağdadur. Hârim, bunun şark tarafındadır, mâbeyni iki merhaleye karîbdür ve Bağras, Derbesâk'un cenûb tarafındadır, mâbeyni bir merhaleden eksikdür.

Tûli altmış derece on beş dakika, 'arız otuz beş derece on üç dakikadır.

Bağşûrâ: Feth-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı gayn ve şîn-ı mu'cemeteyn ve vâv ve râ'-i mühmele ve elif ile iklim-i râbî'den, Horâsân'dan, Merv ile Herât mâbeyninde mefâzede, toprağı ve hevâsı sahîh bir şehirdür. Suları kuyulardandır. Bu şehre nisbetde Bagavî derler, Muhyi's-sünne ebû Muhammed b. Mesûd el-Fürâi'l-Bagavî ki, ilm-i tefsîr ve ilm-i hadîsde nazîri yokdur, bundandır ve İmâm Gazâlî ile muâsırdur.

Bunun tûli seksen dokuz derece, 'arız otuz altı derecedür.

.....

¹⁷⁰ 146 = 763

¹⁷¹ 940 = 1534

Bağlân: Feth-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı gayn-ı mu'ceme ve lâm ve elif ve nûn ile, nevâhî-i Belh'de bir güzel şehirdür.

Bekâs ve Şuğr: Feth-i bâ'-i muvahhide ve kâf ve elif ve sîn-i mühmele ile [ve] Şuğr; zamm-ı şîn ve sükûn-ı ayn-ı mu'cemeteyn ve râ'-i mühmele ile ikisi, iklim-i râbî'den, Cünd-i Kınnesrîn'den bir uzun dağ üzerinde, iki kal'a-i hasînedür. Mâbeynleri bir ayak atımıdır ve Antâkiyye [40a] ile Efâmiyye mâbeynindedür ve ikisinin de altında enhâr ve eşcâr-ı bî-şûmar vardır ve ikisinin de câmi'leri ve çarşuları vardır ve bunların şark tarafında, at seğırdimi yerde, nehir üzerinde Keşfehân köprüsi dinilmek ile meşhûr bir köprü vardır. Bu köprüde haftada bir gün bâzar durur.

Ve bunların tûlleri altmış bir derece, 'arzları otuz beş derece otuz dakikadır.

Bülâr: Zamm-ı bâ'-i muvahhide ve feth-i lâm ve elif ve râ'-i mühmele ile 'imâret-i şimâliyyenün nihâyetinde, Nehr-i İtil'ün şarkî ve şimâlîsinde bir şehirdür. Arapça buna Bulgâr denilür ve bu şehir bir sahrâdadur. Dağ buna bir günlük yol yerdedür ve bundan Sarây'a yirmi merhaledür. Şiddet-i berdden bunda eşcâr ve esmar ve üzüm olmaz, ammâ gâyetde büyük ve siyah turbu olur ve bunun ehli Hanefiyyü'l-mezheb müslimlerdür ve evvel-i sayfa bunda şafak gâyib olmaz, belki şafak gâyib olmadan fecr tulû' edüp, gice gâyetde kasîr olur. Hattâ evvel-i sayfa, yatsu ve vitr namazının vakitleri bulunmayup, ol zemânda yatsu ve vitir namazı ol tâifenün üzerine farz olmaz, zîrâ yatsu ve vitir namazının vakitleri bulunmaz. Anınçün *Sâhibü'l-Kenz* "ve men lem yecîd" demişdür. Ya'nî şol kimesne ki, yatsunun ve vitrün vaktini bulmaya ol kişiye yatsu namazı ve vitir namazı farz olmaz.

Tûlî yetmiş derece, 'arzi elli derece otuz dakikadır.

Balasagun: Feth-i bâ'-i muvahhide ve lâm ve elif ve feth-i sîn-i mühmele ve elif ve zamm-ı gayn-ı mu'ceme ve vâv ve nûn ile, iklim-i râbî'den, bilâd-ı Türk'den, mâverâ-i Seyhûn'dan Kâşgar'a karîb bir şehirdür.

Tûlî doksan bir derece ve otuz beş dakika, 'arzi kırk yedi derece kırk dakikadır.

Balâtunş: Feth-i bâ'-i muvahhide ve lâm ve elif ve zamm-ı tâ'-i mühmele ve nûn ve şîn-ı mu'ceme ile, iklim-i râbî'den ve Şâm'dan, bir küçürek şehirdür ve kal'a-i menî'a ve eşcâr-ı celîle ve 'uyûn-ı câriyesi vardır.

Tûlî altmış derece on beş dakika, 'arzi otuz beş¹⁷² derece on beş dakikadır.

.....

¹⁷² beş HE, MS:-RE

Bilbeys: Kesr-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı lâm ve feth-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı müsennât-ı [40b] tahtıyye ve sîn-i mühmele ile, iklim-i sâlisden, Nîl'ün şîmal tarafında Cevf denilen nâhiyedendir ve nâhiye-i Cevf'un vâlilerinin makarrıdır. Nîl ziyâde olduğu zemânda, Nîl'den çıkan enhârdan buna dahi bir nehir mürûr ider. O nâhiyenün ehli bu nehirden içerler.

Tûli elli dört derece otuz dakika, 'arız otuz derece on dakikadır.

Belh: Feth-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı lâm ve hâ'-i mu'ceme ile, iklim-i râbî'den, Horâsân dan bir medîne-i 'azîmedür. İni, nisf-ı fersah ve uzunı dahi nisf-ı fersahdur ve bunun on değirmen yürüdür bir nehri vardır ve cemi' cevânibini bostânlar ihâta etmişdür ve bunda ütrüc ve şeker kamışı vardır. Derler ki, Belh, bilâd-ı Horâsân'un ortasıdır, zirâ bundan, şarkan Fergâne'ye, mağriben Rey'e ve cenûben Sicistân'a ve Kirmân'a ve Hârezm'e ve Mûltân'a varınca otuz merhaledür ve bunu, Mînuçîhr b. İrec b. Efrîdûn binâ etmişdür ve bunda bir buhâne var idi, adına Nûbehâr derler idi, tûli ve 'arız yüzer zirâ' idi ve bu buhanede Bermekîler otururlar idi. Hind ve Çin beyleri bu buhâneye gelüp buta secde edüp Bermekîlerin ellerin öperler idi. Sonra 'Osmân b. 'Affân radiyallahu anı el'meliku'd-deyyân zemânında, Horâsân feth olunup, Bermekîlerden Halid İslâm'a râğbet edüp, Hazret-i 'Osmân'a gelüp mâl ile Belh'i zâmin oldu. Ba'dehu, 'Abdullah b. Âmr cemi' Horâsân'ı feth edüp, ol buhâneyi harâb etdi. Ebû İshak b. İbrâhîm b. Edhem ve Ebû 'Alî Şefîk ibn-i İbrâhîm ve Reşîdü'd-dîn ve Tavât cümlesi Belh'dendir -rahimehumullâh-.

Tûli doksan bir derece, 'arız otuz altı derece kırk dakikadır.

Beld: Feth-i bâ'-i muvahhide ve lâm ve dâl-ı mühmele ile, iklim-i râbî'den, Diyâr-ı Rebî'a'dan, Dicle'nün garb tarafında bir belde-i sağîredür. Bundan Mavsıl'a yedi fersahdur. Yûnus peygamber -aleyhi's-selâm- bunda idi.

Tûli altmış sekiz derece kırk beş dakika, 'arız elli yedi derece yirmi dakikadır.

Belzem: Feth-i bâ'-i muvahhide [41a] ve lâm ve sükûn-ı zâ-yı¹⁷³ mu'ceme ve mîm ile, Rûm dilince medîne dimekdür, bu, Cezîre-i Sakliye'de bahr kenârında bir medîne-i 'azîmedür. Gâyet yüksek sûrı vardır. Aristoteles, bunun kinâsesinde, bir ağacda tabut ile asılıp durur derler.

Belkâ: Feth-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı lâm ve feth-i kâf ve elif-i memdûde

.....

¹⁷³ zâ-yı MS, HE: râ-yı RE

ile Şâm ile Vâdîyyü'l-Kurâ mâbeyninde, Şerât nevâhîsinde bir nâhiyenün ismidür ve karye-i Cebbârîn bundadur. Ba'zılar, Kehf ve Rakîm dahi bundadur dimişlerdür.

Belencer: Feth-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı lâm ve nûn ve feth-i cîm ve râ'-i mûhmele ile, iklim-i sâdisden, Hazez derbendinde bir şehirdür. Belencer b. Yâfes'e mensûbdur.

Tûli yetmiş beş derece, 'arzı otuz altı derece elli dakikadur.

Bellerî: Feth-i bâ'-i muvahhide ve lâm-ı müşeddede ve kesr-i râ'-i mûhmele ve müsennât-ı tahtiyye ile, iklim-i sâdisden, Sind'den, Nehr-i Mihrân'un garb tarafında bir şehirdür.

Belensiye: Feth-i bâ'-i muvahhide ve lâm ve sükûn-ı nûn ve kesr-i sîn-i mûhmele ve müsennât-ı tahtiyye ve hâ ile, iklim-i râbî'ün evâhırında, Endelüs'den Mürsiye ile Turtûşe mâbeyninde, bağçeler ve ırmağlar ile müzeyyen bir bî-bedel şehirdür ve bu şehir bir cezîre-i hasene kenârındadur ve bu şehrin ziyâsı sâyir bilâd-ı Endelüs'den ziyâdedür ve hevâsı sâfidür. Aslâ hevâsı mükedder bir nesne görünmez.

Tûli yirmi derece, 'arzı otuz sekiz derecedür.

Bilinyâs: Kesr-i bâ'-i muvahhide ve lâm ve sükûn-ı nûn ve müsennât-ı tahtiyye ve elif ve sîn-i mûhmele [ile] iklim-i râbî'den, sevâhil-i Hıms'dan bir şehirdür. Eşcâr ve esmarı bî-şümârdur. Bunun deryâya nâzır bir kal'a-i menî'ası vardır, adına Merkab derler, bu kal'ayı Hicret'ün dört yüz elli dördünde¹⁷⁴ müslimûn ihdâs etmişlerdür¹⁷⁵. Bilinyâs ile kal'asınun mâbeyni bir fersah mikdarı yerdür ve bunun ile Antartûs mâbeyni on iki mîldür.

Tûli altmış derece, 'arzı otuz dört derece kırk beş dakikadur.

Bemm: Feth-i bâ'-i muvahhide ve teşdîd-i mîm ile, iklim-i sâlisden Kirmân'dan bir şehirdür ve bunda üç câmi' vardır.

Tûli seksen dört derece, 'arzı yirmi sekiz [41b] derece otuz dakikadur¹⁷⁶.

.....

¹⁷⁴ 454 = 1062/1063

¹⁷⁵ Bunun deryâya nâzır bir kal'a-i menî'ası vardır. Adına Merkab derler. Bu kal'ayı Hicret'ün dört yüz elli dördünde müslimûn ihdâs etmişlerdür. HE, MS
Adına Merkab derler. Bu kal'ayı Hicret'ün dört yüz elli dördünde müslimûn ihdâs etmişlerdür ve Bunun deryâya nâzır bir kal'a-i menî'ası vardır. RE

¹⁷⁶ dakikadur HE, MS; derecedür RE

Benteraklı: Feth-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı nûn ve feth-i müsennât-ı fevkiyye ve râ'-i mühmele ve sükûn-ı kâf ve kesr-i lâm ve müsennât-ı tahtıyye ile, halic-i Kostantîniyye'nün şark tarafında, Benderkilî dedikleri kasabadur. Kerbî'nün şimâl tarafındadır.

Benchîr: Feth-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı nûn ve cîm ve kesr-i hâ ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve râ'-i mühmele ile, iklim-i râbi'den, Zâbülistân'dan, dağ üzerinde bir şehirdür. Bu şehrin halkı gümüş cevherin bulmak için, kaza kaza sokaklarını grbâle döndürmüşlerdir. Gâh olur bir kimesne niçe mâl harc edüp, kazup şol kadar gümüşe vâsıl olur ki, kendü ve kendüden sonra evlâdı temâm gâni olurlar ve gâh olur ki, aslâ bir nesneye vâsıl olmayup, mahrûm kalur. Gâh olur ki, birisi bir damara râst gelür ve birisi dahi bir taraftan bi-aynihi ol damara râst gelüp, ikisi bile kazarlar. Adetleri budur ki, ol damarı her kangisi evvel buldı ise ol damar ve ol damardan hâsıl olan anun olup, ol biri mahrûm kalup, harc itdüğü mâl zâyî' olur ve eger ikiside berâber bulurlar ise şerik olurlar. Tûli doksan dört derece kırk dakika, 'arız otuz dört derece elli dakikadır.

Bündukıyye: Zamm-ı bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı nûn ve dâl-ı mühmele ve kâf ve müsennât-ı tahtıyye ve hâ ile, iklim-i sâdisden bir şehirdür. Benâdika'nun tahtıdır. *Sâhibü'l-Kâmûs* eydür: "Bendeka b. Matta bir kabîlenün babasıdır." Zann-ı gâlib budur ki, Benâdika ol kabiledendür ve bu şehir, Benâdika boğazı denilen halicün tarafındadır. Bunun ekser 'imâreti deryâ içindedür. Hattâ evleri önünde gemiler yürüyüp, her kişi evi kapusunda gemiye biner ve bunların aslâ bir yürüyecek yerleri yokdur. İllâ sükî's-sırfâ derler, bir çarşuları vardır, hareket murâd itdükleri zemânda, anda gezerler ve pâdişâhları yine kendülerindendir. Adına dük derler; zamm-ı dâl-ı mühmele ve vâv ve kâf ile.

Tûli otuz iki derece, 'arız kırk dört derecedür.

Binkes: Kesr-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı nûn ve feth-i [42a] kâf ve sâ'-i müsellese ile, iklim-i hâmisden bir şehirdür. Şâş vilâyetinün kasabasıdır ve bu şehrin bir kahendezi, ya'nî iç hisârı vardır. Şehri ve iç hisârı bu sûr ihâta etmişdür. Sûrdan taşra, rebazı ya'nî varoşı vardır ve bu rebazı bir sûr dahi ihâta edüp, sûrun haricinde bir rebazı dahi vardır ve bu rebazı dahi bir sûr ihâta etmişdür ve bunun suları ve bostânları çokdur.

Tûli seksen dokuz derece on dakika, 'arız kırk iki derece otuz dakikadır.

Bevâzih: Feth-i bâ'-i muvahhide ve vâv ve elif ve kesr-i zâ'-i mu'ceme ve müsennât-ı tahtıyye ve cîm ile, iklim-i râbi'den, Cezîre'den Tigrît ile Erbil mâbeyninde bir şehirdür.

Tûli altmış derece elli dakika 'arzı otuz beş derece otuz dakikadır.

Bûzcân: Zamm-ı bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı vâv ve zâ'-i mu'ceme ve feth-i cîm ve elif ve nûn ile, iklim-i râbî'den, Horâsân'dan, Herât ile Neysâbûr mâbeyninde bir şehirdür.

Tûli seksen dört derece, 'arzı otuz altı derecedür.

Bûşenc: Zamm-ı bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı vâv ve feth-i şîn-ı mu'ceme ve sükûn-ı nûn ve cîm ile, bu ismin Lugat-ı 'Acemiyye'de aslı Buşeng idi, ta'rib olunup Bûşenc dinilmişdür; Fûşenc dahi denilür, fâ ile, iklim-i râbî'den, Horâsân'dan, Herât'a nisf merhale bir düz yerde bir şehirdür. Bunun eşcârı çokdur ve suyu Herât ırmağındandır. Bu ırmağ, Herât'dan akup Bûşenc'e varup, andan Serahs'a varur, gâh olur kesilüp Serahs'a vâsıl olmaz.

Tûli seksen beş derece, 'arzı otuz yedi derecedür.

Bûsîr: Zamm-ı bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı vâv ve kesr-i sâd-ı mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve râ'-i mühmele ile, buna Bûsîr-i Kurîdeş (قوريدش) derler, tevâbi-i Feyyûm'dan bir şehirdür. Mervânü'l-Hımâr ki, hulefâ-i Benî Ümeyye'nün âhiridür, bunda katl olunmuşdur. Bûsîr bir dahi vardır, ana Bûsîr-i Sidr derler. Kûre-i Semnûdiye'de, bir Bûsîr dahi vardır, ana Bûsîr-i Benâz derler¹⁷⁷; feth-i bâ-i muvahhide ve nûn ile ve bir Bûsîr dahi vardır, kûre-i Buş'dan; zamm-ı bâ-i muvahhide ve sükûn-ı vâv ve şîn-ı mu'ceme ile. Bunların cümlesi diyâr-ı Mısır'dandır.

Bûliye: Zamm-ı bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı vâv ve kesr-i lâm ve müsennât-ı tahtıyye ve hâ ile Bahr-i Rûm kenârında, Benâdîka boğazının garb tarafında bir memleketdür.

Bûmin: Zamm-ı bâ'-i muvahhide [42b] ve sükûn-ı vâv ve kesr-i mîm ve nûn ile medîne-i Gilân'un ismidür. Bahre karîbdür ve makarr-ı selâtûn-i Gilân'dur.

Bevn: Feth-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı vâv ve nûn ile, buna Bebn dahi derler iki bâ-i muvahhide ile evvelkisi meftûha ve sânisî sâkinedür, Bâzeğîs'de Bâmîn katında bir şehirdür.

Bûne: Zamm-ı bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı vâv ve nûn ve hâ ile, iklim-i râbî'den, sâhil-i Afrikiyye'de bir şehirdür. Ekinlü ve yemişlûdür ve kettânı çokdur ve bunun bir ırmağı vardır garb tarafında bahra dökülür ve bunun zâhrında demür ma'deni vardır ve bunda mercân çıkaracak yer hâdis olmuşdur.

.....

¹⁷⁷ Kûre-i ... Benâz derler HE, MS:-RE

Tûli yirmi sekiz derece, ‘arızı otuz derecedür.

Behric: Feth-i bâ’-i muvahhide ve sükûn-ı hâ ve kesr-i râ’-i mühmele ve cîm ile, iklim-i sâlisden, Sind'den, Mihrân'un garb tarafında bir şehirdür.

Tûli doksan dört derece, ‘arızı yirmi dört derecedür.

Behesnâ: Feth-i bâ’-i muvahhide ve hâ¹⁷⁸ ve sükûn-ı sîn-i mühmele ve nûn ve elif ile, iklim-i râbî'den, kılâ’-ı Şâmiye'den kal’a-i menî’adur. ‘Ayıntâb'un garb ve şimâl cânibindendir. İkinün mâbeyni iki günlük yerdür ve bunun ile Sivâs mâbeyni altı günlük yerdür ve bunun bostânları ve bir küçürek ırmağı ve çarşuları ve câmi’leri vardır.

Tûli altmış bir derece otuz dakîka, ‘arızı otuz altı derece otuz dakikadır.

Behnesâ: Feth-i bâ’-i muvahhide ve sükûn-ı hâ ve feth-i nûn ve sîn-i mühmele ve elif-i maksûre ile, iklim-i sâlisden Sa’îd-i A’lâ’dan Bahr-i Feyyûm üzerinde bir şehirdür. Nîl’ün garb tarafında bir merhale yerde dağ altındadır.

Tûli elli bir derece otuz dakîka, ‘arızı yirmi dokuz derecedür. Behnesâ, evâyil-i bilâd-ı Sûdân'da Elvâhât nâhiyesinde bir şehrin dahi adıdır.

Beýâsa: Bâ’-i muvahhide ve müsennât-ı tahtıye ve elif ve sîn-i mühmele ve hâ ile, Endelüs'de, Nehr-i İşbîliye üzerinde bir şehirdür ve bunun hevâsı latîf-dür ve ekinleri ve za’ferânı çokdur. Ebde denilen şehir buna yakındır. Lâkin nehir üzerinde değildir.

Beyt-i Habrûn: Beyt ma’rûfdur. Habrûn; feth-i hâ’-i mühmele ve sükûn-ı bâ’-i muvahhide ve zamm-ı râ’-i mühmele ve vâv ve nûn ile, iklim-i sâlisden, Filestîn'den bir şehirdür. Bu şehrin eşcârı çokdur¹⁷⁹. Dağlar [43a] arasında bir şehirdür ve bir derenün içindedür. Bu dağların ve Filestîn’ün sâyir dağlarının ağaçları, zeytun ve incir ve keçi boynuzu ağaçlarıdır. Sâyir fevâkih azdur ve bu şehir, Beytül-makdis'e altı mîl yeredür.

Bu şehrin tûli elli altı derece otuz dakîka, ‘arızı otuz iki derecedür. Ve bu şehrin cenûb tarafında karyeye benzer bir küçürek şehir vardır, Mescid-i İbrâhîm el-Halîl dinilmek ile ma’rûfdur ve bu mescide İbrâhîm ve İshak ve Ya’kûb peygamberün kabirleri bir saf olmuştur. Her birinin kabrinün hizasında, her birinin ‘avretlerinün kabirleri dahi bir saf olmuştur.

•••••

¹⁷⁸ ve hâ HE, MS:-RE

¹⁷⁹ çokdur MS: çok RE, HE

Beytü'l-lahm: Beyt ma'rûfdur. Lahm; lâm ve hâ'-i mu'ceme ba'zılar katında hâ'-i mühmele ve mîm ile, Beytü'l-makdis'e iki fersah yerde bir karyedür. 'Îsâ peygamberün velâdeti bunda vâki' olmuşdur. Bunda bir kinise vardır ve ol kinise de nahlden bir kıt'a asılıp dururdur. Nasârâ zu'm iderler ki, hazret-i Meryem'ün yedigi nahlenün kıt'asıdır.

Beytü'l-makdis: Beyt ma'rûfdur. Makdis, meclis veznindedür veyâhud Mukaddes derler, mu'azzam veznindedür ve **Kudüs** dahi derler; zamm-ı kâf ve sükûn-ı dâl-ı mühmele veyâhud zamm-ı dâl-ı mühmele ile, buna Eyleyâ dahi derler; fasl-ı elif de zikr olunmuşdur. İbrânice Yerusalemler; müsennât-ı tahtıyye ve râ'-i mühmele ve vâv ve şîn-ı mu'ceme ve lâm ve mîm ile, ma'nası karyetü's-selâm dimekdir. İklim-i sâlisden, Filestûn'den bir meşhûr şehirdür. Bunu Süleymân peygamber yedi yılda yapmışdur. Dört yüz elli üç yıldan sonra, mülûk-ı Bâbil'den Buhtunnasr gelüp, bunu harâb edüp yetmiş yıl harâb kalmışdur. Ba'dehu mülûk-ı Fürs'den Kavreş gelüp, yine ma'mûr edüp yedi yüz yirmi bir¹⁸⁰ yıldan sonra, mülûk-ı Rûm'dan Titus gelüp harâb edüp, ba'dehu yâb yâb yine ma'mûr olup, 'âkıbet Kostantîniyye'nün vâlidesi Helâne zu'm üzerine 'Îsâ peygamberi salb itdikleri ağacı bulmak için Beytü'l-makdis'e gelüp, zu'mları üzerine 'Îsâ peygamber defn olunduğı kabrün üzerine Kamâme denilen kiniseyi yapup ve Beytü'l-makdis'i harab edüp, Mescid-i Aksâ'yı yere berâber edüp, yerini mezbele etmişdür. Beytü'l-makdis [43b] bu hal üzre kalmışdur. Tâ Hazret-i 'Ömer Kudüs'ü feth idince, andan Hazret-i 'Ömer, Mescid-i Aksâ'nun yerini pâk edüp, yine mescidi binâ etmişdür. Ba'dehu mülûk-ı benî Ümeyye'den Velid b. Abdülmelik gelüp, Hazret-i 'Ömer yapduğı mescidi yıkup, Mescid-i¹⁸¹ Aksâ'yı tekrar yapup ve sahrâ üzerine kubbe yapmışdur. El'ân anun yapduğı üzredür ve bundan gayri birkaç kubbe dahi yapup, kimine kubbe-i Mahşer, kimine kubbe-i Mîzân ve kimine kubbe-i Silsile ve kimine kubbe-i Mi'râc dimişdür. Rivâyet iderler ki, Velid'ün bunlardan garazı bu idi ki, Kudüs'ün mevki'i ehl-i Şâm'un kulûbında 'azîm olup, Kudüs'ü koyup Mekte-i Müşerrefe'ye hac itmeğe varmayalar, zîrâ halkun Hicâz'a varmasını istemez idi; ehl-i Hicâz'dan, Resûl –sallallâhu aleyhi ve sellem-ün ehl-i beytinün faziletlerini işidüp, benî Ümeyyeden a'râz ideler deyü. Beytü'l-makdis dağlar üzerinedür ve ekinleri dağlar etrâfındadır. Ammâ nefis-i şehir, dağlar ötesinde bir kazadadır. Suları yağmur suyudur ve hiçbir ev yokdur ki, anda sahrmıç

.....

¹⁸⁰ yirmi bir HE, MS-RE

¹⁸¹ Mescid-i HE, MS-RE

olmaya. Mescid-i Aksâ, şehrin şark tarafındadır. Günâ-gün mermer direklerle büyük güzel mesciddür ki, vasfolunmaz ve bu mescidde meşhûr olan en-biyânun her birisi için, bir mihrâb vardır ve sahrâ denilen taş bundadır, bu bir taşdır ki, uzunı otuz üç zirâ‘, ini yirmi yedi zirâ‘dur ve yerden yüksekliği âdem boyı kadardır ve üzerinde bir ‘âlî kubbe vardır ve altında nerdübân ile inilür bir mağara vardır. Resûl –sallallâhu aleyhi ve sellem- Mi‘râc’a bu sahrâdan urûc etmişdür. Hattâ mübarek ayaklarının izi ol taşun üzerindedir derler. Ashâb-ı tarihden ba‘zılar eydür: “Nûh peygamber gemiye girdüğü vaktin, Allahü Te‘âlâ emr eyledi ki, şimşâr ağacından bir tabut düz, dahi Âdem peygamberün cesedini o tabuta koyup gemiye bile koy dedi. Nûh peygamber dahi emre imtisâl edüp, Âdem peygamberün tabutunu gemide erler ile ‘avretler mâbeyninde uzadı koydı. Sonra Nûh oğlu Sâm’a şöyle vasiyet eyledi ki, ben vefât etdigüm vaktin, babamuz [44a] Âdem’ün tabutunu gemiden çıkarup, evlâdımızdan Melkîzdek’i bile alup tabut ile seyr edüp Hak Te‘âlâ sevk itdüğü mahalle gidesüz dedi. Bunlar dahi Nûh’un vasiyeti ile amel edüp Hak Te‘âlâ bunları Beytül-makdis dağına sevk edüp, tabutı bir kule üzerine koydukları gibi tabut yere geçdi. Andan Sâm dönüp ehline gitdi, ama Melkîzdek gitmeyüp Beytül-makdis’i binâ edüp ölünce anda kaldı, şol kule ki, Âdem peygamberün kabri andadır, ‘İsâ peygamber anda salb olunmuşdur.” Bu kelâm-ı Nasârâ hâzelehumullahi Te‘âlâ zu‘mındadır. Amma bizim katımızda: “Ve mâ katelûhu ve mâ salebûhu ve lâkin şubbihe lehum”¹⁸²

Beytül-makdis’ün tûli elli altı derece, ‘arzı otuz üç derecedür.

Biyyerdâvel: Kesr-i bâ’-i muvahhide ve teşdîd-i müsennât-ı tahtiyye ve sükûn-ı râ’-i ve feth-i dâl-ı mühmeleteyn ve elif ve vâv ve lâm ile, Hind’de, Ma’ber sultânının şehridür.

Beyrût: Feth-i bâ’-i muvahhide ve sükûn-ı müsennât-ı tahtiyye ve zamm-ı râ’-i mühmele ve vâv ve müsennât-ı fevkîyye ile, iklim-i sâlisden, Dimeşk’den, sâhil-i bahrda bir şehirdür. Dimeşk’un iskelesidür ve bunun gâyet a’lâ limanlığı vardır ve iki burcı vardır ve bostânları ve ırmağı vardır. Bunun ile Ba’lebek mâbeyni otuz altı mildür.

Tûli elli dokuz derece, ‘arzı otuz dört derecedür.

.....

¹⁸² وماقتلوه وماصلبوه ولكن شبه لهم = “Oysa onu öldürmediler ve asmadılar. Fakat onlara öyle gibi gösterildi.” Kur’ân, Nisa-IV, 157, s. 102.

Bîrûzkûh: Kesr-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve zamm-ı râ'-i mühmele ve vâv ve zâ'-i mu'ceme ve zamm-ı kâf ve vâv ve hâ ile, ma'nâ-sı gök dağ dimekdür, iklim-i sâlisden bir kal'a-i hasînedür. Cibâl-i Gavr'un taht-gâhıdır.

Tûli seksen dokuz derece kırk dakîka, 'arzı otuz bir derecedür.

Bîrûn: Kesr-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve zamm-ı râ'-i mühmele ve vâv ve nûn ile, iklim-i sânidin, Sind'den bir şehirdür ve Sind'ün iskelesidür. Dübeyl ile Mansûre mâbeynindedür. Üstad Ebû Reyhân el-Bîrûnî, buna mensûbdur.

Tûli doksan dört derece, 'arzı yirmi dört derecedür.

Bîre: Kesr-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve râ'-i mühmele ve hâ ile, iklim-i râbî'den, Cünd-i Kınnesrîn'den, Fûrât'un şarkî kenârında bir yüksek ve sa'b kal'adur ve bunun bir deresi vardır, Zeytûn [44b] Deresi derler. Kal'atü'r-Rûm'un şark tarafında bir merhale yerdedür ve Serûc'un cenûb ve garb tarafındadır.

Tûli altmış bir derece, 'arzı otuz altı derece elli dakîkadur.

Bîze: Kesr-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve zâ'-i mu'ceme ve hâ ile gâh olur zâ'-i mu'ceme şîn-ı mu'cemeye tebdîl olunur, iklim-i sâdisden, Endelüs'ün rûkn-i şimâlisî üzerinde bir vilâyetdür ve Rûmiyye vilâyetinün garb tarafındadır ve bunun mukâbelesinde bahr içinde Cezîre-i Serdânya'dur ve bu vilâyetün pâdişâhı yokdur. Mercî'leri Bâb'dur. Bâb deyü Nasârâ'nun halifesine derler.

Tûli otuz bir derece, 'arzı kırk altı derecedür.

Beysân: Feth-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve feth-i sîn-i mühmele ve elif ve nûn ile, iklim-i sâlisden, Ürdün'den bir küçürek şehirdür. Bostânları ve enhârı vardır ve bir küçürek nehir şehri yarup geçer ve Gavr'un garb tarafındadır ve Taberiyye'nün cenûb tarafında on sekiz mîl yerdedür.

Tûli elli sekiz derece, 'arzı otuz iki derecedür.

Beyzâ: Feth-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve feth-i zâ'-i mu'ceme ve elif ile, iklim-i sâlisden, Fârs'dan bir şehirdür ve Istahr vilâyetinün medînesidür. Bir beyaz kal'ası olduğüçün, Beyzâ dinilmişdür. Lisân-ı Fârsîde, bunun ismi Nişânek'dür. Vâfiretü'l-galât, kesîretü'l-hayrât, tayyibetü'l-hevâ, uzbetü'l-mâ bir şehirdür ve bunda aslâ yılan ve akreb yokdur ve bunda bir nev'

üzüm olur ki, her dânesi on miskâl olur ve bir elma olur ki, değirmiliği iki karış olur. Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc ve İmâm Kadî Nâsirüddin ‘Abdullah Sahib-i Kitâbü't-Tevâlî‘, buna mensûblardur ve bundan Şîrâz'e sekiz fersahdur.

Tûli yetmiş sekiz derece, ‘arız otuz derecedür.

Beykend: Feth-i bâ’-i muvahhide ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve feth-i kâf ve sükûn-ı nûn ve dâl ile, iklim-i hâmisden, Buhârâ'dan bir bî-bedel şehir idi. Sûrı ve bin hanı var idi ve bir câmii var idi ki, binâsı ucûbe idi. Lâkin el’ân harâbdur.

Tûli seksen altı derece, ‘arız otuz dokuz derecedür.

Beylekân: Feth-i bâ’-i muvahhide ve sükûn-ı [45a] müsennât-ı tahtıyye ve feth-i lâm ve kâf ve elif ve nûn ile, iklim-i hâmisden, Errân'dan, kesîretü'l-hayrât vâfîretü'l-gâlât bir medînedür. Beylekân b. Erminî b. Lafzî b. Yûnân binâ etmişdür. Bununla Versân mâbeyni altı fersahdur.

Tûli yetmiş üç derece otuz dakîka, ‘arız kırk bir derece yirmi dakîkadur.

Bîmân-şehir: Kesr-i bâ’-i muvahhide ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve mîm ve elif ve nûn ve şîn-ı mu‘ceme ve hâ ve râ’-i mühmele ile, iklim-i râbî‘den, Gîlân'dan bir küçürek şehirdür.

Tûli yetmiş dört derece, ‘arız otuz yedi derecedür.

Beymend: Bâ’-i muvahhide ve müsennât-ı tahtıyye ve mîm ve nûn ve dâl-ı mühmele ile, bilâd-ı Kirmân'dan bir şehirdür. Sultân Mahmûd b. Sebükteğîn'ün veziri Ebû'l-Hasan Yemendî bundandır.

Tûli seksen derece, ‘arız yirmi dokuz derecedür.

Beyhak: Feth-i bâ’-i muvahhide ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve hâ ve kâf ile Neysâbûr'a yirmi fersah yerde bir niçe köylerdür. Beyhak'un kasabası Husrevcird idi, sonra Sebzevâr olmuşdur.

FASLU'T-TÂ

Tâdilâ: Feth-i müsennât-ı fevkiyye ve elif ve kesr-i dâl-ı mühmele ve lâm ve elif ba'zılar katında lâmdan sonra hâ ile, iklim-i sâlisden, Garb-ı Aksâ'dan, Cebel-i Sanhâce ile Cebel-i Deren mâbeyninde bir şehirdür. Bahr-i Muhît'e dek mümtedd olmuşdur ve Merrâkuş a'mâl-i Fâs¹⁸³ mâbeynindedür ve ra'yyet-i Cerâve derler, Berber tâifesindendür.

Tûli on iki derece, 'arız otuz derecedür.

Târût: Feth-i müsennât-ı fevkiyye ve elif ve zamm-ı râ'-i mühmele ve sükûn-ı vâv ve tâ'-i sâniye ile, Katîf'e bir merhale yerde, bağları çok bir şehirdür. Kaçan Bahr-i Fârs'da medd vâki' olsa, bu şehri cemi' cevânibinden su ihâta edüp, cezîre gibi olur. Kaçan cezr vâki' olsa, bunun ile Katîf mâbeyninde olan yerlerin suları çekilüp, bundan Katîf'e kurudan varılır.

Tâne: Feth-i müsennât-ı fevkiyye ve elif ve nûn ve hâ ile, iklim-i evvelde, Hind'den, sâhil-i bahırda bir şehirdür. Cezarât'un şarkisinde ve Menibâr'un garbîsindedür. Bu sâhilün ehli, cümle küffârdur. İçlerinden müslimîn dahi vardır. Kâniye nisbetde [45b] Tâniye derler. Siyâb-ı Tâniye bundandır.

Tûli seksen dört derece yirmi dakîka, 'arız on dokuz derece yirmi dakîkadur.

Tâhart: Feth-i müsennât-ı fevkiyye ve elif ve *İbn-i Sa'îd* katında elif bedeli müsennât-ı tahtıyye ve hâ ve râ'-i mühmele ve müsennât-ı [fevkiyye-i] sâniye ile, iklim-i sâlisden, Mağrib-i Evsat'dan iki şehrin ismidür; birine Tâhart-ı 'Ulyâ ve Tâhart-ı 'Abdulhâlık derler, Zemân-ı evvelde 'Irâk-ı Mağrib derler idi,

.....

¹⁸³ mâbeyninde ... a'mâl-i Fâs MS, HE=RE

mülûk-ı Garb-ı Evsat'dan Rüstem'ün bu makâmı idi, bu şehir vâfretü'l-galât, kesîretü'l-hayrât şehirdür, tûli yirmi beş derece otuz beş dakika, 'arzı yirmi dokuz derecedür. Ve birine Tâhart-ı Süflâ ve Tâhart-ı Cedîde derler, bunun ile Tâhart-ı 'Ulyâ'nun mâbeyni bir merhaledür, bunun tûli yirmi altı derece, 'arzı yirmi dokuz derecedür. İkinin bile halkı hamâkat ile mevsûflardur.

Tev'em: Feth-i müsennât-ı fevkiyye ve sükûn-ı vâv ve feth-i hemze ve mîm ile, Cevher vezninde, 'Umân'un sâhil tarafında olan kasabasının ismidür. Cevherî, *Shâh*'ında böyle demişdür. *Sâhibü'l-Kamûs* bunu red edüp; "Tevâm, garâb vezninde, kasaba-i 'Umân'a yirmi fersah yerde bir medînedür" demişdür.

Tübbet: Zamm-ı müsennât-ı fevkiyye ve feth-i bâ'-i muvahhide-i müşeddede ve müsennât-ı [fevkiyye-i] sâniye ile bir iklim-i vâsi'dür. Bilâd-ı Sîn'e ve ba'zı bilâd-ı Hind'e ve ba'zı bilâd-ı Etrâk'e muttasıldır ve bu yerde kanın tabiatı kavîdür. Anıñçün, bunun ehli, dâyimâ sürür ve ferah üzredür. Bunda olan kimesneye gam ve hüznün ârız olmayup dâyimâ gülmekten hâli değildir ve bunun halkı gümüş ve demür ve mülevven taş ve misk ve kaplan derisi ile ticâret iderler ve Tübbet dağında sünbül biter ve bunda misk geyiği vardır. Bu geyik, sâyir geyikler gibidir, illâ bunun aşağı çenesinde iki dişi vardır. Hinzır azısı gibi ağzından taşra çıkmışdır. Bunun göbeği misk ma'denidir. Her yıl bir vakt-i mu'ayyende bunun göbeğinde kan müctemi' olup, misk olur. Kaçan göbeğinde bu verem hâsıl ola, temâm kemâl bulunca geyik marîz olur. Temâm kemâl bulduktan sonra [46a] göbeğini ahcâra ve eşcâra sürüp, misk dökölüp, tüccâr gelüp cem' iderler ve bunda misk sıçanı vardır, bu sıçanı sayd edüp, muhkem sarkılar ile sarup, kanı göbeğinde cem' olup, andan boğazlayup göbeğini koparup, biraz arpa içinde kuma korlar. Ol göbeğinde muncemid olan kan misk-i hâlis olur.

Tebrîz: Kesr-i müsennât-ı fevkiyye ve sükûn-ı bâ'-i muvahhide ve kesr-i râ'-i mühmele ve müsennât-ı tahtıyye ve zâ'-i mu'ceme ile, iklim-i hâmisden, Azerbeycân'dan, âb ve hevâsı latîf bir şehirdür. Cemî' cevânibinden bostânlar ihâta etmişdür ve etrâfında hammâmât-ı kibritiyye vardır ve Sultân Gazan b. Argüz Hân kendü nefsiçün bunda bir kubbe-i 'acîbe binâ etmişdür. Ol kubbenün etrâfi medreselerdür ve bunda mesâcid ve câmi'¹⁸⁴ ve medâris ve kusûr-ı şerîfe çokdur. Büyüklükde Hoy mikdârı vardır ve buna dört fersah yerde bir karyede¹⁸⁵, bir bînâr vardır. Suyunu kaynadup içseler ishâl ider ve bunda tuz dağı vardır.

.....

¹⁸⁴ cevâmi' HE, MS:-RE

¹⁸⁵ bir karyede MS,HE:-RE

Tûli yetmiş üç derece, ‘arız otuz dokuz derecedür.

Tebûk: Feth-i müsennât-ı fevkiyye ve zamm-ı bâ’-i muvahhide ve sükûn-ı vâv ve kâf ile, iklim-i sâlisden, bâdiye-i Şâm’dan, Medyen muhâzâtında bir şehirdür. Irmağı ve eşcârı vardır. Ashâb-ı Eyne ki, Şu’ayb peygamber anlara mürseldir, Tebûk’dendür. Ammâ Şu’ayb peygamber bu taifeden değildir, ehl-i Medyen’den idi. Medyen, Tebûk’ün garb tarafındadır.

Tebûk’ün tûli elli sekiz derece elli dakikadur. ‘Arzı otuz beş derecedür.

Tatar: İki müsennât-ı fevkiyyenün fethasıyla ve râ’-i mühmele ile, Türk’den bir tâife-i ‘azîmedür. İklim-i sâdisün taraf-ı şarkisinde sâkinlerdür. Kasâvet-i kalbde ve galiz tabi’de ve husûmâtıda ve kan dökmekde Sibâ’a müşâbihlerdür. Bunlar da aslâ diyânete duhl ve hürmet yokdur ve bunların lisânı ve kalemleri sâyir elsineye ve aklâma muhâlifdür ve şemse secde iderler.

Tedmür: Feth-i müsennât-ı fevkiyye ve sükûn-ı dâl-ı mühmele ve zamm-ı mîm ve râ’-i mühmele ile, iklim-i râbî’den, bâdiye-i Şâm’dan bir küçürek şehirdür. Hıms’un şark tarafında, üç merhale yereddür. [46b] Sûri ve kal’ası ve eşcârı ve ekinleri ve zeytûnı vardır ve bunda mermer direklerden ve gayriden âsâr-ı kadîme-i ‘azîme¹⁸⁶ çokdur. Bunı Süleymân Peygamber -a.m.- binâ etmişdür, derler. Bundan Dimeşk’a elli merhale ve Rahabe’ye yüz mîldür.

Tûli elli yedi derece, ‘arız otuz beş derecedür.

Türkistân: Nehr-i Ceyhûn’un mâverâsında olan bilâda derler. Ammâ Türk-mân, Türkden bir tâifedür. Bunlardan bir ayda iki yüz bin âdem imâna geldü-ğiyçün, Türk-i imân dinilmişdür. Ba’dehu tahfif olunup Türk-mân dinilmişdür.

Termiz: Feth-i müsennât-ı fevkiyye veyâ zammı ile veyâ kesri ile ve sükûn-ı râ’-i mühmele ve kesri mîm, kadîmde meşhûr olan kesri-i tâ ve mîm ba’zılar katunda zamm-ı tâ ve mîm ve zâl-ı mu’ceme ile, iklim-i râbî’den Ceyhûn kenârında bir şehirdür. Sokaklarının ekseri kiremid ile döşenmişdür ve buna niçe şehirler ve nâhiyeler müzâfidür.

Tûli doksan derece, ‘arız otuz yedi derecedür.

Tüster: Zamm-ı müsennât-ı fevkiyye ve sükûn-ı sîn-i mühmele ve feth-i müsennât-ı [fevkiyye-i] sâniye ve râ’-i mühmele [ile] iklim-i sâlisden Ahvâz dan bir şehirdür. Nehr-i kebîri vardır. Berâ b. Mâlik’ün kabri bundadır. Bundan Cündesâbûr’a sekiz fersah yerdür. Vech-i arzda bundan kadîm şehir yokdur derler.

.....

¹⁸⁶ kadîme-i azîme HE, MS: RE

Tûli yetmiş dört derece otuz dakîka, 'arzı otuz bir derece otuz dakîkadur.

Tuskân: Zamm-ı müsennât-ı fevkiyye ve sükûn-ı sîn-i mühmele ve kâf ve elif ve nûn ile Frenkden bir cinsdür. Beyleri yokdur. Hâkimleri ekâbirleridür. Bilâd-ı Tuskân, ma'den-i za'ferândur.

Tutîle: Zamm-ı müsennât-ı fevkiyye ve kesr-i tâ'-i mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtiyye ve feth-i lâm ve hâ ile, iklim-i sâdisden, Endelüs'ün şark tarafında, Cebel-i Şâre'nün cenûbîsinde, Hulefâ-i Mervâniye zemânında binâ olunmuş¹⁸⁷ bir güzel şehirdür.

Tûli yirmi derece otuz dakîka, 'arzı kırk üç derece on beş¹⁸⁸ dakîkadur.

Ta'az: Feth-i müsennât-ı fevkiyye ve ayn-ı mühmele ve zâ'-i mu'ceme ile, iklim-i evvelde, Yemen'den Tehâyim ve Irâz-ı Zübeyd üzerinde olan dağlar üzerinde bir kal'adur. Bunun üsti [47a] yanında Sahle derler bir seyrângâh vardır. Sahibu'l-Yemen dağlardan buna sular getirüp bir bostân içinde bî-nazîr kasırlar yapmışdır.

Tûli yetmiş derece, 'arzı on üç derecedür.

Tağlibiye: Feth-i müsennât-ı fevkiyye ve sükûn-ı gayn-ı mu'ceme ve kesr-i lâm ve bâ'-i muvahhide ve müsennât-ı tahtiyye ve hâ ile, Hüccâc-ı 'Irâk tarafında bir karyedür. Üzerinde sûrı vardır.

Tûli altmış sekiz derece otuz dakîka, 'arzı yirmi sekiz derece otuz dakîkadur.

Teflîs: Feth-i müsennât-ı fevkiyye ve sükûn-ı fâ¹⁸⁹ ve kesr-i lâm ve sükûn-ı müsennât-ı tahtiyye ve sîn-i mühmele ile, iklim-i hâmisden, Errân'dan bir şehirdür. Gürcistân'un kasabasıdır. Teflîs b. Havzan b. Yâfes b. Nûh ile tesmîye olunmuşdur. Hazret-i 'Osmân b. 'Affân aleyhi'r-rahmeti el-melikül'l-Mennân zemânında müslimûn bunu feth edüp niçe müddet zabt edüp ba'dehu Gürciler yine almışlardır. Meyvelü ve ucuzluk şehirdür ve bunda ılıcalar çokdur.

Tûli yetmiş üç derece, 'arzı kırk üç derecedür.

Tekrûr: Feth-i müsennât-ı fevkiyye ve sükûn-ı kâf¹⁹⁰ ve zamm-ı râ'-i mühmele ve sükûn-ı vâv ve râ'-i sâniye ile Nîl'ün iki tarafından karalar memleketidür.

Tûli elli altı derece, 'arzı on sekiz derecedür.

●●●●●●●●●●

¹⁸⁷ olunmuş HE, MS: olunmuşdur RE

¹⁸⁸ beş HE, MS: — RE

¹⁸⁹ fâ HE, MS: kâf RE

¹⁹⁰ kâf HE, MS:— RE

Tigrît: Kesr-i müsennât-ı fevkıyye ve sükûn-ı kâf¹⁹¹ ve kesr-i râ'-i mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve müsennât-ı fevkıyye ile, iklim-i râbi'den, Cezîre'den, Dicle'nün garb tarafında Mavsıl'a altı günlük yerde bir şehirdür. Vâyil kızı Tigrît ki, Bekir b. Vâyil'ün kızkarındaşıdır, anunla tesmîye olunmuşdur. Ammâ kal'asını Sâbûr b. Erdeşîr b. Bâbük binâ eylemişdür. Lâkin el'ân ol kal'a harâbdur.

Tûli altmış sekiz derece otuz dakikadır, 'arız otuz beş derece otuz dakikadır.

Tell-i A'fer: Feth-i müsennât-ı fevkıyye ve teşdîd-i lâm ve feth-i elif ve sükûn-ı ayn-ı mühmele ve feth-i fâ ve râ'-i mühmele ile, iklim-i râbi'den, Cezîre'den Sincâr ile¹⁹² Mavsıl mâbeyninde bir şehirdür.

Tûli altmış altı derece yirmi dakika, 'arız otuz altı derece otuz dakikadır.

Tell-i Bâşîr: Tell el'ân zıkr olunan gibidür. Bâşîr; feth-i bâ'-i muvahhide ve elif ve kesr-i şîn-ı mu'ceme ve râ'-i mühmele ile Şâm'da Haleb'ün şimâl tarafında [47b] Haleb'e iki günlük yerde bir nâhiyedür. Kal'a-i hasînesi ve suları ve bostânları vardır.

Tûli altmış iki derece otuz dakika, 'arız otuz dört derece otuz dakikadır.

Tell-i Hamdûn: Tell yine zıkr olunan gibidür. Hamdûn; feth-i hâ' ve mîm ve zamm-ı dâl-ı mühmeleteyn ve sükûn-ı vâv ve nûn ile, iklim-i râbi'den, bilâd-ı Ermen'den bir depe üzerinde bir kal'a-i hasînedür. Sûrı ve çarşuları ve bostânları ve ırmağı ve günâ gûn meyveleri vardır. Lâkin Müslümanlar bunı harâb etmişlerdür.

Tûli elli dokuz derece otuz dakika, 'arız otuz altı derecedür.

Tilimsân: Kesr-i müsennât-ı fevkıyye ve kesr-i lâm ve sükûn-ı mîm ve feth-i sîn-i mühmele ve elif ve nûn ile, iklim-i râbi'den, Garb-ı Aksâ'dan dağ eteğinde bir medîne-i meşhûre-i müsevveredür ve on üç kapısı vardır. Suyı altı mîl yerde bir ırmağdandır. Haricinde enhâr ve eşcâr çokdur ve bu bir memleketün kâ'idesidür ve bunun çok hisârları vardır. Fârs, bunun garb ve cenûb tarafındadır.

Tûli on dört derece, 'arız otuz üç derecedür.

.....

¹⁹¹ kâf Türkçe nüshalar: kâf Arapça nüshalar

¹⁹² iklim-i ... Sincâr ile HE, MS:-RE

Tendîyur: Feth-i müsennât-ı fevkîyye ve sükûn-ı nûn ve dâl-ı mühmele ve zamm-ı¹⁹³ müsennât-ı tahtiyye ve vâv ve râ'-i mühmele ile, iklim-i Hind'de Menibâr'dan Re's-i Heylî'nün şarkisinde bostânları vâfir bir küçürek şehirdür.

Tünkê: Zamm-ı müsennât-ı fevkîyye ve sükûn-ı nûn ve feth-i kâf ve müsennât-ı sâniye ile, iklim-i hâmisden, Mâverâünnehr'de, Şâş şehirlerinden bir şehirdür. Îlâk'un kasabasıdır ve bunun kuhendezi ve rebazı ve nehri vardır.

Tûli doksan bir derece, 'arızı kırk üç derecedür.

Tinnîs: Kesr-i müsennât-ı fevkîyye ve kesr-i nûn-ı müşeddede ve müsennât-ı tahtiyye ve sîn-i mühmele ile, iklim-i sâlisden, diyâr-ı Mısır'da, Bahîre-i Tinnîs dinilmek ile ma'rûf olan bahîrenün ortasında gayy-ı Cezîre'de bir şehirdür.

Tûli elli dört derece otuz dakîka, 'arızı otuz derece kırk dakîkadur.

Tûrân: Zamm-ı müsennât-ı fevkîyye ve sükûn-ı¹⁹⁴ vâv ve râ'-i mühmele ve elif ve nûn ile mecmû'-ı Mâverâünnehr'ün ismidür. Ferîdûn [48a] oğullarından Tûr ismi ile tesmîye olunmuşdur. Tahkîki, Îrân şehri zikrinde geçmişdür.

Tûzer: Zamm-ı müsennât-ı fevkîyye ve sükûn-ı vâv ve feth-i zâ-yı mu'ceme ve râ-yı mühmele ile, iklim-i sâlisden, Afrîkiyye'den, bilâd-ı Cezîre'de bir şehirdür. Besâtini ve enhârî ve eşcârı vardır ve bunda kettân ve kına olur ve yağmur az olur.

Mısır gibi tûli otuz bir derece, 'arızı otuz derecedür.

Tokat: Zamm-ı müsennât-ı fevkîyye ve sükûn-ı vâv ve feth-i kâf ve elif ve müsennât-ı [fevkîyye-i] sâniye ile, iklim-i hâmisden, Rûm'dan, kızıl topraklu bir dağ eteğinde bir küçürek şehirdür. Bostânları ve eşcâr ve esmârı vardır ve hevâsı mu'tedildür ve bir küçürek kal'ası vardır ve Sivâs'un şimâl tarafındadır. Mâbeyni iki günlükdür.

Tûli altmış bir derece otuz dakîka, 'arızı kırk bir derece on dakîkadur.

Tûlîm: Zamm-ı müsennât-ı fevkîyye ve sükûn-ı vâv ve lâm ve mîm ile, Gîlân'dan bir şehirdür.

Tûliye: Zamm-ı müsennât-ı fevkîyye ve sükûn-ı vâv ve lâm ve müsennât-ı tahtiyye ve hâ ile nâhiye-i şimâlde, âhir 'imâretde, bir bühayre-i 'azîme vardır,

.....

¹⁹³ zamm-ı HE, MS:-RE

¹⁹⁴ sükûn-ı HE, MS:-RE

ba'zısı kutb-ı şimâlî tahtındadır, bu buhayrenün kenârında bir şehir vardır, adına Tûliye derler.

Tûn: Zamm-ı müsennât-ı fevkîyye ve sükûn-ı vâv ve nûn ile, Kâyin katında bir küçürek şehirdür.

Tûnus: Zamm-ı müsennât-ı fevkîyye ve sükûn-ı vâv ve zamm-ı nûn ve sîn-i mühmele ile, iklim-i hâmisden, Afrîkiyye'den, bir medîne-i celîle-i kadîme-tü'l-binâdur. Kesîretü'l-hayrât ve vâfîretü'l-galât şehirdür. Denizden çıkan acı gölünün kenârındadır.

Tûli otuz iki derece, 'arız otuz üç derecedür.

Tûh: Zamm-ı müsennât-ı fevkîyye ve sükûn-ı vâv ve hâ ile ba'zılar rivâyetinde hâ-i mühmele ile, iklim-i sâlisden, Fârs'dan Cennâbe'ye on iki fersah yerde hevâsı ıssı bir şehirdür.

Tûli yetmiş yedi derece, 'arız otuz derecedür.

Tihâme: Kesr-i müsennât-ı fevkîyye ve feth-i hâ ve elif ve feth-i mîm ve hâ ile, Cezîre-i 'Arab'un aksâm-ı hamsesinün birisidir. İnşâallâhu Te'âlâ 'an-karîb beyân olunur.

Teymâ: Feth-i müsennât-ı fevkîyye ve sükûn-ı müsennât-ı tahtîyye ve mîm ve elif ile, iklim-i sânidin, bâdiye-i Şâm'da [48b] bir kal'adur.

Tûli altmış yedi derece, 'arız yirmi beş derecedür. Hasan Eblak ki, Semûl b. Âdyâ el-Yehûdî'ye mensûbdur, bu hısna karîbdür.

Tîh: Kesr-i müsennât-ı fevkîyye ve sükûn-ı müsennât-ı tahtîyye ve hâ ile, Hak Celle ve 'Alâ, Benî İsrâîl'e "Arz-ı Mukaddeseye dâhil olun" deyü emr edüp, anlar dahi emre itâ'at itmedikleri ecilden kırk yıl mahbûs olup kaldıkları beriy-yedür. Bu beriyye, Eyle ve Mısır ve Bahr-i Kulzüm ve Cîbâl-i Şerât mâbeynindedür. İni ve uzunı kırkar fersahdur ve yeri berkdür ve bunda bir mikdâr eşcâr ve enhâr vardır.

FASLU'S-SÂ

Sagr: Feth-i sâ'-i müsellese ve sükûn-ı gayn-ı mu'ceme ve râ'-i mühmele ile, cânib-i 'Adve'de olan derbende ve serhade derler.

Semânîn: Feth-i sâ'-i müsellese ve feth-i mîm ve elif ve kesr-i nûn ve sükûn-ı müsennât-ı tahtiyye ve nûn ile Cebel-i Cûdiyy katında, Mavsıl'un fevkinde bir küçürek şehirdür. Nûh peygamber gemiden çıkduğı zemân, seksen kimesne ile bunu binâ edüp, bunda sâkin olduklarıçün, Semânîn dinilmişdür bu şehre.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

www.tuba.gov.tr

FASLU'L-CÎM

Câcerm: Feth-i cîm ve elif ve feth-i cîm-i sâniye ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve mîm ile, Neysâbûr ve Cuveyn ve Cürcân mâbeyninde bir şehrün ve bir köyleri vâfir nâhiyenün ismidür.

Câr: Feth-i cîm ve elif ve râ'-i mühmele ile,¹⁹⁵ Bahr-i Kulzüm sâhilinde, Medîne-i Münevver'e bir gün ve bir gicelik yerde bir şehirdür. Ehl-i Medîne'nün iskelesidür.

Câlûr: Feth-i cîm ve elif ve zamm-ı lâm ve sükûn-ı vâv ve râ'-i mühmele ile Hind'de, Nâkûre ile Nehlevâre mâbeyninde topraktan bir depe üzerinde bir şehirdür.

Câm: Feth-i cîm ve elif ve mîm ile, nevâhî-i Neysâbûr'da bir kasabadur. Ta'rib edüp Zâm dahi derler. Bundan niçe 'ulemâ ve füzelâ kopmuşdur.

Câve: Feth-i cîm ve elif ve vâv ve hâ ile, cezâyir-i Hind'den bir cezîre-i kebîre-i meşhûredür.

Cebel: Feth-i cîm ve bâ'-i muvahhide ve lâm ile, âmme katında 'Irâk-ı 'Acem dinilmek ile ma'rûf olan bilâddur. Bunun cihet-i garbdan haddi, Azerbeycân ve cihet-i cenûbdan bilâd-ı 'Irâk'un ba'zısı ve Hûzistân ve cihet-i şarkdan Horâsân ve Fârs sahrâları¹⁹⁶ ve cihet-i [49a] şimâlden Azerbeycân'un ba'zısı ve bilâd-ı Deylem ve Kazvîn ve Rey'dür.

.....

¹⁹⁵ ile HE, MS-RE

¹⁹⁶ ve cihet-i ... sahrâları HE, MS-RE

Cebbül: Feth-i cîm ve zamm-ı bâ'-i¹⁹⁷ muvahhide-i müşeddede ve lâm ile, Dicle üzerinde, Bağdâd ile Vâsıt mâbeyninde bir şehirdür.

Cüble: Zamm-ı cîm ve sükûn-ı [bâ-i] muvahhide ve feth-i lâm ve hâ ile, iklim-i evvelden, Yemen'den, 'Aden ile San'â mâbeyninde dağlar içinde bir şehirdür. İki nehrün üzerinde olduğuyçün medînetü'n-nehreyn dahi derler. Bu şehri, Salihîyyûn Yemen'i istilâ itdükleri zemânda binâ etmişlerdür.

Tûli altmış bir derece, 'arız on üç derecedür.

Cebele: Feth-i cîm ve feth-i bâ'-i muvahhide ve lâm ve hâ ile, iklim-i râbî'den, sâhil-i Şâm'da bir küçürek şehirdür. İbrâhîm b. Edhem'un kabri andadur. Cebele'den Lâzikiyye'ye on iki ve Bilinyâs'a yirmi dört mîldür.

Tûli altmış derece, 'arız otuz dört derecedür.

Cübbî: Zamm-ı cîm ve teşdîd-i bâ'-i muvahhide ve müsennât-ı tahtiyye ile, iklim-i sâlisden, Hûzistân'dan bir şehirdür. Ebû Alî el-Cübbiyyü'l-Mu'tezilî bundandur.

Tûli yetmiş dört derece otuz beş dakîka, 'arız otuz derece on dakîkadur. Nevâhî-i Nehrâvân'da bir karyeye dahi Cübbî derler.

Cühfe: Zamm-ı cîm ve sükûn-ı hâ'-i mühmele ve feth-i fâ' ve hâ ile, Mekke'den dört merhale yerde bir karye-i kebîredür. Ehl-i Mısır ve Şâm'un mîkâtlarıdır. Medîne'ye uğramadıkları takdîrce, zemân-ı sâbıkda buna Mehyea derler idi, Âd'un karındaşları Benû Abîd, Medîne'den ihrâc olundukları zemânda gelüp, bunda sâkin olup, ba'dehu seyl gelüp bunları helâk idicek, Cühfe deyü tesmîye olunmuşdur. Hâlâ hemân bir resmdür. Aslâ anda kimesne sâkin değildir.

Cüdde: Zamm-ı cîm ve teşdîd-i dâl-ı mühmele ve hâ ile, iklim-i sâniden, Tehâyim-i Hicâz'dan Mekke'ye iki merhale yerde bahr kenârında bir şehirdür. Ehl-i Mekke'nün iskelesidür.

Tûli altmış altı derece otuz dakîka, 'arız yirmi bir derece kırk beş dakîkadur.

Cerbâzkân: Feth-i cîm ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve feth-i [bâ-i] muvahhide ve elif ve sükûn-ı dâl-ı mu'ceme ve kâf ve elif ve nûn ile, iklim-i râbî'den bilâd-ı Düceyl'den [49b] Kerh ile Hemedân mâbeyninde bir şehirdür. 'Acem buna Derbeykân derler.

.....

¹⁹⁷ bâ-i MS:-RE, HE

Tûli yetmiş beş derece yirmi beş dakîka, ‘arız otuz dört derecedür. Cerbâzkân, Ester-âbâd ile Cürcân mâbeyninde bir şehre dahi derler.

Cirbe: Kesr-i cîm ve sükûn-ı râ’-i mûhmele ve bâ’-i muvahlhide ve hâ ile, iklim-i sâlisden, Bahr-i Rûm'da Afrîkiyye mukâbelesinde bir cezîredür. Bunun ile kara mâbeyni gâyetde dar yerdür. Galata boğazı gibi zevraklar ile geçilür ve Cezîre-i Sakliye bunun şîmâl tarafındadır ve bunun garbdan şarka uzunluğu altmış mîldür ve şark tarafındaki başının ini on beş mîldür.

Tûli otuz üç derece, ‘arız otuz beş derecedür.

Cürcân: Zamm-ı cîm ve sükûn-ı râ’-i mûhmele ve cîm-i sâniye ve elif ve nûn ile, iklim-i râbî'den, Hârezm ile Taberistân mâbeyninde bir şehirdür.¹⁹⁸ ‘Acem buna Gürgân dir. Cürcân b. Ümeym b. Nevzân b. Sâm ibn-i Nûh ile tesmiye olunmuşdur. Kışı uzun ve yağmuru çok [bir] şehirdür ve ortasında bir nehri vardır ve Bahr-i Hazez'e karîbdür ve dağlar ihâtâ etmişdür. Âbüskûn bunun iskelesidür ve bundan Ester-âbâd'a yirmi beş fersahdur ve bunı Süleymân b. Abdulmelik zemânında Yezîd b. Mühelleb feth etmişdür.

Tûli seksen derece, ‘arız otuz sekiz derece elli dakîkadur.

Cürcâniyye-i Hârezm: İklîm-i hâmisden, Hârezm'den Ceyhûn'un garb tarafında bir şehirdür ve buna Gürgânc-ı Suğra derler. Bundan Gürgânc-ı Kübrâ on mîldür.

Tûli seksen dört derece beş dakîka, ‘arız kırk iki derece kırk beş dakîkadur.

Cercerâyâ: Feth-i cîm ve sükûn-ı râ’-i mûhmele ve cîm-i sâniye ve râ’-i sâniye ve elif ve müsennât-ı tahtiyye ve elif-i sâniye ile, iklim-i sâlisden, ‘Irâk'dan Bağdâd ile Vâsıt mâbeyninde Dicle'nün garb tarafında bir şehirdür.

Tûli yetmiş derece otuz dakîka, ‘arız otuz üç derecedür.

Cüreş: Zamm-ı cîm ve feth-i râ’-i mûhmele ve şîn-ı mu‘ceme¹⁹⁹ ile, iklim-i evvelden Yemen'den bir şehirdür. [50a]

Tûli altmış beş derece, ‘arız on yedi derecedür.

Cürhân: Zamm-ı cîm ve sükûn-ı râ’-i mûhmele ve feth-i hâ’-i mu‘ceme ve elif ve nûn ile, kûre-i Ahvâz'da Sûs'a karîb bir şehirdür.

.....

¹⁹⁸ şehirdür HE, MS: şehir RE

¹⁹⁹ feth-i râ-i mûhmele ve şîn-ı mu‘ceme ile HE, MS: sükûn-ı râ-i mûhmele ve feth-i şîn-ı mu‘ceme RE

Cirm: Kesr-i cîm ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve mîm ile, iklim-i râbî'den Bedahşân'dan bir şehirdür.

Tûli doksan dört derece, 'arız otuz yedi derecedür.

Cezerât: Cîm ve zâ-yı mu'ceme ve râ'-i mühmele ve elif ve müsennât-ı fevkiyye ile, Hind'ün ekâlîm-i sülûsesinden garb tarafında olan iklimine derler ki, bilâd-ı Sind'e ve Kirmân'a muttasıldur.

Cezîre: Dicle ile Fûrât mâbeyninde olan bilâda derler. Şâm karasında, Fûrât kenârında olan bilâdun ba'zısını buna zamm eylemişlerdür; Rahabe ve gayrı gibi, bilâd-ı Cezîre'ye karîb olduğuyçün. Bunun hadd-i garbî ve cenûbîsî Fûrât'dur. Pes, hadd-i mezkûr Fûrât ile mümtedd olup, Malâtıyye'ye andan Sümeysât'a andan Kal'atü'r-Rûm'a andan Bîre'ye andan Münbic mukâbelesine andan Bâlis'a andan Rakka'ya andan Karkisâ'ya andan Rahabe'ye andan Anbâr'a varur. Bu makâmda Fûrât hadd olmakdan çıkup, hadd-i mezbûr Anbâr'dan Dicle üzerinde Tigrît'e dönüp andan سنه andan Hadisiyye'ye andan Mavsıl'a andan dönüp Cezîre-i İbn-i 'Ömer'e andan Amid'e varur. Ba'dehu hadd-i garbî olup, hudûd-ı İrmîniyye ve hudûd-ı bilâd-ı Rûm'a mürûr edüp, Malâtıyye katında Fûrât'a varur ki, andan ibtidâ olunmuş idi. Cezîre, Diyâr-ı Rebî'a ve diyâr-ı Mısır'ı ve ba'zı Diyâr-ı Bekr'i müştemildür. Cezîre'ye nisbetde Cezîrî denilür.

Cezîre-i İbn-i 'Ömer: İklîm-i râbî'den, Cezîre'den Dicle'nün garb cânibinden Mavsıl'un şimâl tarafında bostânları vâfir bir küçürek şehirdür. Dicle, bunı hilâl gibi ihâtâ etmişdür.

Tûli altmış beş derece otuz dakika, 'arız otuz yedi derece otuz dakikadur.

Cezîre-i benî Kâvân: Cezîre-i, ma'rûfedür. Benî Kâvân; kâf ve elif ve vâv ve elif ve nûn ile, iklim-i sâni'den Bahr-i Fârs'da Kirmân mukâbelesinde bir cezîredür. Buna Cezîre-i Left dahi derler; feth-i lâm ve sükûn-ı fâ ve müsennât-ı fevkiyye ile, [50b] ba'zılar hareket-i lâmı şu'belendirüp Lâfet derler. Bunun uzunluğu doksan iki ve enlülüğü dokuz mîldür.

Tûli seksen iki derece yirmi dakika, 'arız yirmi yedi derece kırk dakikadur.

Cezîretü'l-Hadrâ: Cezîre ma'rûfedür. Hadrâ, Ahdar'un müennesidür, iklim-i râbî'den, Endelüs'den Sebte önünde bir belde-i tayyibedür. Sûrı bahr kenârındadır. Kesîretü'l-hayrât, vâfîretü'l-galât şehirdür. Bunun bir nehri vardır, ismine Vâdiyyü'l-Asel derler ve bu nehir kenârında bir mesîre vardır, nehre ve bahra nâzirdür, ismine Hâcibiyye derler. Cezîre-i Hadrâ'ya nisbetde Cezîrî derler; buna nisbet ile ekâlîmden olan Cezîre'ye nisbetün mâbeyni fark içün.

Tûli dokuz derece, 'arzı otuz beş derecedür.

Cezâyir-i Hâlidât: Buna Cezâyiri's-Su'edâ dahi derler. Zirâ hükemâ böyle zu'm eylemişlerdür ki, nüfûs-ı sâlihâ, ebdândan müfârakat itdükden sonra, bu cezâyirde sâkin olurlar. Bu cezâyir, Bahr-i Muhît-i Mağribî içinde altı cezâiredür. Zemân-ı kadîmde ma'mûre idi ammâ el'ân bahr içinde mağmûredür ve sâhil-i bahrdan on derece içeridür. Kadîme-i muncemeyn, büldânun etvâlini bu cezâyirden tutmuşlardur, ammâ müteahhirîn sâhil-i bahrdan tutmuşlardur.

Cezîretü'l-'Arab: Diyâr-ı 'Arabı cemi' cevânibinden bihâr ve enhâr ihâtâ itdüğüçün Cezîre dinilmüşdür. Cezîre-i 'Arab'un garb tarafından haddi Bahr-i Kulzüm'dür; Bahr-i Kulzüm, etrâf-ı Yemen'den mümtedd olup Eyle'ye varmışdur, Eyle, hadd-i garbînün vasatıdır, ammâ hadd-i garbînün temâmı etrâf-ı Şâm'a dek mümtedd olmuşdur. Şimâl tarafından haddi ba'zı bilâd-ı Şâm ve Fûrât üzerinde Bâlis ve Rehâbe ve 'Âne'dür, Kûfe tarafına varınca. Ve hadd-i şarkisi hudûd-ı Kûfe'den Fûrât ile mümtedd olup Basra'ya, andan sâhil-i Bahr-i Fârs üzerinden mümtedd olup Bahreyn'e, andan 'Umân'a varmışdur. Cenûb tarafından haddi Bahr-i Hind ve sevâhil-i Yemen'dür. Hicâz tarafına varınca Cezîre-i 'Arab'un hudûdî üzerinde seyr iden kimesne Eyle'den bahr kenârından ibtidâ edüp, [51a] bahr sağ tarafına kalup, kendü cenûb tarafına müteveccih olup Medîne'ye andan Yenbu'a andan Cidde'ye andan Zebid'e ve 'Aden'e varup Yemen'i devr ider. Ba'dehu şark tarafına müteveccih olup, yine bahr kemâkân sağ cânibinde olup, sevâhil-i Zafâr ve sevâhil-i Mehre'ye varup Yemen'i devr der. Ba'dehu şimâl tarafına müteveccih olup, bahr yine kemâkân sağ cânibinde olup 'Umân'a ve Katîf'e ve Kâzime'ye ve Basra'ya varur. Ba'dehû garb tarafına müteveccih olup, bahrdan müfârakat edüp, Fûrât'ı sağ cânibine alup Basra'dan Sîb'e ve Kûfe'ye ve 'Âne'ye ve Rahabe'ye ve Rakka'ya ve Bâlis'e ve hudûd-ı Haleb'de Selemiye'ye ve Gûta-i Dimeşk'a ve etrâf-ı Havrân'a ve Belkâ'ya ve Şerât'a ve Eyle'ye varur ki, andan ibtidâ olunmuşdı.

Cezîre-i 'Arab beş kısımdur: **Birincisi Tihâme'dür** ki, Hicâz'un cenûb tarafıdır. **İkincisi Necd'dür** ki, Hicâz ile 'Irâk mâbeynindedür. **Üçüncisi Hicâz'dur.** Hicâz bir dağdır ki, Yemen'den mümtedd olup Şâm'a muttasıl olmuşdur. Medîne ve 'Umân bundadır. **Dördüncisi 'Arûz'dur ki,** Yemâme'den Bahreyn'e varıncadır. **Beşincisi Yemen'dür.**

Diyâr-ı 'Arab'da bir nehir ve bir bahr yokdur ki, anda gemi yürüye. Ammâ ırmağlar kuyular çokdur. Medîne'den Kûfe'ye yirmi merhale ve Mekke'ye on merhale ve Basra'ya on sekiz merhaledür ve Medîne'den Bahreyn'e on beş

merhaledür ve Rakka'ya ve Dimeşk'a ve Filestîn'e yirmişer merhaledür ve Medîne'den Mısır'a sâhil üzerinden yirmi beş merhaledür ve Mekke'den 'Aden'e bir aylık mikdârı yerdür. 'Aden'den Mekke'ye iki yol vardır; biri sâhil-i bahr üzerindendir ve biri San'â'ya ve Sa'de'ye ve Cüreş'e ve Tâyif'e uğrayup Mekke'ye varur. Bu yol evvelkinden yakındır.

Cifâr: Kesr-i cîm ve feth-i fâ ve elif ve râ'-i mühmele ile, Remle-i Mısır dinilmek ile ma'rûf olan yerdür. Bunun haddi Bahr-i Rûm'dur. Refah'dan Bühayre-i Tinnîs'e varur, andan Kulzüm'e andan Tîh-i Benî İsrâil'e andan yine Refah katında Bahr-i Rûm'a varur. Ve cifr helâk olmağa derler. Bunun menâzili ve merâhili biri birinden 'ırâk olmak ile devâbb yürümekden ekseriyâ helâk olduğuyün [51b] buna Cifâr dinilmişdür. Fir'avn zemânında Cifâr, köyler ve ırmağlar ile ma'mûr idi. Hak Celle ve 'Alâ bundan hikâyet edüp buyurmuşdur: "Vemâ kâne yasnau fir'avnu ve kavmuhu ve mâ kânû ya'rişûn"²⁰⁰

Cukrak: Zamm-ı cîm ve sükûn-ı kâf ve feth-i râ'-i mühmele ve elif ve kâf-ı sâniye ile, Azak Denizi'nün sâhilinde, Azak'ın cenûb cânibinde bir merhale yerde bir şehirdür ve bunun cenûb cânibi bir büyük sahrâdur.

Cikel: Kesr-i cîm ve kâf ve lâm ile bilâd-ı Türk'den Tarâz kurbında bir şehirdür.

Celûlâ: Feth-i cîm ve lâm ve vâv ve lâm ve elif ile, iklim-i râbi'den, 'Irâk'dan, Bağdâd'dan Horâsân'a giden yolda bir küçürek şehirdür ve üzerinde nehri ve vâfir köyleri vardır.

Tûli yetmiş bir derece on dakika, 'arız otuz üç derecedür. Celûlâ, Afrîkiyye'de bir şehrin dahi adıdır.

Cıllıkıyye: Kesr-i cîm ve lâm-ı müşeddede ve müsennât-ı tahtıyye ve kâf ve müsennât-ı [tahtıyye-i] sâniye ve hâ ile, iklim-i sâdisden, bilâd-ı Rûmdan bir medîne-i celîle-i mu'azzamadur.

Tûli on derece, 'arız otuz altı derecedür.

Cemkût: Cîm ve mîm ve kâf ve vâv ve müsennât-ı fevkıyye ile, ma'mûrenün nihâyet-i şarkıyyesinde, hatt-ı istivâ üzerinde bir şehirdür.

Bunun tûli yüz seksen derece, 'arız yokdur.

Cennâbe: Feth-i cîm ve teşdîd-i nûn ve elif ve bâ'-i muvahhide ve hâ ile,

.....

²⁰⁰ وما كان يصنع فرعون وقومه وما كانوا يعرشون = "Firavun ve kavminin yapmakta olduklarını ve yetiştirdikleri bahçeleri helâk ettik." **Kur'an**, A'raf-VII, 137, s. 165.

iklîm-i sâlisden, Bahr-i Fârs sâhilinde bir küçürek şehirdür. Bundan Şîrâz'e elli dört fersahdur.

Tûli yetmiş beş derece kırk beş dakîka, 'arız otuz derecedür.

Cenâh: Feth-i cîm ve nûn ve elif ve hâ-i mühmele ile, Bahr-i Hind'de bir yüksek dağdur.

Cenâdil: Feth-i cîm ve nûn ve elif ve dâl-ı mühmele ve lâm ile Usvân'un üstünde, Nîl içinde bir dağdur ki, Nîl-i Mısır ana uğrayup gelür, Nûbe gemileri yukarudan gelüp buna müntehî olur ve Mısır gemileri aşağıdan yukarı gidüp buna müntehî olur. Bu dağ, Nîl içinde dişler gibi sivrilmiştir. Nîl'ün ziyâdesi zemânında bu taşların üzerinde mumlar yakarlar. Su gelüp bu mumları basacak, Nîl ziyâde oldı deyü Mısır'a müştaciler gönderirler.

Cened²⁰¹: Feth-i cîm [52a] ve feth-i nûn ve dâl-ı mühmele ile, iklim-i evvel-den, Yemen'den, Taizz'ün şîmâl tarafında nısf merhale yerde Zemâr ile Zebîd mâbeyninde bir şehirdür. Ab ve hevâsı gâyetde yaramazdur ve bunda Muâz b. Cebell'ün câmiî vardır. Ekser ehl-i şîadur.

Tûli altmış beş derece otuz dakîka, 'arız on dört derece otuz dakîkadur.

Cend: Feth-i cîm ve sükûn-ı nûn ve dâl-ı mühmele ile, iklim-i sâdisden, Türkistân'dan Seyhûn kenârında bir küçürek şehirdür.

Tûli seksen yedi derece, 'arız kırk yedi derecedür.

Cündeysâbûr: Zamm-ı cîm ve sükûn-ı nûn ve feth-i dâl-ı mühmele ve müsennât-ı tahtıyye ve feth-i sîn-i mühmele ve elif ve zamm-ı bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı vâv ve râ'-i mühmele ile, iklim-i sâlisden, Ahvâz'dan kesîretü'l-hayrât ve vâfîretü'l-galât bir şehirdür. Bundan Tüster'e sekiz fersah ve Sûs'a altı fersahdur.

Tûli altmış beş derece, 'arız otuz derecedür.

Cenz: Feth-i cîm ve sükûn-ı nûn ve zâ-yı mu'ceme ile Azerbeycân şehirlerinden bir şehirdür.

Tûli yetmiş üç derece, 'arız kırk bir derecedür²⁰².

Cenûh: Feth-i cîm ve nûn ve vâv ve hâ ile, iklim-i hâmisden, bilâd-ı Ferenc'den bir cebel-i 'azîmün eteğinde, bir medîne-i 'azîme[dür] ve evleri gâyetde

.....

²⁰¹ Cened RE, HE: -MS

²⁰² derecedür HE, MS: derece RE

büyükdür. Her ev bir kal'a gibidir. Bu cebelden cenûba sûr yapmakdan mustağni olmuşlardır. Bilâd-ı Cenûh, bilâd-ı Baziye'nün garbîsindedür ve Bahr-i Rûm'dan çıkmışdır, bir halicün garb tarafındadır.

Tûli otuz bir derece, 'arız kırk bir derecedür.

Cevcer: Cîmeyn-i meftuheteyn ve mâbeynlerinde vâv ve râ'-i mülhmele ile Mansûre mukâbelesinde, Nîl-i Üşmûm-ı Tınâc ve Nîl-i Dimyât ayrıldıkları yerde bir şehirdür.

Cûr: Zamm-ı cîm ve vâv ve râ'-i mülhmele ile, iklim-i sâlisden ve Fârs'dan, kûre-i Erdeşîr'den bir bî-bedel şehirdür. Cûr, Kûr'un mu'arrebidir. Adudü'd-devle, sayd için buna gitse, mülk-i Bekûr-reft derler idi ya'nî pâdişâh kabre gitdi demekdür. Bu sözden bî-huzur olup, bu şehrin adını tağyîr edüp, Feyrûz-âbâd deyü ad virmişlerdür. Feyrûz-âbâd, medînetü'z-zafer demekdür. Bu şehrin gölleri ve bostânları çokdur. Bundan Şîrâz'e on dört ve Kâzerûn'a [52b] on altı fersahdur.

Tûli yetmiş üç derece, 'arız otuz bir derecedür.

Cûrkân: Zamm-ı cîm ve sükûn-ı vâv ve râ'-i mülhmele ve kâf ve elif ve nûn ile nevâhî-i Hemedân'da bir karyedür.

Cûzcânân: Zamm-ı cîm ve sükûn-ı vâv ve zâ-yı mu'ceme ve feth-i cîm-i sâniye ve elif ve nûn ve elif-i sâniye ve nûn-ı sâniye ile gâh olur sonraki elif ve nûn hazf olunup Cûzcân dahi dinür, Horâsân'dan Belh cânibinde bir şehirdür. Kûre-i Horâsân'dan bir nâhiyeye dahi [Cûzcânân] derler.

Cevviyet: Feth-i cîm ve vâv-ı müşeddede²⁰³ ve müsennât-ı tahtıyye ve sâ'-i müsellese ile nevâhî-i Basra'da bir şehirdür.

Cüveyn: Zamm-ı cîm ve feth-i vâv ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve nûn ile, Neysâbûr'da kesîretü'l-'imâret ve'l-besâtîn bir nâhiye-i nefisedür.

Cehrem: Feth-i cîm ve sükûn-ı hâ ve feth-i râ'-i mülhmele ve mîm ile, bilâd-ı Fârs'dan bir beldedir.

Tûli yetmiş dokuz derece, 'arız yirmi üç derecedür.

Ceyy: Feth-i cîm ve teşdîd-i müsennât-ı tahtıyye ile Isfahân'un kadîm şehrinün ismidür. El'ân lisân-ı 'Acem'de Şehrestân denilür. Isfahân'un büyük şehrine

.....

²⁰³ vâv-ı müşeddede MS, HE: vâv ve müşeddede RE

Yehûdiye derler. Zîrâ Buhtunnasr, Beytü'l-makdis'i harâb itdüğü vaktin, Yehûdileri İsfahân'a geçirüp, bunlar dahi gelüp anda evler binâ edüp, bir mahalle olup, ba'dehu bunlara Müslimûn karışıp ol mahalleyi tevsî' edüp, bir medîne-i 'azîme olup Yehûdiye ismi bâkî kalmışdır. Yehûdiye ile Ceyy mâbeyni iki mîl mikdârı vardır. Bu mâbeyn ve Ceyy el'ân harâbdur.

Ceyyân: Feth-i cîm ve teşdid-i müsennât-ı tahtiyye ve elif ve nûn ile, iklim-i hâmisden, Endelüs'den Kurtuba'nun şark tarafında beş günlük yerde bir medîne-i hasînedür. Enhârı ve esmârı vâfirdür ve bunda ibrişim çokdur.

Tûli on bir buçuk derece, 'arız otuz üç derecedür²⁰⁴.

Cîrüft: Kesr-i cîm ve sükûn-ı müsennât-ı tahtiyye ve zamm-ı râ'-i mühmele ve sükûn-ı fâ ve müsennât-ı fevkıyye ile, iklim-i sâlisden, Kirmân'dan bir medîne-i 'azîmedür. Nahîli ve etreci çokdur ve ucuzlukdur. Horâsân ve Sicistân tüccârının mecmû'udur. Bundan Sîrcân'e iki merhale ve Hürmüz'e dört merhaledür.

Tûli seksen beş buçuk derece, 'arız otuz derecedür.

Cîl: Kesr-i cîm ve sükûn-ı müsennât-ı [53a] tahtiyye ve lâm ile verâ-i Taberistân'da, bilâd-ı Deylem'e muttasıl bir nâhiyenün ismidür. Buna Gîl ve Gîlân derler. Ta'rib olunup Cîl ve Cîlân dinür. Cîlân b. Yâfes b. Nûh ile tesmiye olunmuşdur. Bunda çok köyler vardır, ammâ bir medîne-i 'azîme yoktur.

Cîmî: Kesr-i cîm ve sükûn-ı müsennât-ı tahtiyye ve kesr-i mîm ve müsennât-ı sâniye ile, hatt-ı istivâ ile, iklim-i evvel mâbeyninde, Mısır'a gelen Nîl'ün garb tarafında bir şehirdür. Kânim vilâyetinin tahtıdır ve bunun fevâkihi bu diyârun fevâkihine benzemezdir ve bunda nâr ve şeftalü ve şeker kamışı olur.

Tûli elli üç derece, 'arız dokuz derecedür.

FASLÜ'L-HÂ

Hârim: Feth-i hâ'-i mühmele ve elif ve kesr-i râ'-i mühmele ve mîm ile, iklim-i râbî'den, diyâr-ı Haleb'den bir küçürek şehirdür. Kal'ası ve enhârı ve eşcârı vardır ve bunun nârının taşradan içerüsi görünür ve çekirdegi yoktur. Hârim, Haleb'ün garb tarafında iki merhale yeredür ve bundan Antâkiyye'ya bir merhaledür.

Tûlî altmış derece otuz dakika, 'arız otuz beş derece elli dakikadır.

Hânî: Feth-i hâ'-i mühmele ve elif ve kesr-i nûn-ı müsennât-ı tahtiyye ile, Diyâr-ı Bekr'de bir şehirdür ve bunda demür ma'deni vardır.

Habeş: Feth-i hâ'-i mühmele ve bâ'-î muvahhide ve şîn-ı mu'ceme ile, Sûdân'dan bir tâîfedür. Habeşe b. Hâm b. Nûh evlâdındandır ve bunların bilâdı, bilâd-ı Yemen'e mukâbildür ve bahra muttasıldır ve Halîc-i Berberî birle nihâyet bulmuşdur ve berr-i Habeşe'de aslâ şecer yoktur.

Hicâz: Cezîre-i 'Arab'un bir kısmıdır. Sâbikan zikr olunmuşdur.

Hicr: Kesr-i hâ'-i mühmele ve sükûn-ı cîm ve râ'-i mühmele ile, iklim-i sâlisden, Hicâz'dan Medîne ile Şâm mâbeyninde, Vâdî'l-kurâ'da diyâr-ı Semûd'un ismidür. Hak Celle ve 'Alâ anlardan hikâyet edüp buyurmuşdur: “Ve semûdellezîne câbûs sahra bil vâdî”²⁰⁵ “Ve tenhîtüne minel cibâli buyûten”²⁰⁶ Bu bir niçe dağlardır ve her dağ biri birinden munfasıldır. Her dağda mağaralar

•••••

²⁰⁵ و تعد الذين جابوا الصخر بالواد “O vadide kayaları yontan Semûd kavmine” Kur'ân, **Fecr-LXXXVIII**, 9, s. 592

²⁰⁶ وتختون من الجبال بيوتا = “(Böyle sanıp) dağlardan ustaca(şımararak) evler yantuyorsunuz (oyup yapıyorsunuz)” Kur'ân, **Şuara-XXVI**, 149, s. 372.

gibi evler yonulmuşdur. Envâ'-i nukûş ile münakkaşdur ki, âdem hayran kalur. **[53b]** Ve bu dağların ortasında bir kuyu vardur, Salih peygamberün nâkası ol kuyudan içerdi, rivâyet olunur ki, Resûlullâh -sallallâhu aleyhi ve sellem- bu kuyudan içmeyi nehy etmişdür.

Tûli altmış derece otuz dakîka, 'arızı yirmi sekiz derece otuz dakîkadur.

Hecr: Feth-i hâ'-i mühmele ve sükûn-ı cîm ve râ'-i mühmele ile, iklim-i sâni'den, Yemâme'den bir şehirdür. Hazret-i Ebî Bekir -radiyallahü anh- zemânında Müseylime-i kezzâb cenginde şehîd olanların mekâbiri bundadur.

Tûli yetmiş bir derece, 'arızı yirmi iki derecedür.

Hucr: Zamm-ı hâ'-i mühmele ve sükûn-ı cîm ve râ'-i mühmele ile, Yemen'den bir mevzi'ün ismidür.

Hudeybiye: Zamm-ı hâ'-i mühmele ve feth-i dâl-ı mühmeleteyn ve sükûn-ı müsennât-ı tahtiyeye ve kesr-i bâ'-i muvahhide ve feth-i müsennât-ı [tahtiyeye-i] sâniye-i muhaffefe ve ba'zılar katında müşeddede ve hâ ile, Mekke'ye bir merhale yerde bir karyedür. Resûlullâh -sallallâhu aleyhi ve sellem- ashâbıyla tahtında mübâya'at itdüğü şecere yanında bir kuyu ismiyle tesmiye olunmuşdur. Bu şol mevzi'dür ki, Resûlullâh'ı müşrikler, ziyâret-i Beytullahdan bunda men' etmişlerdür.

Hadîse: Feth-i hâ' ve kesr-i dâl-ı mühmeleteyn ve sükûn-ı müsennât-ı tahtiyeye ve feth-i sâ'-i müsellese ve hâ ile iki şehrin ismidür. Biri, iklim-i râbi'den, bilâd-ı Cezîre'den, Fûrât kenârında Âne'nün tahtında Anbâr'ün fevkindedür, buna Hadîsetü'n-nûre dinür, tûli altmış yedi derece yirmi dakîka, 'arızı otuz üç derecedür. Ve biri, iklim-i râbi'den, Dicle'nün cânib-i şarkisinde, Zâb-ı A'lâ'ya karîb bir küçürek şehirdür, buna Hadîsetü'l-Mavsıl derler. Bundan Mavsıl'a on dört fersahdur.

Tûli altmış yedi derece otuz dakîka, 'arızı otuz altı derecedür.

Harrân: Feth-i hâ ve teşdîd-i râ'-i mühmeleteyn ve elif ve nûn ile, iklim-i râbi'den, diyâr-ı Mısır'un kasabasıdır ve Sâbiîlerin medîneleridir ve bunda bir depe üzerinde Sâbiîlerin musallîleri vardır, bunlar bunı gâyetde ta'zim iderler, bu musallî **[54a]** İbrâhîm peygambere nisbet olunur.

Tûli altmış üç derece, 'arızı otuz dört derece elli dakîkadur.

Hirde: Kesr-i hâ ve sükûn-ı râ ve feth-i dâl-ı mühmelât ile, iklim-i evvelden, Bahr-i Yemen sâhilinden bir şehirdür.

Hirille: Kesr-i hâ' ve râ'-i mühmeleteyn ve feth-i lââm-ı müşeddede ve hâ ile Mersiye tevâbi'inden bir karyedür.

Harîm: Feth-i hâ' ve kesr-i râ'-i mühmeleteyn ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve mîm ile Bağdâd'da, Harîm-i Dârü'l-Hılâfe denilen yerdür. Büyüklüğü sülüs-ü Bağdâd mikdârı vardır ve Harîm'ün bir sûrı vardır, ol sûr Dicle'den ibtidâ olunup, hilâl şeklinde devr edüp yine Dicle'ye muntehî olmuştur. Harîm'ün içinde mahalleler ve çarşular ve reâyâ evleri çokdur. Dicle ile reâyâ evleri mâbeyninde bir sûr dahi vardır, bu sûrun içinde pâdişâh evlerinden gayri evler yokdur.

Husbân: Zamm-ı hâ ve sükûn-ı sîn-i mühmeleteyn ve feth-i bâ'-i muvahhide ve elif ve nûn ile bir küçürek şehirdür. Belkâ'nun taht-gâhıdır ve bunda bir dere vardır, Buhayre-i Zugar'a muttasıldır ve bu dere de değirmenler ve bostânlar ve ekinler ve ağaçlar bî-nihâyedür.

Hısn-ı İbn-i 'Amâre: Hısn ve ibn ma'rûflardır. 'Amâre; feth-i ayn-ı mühmele ve mîm ve elif ve feth-i râ'-i mühmele ve hâ ile, iklim-i sâlisden, Fârs'dan bahr kenârında bir kal'a-i menî'adur. Rivâyet olunur ki, bunun sâhibi zemân-ı kadîmde şol kimesne idi ki, Hak Celle ve 'Alâ andan hikâyet edüp buyurmuşdur: "Ve kâne verâehum melikun ye'huzu kulle sefînetin gasbâ"²⁰⁷ ve ol melikün ismi Cülendide'dür.

Bunun tûli seksen derece, 'arzi yirmi dört derece kırk dakikadur.

Hısnu'l-Ekrâd: Hısn ma'rûfdur. Ekrâd; feth-i hemze ve sükûn-ı kâf ve feth-i râ'-i mühmele ve elif ve dâl-ı mühmele ile, iklim-i râbî'den, Hıms ile Trâblus mâbeyninde, Cebel-i Lübnân'a muttasıl bir cebel üzerinde bir kal'a-i menî'adur. Bundan Hıms'a ve Trâblus'a birer merhaledür.

Tûli altmış derece otuz dakika, 'arzi otuz dört derecedür.

Hısn-ı Dimleve: Hısn ma'rûfdur. Dimleve; kesr-i dâl-ı mühmele ve sükûn-ı mîm ve lââm ve vâv ve hâ ile, iklim-i evvelde Yemen'den [54b] 'Aden'ün şimâl tarafından dağ üzerinde bir kal'a-i menî'adur. Sahibinün hazînesi bundadır.

Tûli altmış dört derece kırk dakika, 'arzi on dört derecedür.

Hısn-ı Ziyâd: Hısn ma'rûfdur. Ziyâd; kesr-i zâ-yı mu'ceme ve feth-i müsennât-ı tahtıyye ve elif ve dâl-ı mühmele ile, Diyâr-ı Bekr'de Hartebirt denilen kal'adur.

.....

²⁰⁷ وكان وراءهم ملك يأخذ كل سفينة غصبا = "Onların arkasında, her (sağlam) gemiyi gasbetmekte olan bir kral vardı." **Kur'an**, Kehf-XVII, 79, s. 301

Hısnu't-Tâk: Feth-i tâ'-i mühmele ve elif ve kâf ile, iklim-i sâlisden, Sicistân'dan bir yüksek depe üzerinde bir medîne-i sağîredür ve gâyetde sa'b şehirdür. Ol diyârun pâdişâhları bir vâkı'a zemânında bunda saklanurlar ve hazînelerin bunda saklarlar.

Tûli seksen yedi derecedür, 'arzi otuz iki derecedür.

Hısnu'l-mâyide: Cebel-i Şâre ki, Endelüs'ün şark tarafından garb tarafına varınca mümtedd olmuşdur, anun üzerinde bir kal'adur. Süleymân peygamberün mâidesi bunda mahfûz idi derler.

Hısn-ı Bürzeyh: Bürzeyh; zamm-ı bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve feth-i zâ-yı mu'ceme ve sükûn-ı müsennât-ı tahtiyye ve hâ ile, iklim-i râbi'den, Cünd-i Kınnesrîn'den Hayt dinilmek ile ma'rûf olan dağın eteğinde, bir kal'a-i sağîredür ve gâyetde sa'bdur. Ol diyârun halkı bir vâkı'a zemânında ana sığınurlar ve anda dizdârlardan gayri kimesne sâkin olmaz.

Tûli altmış bir derece, 'arzi otuz beş derece on dakikadur.

Hısn-ı Kifâ: [Kîfâ]; kesr-i kâf ve sükûn-ı müsennât-ı tahtiyye ve fâ ve elif ile, iklim-i râbi'den, Diyâr-ı Bekr'den Cezîre-i İbn-i 'Ömer ile Meyyâfârikîn mâbeyninde, Dicle üzerinde bir şehirdür, buna nisbetde Haskefi denilir.

Tûli altmış dört derece otuz beş dakika, 'arzi otuz yedi derece otuz dört dakikadur.

Hısn-ı Mansûr: İklîm-i râbi'den, Cünd-i Kınnesrîn'den, Nehr-i Azak'dan şimâl tarafında ve Fûrât'un cenûb tarafında bir düz yerde bir kal'adur. Bunu, Mansûr b. Ca'venetü'l-Âmirî, âhir hulefâ-i Benî Ümeyye olan Mervânü'l-Hımâr zemânında binâ etmişdür. Lâkin el'ân harâbdur.

Tûli altmış beş derece, 'arzi otuz yedi derecedür.

Hısn-ı Mehdî: [55a] Ma'rûfdur ve bundan Übülle'ye on fersah ve Übülle'den Basra'ya dört fersahdur.

Hadr: Feth-i hâ'-i mühmele ve sükûn-ı dâd-ı mu'ceme ve râ'-i mühmele ile, iklim-i râbi'den, Cezîre'den Tigrît mukâbelesinde, beriyyede bir medîne-i kadîmedür. El'ân harâbdur.

Tûli altmış altı derece, 'arzi otuz beş derecedür. Hadr, Mekke ile Medîne mâbeyninde bir mevzi'ün dahi ismidür²⁰⁸.

.....

²⁰⁸ ismidür HE, MS:-RE

Hadramût: Feth-i hâ'-i mühmele ve sükûn-ı dâl-ı mu'ceme ve feth-i râ'-i mühmele ve feth-i mîm ve sükûn-ı vâv ve müsennât-ı fevkîyye ile, Yemen'den, 'Aden'ün şark tarafında bahr kurbında bir ma'mûr şehirdür. Şehir ile bunun mâbeyni dört günlük yerdür.

Tûli yetmiş bir derece, 'arız on iki derece otuz dakikadır.

Haleb: Feth-i hâ'-i mühmele ve feth-i lâm ve sükûn-ı bâ'-i muvahhide ile, iklim-i râbi'den, Şam'dan Cünd-i Kinnasrîn'den bir medîne-i 'azîmedür ve kara taşdan sûrı vardır. Ortasında bir depe üzerinde bir yüksek kal'ası vardır, kal'ada İbrâhîm peygamberün makamı vardır. İbrâhîm peygamber, Cum'a günlerinde koyunların sağup fukarâya tasadduk iderdi. Fukarâ, haleb ya'nî sağdı derler idi²⁰⁹, bundan ötürü bu şehre Haleb dinilmişdür ve ba'zılar demişdür ki, Haleb ve Hıms ve Berde'a, Amelik oğlanlarından üç karındaş idi. Her biri bir şehir binâ edüp ol şehirler bunların isimleriyle müsemma olmuşlardır. Haleb, kesîretü'l-hayrât ve tayyibetü'l-hevâ ve't-türbe şehirdür. Suyı yağmurdan müctemi' olan sahrıçlardandır.

Tûli altmış iki derece, 'arız otuz derecedür.

Hulvân: Zamm-ı hâ'-i mühmele ve sükûn-ı lâm ve feth-i vâv ve elif ve nûn ile, iklim-i râbi'den, 'Irâk'dan bir dağ eteğinde bir şehirdür. Bu dağdan dâymâ kar eksik değildir. Ekser meyvesi incirdür ve bundan Bağdâd'a beş merhaledür.

Tûli yetmiş bir derece, 'arız otuz beş derecedür. Hulvân, Nîl üzerinde Fustât'dan iki fersah yukarıda bir karyenün dahi ismidür.

Hille: Kesr-i hâ'-i mühmele ve teşdîd-i lâm-ı meftûha ve hâ ile bir niçe mevâzi'ün ismidür. Biri, iklim-i sâlisden, 'Irâk'dan Bağdâd ile Kûfe mâbeynindedür, [55b] buna Hille-i Benî Mezyed derler, bunu bünyâd iden Seyfû'd-devle Sadaka b. Dübeyl b. 'Ali b. Mezyed el-Esedî'dür, Hicret-i Nebeviyye'nün dört yüz doksan beşinde²¹⁰ bünyâd etmişdür, tûli altmış dokuz derece, 'arız otuz bir derece on beş dakikadır ve biri Vâsıt ile Basra mâbeyninde bir karyedür; buna Hille-i Benî Kabele derler ve biri Basra ile Ahvâz mâbeyninde bir şehirdür; buna Hille-i Dübeyl b. Afîf el-Esedî derler ve biri Mavsıl'a karîb bir karye-i kebîredür; buna Hille-i Benî'l-Merrâk derler.

Haly: Feth-i hâ'-i mühmele ve sükûn-ı lâm ve müsennât-ı tahtîyye ile, iklim-i

.....

²⁰⁹ Haleb, süt veren anlamındadır. (İD)

²¹⁰ 495 = 1101/1102

evvelden, Yemen'den bir şehirdür. Buna, Haly b. Ya'kûb derler.

Tûli altmış yedi derece, 'arız sekiz derece on dakikadır.

Hamâmât: Bahr-i Rûm'dan Tûnus'a karîb bir cezîredür.

Hamâ: Feth-i hâ'-i mühmele ve mîm ve elif ve hâ ile, iklim-i râbî'den, Şâm'dan, tevâbî'-i Hıms'dan bir medîne-i kadîmedür ve bunun bir yüksek kal'ası vardır ve Nehr-i Âsî bunun taraf-ı şarkî ve şimâlîsinden geçer. Bu nehrün üzerinde çok dolablar vardır, ol dolablar bostânları ve evleri suvarur.

Tûli altmış bir derece on beş dakika, 'arız otuz dört derece on beş dakikadır.

Hıms: Kesr-i hâ'-i mühmele ve sükûn-ı mîm ve sâd-ı mühmele ile, iklim-i râbî'den, Şâm'dan bir medîne-i kadîme-i meşhûredür. Hıms b. Meknef Amelikî ismiyle müsemmâdur. Bu şehir bir düz yerdedür. Taraf-ı kiblesinde bir yüksek depe üzerinde bir kal'a-i menî'ası vardır. Bilâd-ı Şâm'da, hevâsı ve türâbı sahîh bundan gayri şehir yoktur ve Dimeşk ile Haleb mâbeynindedür ve Nehr-i Maklûb ki, Nehr-i Arnut'dur, bunun üsti yanından akar. Bu nehrün üzerinde bağlar ve bağçeler çokdur ve bu şehir tıslımlanmışdır. Bunda aslâ akreb ve yılan yoktur, şehrin kapusına geldiği gibi helâk olur ve bunun top-
rağından alup sâyir bilâda alup giderler, yılan ve akreb sokduğu yere sürerler, fâide ider ve bunda bir kubbe-i âliyenün ortasında bakırdan insan sûretinde ata binmiş bir sanem vardır ve bu kubbenün divarında [56a] bir akreb sûreti vardır, yılan ve akreb sokmuş kimesneye bir pâre balçığı alup bu sûretün üzerine basup andan ol yılan veyâ akreb sokduğu yere sürse ol hinde halâs olur ve Hıms'un suyuyla yünen libası giyen kimesneye yılan ve akreb aslâ zarar itmek yoktur, tâ ol libâs bir gayri suyla yünmeyince.

Tûli altmış bir derece, 'arız otuz beş derece yirmi dakikadır.

Humeyme: Zamm-ı hâ'-i mühmele ve feth-i mîm ve müsennât-ı tahtıyye ve feth-i mîm ve hâ ile, Şevbek'e bir merhaleye karîb yerde bir karyedür²¹¹. Hulefâ-i 'Abbâsiye bundan kopmuşdur.

Huvârin: Zamm-ı hâ'-i mühmele ve feth-i vâv ve elif ve râ'-i mühmele ve müsennât-ı tahtıyye ve nûn ile, Bahreyn'de bir şehirdür. Bunu, Ziyâd b. Ömer feth etmişdür, anıncün buna Ziyâd-ı Huvârîn derler. Huvârîn, Hıms'un şarkî ve cenûbîsinde bir karyenün dahi ismidür.

.....

²¹¹ karyedür HE, MS: medîne-i RE.

Havrân: Feth-i hâ'-i mühmele ve sükûn-ı vâv ve feth-i râ'-i mühmele ve elif ve nûn ile, Dimeşk'un cânib-i kablesinde bir köyleri ve mezra'aları vâfir nâhiyedir. Bunun kasabası Basra ve Ezre'ât'dur

Havf: Feth-i hâ'-i mühmele ve sükûn-ı vâv ve fâ ile, Nîl'ün taraf-ı şimâlîsinde Fustât'dan aşağı olan yerlerün ismidür.

Hiyâr: Kesr-i hâ'-i mühmele ve feth-i müsennât-ı tahtiyye ve elif ve râ'-i mühmele ile, Haleb kürelerinden bir kürenün ismidür. El'ân beriyyedir. Vuhûşdan gayri nesne yokdur.

Hîre: Kesr-i hâ'-i mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtiyye ve feth-i râ'-i mühmele ve hâ ile, iklim-i sâlisden, 'Irâk'dan Kûfe'ye bir fersah yerde bir medîne-i kadîmedür. Mülûk-ı Yemen'den biri, Yemen'den Horâsân'a giderken gice ile bu mevzi'de mütehayyir olup konup, andan ol pâdişâh bu medîneyi binâ etmişdür, anıncün buna Hîre dinilmişdür ve buna Hîre-i Beyzâ dahi derler, gâyetde güzel olduğuyçün ve bu şehir bir mevzi'dedür ki, ana Necef derler. Evâil böyle zu'm etmişlerdür ki, Bahr-i Fârs zemân-ı sâbıkda bu mevzi'a muttasıl idi. Lâkin bu mevzi'ün Bahr-i Fârs la mâbeyni mesâfe-i ba'idedür. El'ân bu mevzi'de ne bahr vardur ve ne medîne vardur. [56b]

Tûli altmış dokuz derece yirmi beş dakika, 'arzi otuz iki derece on dakikadır.

Hîzân: Kesr-i hâ ve sükûn-ı müsennât-ı tahtiyye ve feth-i zâ-yı mu'ceme ve elif ve nûn ile, iklim-i râbî'den, Diyâr-ı Bekr'den bir şehirdür. Hîzân b. Anûş b. Şît b. Âdem ile tesmiye olunmuşdur. Eşcâr-ı bî-şümârı vardur. Hususân şecer-i bındık gâyetde çokdur.

Tûli altmış beş derece, 'arzi otuz yedi derece yirmi dakikadır.

FASLU'L - H Â

Hâberân: Feth-i hâ'-i mu'ceme ve elif ve feth-i bâ'-i muvahhide ve râ'-i mühmele ve elif ve nûn ile, Serhasr ile Ebîverd mâbeyninde bir nâhiyedir.

Hâcû: Feth-i hâ'-i mu'ceme ve elif ve cîm ve vâv ile, iklim-i hâmisden, Sîn'den bir medîne-i kebîredür. Bununla Hânbalık'un mâbeyni on beş günlük yoldur.

Tûli yüz elli üç derece otuz dakika, 'arız kırk bir derecedür.

Hârek: Feth-i hâ'-i mu'ceme ve elif ve feth-i râ'-i mühmele ve kâf ile, iklim-i sâlisden, Bahr-i Fârs'dan îni ve uzunı birer fersah bir cezîre-i sağîredür. Cen-nâbe'nün cenûb tarafındadır ve Cezîre-i Kiş'un garb tarafındadır. Mâbeynleri yirmi beş²¹² fersahdur ve bu cezîre incü çıkaracak yerdür.

Tûli yetmiş beş derece, 'arız yirmi sekiz derecedür.

Hânbalık: Feth-i hâ'-i mu'ceme ve elif ve nûn ve feth-i bâ'-i muvahhide ve elif ve kesr-i lâm ve kâf ile, iklim-i râbi'den, bilâd-ı Hıtâ katında bir medîne-i 'azîmedür. Ehlî Hıtâ cinsindendir. Şöyle rivâyet olunur ki, garbdan şarka yirmi üç günlük yer bir sûr, bu bilâdı ve karyelerini ve mezra'alarını ihâta etmişdür.

Tûli yüz kırk dört derece, 'arız otuz beş derece yirmi beş dakikadır.

Hâncû: Hâ'-i mu'ceme ve elif ve nûn ve cîm ve vâv ile, iklim-i evvelden, Sîn'den nehir kenârında bir şehirdür.

Tûli altmış iki derece, 'arız on üç derecedür.

Hânkû: Hâ'-i mu'ceme ve elif ve nûn ve kâf ve vâv ile, iklim-i evvelden,

.....

²¹² beş HE, MS:-RE

Sîn'den nehir kenârında bir şehirdür. Bunda fevâkih ve bukûl ve hınta ve şaîr ve erzen ve kasab çokdur.

Tûli yüz altmış derece, 'arzı on dört derecedür.

Hânîkîn: Hâ'-i mu'ceme ve elif [57a] ve kesr-i nûn ve kâf ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve nûn ile, iklim-i râbî'den, 'Irâk'dan nâhiye-i Bağdâd'da, Bağdâd'dan Hemedân'a giden yolda Kasr-ı Şîrîn ile Hulvân beyninde bir şehirdür.

Tûli yetmiş bir derece on beş dakîka, 'arzı otuz üç derece elli dakîkadur ve Hânîkîn Kûfe'de bir medînenün dahi ismidür.

Hânlelcân: Hân ma'rûfdur. Lencân; feth-i lâm ve sükûn-ı nûn ve cîm ve elif ve nûn ile, nevâhî-i İsbahân'da bir medînedür.

Hâvus: Feth-i hâ'-i mu'ceme ve elif ve zamm-ı vâv ve sâd-ı mühmele ile, Semerkand'un fevkinde bir medîne-i sağîredür.

Hubûşân: Zamm-ı hâ'-i mu'ceme ve bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı vâv ve şîn-ı mu'ceme ve elif ve nûn ile, nâhiye-i Neysâbûr'da bir medîne-i sağîredür. Ebu'l-Hâris Muhammed Hubûşânî bundandır.

Habîs: Feth-i hâ'-i mu'ceme ve kesr-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve sâd-ı mühmele ile, Kirmân'da bir karyedür.

Tûli seksen üç derece, 'arzı otuz üç derecedür.

Huttelân: Zamm-ı hâ'-i mu'ceme ve feth-i müsennât-ı fevkıyye-i müşeddede ve lâm ve elif ve nûn ile, iklim-i râbî'den, Mâverâünnehr'den niçe medîneleri müştemil bir küre-i kebîredür. Bunun vâdilerinde seyl zemânlarında altun bulunur, buna nisbetde Huttelî denilir.

Tûli doksan bir derece, 'arzı otuz yedi derecedür.

Huten: Zamm-ı hâ'-i mu'ceme ve feth-i müsennât-ı fevkıyye ve nûn ile, iklim-i hâmisden, Türkistân'dan bir ma'mûr ve ucuzluk şehirdür.

Tûli seksen yedi derece, 'arzı kırk dört derecedür.

Hucustân: Zamm-ı hâ'-i mu'ceme ve zamm-ı cîm ve sükûn-ı sîn-i mühmele ve müsennât-ı fevkıyye ve elif ve nûn ile, 'Irâk dağlarından bir dağdır. İki yüz altmış iki senesinde²¹³ Horâsân üzerinde tagallüb iden Ahmed b. 'Abdullah el-Hucustânî bundandır.

Hucend: Zamm-ı hâ'-i mu'ceme ve feth-i cîm ve sükûn-ı dâl-ı mühmele ile ba'zılar katında hâ ziyâdesiyle, iklim-i hâmisden, Mâverâünnehr'den Seyhûn kenârında meyveleri ve bostânları vâfir bir şehirdür. Bundan Semerkand'a yedi merhale ve Şâş'a dört merhaledür.

Tûli doksan derece, 'arzı kırk derecedür.

Hudeyser: Zamm-ı hâ'-i mu'ceme ve feth-i dâl-ı mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı [57b] tahtıyye ve feth-i sîn-i mühmele ve râ'-i mühmele ile, Mâverâünnehr'de Üsrûşene'den bir şehirdür.

Horâsân: Zamm-ı hâ'-i mu'ceme ve feth-i râ'-i mühmele ve elif ve feth-i sîn-i mühmele ve elif ve nûn ile, bilâd-ı kesîredür, Horâsân b. Yâfes b. Nûh ile tesmiye olunmuşdur ve ba'zılar "Horâsem şemsdür, sân bir şey'ün²¹⁴ mekânıdır, ma'nası mekân-ı şems dimekdür" demişler. Ba'zılar "ma'nası küll-i bi'r-refâhiye ya'nî refâhiyet illeti (?) dimekdür" demişlerdür. Horâsân'ı garb tarafından Horâsân ile bilâd-ı Cebel mâbeyninde olan sahrâ ve Cürcân, cenûb tarafından Horâsân ile Fârs mâbeyninde olan sahrâ ve Kûmis, şark tarafından nevâhi-i Sicistân ve bilâd-ı Hind, şimâl tarafından bilâd-ı Mâverâünnehr ve bilâd-ı Türkistân'un ba'zısı ihâta etmişdür

Hartebirt: Feth-i hâ'-i mu'ceme ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve feth-i müsennât-ı fevkıyye ve kesr-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve müsennât-ı fevkıyye ile, Diyâr-ı Bekr'de Hısn-ı Ziyâd dinilmek ile ma'rûf bir hısnıdır. Bunun ile Malâtıyye'nün mâbeyni iki günlük yerdür ve Fûrât ikisinin mâbeynindedür.

Harc: Feth-i hâ'-i mu'ceme ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve cîm ile, Yemâme'de bir vâdinün ismidür.

Harcird: Feth-i hâ'-i mu'ceme ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve kesr-i cîm ve sükûn-ı râ ve dâl-ı mühmeleteyn ile, iklim-i râbi'den, tevâbi'-i Herât'dan bir şehirdür. Buna Hargird dahi derler. Bunun akarsuları ve bostânları vardır.

Tûli seksen dört derece, 'arzı otuz beş derecedür.

Hareşket:²¹⁵ Feth-i hâ'-i mu'ceme ve râ'-i mühmele ve sükûn-ı şîn-ı mu'ceme ve feth-i kâf ve müsennât-ı fevkıyye ile, bilâd-ı Şâş'dan bir beldedür.

Husrevcird: Feth-i hâ'-i mu'ceme ve sükûn-ı sîn ve feth-i râ'-i mühmeleteyn

.....

²¹⁴ şey'ün HE, MS: şey'inün RE

²¹⁵ Hareşket HE, MS: Hareşket RE

ve sükûn-ı vâv ve kesr-i cîm ve râ ve dâl-ı mühmeleteyn ile, iklim-i râbî'den, bilâd-ı Beyhak'dan bir beldedür. Hâfız Ebû Bekr Beyhakî bundandır.

Tûli seksen üç derece, 'arız otuz altı derece kırk dakikadır.

Harmeysen: Feth-i hâ'-i mu'ceme ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve feth-i mîm ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve feth-i sâ'-i müsellese ve nûn ile, Buhârâ köyle-rinden bir köydür.

Hüsrûşâh: Zamm-ı hâ'-i mu'ceme [58a] ve sükûn-ı sîn ve zamm-ı râ'-i müh-mele ve vâv ve şîn-ı mu'ceme ve elif ve hâ ile, bilâd-ı Azerbeycân'dan Tebrîz'e yedi fersah yerde bir şehirdür ve Merv köylerinden bir köyün dahi ismidür.

Huşûfagn: Zamm-ı hâ'-i mu'ceme ve şîn-ı mu'ceme ve sükûn-ı vâv ve feth-i fâ ve sükûn-ı gayn-ı mu'ceme ve nûn ile, Sogd karyelerinden karye-i kebîre-i kesiretü'l-hayrâtdur. El'ân buna Köpribaşı derler.

Husûs: Zamm-ı hâ'-i mu'ceme ve sâd-ı mühmele ve sükûn-ı vâv ve sâd-ı sâ-niye ile, Nîl'ün berr-i şarkisinde Nîl'den bir at segirdimi yerde, Sa'id-i Evsat'da, Üsyût mukâbelesinde bir karye-i kebîredür.

Hıtâ: Kesr-i hâ'-i mu'ceme ve feth-i tâ'-i mühmele ve elif ile, iklim-i râbî'den bir şehirdür.

Hilât: Kesr-i hâ'-i mu'ceme ve lâm ve elif ve tâ'-i mühmele ile ve buna Ah-lât dahi derler; feth-i hemze ve sükûn-ı hâ'-i mu'ceme ile, iklim-i hamisden, İrmîniyye'den bir medîne-i celîledür ve bu şehir bir düz yerdedür ve bunun ırmağları ve bostânları çokdur ve kışı berkdür.

Tûli altmış beş derecedür ve elli dakikadır, 'arız otuz dokuz derece kırk dakî-kadır.

Hulm: Zamm-ı hâ'-i mu'ceme ve sükûn-ı lâm ve mîm ile, Belh'a on fersah yerde bir şehirdür. Buna 'ulemâdan çok kimesne mensûbdur.

Hunâsara: Zamm-ı hâ'-i mu'ceme ve feth-i nûn ve elif ve sâd ve râ'-i mühmele ile ve hâ ile, Haleb'ün cenûb tarafında iki merhale yerde, beriyye kenârında bir kal'adur. Hulefâ-i benî Ümeyye'den 'Ömer b. Abdülazîz bunda sâkin olur idi.

Tûli altmış iki derece otuz dakîka, 'arız otuz beş derece otuz dakikadır.

Hunsâ: Hâ'-i mu'ceme ve nûn ve sîn-i mühmele ve elif ile, iklim-i sâlisden, Sîn'den bir medînedür. Sîn'ün bir büyük iskelesidür. Bizim diyârımızın tüccârı buna vâsıl olurlar.

Tûli yüz elli beş derece kırk dakîka, 'arız on sekiz derecedür.

Huvâr: Zamm-ı hâ'-i mu'ceme ve tahfif-i vâv ve elif ve râ'-i mühmele ile, iklim-i hâmisden, bilâd-ı Cebel'den nevâhî-i Rey ile Simnân mâbeyninde bir medînedür ki, kavâfil bunun ortasına uğrarlar. Buna Huvâr-ı Rey [58b] derler.

Tûli yetmiş yedi derece on dakîka, 'arız otuz beş derece kırk dakîkadur.

Hârezm: Ceyhûn'un iki tarafında bir nâhiye-i kebîre ve bir vilâyet-i muttasilat-ı 'imâredür. Hârezm b. Yafes b. Nûh ile tesmiye olunmuşdur ve bu vilâyetün halkı âmme-i mu'tezili'-mezhebdür ve bunu garb tarafından ba'zı bilâd-ı Türk ve cenûb tarafından Horâsân ve şark tarafından bilâd-ı Mâverâünnehr ve şimâl tarafından yine bilâd-ı Türk ihâta etmişdür ve bilâd-ı Hârezm Buhayre-i Hârezm'ün cenûb ve şark tarafındadır. Hikâyet olunur ki; Buhayre-i Hârezm'de insan sûretinde bir şahıs vardır ba'zı evkâtta su üzerine çıkup fehm olunmaz üç dört kelimât söyleyüp yine suya dalur. Bu şahsun zuhurı padişâhlardan birinin mevtine delâlet ider derler.

Huvâş: Zamm-ı hâ'-i mu'ceme ve feth-i vâv ve elif ve şîn-ı mu'ceme ile, iklim-i sâlisden, Siciştân'dan Karneyn'e bir merhale yerde eşcâr ve enhâr vâfir bir şehirdür.

Tûli seksen yedi derece kırk dakîkadur, 'arız elli üç derecedür.

Havâf: Feth-i hâ'-i mu'ceme ve vâv ve elif ve fâ ile, nevâhî-i Neysâbûr'dan bir nâhiyedür.

Tûli seksen üç derece on dakîka, 'arız otuz beş derece otuz dakîkadur.

Huvâkand: Zamm-ı hâ'-i mu'ceme ve feth-i vâv ve elif ve feth-i kâf ve sükûn-ı nûn ve dâl-ı mühmele ile gâh olur kâf kâfa tebdil olunup Huvâkend denilür, iklim-i hâmisden Fergâne'den Nesâ-i Ulyâ nevâhîsinde bir nâhiyedür.

Tûli doksan derece, 'arız kırk derece elli dakîkadur.

Hûst: Zamm-ı hâ'-i mu'ceme ve sükûn-ı vâv ve şîn-ı mühmele ve müsennât-ı fevkiyye ile, iklim-i râbî'den, Belh'dan Enderâb ile Toharîstân mâbeyninde bir şehirdür ve buna vâvsız Host (?) dahi denilür.

Tûli seksen üç derece kırk dakîka, 'arız otuz üç derece yirmi dakîkadur.

Hûcân: Zamm-ı hâ'-i mu'ceme ve vâv ve cîm ve elif ve nûn ile, nâhiye-i Neysâbûr'da bir kasabadur.

Havrnak: Feth-i hâ'-i mu'ceme ve vâv ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve feth-i nûn ve kâf ile Kûfe'de bir kasırdur. Nu'mân b. el-Münzir yapdurmuşdur. [59a] Bunı, Bunâsinmâr adlı bir kimesne altmış yılda yapuvirmişdür. İki üç yıl yapardı,

dört beş yıl gâyb olurdu. Bu üslûb üzre bu kasır temâm olduktan sonra, Nu'mân üzerine çıkup gördi ki, bir kasırdur, bir cânibi berre ve bir cânibi bahra, gâyetde beğenüp Sinimmâr'e etdi: “Bundan güzel kasır ben görmedim.” dedi. Sinimmâr etdi: “Ben bunda bir kiremit biliyorûm ki, ol kiremit kırılrsa bu kasır bi'l-küllîye yıkılır.” Nu'mân etdi: “Ol kiremidi senden gayri kimesne bilir mü?” İtdi ki: “Yok.” “İmdi ol kiremidi artık kimesne bilmesun.” deyü emr eyleyüp Sinimmâr'ı kasrun yukarusından aşağı atdırup, Sinimmâr inüp pâre pâre oldu. İhsân mukâbelesinde isâet itmekde cezâ-i Sinimmâr mesel olmuştur.

Havrnak Belh'a nısf fersah yerde bir karyeye dahi derler.

Hûzistân: Buna Hûz dahi denilür, zamm-ı hâ'-i mu'ceme ve sükûn-ı vâv ve zâ-yı mu'ceme ile Hûzistân, Basra ile Fârs mâbeyninde müdün-ü kesîreyi müştemil bir iklim-i 'azîmdür. Bu iklimi, garb tarafından Rustâk, Vâsıt; cenûb tarafından 'Abbâdân'dan hudûd-ı Fârs'a varınca bahr şark tarafından ba'zı hudûd-ı Fârs ve hudûd-ı İsfahân bilâd-ı Cebel ve şimâl tarafından hudûd-ı صير ve Kerh ve Cibâl-i Lûr ve bilâd-ı Cebel ihâta etmişdür ve bu iklim bir düz yerdedür ki, aslâ cibâl yokdur ve bunun akarsuları çokdur. Bu sular müctemi' olup Hısn-ı Mehdi katında Bahr-i Fârs'a dökülür.

Hûnec: Zamm-ı hâ'-i mu'ceme ve sükûn-ı vâv ve feth-i nûn ve cîm ile, iklim-i râbi'den, Azerbeycân'dan Merağa'ya üç fersah yerde bir şehirdür.

Tûli yetmiş üç derece, 'arzı otuz altı derecedür.

Huveyy: Zamm-ı hâ'-i mu'ceme ve feth-i vâv ve teşdîd-i müsennât-ı tahtıyye ile, iklim-i râbi'den, Azerbeycân'dan Merend'ün garbî ve şimâlisinde on iki fersah yerde bir şehirdür. Bundan Selemâs'e yirmi bir mîldür.

Hayber: Feth-i hâ'-i mu'ceme ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve feth-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı râ'-i mühmele ile, iklim-i sâni'den, Hicâz'dan Medîne-i [59b] Münnevver'e'nün şarkî ve şimâlisinde dört merhale yerde bir şehirdür. Lugat-ı Yehûdiye'de Hayber hısn dimekdür.

Tûli altmış beş derece yirmi dakîka, 'arzı yirmi beş derece yirmi dakîkadur.

Hayvân: Feth-i hâ'-i mu'ceme ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve feth-i vâv ve elif ve nûn ile, iklim-i evvelden, Yemen'den niçe ma'mûr köyleri ve mezra'a-ları müştemil bir vilâyetdür. Suları yağmurdandır ve bundan Sa'de'ye on altı fersahdur.

Tûli altmış yedi derece yirmi bir dakîka, 'arzı on beş derece on dakîkadur.

FASLU'D-DÂL

Dârâ: Feth-i dâl-ı mühmele ve elif ve râ'-i mühmele ile ve elif ile, iklim-i râbi'den, Cezîre'den Mârdîn dağının eteğinde bir belde-i sağîredür.

Tûli altmış beş derece, 'arzı otuz yedi derece on dakikadur. Cibâl-i Taberistân'da bir kal'aya ve bilâd-ı Benî 'Âmir'de bir vâdiye dahi Dârâ derler.

Dârâbcird: Feth-i dâl-ı mühmele ve elif ve feth-i râ'-i mühmele ve elif ve bâ'-i muvahhide ve kesr-i cîm ve sükûn-ı râ ve dâl-ı mühmeleteyn ile ma'nâsı amel-i dârâ dimekdür, iklim-i sâlisden, Fârs'dan bir şehirdür ve bunun sûrî ve handakı vardır ve vasat-ı medînede kubbe gibi bir dağ vardır ve nâhiye-i Dârâbcird'de tuzdan ak ve kara ve kızıl ve sarı ve yeşil dağlar vardır ve bu tuzlardan yonup sâyir bilâda alup giderler ve bunda mumya ve zîbak ma'denleri vardır.

Tûli seksen derece, 'arzı otuz iki derecedür.

Dâliye: Feth-i dâl-ı mühmele ve elif ve kesr-i lâm ve feth-i müsennât-ı tahtıyye ve hâ ile, iklim-i râbi'den, Cezîre'den Fûrât'un garb tarafında Rahabe ile 'Âne mâbeyninde medîne-i sağîredür.

Tûli altmış beş derece, 'arzı otuz dört derecedür.

Dâmân: Feth-i dâl-ı mühmele ve elif ve feth-i mîm ve elif ve nûn ile, bilâd-ı Cezîre'de bir karyedür.

Dâmegân: Feth-i dâl-ı mühmele ve elif ve feth-i mîm ve gayn-ı mu'ceme ve elif ve nûn ile, iklim-i râbi'den Kûmes'den bir ucuzluk şehirdür.

Tûli yetmiş dokuz derece otuz dakika, 'arzı otuz yedi [60a] derece yirmi dakikadur.

Dâniye: Feth-i dâl-ı mühmele ve elif ve kesr-i nûn ve feth-i müsennât-ı tahtiy-ye ve hâ ile, iklim-i hâmisden, Endelüs'den Belensiye'nün garb tarafında bahr kenârında bir medîne-i 'azîmetü'l-kadrdür.

Tûli on dokuz derece on dakîka, 'arız otuz dokuz derece altı dakîkadur.

Debûsiye: Feth-i dâl-ı mühmele ve zamm-ı bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı vâv ve sîn-i mühmele ve müsennât-ı tahtiy-ye ile, iklim-i hâmisden, Buhârâ ile Semerkand mâbeyninde bir medîne-i sağîredür.

Tûli seksen sekiz derece on beş dakîka, 'arız otuz dokuz derece kırk dakîkadur.

Debîl: Feth-i dâl-ı mühmele ve kesr-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı müsennât-ı tahtiy-ye ve lâm ile, iklim-i râbî'den, İrmîniyye'den bir şehirdür.

Tûli yetmiş iki derece, 'arız otuz üç derecedür.

Durbesâk: Zamm-ı dâl ve sükûn-ı râ'-i mühmeleteyn ve feth-i bâ'-i muvahhide ve sîn-i mühmele ile ve elif ve kâf ile, iklim-i râbî'den, Cünd-i Kınnesrîn'den Bugrâs'un şimâl ve şark tarafında on mîl mîkdârı yerde bir medînedür ve bir yüksek yeredür ve bunun şark tarafında çayurlu ve çimenlu bir 'azîm sahrâ vardır. Nehr-i Esved bu sahrâya uğrayup geçer.

Tûli altmış bir derece, 'arız otuz altı derecedür.

Der'ân: Feth-i dâl ve sükûn-ı râ' ve ayn-ı mühmelât ve elif ve nûn ile, iklim-i hâmisden, Hârezm'den bir şehirdür.

Destuvâ: Feth-i dâl ve sükûn-ı sîn-i mühmeleteyn ve zamm-ı müsennât-ı fevkiyye ve vâv ve elif ile, Ahvâz'dan bir şehirdür.

Deskere: Feth-i dâl ve sükûn-ı sîn-i mühmeleteyn ve feth-i kâf ve râ'-i mühmele ve hâ ile, iklim-i râbî'den, 'Irâk'dan nevâhî-i Bağdâd'da, Horâsân yolunda bir karye-i kebîre-i kadîmedür. Buna, Deskeretü'l-mülk derler. Bunda menâzil-i mülûkdan ve ebniye-i 'acîbeden asâr-ı kadîme çokdur.

Tûli yetmiş bir derece, 'arız otuz üç derecedür.

Deşnâ: Feth-i dâl-ı mühmele ve sükûn-ı şîn-ı mu'ceme ve nûn ve elif ile, iklim-i sânidin, Sa'id'den Nîl'ün şark tarafında Kûs'a üç merhale yerde bir medîne-i sağîredür.

Tûli elli bir derece kırk beş dakîka, 'arız [60b] yirmi beş derece on beş dakîkadur.

Dekūkā: Feth-i dâl-ı mühmele ve zamm-ı kâf ve sükûn-ı vâv ve feth-i kâf ve elif-i maksûre ile, iklim-i râbî'den, Cezîre'den Zâbü'l'e üç günlük yerde bostânlu ve ırmağları vâfîretü'l-gâlât kesîretü'l-hayrât bir şehirdür.

Tûli altmış yedi derece otuz dakîka, 'arız otuz dört derece otuz dakîkadur.

Dillî: Kesr-i dâl-ı mühmele ve kesr-i lâm-ı müşeddede ve müsennât-ı tahtıyye ile, iklim-i râbî'den, Hind'den bir şehirdür. Bu bir düz yerdedür ve kiremiden sûrı vardır ve kendüden bir fersah yerde Fûrât'dan küçürek bir nehri vardır ve bunun câmi'inün kızıl taşdan üç yüz altmış ayak nerdibânlu bir minâre-i 'acî-besi vardır. Bu minâre murabba' değüldür, kesîretü'l-adlâ'dur ve aşâğısından yoğundur, gîtdükçe yukarısı incedür. Bunun Sultânı ve ekser ehli müslimündür. Ammâ ehl-i bâzârı keferedür ve bunda üzüm yokdur ve bunda Yây faslında yağmur yağar.

Tûli yüz yirmi sekiz derece elli dakîka, 'arız otuz beş derece elli dakîkadur.

Dimeşk: Kesr-i dâl-ı mühmele ve feth-i mîm ve sükûn-ı şîn-ı mu'ceme ve kâf ile, iklim-i sâlisden, Şâm'dan bir medîne-i kadîmedür. Bânîsi, Dimeşk b. Ken'an ile tesmiye olunmuşdur. Bu şehir, dağlar ortasında, kesîretü'l-enhâr ve'l-eşcâr ve vâfîretü'z-züru' ve'l-esmâr bir vâsî sahrâdadur. Bu bakîaya Gûta derler; zamm-ı gayn-ı mu'ceme ve sükûn-ı vâv ve feth-i tâ'-i mühmele ve hâ ile. Gûta'nun uzunluğu iki merhale ve enlülüğü bir merhaledür. **Cinân-ı dünya dördür:** Biri **Gûta-i Dimeşk** ve biri **Sogd-ı Semerkand** ve biri **Şi'b-i Bevvân** ve biri **Nehr-i Übüle**. Bunların cümlesinden efdâli, Gûta-i Dimeşk'dür dimişlerdür. Bu şehrin enhârı Fice derler; kesr-i fâ ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve feth-i cîm ve hâ ile bir kinîsenün altından çıkup, andan Beredâ derler; feth-i bâ'-i muvahhide ve râ'-i ve dâl-ı mühmeleteyn ve müsennât-ı tahtıyye ile, bir nehir ile dahi müctemi' olup Gûta'nun köylerine gider ve bu şehrin âmmesi evlerinde ve sokaklarında ve hammâmlarında sular akar. Bunun câmi'i câmi'ü'l-'acâyib **[61a]** ve'l garâibdür. Bu câmi'ün yeri evvel kinîse idi. Mihrâbda maksûre katında olan divarı ve kubbesi Sâbiiler binâsındandır, bunların musallâları idi. Bunlardan sonra Yehûdilerün ve 'abede-i evsânun olup, ba'dehu Yahyâ peygamber katl olunup başı bu câmi'ün Bâb-ı Ceyrûn dedikleri kapısında asılmışdur. Sonra Nasârâ tagallüb edüp, bunu ta'zîm iderler idi. Akıbet ehl-i İslâm gelüp, Hazret-i 'Ömer zemânında Hicret'ün on dördünde²¹⁶ Dimeşk feth olunup, bu kinîse mescîd-i müslimîn olmuşdur. Yahyâ

peygamberün başı asıldığı kapuda Hazret-i Hüseyin'ün dahi başı asılmışdır. Mülûk-ı Benî Ümeyye'den Velîd b. Abdülmelik gelüp, bu mescidi bir vechle ma'mûr eylemişdür ki, dünyada bir dahi nazîri yokdur. Yerini ve divârlarının yüzini mermerden eyleyüp, mermer direkleri altun ile ve cevâhir ile müzehheb ve murassa' ve münakkaş eylemişdür. Hattâ bir kişün yüz yıl ömri olsa, bu câmi'de her gün bir san'at görür ki, bundan evvel görmemişdür. Şâm'un yedi yıllık harâcını buna harc eylemişdür derler. Bunun binâsı Velîd zemânında temâm olmayup, Süleymân b. Abdülmelik zemânında temâm olmuşdur ve bu câmi'de altı yüz kandil altun zencirleri var idi. Sonra 'Ömer b. Abdülazîz gelüp bu zencirleri Beytül'-mâl'a alup, yerlerine tûcdan ve demürden zencirler eylemişdür. Rivâyet olunur ki, bu câmi'ün bir köşesinde böyle yazılmış ki; "bu beyti Dâmişkyûs ilâhu'l-ilâhe Zeyuş nâmına binâ etmişdür. Dâmişkyûs bunu binâ iden pâdişâhun ismidür. Zeyuş, Müşterî yıldızı demekdür.

Dimeşk'un Cezâyir-i Hâlidât'dan tûli yetmiş ve sâhilden temâm altmış derece idüğünde kimesne ihtilâf itmemişdür, ammâ arzında ihtilâf etmişlerdür, muhtar budur ki, 'arzi otuz üç derece otuz dakika ola.

Demenhûr: Feth-i dâl-ı mühmele ve mîm ve sükûn-ı nûn ve zamm-ı hâ ve sükûn-ı vâv ve râ'-i mühmele ile, İskenderiyye'nün şark ve cenûb cânibinden bir merhale yerde bir medînedür. Buna, Demenhûru'l-vuğuş derler. Siyâb-ı Demenhûriyye buna [61b] nisbet olunur ve buna halîc-i İskenderiyye'den bir halîc gelür. Demenhûr, İskenderiyye ile Fustât mâbeyninde bir karyenün dahi ismidür ve nevâhî-i Kâhire'den bir karyenün dahi ismidür. Buna, Demenhûru's-şehîd derler.

Dimyât: Kesr-i dâl-ı mühmele ve sükûn-ı mîm ve feth-i müsennât-ı tahtıyye ve elif ve tâ'-i mühmele ile, iklim-i sâlisden, sevâhil-i diyâr-ı Mısıriyye'den Nîl'ün şarkî olan bölüğünün bahra döküldüğü yerde, bahr kenârında bir müsevver şehir idi. Frenk, dâyimâ bunu ve bunda olan müslimîni dâyimâ bî-huzûr itdüğiyçün, müslimûn bunu harâb edüp, Hicret'ün altı yüz kırk sekizinde²¹⁷ buna karîb yerde, Munya adlu bir şehir bünyâd eylemişlerdür. Munya; zamm-ı mîm ve sükûn-ı nûn ve feth-i müsennât-ı tahtıyye ve hâ iledür.

Dimyât'un tûli elli üç derece yedi dakika, 'arzi otuz bir derece yirmi beş dakikadır.

.....

²¹⁷ 648 = 1250/1251

Dunbâvend: Zamm-ı dâl-ı mühmele ve sükûn-ı nûn ve bâ-i muvahhide ve elif ve feth-i vâv ve sükûn nûn ve dâl-ı mühmele ile ba'zılar katında Dumbâvend mîm ile, iklim-i râbî'den, bilâd-ı Cebel'ün nihâyet-i şarkıyyesinde bir gâyetde yüksek dağdır. Elli fersah yerden görünür. Bunun yukarusuna çıkılmaz derler.

Tûli yetmiş yedi derece otuz dakîka, 'arzı otuz yedi derece yirmi dakîkadur. Nevâhî-i Cibâl'den Taberistân tarafına olan nâhiyeye dahi Dunbâvend derler.

Dandânakân: Feth-i dâl-ı mühmele ve sükûn-ı nûn ve feth-i dâl-ı sâniye ve elif ve nûn ve kâf ve elif-i sâniye ve nûn ile, iklim-i râbî'den, Merve'-ş-şâhicân nevâhîsinden Serhas tarafına Merv'e iki merhale yerde bir belde-i sağîredür. Bu nâhiyenün ibrişimi ve penbesi çokdur. Hattâ penbesi, iplikde mesel olmuştur.

Tûli seksen yedi derece yirmi dakîka, 'arzı otuz yedi derecedür.

Dünkule: Zamm-ı dâl-ı mühmele ve sükûn-ı nûn ve zamm-ı kâf ve feth-i lâm ve hâ ile, iklim-i evvelden, vilâyet-i Nûbe'nün tahtıdır.

Tûli elli üç derece kırk dakîka, 'arzı on dört derecedür.

Devrak: Feth-i dâl-ı mühmele ve sükûn-ı vâv ve feth-i râ'-i mühmele ve kâf ile, iklim-i sâlisden, nevâhî-i Hûzistân'da bir medîne-i kesîredür. Bundan Bâsyân'a [62a] on fersah ve Ercân'a on sekiz fersahdır.

Tûli yetmiş beş derece otuz dakîka, 'arzı otuz iki derece yirmi dakîkadur.

Dûlâb: Zamm-ı dâl-ı mühmele ve ba'zılar katında feth-i dâl-ı mühmele ile ve sükûn-ı vâv ve lâm ve elif ve bâ'-i muvahhide ile, iklim-i râbî'den, hudûd-ı Deylem'den ve a'mâl-i Rey'iden bir karyedür. Buna Kesker dahi derler; feth-i kâfeyn ile vasatında sîn-i mühmele ve âhirinde râ'-i mühmele ile.

Tûli yetmiş iki derece, 'arzı otuz yedi derece elli dakîkadur.

Dûmetü'l-cendel: Zamm-ı dâl-ı mühmele ve ba'zılar katında feth ile ve sükûn-ı vâv ve feth-i mîm ve müsennât-ı fevkıyye ve elif ve lâm ve feth-i cîm ve sükûn-ı nûn ve feth-i dâl-ı mühmele ve lâm ile, Dimeşk'a on yedi merhale ve Medîne'ye on üç merhale yerde, Şâm ile 'Irâk mâbeynini fâsıl bir mevzi'dür ve Dûme b. Şît b. Âdem'e mensûbdur.

Devîn: Feth-i dâl-ı mühmele ve zammı ile ve kesr-i vâv ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve nûn ile, iklim-i râbî'den, İrmîniyye'den bir beldedür.

Tûli yetmiş iki derece, 'arzı otuz üç derecedür.

Dührût: Zamm-ı dâl-ı mühmele [veyâ] feth ile ve sükûn-ı hâ ve zamm-ı râ'-i

mühmele ve sükûn-ı vâv ve tâ'-i mühmele ile, iklim-i sâlisden, Nîl'ün cânib-i garbîsinde Sâ'id-i Ednâ'da, Münye İbnü'l-Hasib'e bir günlük yerde, kesîretü'z-züru' bir medîne-i sağîredür.

Tûli elli sekiz derece, 'arız yirmi dokuz derecedür.

Dihistân: Kesr-i dâl-ı mühmele ve hâ ve sükûn-ı sîn-i mühmele ve feth-i müsennât-ı fevkiyye ve elif ve nûn ile, iklim-i hâmisden, Horâsân'dan bir medîne-i meşhûredür. Bunu 'Abdullah b. Tâhir binâ etmişdür. Dihistân'un ma'nâsı mevziü'l-kurâ dimekdür.

Tûli seksen derece, 'arız otuz sekiz derecedür.

Dehlek: Feth-i dâl-ı mühmele ve sükûn-ı hâ ve feth-i lâm ve kâf ile, iklim-i evvelden, Bahr-i Ayzab'dan Bahr-i Yemen'e giden yolda bir cezîredür ve bu cezîrenün uzunluğu seksen mîldür ve bununla Yemen karasunun uzunluğu ve mâbeyni otuz mîl mîkdândır ve bu cezîre harcı ağır ve hevâsı ıssı yerdür. Mülûk-u Benî Ümeyye kaçan bir kimesne gadab etseler, bu cezîreye atarlar idi.

Tûli altmış bir derece, 'arız on dört [62b] derecedür.

Diyâr-ı Bekr ve Diyâr-ı Rebî'a ve Diyâr-ı Mudar: Diyâr-ı Bekr, Bekir b. Vâyil b. Kâsî'ta muzâfidür. Diyâr-ı Rebî'a, Rebîiyye b. Nezâr b. Mu'ad b. Adnân'a muzâfidür. Diyâr-ı Mudar, Rebî'a'nun karındaşı Mudar b. Nezârîn Mu'ad b. Adnân'a muzâfidür. Bu diyârın cümlesini bilâd-ı Cezîre müştemildir. Lâkin Diyâr-ı Bekr, Nasîbîn üzerine havâle olan dağdan Dicle'ye varınca olan bilâda derler. Hısn-ı Kîfâ ve Âmid ve Meyyâfârikîn Diyâr-ı Bekr'dendür. Diyâr-ı Rebî'a Mavsıl ile Re's-i 'Ayn mâbeyninde olan bilâda derler. Diyâr-ı Mudar, sâhilde karanun karındaşı olan bilâda derler. Harrân ve Rakka ve Simsât ve Surûc gibi.

Diyâr-ı kavm-i Lût: Buna, arz-ı Maklûbe dahi derler. Buhayre-i Zugar'a karîbdür. Bunda zer'den ve zar'dan ve haşîşden aslâ nesne yokdur ve bu arz, büyüklükde biri birine mukarib taşlar ile döşenmişdür. Rivâyet olunur ki, bu Lût kavmine atılan hicâre-i müsevvemedendür ve bu taşların üzerinde mühür gibi nesne vardır.

Deybül: Feth-i dâl-ı mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtiyye ve zamm-ı bâ'-i muvâhhide ve lâm ile, iklim-i sânidin, Sind'den sâhil-i Bahr-i Hind'de bir medîne-i sağîredür. Halîc-i Sind'e karadan giren dilün üzerindedür ve Sind'ün bir büyük ve meşhûr iskelesidür ve gâyetde hevâsı ıssı yerdür ve semsi ya'ni susamı çokdur.

Tûli doksan iki derece otuz dakîka, ‘arzı yirmi dört derece on dakîkadur.

Deyrû'l-‘Âkûl: Deyr ma‘rûfdur. ‘Âkûl; feth-i ayn-ı mühmele ve elif ve zamm-ı kâf ve sükûn-ı vâv ve lâm ile, Bağdâd'a karîb bir medîne-i sagîredür.

Tûli yetmiş derece on dakîka, ‘arzı otuz üç derecedür.

Deylem: Feth-i dâl-ı mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve feth-i lâm ve mîm ile, Cîlân'a muttasıl bir iklimdür. Bunun ikisini garb tarafından bilâd-ı Azerbeycân'un ba‘zısı ve bilâd-ı Reyî'ün ba‘zısı, cenûb tarafından Kazvîn ve Azerbeycân'un ve Reyî'ün ba‘zısı ve şark tarafından Reyî'ün bakıyyesi ve Taberistân ve şimâl tarafından Bahr-i Hazez ihâta etmişdür ve Deylem'ün dağları gâyetde yüksekdür ve bu dağlardan Taberistân tarafına vâfir sular ve müşelikler **[63a]** vardır.

Deynever: Feth-i dâl-ı mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve feth-i nûn ve vâv ve râ‘-i mühmele [ile,] iklim-i râbî‘den, bilâd-ı Cebel'den Hemedân'un garbî ve şimâlisinde kesîretü'l-enhâr ve'l-esmâr bir medînedür. Bundan Mavsıl'a ve Merâğa'ya kırk fersah yerdür.

Tûli yetmiş üç derece, ‘arzı otuz beş derecedür.

Dîv: Kesr-i dâl-ı mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve vâv ile, Bahr-i Hind'de Kenbayt'un cenûb tarafında bir cezîredür. Bunun halkı harâmilerdür ve evleri kâmişdandur ve suları yağmurdandur.

FASLU'Z-Z ÂL

Zât-ı ʿIrâk: Feth-i zâl-ı mu‘ceme ve elif ve müsennât-ı fevkıyye ve kesr-i ayn ve sükûn-ı râ’-i mühmeleteyn ve kâf ile, iklim-i sâniiden, Hicâz’dan bir yerdür. Bundan Mekke’ye kırk altı mîldür ve bu mevzi‘, ehl-i ʿIrâk’un mîkatî ya‘nî ih-râm giyeceği yerdür.

Tûli altmış yedi derece yirmi dakîka, ‘arız yirmi iki derece otuz dakîkadur.

Zamâr: Feth-i zâl-ı mu‘ceme ve[yâ] kesr-i ile ve mîm²¹⁸ ve elif ve râ’-i mühmele ile, iklim-i evvelden, Yemen’den bir belde-i meşhûredür. Bundan San‘â’ya on altı ve Zafâr’a sekiz fersahdur. San‘â’dan Zamâr’a gider yolda iki günlük yerde, Muâz b. Cebel’ün mescidi vardır.

Tûli altmış altı derece, ‘arız on üç derece otuz dakîkadur.

Zûkâr: Zamm-ı zâl-ı mu‘ceme ve sükûn-ı vâv ve feth-i kâf ve elif ve râ’-i mühmele ile, Kûfe ile Vâsıt mâbeyninde bir yerdür. Lâkin Kûfe’ye akrebdür. ‘Arab ile Fârs mâbeyninde olan yevm-i zîkâr vâki‘ olmuşdur. Rey’de bir karyeye dahi Zûkâr derler.

FASLU'R - R Â

Râz-Kân: Feth-i râ'-i mühmele ve elif ve zâl-ı mu'ceme ve kâf ve elif ve nûn ile, nevâhî-i Tûs'da bir küçürek şehirdür. Bundan 'ulemâdan çok kimesne kopmuşdur.

Re's-i 'Ayn:²¹⁹ Feth-i râ'-i mühmele ve elif ve sîn ve feth-i ayn-ı mühmeleteyn ve müsennât-ı tahtiyye ve nûn ile, iklim-i râbî'den, Diyâr-ı Rebî'a'dan bir düz yerde bir şehirdür. Bundan üç yüzden ziyâde ırmağ çıkar. Bu ırmağlar müctemi' olup Nehr-i Hâbûr olur.

Tûli altmış dört derece, 'arız otuz altı derece elli dakikadur.

Re's-i Kümhûri: Re's ma'rûfdur. Kümhûri; zamm-ı kâf ve sükûn-ı mîm ve zamm-ı hâ [63b] ve kesr-i râ'-i mühmele ve müsennât-ı tahtiyye [ile], bilâd-ı Ma'ber den Menîbâr tarafında bir medînedür.

Re's-i Heylî: Re's ma'rûfdur. Heylî; feth-i hâ ve sükûn-ı²²⁰ müsennât-ı tahtiyye ve kesr-i lâm ve müsennât-ı tahtiyye ile, Mencûr'un verâsında bahrda üç günlük yerde bir cebel-i 'azîmdür.

Râme: Feth-i râ'-i mühmele ve elif ve feth-i mîm ve hâ ile, Basra'dan Mekte'ye giden yolda on iki merhale yerde bir menzildür.

Râmhürmüz: Feth-i râ'-i mühmele ve elif ve mîm ve zamm-ı hâ ve sükûn-ı [râ]²²¹ ve mîm-i sâniye ve zâ-yı mu'ceme ile, iklim-i sâlisden, Hûzistân'dan

219 Re's-i 'Ayn HE, MS: Râ-'Ayn RE

220 ve sükûn-ı HE, MS:-RE

221 Nüshalarda, zabt-ı esmada râ harfî yerine nûn yazılmıştır.

nevâhî-i Ahvâz'da bir nâhiyedür. Selmân-ı Fârisî bundandır. Bundan Rüstâku's-Sevr'e yedi fersah ve Ahvâz'a on dokuz fersahdur.

Tûlî yetmiş beş derece kırk dakîka, 'arzı otuz derecedür.

Rânic: Feth-i râ'-i mühmele ve elif ve nûn ve cîm ile, iklim-i evvelün cenûb tarafında Bahr-i Ahdar'da bir cezîre-i meşhûredür. Bunda kâfûr ağacı vardır. Kâfûr ağacı şöyle büyüktür ki, gölgesinde yüz adam gölgelenür. Kâfûr bu ağacın zamgıdır. Bu ağacı delerler kâfûr andan akar. Kâfûr alındıktan sonra bu ağaç kurur ve bu cezîrede şol asıl yılanlar vardır ki, adamı ve su sığırını yudar ve su sığırını gibi ak meymûnlar vardır ve sarı ve ak tûtîler vardır.

Râvend: Feth-i râ'-i mühmele ve elif ve feth-i vâv ve sükûn-ı nûn ve dâl-ı mühmele ile, nevâhî-i Isbahân'da bir karyedür.

El-Râvendân: Elif ve lâm ve râ'-i mühmele [ve elif] ve vâv ve sükûn-ı nûn ve feth-i dâl-ı mühmele ve elif ve nûn ile, iklim-i râbî'den, Cünd-i Kınnesrîn'den bir yüksek dağ üzerinde bir kal'a-i menî'adur.

Tûlî altmış iki derece, 'arzı otuz altı derecedür.

Rebâh: Feth-i râ'-i mühmele ve bâ'-i muvahhide ve elif ve hâ'-i mühmele ile, Endelûs'de Tuleytla tevâbî'nden bir kal'adur.

Ribâtu'l-feth: Mağrib-i Aksâ'da Berrû'l-'Adve'de bir medînedür. Bunı Abdûl-melik, İskenderiyye binâsı vaz'ında binâ etmişdür.

Rebze: Râ'-i mühmele ve bâ'-i muvahhide ve zâl-ı mu'cemenün fethaları ve hâ ile, Medîne-i Münnevve karyesinden Medîne'ye üç mîl yerde bir karyedür.

Tûlî altmış derece otuz dakîka, 'arzı yirmi [64a] dört derece on dakîkadur.

Recîf: Feth-i râ' ve kesr-i cîm ve sükûn-ı müsennât-ı tahtiyye ve ayn-ı mühmele ile, Mekke ile Tâ'yif mâbeyninde bir mevzi'dür ve Hayber katında bir yerdür.

Rahabe: Feth-i râ ve feth-i hâ'-i mühmeleteyn ve bâ'-i muvahhide ve hâ ile, iklim-i râbî'den, Diyâr-ı Bekr'den Rakka ile 'Âne mâbeyninde Fûrât kenârında bir şehir idi. Hârûn er-Reşîd'ün cavaşı Rahabe b. Mâlik b. Tavk binâ etmişdür. Bu şehir harâb olup, Sâhib-i Hıms Şîr-kûh b. Muhammed b. Şîr-kûh b. Şâdî, bunun cenûb tarafında Fûrât'dan bir fersah yerde bir küçürek şehir²²² binâ etmişdür. Bir depe üzerinde kal'ası vardır. 'Irâk ve Şâm kâfilelerinin menzildir.

.....

²²² şehir HE, MS:-RE

Tûli altmış dört derece, ‘arız otuz altı derecedür.

Ruhhac: Zamm-ı râ’-i mühmele ve feth-i hâ’-i mu‘ceme-i müşeddede ve cîm ile, iklim-i sâlisden, Sicistân’dan bir nâhiyedür.

Tûli doksan üç derece, ‘arız otuz iki derece elli dakikadur.

Rüstaku’z-Zut: Zamm-ı râ’ ve sükûn-ı sîn-i mühmeleteyn ve feth-i müsennât-ı fevkıyye²²³ ve elif ve kâf ve elif ve lâm ve zamm-ı zâ-yı mu‘ceme ve tâ’-i mühmele ile, iklim-i sâlisden, Ahvâz’dan bir nâhiyedür.

Tûli yetmiş altı derece, ‘arız otuz yedi derece kırk beş dakikadur.

Resten: Feth-i râ’ ve sükûn-ı sîn-i mühmeleteyn ve feth-i müsennât-ı fevkıyye²²⁴ ve nûn ile, Nehr-i ‘Âsî’nün Hıms ile Humâ mâbeyninde bir medîne-i kadîme idi. Ammâ fütûh-ı Şâm zemânından beru harâbdur.

Tûli altmış bir derece, ‘arız on dört derecedür.

Reşîd: Feth-i râ’-i mühmele ve kesr-i şîn-ı mu‘ceme ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve dâl-ı mühmele ile, iklim-i sâlisden, sevâhil-i Mısır’dan İskenderiyye’nün şark cânibinde bir merhale yerde, Nîl’ün garb tarafında Nîl acı denize döküldüğü yerde bir küçürek medînedür.

Tûli elli üç derece, ‘arız otuz bir derecedür.

Er-Rusâfe: Elif ve lâm ve zamm-ı râ’ ve feth-i sâd-ı mühmeleteyn ve elif ve fâ ile ve hâ ile, iklim-i râbî’den Cünd-i Kınnesrîn’den bir mevzi’dür. Rusâfe ibn-i Hişâm dinilmek ile ma’rûfdur.

Tûli altmış iki derece, ‘arız otuz altı derecedür. Beriyye’de Rakka mukâbelesinde bir mevzi’a ve Masyâf kurbında bir kal’a ve bilâd-ı Mağrib’de ve Basra ve Bağdâd’da bir mevzi’a [dahi] Rusâfe derler.

Radvâ: Feth-i râ’-i mühmele ve sükûn-ı dâd-ı mu‘ceme ve [64b] feth-i vâv ve müsennât-ı tahtıyye ile, Yebu’a bir günlük yerde ve Medîne’ye dört günlük yerde bir dağdur. Bu dağdan bilegi taşları kesüp sâyir bilâda alup giderler. Kîsâniye dinilmek ile ma’rûf olan tâife Muhammed b. ‘Ali ki İbn-i Hanifiyye dinilmek ile ma’rûfdur, hayattadur ve bu dağda mukîmdur deyü zu’m iderler.

Rakkâde: Feth-i râ’-i mühmele ve teşdid-i kâf ve elif ve dâl-ı mühmele ile,

.....

²²³ fevkıyye HE, MS: tahtıyye RE

²²⁴ fevkıyye MS: tahtıyye RE, HE

iklîm-i sâlisden, Kayrevân'a dört mîl yerde bir medîne idi. Hulefâ-i Fâtîmiyye'nün evveli Mehdi, bunda mukîm idi. Sonra Mehdiye'yi binâ edüp ana intikal edüp, Rakkâde harâb olmuşdur.

Tûli ve 'arzı otuz birer derecedür.

Rakka: Feth-i râ'-i mühmele ve feth-i kâf-ı müşeddede ve hâ ile, iklîm-i râbî'den, Diyâr-ı Bekr'den Fûrât'un şîmâl ve şark cânibinde bir medîne-i kebîre-i müsevvere idi. Lâkin el'ân harâbdur.

Tûli altmış iki derece elli dakîka, 'arzı otuz yedi derece kırk dakîkadur.

Rakîm: Feth-i râ'-i mühmele ve kesr-i kâf ve sükûn-ı müsennât-ı tahtîyye ve mîm ile, Şâm'da Bulkâ kurbında bir belde-i sagîredür. Evleri bi'l-küllîye taşdan yonmadur. Ba'zılar katında, Ashâb-ı Kehf bundadur derler.

Remle: Feth-i râ'-i mühmele ve sükûn-ı mîm ve feth-i lâm ve hâ ile, iklîm-i sâlisden Filestîn'den Beytû'l-makdis'e bir merhale yerde bir medînedür. Ekser suları kuyular ve sahriçlardandır.

Tûli altmış altı derece yirmi dakîka, 'arzı otuz derece kırk dakîkadur.

Rodis: Zamm-ı râ'-i mühmele ve sükûn-ı vâv ve kesr-i dâl-ı mühmele ve ba'zılar katında mu'ceme ve sîn-i mühmele ile, iklîm-i râbî'den, Bahr-i Rûm'da İskenderiyye muhâzâtında bir cezîredür²²⁵. Şîmâlden cenûba uzunluğı elli mîl ve enlülüğü yirmi beş mîldür. Rodis, Kubrus'un garbî ve şîmâlisindedür ve Cezîre-i Mastakî ile Cezîre-i Efrîtuş mâbeynindedür. Müslimûn bunı Hazret-i Mu'âviye zemânında feth etmişler idi. Ba'dehu yine kâfir alup, Hicret'ün dokuz yüz yirmi dokuzunda²²⁶ Sultân Süleymân Hân aleyhi'r-rahmeti ve'r-ırdvân yine feth edüp, el'ân müslimûn elindedür.

Tûli elli bir derece kırk dakîka, [65a] 'arzı otuz altı derecedür.

Rûzbâr: Zamm-ı râ'-i mühmele ve sükûn-ı vâv ve [feth-i] zâl-ı mu'ceme ve hâ-i muvahhide ve elif²²⁷ ve feth-i râ'-i mühmele ile, nevâhî-i Hemedân'da kesîretü'l-enhâr ve'l-esmâr bir medîne-i sagîredür.

Rûs: Zamm-ı râ'-i mühmele ve sükûn-ı vâv ve sîn-i mühmele ile, Sakâlîbe'den bir ümmet-i 'azîmedür. Bunların dilleri ve şer'atları sâyir dillere [ve] şerâyî'a

225 cezîredür HE, MS: cezîre-i RE

226 929 = 1522

227 ve hâ-i muvahhide ve elif HE, MS:-RE

muhâlifdür ve bunların bilâdı Bulgâr'un şimâl tarafındadır ve bilâd-ı Sakâli-be'ye ve bilâd-ı Türke muttasıldır ve bunlar bir sahrâdadır, ol sahrâyı bir göl ihâta etmişdür, bunlar advlerinden bu göl ile korunurlar. Ve bunların bilâdında ekin yokdur. Bunların ticârâtı Nehr-i İtil'ün üzerindedür. Rûs'un şimâl tarafında bir tâife vardır, bey' ü şirâyı gizlû iderler, Kaçan tüccâr bunların diyârına varsalar bunlara görünmeyüp, bunlar tüccârın geldüklerin bilinceye dek dururlar. Ba'dehu bey' ü şirâ için ma'hûd olan yere tüccâr metâ'larını getirüp, her kişi metâ'ına nişân koyup menzillerine giderler. Andan bu tâife gelüp her metâ'un mukâbelesine semmûr ve sincâb ve vaşak ve dîlkü ve dahi ne ise koyup giderler. Ba'dehu metâ' sahipleri gelüp, eğer metâ'ları mukâbelesinde konan nesnelere râzî olurlar ise, alup giderler. Eğer râzî olmazlar ise, yine koyup gidüp, ba'dehu ol kavim yine gelüp, ol koydukları nesnelerin üzerlerine dahi nesne korlar, tâ şuna dek ki, terâzi üzre ayrılırlar. Aslâ ne bunlar anları ne anlar bunları görürler.

Rûm: Ashâb-ı tevârih böyle dimişlerdür ki, **Rûm iki tâifedür:** Birine Rûm-ı evvelî ve birine Rûm-ı sâniye derler.

Rûm-ı evvelî, tâife-i Yûnân'dur. Rûm b. Lantî b. Yûnân b. Yâfes b. Nûh neslindendir. Bunlar, hükemâ-i ümem idi. İlm-i nücumda ve hisâbda ve hendesede ve tıbda ve mantıkda ve sînâât-ı garîbe ve 'acîbede mâhirler idi. Bunların bilâdının cihet-i cenûbdan haddi Bahr-i Rûm ve sügûr-ı Şâmiye ve sügûr-ı Cezîre'ye, cihet-i şimalden haddi bilâd-ı Ellân ve Bahr-i Kırım, cihet-i şarkdan haddi bilâd-ı İrmîniye ve Bâbü'l-Ebvâb, cihet-i garbdan haddi [65b] bilâd-ı Endelüs idi ve bunların lugatlerine Lugat-ı Agrikiye derler idi ve bunlar Sâbiiler ve 'abede-i esnâm idi.

Rûm-ı sâniye, Rûm b. İlsâ b. İshak b. İbrâhîm neslindendir. Bunların lugatlerine Lugat-ı Latîniye derler. Bunların pâdişâhlarından Agustus gelüp Rûm-ı evvelî ki, Yûnâniyyun'dur, onların üzerlerine galebe edüp, Yûnâniyyunun zikri muzmahil olmuşdur. Kayser lakabıyla evvel mulakkab olan Agustus'dur. Kayserün ma'nâsı Frenk lugatında şakk-ı anıh dimekdür; Agustus'un vâlidesi Agustus'ı doğurmadan fevt olup vâlidesinin karnın yarup Agustus'u çıkardılar, anıñın kayser dinilmek ile mulakkab olup ba'dehu her kimesne ki, Rûm'a pâdişâh ola kayser dimişlerdür. Hattâ Agustus "Ben 'avret fercinden çıkmayup dururum" deyü sayır pâdişâhlar üzerine iftihâr ider idi ve bir kimesneye söğdüğü vaktin, ibn-i ferec deyü söğür idi. Bunların tahtları Rûmiye-i Kübrâ idi ve dinleri Sâbiiler dini idi, tâ Kostantîn gelinceye dek. Kostantîn pâdişâh olup, üçüncü yılda dîn-i Nasârânî izhâr oldu, tâife-i Rûmî, âmme-i Nasrânî

edüp ve kendüsi Rûmiyye'den göçüp gelüp, Kostantûniyye'nün sûrını binâ edüp, bunda sâkin olup, Rûmiyye'yi vesâyir bilâd-ı Rûmiyye'yi Latinilerden mu'temed aleyh kimesnelere ısmarlayup, bunlar yine kendünün taht-ı hükümetinde âmilleri müşâbihesinde idi. Ba'dehu bu kimesnelerden kavî olancalar Kayser'ün itâ'atinden çıkup, her biri başka beylik itmeğe başlayup, Latinilerin memleketi Rûmîler memleketinden mütemeyyiz olmuştur. Bundan sonra müslimûn cümlesine galebe edüp, ekser bilâdlarını yine feth edüp bunları aksâ-yı bilâdlarına kaçırmışlardır.

Rûmiyye: Roma dahi derler, iklim-i hâmisden ve sâdisden Kallefriye vilâyetinin garb tarafında ve Benâdika halîcinün cenûb cânibinde bir medîne-i 'azîme-i meşhûredür. Mülûk-ı Rûm'un evveli iki karındaşı idi, birine Rûmlus ve birine Rûmânus derler idi. Bu ikisi, bu medîne-i 'azîme[y]i binâ edüp, Rûmiyye [66a] deyü ad vermişlerdir. Halife-i Nasârâ ki, ana Bâb derler, bu şehir anın makarrıdır ve bunun hisârı kiremid ile yapılmışdır ve devri yirmi dört mîldür ve vasat-ı medîneye uğrar bir nehri vardır, bu nehrün üzerinde çok köprüler vardır. Ve bunda bir kinîse-i 'azîme vardır ki, divarunun uzunluğu altı yüz zirâ'dur ve bu kinîsenün sakfı bakırdan ve ferşi mermerdendir. Bunun sadrında altundan bir kürsi vardır, üzerinde Bâb oturur ve bunda mermerden bir 'azîm havuz vardır, içinde mâ-i ma'mûdiye durur. Mâ-i ma'mûdiye bir sudur ki, üzerine keşişler ba'zı nesne okurlar, kaçan Nasârânun oğulları üç veyâ dört yaşına girse, getirüp bu suya doldurup, el'ân Nasrânî oldu derler. Anınçün Resûl –sallallâhu aleyhi ve sellem- buyurmuşdur: “Kullü mevlüdün vulide ale'l-fitrat hattâ en ebeveyh liyehud ev yensuraneh ev yemcâsaneh”²²⁸. Ve bu kinîsenün altında bir gümüşlü kapudan aşağı iner bir zîr-i zemin vardır. Havâriyyûnun biri ki, adı Batris[dür] bu zîr-i zeminde medfûndur, derler ve bu kinîsenün taşrasında bir köşesinde, bakırdan dört ayak üzerine konmuş bir yüksek mermer direk vardır²²⁹ ve bunun üzerinde bir büyük altunlu top vardır, yıldır yıldır ider ve on iki mîl yerden görünür, bundan ötürü Rûmiyye'ye Rûm, kızıl elma derler. Mevzi'-i kinîse bununla ma'lûm olur. Rûmiyye evsâfında şol kadar söz söylenmişdir ki, akıl kabul itmez.

Tûli otuz üç derece, 'arız kırk bir derece otuz dakîkadur.

•••••

²²⁸ كل مولود يولد على الفطرة حتى ان ابويه يهودانه او ينصرانه او يمجسانه = “Her doğan, İslâm fitratı üzerine doğar. Sonra, anne-babası onu Hristiyan, Yahudi veya Mecûsî yapar.” Buhârî, Cenâiz 92; Ebû Dâvut, Sünne 17.

²²⁹ vardır HE, MS:-RE

Rûyân: Zamm-ı râ'-i mühmele ve sükûn-ı vâv ve feth-i müsennât-ı tahtıyye ve elif ve nûn ile, iklim-i râbî'den, Taberistân'dan dağlar içinde bir medînedür ve buna Şâristân derler, bundan Kazvîn'e on altı fersahdur.

Tûlî yetmiş altı derece, 'arız otuz altı derecedür.

Ruhâ: Zamm-ı râ'-i mühmele ve feth-i hâ ve elif ile, iklim-i râbî'den, [66b] Diyâr-ı Mudar'dan Fûrât'un şark ve şimâl cânibinden, Kal'atü'r-Rûm'a karîb bir medîne-i Rûmiyye-i 'azîme idi. Ammâ el'ân harâbdur ve bunda bir kinîse-i 'azîme ve üç yüzden ziyâde Nasârâ deyri vardır ve asâr-ı 'acîbe çokdur.

Tûlî altmış iki derece elli dakîka, 'arız otuz altı derece kırk dakîkadur.

Reyy: Feth-i râ'-i mühmele ve teşdîd-i müsennât-ı tahtıyye ile, iklim-i râbî'den, bilâd-ı Cebel'den ve ba'zılar katında bilâd-ı Deylem'den bir medîne-i 'azîme-dür. Buna nisbetde âhirine zâ-yı mu'ceme ilhâk edüp Râzî derler. İmâm Muhammed'ün ve Kisâi'nün kabirleri bundadır ve bundan Kûmis'e bir merhale ve Sâve'ye üç buçuk merhaledür.

Tûlî yetmiş sekiz derece, 'arız otuz beş dakîkadur.

Rihâ: Kesr-i râ'-i mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve feth-i hâ'-i mühmele ve elif-i maksûre ve memdûde ile, gâh olur evveline elif ziyâde olunup Erihâ dinür, Beytül-makdis'den bir günlük yerde Gûr'da bir karyedür. Buna Karyetül-Cebbârîn derler. Yûşa' b. Nûh, bilâd-ı Şâm'dan evvel feth itdüğü medîne budur. Nehrül-Ürdün bunun şark tarafında on dört mîl yerededir. Bühayre-i Zugar ki Bühayre-i Müntine derler, bunun cenûb cânibinde bir at seğirdimi yerededir.

Tûlî elli altı derece yirmi dakîka, 'arız otuz bir derece otuz dakîkadur.

Rîf: Kesr-i râ'-i mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve fâ ile, Fustât'dan aşağı Nîl'ün taraf-ı cenûbîsi Rîf dinilmek ile ma'rûfdur. Rîf'ün 'arız hudûd-ı İskenderiyye'den mefâze-i Kulzüm'ün evveline varınca sekiz merhale mikdârıdır.

Rîvend: Kesr-i râ'-i mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve feth-i vâv ve sükûn-ı nûn ve dâl-ı mühmele ile, Neysâbûr'un dört bölükde bir bölüğünün ismidür.

FASLU'Z - Z Â

Zâbü'l: Feth-i zâ-yı mu'ceme ve elif ve zamm-ı bâ'-i muvahhide ve lâm ile ve Zâbülistân dahi derler, ekâlîm-i 'örfiyyeden bir iklimdür. Kasabası Kâbü'l ve Gazne'dür ve bunun ba'zı bilâdı, iklim-i sâlisden ve ba'zısı iklim-i râbi'dendür.

Zâmîn: Feth-i zâ-yı mu'ceme ve elif ve kesr-i mîm ve sükûn-ı müsennât-ı tahtiyye ve nûn ile ve gâh olur nûndan [67a] avz-ı cîm ile, iklim-i hâmisden, a'mâl-i Üsrûşene'den nevâhî-i Semerkand'da bir medîne sagîredür. Bağlu ve bağçelü ve âb-ı revânlu şehirdür.

Tûli seksen dokuz derece, 'arız kırk derece yirmi dakikadır.

Zabatra: Feth-i zâ-yı mu'ceme ve bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı tâ ve feth-i râ'-i mühmeleteyn ve hâ ile, Malâtıyye'nün cenûb cânibinde iki merhale yerde bir kal'adur. Lâkin el'ân harâbedür.

Tûli altmış bir derece, 'arız otuz altı derecedür.

Zebîd: Feth-i zâ-yı mu'ceme ve kesr-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı müsennât-ı tahtiyye ve dâl-ı mühmele ile, iklim-i evvelden, Tehâyim-i Yemen'den deryaya bir günlükden eksik bir düz yerde bir şehirdür. Suları kuyulardandır ve eşcâr-ı bî-şümârı ve sûrı vardır. Sûrının sekiz kapısı vardır.

Tûli altmış dört derece yirmi dakika, 'arız on beş derece on beş dakikadır. Zebîd'ün iskelesi Alâfika derler bir yerdür. Bundab Zebîd'e on beş mîldür.

Zerenc: Feth-i zâ-yı mu'ceme ve feth-i râ'-i mühmele ve sükûn-ı nûn ve cîm ile, iklim-i sâlisden bir şehirdür. Sicistân'un kasabasıdır. Gâh olur nefsi Ze-renc'e Sicistân denilür. Bunun sûrı ve handakı vardır ve handakının içinde su kaynayup çıkar ve evlerinde ve sokaklarında sular akar.

Tûli seksen yedi derece, 'arız otuz iki derece otuz dakikadır.

Zerend: Feth-i zâ-yı mu'ceme ve râ'-i mühmele ve sükûn-ı nûn ve dâl-ı mühmele ile, iklim-i sâlisden, nevâhî-i Kirmân'dan bir medîne-i meşhûredür. Bundan Sircân'a yirmi dokuz fersahdur.

Tûli seksen iki derece, 'arız otuz üç derecedür. Zerend, bilâd-ı Cebel'den nevâhî-i İsfahân'da bir küçürek şehre dahi derler. Tûli yetmiş üç derece, 'arız otuz sekiz derecedür.

Zerûn: Feth-i zâ-yı mu'ceme ve zamm-ı râ'-i mühmele ve vâv ve nûn ile, Bahr-i Hind'de 'Umân mukâbelesinde, eski Hürmüz'ün garb tarafında Yemen'e karîb yerde bir cezîredür.

Zagâve: Feth-i zâ-yı mu'ceme *Sahibü'l-Kâmûs* katında zamm-ı zâ-yı mu'ceme ve feth-i ayn-ı mu'ceme ve elif ve feth-i vâv ve hâ ile, iklim-i evvelden taşra cenûb cânibinde, bilâd-ı Zenc'den bir medîne-i 'azîmedür. Zugâve b. Hâm b. Nûh ile [67b] tesmiye olunmuşdur. Bunun ehli müslimûn olmuşlardır.

Tûli altmış beş derece, 'arız bir derecedür.

Zugar: Zufer vezninde Şâm'da bir karyedür. Buhayre-i Zugar'da zikr olunmuşdur.

Zelle: Feth-i zâ-yı mu'ceme ve teşdîd-i lâm ve ha ile, bir medîne-i sagîredür. Bilâd-ı Sûdân'a bundan gidilür. Bundan Zevîle'ye garb ve cenûb cânibine on günlük yerdür.

Tûli kırk beş derece on beş dakika, 'arız yirmi yedi derecedür.

Zemm: Feth-i zâ-yı mu'ceme ve teşdîd-i mîm ile, iklim-i râbî'den, Horâsân'dan Ceyhûn tarafında bir medîne-i sagîredür. Bundan çok 'ulemâ kopmuşdur.

Tûli doksan dokuz derece, 'arız otuz altı derece elli dakikadır.

Zemahşer: Feth-i zâ-yı mu'ceme ve mîm ve sükûn-ı hâ ve feth-i şîn-ı mu'cemeteyn ve râ'-i mühmele [ile], iklim-i hâmisden, Hârezm karyelerinden bir karye-i kebîredür. *Sâhibü'l-Keşşâf* bundandır.

Tûli seksen beş derece elli dakika, 'arız kırk bir derece kırk dakikadır.

Zencân: Feth-i zâ-yı mu'ceme ve sükûn-ı nûn ve feth-i cîm ve elif ve nûn ile, iklim-i râbî'den, bilâd-ı Cebel'den bir medînedür. Herât bunun cenûb cânibindedür.

Tûli yetmiş üç derece, ‘arız otuz sekiz derecedür.

Zevzen: Feth-i zâ-yı mu‘ceme ve sükûn-ı vâv ve feth-i zâ-yı mu‘ceme ve nûn ile, iklim-i râbi‘den, Kûhistân’dan Herât ile Neysâbûr mâbeyninde bir medîne-i kebîredür.

Tûli seksen beş derece, ‘arız üç derece on beş dakikadır.

Zûş: Zamm-ı zâ-yı mu‘ceme ve sükûn ve vâv ve şîn-ı mu‘ceme ile, Buhârâ karyelerinden bir karyedür.

Zevîle: Feth-i zâ-yı mu‘ceme ve kesr-i vâv ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve lâm ve hâ ile iklim-i sâlisden, bilâd-ı Fezzâ’nun taht-gâhıdır.

Tûli otuz dokuz derece, ‘arız otuz derecedür. Zevîle, Kâhire’de bir mahallenün dahi ismidür.

Zeytûn: Ma‘rûfdur. Şâm’da bir karyedür. Sa‘îd-i Mısır’da, Nîl’ün garb cânibinde dahi bir karyedür.

Zeyla’: Feth-i zâ-yı mu‘ceme ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve feth-i lâm ve ayn-ı mühmele ile, iklim-i evvel ile hatt-ı istivâ mâbeynindedür. Deryâ kenârında bir düz yerde bir medînedür. **[68a]** Habeş vilâyetinün Yemen cânibine iskelesidür ve hevâsı gâyetde ıssıdır ve bunda meyveden aslâ nesne bitmez. *Kenz’ün şârihi* İmâm Zeyla’ bundandır.

Tûli altmış bir derece, ‘arız sekiz derecedür.

FASLU'S-SÎN

Sâbât: Feth-i sîn-i mühmele ve elif ve feth-i bâ'-i muvahhide ve elif ve tâ'-i mühmele ile, Medâyin-i Kısra'ya karîb bir küçürek şehirdür²³⁰. Feyrûz'un oğlu Belâs binâ etmişdür. Aslında Belâs-âbâd idi. Sonra ta'rib olunup Sâbât dinilmişdür. Buna Sâbâtul-Medâyin ve Sâbât-ı Kısra dahi derler. Mâverâünnehr'de, Üsrûşene katında Semerkand'a yirmi fersah yerde bir medîneye dahi Sâbât derler.

Tûli seksen dokuz derece on beş dakîka, 'arız kırk derece yirmi dakîkadur.

Sâriye: Feth-i sîn-i mühmele ve elif ve râ'-i mühmele ve müsennât-ı tahtiyye ve hâ ile, iklim-i râbi'den, Mâzenderân'dan bir şehirdür.

Tûli yetmiş sekiz derece, 'arız otuz yedi derecedür.

Sâlim: Sîn-i mühmele ve elif ve lâm ve mîm ile, iklim-i hâmisden, şark-ı Endelûs'den bir medîne-i celîledür.

Tûli on sekiz derece, 'arız kırk üç derece kırk dakîkadur.

Sâlevs: Feth-i sîn-i mühmele ve elif ve feth-i lâm ba'zılar katında zamm-ı lâm ve sükûn-ı vâv ve sîn-i mühmele ile, iklim-i râbi'den, bilâd-ı Deylem'den bahr üzerinde bir medînedür. Taberistân şehirlerinin âhîridür. Bundan Nâtil bir merhaledür.

Tûli yetmiş altı derece yirmi dakika, 'arız otuz yedi derecedür.

Sâmerrâ: Feth-i sîn-i mühmele ve elif ve feth-i mîm ve râ'-i mühmele-i müşdede ve gâh olur tahfif ile, iklim-i râbi'den, 'Irâk'dan bir şehirdür. Bunı

.....

²³⁰ şehirdür HE, MS:-RE

Mu'tasım binâ etmişdür. Dicle'nün cânib-i şarkisindedür ve hevâsı sahihdür. Lâkin harâb olup bir karye mikdârı kalmışdur.

Tûli altmış dokuz derece, 'arız otuz dört derecedür.

Samsûn: Feth-i²³¹ sîn-i mühmele ve elif ve mîm ve sîn-i sâniye ve sükûn-ı²³² vâv ve nûn ile, iklim-i sâdisden, Karadeniz sâhilinde bir şehirdür. Sâm b. Nûh ile tesmiye olunmuşdur. Amâsiyye'den çıkan ırmağ, bunun şark tarafında denize dökülür [68b] ve bunun cenûb tarafında olan dağ, garben ve şarkan çekilüp sâhil-i bahra muttasıl olur.

Tûli elli dokuz derece yirmi dakîka, 'arız kırk altı derece otuz sekiz dakîkadur.

Sâmasrî: Halîc-i Kostantîniyye'nün şark tarafında Bontrâklî'nün şimâl tarafında bir küçürek şehirdür.

Sâve: Feth-i sîn-i mühmele ve elif ve vâv ve hâ ile, iklim-i râbî'den, bilâd-ı Cebel'den Rey ile Hemedân mâbeyninde bir medîne-i celîledür. Bunda nefis çarşular ve ra'nâ menziller vardır. Bundan قه on iki fersahdur. Bunun garbî ve cenûbîsinde bir şehir dahi vardır, ana Âve derler.

Sâve'nün tûli yetmiş beş derece, 'arız on beş derecedür.

Sebâ: Feth-i sîn-i mühmele ve bâ'-i muvahhide ve elif-i maksûre-i mehmûze ile, iklim-i evvelden, Yemen'den bir medînedür. Bânîsi, Sebâ' b. Yeşcüb b. Ya'reb b. Kahtân ismiyle tesmiye olunmuşdur. Belkısun taht-gâhıdır ve bunda Süleymân peygamberün kasrı var idi. Seylül-arm geldüğü zemânda, bunda bunun ehli müteferrik olup, medîne el'ân harâbdur.

Tûli altmış sekiz derece, arız²³³ on dört derecedür.

Sebte: Feth-i sîn-i mühmele ve sükûn-ı bâ'-i muvahhide ve feth-i müsennât-ı fevkiyye ve hâ ile, iklim-i râbî'den, Aksâ-yı Mağrib'den Bahr-i Muhît ile Bahr-i Rûm mâbeyninde, birden mağrib cânibinden dâhil olan bir dil ucunda bir medînedür. Bu medînenün ehli murâd idinseler, ol dili kesüp bahri bunun cemî' cevânibine dolaştırıp bunu cezîre iderler idi. Arz-ı Endelüs ile bunun mâbeyninde bahr gâyetde dardur, hattâ hevâ sâfi olduğu zemânda Endelüs'deki Cezîre-i Hadrâ bundan görünür. Ve bunun suyu sahrıcılarda cem' olan yağmur suyundandır ve hâricden dahi getirürler.

•••••

²³¹ Feth-i MS:-RE

²³² sükûn-ı MS:-RE

²³³ müteferrik olup ... derece, 'arız HE, MS:-RE

Tûli dokuz derece, ‘arzı otuz beş derece otuz dakikadır.

Sebzerrân: Sîn-i mühmele ve sükûn-ı bâ’-i muvahhide ve zâ-yı mu‘ceme ve râ’-i mühmele ve elif ve nûn ile, Horâsân’dan bir medînedür.

Tûli seksen bir derece, ‘arzı otuz altı derecedür.

Sübeytale: Zamm-ı sîn-i mühmele ve feth-i bâ’-i muvahhide ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve feth-i tâ’-i mühmele ve lâm ve hâ ile, iklim-i sâlisden, Afrîkiyye [69a] den bir medînedür. Sâbıkda memleket-i Afrîkiyye’nün taht-gâhı idi, sonra taht-gâhı Kayrevân, sonra Mehdiye, sonra Tûnus olmuştur. Bundan Kayrevân’a altmış mîldür.

Tûli otuz derece, ‘arzı otuz derece otuz dakikadır.

Sicistân: Kesr-i sîn-i mühmele ve kesr-i cîm ve sükûn-ı sîn-i sâniye ve feth-i müsennât-ı fevkiyye ve elif ve nûn ile, bir iklim-i ‘azîmün ismidür. Kasbasının ismi Zerenc’dür, lâkin bu isim unutulup, nefis-i kasabaya Sicistân dinilmiştir. İklîm-i Sicistân, Horâsân ve Mekrân ve Kirmân ve Sind mâbeynindedür ve iklim-i Sicistân’ı garb tarafından Horâsân ve ba’zı [bilâd-ı] Hind ihâta etmiştir ve cenûb cânibinden Sicistân ile Fârs ve Kirmân mâbeyninde olan sahrâ ihâta etmiştir ve şark tarafından Sicistân ile Mekrân mâbeyninde olan sahrâ ve bilâd-ı Mültân’dan bir kıt’a ihâta etmiştir ve şimâl tarafından bilâd-ı Hind ihâta etmiştir. Sicistân’a nisbetde hilâf-ı kıyâs üzre Sicî denilür; kesr-i sîn ve sükûn-ı cîm ve kesr-i zâ-i mu‘ceme ile kıyâs mücebince Sicistânî dahi denilür. Arz-ı Sicistân arz-ı sehldür ve kumlu ve gâyetde yellü yerdür ve bunda yel değirmenleri çoktur. Kaçan kumu bir yerden bir yere nakl etmek murâd idinseler, kumun önüne ağacdan ve gayri nesneden bir divâr edüp, ol divârın dibinde yer yer delikler iderler, yel ol deliklerden girüp kumu sarup ‘îrâk yerlere atar. Ve bilâd-ı Sicistân, ucuzluk, kesîretü'l-hayrât ve vâfiretü's-semerât bir yerdür ve ehli, âmme ganîlerdür.

Sicilmâse: Kesr-i sîn-i mühmele ve kesr-i cîm ve sükûn-ı lâm ve feth-i mîm ve elif ve sîn-i sâniye ve hâ ile, iklim-i sâniiden, Garb-ı Aksâ’dan bilâd-ı Mağrib ile bilâd-ı Sûdân’ı fâsıl olan sahrâda bir şehirdür. Ve bunun bir nehri vardır, cenûb ve şark tarafından gelüp, iki bölük olup bunun cânib-i şarkisine ve garbisine mürûr ider. Ve bunun sekiz kapısı vardır, kangı kapudan taşra çıkılsa nehir görünür ve bu nehrün üzerinde besâtîn-i kesîre vardır ve bunda eşcâr ve esmâr bî-şümârdur. Cemî‘ besâtîn ve eşcârını kırk mîl mikdân bir divâr ihâta [69b] etmiştir, ‘Arab²³⁴ harâmîlerinden kendülerini men’ içün. Ve bunun halkı kelbi semürdüp yirler.

.....

²³⁴ Arab MS, HE: Garb RE

Tûli on üç derece yirmi iki dakîka, 'arzı yirmi altı derece yirmi dakîkadur.

Sahretâ: Sîn ve hâ ve râ'-i mühmelât ve²³⁵ müsennât-ı fevkıyye ve elif ve ba'zılar katında elif bedeli hâ ile, bilâd-ı Habeşe'den bir müstakil bilâddur. İklîm-i evvelden cenûb cânibine hâricdür.

Tûli elli beş derece, 'arzı yokdur.

Sehûl: Feth-i sîn ve zamm-ı hâ'-i mühmeleteyn ve vâv ve lâm ile, Yemen'de bir karyedür. Siyâb-ı Sehûliye buna nisbet olunur.

Sohûm: Zamm-ı sîn-i mühmele ve hâ'-i mu'ceme ve vâv ve mîm ile, Bahr-i Kırım'un cânib-i şarkî ve cenûbîsinde, Trabzon'un şark tarafında karadan üç günlük bir düz yerde bir beldedür. Ehli müslimündür. Bununla Gürc bilâdı mâbeyni bir günlükdür.

Sedûsân: Feth-i sîn ve zamm-ı dâl-ı mühmeleteyn ve vâv ve sîn-i sâniye ve elif ve nûn ile, iklîm-i sâlisden, Sind'den Nehr-i Mîhrân'un garb tarafında kesire-tü'l-hayrât ve vâfîretü'l-galât bir şehirdür.

Tûli doksan dört derece elli dakîka, 'arzı yirmi sekiz derecedür.

Sürt: Zamm-ı sîn ve sükûn-ı râ'-i mühmeleteyn ve müsennât-ı fevkıyye ile, iklîm-i sâlisden, evâyil-i garbdan bahr kenârında bir medînedür. Kadîmden taht-gâh idi, lâkin 'Arab harâb etmişdür. Bahr bunı tecâvüz itdükden sonra şimâle çevrilüp, karadan bir dil bahra girür ve Mısır'a sâhilden olan yoldan şarkdan Feyyûm üzerinde olan yol yakındur. Sürt ile Feyyûm mâbeyninde olan sahrâda, Mu'izz el-Mehdî el-Fâtımî Mısır'a varmak kasd itdüğü zemânda, vâfir sahrıçlar binâ etmişdür.

Tûli kırk yedi derece, 'arzı otuz derecedür.

Serahs: Feth-i sîn ve râ'-i mühmeleteyn ve sükûn-ı hâ'-i mu'ceme ve sîn-i mühmele ile, iklîm-i râbî'den, Horâsân'dan Neysâbûr ile Merv mâbeyninde bir arz-ı sehlede bir medînedür. Ve bunda Herât sularının fûzelâtından ba'zı eyyâmda gelenden gayri akarsu yokdur. Ekseriyâ kuyulardan içerler ve bunun nevâhîsinde mer'a çokdur ve köyleri kalıldır ve ehlinün mu'azzam malı develerdür.

Tûli seksen beş derece, 'arzı otuz yedi derecedür.

Surdâniye: [70a] Zamm-ı sîn ba'zılar katında feth-i sîn ve sükûn-ı râ' ve feth-i dâl-ı mühmelât ve elif ve kesr-i nûn ve feth-i müsennât-ı tahtiyye ve

hâ ile, iklim-i râbî'den, Bahr-i Rûm'da bir cezîre-i kebîredür, Frenk lisânında Sardânî derler. Bunun şimalden cenûba uzunluğu iki buçuk günlük yerdür ve bunda çok kal'alar ve gümüş ma'deni ve mercân ve incü çıkacak yerler vardır ve bunda bir medîne vardır.

Tûli otuz bir derece, 'arız otuz sekiz derecedür.

Serekusta: Feth-i sîn ve râ'-i mühmeleteyn ve zamm-ı kâf ve sükûn-ı sîn-i sâniye ve feth-i tâ'-i mühmele ve hâ ile, iklim-i hâmisden, Endelüs'den bir ra'nâ şehirdür. Hevâsı hûbdur ve besâtîn ve enhârî çokdur.

Tûli yirmi derece otuz dakika, 'arız kırk iki derece otuz dakikadır.

Sirfendekâr: Kesr-i sîn ve sükûn-ı râ'-i mühmeleteyn ve feth-i fâ ve gâh olur fâ yerine vâv ve sükûn-ı nûn ve feth-i dâl-ı mühmele²³⁶ kâf ve elif ve râ'-i mühmele ile, iklim-i râbî'den, bilâd-ı Ermen'den Ceyhân'un cenûb cânibinden bir vâdide, bir taş üzerinde bir kal'a-i menî'adur. Ba'zı cevânibinde sûr yoktur, ol taş ile istîgnâ olunduğyçün.

Tûli altmış derece, 'arız otuz yedi derece yirmi dakikadır.

Sermak: Feth-i sîn ve sükûn-ı râ'-i mühmeleteyn ve feth-i mîm ve kâf ile, iklim-i Fârs'dan, kesîretü'l-eşcâr ve'l-esmâr bir beldedür.

Surmârî: Zamm-ı sîn ve sükûn-ı râ'-i mühmeleteyn ve mîm ve elif ve râ'-i sâniye ve müsennât-ı tahtıyye ile, Teflîs ile Hilât mâbeyninde bir kal'a-i menî'adur ve Buhârâ karyesinden bir karyenün dahi ismidür.

Sermîn: Feth-i sîn ve sükûn-ı râ'-i mühmeleteyn ve kesr-i mîm ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve nûn ile, iklim-i râbî'den, tevâbî'-i Haleb'den Haleb'ün cenûb cânibinde bir günlük yerde, kesîretü'l-eşcâr ve'l-esmâr bir beldedür. Suları sahrıçlardandır.

Tûli altmış derece elli dakika, 'arız otuz beş derece on beş dakikadır.

Serendîb: Feth-i sîn ve râ'-i mühmeleteyn ve sükûn-ı nûn ve kesr-i dâl-ı mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve bâ'-i muvahhide ile, lisân-ı Hindî ile Senkâdîb (?) derler, iklim-i evvelden, cenûb cânibinden hâric-i Hind'de bir cezîre-i kebîredür. Bunda bir medîne vardır. İsmine Ağnâ derler.

Tûli yüz yirmi dört derece, [70b] 'arız bir buçuk derecedür.

.....

²³⁶ mühmeleteyn ... dâl-ı mühmele HE, MS:-RE

Cezîre-i Serendîb'ün tûli ve 'arzı seksener fersahdur ve bunda hatt-ı istivâ mâbeyninde ve üzerinde bir 'azîm dağ vardır, Cebel-i Râhûn derler, cibâlde zikr olunmuşdur, Âdem peygamber bu dağ üzerine hübut etmişdür, derler. Serendîb'de yâkût ve elmas ve enva'-ı itr ve ûd ve nârcile ve dâbbetü'l-misk ve ma'den-i zeheb ve incü çıkaracak yer vardır ve bunun ekser ehli Mecûsilerdür, Müslimûn dahi vardır.

Servân: Feth-i sîn ve sükûn-ı râ'-i mühmeleteyn ve feth-i vâv ve elif ve nûn ile, iklim-i sâlisden, Sicistân'dan Büst'e iki merhale yerde, kesîretü'l-eşcâr ve'l-es-mâr bir medîne-i sagîredür.

Tûli doksan derece otuz dakika, 'arzı otuz üç derece yirmi beş dakîkadur.

Serûc: Feth-i sîn ve zamm-ı râ'-i mühmeleteyn ve sükûn-ı vâv ve cîm ile, iklim-i râbî'den, bilâd-ı Cezîre'den Harrân'a bir merhale yerde, suları ve bostânları ve enârı ve emrudu ve ayvası vâfir bir şehirdür. Lâkin el'ân harâbedür.

Tûli altmış iki derece kırk dakika, 'arzı otuz yedi derece kırk dakîkadur.

Servistân: Feth-i sîn ve sükûn-ı râ'-i mühmeleteyn ve kesr-i vâv ve sîn-i sâniye ve müsennât-ı fevkiyye ve elif ve nûn ile, ma'nâsı servilik dimekdür, iklim-i sâlisden, Fârs'dan Şîrâz'e üç merhale yerde bir şehirdür. Bostânları ve akarsuları vardır.

Tûli yetmiş sekiz derece otuz dakika, 'arzı yirmi dokuz derecedür.

Serîrû'l-Lân: Serîr ma'rûfdur, el-Lân tashîhi bâb-ı elifde geçmişdür, iklim-i hâmisden, Bâbü'l-Ebvâb'a karîb, Cebel-i Kaytak'a muttasıl bir dağ üzerinde bir memleket-i vâsî'adur. Mülûk-ı 'Acem'den biri, ba'zı akâribini ol memlekete nâib edüp, ol mevzi'de ana serîr vaz' eyledüğüçün, Serîrû'l-Lân dinilmek ile ma'rûf olmuşdur.

Tûli yetmiş üç derece, 'arzı kırk dört derecedür.

Serîre: Bahr-i Ahdar'da ya'ni Hind Denizi'nde Cezîre-i Mîhrâc'un medînesidür. Bu medîne, ol cezîrenün vasatındadır, bahrdan bu cezîreye bir dil girmişdür, bu medîne ol dilün²³⁷ nihâyetindedür.

Sirreyn: Kesr-i sîn-i mühmele ve feth-i râ'-i mühmele-i müşeddede ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve nûn ile, iklim-i evvelden, Yemen'den [71a] sâhil-i

.....

²³⁷ ol cezîrenün ... ol dilün MS, HE: - RE

bahrda Cidde'ye karîb ve Mekke'ye dört günlük yerde bir küçürek şehirdür. Yelemlem denilen karye ki, ehl-i Yemen'ün mîkâudur. Buna karîbdür.

Tûli altmış altı derece, 'arız yirmi derecedür.

Satîf: Feth-i sîn ve kesr-i tâ'-i mühmeleteyn ve müsennât-ı tahtiyye ve fâ ile, iklim-i sâlisden, Garb-ı Evsat'dan Teyhert ile Kayrevân mâbeyninde, Bicâye'nün cenûb cânibinde iki merhale yerde, kesîretü'l-enhâr ve'l-eşcâr vâfiretü'l-galât ve'l-esmâr bir medîne-i kebîredür ve bunda Eykicân derler bir dağ vardır. Satîfün kal'ası bu dağın üzerindedür.

Tûli yirmi altı derece, 'arız otuz bir derecedür.

Sîirt: Kesr-i sîn ve kesr-i ayn ve sükûn-ı râ'-i mühmelât ve müsennât-ı fevkiyye ba'zılar katında İs'irz; kesr-i hemze ve sükûn-ı sîn ve kesr-i ayn ve sükûn-ı râ'-i mühmelât ve zâl-ı mu'ceme ile, iklim-i râbî'den Diyâr-ı Rebî'a'dan Mavsıl'un şark ve şimâl tarafında beş günlük yerde bir dağ üzerinde kesîretü'l-eşcâr ve'l-esmâr bir medînedür ve Amid'ün cenûb cânibinde dört günlük yerdedür.

Tûli altmış sekiz derece, 'arız otuz yedi derece yirmi dakikadır.

Sogd: Zamm-ı sîn-i mühmele ve sükûn-ı gayn-ı mu'ceme ve dâl-ı mühmele ile gâh olur Sagd dahi derler; sâd-ı mühmele ile, Mâverâünnehr'de Sogd-ı Semerkand denilen nâhiyedür. Cinân-ı dünya dördür dimişlerdür: Biri Sogd-ı Semerkand ve biri Gûta-i Dimeşk ve biri Basra katında Nehr-i Übüle ve biri Fârs'da Şi'b-i Bevvân'dur. Lâkin Sogd-ı Semerkand bu dördün efdalidir. Zîrâ, Vâdî-i Sogd-ı Semerkand, hadd-i Buhârâ'dan hadd-i Büttem'e varınca sekiz günlük mikdârı çekilüp gitmişdür. Bu ortalık, cümle eşcâr ve esmâr ve enhâr ve bağlar ve bağçeler ile dopdoludur. Bunların mâverâsı mezra'alar ve mezra'alar mâverâsı mer'alardur.

Süfâle: Zamm-ı sîn-i mühmele ve fâ²³⁸ ve elif ve lâm ile ve dahi hâ ile, iki şehrin ismidür. Birine Süfâletü'l-Hind ve birine Süfâletü'z-Zenc derler. Süfâle-i Hind, iklim-i evvelden, sâhil-i Bahr-i Hind'de bir medîne-i ma'mûredür, halkı ve ticâreti gâyetde çokdur ve bunda incu çıkar, bunun ile Sendân (?) mâbeyni beş merhaledür ve buna Süfâre dahi derler; **[71b]** sîn-i mühmele ve vâv ve fâ ve elif ve râ'-i mühmele ve hâ ile, tûli yüz dört derece elli beş dakika, 'arız on dokuz derece otuz beş dakikadır. Ammâ Süfâle-i Zenc, hatt-ı istivânun cenûb

cânibinde bilâd-ı Zenc'de bir şehirdür, halkı Müslimündür, ekser ma'îşetleri altun ve demür iledür, libâsları kaplan derileridür, bilâd-ı Zenc'de igen at yaşamadığıçün bunların cengleri sığır üzerindedür, tûli elli derece, 'arzı cenûb cânibine bir derecedür.

Sukutra: Zamm-ı sîn-i mühmele ve zamm-ı kâf ve sükûn-ı tâ'-i mühmele ve feth-i râ'-i mühmeleteyn ve hâ ile ba'zılar kâfun zammesini şu'belendürüp Sukûtri derler; ve evâil-i iklim-i evvelden, Bahr-i 'Umân'da bir cezîre-i meş-hûredür ve ba'zılar kâfun zammesini şu'belendirüp Sukûtra derler vâv ile. Ve uzunluğu seksen fersahdur ve cenûbdan şimâle münharifdür. Bunun ile 'Aden mâbeyni gemi seyri ile dört günlükdür ve bunda sabr ve iki karındaş kanı olur ve bunun ehli Nasârâ-i Nestûriye'dür ve bunda bir binâr vardır, aklı ziyâde eyler.

Tûli yetmiş dört derece otuz dakika, 'arzı dokuz derecedür.

Selâ: Feth-i sîn-i mühmele ve lâm elif ile, iklim-i sâlisden, Garb-ı Aksâ'dan bir medîne-i kadîme-i 'azîmedür. Garbîsi Bahr-i Muhît ve cenûbîsi bir nehr-i kebîrdür. Bunun önünde nehrün şatt-ı cenûbîsinde nehir ile Bahr-i Muhît üzerinde Abdülmü'min bir kasır binâ edüp, bu kasrın etrafının evler edüp, bu mevzi' bir şehir olup, buna Mehdiye deyü ad vermişdür ve Selâ'nun toprağı kızıl kumdur.

Tûli yedi derece on dakika, 'arzı on üç derece otuz dakikadır.

Sultâniye: Buna Kungurulân derler; kâf ve sükûn-ı nûn ve zamm-ı gayn-ı mu'ceme ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve lâm ve elif ve nûn ile, iklim-i hâmisden, Azerbeycân'dan Tebrîz'ün cânib-i şarkisinde ve şimâlîsinde sekiz günlük yerde bir medîne-i muhdesedür. Harbend ibn-i Argun binâ etmişdür ve bu bir düz yerdedür ve bundan Gilân dağları bir günlükdür.

Tûli yetmiş altı derece, 'arzı otuz dokuz derecedür.

Selâs: Feth-i sîn-i mühmele ve feth-i lâm ve elif ve sîn-i mühmele ile, iklim-i râbî'den, Azerbeycân'dan Hoy'un cânib-i garbî ve şimâlî [72a] sinde yedi fersah yerde bir medînedür. Azerbeycân'un cânib-i garbîde serhaddidür.

Tûli yetmiş derece, 'arzı kırk derecedür.

Selemiyye: Feth-i sîn-i mühmele ve lâm ve mîm ve müsennât-ı tahtiyiye-i müşeddede ve hâ ile, iklim-i râbî'den, tevâbî-i Hıms'dan suları ve bostânları vâfir ve eşcârı ve esmârı çok bir medîne-i latîfedür. Bunı, 'Abdullah b. Sâlih b. 'Abdullah b. 'Abbâs b. Abdülmuttalip binâ etmişdür ve bunun ekser sükkânı Benû Haşîm'dür.

Tûli altmış derece yirmi dakika, ‘arzı otuz dört derecedür.

Semerkand: Feth-i sîn-i mühmele ve mîm ve sükûn-ı râ’-i mühmele ve feth-i kâf ve sükûn-ı nûn ve dâl-ı mühmele ile, iklim-i hâmisden, Mâverâünnehr'den Vâdî-i Sogd'un cenûb cânibinde bir mürtefi‘ yerde, bir belde-i tayyibedür ve Sogd'un kasabasıdır. Ve bunun etrâfında bir ‘azîm handakı vardır ve buna bir nehir gelüp akar ve bu suyunun yolu bakırdan yapılmışdır ve handak üzerrinden geçirülmüşdür. Kûhek derler bir dağ vardır, Semerkand'a muttasıldır. Semerkand'un taşları ol dağlardan gelür ve şehrin sokakları cümle taş ile döşenmişdür.

Tûli seksen dokuz derece, ‘arzı kırk derecedür.

Semnek: Feth-i sîn-i mühmele ve sükûn-ı mîm ve feth-i nûn ve kâf ile, Simnân'e muttasıl bir belde-i sagîredür.

Simnân: Kesr-i sîn-i mühmele ve sükûn-ı mîm ve feth-i nûn ve elif ve nûn-ı sâniye ile, iklim-i râbî'den, Kûmes'den Rey ile Dâmegân mâbeyninde bir medîne-i meşhûredür.

Tûli yetmiş dokuz derece, ‘arzı otuz altı derecedür.

Simincân: Kesr-i sîn-i mühmele ve mîm ve sükûn-ı nûn ve feth-i cîm ve elif ve nûn ile, iklim-i râbî'den, Toharîstân'dan Belh verâsında bir medîne-i sagîredür.

Tûli doksan bir derece, ‘arzı otuz altı derecedür.

Semmûre: Feth-i sîn-i mühmele ve zamm-ı mîm ve sükûn-ı vâv ve feth-i râ’-i mühmele ve hâ ile, iklim-i sâdisden, Celâlîka denilen tâyifenün taht-gâhıdır. Sâbikan buna Müslimûn mâlik olmuşlar idi. [72b] Sonra yine Celâlîka almışlardır.

Tûli on derece, ‘arzı kırk altı derecedür.

Sümeýrem: Zamm-ı sîn-i mühmele ve feth-i mîm ve sükûn-ı müsennât-ı tahtiy ve râ’-i mühmele ile Isfahân ile Şîrâz mâbeyninde bir medîne-i sagîredür.

Sümeýsât: Zamm-ı sîn-i mühmele ve feth-i mîm ve sükûn-ı müsennât-ı tahtiy ve feth-i²³⁹ sîn-i sâniye ve elif ve tâ’-i mühmele ile, iklim-i râbî'den, Şâm'dan Kal’atü'r-Rûm'un garb tarafında Fûrât kenârında bir şehirdür.

.....

²³⁹ feth-i MS, HE: - RE

Tûli altmış iki derece, 'arzı otuz yedi derecedür.

Senbîl: Sîn-i mühmele ve nûn ve bâ'-i muvahhide ve müsennât-ı tahtıyye ve lâm ile, iklim-i sâlisden, Ahvâz'dan bir nâhiyedür. Sâbıkan Fârs'a tâbî' idi. Sonra Hûzistân'a tâbî' olmuşdur. Bundan Ercân'a on dört fersahdur.

Tûli yetmiş altı derece on dakîka, 'arzı otuz derece elli dakîkadur.

Senterıyye: Feth-i sîn-i mühmele ve sükûn-ı nûn ve feth-i müsennât-ı fevkiyye ve kesr-i râ'-i mühmele ve müsennât-ı tahtıyye-i müşeddede ve hâ ile, Feyyûm'un garb cânibinde bir küçürek medînedür ve İskenderıyye'den garb ve cenûb mâbeyninde on günlük yeredür ve bunda gâyet ıssı bınârlar vardır.

Tûli kırk sekiz derece, 'arzı yirmi yedi derecedür.

Sincâr: Kesr-i sîn-i mühmele ve sükûn-ı nûn ve feth-i²⁴⁰ cîm ve elif ve râ'-i mühmele ile, iklim-i râbî'den, Diyâr-ı Rebî'a'dan vasat-ı beriyyede, Mavsıl'un garb cânibinde üç merhale yerde bir şehirdür. Diyâr-ı Rebî'a'da Sincâr'dan gayrisinde eşcâr yoktur.

Tûli altmış altı derece, 'arzı otuz altı derecedür.

Sind: Kesr-i sîn-i mühmele ve sükûn-ı nûn ve²⁴¹ dâl-ı mühmele ile, ism-i iklimdür. Sind b. Hâm b. Nûh ile tesmiye olunmuşdur. İklîm-i Sind'i, cihet-i garbdan hudûd-ı Mekrân ve Sahrâ-i Sicistân ihâta etmişdür ve cihet-i cenûbdan Kirmân ile Bahr-i Fârs mâbeyninde olan sahrâ ihâta etmişdür ve cihet-i şarkdan Bahr-i Fârs ihâta etmişdür, zîrâ Sind'ün cânib-i şarkisine Bahr-i Fârs'dan bir dil girmişdür ve cihet-i şimalden Hind'ün bir kıt'ası ihâta etmişdür. Sind'e nisbette Sindî derler. Nevâhî-i Bağdâd'da bir karye vardır. İsmine Sindiye [73a] derler; kesr-i sîn-i mühmele ve sükûn-ı nûn ve kesr-i dâl-ı mühmele. Buna nisbetde Sindvânî derler. İklîm-i Sind ile bunun mâbeyni kırk fersahdur.

Sindâbûr: Sîn-i mühmele ve nûn ve dâl-ı mühmele ve elif ve bâ'-i muvahhide ve vâv ve râ'-i mühmele ile, iklim-i evvelde, sevâhil-i Hind'den Bahr-i Ahdar'dan girmiş bir dilün üzerinde Tâne'ye üç merhale ve Mensure'ye on beş fersah yerde bir şehirdür. Cezarât'un âhiri Menîbâr'un evvelîdür ve Bûkast ve Hayzerân²⁴² kânîdür.(?)

•••••

²⁴⁰ feth-i MS, HE:-RE

²⁴¹ nûn ve HE, MS:-RE

²⁴² Hayzerân MS, HE: Hayzer RE

Tûli yüz dört derece yirmi dakîka, ‘arız on dokuz derecedür.

Sinob: Sîn-i mühmele ve nûn ve vâv ve bâ-i muvahhide ile, iklim-i sâdisden, Karadeniz sâhilinde Kastamoniyye'nün şark ve şimâl cânibinde ve Samsûn'un garb tarafında dört merhale yerde bir şehirdür ve meşhûr iskeledür ve bunun sûrünün ba'zı parçalarını bahr döğër ve bunun besâtûn-i kesîresi vardır.

Tûli elli yedi derece, ‘arız kırk altı derece kırk dakîkadur.

Sevâkin: Feth-i sîn-i mühmele ve vâv ve elif ve kâf-ı meksûre ve nûn ile, iklim-i evvelden, sâhil-i Bahr-i Kulzûm'de ‘Ayzâb'a yedi merhale yerde bir şehr-i meşhûrdur. Tüccârün sevâkinidir.

Tûli elli sekiz derece, ‘arız on yedi derecedür.

Sûrâ: Zamm-ı sîn-i mühmele ve sükûn-ı vâv ve feth-i râ'-i mühmele ve elif ile, Bağdâd ile Kûfe mâbeyninde bir medînedür.

Sûs: Zamm-ı sîn-i mühmele ve sükûn-ı vâv ve sîn-i sâniye ile, iklim-i sâlisden, Hûzistân'dan bir medîne-i kadîmedür. Tûfân-ı Nûh'dan sonra ol binâ olunan hisâr bunun hisârıdır. Sûs b. Sâm b. Nûh binâ etmişdür. Dânyâl peygamberün kabri bundadır.

Tûli yetmiş üç derece kırk beş dakîka, ‘arız otuz iki derecedür.

Sûs iki medînenün dahi ismidür. Biri iklim-i sânidən, Garb-ı Aksâ'dan berden bahra kırk mîl mikdârı girmiş bir dilün tarafında bir medînedür, buna Sûs-ı Aksâ derler, tûli beş derece, ‘arız yirmi yedi derece yirmi dakîkadur. Biri dahi iklim-i sâlisden Afrîkiyye'den Tûnus'un cenûb ve şark cânibinde bahr kenârında bir medîne-i kadîmedür, buna Sûs-ı Ednâ derler, bunun ile Sûs-ı Aksâ mâbeyni üç [73b] aylık mesâfedür ve buna Sûse dahi derler hâ ile ve bunun kerpiçden sûrı vardır ve bundan Mehdiye'ye iki merhale yerdür, tûli otuz dört derece on dakîka, ‘arız otuz yedi derece kırk dakîkadur.

Sûku'l-Erba'a: İklîm-i sâlisden, Ahvâz'dan nevâhî-i Hûzistân'da bir şehirdür. Bundan ‘Asker-i Mükrem'e altı fersah ve Hısn-ı Mehdi'ye on altı fersahdur.

Tûli yetmiş dört derece kırk beş dakîka, ‘arız otuz derece kırk beş dakîkadur.

Sûku's-Sülesâ: Bağdâd'da Nehr-i Mu'allâ'nun cânib-i şarkısında bir mahalledür. Bunda bezzâzların bir büyük çarşısı vardır. Bağdâd binâ olmazdan evvel her ayda sülesâ gününde bu mevzi'de bazâr durur idi. Bu mevzi'de ol bazâr gününe nisbet olunup Sûku's-Sülesâ dinilmişdür.

Sûkcû: Zamm-ı sîn-i mühmele ve sükûn-ı vâv ve kâf ve zamm-ı cîm ve vâv ile, iklim-i hâmisden, Sîn'ün şimâl tarafında bir düz yerde bir şehirdür ve etrâfını enhâr-ı sıgâr ihâta etmişdür ve besâtûn-i kesîresi vardır. Bunun ile Hânkû mâbeyni dört günlük yoldur.

Tûli yüz elli yedi derece, 'arız otuz beş derece kırk dakikadır.

Süveydiye: Bilâd-ı Şâm'dan, Nehr-i Âsî'nün Akdeniz'e akduğu yerde bir şehirdür.

Tûli elli yedi derece on dakika, 'arız otuz beş derece kırk beş dakikadır.

Süveys: Nevâhî-i Mısır'dan, Bahr-i Kulzüm sâhilinden bir şehirdür. Haremeyn-i Şerifeyn'ün iskelesidür. Fustât'dan buna yedi günlük yerdür ammâ beriyyedür.

Sühreverd: Zamm-ı sîn-i mühmele ve sükûn-ı hâ ve feth-i râ'-i mühmele ve vâv ve sükûn-ı râ'-i sâniye ve dâl-ı mühmele ile, iklim-i râbi'den, bilâd-ı Cebel'den Zencân kurbında bir şehirdür. Ekser ehli ekrâddur.

Tûli yetmiş üç derece yirmi dakika, 'arız otuz beş derecedür.

Siyâhkûh: Ma'nâsı kara dağ demekdür. İklîm-i sâdisden, Bahr-i Hazez'de bir cezîre-i kebîrede bir dağdur. Bunda enhâr ve eşcâr bî-şümârdur. Bu cezîrede bu dağdan gayri yer mesken degildir.

Tûli yetmiş dokuz derece, 'arız kırk sekiz derece otuz dakikadır.

Siyâhkûh, Horâsân [74a] sahrâsına muttasıl bir dağın dahi ismidür. Bu dağ iklim-i sâdisün ve sâbi'ün arzını istiğrak edüp, Bahr-i Hazez ile bile devr edüp, medîne-i Bâb'un şimâl cânibine muttasıl olur.

Sîb: Kesr-i sîn-i mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve bâ'-i muvahhide ile, sevâd-ı Kûfe'de bir nehirdür. Bu nehrün kenârı bir nâhiyedür. Kasr ibn-i Hübeyre bu nâhiyededür. Sîb, Basra'da Vâsıt cânibinde bir nehrün dahi ismidür ve üzerinde çok karyeler vardır.

Sîrâf: Kesr-i sîn-i mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve feth-i râ'-i mühmele ve elif ve fâ ile, iklim-i sâlisden Bahr-i Fârs sâhilinde Kirmân cânibinde bir şehirdür. Fârs'un bir 'azîm iskelesidür ve bunda zer' u dar' yokdur ve bunun ehli binâya temâm ihtimâm iderler ve bunun etrâfında besâtûn ve eşcâr yokdur. Ağaç buna bilâd-ı Zenc'den gelür ve bunun üssü muhkemdür.

Tûli yetmiş sekiz derece, 'arız otuz altı derecedür.

Sihû: Kesr-i sîn-i mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve zamm-ı hâ'-i mu'ceme ve vâv ile, Hânkû'ya karîb bir tatlu göldür. Devri nısf-ı yevm mikdândır.

Sircân: Kesr-i sîn-i mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve râ'-i mühmele ve feth-i cîm ve elif ve nûn ile, iklim-i sâlisden, Kirmân'dan bir şehirdür. Kirmân'un kasaba-i kebîresidür. Bundan Cîrüft'e iki merhale yerdür.

Tûli seksen sekiz derece, 'arız otuz derecedür.

Sîrevân: Kesr-i sîn-i mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve feth-i râ'-i mühmele ve vâv ve elif ve nûn ile, iklim-i râbî'den, bilâd-ı Cebel'den bir nâhiyedir. Medînesine Mâsebezân derler; feth-i mîm ve elif ve feth-i sîn-i mühmele ve feth-i bâ'-i muvahhide ve feth-i zâl-ı mu'ceme ve elif ve nûn ile. Bu, Mekke-i Müşerreffe gibi dağlar arasında bir medîne-i kadîmedür. Vasat-ı medîne en-hâr-ı câriyesi vardır. Hulefâ-i 'Abbâsiye'den Mehdi bunda sâkin idi ve bunda vefât edüp bunda defn olunmuşdur.

Tûli yetmiş sekiz derece, 'arız otuz sekiz derece otuz dakikadır. Sîrevân, Nesef köylerinden bir köye dahi derler ve Rey [74b] kurbında bir mevzi'a derler.

Sis: Kesr-i sîn-i mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve sîn-i sâniye ile, iklim-i râbî'den, bilâd-ı Ermen'den bir belde-i kebîredür. Ermen pâdişâhı Lavî binâ etmişdür, derler ve ba'zılar Reşid'ün huddâmından ba'zı binâ etmişdür, derler. Ve bunun bir uzun dağ üzerinde kal'ası ve sûrı vardır ve bostânları ve enhâr-ı sığarı vardır ve bundan ayn-ı Zerbe'ye ve Missisa'ya yirmi dört fersahdur.

Tûli altmış derece, 'arız otuz yedi derecedür.

Sîfû'l-bahr: [Sîf:] kesr-i sîn-i mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve fâ ile, bahr ma'rûfdur, iklim-i sâlisden, Bahr-i Fârs sevâhilinden bir mu'ayyen sâhilün ismidür. Bunda niçe karyeler ve mezra'alar vardır, ammâ issisî kavî yerdür.

Tûli yetmiş altı derece on dakika, 'arız otuz sekiz derece elli dakikadır.

Sînîz: Kesr-i sîn-i mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve kesr-i nûn ve sükûn-ı müsennât-ı sâniye ve zâ-yı mu'ceme ile, iklim-i sâlisden, Fârs'dan bir belde-i sagîredür. Ekser yeri harâb olmuşdur.

Tûli yetmiş altı derece kırk beş dakika, 'arız otuz iki derecedür.

Sîlî: Sîn-i mühmele ve müsennât-ı tahtıyye ve lâm ve müsennât-ı sâniye ile, Bahr-i Şark'da bir cezîredür, Bahr-i Garb'de Cezâyir-i Hâlidât gibi, lâkin bu

kesîretü'l-hayrât ve vâfîretü'l-gâlatdur, Cezâyir-i Hâlidât harâbdur ve bu iklîm-i evvelden cenûb cânibinedür.

Tûlî yüz yetmiş derece, 'arzı yokdur.

Sivâs: Kesr-i sîn-i mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtîyye ve feth-i vâv ve elif ve sîn-i sâniye ile, iklîm-i hâmisden, Rûm'dan bir belde-i kebîre-i müsev-veredür ve kal'a-i sagîresi vardur ve bunun enhârı kesîre ve eşcârı kalîledür ve şehre nısf fersah yerde bir nehr-i kebîri vardur ve bunun kışı berkdür. Bunun ile Kaysâriyye mâbeyni altmış mîldür ve bu yolda misâfirler için yirmi dört hân vardur. Erzenü'r-Rûm bunun şark tarafındadır.

Tûlî altmış bir derece otuz dakîka, 'arzı kırk derece on dakîkadur.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

www.tuba.gov.tr

FASLU'Ş-ŞÎN

Şâzyâh: Feth-i şîn-ı mu'ceme ve elif ve zâl-ı mu'ceme ve feth-i [75a] müsennât-ı tahtiyye ve elif ve hâ'-i mu'ceme ile, Neysâbûr kapusunda karye gibi bir yerdür. Neysâbûr'a muttasıldur ve bunda dârü's-saltana vardır.

Şâş: Şineyn-i mu'ceme ve mâbeynlerinde elif ile, Nehr-i Seyhûn mâverâsında iklim-i hâmisden bir medînedür ve ism-i iklim-i 'örfidür ve bunun yirmi beş pâre şehri vardır. Şâş, Mâverâünnehr'ün eşref bilâdudur. Cemî' evlerinde akarsuları vardır ve bundan Hucend'e dört merhale yerdür.

Tûli seksen sokuz derece on dakîka, 'arız kırk iki derece otuz dakikadır.

Şâtibe: Feth-i şîn-ı mu'ceme ve elif ve kesr-i tâ'-i mühmele ve feth-i bâ'-i muvahhide ve hâ ile, Endelüs'den Kurtuba'nun şark tarafında bir medîne-i 'azîmedür ve bunun birkaç teferrücgâhı vardır: Birine Butahâ ve birine Gadîr ve birine 'Ayn-ı Kebîre derler.

Şâliyât: Feth-i şîn-ı mu'ceme ve elif ve kesr-i lâm ve müsennât-ı tahtiyye ve elif ve müsennât-ı fevkıyye ile, bilâd-ı Menîbâr'dan bir beldedür.

Şâm: İklîm-i 'örfi ma'rûfdur. Bunu mağrib tarafından Tarsûs'dan Refâh'a varınca Bahr-i Rûm ihâta etmişdür ve cenûb cânibinden Refâh'dan Tih-i Benî İsrâîl'e ve Şevbek'e ve Eyle'ye ve Belkâ'ya mümtedd olan hadd ihâta etmişdür ve cihet-i şarkdan Belkâ'dan Sarhad'a ve etrâf-ı Gûta'ya ve Selemiyye'ye ve Haleb'e ve Bâlis'e mümtedd olan hadd ihâta etmişdür ve şimâl tarafından Bâlis'den Fûrât ile Kal'a-i Necm'e ve Bîre'ye ve Kal'atü'r-Rûm'a ve Sümeysât'a ve Hısn-ı Mansûra'ya ve Behesnâ'ya ve Mar'aş'a ve bilâd-ı Sîs'e ve Tarsûs'a ve Bahr-i Rûm'a mümtedd olan hadd ihâta etmişdür. Bu iklimi Şâm dinildüğünde niçe vech vardır: Ba'zılar dimişlerdür ki, Benî Ken'an'dan bir kavim buna teşâ'üm etdiler, ya'nî sol cânibe gitdiler, zirâ Şâm, Mekke-i Müşerrefe'nün sol

cânibindedür. Ba'zılar Sâm b. Nûh ile tesmiye olunmuşdur demişdür, Sâm'un ismi Süryânî dilinde Şâm'dur; şîn-ı mu'ceme ile. Ba'zılar Şâmât ile tesmiye olunmuşdur demişdür, Şâmât benler dimekdür. Bu iklimün ba'zı yeri ebyaz ve ba'zı esved ve ba'zı ahmer olduğuyçün benler gibi olduğu ecilden Şâm dinilmişdür ve Şâm beş cünddür: [75b] Evvelkisi Fûrât'dan Cünd-i Kınnesrîn'dür, ikincisi Cünd-i Hıms, üçüncüsü Cünd-i Dimeşk'dur, dördüncüsü Cünd-i Havrân, beşincisi Cünd-i Filestîn'dür. Bu beş cündün îni Fûrât'dan Filestîn'e dekdür, uzunu hadd-i şarkiden Bahr-i Rûm'a dekdür.

Şâmis: Feth-i şîn-ı mu'ceme ve elif ve kesr-i mîm ve sîn-i mühmele ile, iklim-i râbî'den, Bahr-i Rûm'da bir cezîredür. Cezîre-i Efrîtuş ile şîmâl mâbeynindedür.

Tûlî altmış iki derece, 'arzı otuz sekiz derecedür.

Şâvkes: Feth-i şîn-ı mu'ceme ve elif ve vâv ve feth-i kâf ve sâ'-i müsellese ile, iklim-i hâmisden, bilâd-ı Şâş'dan bir beldedür.

Tûlî doksan derece otuz dakîka, 'arzı kırk bir derecedür.

Şibâm: Kesr-i şîn-ı mu'ceme ve feth-i bâ'-i muvahhide ve elif ve mîm ile, iklim-i evvelden cenûb cânibine iklim-i evvelden haric-i Yemen'de bir sa'b dağdır. San'â'ya bundan on bir merhale yerdür ve bunda 'akîk ma'deni ve göz boncuğı ma'deni vardır.

Tûlî yetmiş bir derece, 'arzı on iki derecedür.

Şebûrkân: Şîn-ı mu'ceme ve bâ'-i muvahhide ve vâv ve râ'-i mühmele ve kâf ve elif ve nûn ile, iklim-i râbî'den, Horâsân'dan bir şchirdür. Cürçân'un medînesidür. Bunun akarsuları ve bir mikdâr bostânları vardır. Bundan Belh'e on dokuz fersahdur.

Tûlî doksan derece, 'arzı otuz altı derece kırk beş dakikadur.

Şibliye: Kesr-i şîn-ı mu'ceme ve sükûn-ı bâ'-i muvahhide ve kesr-i lâm ve müsennât-ı tahtıyye ve hâ ile, Mâverâünnehr'de bilâd-ı Üsrûşene'den bir medînedür. Şeyh Şibli bundandır.

Şubeys: Zamm-ı şîn-ı mu'ceme ve feth-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve sâ'-i müsellese ile, Ahs denilen dağın şark tarafında bir dağdır. İkinün mâbeyni bir at segirdimi yerdür.

Şihir: Kesr-i şîn-ı mu'ceme ve sükûn-ı hâ'-i mühmele ve râ ile bir karye-i sağîredür. Suları kuyulardandır. Bundan Hadramût'a dört günlük yerdür ve buna hurmâ Hadramût'dan gelür.

Şuhûre: Zamm-ı şîn-ı mu‘ceme ve hâ’-i mûhmele ve vâv ve râ’-i mûhmele ve hâ ile, Dimeşk mâbeyninde bir ‘akabe-i sağîredür.

Şedûne: Feth-i şîn-ı mu‘ceme ve dâl-ı [76a] mûhmele ve vâv ve nûn ve hâ ile, İşbîliye nevâhîsinden Bahr-i Muhît cânibine bir nâhiyedür.

Şerâh: Feth-i şîn-ı mu‘ceme ve râ’-i mûhmele ve elif ve hâ ile, Belkâ'nun cenûb cânibinde, beriye ardında bir dağdır. El’ân fellâhlar sâkin olurlar.

Şerce: Feth-i şîn-ı mu‘ceme ve sükûn-ı râ’-i mûhmele ve cîm ve hâ ile, iklim-i evvelden, Yemen'den sâhil-i bahrda bir belde-i sağîredür.

Tûli altmış beş derece kırk dakîka, ‘arız on altı derece yirmi dakîkadur.

Şermagûl: Feth-i şîn-ı mu‘ceme ve sükûn-ı râ’-i mûhmele ve feth-i mîm ve gayn-ı mu‘ceme ve vâv ve lâm ile, Nesâ tevâbi’inden Horâsân'dan bir kal’a-i hasînedür.

Şermekân: Feth-i şîn-ı mu‘ceme ve sükûn-ı râ’-i mûhmele ve feth-i mîm ve kâf ve elif ve nûn ile, iklim-i hâmisden, Horâsân'dan İsferyân'e karîb bir şehirdür. ‘Acem buna Cermekân dir ve bu Termiz’ün cenûb ve şark cânibinde altı fersah yeredür.

Tûli seksen yedi derece otuz beş dakîka, ‘arız otuz altı derece otuz dakîkadur.

Şervân: Feth-i şîn-ı mu‘ceme ve sükûn-ı râ’-i mûhmele ve feth-i vâv ve elif ve nûn ile, iklim-i hâmisden, Azerbeycân'dan ba‘zılar katında Errân'dan bir medînedür. Anûşîrvân binâ itdüğüçün anûsın hazf edüp Şîrvân dimişlerdür.

Tûli altmış sekiz derece on yedi dakîka, ‘arız kırk derece kırk beş dakîkadur. Ba‘zılar Şervân vilâyet adıdur kasabası Şemâhî’dür dimişlerdür.

Şi‘b-i Bevvân: Kesr-i şîn-ı mu‘ceme ve sükûn-ı ayn-ı mûhmele ve bâ’-i muvahhide ve feth-i bâ’-i muvahhide-i sâniye ve feth-i vâv-ı müşeddede ve elif ve nûn ile, Bevvân-ı Kûşdâd Şi‘b-i Bevvân, Nevbîzcân'dan iki fersah yerde bir niçe karyelerdür ve sulardur ki, biri birine muttasıldur ve üzerinde eşcâr-ı kesîre vardır. Hattâ ol eşcâr ol köyleri örtmüşdür. İçine girmeyince ol köyler görünmez. Cinân-ı cihân dördür: Biri Gûta-i Dimeşk ve biri Nehr-i Übülle ve biri Sogd-ı Semerkand ve biri Şi‘b-i Bevvân'dur.

Şugr: Bekâs’da²⁴³ zikr olunmuşdur.

.....

²⁴³ Bekâs HE: - RE, MS

Şakîf: Feth-i şîn-ı mu'ceme ve kesr-i kâf ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve fâ ile, iki kal'anun ismidür. Birine [76b] Şakîf-i Ernûn derler, Ernûn; feth-i hemze ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve zamm-ı nûn ve sükûn-ı vâv ve nûn-ı sâniye ile bir şahsun ismidür, Şakîf, ana muzâf olmuşdur, iklim-i sâlisden tevâbi'-i Dimeşk'den Dimeşk ile sâhil mâbeyninde Bânyâs'a karîb bir kal'a-i hasînedür, tûli elli yedi derece kırk dakika, 'arzı otuz iki derecedür ve birine Şakîf-i Tîrûn derler, [Tîrûn;] kesr-i müsennât-ı fevkiyye ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve zamm-ı râ'-i mühmele ve vâv ve nûn ile, bu dahi sâhilde Sûr'a karib bir kal'adur.

Şilb: Kesr-i şîn-ı mu'ceme ve sükûn-ı lâm ve bâ'-i muvahhide ile, İşbîliye'nün garbî ve şimâlisinde, sâhil-i bahrda Kurtuba'ya dokuz günlük yerde bir nâhiye-nün ve medînenün ismidür

Şelc: Feth-i şîn-ı mu'ceme ve sükûn-ı lâm ve cîm ile, iklim-i sâdisden, Türkistân derbendlerinden bir karye-i kebîredür. Belde-i sagîreye müşâbihdür ve bundan²⁴⁴ Tarâz'a dört fersahdur.

Tûli doksan derece, 'arzı kırk sekiz derecedür.

Şeltîş: Feth-i şîn-ı mu'ceme ve sükûn-ı lâm ve kesr-i tâ-i mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve şîn-ı sâniye ile İşbîliye tevâbi'inden bir medîne-i sagîre-i hasînedür.

Şeltî: Feth-i şîn-ı mu'ceme ve sükûn-ı lâm ve kesr-i tâ'-i mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ile, nevâhî-i Vâsıt'da bir karyedür.

Şelmegân: Feth-i şîn-ı mu'ceme ve sükûn-ı lâm ve feth-i mîm ve gayn-ı mu'ceme ve elif ve nûn ile, nevâhî-i Vâsıt'da bir karyedür²⁴⁵.

Şelûbiye: Feth-i şîn-ı mu'ceme ve lâm ve sükûn-ı vâv ve kesr-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve hâ ile, husûn-ı Gırnâta'dan Bahr-i Zükâk üzerinde bir hısndur.

Şemâhî: Feth-i şîn-ı mu'ceme ve mîm ve elif ve kesr-i hâ'-i mu'ceme ve müsennât-ı tahtıyye ile, bir medîne-i âmiredür ve Şîrvân'un kasabasıdır.

Şımşât: Kesr-i şîn-ı mu'ceme ve sükûn-ı mîm ve feth-i şîn-ı sâniye ve elif ve tâ'-i mühmele ile, iklim-i râbî'den, Diyâr-ı Mudar'dan Âmid ile Hartebirt mâbeyninde bir küçürek şehirdür.

.....

²⁴⁴ bir karye-i ... ve bundan HE, MS:-RE

²⁴⁵ Şelmegân: ... karyedür. HE, MS:-RE

Tûli altmış üç derece, ‘arız otuz yedi derecedür.

Şemkûr: Feth-i şîn-ı mu‘ceme ve sükûn-ı mîm ve zamm-ı kâf ve sükûn-ı vâv ve râ’-i mühmele ile, iklim-i hâmisden, Errân’dan Berde’a’ya karîb bir kal‘adur ve bir yüksek minâresi vardır.

Tûli yetmiş üç derece, ‘arız kırk bir derecedür.

Şentirîn: Feth-i şîn-ı mu‘ceme ve sükûn-ı nûn ve kesr-i müsennât-ı fevkiyye ve râ’-i mühmele [77a] ve sükûn-ı müsennât-ı tahtiyye ve nûn ile, iklim-i hâmisden, Endelüs’ün şîmâlisinde Bahr-i Birtâniye ki, Bahr-i Bürdîl’dür, anun üzerinde bir şehirdür.

Tûli sekiz derece on dakika, ‘arız otuz iki derecedür.

Şentemuriye: Şîn-ı mu‘ceme ve nûn ve müsennât-ı fevkiyye ve mîm ve râ’-i mühmele ve müsennât-ı tahtiyye ve hâ ile, iki medînenün ismidür. Endelüs’ün biri şark cânibinde ve biri garb cânibindedür.

Şintiyâkû: Şîn-ı mu‘ceme ve nûn ve müsennât-ı fevkiyye ve müsennât-ı tahtiyye ve elif ve kâf ve vâv ile, iklim-i râbî’dan, Endelüs’den sâhil-i bahrda Bahr-i Muhît’e bir günlük yerde bir medîne-i latîfedür.

Tûli dokuz derece, ‘arız kırk dokuz derecedür.

Şens: Şîneyn-i mu‘cemeteynün mâbeyninde nûn ile Mâlka tevâbi’inden bir kal‘adur.

Şinkilî: Kesr-i şîn-ı mu‘ceme ve sükûn-ı nûn ve kâf ve lâm ve yâ ile, bilâd-ı Menîbâr’dan bir beldedür.

Şevbek: Feth-i şîn-ı mu‘ceme ve sükûn-ı vâv ve feth-i bâ’-i muvahhide ve kâf ile, iklim-i sâlisden, Şâm’un Hicâz cânibinde bir medîne-i sagîredür ve bir yüksek depenün üzerinde ak taşdan yapılmış kal‘ası vardır ve ol kal‘anın altundan iki binâr çıkar; biri kal‘anın sağında ve biri solındadır, yüzdeki iki göz gibi. Bunun eşcâr ve esmârı ve besâtîn-i kesîresi vardır.

Tûli elli altı derece, ‘arız otuz bir derecedür.

Şûş: Zamm-ı şîn-ı mu‘ceme ve sükûn-ı vâv ve şîn-ı sâniye ile, Dicle’nün şark cânibinde tevâbi’-i Mavsîl’dan dağlar arasında bir kal‘a-i meşhûredür ve Cezîre-i İbn-i ‘Ömer’e karîb bir mevzi’dür.

Şûmân: Zamm-ı şîn-ı mu‘ceme ve sükûn-ı vâv ve feth-i mîm ve elif ve nûn ile, iklim-i râbî’dan, Mâverâünnehr Ceyhûn’dan Türkistân’da Sagāniyân’dan bir şehirdür.

Tûli doksan bir derece elli dakîka, 'arzı otuz yedi derece yirmi dakîkadur.

Şehrebân: Feth-i şîn-ı mu'ceme ve sükûn-ı hâ ve feth-i râ'-i mûhmele ve elif ve feth-i bâ'-i muvahhide ve elif ve nûn ile, iklim-i باحسرى denilen harâb şehrin altında Horâsân yolunda ve Deskeretü'l-Melik kurbında bir küçürek şehirdür. Tabes ırmağı bunun ortasından geçer.

Şehrüzor: Feth-i [77b] şîn-ı mu'ceme ve sükûn-ı hâ ve zamm-ı râ'-i mûhmele ba'zılar katında feth-i râ'-i mûhmele ve zâ-yı mu'ceme ve sükûn-ı vâv ve râ'-i mûhmele ile, iklim-i râbî'den, bilâd-ı Cebel'den bir medîne-i sagîredür. Zor b. Dahhâk binâ etmişdür. Bundan Hulvân'a yirmi iki fersah yerdür. Ucuzluk şehirdür. Lâkin halkı galizü't-tab'dur.

Tûli yetmiş derece yirmi dakîka, 'arzı otuz beş derece otuz dakîkadur.

Şhrestân: Feth-i şîn-ı mu'ceme ve sükûn-ı hâ ve feth-i râ ve sükûn-ı sîn-i mûhmeleteyn ve feth-i müsennât-ı fevkiyye ve elif ve nûn ile, iklim-i râbî'den, Neysâbûr ile Hârezm mâbeyninde bir medîne-i meşhûredür. Me'mûn halife zemânında Abdullâh b. Tâhir binâ etmişdür ve bundan çok 'ulemâ kopmuşdur.

Tûli doksan bir derece otuz dakîka, 'arzı on beş derecedür. Medîne-i Isfahân ki, Cey dinilmek ile ma'rûfdur ana dahi Şhrestân derler ve Fârs'dan küre-i Sâbûr'un kasabasına dahi Şhrestân derler.

Şîrâz: Kesr-i şîn-ı mu'ceme ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve feth-i râ'-i mûhmele ve elif ve zâ-yı mu'ceme ile, iklim-i sâlisden, Fârs'dan bir medîne-i kadîmedür. Şîrâz b. Tahmûres binâ etmişdür. Ba'zılar medîne-i muhdesedür. Haccâc'un 'ammisi oğlu Muhammed b. el'Kasım b. Ebî Akîl binâ etmişdür ve sâyir yerlerin ta'amı buna gelüp bunun ki, gayri yere gitmemekde arslan karnına benzedülüp Şîrâz dinilmişdür ve bunda enhâr ve eşcâr bî-şümârdur. Bir ev yokdur ki, içinde bağçesi ve vâfir suyu olmaya. Şeyhü'n-nühât Sibeveyh kabri bundadur ve bundan Isfahân'a yetmiş iki fersahdur.

Tûli yetmiş sekiz derece, 'arzı yirmi dokuz derece otuz altı dakîkadur.

Şîzer: Feth-i şîn-ı mu'ceme ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve feth-i zâ-yı mu'ceme ve râ-ı mûhmele ile, iklim-i râbî'den, tevâbî-i Hıms'dan bir medîne-i sagîredür ve bunun kal'a-i hasînesi ve eşcâr ve esmârı vardır. Nehr-i 'Âsî bunun şîmâl tarafından geçer ve bu nehrün üzerinde köprü vardır ve bundan Hamâ'ya dokuz mîl ve Hıms'a otuz üç ve Antâkiyye'ya otuz altı mîldür.

[78a] Tûli altmış bir derece on dakîka, 'arzı otuz dört derece altı dakîkadur.

FASLU'S-SÂD

Sarı-kirmân: Feth-i sâd-ı mühmele ve elif ve kesr-i râ'-i mühmele ve müsennât-ı tahtıyye ve kesr-i²⁴⁶ kâf ve sükûn-ı râ'-i mühmele²⁴⁷ ve feth-i mîm ve elif ve nûn ile, iklim-i sâbî'den, Akçâ-kirmân'un şark tarafında bir medîne-i sagîredür. Bunun ile Kırım mâbeyni üç günlük yerdür ve bunun mukâbelesinde bahr kenârında medîne-i²⁴⁸ Sinob'dur.

Tûli elli beş derece, 'arız elli derecedür.

Sâgân: Feth-i sâd-ı mühmele ve elif ve feth-i gayn-ı mu'ceme ve elif ve nûn ile, Merv karasından bir karyedür. Asıl ismi Câgân'dur. Ta'rîb olunup Sâgân dinilmişdür. Bundan çok 'ulemâ kopmuşdur.

Subeybe: Zamm-ı sâd-ı mühmele ve feth-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve bâ'-i sâniye ve hâ ile, medîne-i Banyâs'un kal'asınun ismidür. Banyâs bâb-ı bâ'da zıkr olunmuşdur.

Suhâr: Zamm-ı sâd ve feth-i hâ'-i mühmeleteyn ve elif ve râ'-i mühmele ile, iklim-i evvelden, Bahreyn'den 'Umân'un cebel cânibinde olan kasabasıdır. Bu kasabanun eşcâr ve esmârı bî-şümârdur.

Tûli yetmiş dört derece, 'arız on dokuz derece yirmi dakîkadur.

Sarây: Feth-i sâd ve râ'-i mühmeleteyn ve elif ve müsennât-ı tahtıyye ile, iklim-i sâbî'den, Bahr-i Hazez'ün garb ve şimâl cânibinde Nehr-i İtil'ün şimâl

246 kesr-i HE, MS: feth-i RE

247 ve sükûn-ı râ'-i mühmele HE, MS:-RE

248 üç günlük ... medîne-i HE, MS:-RE

ve şark tarafında bir medîne-i 'azîmedür. Mülûk-ı Tatar'un taht-gâhı idi. Cengiz Hân evlâdından biri binâ etmişdür derler. Sarây-bânû dinilmek ile ma'rûfudur. Nehr-i İtil'ün nihâyeti bunun yanından akup Bahr-i Hazez'e dökülür ve bu tüccâr için bir büyük iskeledür. Bunun gâyet uzun günü on yedi sâ'at olur.

Tûli yetmiş yedi derece, 'arız elli dört derecedür.

Sarhad: Feth-i sâd ve sükûn-ı râ'-i mühmeleteyn ve feth-i hâ-i mu'ceme ve dâl-ı mühmele ile, iklim-i sâlisden, Havrân'dan bir belde-i sagîredür ve bir kal'a-i mürtefi'ası vardır ve bağları çokdur ammâ suları yağmurdan sahrîclerde ve birkelerde müctemi' olundur ve bunun cânib-i şarkısında Rasîf²⁴⁹ derler 'Irâk'a gider bir yol vardır. [78b] Bu yoldan Sarhad'dan on günde Bağdâd'a varılır.

Tûli altmış derece yirmi dakika, 'arız otuz iki derece on beş dakikadır.

Sarsar: Sâd-ı mühmeletân-ı meftûhatân ve râ'-i mühmeletân ile, iklim-i sâlisden, 'Irâk'dan Bağdâd ile Kûfe mâbeyninde Bağdâd'a üç fersah yerde bir belde-i sagîredür ve bunun nehri enhâr-ı Fûrât'dan evvel müteşâ'ib olan nehirdür.

Tûli altmış dokuz derece on beş dakika, 'arız otuz üç derece yirmi dakikadır. Nehr-i 'Îsâ'nun üzerinde bir karyeye dahi Sarsaru'l-ulyâ derler.

Sarmencân: Feth-i sâd ve sükûn-ı râ'-i mühmeleteyn ve feth-i mîm ve sükûn-ı nûn ve cîm ve elif ve nûn ile nevâhi-i Termiz'den bir nâhiyedir. Lisân-ı Fârisî-de buna Cûmengân derler.

Sa'de: Feth-i sâd ve sükûn-ı ayn ve dâl-ı mühmelât ve hâ ile, iklim-i evvelden Yemen'den bir medînedür. Bundan San'a'ya altmış fersahdur ve bunda dab-bâghâneler çokdur. Sâyir yerlere gön ve sahtiyân bundan gider. Ucuzluk yerdür.

Tûli altmış yedi derece yirmi dakika, 'arız on altı derecedür.

Sa'id: Feth-i sâd ve kesr-i ayn-ı mühmeleteyn ve sükûn-ı müsennât-ı tahtiyye ve dâl-ı mühmele ile, Nil'ün iki cânibinde iki dağın mâbeyninde, Fustât'dan Uşvân'a varınca bir uzun nâhiyedir. Bunda niçe şehirler ve köyler vardır.

Sagāniyân: Feth-i sâd-ı mühmele ve gayn-ı mu'ceme ve elif ve nûn ve müsennât-ı tahtiyye ve elif ve nûn-ı muhaffefât ile, lisân-ı Fârisîde Çagāniyân derler, Nehr-i Ceyhûn'un mâverâsında eşcâr ve enhârı bî-şümâr bir vilâyet-i 'azîmdür. Buna nisbetde Sagānî ve Sâgānî derler. Ba'zılar Sagāniyân iklim-i hâmisden

Mâverâünnehr'den bir medînenün ismidür ve bu isim cümle vilâyete dahi ıtlak olunur dimişlerdür.

Tûli doksan iki derece kırk dakîka, 'arız kırk üç derecedür.

Safâkus: Feth-i sâd-ı mühmele ve fâ ve elif ve zamm-ı kâf ve sîn-i mühmele ile, iklim-i sâlisden, Afrikîyye'den Mehdiye'nün şark tarafında bahr kenârında bir düz yerde bir medîne-i sagîredür. **[79a]** Suları kuyulardandır.

Tûli otuz beş derece otuz dakîka, 'arız otuz bir derece elli dakîkadur.

Safet: Feth-i sâd-ı mühmele ve fâ ve müsennât-ı fevkîyye elsin-i nâsda tâ yerine dâl-ı mühmele ile, iklim-i sâlisden, Ürdün'den Buhayre-i Taberiyye kenârında bir medîne-i mutavassita ve kal'a-i hasîne ve besâtîn-i kalîlesi vardır.

Tûli elli yedi derece otuz beş dakîka, 'arız otuz iki derece otuz dakîkadur.

Saklab: Feth-i sâd-ı mühmele ve sükûn-ı kâf ve feth-i lâm ve bâ-i muvahhide ile Sakliye'de bir medînedür. Buna Dârü's-Sakâlîbe derler. Sakâlîbe, Sıklâb b. Yâfes b. Nûh evlâdından bir tâîfedür. Bunların kimi Rûs ve kimi Mecûs ve kimi Nasârâ ve kimi 'abede-i şemsdür ve bunların bilâdı Bahr-i Şâm'dan Bahr-i Muhît'e ve şimâle varıncadır²⁵⁰ dimişlerdür.

Sıklîyye: Kesr-i sâd-ı mühmele ve kesr-i kâf ve kesr-i lâm-ı müşeddede ve feth-i müsennât-ı tahtîyye ve hâ ile ve ba'zılar katında meksûrelerin fethalarıyla, Bahr-i Rûm'da Afrikîyye mukâbelesinde bir cezîre-i 'azîmedür ve bu cezîre müselleş şekldür. Bir zâviyesi şimâl tarafınadır. Bu zâviyeden Arz-ı Kebîre'ye altı mîl yerdür. Bir zâviyesi cenûb cânibine Trâblus mukâbelesindedür. Bir zâviyesi garb tarafınadır ve bu cezîrenün uzunluğu beş günlük yoldur ve bunun devri on yedi günlük yoldur ve bunda altın ve gümüş ve demür ve kalay ve bakır ve zîve ve nişâdur ve kühl ve zâc ma'denleri vardır ve enhâr ve eşcâr ve esmâr bî-şümârdur. Yazda ve kışda bunda za'ferân biter ve bunda yanardağ derler bir dağ vardır. Bahr üzerine havâledür. Devri üç günlük yerdür. Bu dağın yukarısında ateşün nefesi çıkacak yerler vardır. Kaçan yel esse ra'd gibi gümler ve bu mevzî'den kibrit alırlar ve bunda yüzden ziyâde kal'a vardır ve çok medîneler vardır. Ammâ meşhûr olan ikidür; birine Belezm ve birine Messîne derler ve bu cezîrede zelzele çok olur. Ekseriyâ binâları zelzeleden yıkılır **[79b]** ve Belezm'ün önünde bir dağ vardır. O dağdan şol kadar enhâr-ı

.....

²⁵⁰ varıncadır HE, MS: varınca RE

sıgâr çıkar ki, anlara Gırbâl derler ve bu cezîre sabıkân Müslimûn elinde idi, hâlâ Nasârâ elindedür. Hak Celle ve 'Alâ dergâhında mutevakkı' ve me'mûl ve mutazarri' ve su'âldur ki, feth olunup yine Müslimûn elinde ola. Âmin yâ Mu'ın.

Tûli on beş derece, 'arız otuz altı derece otuz dakikadır.

Salt: Feth-i sâd-ı mühmele ve sükûn-ı lâm ve müsennât-ı fevkıyye ile, iklim-i sâlisden, Ürdün'den Erihâ mukâbelesinde Aclûn'un cenûb cânibinde bir merhale yerde bir belde-i sagîredür. Kal'ası vardır ve kal'anun altında bir 'azîm binâr çıkup şehre akar ve bunun besâtûn-i kesîresi vardır. Habbû'r-Rümmân ki, meşhûrdur, sâyir bilâda bundan gider.

Tûli elli yedi derece, 'arız otuz iki derecedür. Sâhil-i Şâm'un şarkî ve cenûbî cânibinde Cebelü's-Salt derler bir dağ vardır. Bu cebelün ehli 'Âsiler olduğıyçün melik-i mu'azzam Hasan Saltî binâ edüp bunlar mutî' olmuşlardır. Bunun ile Aclûn mâbeyni ve Kerek ikişer merhaledür.

Sulgât: Zamm-ı sâd-ı mühmele ve sükûn-ı lâm ve feth-i gayn-ı mu'ceme ve elif ve müsennât-ı fevkıyye ile, iklim-i sâbî'den, Kırım'dan bahrdan nısf merhale yerde bir medînedür. Kırım egerçi ki, ism-i iklimdür, lâkin nâs Sulgât'a ıtlak etmişlerdür. Hattâ Kırım dinilse Sulgât murâd olunur.

Tûli elli yedi derece on dakika, 'arız elli derece on dakikadır.

San'â: Feth-i sâd-ı mühmele ve sükûn-ı nûn ve ayn-ı mühmele ve elif-i memdûde ile, iklim-i evvelden, Yemen'den 'Aden'ün şark ve şimâl cânibinde dağlar içinde kesîretü'l-enhâr ve'l-eşcâr bir belde-i tayyibedür ve bunda bir yüksek depe vardır. Gamdân dinilmek ile ma'rûfdur.

Tûli altmış yedi derece, 'arız on dört derece otuz dakikadır.

Sanf: Feth-i sâd-ı mühmele ve sükûn-ı nûn ve fâ ile, Bahr-i Şark'da cezâyir-i Sîn'den bir cezîre-i meşhûredür. Şarkdan garba uzunluğu iki yüz mîldür. Üdun a'lâsı bundan gelür ve bunda bir medîne [80a] vardır.

Tûli yüz altmış iki derece, 'arız altı derece kırk beş dakikadır.

Sanem-i Sûmenât: Sanem ma'rûfdur. Sûmenât; sâd-ı mühmele ve ba'zılar katında sîn-i mühmele ve sükûn-ı vâv ve feth-i mîm ve nûn ve müsennât-ı fevkıyye ile, iklim-i sânîden, Hind'den bilâd-ı Cezerât'dan sâhil-i bahrda bir medîne-i meşhûredür. Sultân Mahmûd Sebüktegin bunu feth edüp sanemini paralamışdır. Bu hususda ba'zı şuarâ demişdür; Şi'r

Râftend ân but ki, nâmeş bûd Lât-i leşker-i Mahmûd ender Sûmenât²⁵¹

Tûli doksan yedi derece on dakîka, ‘arzı yirmi iki derece on beş dakikadır.

Sanemeyn: Sanemin tesniyesidir. Ezre‘ât’a on sekiz mîl yerde bir vilâyetdür.

Sûdâk: Zamm-ı sâd-ı mühmele ve sükûn-ı vâv ve feth-i dâl-ı mühmele ve elif ve kâf ile, iklim-i sâbi‘den, Kırım’dan Karadeniz kenârında dağ eteğinde bir düz yerde bir medîne-i meşhûredür ve tüccârın iskelesidir.

Tûli elli altı derece, ‘arzı elli bir derecedür.

Sûr: Zamm-ı sâd-ı mühmele ve sükûn-ı vâv ve râ‘-i mühmele ile, iklim-i sâlisden, sevâhil-i Dimeşk‘den Bahr-i Rûm kenârında bir medîne-i ‘azîme-i kadîmedür. Âmme-i hükemâ-i Yûnân bundandır ve bunun hisârı gâyet sa‘b hisâr idi. Karadan yana olan tarafının havlini Frenk kazup hisârı bahra devr etdirmişler idi ve bunda bir iliman var idi ve o ilimanın ağzında bir köprü var idi. Gemiler o ilimana köprü altında girür idi. Bundan ‘Akkâ’ya on iki mîldür. Hicretün altı yüz doksanında²⁵² feth olunmuşdur. Lâkin el‘ân harâbdur.

Tûli elli sekiz derece on beş dakîka, ‘arzı otuz iki derece kırk dakikadır.

Sahyûn: Feth-i sâd-ı mühmele ve sükûn-ı hâ ve zamm-ı müsennât-ı tahtıyye ve sükûn-ı vâv ve nûn ile, iklim-i râbi‘den, Cünd-i Kinnesrîn‘den bir medîne-dür ve bir ‘âlî kal‘ası vardır.

Tûli altmış derece on dakîka, ‘arzı otuz beş derece on dakikadır.

Sît: Kesr-i sâd-ı mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve müsennât-ı fevkiyye ile ‘Irâk‘da bir medînedür.

Saydâ: Feth-i sâd-ı mühmele ve sükûn-ı [80b] müsennât-ı tahtıyye ve feth-i dâl-ı mühmele ve elif-i maksûre ile, iklim-i sâlisden, sevâhil-i Dimeşk‘den bir medîne-i sagîredür. Kal‘a-i hasînesi vardır. Bundan Dimeşk‘a altmış altı mîldür.

Tûli elli dokuz derece yirmi dakîka, ‘arzı otuz üç derece kırk beş dakikadır.

Saymere: Feth-i sâd-ı mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve feth-i mîm ve râ‘-i mühmele ve hâ ile, iklim-i râbi‘den, bilâd-ı Cebel‘den enhâr ve eşcârı bî-şümâr bir medîne-i sagîredür.

.....

²⁵¹ یا فتندان بت که نا مش بو دلات لشکر محمود اندر سومنات

Tercümesi: Adı Sûmenat puthanesindeki Mahmud’un ordusunun putu olan Lât’ı ördüler.

²⁵² 690 = 1291

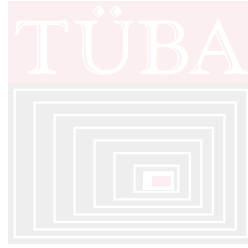
Tûli yetmiş bir derece elli dakika, 'arız otuz dört derece kırk dakikadır.

Sîn: Kesr-i sâd-ı mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtiyiye ve nûn ile, nihâyet-i şarkda bir iklim-i 'örfinün ismidür. Sîn b. Yâfes b. Nûh ile tesmiye olunmuşdur. Bunun aslı budur ki, Âmûr b. Yâfes dedesi Nûh peygamber -a.m.- düzdüğü gibi bir gemi düzüp ehli ve iyâli ile ol gemiye girüp bahri geçüp Sîn'e vardılar. Andan ol mevzi'de medîneler binâ edüp ve altun ma'denleri çıkarup ve sinâât-ı garîbe ve 'acîbe ihdâs edüp, Âmûr üç yüz yıl pâdişâh olup, babasının sûretini altundan tasvîr edüp ol sûreti tavâf iderler idi. Sonra ehl-i Sîn'ün adetleri bu idi; pâdişâhlarını tasvîr edüp ana secde iderler idi. Bu dahi iki yüz yıl pâdişâhlık edüp vefât etdi. Evvel bunlar Sâbi'nin dininde idiler. Sonra muhtelif olup kimi Mecûsî ve kimi ehl-i Evsân ve kimi ehl-i nîrân olmuşdur ve bunların boyları kısa ve başları büyük ve burunları yüce ve leynleri saruşundur ve bunların katlarında zinâ helâldür ve 'avretün mîrâsı erün mîrâsından ziyâdedür ve bunların eşref zînetleri gergedan boynuzıdır. Zîrâ gergedan boynuzu kesildiği vaktin içinde sûr-ı muhtelif-i 'acîbe peydâ olur ve bundan kuşaklar iderler ki, bir kuşağın kıymeti dört bin miskâl altun olur derler ve bunlar ilm-i hikemiye ve sinâât-ı garîbede ve nukûş-ı 'acîbede gâyetde mâhirlerdür. Kaçan bir pâdişâh vefât edüp [81a] birkaç oğlu kalsa kangısı nakışda gâyetde üstâd ise anı pâdişâh iderlerdi ve bir pâdişâh ki, yüz nikâhlu 'avreti ve hizmetkârları ve silahları ile bin fili olmasa ana pâdişâh dimezlerdi ve iklim-i Sîn'i garb tarafından Sîn ile Hind mâbeyninde olan sahrâ ve cenûb cânibinden bihâr ve şark cânibinden muhît-i maşrıkî ve şimâl cânibinden arâzi-i Ye'cûc ve Me'cûc ihâta etmişdür. derler ki, bunun 'arız tûlinden ziyâdedür. Zîrâ ekâlîm-i seb'a-nun cümlesini müştemildür ve bunda köylerden ve cezîrelerden gayri üç yüz pâre medîne-i kebîre vardır ve hayvanât-ı²⁵³ 'acîbe fil ve gergedan ve zürâfa ve bebr [ve] dâbbe-i misk bî-nihâyedür ve sandal ve abnûs ve kâfur ve sâyir efâviye bî-gâyedür ve bunda Sîniye derler bir medîne vardır. Mülûk-ı Sîn'in kadîmden taht-gâhlarıdır. Gazâyir-i Sîniye ki, ol diyârdan gelen çinilerin balçığıdır bunda olur ve ol balçık gâyetde beyâz ve şeffâfdur. Bundan düzülen çanağa zehir koysalar zehri taşra vurur derler ve bu balçık şol kadar çok yatur ki, sahibi bundan müntefî' olmaz belki vârisleri müntefî' olur derler. Vilâyet-i Çin'ün müşeliklerinde insân vardır ki, meymûn gibi çağırur ve meymûn tûyi gibi tûyi olur ve ellerini sahvirdüğü vaktin topuklarına irişür ve bir ağacdan bir ağaca kalkar ve bilâd-ı Sîn'ün verâsında bir niçe çıblak tâife vardır. Kimi kıllu

.....

²⁵³ hayvanât MS, HE: hayvât RE

ve kimi kılsuzdur. Kaçan şems tulû‘ etse ıssıdan kaçup mağaralara girürler, tâ şems cânib-i garba varınca andan sonra çıkarlar ve bunlar mantar gibi bir ot ve balık ve yerde olan böceklerden yerler ve nâhiye-i şimâlde bunlara muhâzî saruşın bir çıblak tâife dahi vardır. Bunların cimâ‘ları behâyim gibidür. Bir dişiye bir niçesi cimâ‘ ider derler.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

www.tuba.gov.tr

FASLU'T-TÂ

Tâberân: Feth-i tâ'-i mühmele ve elif ve bâ'-i muvahhide ve râ'-i mühmele ve elif ve nûn ile, iklim-i râbi'den, Horâsân'dan nâhiye-i [81b] Tûs'un iki kasabasının biridir ve bir kasabası Nevkân'dur. Bu ikisinin mâbeyni altı fersahdur. Bu iki kasabanın binden ziyâde karyeleri vardır.

Tûli seksen derece otuz dakîka, 'arız otuz beş derece yirmi dakîkadur.

Tâlekân: Feth-i tâ'-i mühmele ve elif ve feth-i lâm ve ba'zılar katında sükûn-ı lâm ve feth-i kâf ve elif ve nûn ile, iklim-i râbi'den, Horâsân'dan Merve'r-Rûd ile Belh mâbeyninde dağ cânibinde bir medînedür. Miyâh-ı câriye ve besâtîn-i kalîlesi vardır.

Tûli seksen sekiz derece yirmi beş dakîka 'arız otuz dört derece kırk dakîkadur. Tâlekân iklim-i râbi'den, bilâd-ı Cebel'den Kazvîn ile Ebher mâbeyninde bir nâhiyenün ve medînenün dahi ismidür. Bunun tûli yetmiş beş derece kırk beş dakîka, 'arız otuz dört derece on dakîkadur.

Tâmân: Feth-i tâ'-i mühmele ve elif ve mîm ve elif-i sâniye ve nûn ile, Karadeniz ile Azak Denizi mâbeyninde olan boğazda Karadeniz'ün taraf-ı şarkısında bir medînedür.

Tâyif: Feth-i tâ'-i mühmele ve elif ve kesr-i müsennât-ı tahtiyeye ve fâ ile, iklim-i sâniiden, Hicâz'dan Cebel-i Gazevân üzerinde hevâsı hûb ve fevâkihi çok bir belde-i sagîredür. Hâlâ 'Abbâs ili derler. Hicâz'da bundan mürtefi' yer yokdur ve bu dağda gâh olur buz donar. Bu buk'a Tûfân-ı Nûh'da Şâm'dan kopup su üzerinde tâyif olup ya'nî yüzüp 'âkıbet gelüp bu mevzi'de karar itdüğüçün buna Tâyif dinilmişdür. Ba'zılar eydür: "Zemân-ı Câhiliye'de tahassun içün bunun etrâfına bir divâr çekmişler idi. Anınçün Tâyif dinilmişdür."

Tûli altmış derece otuz dakika, 'arız yirmi bir derece kırk dakikadır²⁵⁴.

Tâykan: Feth-i tâ'-i mühmele ve elif ve müsennât-ı tahtıyye ve kâf bedeli kâf ve elif ve nûn ile, iklim-i râbî'den, Tohâristân'dan nevâhî-i Belh'de dağlar arasında eşcâr ve esmâri bî-şümâr ucuzluk bir belde-i kebîredür.

Tûli doksan iki derece otuz dakika, 'arız otuz yedi derece yirmi beş dakikadır.

Taberistân: Rey ve Kûmis ve Bahr-i Hazez [82a] mâbeyninde bilâd-ı Deylem ve Gîlân'un şark tarafında ve Kazvîn'ün şark ve şimâl cânibinde 'Acem'ün Mâzenderân didüğü iklim-i 'örfidür. Taber, teberün mua'rrebîdür. Teber, baltaya derler ve istân nâhiyye derler. Taberistân'un ma'nâsı nâhiye-i teber dimekdür. Bu iklimün bî-nihâye eşcârı olup ol şecerler teber ile kesilmeyince buna asker girmek müyesser olmaduğuyçün buna Taberistân dinilmişdür ve bu iklim kesîrül'-emtâr ve'l-enhârdur ve binâları haşeb ve kasab iledür ve ekser etmeklerin birinc unundan iderler ve bunda ibrişim gâyetde çok olur.

Taberiyye: Feth-i tâ'-i mühmele ve bâ'-i muvahhide ve kesr-i râ'-i mühmele ve müsennât-ı tahtıyye ve hâ ile, iklim-i sâlisden, Dimeşk'a üç günlük yerde bir medîne-i kadîmedür. Mülûk-ı Yûnân'dan Taberyûs binâ etdüğüçün Taberiyye dinilmişdür ve Ürdün'ün kasabasıdır. Cânib-i garbîsî cibâldür. Cânib-i şarkîsî Taberiyye Gölî'dür ve bunda 'uyûn-ı hârre üzerinde hammâmırlar çokdur.

Tûli elli yedi derece, 'arız otuz iki derecedür.

Tahâ: Feth-i tâ ve tahfif-i hâ-i mühmeleteyn ve kasr ile, Sa'îd-i Mısr'da Üsyût'a karîb bir karyedür. İmâm-ı Tahâvî bundandır.

Tohâristân: Zamm-ı tâ'-i mühmele ba'zılar katında feth-i tâ ve hâ'-i mu'ce-me ve elif ve zamm-ı râ ve sîn-i mühmeleteyn ve feth-i müsennât-ı fevkiyye ve elif²⁵⁵ ve nûn ile, Nehr-i Ceyhûn'un garb tarafında Belh tevâbî'inden büldân-ı kesîreyi müstemil bir nâhiye-i kebîredür.

Turrâ: Zamm-ı tâ' ve teşdîd-i râ'-i mühmeleteyn ve elif ile, iklim-i sâlisden, Afrîkiyye'den bir medînedür. Bunda sâfi sırça ve a'lâ sof işlenüp İskenderiyye'ye gider.

Tûli otuz yedi derece yirmi dakika, 'arız yirmi dokuz derece kırk dakikadır.

.....

²⁵⁴ dakikadır HE, MS: dakika RE

²⁵⁵ ve zamm-ı ... ve elif HE, MS: RE

Tarabzon: Feth-i tâ' ve râ'-i mühmeleteyn ve elif ve bâ'-i muvahhide ve zamm-ı zâ-yı mu'ceme ve sükûn-ı vâv ve nûn ile, iklim-i sâdisden, Karadeniz kenârında Samsûn'un şark tarafında ve Sohum'un garb tarafında bir medînedür. Lâkin dağları bunun cenûb cânibindedür.

Tûli elli dört derece otuz dakîka, 'arızı kırk altı derece elli dakîkadur.

Tarâz: Feth-i tâ ba'zılar katında kesr-i tâ ve feth-i râ'-i mühmeleteyn ve elif ve zâ-yı mu'ceme ile, iklim-i sâdisden, hadd-i bilâd-ı Türk'de İsbicâb'a karîb [82b] bir medînedür.

Tûli seksen dokuz derece kırk dakîka, 'arızı kırk yedi derecedür.

Tarsûs: Feth-i tâ ve râ ve zamm-ı sîn-i mühmelât ve vâv ve sîn-i sâniye ile, iklim-i râbî'den, bilâd-ı Ermen'den Ezene'ye altı fersah yerde bir medîne-i kebîredür. İki sûrı vardır. Tarsûs b. er-Rûm b. Ays b. Sâm b. Nûh ile tesmiye olunmuşdur derler. Hârûn er-Reşîd bunı tecdîd edüp sûr çevirüp handak kesmişdür ve bu zühhâd ve 'ibâd mevzi'idür. Me'mûn Halîfenün kabri bundadır.

Tûli elli sekiz derece kırk dakîka, 'arızı otuz altı derece elli dakîkadur.

Turtûşe: Zamm-ı tâ ve sükûn-ı râ ve zamm-ı tâ'-i mühmelât ve sükûn-ı vâv ve feth-i şîn-ı mu'ceme ve hâ ile, şark-ı Endelüs'de Bahsiyye'nün şark cânibinde bir medînedür ve bunun şark tarafında Bahr-i Zükâk'da Cezîre-i Mayorka'dur.

Tûli yirmi iki²⁵⁶ derece otuz beş dakîka, 'arızı kırk derecedür.

Tarrakûne: Feth-i tâ'-i mühmele ve feth-i râ'-i mühmele-i müşeddede ve zamm-ı kâf ve sükûn-ı vâv ve feth-i nûn ve hâ ile, iklim-i hâmisden Ende-lüs'den sâhilde bir medînedür.

Tûli yirmi sekiz derece yirmi dakîka, 'arızı kırk üç derece otuz²⁵⁷ iki dakîkadur.

Tirnâv: Kesr-i tâ ve sükûn-ı râ'-i mühmeleteyn ve feth-i nûn ve vâv ile, iklim-i sâbî'den, Evlâk'dan Sakçı'nun garb tarafında üç günlük yerde bir medînedür. Bunı Gâzî Hüdâvendigâr'un veziri Alî Paşa ibn-i Hayreddîn Paşa Hicret'ün yedi yüz doksan birinde²⁵⁸ feth etmişdür.

Tûli elli beş derece, 'arızı elli derecedür.

•••••

²⁵⁶ yirmi iki HE, MS: yirmi RE

²⁵⁷ otuz HE, MS:-RE

²⁵⁸ 791 = 1388/1389

Taryâne: Feth-i tâ ve râ'-i mühmele ve müsennât-ı tahtıyye ve elif ve nûn ve hâ ile, Endelüs'de Nehr-i İşbiliye'nün garb tarafında İşbiliye mukâbelesinde bir medînedür.

Tarîf: Tâ ve râ'-i mühmele ve müsennât-ı tahtıyye ve fâ ile Endelüs'de bir medîne-i sagîredür ve önünde bir cezîre-i sagîre vardır. Cezîre-i Tarîf dinilmek ile meşhûrdur. Mevâlî-i Benî Ümeyye'den Tarîf'e mensûbdur.

Talmeysâ: Feth-i tâ'-i mühmele ve sükûn-ı lâm ve feth-i mîm ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve sâ'-i müsellese ve elif ile, iklim-i sâlisden, Berka vilâyetinde [83a] sâhil-i bahrda bir medînedür ve iskeledür. Bundan İskenderiyye'ye bir aylık yoldur.

Tûli kırk dört derece, 'arız otuz üç derece on dakikadır.

Tuleytle: Zamm-ı tâ'-i mühmele ve feth-i lâm ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve kesr-i tâ'-i sâniye ve lâm ve hâ ile, iklim-i hâmisden, Endelüs'den bir medîne-i hasîne-i tayyibetü'l-hevâdur. Letâfet-i hevâsından bunun mahzenlerinde gallât yetmiş yıl dursa aslâ mutegayyir olmaz ve bu Kurtuba'nun şark ve şimâl cânibindedür. Bundan Kurtuba'ya ve Garnâta'ya ve Mürsiye'ye ve Belensiye'ye yedişer günlük yoldur ve bu, makarr-ı selâtındır.

Tûli on derece kırk dakika, 'arız otuz beş derece otuz dakikadır.

Tanca: Feth-i tâ'-i mühmele ve sükûn-ı nûn ve feth-i cîm ve hâ ile, iklim-i râbî'den, Aksâ-yı Garb'da Bahrü'z-Zükâk ağzında bir medîne-i kadîmedür. Eşcâr ve esmân bî-hadd ü bî-şümârdur. Husûsân emrud ve üzüm gâyetde vâfirdür ve ehli akılsızlık ile meşhûrlardur.

Tûli sekiz derece otuz dakika, 'arız otuz beş derece otuz dakikadır.

Tavâvis: Tâvus'un cem'idür. Feth-i tâ'-i mühmele ve vâv ve elif ve kesr-i vâv-ı sâniye ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve sîn-i mühmele ile, iklim-i hâmisden, tevâbi-i Buhârâ'dan bir medîne-i kebîre-i kesîretü'l-'ulemâ idi. Ammâ el'ân harâbdur.

Tûli seksen yedi derece kırk dakika, 'arız otuz dokuz derece otuz dakikadır.

Tûr: Zamm-ı tâ'-i mühmele ve sükûn-ı vâv ve râ'-i mühmele ile, Lugat-ı İbrâniyye'de mutlaka Cebele derler idi. Sonra birkaç cibâlün 'âlemi olmuştur. Cümleden biri Kulzüm ile Eyle mâbeyninde olan iskeledür. Bu cebel Bahr-i Kulzüm'e girmiş gitmiştir. Hattâ bunun ile Mısır karası mâbeyni bahrdür. Mısır'dan Tûr'a giden kimesne bahr kenârından ve Kulzüm üzerinden çevrilüp

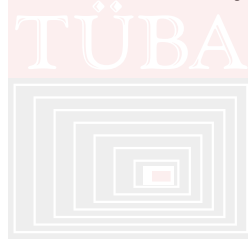
Tûr'a varur. Tûr'un tafsili bâb-ı râbî'de Cebel-i Tûr'da zıkr olunmuşdur.

Tûs: Zamm-ı tâ'-i mühmele ve sükûn-ı vâv ve sîn-i mühmele ile, Horâsân'dan bir nâhiyedür. İki medînesi vardır; birine Tâberân ve birine Nevkân derler. Bunların [83b] mâbeyninde bin mikdârı karye vardır ve Tûs, iklim-i râbî'den Neysâbûr'dan bir medînedür.

Tûli seksen iki derece elli dakîka, 'arzı otuz yedi derecedür ve Tûs, Buhârâ karyesinden bir karyedür.

Tîb: Kesr-i tâ'-i mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve bâ'-i muvahhide ile, iklim-i sâlisden, Hûzistân'dan Vâsıt ile Ahvâz mâbeyninde bir beldedür.

Tûli yetmiş dört derece otuz dakîka, 'arzı otuz üç derece on dakîkadur.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

www.tuba.gov.tr

FASLU'Z-Z Â

Zafâr: Feth-i zâ-yı mu'ceme ve elif ve râ'-i mühmele ile, iklim-i evvelden, Tehâyim-i Yemen'den bahr-i cenûbiden cânib-i şimâle mümtedd bir dilün nihâyetinde bir medînedür. Bundan San'â'ya yirmi dört fersahdur. Ahkâf bunun şimâl tarafındadır.

Tûli altmış yedi derece, 'arız on beş derecedür.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

www.tuba.gov.tr

FASLU'L - AYN

‘**Âriz:** Bâb-ı râbi‘de zikr olunmuşdur.

‘**Âne:** Feth-i ayn-ı mühmele ve elif ve feth-i nûn ve hâ ile, iklim-i râbi‘den, vasat-ı Fûrât‘da bir cezîredür ve ol cezîrede bir medîne-i sagîredür.

Tûli altmış altı derece otuz dakika, ‘arzı otuz dört derece kırk dakîkadur.

‘**Abbâdân:** Feth-i ayn-ı mühmele ve bâ‘-i muvahhide-i müşeddede ve elif ve dâl-ı mühmele ve elif ve nûn ile, iklim-i sâlisden, ‘Irâk‘dan sâhil-i Bahr-i Fârs‘dan bir medînedür. Abbâdinü‘l-hasîn bunda murâbıt olduğuçün ‘Abbâ-dân dinilmişdür. Bahr bunı ihâta edüp berr-i kalîl bâkî kalmışdur. Dicle, Bahr-i Fârs‘a bunun cenûbi ve şarkisinde dökülür ve bu mevzi‘de bahr içine ağaçlar dikilmişdür ve bu ağaçlar gemiler bu mevzi‘a dek gelüp bundan tecâvüz itmesine alâmetdür. Tâ kim cezr olduğu zemânda gemiler karaya oturmaya ve bunda zer‘dan ve dar‘dan nesne yokdur ve bunda sâkin olanlar mütevekillerdür²⁵⁹. Rızk bunlara etrâf-ı arzdan gelir.

Tûli yetmiş dört derece otuz dakika, ‘arzı otuz bir derecedür.

‘**Abbâsiyye:** Bilâd-ı Mısr‘da Belbîs‘ün şimâl tarafında bir merhale yerde bir [84a] beldedür. ‘Abbâse bint-i Ahmed b. Tûlûn binâ etmişdür.

‘**Abkar:** Feth-i ayn-ı mühmele ve sükûn-ı bâ‘-i muvahhide ve feth-i kâf ve râ‘-i mühmele ile, bâdiyede kesîrül‘-cin bir yerdür ve cezîrede bir mevzi‘dür ve Yemâme‘de bir yerdür.

‘**Aclûn:** Feth-i ayn-ı mühmele ve sükûn-ı cîm ve zamm-ı lâm ve vâv ve nûn ile, iklim-i sâlisden, Ürdün‘den bir kal‘alu şehirdür. Salâhu‘d-dîn‘ün ekber ‘ulemâsı

.....

²⁵⁹ mütevekillerdür HE, MS: müvekillerdür RE

ve ümerâsı 'Ali b. Üsâme binâ etmişdür. Şehir kal'adan bir at menzili kadar yerdedür ve besâtûn-i kesîre ve miyâh-ı câriyesi vardır.

Tûli elli yedi derece, 'arız otuz iki derecedür.

'Aden: Feth-i ayn ve dâl-ı mühmeleteyn ve nûn ile iki medînedür: Birine 'A-den-i Ebyen derler; feth-i hemze ve sükûn-ı bâ'-i muvahhide ve feth-i müsennât-ı tahtıyye ve nûn ile bir şahsun ismidür. 'Aden buna muzâf olmuşdur. Bu 'Aden iklim-i evvelden cenûb cânibinde Tehâyim-i Yemen'den sâhil-i bahrda dağ eteğinde bir medînedür. Hind gemilerinin iskelesidür ve bunun iki kapısı vardır; biri berre biri bahredür ve bundan San'â'ya altmış fersahdur ve buna su altmış sekiz fersah yerden gelür. Tûli altmış yedi derece, 'arız on bir derecedür ve birine 'Aden-i Lâ'a derler; feth-i lâm ve elif ve ayn-ı mühmele ve hâ ile Yemen'de Cebel-i Sıbr'da bir medîne-i sagîredür. *Sahibü'l-Kâmûs* eydür: "Lâ'a Cebel-i Sıbr'da bir medînedür. 'Aden buna karîb yerde karyedür [ve] Lâ'a'ya muzâfdur. Hulefâ-i Mısır-ı Fâtimiyyûn 'Aden-i Lâ'a'dan zuhur etmişlerdür."

'Uzeyb: Zamm-ı ayn-ı mühmele ve feth-i zâl-ı mu'ceme ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve bâ'-i muvahhide ile, Kâdisiyye-i Kûfe'den Mekke-i Müşerrefe'ye gider yolda Benû Temîm'ün sularıdır ve beriyyede bir niçe sularun dahi ismidür.

'İrâk: Kesr-i ayn ve feth-i râ'-i mühmeleteyn ve elif ve kâf ile ekālîm-i 'örfiyenün biridür. Bunu cihet-i garbdan Cezîre ve bâdiye cihet-i cenûbdan bâdiye ve Bahr-i Fârs ve hudûd-ı Hûzistân, cihet-i şarkdan hudûd-ı bilâd-ı Cebel cihet-i şimalden Hulvân'dan Cezîre'ye varınca olan had ihâta [84b] etmişdür. 'İrâk, lugatda karyenün aşağısında olan dikişe (?) derler. Bu vilâyet, Necd vilâyetinin aşağısında olup ve bahra karîb olduğuyçün veyâhûd Dicle'nün ve Fûrât'un aşağısında olup ya'nî kenârlarında olduğuyçün 'İrâk dinilmişdür veyâhud 'İrâk, Îrân-şehr'ün mu'arrebidür. Ma'nâsı kesîretü'n-nahl ve'ş-şecer dimekdür. Anıncün 'İrâk tesmiye olunmuşdur dimişler.

'Arc: Feth-i ayn ve sükûn-ı râ'-i mühmeleteyn ve cîm ile, nevâhî-i Tâyif'den bir karyedür. Şâ'ir 'Arcî bundandır ve Mekke ile Medîne mâbeyninde yol üzerinde bir 'akabedür. Cebelü'l-Arc bundadır.

'Arafât: 'Urne ile Hâyt İbn-i 'Amr mâbeyninde derler. Urne; zamm-ı ayn ve feth-i râ'-i mühmeleteyn ve nûn ve hâ ile bir vâdidür. Bu Hâyt'a karîb bir mes-cid vardır. Mescid-i İbrâhîm dinilmek ile meşhûrdur. Yevm-i 'Arefe'de imâm zuhr ile 'asrı bu mescidde cem' ider.

'İrka: Kesr-i ayn ve sükûn-ı râ'-i mühmeleteyn ve feth-i kâf ve hâ ile, iklim-i râbî'den, sâhil-i Şâm'dan bir belde-i sagîredür ve kal'a-i sagîresi ve nehr-i sagîri

vardur. Bundan Trâblus'a cenûb semtine on iki mıldür ve cenûb semtinden bahra bir fersah yerededir.

Tûli altmış derece on beş dakîka, 'arzı otuz dört derece otuz dakîkadur.

'Arûz: Feth-i ayn ve zamm-ı râ'-i mühmeleteyn ve sükûn-ı vâv ve dâd-ı mu'ce-me ile Mekke ve Medîne ve bunların havâlisidür. Cezîre-i 'Arab zikrinde beyân olunmuşdur.

'Arîş: Feth-i ayn ve kesr-i râ'-i mühmeleteyn ve sükûn-ı müsennât-ı tahtiyye ve şîn-ı mu'ceme ile Bahr-i Rûm sâhilinde bir menzildür ve bunda mermerlerden ve gayriden âsâr-ı kadîme çokdur. Hak Celle ve 'Alâ "Ve mâ kâne yasna'u fir'avnu ve kavmuğu ve mâ kânû ya'rişûn" ²⁶⁰ dediğüçün buna 'Arîş dinilmişdür. Bundan Rukh'a bir günlük yerdür.

Tûli elli dört derece otuz dakîka, 'arzı otuz bir otuz dakîkadur.

'Azâz: Feth-i ayn-ı mühmele ve zâ-yı mu'ceme ve elif ve zâ-yı sâniye ile Haleb'ün şîmâl ve garb cânibinde bir kal'adur. [85a]

Tûli elli bir derece, 'arzı otuz altı derecedür.

'Uşfân: Zamm-ı ayn ve sükûn-ı şîn-i mühmeleteyn ve feth-i fâ ve elif ve nûn ile, iklim-i sâniiden, Hicâz'dan Mekke ile Medîne mâbeyninde hüccâc-ı Mısır'un ve Şâm'un yolları üzerinde Batn-ı Merr'ün şîmâl tarafında bir merhale yerde bir menzildür. El'ân buna Müdric-i 'Osmân derler.

Tûli altmış altı derece otuz dakîka, 'arzı yirmi iki derece yirmi dakîkadur.

'Askalân: Feth-i ayn ve sükûn-ı sîn-i mühmele ve feth-i kâf ve lâm ve nûn ile, iklim-i sâlisden Filesûn'den bahr cânibinde Gazze'ye üç fersah yerde bir belde idi. Ammâ el'an harâbdur.

Tûli elli altı derece, 'arzı otuz iki derecedür

'Asker-i Mükrem: 'Asker ma'rûfdur. Mükrem; zamm-ı mîm ve sükûn-ı kâf ve feth-i râ'-i mühmele ve mîm-i sâniye ile, iklim-i sâlisden, Ahvâz'dan bir medîne-i muhdesedir. Bu menzilde evvelden bir karye var idi. Haccâc b. Yûsuf, Hurdâd b. Bâris ile muhârebe için Mükrem b. Fûzar'ı asker ile gönderdiği vaktin gelüp bunda nüzûl edüp bunda biraz binâ edüp sonra binâ ziyâde olup

.....

²⁶⁰ وما كان يصنع فرعون وقومه وما كانوا يعرشون = "Firavun ve kavminin yapmakta olduklarını ve yetiştirdikleri bahçeleri helâk ettik." **Kur'ân**, A'raf-VII, 137, s. 165.

medîne olup 'Asker-i Mükrem dinilmek ile tesmiye olunmuşdur ve bundan Tüster'e sekiz fersahdur.

Tûli yetmiş altı derece, 'arzi yirmi dokuz derece yirmi beş dakikadur.

'Akabetü's-Şuhûre: Zamm-ı şîn-ı mu'ceme ve hâ'-i mühmele ve vâv ve râ'-i mühmele ve hâ ile, Kûsve ile Dimeşk mâbeyninde bir 'akabe-i latîfedür.

'Akr-Bâbil: ['Akr;] feth-i ayn-ı mühmele ve sükûn-ı kâf ve râ'-i mühmele ile Bâbil ma'lûmdur. 'Akr mutlaka şol kasra derler ehl-i karyenün mu'temedi ola. Ammâ 'Akr-Bâbil Kerbelâ kurbında bir mevzi'dür.

'Akr-Hamidiye: Mavsıl'da bir kal'a-i hasine-i meşhûredür. Hamîdiye bu yerde Ekrâd'dan bir tâîfedür.

'Akîk: Feth-i ayn-ı mühmele ve kesr-i kâf ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve kâf-ı sâniye ile, birkaç vâdinün ismidür. Biri medîne-i Resûl -asm- katında mekâbir-i medînedür. Buna 'Akîk-i A'lâ derler ve biri [85b] bundan aşağıdur buna 'Akîk-i Esfel derler ve biri Yemâme'dür buna 'Akîk-ı Ârız derler.

'Akkâ: Feth-i ayn-ı mühmele ve feth-i kâf-ı müşeddede ve elif ile, iklim-i sâlisden, sevâhil-i Şâm'dan bir medîne-i kebîredür ve bunun içinde bir ırmağ vardır 'Aynu'l-Bakar derler ve bunda bir mescid vardır. Sâlih peygambere nisbet olunur. Hicret'ün altı yüz doksanında²⁶¹ bunu müslimûn Frenk elinden aldıklarından sonra harâb kılmışlardır.

Tûli elli sekiz derece, 'arzi otuz üç derece otuz dakikadur.

'Ukberâ: Zamm-ı ayn-ı mühmele ve sükûn-ı kâf ve feth-i bâ'-i muvahhide ve râ'-i mühmele ve elif-i maksûre ile, iklim-i sâlisden, 'Irâk'dan Bağdâd'dan on fersah yukarı Dicle üzerinde bir medîne-i sagîredür.

Tûli altmış dokuz derece kırk dakika, 'arzi otuz üç derece otuz dakikadur.

'Allâkî: Feth-i ayn-ı mühmele ve lâm-ı müşeddede ve elif ve kâf-ı meksûre ve müsennât-ı tahtıyye ile, iklim-i evvelden, Bahr-i Kulzüm'ün garb tarafında bilâd-ı Sûdân'dan bir beldedür ve bunda magâs-ı lü'lü ya'nî incu çıkaracak yer vardır. Lâkin eyü değıldür ve bunun dağında altun ma'deni vardır. Hâsıl olanı harcı mikdârdur ve bunun ile 'Ayzâb mâbeyni sekiz merhaledür.

Tûli elli sekiz derece, 'arzi yirmi derecedür.

.....

²⁶¹ 690 = 1291

‘Alâiyye: Feth-i ayn-ı mühmele ve lâm ve elif ve kesr-i hemze ve müsennât-ı tahtıyye-i²⁶² müşeddede ve hâ ile, iklim-i hâmisden, bilâd-ı Rûm'dan Bahr-i Rûm sâhilinde karadan bir dil üzerinde Antâliyyâ'nun cenûb cânibinde iki günlük yerde suları ve bostânları vâfir bir medîne-i muhdesedir. Selâtûn-i Selçukıyye'den Sultân ‘Alâaddîn binâ itdüğiçün ‘Alâiyye dinilmişdür ve sûrı vardır.

Tûli elli iki derece, ‘arız otuz dokuz derece otuz dakikadır.

‘İmâdiye: Mavsıl'un şark ve şimâl cânibinde üç merhale yerde bir dağ üzerinde bir kal’adır. Altında akarsuları ve bostânları vardır. Bunun ismi evvel Esb idi. Harâb olduktan sonra ‘İmâdü'd-dîn Zengi tekrâr binâ edüp ismini ‘İmâdiye koymışdur. [86a]

‘Umân: Zamm-ı ayn-ı mühmele ve feth-i mîm-i muhaffefe ve elif ve nûn ile, iklim-i evvelde, Bahreyn'den taht-ı Basra'da bahr üzerinde bir medîne-i celîledür. Sind ve Hind ve Sîn ve Zenc gemileri iskelesidir ve kasabasının ismi Sahâr'dur. Yukarıda zikr olunmuşdur ve bunun nevâhîsi üç yüz fersah yerdür ve buna diyâr-ı Ezd dahi derler. Lâkin bu diyârın harâreti nihâyet mertebededür.

‘Ammân: Feth-i ayn-ı mühmele ve feth-i mîm-i müşeddede ba‘zılar katında muhaffefe ve elif ve nûn ile, iklim-i sâlisden, Belkâ'dan bir medîne-i tayyibe-i kadîmedür. Nehr-i Zerkâ bunun altından geçer ve bu birke-i Zeyzâ'nun şimâl tarafındadır. Lût peygamber -a.m.- bunu ta‘mîr etmişdür. Ammâ el’ân harâbdur.

Tûli elli yedi derece, ‘arız otuz bir derecedür.

‘Ammûriyye: Feth-i ayn-ı mühmele ve zamm-ı mîm-i müşeddede ve vâv-ı sâkine ve kesr-i râ‘i mühmele ve feth-i müsennât-ı tahtıyye-i müşeddede ve hâ ile, iklim-i sâdisden, bilâd-ı Rûm'dan bir belde-i kebîredür ve kal’a-i hasînesi vardır. Ekser sükkânı Türkmân'dur ve bınârları ve bostânları vardır ve bunda bir ‘azîm sarây vardır. Belkıs'undur derler ve bunu Mu‘tasım Halîfe feth etmişdür.

Tûli elli dört derece, ‘arız kırk üç derecedür.

‘Avâsım: Cem‘-i âsımdur. ‘Avâsım, Haleb ile Antâkiyye mâbeyninde bir niçe vilâyet ve niçe kal’alardur. Ekseri dağlardadır.

‘Avf: Feth-i ayn-ı mühmele ve sükûn-ı vâv ve fâ ile Cebel-i Âmele'nün şarkî ve cenûbîsinde bir dağdur. Bunun ehli ‘âsî olduklarıçün, Üsâme, Hısn-ı ‘Aclûnî yapup mutî‘ olmuşlardır.

‘Ayzâb: Feth-i ayn-ı mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve feth-i zâl-ı mu‘ceme ve elif ve bâ-i muvahhide ile, iklim-i sâlisden, diyâr-ı Mısıriyye'den sâhil-i Bahr-i Kulzüm'de bir medîne-i sagîredür ve tüccâr-ı Yemen'ün iskele-sidür ve bahrda gitmek isteyen hüccâc-ı Mısır bundan gemiye girüp Cidde'ye çıkarlar. Bunun ile Cidde mâbeyninde bahr iki derece yerdür.

Tûli altmış sekiz derece, ‘arzı yirmi bir derecedür.

‘Ayıntâb: Feth-i ayn-ı mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve nûn ve müsennât-ı fevkiyye [86b] ve elif ve bâ-i muvahhide ile, iklim-i râbi'den, Cünd-i Kınnesrîn'den Haleb'ün şimâl cânibinde üç merhale yerde bir medîne-i hasenedür ve taşdan yonulmuş bir kal'a-i menî'ası vardır ve suları ve bostânları vardır.

Tûli altmış iki derece otuz dakîka, ‘arzı otuz altı derece otuz dakîkadur.

‘Aynü'l-Cerr: ‘Ayn ma‘rûfdur. Cerr; feth-i cîm ve teşdîd-i râ'-i mühmele ile, Ba'lebek'ün cenûb cânibinde bir merhale ve Dimeşk'a on sekiz mîl yerde bir karyedür ve bunda taşlardan asâr-ı ‘azîme ve kadîme vardır ve bir nehr-i kebiri vardır.

‘Ayn-ı Zerbe: ‘Ayn ma‘rûfdur. Zerbe; feth-i zâ-yı mu‘ceme ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve bâ-i muvahhide ve hâ ile, iklim-i râbi'den, bilâd-ı Ermen'den Sîs ile Tell-i Hamdûn'un mâbeyninde Ceyhân'un şimâl cânibinde bir dağdur, bir belde-i sagîredür. Halk bunun ismini tağyir edüp Nâverzâ dimişlerdür; feth-i nûn ve elif ve feth-i vâv ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve feth-i zâ-yı mu‘ceme ve elif ile ve bunun kal'a-i menî'ası ve nehri vardır.

Tûli elli dokuz derece otuz dakîka, ‘arzı otuz yedi derecedür.

‘Ayn-ı Şems: ‘Ayn ve şems ma‘rûftandır. İklîm-i sâlisden, diyâr-ı Mısıriyye'den Kâhire'ye nsf merhale yerde bir mevzi'dür. Medîne-i Fir'avn idi derler. Ammâ el'ân harâbdur. Diyârı yokdur ve bunda suhûr-ı ‘azîmeden asâr-ı kadîme çokdur ve bunda bir ‘adesî-yi murabba'-i amûd vardır. Tûli otuz zirâ'dur ve bunda Kâhire'nün şimâl ve şark cânibinde bir karye vardır ismine Matariyye derler. Bu karyede tûli ve ‘arzı birer mîl bostân vardır. Şecer-i belesân dünyada bundan gayri yerde yokdur derler ve bu bostânda bir kuyı vardır derler. Fir'avn'un veziri Hâmân kazmışdur ve İsâ peygamber aleyhi's-selâm bundan iğtisâl etmişdür derler.

Tûli elli üç derece otuz dakîka, ‘arzı otuz derece yirmi dakîkadur.

FASLU'L-GAYN

Gār: Ma'rûfdur. Şol Gār ki, Resûlullâh –sallallâhu aleyhi ve sellem- kab- le'n-nübüvvet anda [87a] ta'abbüd ider ki, Mekke-i Müşerrefe'ye üç mîl yerde Hirâ dağındadır ve şol Gār ki, Ebû Bekir hazretleri ile anda gizlenmişlerdür. Mekke'nün cenûb cânibinde Cebel-i Sevr'dedür.

Gâne: Feth-i gayn-ı mu'ceme ve elif ve nûn ve hâ ile, iklim-i evvelden, cenûb cânibinde hâric-i bilâd-ı Sûdân'dan bir medînedür. Mağrib tacirleri Silmâ- se'den bunda otsuz ve susuz beriyyelerden elli günde gelüp altun alurlar ve Nîl'ün bir bölüğü Gâne'ye uğrayup Bahr-i Muhît'e dökülür. Bilâd-ı Gâne, bu Nîl'ün iki cânibindedür derler.

Tûli elli dokuz derece, 'arız on derecedür.

Gazâmis: Feth-i gayn-ı mu'ceme ve zâl-ı mu'ceme ve elif ve kesr-i mîm ve sîn-i mühmele ile, iklim-i sâlisden, Afrîkiyye'den sahrâda bir medîne-i celîle ve âmire ve ehledür ve vasatında bir kadîm bînâr vardır ve üzerinde eser-i binâ-i Rûmî vardır ve ehl-i medîne bunun suyunu nevbet ile alurlar ve üzerine zirâ'at iderler ve bunun halkı Berber taifesinden Müslimûndur. Lâkin bunların reisleri yokdur. Pirlrine mürâcaat iderler.

Tûli ve 'arız otuz dokuz derece onar dakikadır.

Gadîrhum: Feth-i gayn-ı mu'ceme ve kesr-i dâl-ı mühmele ve sükûn-ı mü- sennât-ı tahtıyye ve râ'-i mühmele ve zamm-ı hâ'-i mu'ceme ve teşdîd-i mîm ile, Mekke ile Medîne mâbeyninde Hucfe'ye üç mîl yerde bir müşelikdür. Şî'a- nun buna mensûb bir bayramları vardır. *Sâhibü'l-Kāmûs* demişdür ki, Humm, ol mevzi'de bir müşelikdür ve anda bir havz vardır, suyu semmdür. Bunda doğan kimesne sinn-i bulûğa varmadan elbette bundan göçer. *Bu fakîr eydür:*

“Bunda bir kimesne sinn-i bülüğa varınca durmadığı takdîrce bunda velâdet nice mümkün olur.”

Garb: Feth-i gayn-ı mu‘ceme ve sükûn-ı râ’-i mühmele ve bâ’-i muvahhide ile, ekâlîm-i ‘örfiyyenün biridir. Bunı cihet-i şarkdan zahr-ı Elvâhât’dan ‘akabe katında Berka ve İskenderiyye yanında Bahr-i Rûm’a inen hadd ve cihet-i şimâlden ‘akabe-i mezkûreden Bahr-i Zükāk ağzına varınca Bahr-i Rûm ve cihet-i garbdan Tanca’dan Berber beriyyelerine varınca Bahr-i [87b] Muhît ve cihet-i cenûbdan bilâd-ı Sûdân ile bilâd-ı Garb mâbeyninde zahr-ı Elvâhât’a varınca olan sahrâlar ihâta etmişdür ve bilâd-ı garb üç kıt‘adur; biri garben ve şarkan Bahr-i Muhît’den Tilimsân’e şimâlen ve cenûben Sebte’den Merrâkuş’e ve Sicilmâse’ye varıncadır; buna Garb-ı Aksâ derler ve biri Tilimsân’dan Bicâye memleketinün âhir haddine varıncadır; buna Garb-ı Evsat derler ve biri Bicâye haddinden hudûd-ı diyâr-ı Mısıriyye’ye varıncadır; buna Afrîkiyye derler. Bilâd-ı Mağrib’den şol yer ki, anun iskelesinden karşı Endelüs vilâyetine geçilmek kabil ola. Ana Berrül-‘Adve derler. Garb-ı Aksâ ile Garb-ı Evsat gibi. Ammâ Afrîkiyye’nün mukâbelesinde Sakliye ve Arz-ı kebîre olup bundan Endelüs’e geçilmek kabil olmadığıçün Afrîkiyye’ye Berrül-‘Adve dimezler. Ba‘zılar Tûnus Afrîkiyye’den iken Tûnus’dan Endelüs’e geçilmek kâbil olduğuçün Tûnus’a Berrül-‘Adve demişdür.

Garnâta: Feth-i gayn-ı mu‘ceme ve sükûn-ı râ’-i mühmele ve feth-i nûn ve elif ve tâ’-i mühmele ve hâ ile, iklim-i râbi‘den, Endelüs’den Kurtuba’nun cenûb ve şark tarafında beş günlük yerde bir medîne-i celîle-i keşîretül-eşcâr ve’l-esmâr ve’l-enhârdur. Bu enhâr, medîneyi hark etmişdür ve üzerinde değirmenler vardır. Nehr-i kebîrine Senîl²⁶³ derler. Bu enhâr bunun cenûb cânibinde Cebel-i Selc derler bir dağdan iner ve bunı Dimeşk’den dahi güzeldir derler zîrâ bunun medînesi gûtâsı üzerine nâzırdur ve cânib-i şimâlisi mekşûfdur ve bunun kal‘a-i ‘âliye-i hasînesi vardır.

Tûli on bir derece kırk dakika, ‘arız otuz dört derece otuz dakikadır.

Gazne: Feth-i gayn-ı mu‘ceme ve sükûn-ı zâ-i mu‘cemeteyn ve feth-i nûn ve hâ ile, iklim-i sâlisden, Zâbülistân’dan hadd-i Hind ile hadd-i Horâsân mâbeyninde bir beldedir. Hind’ün iskelesidir ve berdi şedîddür.

Tûli doksan iki derece, ‘arız otuz beş derecedür.

•••••

²⁶³ Metinde سنبل

Gazze: Feth-i gayn ve teşdid-i zâ-i mu'cemeteyn ve hâ ile, iklim-i sâlisden Filestîn'den sâhil-i bahırda bir medînedür [88a] ve bunun kal'a-i sagîresi vardır. Resûlullâh –sallallâhu aleyhi ve sellem-ün ceddî Hâşim b. Abdülmenâf'un kabri bundadur ve İmâm-ı Şâfi'î'nün velâdeti bunda vâki' olmuştur. Hazret-i 'Ömer -radiyallahu anh- zemânında bunu Mu'aviye feth etmiştir.

Tûli altmış altı derece, 'arzı otuz iki derecedür.

Gumdân: Zamm-ı gayn-ı mu'ceme ve sükûn-ı mîm ve feth-i dâl-ı mühmele ve elif ve nûn ile, San'â-i Yemen'de pâdişâhlar için bir kasr idi. 'Osmân b. 'Affân yıkmıştır.

Gavr: Feth-i gayn-ı mu'ceme ve sükûn-ı vâv ve râ'-i mühmele ile, Beytü'l-makdis ile Dimeşk mâbeyninde bir vilâyetdür. Gavr aslında alçak yere derler. Bu vilâyet iki dağın mâbeyninde olup sâyir bilâd-ı Şâm mevâzi'-i mürtefi'ada olduğuçün buna Gavr dinilmiştir. Bunun haddi Bûhayre-i Taberiyye'den Biysân ve Zugar'a ve Erîhâ'ya ve Bûhayre-i Müntine'ye ve Eyle'ye varınca[dur] ve bu vilâyetde eşcâr ve enhâr bî-şümârdur ve kar karar itmez.

Gür: Zamm-ı gayn-ı mu'ceme ve sükûn-ı vâv ve râ'-i mühmele ile, bir memleket-i kebîredür. Bunu üç tarafından bilâd-ı Horâsân ve bir tarafından nevâhî-i Sicistân ihâta etmiştir ve bunun ekseri bostânlu ve ırmağlı dağlardur ve berdi şedîddür.

TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

www.tuba.gov.tr

FASLU'L-FÂ

Fârâb: Feth-i fâ ve elif ve feth-i râ'-i mühmele ve elif ve bâ'-i muvahhide ile, bilâd-ı Türk'de mâverâ-i Nehr-i Seyhûn'da bir iklimdür. Tûli ve 'arzı bir günlükden azdur. Mîşelikleri ve mezra'aları vardır ve Şâş'un fevkinde bilâd-ı Şâgûn'e karîb bir medînedür. Ehli, Şâfi'ül-mezhebdir.

Tûli seksen sekiz derece otuz dakika, 'arzı kırk dört derecedür.

Fârs: Ekâlîm-i 'örfiyyenün biridir. Fârs b. Erm b. Sâm b. Nûh ile tesmiye olunmuşdur derler. Bunı şark cânibinden Kirmân garb cânibinden Hûzistân şimâl cânibinden mefâze-i Horâsân cenûb cânibinden bahr ihâta etmişdür. Bu iklimde birkaç emr-i 'acîb hikâyet iderler. Biri nâhiye-i Sâbûr'da bir cebeldür. Bu cebelde mülûk-ı 'Acem ve Sedbe-i [88b] Nîrân'da kim var ise bunda tasvîr olunmuşdur ve biri dahi nâhiye-i Ercân'da Taberiyân nâm bir karyede bir kuyı vardır, dibini aslâ bulmamışlardır ve bu kuyudan bir değirmen yürüdür su kaynayup çıkar ve nâhiye-i Hindicân'da iki dağ arasında bir kuyu vardır. Bu kuyudan dâyimâ bir mertebede duhân çıkar ki, yakınına âdem varamaz ve üzerinden kuş uçamaz ve nâhiye-i Ezîn'de bir tatlu nehir vardır. Kağan bunun suyuyla bir nesne yonsa yeşil olur.

Fâreyâb: Feth-i fâ ve elif ve feth-i râ'-i mühmele ve müsennât-ı tahtiyye ve elif ve bâ'-i muvahhide ile, iklim-i râbi'den, nevâhi-i Belh'de Belh'e yirmi fersah yerde bir medînedür. 'Acem buna Bâryâb derler. Buna nisbetde Fâryâbî ve Feryâbî denilir.

Tûli seksen dokuz derece, 'arzı otuz altı derecedür.

Fâs: Feth-i fâ ve elif ve sîn-i mühmele ile, iklim-i sâlisden, Garb-ı Aksâ'dan bir medîne-i muhdes-i İslâmiyedür. Fâs, baltaya derler. Bu medîneyi binâya şüru'

edüp kazdıkları vaktin ittifâk bir balta buldılar. Anınçün buna Fâs demişlerdür. Bunda eşcâr ve esmâr ve enhâr-ı sığar ve kibâr bî-hadd ü bî-şümar dur. Evlerinde ve sokaklarında ve hammâmlarında sular akar ve şehir içinde su üzerinde altı yüz miktarı değirmen vardır ve bir nehir medineyi iki şakk etmiştir ve medîne-i Fâs müdün-i Mağrib'ün vasatında vâki' olmuştur. Bundan Merrâkuş'e ve Sebte'ye ve Sicilmâse'ye ve Tilimsân'a onar günlük yoldur ve bir 'âlî mevzi'de kal'ası vardır ve ucuzluk yerdür ve bunun halkı kemâl-i refâhiyyettedir.

Tûli sekiz derece, 'arız otuz iki derecedür.

Fâl: Feth-i fâ ve elif ve lâm ile, Fârs'da bir karyedür. Balun mu'arreb idur ve kutb-ı Fâlî bundandır.

Fâmiye : Feth-i fâ ve elif ve kesr-i mîm ve feth-i müsennât-ı tahtiyye-i muhafefe ve hâ ile, iklim-i râbi'den, tevâbi'-i Şizer'den bir medîne-i kadîmedür. Gâh olur evveline hemze ziyâde edüp Efâmiyye dahi derler ve bu isim küresine dahi itlak olunur. Küre-i Efâmiyye [89a] derler ve bunun bir tatlu göli vardır.

Tûli altmış bir derece, 'arız otuz beş derecedür. Nevâhi-i Vâsıt'da Fem-i Sılh karyelerinden bir karyeye dahi Fâmiye derler.

Fântû: Fâ ve elif ve nûn ve tâ-i mühmele ve vâv ile, bilâd-ı Sîn'den Nehr-i Hamdûn üzerinde bir beldedür.

Tûli yüz altmış dokuz derece, 'arız on bir derecedür.

Fürâve: Zamm-ı fâ ve feth-i râ'-i mühmele ve elif ve vâv ve hâ ile, iklim-i hâmisden, Horâsân'dan Hârezm cânibinde bir medîne-i sagîredür. Buna Ribât-ı Fürâve derler. Bunu Me'mûn zemânında Abdullâh b. Tâhir binâ etmiştir. Gazne cânibine beriyye tarafına derbenddür ve bu amâyirden ve kurıdan munkatı'dur ve bunda derbend hıfz ve hırâset için bin mikdârı âdem vardır.

Tûli seksen derece, 'arız otuz dokuz derecedür.

Ferebr: Feth-i fâ ba'zılar katında kesr-i fâ ve feth-i râ'-i mühmele ve sükûn-ı bâ'-i muvahlhide ve râ'-i sâniye ile, iklim-i râbi'den Hârezm cânibinde Ceyhûn tarafında bir beldedür. Bilâd-ı Mâverâünnehr'den bilâd-ı Horâsân'a geçecek yerdür.

Tûli seksen yedi derece, 'arız otuz sekiz derecedür.

Ferec: Feth-i fâ ve feth-i râ'-i mühmele ve cîm ile, iklim-i hâmisden, Endelüs'den Tuleytle'nün şark cânibinde bir medînedür ve bunun bir nehri vardır. Adına Vâdi'l-Hicâre derler.

Tûli on beş derece, ‘arzı otuz altı derece kırk dakikadır.

Fur’: Zamm-ı fâ ve sükûn-ı râ ve ayn-ı mühmeleteyn ile, iklim-i sâniiden, Hicâz’dan Medîne-i Münevvere’nün cenûb cânibinde dört günlük yerde bir niçe karyelerdür. Medîne’den Mekke’ye bunun üzerinde giden yol yakındur. Ammâ harâmîlikdür.

Tûli altmış yedi derece otuz dakîka, ‘arzı yirmi beş derecedür.

Fergâne: Feth-i fâ ve sükûn-ı râ’-i mühmele ve gayn-ı mu‘ceme ve elif ve nûn ile, iklim-i hâmisden, Mâverâünnehr’den kesîretü’s-semerât ve vâfiretü’l-hayrât bir medîne-i hasenedür. Bunu, Nûşirevân ma‘mûr edüp ve her hânenün ehlini buna nakl edüp ismini Herhâne koymuş idi. Sonra ta‘rîb olunup Fergâne dinilmişdür.

Tûli doksan iki derece, ‘arzı kırk iki [89b] derece yirmi dakikadır.

Fergâne, cümle Mâverâünnehr’de bilâd-ı Türk’e varınca olan vilâyete dahi derler ve bu vilâyette bir dağ vardır. Taşını kömür gibi yakarlar ve küli ile bez ağırdırlar ve bunda altun ve gümüş ve demür ve bakır ve zîve ve birveze ve zâc ve nuşâdur ve neft ve zift ma‘denleri vardır.

Feremâ: Fâ ve râ’-i mühmele ve mîm-i meftûhât ve elif ile, iklim-i sâlisden, sevâhil-i diyâr-ı Mısırye’den Bahr-i Rûm kenârında bir medîne idi. Ammâ el‘ân harâbedür. Bu mevzi’de Bahr-i Rûm, Bahr-i Kulzüm’e gâyetde yakındur. Hattâ mâbeynleri yetmiş mildür. Hazret-i ‘Ömer -radiyallâhu anlı- zemânında ‘Ömer ve [İ]bnü’l-Âs ikisinin mâbeynini Dûnb-i Timsâh denilen mevzi’den yarmak istedi. Kefere hüccâcı incidirler deyü Hazret-i ‘Ömer koymadı. Câlînos hekimün kabri bundadır.

Tûli elli dört derece kırk dakîka, ‘arzı otuz iki derecedür.

Fustât: Zamm-ı fâ ve ba‘zılar katında kesr-i fâ ve sükûn-ı sîn ve feth-i tâ ve elif ve tâ’-i sâniye ile, iklim-i sâlisden, diyâr-ı Mısır’dan Nîl kenârında bir medîne-i muhdesedür. Hicret’ün yirmi birinde²⁶⁴ Hazret-i ‘Ömer zemânında Amr b. el-Âs binâ etmişdür. Bu mevzi’de kadîmden bir kasr var idi. Ana Kasr-ı Teb’ derler idi. Bunun aslı budur ki, Amr b. el-Âs Mısır’ı feth itmeğe geldiği zemân-da bunun halkıyla muhârebe itmek için bir fustât ya’nî kıldan bir ev binâ edüp bi-avnillâh-i Te‘âlâ Mısır’ı feth edüp İskenderiyye’ye gitmek murâd idinüp

fustâtı bozmağa emr eyledikde gördiler ki, bunun üstünde bir kuş yumurdlamış. Pes, Amr b. el-Âs fustâtı bozmağa koymayup üzerine müvekkil koydu ki, tâ bu kuş yürüsün çıkarup uçurmayınca buna kimesne değmeye. Andan İskenderiyye'ye varup altı ay üzerinde durup 'âkıbet anı dahi feth edüp Hazret-i 'Ömer'e mektup ırsâl [edüp] İskenderiyye'de sâkin olmağa icâzet istedi. Hazret-i 'Ömer dahi mektup ırsâl edüp benimle Müslimûn mâbeyninde bahr ve nehir olan yerde sâkin olma dedi. Amr b. el-Âs kanda [90a] sâkin olalum deyu ashâbıyla müşâvere etdikde ashâbı yine senin fustâtun katında sakin olalum²⁶⁵ dediler. Andan gelüp bu mevzi'de evler binâ edüp bir şehir etdiler. Fustât taht-gâh-ı diyâr-ı Mısıriyye idi. Sonra Mısır'a Ahmed b. Tîlûn vali olunup Mısır'un şimâl cânibinde katâyî' ve câmi'-i Tîlûn dinilmek ile ma'rûf olan câmiî binâ etdi.

Fustât'un tûli elli dört derece kırk dakika, 'arız yirmi dokuz derece on beş dakikadır.

Filestîn: Kesr-i fâ ve feth-i lâm ve sükûn-ı sîn ve kesr-i tâ'-i mühmele teyn ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve nûn ile, Şâm'dan Mısır tarafına bir nâhiye-i kebîredür. Ecnâd-ı Şâm'un garb tarafından evvel cündi budur ve bunun tûli Refah'tan Leccû'na varıncadır, 'arız, Yâfâ'dan Erihâ'ya varıncadır. Zugar ki, diyâr-ı kavm-i Lût'dur ve Cibâl-i Şerâh buna zamm olunmuşdur ve Filestîn bilâd-ı Şâm'un gâyet ucuzluk yeridir ve bunun medîne-i kebîresi Remle'dür. Andan küçürek Beytül-makdis'dür.

Felek-bâr: Felek ma'rûfdur. Bâr; feth-i bâ'-i muvahlhide ve elif ve râ'-i mühmele ile Felekü'd-dîn dahi derler ve hâlâ Eğirdir derler. Hamîd-ilinde dağlar arasında bir düz yerde Antâliyyâ'nun şark tarafında beş günlük yerde ve Koniyye'ye beş günlük yerde bir medînedür ve yanında bir göli vardır ve göl içinde iki adası vardır birine Nis ve birine Cân ada derler.

Femü's-sılh: Feth-i fâ ve mîm ve elif ve lâm ve kesr-i sâd-ı mühmele ve sükûn-ı lâm ve hâ-i mühmele ile, iklim-i sâlisden 'Irâk'dan Dicle üzerinde Vâsıt'a yedi fersah yerde bir medînedür. Me'mûn Halife veziri Hasan b. Sehl'ün kızı Burâna (بورانه) bunda nikâh etmişdür.

Tûli yetmiş iki derece, 'arız otuz iki derece on beş dakikadır.

Fensûr: Cezâyir-i Hind'den Cezâire-i Câve'nün cenûb cânibinde bir medînedür. Kâfûr-i Fensûrî buna nisbet olunur.

.....

²⁶⁵ deyu ashâbıyla ... sakin olalum HE, MS-RE

Tûli seksen beş derece, ‘arızı bir buçuk derecedür.

Fenek: Feth-i fâ ve nûn ve kâf ile, Cezîre-i İbn-i ‘Ömer kurbında bir kal‘a-i hasînedür.

Fû‘a: Zamm-ı fâ ve sükûn-ı vâv ve ayn-ı mühmele ve hâ ile, Haleb’ün cenûb cânibinde bir merhale yerde bir medînedür.

Tûli altmış bir derece, ‘arızı [90b] otuz beş derece yirmi dakikadır.

Füvve: Zamm-ı fâ ve teşdid-i vâv ve hâ ile, İskenderiyye’ye karîb bir medînedür.

Fehrec: Feth-i fâ ve sükûn-ı hâ ve feth-i râ’-i mühmele ve cîm ile Fehre’nün mu‘arrebidür. İklîm-i sâlisden, Fârs’da küre-i Istahr’da Sahrâ tarafında bir medînedür.

Tûli yetmiş dokuz buçuk derece, ‘arızı otuz üç derece yirmi dakikadır.

Feyd: Feth-i fâ ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve dâl-ı mühmele ile, iklîm-i sâlisden, Necd’den hüccâc-ı ‘Irâk’un, Kûfe’den Mekke’ye giden yolunda Selmâ dağına karîb bir medîne-i sagîredür. Hüccâc, metâ‘larımı bunda emânet korlar.

Tûli altmış sekiz derece on dakîka, ‘arızı yirmi yedi derecedür.

Feyrûz-âbâd: Feth-i fâ ba‘zılar katında kesr-i fâ ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve zamm-ı râ’-i mühmele ve sükûn-ı vâv ve zâ-yı mu‘ceme ve elif ve bâ’-i muvahhide ve elif-i sâniye ve dâl-ı mühmele ile, iklîm-i sâlisden, Fârs’dan Şîrâz’e karîb bir medîne-i meşhûredür.

Tûli yetmiş yedi derece, ‘arızı yirmi sekiz derecedür.

Feyyûm: Feth-i fâ ve zamm-ı müsennât-ı tahtıyye-i müşeddede ve vâv ve mîm ile, iklîm-i sâlisden, Sa‘îd’den Mısır’a üç günlük yerde bir nâhiye ve medînedür ve bunı Nîl’ün sızıntısından bir nehr şakk etmişdür. Bu nehri, Yûsuf peygamber kazdırmışdur derler ve Feyyûm’da çarşular ve hammâmlar ve bostânlar ve medreseler vardır.

Tûli elli üç derece, ‘arızı yirmi dokuz derecedür.

FASLU'L-K ĀF

Kābes: Feth-i kāf ve elif ve bâ'-i muvahhide ve sîn-i mühmele ile, iklim-i sâlisden, Afrikiyye'den bir medînedür. Sûrî ve handakı vardır. Afrikiyye'de, bu Şâm'da Dimeşk gibidür. Cenûb cânibinde olan dağdan iki nehir nâzil olup bunun bağlarını ve bostânlarını hark etmişdür ve bunun ile bahr mâbeyni üç mîldür. Orta gemiler buna nehirden dâhil olur ve bunda muz, habbü'l-azîz ve hinnâ olur.

Tûlî otuz iki derece kırk dakîka, 'arzı otuz iki derecedür.

Kādis: Feth-i kāf ve elif ve kesr-i dâl ve sîn-i mühmeleteyn [91a] ile, iklim-i hâmisden, Bahrü'z-Zükāk ağzında Nehr-i İşbîliye'nün Bahr-i Muhît'e akduğu mevzi'ün mukâbelesinde bir cezîredür²⁶⁶. Tûlî on iki mîldür ve bunda bağlar ve bostânlar bî-nihâyedür ve bu cezîrenün kara cânibinde olan bahrinde köpri eseri vardır. Evvel zemânda karadan bu köpri üzerinde bu cezîreye tatlu su gelür idi.

Tûlî sekiz derece, 'arzı otuz dokuz derecedür. Horâsân'da Merve'r-Rûd karyelerinden bir karyeye dahi Kādis derler.

Kādisiyye: Zikr olunandan bir müsennât-ı tahtıyye ve bir hâ ziyâdesiyle iklim-i sâlisden, 'Irâk'dan Kûfe'ye on beş fersah yerde tarîk-i hüccâcda bir medîne-i sagîredür. *Sâhibü'l-Kāmûs* eydür: "İbrâhîm peygamber -a.m.- buna uğradıkda bunda bir acûze İbrâhîm peygamberün başın yuyup İbrâhîm peygamber ol acûzeye "قدست من ارض"²⁶⁷ didüğünden ötürü bu medîneye Kādisiyye dinildi." Ba'zılar bunun dihkâmı Kādis ibn-i Herât ile tesmiye olunmuşdur derler ve

.....

²⁶⁶ cezîredür HE,MS: cezîrenün RE

²⁶⁷ Sen, toprakla temiz oldun

ba'zılar taife-i Fûrs'ün Uzeyb'de bir kasırları var idi. İsmine Kadîs derler idi. Bu medîne buna nisbet olunup Kâdisiyye dinilmiştir derler. Hazret-i 'Ömer zemânında Müslimûn ile 'Acem mâbeyninde olan harb-i 'azîm bunda vâki' olmuştur.

Tûli altmış dokuz derece yirmi beş dakîka, 'arzı otuz bir derece on dakîkadur. Sâmmara'da bir karye-i kebîreye dahi Kâdisiyye derler. Merve'r-Rûd'da olan Kâdis denilen karyenün ehli buna nüzul itdükleriçün Kâdisiyye dinilmiştir.

Kâre: Feth-i kâf ve elif ve râ'-i mühmele ile ve hâ ile, Hıms ile Dimeşk mâbeyninde bir karye-i kebîredür. Hıms'a bir buçuk merhale yerde ve Dimeşk'a iki merhale yeredür ve menzil-i kavâfildür.

Kâşân: Feth-i kâf ve elif ve feth-i şîn-ı mu'ceme ve ba'zılar katında sîn-i mühmele ve elif ve nûn ile, iklim-i râbî'den, bilâd-ı Cebel'den bir medînedür. Ekser binâsı balçık iledür ve kâşî denilen nesne bunda [91b] işlenür ve bunun halkı Şîilerdür.

Tûli yetmiş altı derece, 'arzı otuz dört derecedür.

Kâşgar: Feth-i kâf ve elif ve sükûn-ı şîn ve feth-i gayn-ı mu'cemeteyn ve râ'-i mühmele ile ve Kâşgar dahi derler kâf ile, iklim-i sâdisden, Türkistân'dan bir medîne-i 'azîmedür. Üzerinde sûrı vardır ve ehli Müslimündür.

Tûli doksan altı derece, 'arzı kırk yedi derecedür.

Kâkî: Kâf ve elif ve kâf-ı sâniye ve müsennât-ı tahtiyye ile, Sîn'ün şarkî ve şimâlisinde bir medînedür.

Kâlikâlâ: Feth-i kâf ve elif ve lâm ve müsennât-ı tahtiyye ve kâf-ı sâniye ve lâm ve elif ile, iklim-i râbî'den, Diyâr-ı Bekr'den bir medînedür. Mülûk-ı Rûm'dan Kâlî derler bir 'avret binâ edüp ismini Kâlikâle koyup kendü sûretini şehrin kapularında bir kapu üzerinde tasvîr etdirmüş idi. Kâlikâle'nün ma'nâsı ihsân-ı kâlî dimekdür. Sonra ta'rib olunup Kâlikâlâ dinilmiştir. Düşünülen kâlî buna mensûbdur, zirâ bunun halkı kâlî işlemekte gayet mâhirlerdür.

Tûli altmış üç derece kırk beş dakîka, 'arzı otuz üç derecedür.

Kâmrûn: Feth-i kâf ve elif ve mîm ve râ'-i mühmele ve vâv ve nûn ile, iklim-i evvelden, cenûb cânibine hâric-i Bahr-i Sîn içinde Hind ile Sîn mâbeynini fasl etmiş dağlardır.

Kâhire: Feth-i kâf ve elif ve hâ ve râ'-i mühmele ve hâ-i sâniye ile Nîl'ün şark cânibinde Fustât'un şimâl cânibinde bir medîne-i 'azîmedür. Fustât ile ikisini

bir sûr ihâta etmişdir. Kâhire'nün yeri evvelde Benî Tîlûn'un medîneleri olan²⁶⁸ ve katâyî' denilen medîneye karîb bostânlar idi. Mağribde zuhûr iden Hulefâ-i Fâtîmiyyûn'dan Mu'izz b. el-Mu'azz el-Mansûr, kulu Cevher'i asker ile Mısır'a gönderüp Cevher dahi Hicret'ün üç yüz elli dokuzunda²⁶⁹ gelüp Fustât'ı alup Kâhire mevzi'inde efendisiçün bir kasr binâ edüp Mu'azz dahi Mağrib'den göçüp gelüp bu mevzi' medîne etmişdir. Anınçün buna Kâhire-i Mu'iziyye [92a] derler ve buna tefe'ülen Kâhire deyü ad virmişdir; anınçün, ya'nî bu medîne-nün emirine muhâlefet iden makhûr.²⁷⁰ olsun. Ba'dehu halk buna rağbet edüp Fustât'ı unuttılar. El'an Mısır'da medîne-i 'azîme budur. Selâtûn-i 'Osmâniye'den Sultân Selîm Hân Sultân Bâyezîd -aleyhirrahmetü ve'r-ırdvân- bunı Cerâkise elinden alup Sultân Selîm şoy şoy târîh dinmişdir. Bir târîh dahi budur;

*Fıkr-i târîh eyler idim nâ-gehân
Mısır'ı aldı dediler Sultân Selîm [hân]*

Kāyin: Kāf ve elif ve kesr-i müsennât-ı tahtıyye ve nûn ile, iklim-i râbi'den, Kūhistân'dan bir medînedür²⁷¹. Suları sâgrıclar ile gelür ve bostânları azdur.

Tûli seksen dört derece, 'arız otuz dört buçuk derecedür.

Kubâ: Zamm-ı kâf ve feth-i bâ-i muvahhide ve elif-i memdûde ba'zılar rivâyetinde maksûre ile, Medîne-i Münevver'e iki mîl yerde bir karye-i kebîredür. Hak Celle ve 'Alâ'nun "Mescidu üssese ale't takvâ"²⁷² deyü buyurduğu mescid bundadır. Bu mescidün fezâil-i kesîresi vardır. Buna nisbetde Kubâyî derler, müsennât-ı tahtıyye ile. Kubâ elif-i maksûre ile, iklim-i hâmisden Fergâne'den Şâş'a karîb bir medînedür. Bunun bir harâb kühendezi vardır. Ammâ şehri ma'mûrdur ve sûrı vardır ve suları ve bostânları çokdur. Buna nisbetde Kubâdî derler.

Tûli doksan bir derece elli dakîka, 'arız kırk üç derecedür.

Kubâziyân: Zamm-ı kâf ve bâ-i muvahhide ve elif ve kesr-i zâl-ı mu'ceme ba'zılar katında dâl-ı mühmele ile ve feth-i müsennât-ı tahtıyye ile ve elif ve nûn ile, nevâhi-i Belh'den bir nâhiye-i kesîretü'l-besâtındur.

268 olan HE, MS: idi RE

269 359 = 969/970

270 makhûr HE, MS: meşhûr RE

271 medînedür HE, MS: medîne RE

272 ائمن اس بنياه على تقوا = "Bina-sım Allah korkusu ve rızası üzerine kuran ..." **Kur'an**, Tevbe-IX, 109, s. 203.

Kubrus: Zamm-ı kâf ve sükûn-ı bâ'-i muvahhide ve zamm-ı râ ve sîn-i mühmeleyn ile, iklim-i râbî'den, Bahr-i Rûm'da bilâd-ı Şâm mukâbelesinde bir cezîre-i kebîredür. Devri on altı günlükdür. Şark cânibine bir ince kuyruk gibi çekilmiş yeri vardır. Hicret-i Nebeviyye'nün yirmi yedisinde²⁷³ Hazret-i 'Ömer zemânında Mu'âviye Hazretleri Şâm'dan deryaya gazâ itmeğe [92b] Hazret-i 'Ömer'den istizân edüp, Hazret-i 'Ömer dahi izin virüp, Hazret-i Mu'âviye sevâhile mektûplar perâkende edüp 'Akkâ'da iki yüz yirmi pâre gemi cem' oldı. Andan asâkir-i müslimûn gemilere girüp Kubrus'a gelüp muhârebe edüp sekiz bin mikdârı âdem esir etdiler. 'Âkıbet, Kubrus pâdişâhı sulh talep edüp Mu'âviye Hazretleri dahi her yılda yedi bin dînâra sulh edüp yine Şâm'a geldi. Ümmü Harâm bint-i Mülhân'dan rivâyet olunur ki, bir gün Resûl –sallallâhu aleyhi ve sellem- buyurdular ki: ²⁷⁴ “Evvelu ceysin yeğizûne'l-bahr kad evcebû” ya'nî “deryâya evvel gazâ iden asker kendülerine cenneti icâb eylediler.” Râviye-i mezkûre eydür: “Ben dahi anlardan mıyım?” dedim. Resûl –sallallâhu aleyhi ve sellem- buyurdular ki: “Sen de anlardansın.” Resûl aleyhi's-selâmın buyurdıkları vâkı' olup râviye-i mezbûre zevciyle ol gazâyâ bile gidüp ittifâk merkebinden düşüp helâk olup Kubrus'da defn olunmuşdur, -rahmetullâhi aleyhâ-. Selâtîn-i 'Osmâniye'den Sultân Selim Hân b. Sultân Süleymân –eb-bedallâhu saltanatehu ilâ intihâi'd-devrân- bahrden ve berden Kubrus'a 'azîm asker gönderüp bi-avnilâhi Te'âlâ Hicret-i Nebeviyye'nün dokuz yüz yetmiş sekiz Rebîü'l-âhire'nün on beşinde²⁷⁵ yevmü's-sebtde feth olundu. Mîn evvelî'z-zemân ilâ hâze'l-ân, Kubrus'un böyle fethi müyesser olmamış idi.

Tûli elli üç derece, 'arzi otuz beş derecedür.

Karâkûm: Feth-i kâf ve râ'-i mühmele ve elif ve zamm-ı kâf-ı sâniye ve sükûn-ı vâv ve mîm ile, iklim-i sâlisden, bilâd-ı Türk'ün nihâyet-i şarkıyyesinde bir medînedür. Mülûk-ı Tatar'un taht-gâhları idi Moğol tâifesi ki, Tatar'un hâlisleridür ve hânları bu taifeden olur, anların vilâyetleri ve memleketleri bu tarafdadur.

Tûli yüz elli altı derece kırk dakîka, 'arzi otuz derece otuz yedi dakîkadur.

Kartâcenne: Feth-i kâf ve sükûn-ı râ ve feth-i tâ'-i mühmeleyn ve elif ve cîm ve nûn-ı müşeddede ve hâ ile, [93a] nevâhi-i Afrikıyye'de bir belde-i

273 27 = 648

274 اول جيش تغزون البحر قداوجو Buhari, Cihad, 92.

275 15 Rebîü'l-âhir 978 = 16 Eylül 1570

kadîmedür. El'ân harâbedür ve bunda asâr-ı kadîme bî-nihâyedür. Kartâcenne, Endelüs'den tevâbi'-i Tedmîr'den bir medîne idi. Ammâ bahr gark etmişdür.

Kurtuba: Zamm-ı kâf ve sükûn-ı râ ve zamm-ı tâ-i mühmeleteyn ve bâ-i muvahhide ve hâ ile, Lugat-ı Kıbtîye'de zâ-i mu'ceme ile, iklim-i râbî'den Endelüs'den İşbîliye'nün şark tarafında Tuleytule'nün cenûb cânibinde bir medîne-i kebîredür. Devri otuz bin zirâ'dur ve taşdan bir muhkem sûrı vardır ve bin altı yüz mescidi ve dokuz hammâmı vardır derler. Sâbıkân müslimûn elinde idi, hâlâ Portukâl-ı bed-fi'âl elindedür. Allâhu Tebâreke ve Te'âlâ yine eyd-i Müslimîne îade eyleye. Amîn yâ Muîn.

Tûli sekiz derece kırk dakika, 'arız otuz sekiz buçuk derecedür.

Kırkır: Kesr-i kâf ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve kesr-i kâf-ı sâniye ve râ'-i sâniye ile asılda Kırkâr idi, hemzeyi hazf edüp²⁷⁶ Kırkır dimişlerdür, iklim-i sâbî'den Sarı-kirmân'un şimâl tarafında bir günlük yerde bir yüksek dağın üstünde bir sahrâda bir kal'a-i hasînedür. Yanında Çâr Dağ derler bir yüksek dağ dahi vardır. Karadeniz'den görünür.

Tûli elli beş derece otuz dakika, 'arız elli derecedür.

Kurkûb: Zamm-ı kâfeyn ve mâbeynlerinde râ'-i mühmele ve vâv ve bâ'-i muvahhide ile, iklim-i sâlisden, Ahvâz'dan Tîb'e yedi fersah, Sûs'a on fersah yerde bir medînedür.

Tûli yetmiş dört derece, 'arız otuz üç derecedür.

Karkîsâ: Feth-i kâf ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve kesr-i kâf-ı sâniye ve sükûn-ı müsennât-ı tahtîyye ve sîn-i mühmele ve elif-i memdûde ile, iklim-i râbî'den, Diyâr-ı Mudar'dan bir cânibini Fûrât üzerine ve bir cânibini Hâbûr üzerine medînedür. Cezimetül-İbriş'ün (?) 'avreti Zebân'un (?) şehridür ve buna nisbetde Karkîsânî derler nûn ziyâdesiyle ve gâh olur nûn ile Karkîsyânî derler.

Tûli altmış dört derece kırk dakika, 'arız otuz altı derece kırk dakikadır.

Kırım: Kesr-i kâf ve râ'-i mühmele [93b] ve mîm ile, kırk mikdârı medîneyi müştemil bir iklimdür. Ol medînelerün meşhûreleri Sulgât ve Sûdâk ve Kefâ'dur. Gâh olur Kırım hâssat-ı Sulgât'a ıtlak olunur. Sulgât ve Sûdâk ve Kefâ sac ayak gibi vâkî' olmuşdur. Birinden birine birer günlük mikdârı yerdür. Sulgât, Kefâ'nun şimâl ve garb cânibindedür. Sûdâk, Kefâ'dan şimâlî ve şarkîdür. Kefâ, Sûdâk'un şark cânibindedür.

.....

²⁷⁶ edüp HE, MS-RE

Tûli elli sekiz derecedür, 'arızı kırk altı derecedür.

Karmûniye: Feth-i kâf ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve zamm-ı mîm ve sükûn-ı vâv ve kesr-i nûn ve müsennât-ı hafife ve hâ ile, Endelüs'de Nehr-i İşbîliye'nün cenûb cânibinde bir nâhiyedür

Kirmîsîn: Kesr-i kâf ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve mîm-i müsennât-ı tahtıyye ve kesr-i sîn-i mühmele ve müsennât-ı sâniye ve nûn ile, Kirmânşâh'un mu'arrebîdür. İklîm-i râbî'den Cibâl-i 'Irâk'dan Hemedân'a otuz fersah yerde Deynever katında bir medîne-i ma'mûredür.

Tûli yetmiş dört derece, 'arızı otuz beş derecedür.

Karneyn: Feth-i kâf ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve nûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve nûn-ı sâniye ile Karn'un tesniyesidür. Sicistân'e bir merhale yerde bir medîne-i sagîredür.

Tûli seksen yedi derece yirmi dakîka, 'arızı otuz iki derece kırk dakîkadur.

el-Kariyyetü'l-Cedîde: Buna Yengi-kent ya'nî Yeniköy derler. İklîm-i sâdisden, Türkistân'dan Bühayre-i Hârezm'e dökülen nehir kenârında Fârâb'a yirmi merhale yerde bir medînedür.

Tûli yetmiş sekiz derece, 'arızı kırk beş derecedür.

Karineyn: Feth-i kâf ve kesr-i râ'-i mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve feth-i nûn ve sükûn-ı müsennât-ı sâniye ve nûn ile, iklîm-i râbî'den, Horâsân'dan vâdî-i Merv'de bir beldedür. Bundan Merve'r-Rûd'a dört merhaleldür. İkisini biri birine mukârin kılup Karînân dimişlerdür.

Tûli seksen yedi derece, 'arızı otuz yedi derece on beş dakîkadur.

Kuzdâr: Zamm-ı kâf ve sükûn-ı zâ-yı mu'ceme ve feth-i dâl-ı mühmele ve elif ve râ'-i mühmele ile, Kuzdâr [94a] dahi derler sâd-ı mühmele ile, iklîm-i sâlisden, nevâhî-i Hind'den bir nâhiyedür. Bundan Büst'e seksen fersahdur.

Tûli doksan bir buçuk derece, 'arızı yirmi yedi derecedür.

Kazvîn: Feth-i kâf ve sükûn-ı zâ-yı mu'ceme ve kesr-i vâv ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve nûn ile, iklîm-i râbî'den, bilâd-ı Cebel'den bir dağ eteğinde Deylem derbendinde bir medînedür ve kal'ası ve bağları ve bağçeleri vardır.

Kastamoniyye: Feth-i kâf ve sükûn-ı sîn ve feth-i tâ'-i mühmele ve zamm-ı mîm ve sükûn-ı vâv ve kesr-i nûn ve müsennât-ı tahtıyye ve hâ ile, iklîm-i sâdisden, nevâhî-i Rûm'dan Sinob'un cenûb cânibinde beş günlük ve Engûriye'nün şark tarafında beş günlük yerde bir medînedür.

Tûli elli beş buçuk derece, ‘arzı kırk altı derece kırk üç dakikadır.

Kostantîniyye: [Kostantîne] Zamm-ı kâf ve sükûn-ı sîn ve feth-i tâ’-i mühmele ve sükûn-ı nûn ve kesr-i tâ’-i sâniye ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve feth-i nûn-ı sâniye ve hâ ile ve müsennât-ı tahtıyye-i müşeddede ziyâdesiyle Kostantîniyye dahi denilür ve gâh olur iki sûretde bile tâ’-i evveli mazmûme olur, iklim-i hâmis evâhırında, bilâd-ı Rûm’dan Bahr-i Ebyaz ile Bahr-i Esved mecmû’ında bir medîne-i ‘azîme ve meşhûre ve ma’mûredür. Bunu Yenkü Mazyân derler bir pâdişâh, hübü’t-ı Âdem -aleyhi’s-selâmun- dört bin sekiz yüz kırk dokuzuncu yılında binâ etmiş idi. Ol zemânda bu medînenün isni Yenkü mâzyâ idi. Sonra bir zelzele-i ‘azîme vâki’ olup bu şehir yıkılıp içindeki âdemler bi’l-küllîye helâk olup kırk yıl harâb kaldı. Yenkü mâzyâ’nun Buzantin adlı bir oğlu var idi. Zelzele zemânında Engürûs vilâyetinde idi. Kırk yıldan sonra gelüp bunu ma’mûr edüp ismini Buzantiye koydı. Ba’dehu hübü’t-ı Âdem -aleyhi’s-selâmun- beş bin sekiz yüz yirmi yılında Kostantînûs nâm bir pâdişâh gelüp, pâdişâhlığının üçüncü yılında Kostantîniyye’nün sûrını binâ edüp Rûmiyye’den [94b] göçüp bunda gelüp ismini Kostantîniyye koydı ve bunda bir kinîse-i nefise binâ edüp ismini Ahyâsofyâ koydı; hemze ve hâ-i mühmele ve müsennât-ı tahtıyye ve elif ve sîn-i mühmele ve vâv ve fâ ve müsennât-ı sâniye ve elif ile ma’nâsı hikmetü’l-kudûs dimekdür ve (سليحين), a’nî Havâriyyun nâmına bir kinîse-i nefise dahi binâ etdi. Kostantînûs’dan mukaddem gelen Rûm pâdişâhları âmmete Sabiiler ve ‘abede-i esnâm idi. Kostantînûs pâdişâhlığının altıncı yılında dîn-i Nasrânîyi izhâr edüp tenassur etmişdür. Hübü’t-ı Âdem -aleyhi’s-selâmun- zemânından bizim Resûlümüz Hazret-i Muhammed -aleyhi’s-selâmun- hicreti zemânına gelince altı bin yüz on iki yıldır böyle olıcak. Kostantîne’nün evvelâ binâsı zemânından zemân-ı Hicret’e gelince bin iki yüz altmış üç yıl olmuş olur ve sûrının binâsı zemânından zemân-ı Hicret’e gelince iki yüz seksen bir yıl olmuş olur. Hazret-i Mu’âviye hilâfeti zemânında Hicret-i Nebeviyye’nün elli-sinde²⁷⁷ oğlu Yezîd’i asker-i nasr-peyker ile Kostantîniyye’ye gazâyâ gönderüp hisârını muhâsara iderken Hazret-i Ebâ Eyyûbe’l-Ensârî, sâhib-i Resûlu’l-Bârî vefât edüp sûra karîb mevzi’de medfûn olmuşdur -nevverâllâhu merkadehu ve tayyibe meşhedehe-. Ba’dehu yine Hulefâ-i Benî Ümeyye’den Süleymân b. Abdulmelik, Hicret-i Nebeviyye’nün doksan sekizinde²⁷⁸ karındâşı Müselleme b. Abdulmelik’i asker-i zafer-rehber ile Kostantîniyye’ye gönderüp feth

.....

²⁷⁷ 50 = 669

²⁷⁸ 98 = 717

itmeyince gelmek deyü emr eyledi. Bu dahi gelüp küffara bu gîn şehri dar edüp Kostantîniyye havâlisinde ekinler eküp ve ol ekinleri biçüp yediler. Âkıbet Süleymân b. Abdülmelik'ün mevti haberi gelüp koyup gittiler. Ba'dehu selâtın-i 'Osmâniye'den sultânul-berreyn ve hâkânul-bahreyn Sultân Mehmed Hân b. Sultân Murâd Hân -aleyhi'r-rahmetü'l-melikü'l-mennân- Hicret-i Nebeviyye'nün sekiz yüz elli yedinci yılınun Rebîü'l-evvelinün on ikinci gününde²⁷⁹ Cum'a günü dârü'n-nasr mahmiyye-i Edirne'den Kostantîniyye'ye gazâ niyeti-ne teveccüh edüp bî-inâyet-i Rabbâniyye ve hedâyet-i [95a] Sübhâniye sene-i mezbûrenün Cumâdiye'l-evvelisinün yirminci günü Seşenbe²⁸⁰ gün sabah-ı sâdıkdâ medîne-i metûnenün fethi vâki' olup belde-i tayyibe târih düşmüşdür ve bir târih dahi budur:

Beyt

Feth-i Kostantîn'e fırsat bulmadılar evvelün

Feth edüp Sultân Mehmed oldu târih-i âhirün

Belde-i mezbûr müselles şeklinde bir sûr ile müseverdür ve bu sûrun garbî ve şimâlisî berre ve şarkî ve şimâlisî ve şarkî cenûbîsî bahredür ve bunun mukâbelesinde şark ve şimâl cânibinde bir kal'a-i sagîre-i ma'mûre vardır. İsmine Galata derler. Hulefâ-i Benî Ümeyye'den bunda gelenler Kostantîniyye'ye havâle için binâ etmişler ve ismine medînetü'l-kahr koymışlardır derler. Kal'a-i mezbûre ile Kostantîniyye mâbeyninde garb ve şimâl cânibinde bir halîc-i dakik mümtedd olup Kâğıdhâne suyu derler bir nehr-i kebîre muttasıl olur ve Kostantîniyye mukâbelesinde halîc-i Kostantîniyye'nün berr-i şarkısında Üsküdâr derler bir kasaba-i ma'mûre vardır ve bu medîne-i mezbûrede olan asâr-ı kadîme ve ebniye-i²⁸¹ 'azîmenün zikrinde nebân-ı beyân kasır ve nîlâk-ı debiyân mutekâsırdur.

Tûli elli dokuz derece elli dakîka, 'arzı kırk bir derece on beş dakîkadur.

Kostîne: Zamm-ı kâf ve sükûn-ı sîn ve kesr-i tâ'-i mühmele ve sükûn-ı müsen-nât-ı tahtîyye ve nûn ve hâ ile ba'zılar katında Kosontîne; zamm-ı sîn-i mühmele ve sükûn-ı nûn ile, iklim-i sâlisden, Garb-ı Evsat'dan Bicâye memleketi ile Afrîkıyye memleketi mâbeyninde bir dağ üzerinde bir medînedür ve bu dağ cemi' cânibinden bir dere ihâta etmişdür. Kal'a kapısı olan mevzi'den gayri

²⁷⁹ 12 Rebîü'l-evvel 857 = 23 Mart 1453

²⁸⁰ 20 Cemâziye'l-evvel = 29 Mayıs 1453

²⁸¹ ma'mûre vardır ... ve ebniye-i HE, MS: RE

yerden buna çıkılmaz ve bunun bir ‘azîm handakı vardır ve bu handaka bir nehir dökülür. Döküldüğünün ‘azîm günbürdüsü vardır ve bu medîne gâyetde yüksek yerde olduğuyçün handakında bu nehir yıldız gibi görünür ve bunun mahzenlerinde yüz mikdârı buğday durur aslâ fâsîd olmaz.

Tûlî yirmi altı derece kırk dakîka, ‘arzı otuz üç derece yirmi iki²⁸² dakîkadur.

Kaşkâ-dağ: Feth-i kâf ve sükûn-ı şîn-ı mu‘ceme ve feth-i kâf-ı sâniye ve elif ve feth-i tâ’-i mühmele ve elif-i sâniye [95b] ve gayn-ı mu‘ceme ile bir cebel-i ‘azîmdür. Nehr-i Tunâ, bunun şark tarafından akar. Nehr-i Tunâ zikrinde beyânı geçmiştir.

Kışmeyr: Kesr-i kâf ba‘zılar katında kesr-i kâf ve sükûn-ı şîn-ı mu‘ceme ve feth-i mîm ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve râ’-i mühmele ile, iklim-i sâlisden, Dillî’nün şark cânibinde dağlar arasında Hind ve Sind ve Türk’den hâsıl olmuş bir gâyetde güzel tâifedür. Bunların zenleri hüsn-ü kâmet ve hüsn-ü sûretde misl olmuşlardır.

Kasr-ı İbn-i Hübeyre: Kasr ve ibn ma‘rûflardur. Hübeyre; zamm-ı hâ ve feth-i bâ’-i muvahhide ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve feth-i râ’-i mühmele ve hâ ile, iklim-i sâlisden, ‘Irâk’dan Fûrât’a karîb bir medînedür. Yezîd b. ‘Ömer b. Hübeyre ki, Hulefâ-i Benî Ümeyye’nün âhiri Mervânü'l-Hımâr zemânında vâli-i ‘Irâk idi ana mensûbdur. Ba‘zılar Benî Ümeyye’nün ‘Irâk emîri Ebû’s-Senâ ‘Ömer b. Hübeyre’ye mensûbdur demişlerdür.

Tûlî yetmiş dört derece otuz dakîka, ‘arzı otuz üç derecedür.

Kasr-ı Ahmed: İklîm-i râbî‘den, Afrîkiyye’den bir karye-i sagîredür. ‘Arabun bu mahzenidür. Gallerini bunda saklarlar ve bu zeytinlu yerdür.

Tûlî otuz dokuz derece on dakîka, ‘arzı yirmi dokuz derece on dakîkadur.

Kasru'l-lusûs: Lusûs lissun cem‘idür. İklîm-i râbî‘den, bilâd-ı Cebel’den Ester-âbâd’a karîb Hemedân ile Kırmîsîn mâbeyninde bir medînedür. Müslimûndan ba‘zı kimesnelerin bu mevzi’de davarları sırka olunduğuyçün Kasru'l-lusûs dinilmiştir ve buna Kinkiver dahi derler; kesr-i kâfeyn ve[ya] feth-i kâfeyn ve mâbeynlerinde sükûn-ı nûn ve feth-i vâv ve râ’-i mühmele ile.

Tûlî yetmiş dört derece otuz dakîka, ‘arzı otuz dört derece otuz dakîkadur. Kinkever Cezîre-i İbn-i ‘Ömer kurbında bir kal‘a-i menî‘anun dahi ismidür.

Kasr-ı Şîrîn: İklîm-i râbî'den, bilâd-ı Cebel'den Hemedân ile Hulvân mâbeyninde Kasru'l-lusûs'a elli fersah ve Hulvân'a beş fersah yerde bir medîne-i sagîredür. Hüsrev'ün 'avreti Şîrîn'e mensûbdur ve bunda asâr-ı 'acîbe ve garîbe çokdur.

Tûli yetmiş bir buçuk derece, 'arız otuz [96a] üç derece on beş dakîkadur

Kasr-ı Abdülkerîm: İklîm-i râbî'den, Garb-ı Aksâ'dan Sebte'ye dört merhale yerde nehir üzerinde bir medînedür.

Tûli sekiz buçuk derece, 'arız otuz dört derece kırk dakîkadur.

Kasr-ı Yannih: Kasr ma'rûfdur. Yânnih; feth-i müsennât-ı tahtıyye ve elif ve nûn-ı müşeddede ve hâ ile kelime-i Rûmiyyedür. Kasr-ı Yânni Sakliye'de bir dağ üzerinde bir medîne-i kebîredür.

Kusayr: Zamm-ı kâf ve feth-i sâd-ı mühmele ve müsennât-ı tahtıyye ve râ'-i mühmele ile, iklîm-i sâlisden, Bahr-i Kulzüm kenârında Kûs'a üç günlük yerde Mefâze'de bir medînedür ve iskeledür.

Tûli elli dokuz derece, 'arız yirmi beş derece otuz dakîkadur.

Katrabbul: Feth-i kâf ve sükûn-ı tâ ve feth-i râ'-i mühmeleteyn ve zamm-ı bâ'-i muvahhide-i müşeddede ve lâm ile, Bağdâd ile 'Ukberâ mâbeyninde bir karye-i meşhûredür. Sâbıkân mecma'-ı hulefâ idi ve bunun hakkında eş'ar bî-şümâr dinmişdür. Âmid mukâbelesinde hamr şîrâ ve bey' olunur bir karyeye dahi Katrabbul derler.

Katîf: Feth-i kâf ve kesr-i tâ'-i mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve fâ ile, iklîm-i sâlisden, Bahreyn'den Bahr-i Fârs kenârında sûrlu ve handaklu bir medînedür. Kaçan bahrda medd vâki' olsa bahr bunun sûrına vâsıl olur. Kaçan cezr vâki' olsa ba'zı yerler açılır ve buna bahrdan bir dil girmişdür. Bu dile medd ü cezr zemânında bunun gemiler girür ve bunda incu çıkaracak yer vardır ve bundan Ahsâ'ya iki merhale ve Basra'ya altı merhale ve Kâzime'ye dört merhale ve 'Umân'a bir aylık yoldur. Ahsâ'nun ve Katîf'ün halkı bundan vâdi-i Yemâme'ye hurmâ alınıp bir dâne hurmaya bir râhle buğday alurlar.

Katye: Feth-i kâf ve sükûn-ı tâ'-i mühmele ve feth-i müsennât-ı tahtıyye ve hâ ile, tarik-ı Mısır'da bir karyedür.

Kufs: Zamm-ı kâf ve sükûn-ı fâ ve sâd-ı mühmele ile Fârs ile Kirmân mâbeyninde Kürdler dağlarından bir dağdır. Kürdlerin mevzi'leridir ve bunun halkı gâyetde eşrârdur ve Bağdâd ile 'Ukberâ mâbeyninde [96b] bir karyeye

dahi Kufs derler. Bu karye sâbikân mevâtın-ı lehv ve lu'b idi. Bunun hakkında eş'âr-ı bî-şümâr vardır.

Kafsa: Feth-i kâf ve sükûn-ı fâ ve sâd-ı mühmele ve hâ ile, iklim-i sâlisden, Afrîkiyye mukâbelesinde bir beldedür. Bilâd-ı Mağrib'de bundan gayri yerde fıstık yoktur ve bundan dühn-i benefsec ve hall-i unsul gelir

Tûli otuz bir derece, 'arız otuz derece elli dakikadır.

Kıft: Kesr-i kâf ve sükûn-ı fâ ve tâ'-i mühmele ile, iklim-i sânidən, Sa'îd-i A'lâ'dan Nîl'un şark tarafında Kûs'dan aşağı bir medîne-i sagîredür. Ehli Şi'îlerdür.

Tûli elli bir derece on üç dakika, 'arız yirmi üç derece elli dakikadır.

Kallerî: Kâf ve feth-i lâm-ı müşeddede ve kesr-i râ'-i mühmele ve müsennât-ı tahtiyye ile, Nehr-i Mihrân'un taraf-ı garbîsinde bir medînedür.

Tûli doksan beş buçuk derece, 'arız yirmi altı derecedür.

Kallefriye: Feth-i kâf ve feth-i lâm-ı müşeddede ve sükûn-ı fâ ve kesr-i râ'-i mühmele ve feth-i müsennât-ı tahtiyye-i muhaffefe ve hâ ile, Bahr-i Rûm sâhi-linde bilâd-ı Bolye'nün garb tarafında bir memleketdür.

Kulzüm: Zamm-ı kâf ve sükûn-ı lâm ve zamm-ı zâ-yı mu'ceme ve mîm ile, iklim-i sâlisden, Tîh-i Benî İsrâil tarafında Bahr-i Kulzüm'den çıkan iki dilün garb cânibindeki dilün nihâyetinde bir medîne-i sagîredür. Bundan Kâhire'ye üç merhale yeredür.

Tûli elli dört derece, 'arız yirmi dokuz buçuk derecedür.

Kal'atü'r-Rûm: İklîm-i râbî'den, Cünd-i Kınnesrîn'den Fürât'un cânib-i garbîsinde bir kal'a-i menî'adur ve bunun bostânları ve meyveleri ve nehri vardır.

Tûli almış iki derece yirmi dakika, 'arız otuz altı derece elli dakikadır.

Kal'a-i Ca'ber: Feth-i cîm ve sükûn-ı ayn-ı mühmele ve feth-i bâ'-i muvahhide ve râ'-i mühmele ile, iklim-i râbî'den, Diyâr-ı Bekr'den Rakka ile Bâlis mâbeyninde Fürât'un şimâl tarafında bir yüksek taş üzerinde bir kal'a-i menî'adur. Sabıkan buna Devserye derler idi. Nu'mân b. Münzür'ün kulu Devser binâ itdüğiçün ba'dehu Sâbıku'd-dîn[97a] Ca'berü'l-Kuşeyri mâlik olduğuçün Kal'a-i Ca'berü'l-Kuşeyri dinilmiştir. Hâlâ harâbdur aslâ deyyâr yoktur.

Tûli altmış iki derece, 'arız otuz beş derecedür.

Kal'a-i Necm: Feth-i nûn ve sükûn-ı cîm ve mîm ile Fûrât'un şark tarafında dağ üzerinde bir kal'a-i menî'adur. Bunı Sultân Mahmûd b. Zengi binâ etmiştir.

Kalûziye: Feth-i kâf ve zamm-ı lâm ve sükûn-ı vâv ve kesr-i zâl-ı mu'ceme ve müsennât-ı tahtiyye ve hâ ile, iklim-i hâmisden, Rûm'dan Bergâmîs'e üç günlük yerde bir medînedür. Batlamyûs, *Sâhibü'r-Resm* bundandır.

Tûli elli dört derece, 'arız yirmi dokuz derecedür.

Kalhât: Feth-i kâf ve sükûn-ı lâm ve feth-i hâ ve elif ve müsennât-ı fevkiyye ile, iklim-i evvelden, sâhil-i Bahr-i 'Umân'da bir medînedür. Ehli bi'l-küllîye havâricdür.

Kamâr: Feth-i kâf ve mîm ve elif ve râ'-i mühmele ile Bahr-i Hind'de Cezîre-i Sanf'a bir günlük yerde bir cezîrede bir medînedür. Bunda dahi avd olur ama avd-i Sanf, avd-i Kamâr'dan a'lâdur.

Tûli yüz altmış altı derece, 'arız iki derecedür.

Kumâme: Zamm-ı kâf ve feth-i mîm ve elif ve mîm-i sâniye ve hâ ile, Beytül-makdis'de vasat-ı medîne Nasârâ için bir kinise-i nefisedür ve bu kinise-de bir kubbe ve kubbenün altında bir kabir vardır. Nasârâ zu'munda Hazret-i 'Îsâ -aleyhi's-selâm- kabri mezbûrda makbûrdur ve bu kabirden yine kâim olmuştur. Anıçün Nasârâ bu kubbeye kıyamet deyü tesmiye iderler.

Kumr: Zamm-ı kaf ve sükûn-ı mîm ve râ'-i mühmele ile, bilâd-ı Zenc'den Bahr-i Hind'de bir cezîre-i kebîredür ve diyâr-ı Mısır'da bir medînedür. Muhaddis Haccâc b. Süleymân Kamerî bundandır.

Kumm: Zamm-ı kâf ve teşdîd-i mîm ile, iklim-i râbi'den, bilâd-ı Cebel'den bir medîne-i muhdesedür. Hicret-i Nebeviyye'nün seksen üçünde²⁸³ binâ olunmuştur. Sabıkan bu medînenün mevzi'inde biri birine karîb yedi karye var idi. Birinün ismi Kümmejdân idi; zamm-ı kâf ve feth-i mîm-i müşeddede ve sükûn-ı [97b] müsennât-ı tahtiyye ve feth-i dâl-ı mühmele ve elif ve nûn ile 'Abdurrahman b. Muhammed b. el-Eş'as Haccâc b. Yûsuf es-Sakafî'den münhezim olduğu zemânda 'Abdurrahman mezkûrun ashâbından Sa'd b. Mâlik ibn-i Âmr el-Eş'arî'nün oğlanları Abdullâh ve Ahvas ve İshak ve Naîm ve bunların ehilleri gelüp bu karyelerin reislerini katl edüp bunda niçe evler binâ edüp bunda mukîm olup bu yedi karye medînenün yedi mahallesini olmuştur

ve Kummîdân ta'rib olup kâf kâfa tebdil olup be ba'zı hurûfî iskât olup Kumm dinilmişdür. Abdullâh mezkûrun Mûsâ nâm bir oğlu var idi. Kûfe'den göçüp bunda gelüp mezheb-i Şîa[y]ı izhâr edüp bunun halkı âmme-i Şîa olmuşlardur ve bu medîne gâyetde hasînedür ve sûrî vardur ve suları kuyulardandır ve bunda fındık ve fıstık ağaçları ve bostânları vardur ve bundan Rey'ye yirmi bir fersah ve Kâşân'a on altı fersah yerdür.

Tûlî yetmiş yedi derece, 'arzı otuz beş derece kırk dakikadır.

Kamûlâ: Feth-i kâf ve zamm-ı mîm ve vâv ve lâm ve elif ile, iklim-i sâlisden, Sa'îd-i A'lâ'dan Nil'un garb cânibinde Kûs'dan yukarı bostânlu ve şeker kâ-mışlu bir medînedür.

Tûlî elli bir derece otuz beş dakika, 'arzı yirmi dört derece yirmi dakikadır.

Kunbule: Kâf ve nûn ve bâ'-i muvahhide ve lâm ve hâ ile ba'zılar katında hâ bedeli vâv ile, iklim-i evvelde, cenûb cânibinde hâric-i Halic-i Berberî'de bir cezîre-i âmire idi ve makarr-ı mülûk-ı Zenc idi. Ammâ el'ân harâbdur.

Tûlî on iki derece, cenûb cânibine 'arzı üç derecedür.

Kandabîl: Feth-i kâf ve sükûn-ı nûn ve feth-i dâl-ı mühmele ve elif ve kesr-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve lâm ile Sind'den Mihrân'un garb cânibinde Bedhe (?) derler bir vilâyetün kasabasıdır.

Tûlî doksan beş derece, 'arzı yirmi sekiz derecedür.

Kandehâr: [98a] Feth-i kâf ve sükûn-ı nûn ve feth-i dâl-ı mühmele ve hâ ve elif ve râ'-i mühmele ile, iklim-i sâlisden, Hind'den bir medîne-i meşhûredür. İskender aktâr-ı arzda binâ itdüğü on altı medînenün biri Kandehâr'dur. Bunun kasabasının ismi Veyhend'[dür]; feth-i vâv ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve feth-i hâ ve sükûn-ı nûn ve dâl-ı mühmele ile.

Tûlî doksan altı derece elli dakika, 'arzı otuz üç derece yirmi dakikadır.

Kinnesrîn: Kesr-i kâf ve feth-i nûn-ı müşeddede ve sükûn-ı sîn ve kesr-i râ'-i mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve nûn ile, iklim-i râbî'den, Şâm'dan Haleb'e bir merhale yerde bir medîne-i sagîredür. Ol zemânda Şâm'da kâ'ide-i 'azîme idi. Hattâ bunun katında Haleb anılmaz idi. Sonra Haleb kavî olmak ile bu zaîf olup karye olmuşdur.

Tûlî altmış iki derece on dakika, 'arzı otuz beş derece kırk beş dakikadır.

Kinnevc: Kesr-i kâf ve feth-i nûn-ı müşeddede ve vâv ve cîm ile, iklim-i sânisden, Aksâ-yı Hind'den Mûltân'un şark cânibinde bir medîne-i 'azîmedür.

Bunda altun ma'denleri çokdur ve cevâhir bey' olunur. Üç yüz çarsusı ve pâ-dişâhlarınun iki bin beş yüz²⁸⁴ fili vardır derler.

Tûli yüz dört derece elli dakîka, 'arzı yirmi dokuz derecedür.

Kûs: Zamm-ı kâf ve sükûn-ı vâv ve sâd-ı mühmele ile, iklim-i sânen, Sa'îd-i A'lâ'dan Nîl'ün şark tarafında Fustât'a on iki merhale yerde bir medîne-i 'azî-medür ve tüccâr-ı 'Aden'ün iskelesidür.

Tûli elli beş derece otuz dakîka, 'arzı yirmi altı derecedür.

Kavsara: Feth-i kâf ve sükûn-ı vâv ve feth-i sâd-ı mühmele ve râ'-i mühmele ve hâ²⁸⁵ ile, iklim-i râbî'den, Bahr-i Rûm'da Afrîkiyye mukâbelesinde Sakliye'ye bir merhale yerde bir cezîredür. Bunda şecer-i mastakî vardır derler.

Kûmes: Zamm-ı kâf ve sükûn-ı vâv ve feth-i mîm ba'zılar katında kesr-i mîm ve sîn-i mühmele ile, Horâsân ile bilâd-ı Cebel mâbeyninde [98b] bir nâhiye-i kebîredür. Kûmes b. Mehlâl b. Kînân ile tesmiye olunmuşdur. Ba'zı-larun Kûmeş'ün mu'arrebidür dimişdür ve bunun haddi Bestâm'den Simnân'e varıncadır.

Koniye: Zamm-ı kâf ve sükûn-ı vâv ve kesr-i nûn ve feth-i müsennât-ı tahtıyye ve hâ ile, iklim-i hâmisden, Rûm'dan bir medîne-i meşhûredür. Bunu cemi' cevânibinden dağlar ihâta etmişdür. Lâkin şimâl cânibinde olan dağlar bir mikdâr 'Irâkdur ve cenûb cânibindeki dağdan bir nehr-i kebîr nâzil olup medînenün garb cânibinden şehre dâhil olup bostânlarını su urup ba'dehu bühayre ve sazlık olur. Eflâtûn'un kabri bunun kal'asındadır derler ve bunun fevâkih-i kesîresi ve kamerü'd-dîn dinilmek ile meşhûr zerdâlûsi vardır.

Tûli elli altı buçuk derece, kıyâs budur ki, tûli altmış bir buçuk ola, 'arzı kırk bir derecedür.

Kûhistân: Zamm-ı kâf ve sükûn-ı vâv ve kesr-i hâ ba'zılar katında zamm-ı hâ ve sükûn-ı sîn ve feth-i²⁸⁶ müsennât-ı fevkıyye ve elif ve nûn ile, Kûhistân'un mu'arrebidür. Neysâbûr ve Herât ve Isfahân ve Yezd mâbeyninde bir nâhiye-i kebîredür. Bilâd-ı Kûhistân biribirinden 'ırâkdur. Mâbeynlerinde sahrâlar vardır. Kirmân'da Cîrûft'e karîb bir medînenün dahi ismi Kûhistân'dur.

284 beş yüz HE, MS:-RE

285 ve hâ HE, MS:-RE

286 feth-i HE: kesr-i RE

Kuhunduz: Zamm-ı kâf ve hâ ve sükûn-ı nûn ve zamm-ı dâl-ı mühmele ve zâ-yı mu‘ceme ile ba‘zılar katında hurûf-ı mazmûmenün fethaları ile, her his-nun medînenün vasatında olan kal‘anun ismidür. Horâsân ve Mâverâünnehr medînelerinin ekseri kuhunduzdan hâlî degîldür. Kuhunduz kuhundurur mu‘arrebîdür. Ma‘nâsı eski kal‘a dimekdür.

Kaytak: Bunun tashihi, evsâf ve ahbârı bâb-ı râbî‘de zikr olunmuştur.

Kayrevân: Feth-i kâf ve sükûn-ı müsennât-ı tahtîyye ve feth-i râ‘-i mühmele ve vâv ve elif ve nûn ile, iklim-i sâlisden, Afrîkîyye'den bir medîne-i muhdesdür. Hicret-i Nebeviyye'nün elli beşinde²⁸⁷ Mu‘âviye'nün hilâfeti zemânında ashâb-ı Resûlullâh'dan Ukbe b. Âmr binâ etmişdür. Ba‘zılar Kayrevân Kâr-[99a] vân'un mu‘arrebîdür. Bu mevzi‘a bir kervân nüzûl edüp ba‘dehu ol mevzi‘de bir medîne binâ olup Kayrevân ile tesmiye olundı dimişlerdür. Sâbıkda bu medînenün bir ‘azîm sûrî var idi. Ziyâdetullâh ibnû'l-Ağleb yıkmışdur ve bu medînenün suları yağmurdan müctemi‘ olur birkelerdendür.

Tûlî ve ‘arzı otuz bir derecedür.

Kaysâriyye: Feth-i kâf ve sükûn-ı müsennât-ı tahtîyye ve feth-i sîn-i mühmele ve elif ve kesr-i râ‘-i mühmele ve müsennât-ı tahtîyye-i muhaffefe ve hâ ile, iklim-i sâlisden, sâhil-i Şâm'da a‘mâl-i Filestîn'de bir medîne-i ‘azîme idi. Ammâ el‘ân harâbedür. Bundan ‘Akkâ'ya otuz altı mîl ve Remle'ye otuz iki mîldür.

Tûlî otuz yedi derece otuz dakîka, ‘arzı otuz iki derece otuz dakîkadur.

Kaysâriyye ve sâd-ı mühmele ile Kaysâriyye dahi denilür iklim-i hâmisden Rûm'dan Sivâs'un garb cânibinde Aksarây'a dört merhale yerde bir medîne-i kebîredür. Kaysâr'a mensûbdur ve bunun bir kal‘a-i menî‘ası vardır ve bunda enhâr ve eşcâr ve besâtîn ve esmâr bî-haddü bî-şümârdur.

Tûlî altmış derece, ‘arzı kırk derecedür.

Kaytagûrâ: Kâf ve müsennât-ı tahtîyye ve tâ‘-i mühmele ve gayn-ı mu‘ceme ve vâv ve râ‘-i mühmele ve elif ile, Sîn'de bir medîne-i meşhûredür.

Tûlî yüz altmış yedi derece, ‘arzı cenûb cânibine altı derecedür.

FASLU'L-KÂF

Kâbü'l: Feth-i kâf ve elif ve zamm-ı bâ'-i muvahhide ve lâm ile, iklim-i sâlisden, Zâbülistân'dan Hind'e muttasıl bir medînedür. Kâbü'l b. Mehlâtîl b. Keynân ile tesmiye olunmuşdur ve Hind'ün iskelesidür. İhlilec-i Kâbüli buna mensûbdur. İhlilec bunda hâsıl olmaz. Lâkin tüccâr gayri yerden ihlileci bunda getürdükleriçün buna nisbet olunmuşdur ve bunda bir kal'a-i menî'a vardır. Ol kal'aya bir yoldan gayri yoldan çıkılmaz. Ehl-i Hind böyle zu'm iderler ki, ırâkda ve yakında şâh şâhlığa [99b] müstahak olmaz tâ Kâbü'l'e mâlik olmayınca.

Tûli doksan beş derece yirmi dakîka, 'arız otuz beş derecedür.

Kât: Feth-i kâf ve elif ve tâ'-i müsennât-ı fevkiyye ve ba'zılar katında sâ-i müsellese ile, iklim-i hâmisden, Hârezm'den Ceyhûn'un şark tarafında bir medîne-i hasenedür.

Tûli seksen dört derece, 'arız kırk derece on beş dakîkadur.

Kârezîn: Feth-i kâf ve elif ve feth-i râ'-i mühmele ve kesr-i zâ-yı mu'ceme ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve nûn ile, iklim-i sâlisden, Fârs'dan Bahr-i Fârs tarafında bir medînedür.

Tûli yetmiş sekiz derece otuz dakîka, 'arız yirmi sekiz derece otuz dakîkadur.

Kârizyât: Feth-i kâf ve elif ve kesr-i râ'-i mühmele ve sükûn-ı zâ-yı mu'ceme ve feth-i müsennât-ı tahtıyye ve elif ve müsennât-ı fevkiyye ile, Fârs'da bir medînedür²⁸⁸.

.....

²⁸⁸ müsennât-ı tahtıyye ... bir medînedür. HE, MS:-RE

Kâzerûn: Feth-i kâf ve elif ve²⁸⁹ feth-i zâ-yı mu'ceme ve zamm-ı râ'-i mühmele ve sükûn-ı vâv ve nûn ile, iklim-i sâlisden, kûre-i Sâbûr'dan bir medîne-i 'azîme-i sahîhatü't-turâb ve'l-hevâdur ve suları kuyulardandır.

Tûli yetmiş yedi derece, 'arız yirmi dokuz derece elli dakikadır.

Kâsân: Feth-i kâf ve elif ve feth-i sîn-i mühmele ve elif ve nûn ile, iklim-i hâmisden, iklim-i Şâş verâsında bir nâhiyenün ve bir medînenün ismidür.

Tûli doksan bir derece otuz beş dakika, 'arız kırk iki derecedür.

Kâzîme: Feth-i kâf ve elif ve kesr-i zâ-yı mu'ceme ve feth-i mîm ve hâ ile, sâhil-i Bahr-i Fârs'da Basra ile Katîf mâbeyninde bir halîcdür. Bunda ra'nâ mer'âlar ve bî-nihâye kuyular vardır ve bu menâzil-i 'Arabdur ve bundan Basra'ya iki merhale ve Katîfe dört merhale yerdür.

Kâlâr: Feth-i kâf ve elif ve lâm ve elif ve râ'-i mühmele ile, iklim-i râbî'den, Deylem'den bir medînedür.

Tûli yetmiş yedi derece, 'arız otuz altı derecedür.

Kâmid: Feth-i kâf ve elif ve mîm ve dâl ile, Meşgarâ'ya altı mîl yerde bir medînedür.

Kânim: Feth-i kâf ve elif ve kesr-i nûn ve mîm ile, Aksâ-yı Mağrib'de bilâd-ı Sûdân'da bir medînedür. Ba'zılar eydür; Kânim, Sûdân'dan bir sınıfdır.

Kâver: Feth-i kâf ve elif ve feth-i vâv ve râ'-i [100a] mühmele ile, Trâblus-ı Garb'un cenûbunda bir medînedür.

Kebûzencekes: Feth-i kâf ve zamm-ı bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı vâv ve feth-i zâl-ı mu'ceme ve sükûn-ı nûn ve feth-i cîm ve kâf ve sâ-i müsellese ile, Sogd-ı Semerkand'un şimâl tarafında bir medînedür.

Kubeyse: Zamm-ı kâf ve feth-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı müsennât-ı tahîyye ve feth-i sîn-i mühmele ve hâ ile, Fûrât'un şark cânibinde Heyt'e karîb kesîretü'l-eşcâr ve'z-zürû' bir medînedür. Ebû'l-'Abbâs el-Kâim'un bunda ebniye-i kesîresi vardır.

Kese: Zamm-ı kâf ve feth-i sâ'-i müsellese ve hâ ile, Fârs'da taraf-ı mefâzede kesîretü'l-esmâr bir medînedür. Hattâ bunun meyvesi ehlinden artup İsfahân'a alup giderler.

.....

²⁸⁹ Feth-i kâf ve elif ve HE, MS:-RE

Tûli yetmiş sekiz derece, ‘arzı otuz iki derecedür.

Kahtâ: Feth-i kâf ve sükûn-ı hâ-i mu‘ceme ve feth-i müsennât-ı fevkiyye ve elif ile, iklim-i râbî‘den, Şâm‘dan Malatya‘nın şark cânibinde iki merhale yerde kal‘a-i menî‘a ve metîne ve hasînedür. Irmağı ve bostânları vardır.

Tûli altmış bir derece kırk beş dakîka, ‘arzı otuz altı derece elli dakîkadur.

Kerrec: Feth-i kâf ve râ‘-i mühmele ve cîm ile, iklim-i râbî‘den, bilâd-ı Cebel‘den Hemedân ile Isbahân mâbeyninde bir medîne-i tavîledür. Uzunluğu bir fersah vardır ve binâları müteferriktur ve bunı Ebû Dülef el-Kâsım b. İsa el-İclî şehîr etmişdür. Anınçün buna Kerrec Ebû Dülef derler ve bu medîne şiddet-i bürûdet ile ma‘rûfdur.

Tûli yetmiş yedi derece kırk dakîka, ‘arzı otuz dört derecedür.

Kerh: Feth-i kâf ve sükûn-ı râ‘-i mühmele ve hâ‘-i mu‘ceme ile bir kelime-i nebatîyyedür. Ma‘nâsı cem‘ itmekdür. Kerhatül-mâ‘ ve gayre derler; kaçan suyu ve gayri nesne[y]i bir yere cem‘ etseler. Kerh bir niçe yerlere nisbet olunur; biri Kerh-i Bağdâd‘dur. Bağdâd‘da bir sokak ismidür ve biri Sürre-men-re‘a‘da Kerh-i bâ-Ceddân‘dur ve biri Cezîre‘de Kerh-i el-Rakka‘dur ve biri Kerhül-Basra‘dur ve biri İrâk‘da Kerh-i Beysân‘dur ve biri Kerh-i Hûzistân‘dur ve biri Nehrûvân‘da Kerh-i Abertâ (عبرتا) ve biri fevk-ı İril‘de bir depe üzerinde bir kal‘adur. [100b] Buna Kerhînî (كرخيني) derler; kesr-i hâ-i mu‘ceme ve sükûn-ı müsennât-ı tahtîyye ve nûn ile.

Kirdkûh: Kesr-i kâf ve sükûn-ı râ ve dâl-ı mühmeleteyn ve zamm-ı kâf ve sükûn-ı vâv ve hâ ile, ma‘nâsı müdevver dağ dimektür, iklim-i râbî‘den, Gûr‘dan bir medînedür.

Tûli seksen dokuz derece, ‘arzı otuz dört derecedür.

Kerş: Feth-i kâf ve sükûn-ı râ‘-i mühmele ve şîn-ı mu‘ceme ile, iklim-i sâbî‘den, Bahr-i Azak ağzında Kefâ ile Azak mâbeyninde bir medîne-i sagîredür.

Tûli altmış altı derece, ‘arzı kırk yedi derece otuz dakîkadur.

Kerk: Feth-i kâf ve râ‘-i mühmele ve kâf-ı sâniye ile, iklim-i sâlisden, Belkâ‘dan Şevbek‘e üç merhale yerde bir medîne-i meşhûredür ve bir kal‘a-i menî‘ası vardır ve bunun altı yanında bir vâdî ve ol vâdîde hammâm ve besâtîn-i kesîre vardır.

Tûli elli altı derece otuz dakîka, ‘arzı otuz derece otuz beş dakîkadur.

Kerkân: Fârs'dan Nûbîzcân'a beş merhale yerde Şi'b-i Bevvân üzerinde bir medînedür.

Kurkânc: Zamm-ı kâf ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve feth-i kâf-ı sâniye ve elif ve sükûn-ı nûn ve cîm ile, iklim-i hâmisden, Hârezm'den iki medînenün ismidür. Ta'rib olunup Cürcâniye denilür. Biri Ceyhûn kenârında kasaba-i Hârezm'dür. Buna Kurkâncü'l-Kübrâ derler. Tûli seksen dört derece, 'arız kırk iki derece on altı dakikadur ve biri Kurkâncü'l-Kübrâ'ya on mîl yerde bir medînedür. Buna Kurkâncü's-Suğrâ derler. Tûli seksen dört derece beş dakika, 'arız kırk iki derece beş dakikadur.

Kerker: Feth-i kâfeyn ve sükûn-ı râeyn-i mühmeleteyn ile, iklim-i râbi'den Aksâ-yı Şâm'dan Fûrât'un garb cânibinde bir yüksek ve berk kal'adur.

Tûli altmış bir derece yirmi dakika, 'arız otuz dokuz derecedür.

Kermân: Feth-i kâf ve gâh olur kesr ile lâkin fetha-i meşhûr bi's-sıhhadur ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve feth-i mîm ve elif ve nûn ile, Fârs ve Sicistân ve Mekrân mâbeyninde [101a] bir vilâyet-i meşhûre ve nâhiye-i ma'mûredür. Kirmân ibn-i Fârs b. Tahmûrs ile tesmiye olunmuşdur. Arz-ı Kirmân Bahr-i Fârs'a dâhil olup bahrdan iki kol çıkup arz-ı Kirmân'ı kucaklayup sâhil-i Kirmân'da bahr dâireden bir kavs şeklinde olmuşdur ve arz-ı Kirmân'ı cihet-i garbdan hudûd-ı Fârs ve cihet-i cenûbdan Bahr-i Fârs ve cihet-i şarkdan arz-ı Mekrân ve cihet-i şimalden Fârs ve Mekrân ve Horâsân mâbeyninde olan sahrâ ihâta etmişdür.

Kermîne: Feth-i kâf ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve kesr-i mîm ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve nûn ve hâ ile, iklim-i hâmisden, Buhârâ'dan Tavâvîs ile Kâdisiyye mâbeyninde bir medîne-i ma'mûredür.

Tûli seksen üç derece, 'arız otuz dokuz²⁹⁰ buçuk derecedür.

Kerûh: Feth-i kâf ve zamm-ı râ'-i mühmele ve vâv ve hâ-i mu'ceme ile, iklim-i râbi'den, Horâsân'dan nevâhî-i Herât'da dağlar arasında kesîretü'l-enhâr ve'l-eşcâr ve'l-esmâr bir medîne-i sagîredür.

Tûli seksen yedi buçuk derece, 'arız otuz beş derece yirmi dakikadur.

Küsve: Zamm-ı kâf ve sükûn-ı sîn-i mühmele ve vâv ve hâ ile, Dimeşk'a on iki mîl yerde bir zay'a ve menzildür. Cebel-i Selc'den nâzil olan nehir buna mürûr

ider ve bunun ile Dimeşk mâbeyninde bir ‘akabe vardır. ‘Akabetü’ş-Şuhûre dinilmek ile ma’rûfdur.

Küşâf: Zamm-ı kâf ve feth-i şîn-ı mu‘ceme ve elif ve fâ ile, Mavsıl'un cenûb cânibinde Erbil'e iki merhale yerde Zâb ile şatt-ı Dicle mâbeyninde bir kal'a-i âmiredür. Havâlisi murûc ve merâidür.

Küşâniye: Zamm-ı şîn-ı mu‘ceme-i muhaffefe ve ba‘zılar katında feth-i şîn-ı mu‘ceme ve elif ve nûn ve müsennât-ı tahtiyye ve hâ ile, iklim-i hâmisden, nevâhî-i Semerkand'da Sogd-ı Semerkand vâdisinün şimâl cânibinde bir medînedür. Sogd medînelerinin kalbidür.

Tûli seksen sekiz derece yirmi beş dakikadır. ‘arzı otuz derece elli dakikadır²⁹¹.

Keşş: Feth-i kâf ve şîn-ı mu‘ceme-i müşeddede ile, iklim-i hâmisden, Mâ-verâünnehr'den Nahşen kurbunda bir medînedür ve bunda nehrân-ı kebîrân vardır. Birine Nehrül-Kassârîn derler.

Tûli seksen dokuz buçuk derece, ‘arzı otuz dokuz derece yirmi beş dakikadır.

Kuşmîhen: Zamm-ı kâf ve sükûn-ı şîn-ı mu‘ceme ve kesr-i mîm ve sükûn-ı müsennât-ı tahtiyye ve feth-i hâ ve nûn ile, Merve'ş-şâhicân tevâbi'inden bir karyedür.

Kefâ: Feth-i kâf ve fâ²⁹² ve elif-i maksûre ile, iklim-i sâbi'den, Bahr-i Kırım [101b] sâhilinde Sûdâk'un şark tarafında bir medîne-i meşhûredür. Tüccârün iskelesidür ve berr-i âherden Trabzon mukâbelesindedür.

Tûli otuz yedi derece otuz yedi dakika, ‘arzı elli derecedür.

Kefertûsâ: Feth-i kâf ve fâ ve sükûn-ı râ'-i mülhmele ve zamm-ı müsennât-ı fevkiyye ve sükûn-ı vâv ve sâ'-i müsellese ve elif ile, iklim-i râbi'den, Diyâr-ı Rebî'a'dan Dârâ'ya beş fersah bir düz yerde zât-ı eşcâr ve'l-enhâr bir medîne-i sagîredür.

Tûli altmış altı buçuk derece, ‘arzı otuz yedi derecedür.

Kefertâb: Feth-i kâf ve fâ ve sükûn-ı râ ve feth-i tâ'-i mülhmeleteyn ve elif ve bâ'-i muvahhide ile, iklim-i râbi'den, Hıms'dan Ma'arra ile Şeyzer mâbeyninde suları kalîl bir belde-i sagîredür ve bunda çanaklar ve çömler işlenüp afâka gider.

.....

²⁹¹ ‘arzı ... dakikadır. HE, MS:-RE

²⁹² ve fâ HE, MS:-RE

Tûli altmış bir buçuk derece, 'arız otuz beş buçuk derece kırk dakikadır.

Kelâbâz: Feth-i kâf ve sükûn-ı lâm ve elif ve feth-i bâ'-i muvahhide ve elif ve zâl-ı mu'ceme ile, Buhârâ'da bir mahalledür ve bir mahalle dahi Neysâbûr'dadır. Bu ismiyle Ebû Hâmid b. Muhammedü'l-fakîh eş-Şîr'l-Neysâbûrî bundandır ve ba'zıları feth-i kâf ile zabt etmişlerdir.

Kelvâzâ: Feth-i kâf ve sükûn-ı lâm ve feth-i vâv ve elif ve feth-i zâl-ı mu'ceme ve elif-i sâniye ile, iklim-i sâlisden, 'Irâk'dan Bağdâd'a iki fersah yerde bir karye-i meşhûredür. Bundan Nehrûvân'a iki fersah ve Kasr İbn-i Hübeyre'ye altı fersah yerdür ve bu hükemâ-i Kelzâniyyûn'un şehridür ve buna nisbetde Kelzâniyâ derler, hilâf-ı kıyas üzre.

Tûli yetmiş derece, 'arız otuz üç derecedür.

Kele: Feth-i kâf ve lâm ve hâ ile, iklim-i evvelde, cenûb cânibine hâric-i Hind'de 'Umân ile Sîn mâbeyninde muntasıf-ı tarîkde bir cezîre-i meşhûredür ve bunda kalay ma'denleri ve eşcâr-ı kâfûr ve hizrân vardır. Bundan cezâirü'l-Mihrâc'a yirmi günlük yerdür.

Tûli yüz dört derece, 'arız sekiz derecedür.

Künbâyet: Zamm-ı kâf ve sükûn-ı nûn ve feth-i bâ'-i muvahhide ve elif ve müsennât-ı tahtıyye ve müsennât-ı fevkıyye ile, [102a] iklim-i sâniyen, sâhil-i Bahr-i Hind'den Menîbâr'un garb tarafında bir medînedür. Binâları ak mermerler ve kiremid iledür. Besâtûn-i kalîlesi vardır.

Tûli doksan dokuz derece yirmi dakika, 'arız yirmi altı derece yirmi dakikadır.

Gence: Feth-i kâf ve sükûn-ı nûn ve feth-i cîm ve hâ ile, iklim-i hâmisden, Errân'dan Berde'a'nun şarkî cânibinde iki merhale yerde bir medînedür. Lâkin vebâsı çokdur ve bostânları ve inciri çokdur. Her kim ki, bunun incirinden yiye mahmûm olur derler.

Tûli yetmiş dört derece, 'arız kırk üç derece on dakikadır.

Kündür: Zamm-ı kâf ve sükûn-ı nûn ve dâl ve râ'-i mühmeleteyn²⁹³ ile, nevâhî-i Neysâbûr'da bir karyedür.

Kinde: Kesr-i kâf ve sükûn-ı nûn ve feth-i dâl-ı mühmele ve hâ ile, Yemen'de Hadramût kurbında bir vilâyetdür. Kinde b. Afr b. el-Hârs ile tesmiye olunmuşdur.

.....

²⁹³ ve ... mühmeleteyn MS:-RE, HE

Ken‘ân: Feth-i kâf ve sükûn-ı nûn ve feth-i ayn-ı mühmele ve elif ve nûn-ı sâniye ile, arz-ı Şâm'dur. Ken‘ân b. Sâm b. Nûh ile tesmiye olunmuşdur. Ken‘ân arz-ı Şâm'dan bir mevzi‘a dahi derler ki, ol mevzi‘de bir karye vardır, ismine Silvan derler. Bu karye Ya‘kûb peygamberün menzili idi. Yûsuf aleyhi's-selâmı bıraktıkları kuyu bundadır.

Kinkiver: Kesr-i kâf ve sükûn-ı nûn ve kesr-i kâf-ı sâniye ve gâh olur feth ile ve feth-i vâv ve râ‘-i mühmele ile, Cezîre-i İbn-i ‘Ömer kurbında bir kal‘a-i men‘adür. Kasru'l-lusûs'a dahi Kinkever derler.

Kenlî: Feth-i kâf ve sükûn-ı nûn ve kesr-i lâm ve müsennât-ı tahtıyye ile, Bahr-i Kırım sâhilinde Sinob'un cenûb cânibinde bir medîne-i sagîredür.

Kevâşe: Feth-i kâf ve vâv ve elif ve şîn-ı mu‘ceme ve hâ ile, Mavsıl'un şark cânibinde dağlar içinde bir kal‘a-i men‘adür. Bir yâyk adam çıkacak yerden gayri çıkılmağa imkân yoktur.

Kûtüm: Zamm-ı kâf ve sükûn-ı vâv ve zamm-ı müsennât-ı fevkıyye ve mîm ile, iklim-i râbî‘den, Geylân'dan bir medîne sagîredür. Bahr-i Hazez'den bir günlük yol mikdârı ba‘iddür.

Tûlî yetmiş yedi derece, ‘arzı otuz altı derecedür. [102b]

Kûfen: Zamm-ı kâf ve sükûn-ı vâv ve feth-i nûn ile, Horâsân'dan Ebîverd'e altı fersah yerde bir medîne-i sagîredür. Abdullâh b. Tâhir binâ etmişdür.

Tûlî seksen üç derece, ‘arzı otuz altı derecedür.

Kûfe: Zamm-ı kâf ve sükûn-ı vâv ve feth-i²⁹⁴ fâ ve hâ²⁹⁵ ile, iklim-i sâlisden, ‘Irâk'dan Fûrât'un cenûb ve garb cânibinde Fûrât'dan bir şu‘be üzerinde bir medîne-i İslâmiyyedür. Hazret-i ‘Ömer zemânında Basra ihdâs olunduktan bir buçuk yıl sonra Kûfe ihdâs olunmuşdur. Bunun vech-i tesmiyesinde akvâl vardır. Ba‘zılar rü‘yet-i Küfânâ derler. Kaçan bir müstedir kum görseler bunun dahi binâsı müstedir olduğuyçün Kûfe dinilmişdür derler. Ba‘zılar tekev-vüfü'l-Reml derler. Kaçan kum müctemi‘ olsa müslimûn ‘Irâk’ı feth itdükleri vaktin ve anbara nâzil olduklarında sûrâsmun (?) bunları incidüp Sa‘d arz-ı Kûfe’yi ihtiyâr edüp müslimûne “tekû fevâkihâ”²⁹⁶ ya‘nî bunda müctemi‘ olun dedi. Anıncün Kûfe dinilmişdür derler. Kaçan kavmi giderseler bunun

294 ve feth-i MS:-RE, HE

295 ve hâ HE, MS:-RE

296 تَكُو فَوَافِيهَا

mevzi'inden kavmi giderüp bunda nâzil olduklarıçün Kûfe dinilmiştir derler. Ya'sûbu'l-muvahhidîn ve râbi'ü'l-Hülefâi'r-Râşidîn esedullâhu'l-gâlib 'Ali b. Ebî Tâlib bunda maktûl ve medfûndur. Meşhed-i münevvereleri ve merkad-ı mutahharaları maksad-ı aksâ-yı 'âlem ve matlab-ı a'lâ-yı benî âdem idüğü meş-hûrdur ve Hazret-i İmâm-ı A'zam ve Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit ve efsah-ı füsahâ ve eblağ-ı bülegâ bundan kopmışlardır ve bunda bir ev vardır. Hazret-i İdrîs -aleyhi's-selâm- bu evdedür ve semâya bu evden ref' olunmuşdur derler.

Tûli altmış dokuz buçuk derece, 'arız otuz bir buçuk derecedür.

Kevkebân: Tesniyetü'l-kevâkib San'â-i Yemen'de bir dağdır. Üzerinde cevâhir ile yapılmış iki kasr vardır. Gice ile kevkeb gibi yıldır durduğıyçün Kevkebân dinilmiştir.

Kevkev: İki kâf ve iki vâv [103a] ile, iklim-i evvelden, cenûb cânibine hâric-i bilâd-ı Sûdân'da bir medînedür. Buna mensûb bir nehir vardır. Bu şehir nehr-i şark tarafındadır ve bunun ehli keferedür.

Tûli kırk dört derece, 'arız on derecedür.

Kevlem: Feth-i kâf ve sükûn-ı vâv ve feth-i lâm ve mîm ile, iklim-i evvelden, Bahr-i Hind'den bir dil üzerinde bir medînedür ve âhir-i bilâd-ı Sûdân'da bir medînedür ve bundan kalkup 'Aden'e gelirler ve bunda bakam ağacı olur. Bakam ağacı nâr ağacına benzerdür ve yaprakları unnâb yaprağına benzerdür.

Tûli yüz on derece, 'arız on iki derecedür.

Kümmâcir: Zamm-ı kâf ve sükûn-ı vâv ve feth-i mîm-i müşeddede ve elif ve cîm ve râ'-i mühmele ile, Bâbü'l-Hadîd ile Azak mâbeyninde Bâbü'l-Hadîd'ün garbî ve cenûbîsinde Tatar-ı Bereke'nün memleketidir.

Keş: Kışdan ta'cîm olunmuşdur; feth-i kâf ve sükûn-ı müsennât-ı tahtiyeye ve şîn-ı mu'ceme ile ve ba'zılar katında Kîş; kesr-i kâf ve sükûn-ı müsennât-ı tahtiyeye ve şîn-ı mu'ceme ile, iklim-i sâniden, Bahr-i Fârs'da Hind ile Basra mâbeyninde bir cezîre-i hasenedür ve devri bir günlük mesafedür ve bostânları ve eşcârı bî-şümârdur ve bunda incü çıkar ve suyu kuyulardandır.

Tûli yetmiş sekiz derece, 'arız yirmi yedi derecedür.

Keymâk: Kâf ve müsennât-ı tahtiyeye ve mîm ve elif ve kâf-ı sâniye ile, Türk-den bir tâifedür. Bunların medînelerine Keymâkiye derler. İklîm-i sâbi'den Bühayre-i Gâgâ'nun şark tarafındadır.

Tûli doksan sekiz derece, 'arız kırk dokuz derecedür.

FASLU'L-LÂM

el-Lazikiyye: Elif ve lâm ve kesr-i zâl-ı mu'ceme ve kâf ve müsennât-ı tahtiy-ye-i müşeddede ve hâ ile, iklim-i râbî'den, sâhil-i Bahr-i Rûm'da bir medîne-i hasenedür. Sahrıçları vâfırdür ve bundan Antâkiyye'ye sekiz mîl ve Cebele'ye on iki mîldür.

Tûli altmış derece on dakîka, 'arzı otuz beş derece on dakîkadur.

el-Lâr: Elif ve teşdîd-i lâm ve elif-i sâniye ve râ'-i mühmele ile, iklim-i sâniden, Bahr-i Fârs'da Sîrâf ile Kîş mâbeyninde bir cezîre-i kebîredür ve devri on iki fersahdur derler ve bunda incu çıkar.

Tûli seksen [103b] derece, 'arzı yirmi beş derecedür.

el-Lârecân: Elif ve teşdîd-i lâm ve feth-i râ'-i mühmele ve cîm ve elif-i sâniye ve nûn ile, iklim-i râbî'den, Taberistân'dan Rey ile Taberistân mâbeyninde bir medînedür.

Tûli yetmiş altı derece kırk beş dakîkadur. 'arzı on altı derece on dakîkadur.

Lârîde: Lâm ve elif ve kesr-i râ ve feth-i dâl-ı mühmeleteyn ve hâ ile, iklim-i hâmisden, şark-ı Endelüs'den bir medîne-i kadîmedür ve buna bir gâhrîz ile su gelür ol gâhrîzün binâsında cem' 'âlem mütehayyirdür ve bu medîne Nehr-i Serekusta'ya münabb olur. Bu nehrün şark tarafındadır.

Tûli yirmi derece, 'arzı otuz yedi buçuk derecedür.

Lârende: Lâm ve elif ve feth-i râ'-i mühmele ve sükûn-ı nûn ve dâl-ı mühmele ve hâ ile, iklim-i hâmisden, Rûm'dan Koniye'nün şark ve şimâl cânibinde bir günlük yerde bir medîne-i celîledür.

Tûli elli yedi derece, 'arzı kırk derece otuz dakikadır.

Lâmri: Lâm ve elif ve mîm ve râ'-i mühmele ve müsennât-ı tahtıyye ile, iklim-i evvelden, cenûb cânibine hâric-i Bahr-i Hind'de bir cezîredür. Bunda bakam ve cîzrân ağaçları olur.

Tûli yüz yirmi derece, 'arzı dokuz derecedür.

Lâhecân: Feth-i lâm ve elif ve feth-i hâ ve cîm ve elif ve nûn ile, iklim-i râbi'-den, Deylem'den bir medînedür ve bunda harîr-i kesîr hâsıl olup afaka gider.

Tûli yetmiş dört derece, 'arzı otuz yedi derece on beş dakikadır.

Lâhûn: Feth-i lâm ve elif ve hâ ve vâv ve nûn ile, Sa'îd-i Mısır'da bir seddür. Feyyûm'a su varmak için Yûsuf peygamber -a.m.- binâ etmişdür ve bunda bir ferce-i 'azîme vardır. Nîl ziyâde olduğu zemânda bu fereden gemiler girüp Feyyûm'a varur.

el-Leccûn: Feth-i lâm ve zamm-ı cîm-i müşeddede ve sükûn-ı vâv ve nûn ile, Şâm'da bir medînedür. Bunda İbrâhîm peygamberün mescidi vardır.

Tûli elli yedi derece kırk beş dakika, 'arzı otuz iki derecedür. Beysân'un garb tarafında nısf merhale yerde bir karyeye dahi Leccûn derler.

Lahza: Feth-i lâm ve sükûn-ı [104a] hâ'-i mühmele ve feth-i zâ'-i mu'ceme ve hâ ile, Tihâme'de bir arslanlıkdur.

Ludd: Zamm-ı lâm ve teşdîd-i dâl-ı mühmele ile, Şâm'da Remle'ye bir at se-girdimi yerde bi medîne-i sagîredür. Deccal aleyhi'l-la'netü bunda katl olunsa gerekdür.

Legz: Feth-i lâm ve sükûn-ı kâf ve zâ-yı mu'ceme ile, derbend-i Hazez'de bir beldedür. Bânisi olan Legz'e mensûbdur. Legz, Türkten bir tâifedür. Tatar-ı şimâliyyîn ki, Tatar-ı Bereke'dür ve Tatar-ı cenûbiyyîn ki, Tatar-ı Hülâgû'dur. Bu ikisini fâsıl olan bir cebelde sâkinlerdür.

Lemriyâ: Feth-i lâm ve sükûn-ı mîm ve kesr-i râ'-i mühmele ve müsennât-ı tahtıyye ve elif ba'zılar rivâyetinde elif bedeli hâ ile, iklim-i sâdisden, Bahr-i Rûm'da bir cezîre-i kebîrede²⁹⁷ bir medînedür.

Tûli kırk beş derece, 'arzı kırk üç derece on dakikadır ve bu cezîrenün devri yedi yüz mîldür ve bunun ile Cezîre-i Efrîtüş mâbeyni altmış mîldür.

.....

²⁹⁷ kebîrede HE, MS: kebîredür RE

Lamta: Feth-i lââm ve sükûn-ı mîm ve feth-i tâ'-i mûhmele ve hâ ile, iklim-i sâniiden, Garb-ı Aksâ'dan bir medînedür. Bunun cânib-i şarkisinde iki merhale yerde bir dağ vardır. Andan bir nehr-i kebîr nâzil olup medînenün cenûb cânibinden mürûr edüp garben ve şimâlen akup Bahr-i Muhît'e dökülür.

Tûli yedi buçuk derece, 'arız yirmi yedi derecedür.

Lamga: Feth-i lââm ve sükûn-ı mîm ve gayn-ı mu'ceme ile, Cibâl-i Gazne'de bir niçe yerlerdür.

el-Lunberdiyye: Zamm-ı lââm-ı müşeddede ve sükûn-ı nûn ve feth-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı râ'-i ve dâl-ı mûhmeleteyn ve müsennât-ı tahtıyye ve hâ ile, iklim-i hâmisden, bir vilâyet-i kebîredür. Bunı Cenova haddine varınca dağlar ihâta etmişdür. Cezîre-i Mayorka bunun mukâbelesindedür ve bilâd-ı Lunberdiyye'nün garb cânibinde medîne-i Rîderâkûn'dur. Rîd; kesr-i râ'-i mûhmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve dâl ile ma'nâsı mülk dimekdür. Râkûn; râ'-i mûhmele ve elif ve kâf²⁹⁸ ve nûn iledür.

Levşe: Feth-i lââm ve sükûn-ı vâv ce şîn-ı mu'ceme ile, Endelüs'de Gırnâta'ya bir merhale yerde bağları ve bostânları vâfir bir medînedür.

Lûr: Zamm-ı lââm ve sükûn-ı vâv ve râ'-i mûhmele ile, Hûzistân ile Isfahân [104b] mâbeyninde bir nâhiye-i kebîredür²⁹⁹. Lâkin Hûzistân'dan ma'dûddur. Ekseri cibâldür.

Tûli yetmiş dört derece, 'arız otuz iki derecedür.

Levger: Feth-i lââm ve sükûn-ı vâv ve feth-i kâf ve râ'-i mûhmele ile, Nehr-i Merv üzerinde bir karye-i kebîredür.

Levhevr: Feth-i lââm ba'zılar katında zamm-ı lââm ve sükûn-ı vâv ve feth-i hâ ve vâv ve râ'-i mûhmele ile, Lehâver dahi derler,³⁰⁰ iklim-i sâlisden, Hind'den bir medîne-i 'azîmedür.

Tûli yüz derece, 'arız otuz bir derecedür.

298 ve kâf HE, MS:-RE

299 kebîredür MS: kebîre RE, HE

300 Lehâver dahi derler HE, MS:-RE

FASLU'L-MÎM

Mâb: Feth-i mîm ve elif ve bâ'-i muvahhide ile, iklim-i sâlisden, Kerk'ün şimâl cânibinde nısf merhale yerde bir medîne-i kadîme idi. Lâkin harâb olup bir karye olmuşdur. Buna Rebbe dahi derler; feth-i râ'-i mühmele ve teşdîd-i bâ-i muvahhide ve hâ ile.

Tûli elli altı buçuk derece, 'arzı otuz bir derecedür.

Ma'rib: Feth-i mîm ve sükûn-ı hemze ve kesr-i râ'-i mühmele ve bâ'-i muvahhide ile meşhûr olan Ma'rib'dür, hemzenün fethi ve meddî ile, iklim-i evvelden, Yemen'den Hadramût dağlarının ucunda San'â'ya üç günlük merhale yerde bir medîne-i kadîme idi ve mülûk-ı Yemen'ün taht-gâhı idi. Ammâ el'ân harâbdur. Mâ'rib, pâdişâhınun ismi idi. Medîne bu isimle tesmîye olunmuşdur derler. Ba'zılar Mâ'rib pâdişâhınun kasrının ismi idi. Sonra medîneye ıtlak olunmuşdur dimişlerdür ve bu medîne Sebâ denilen medînedür.

Tûli ve 'arzı Sebâ'da zıkr olunmuşdur.

Ma'turî: Feth-i mîm ve sükûn-ı elif ve zamm-ı müsennât-ı fevkîyye ve kesr-i râ'-i mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtîyye ve âhirinde müsennât-ı fevkîyye ile ve ba'zılar katında tâ bedeli dâl-ı mühmele ile, Semerkand'da bir mahalledür.

Ma'derâyâ: Feth-i mîm ve sükûn-ı elif ve dâl ve râ'-i mühmeleteyn ve elif-i sâniye ve müsennât-ı tahtîyye ve elif-i sâlise ile, 'Irâk'dan tevâbî'-i Basra'dan bir medînedür.

Mâride: Feth-i mîm ve elif ve kesr-i râ ve dâl-ı mühmele ve hâ ile, iklim-i hâmisden garb-ı Endelüs'den Nehr-i Batalyevs'ün cenûb cânibinde bir medîne-i kadîmedür ve buna hâricden bir su getürmüşlerdür. Bu suyun yolunun binâsı üstâdlar mütehayyir kalur.

Tûli on derece, 'arız otuz dokuz derecedür.

Mârdîn: [105a] Feth-i mîm ve sükûn-ı elif ve kesr-i râ' ve dâl-ı mühmeleteyn ve müsennât-ı tahtıyye ve nûn ile, iklim-i râbî'den, Diyâr-ı Rebî'a'dan irtifâi iki fersah mikdârı bir dağın üzerinde bir kal'a-i menî'adur ve bunda kıtâl yılanlar vardır.

Tûli altmış dört derece, 'arız otuz altı derecedür.

Mâzer: Feth-i mîm ve elif ve feth-i zâ-i mu'ceme ve râ'-i mühmele ile Cezîre-i Sakıye'de bir medînedür. Muvattâ-i Mâlik şârihi İmâm Mâzirî buna mensûbdur.

Mâzenderân: Feth-i mîm ve elif ve feth-i zâ-yı mu'ceme ve sükûn-ı nûn ve dâl ve râ'-i mühmeleteyn ve elif ve nûn ile, vilâyet-i Taberistân'un ismidür.

Mâsekân: Feth-i mîm ve elif ve feth-i sîn-i mühmele ve elif ve feth-i sîn-i mühmele ve feth-i kâf ve elif ve nûn ile, nevâhî-i Kirmân'da bir medîne-i sagîredür.

Mâkzûniye: Feth-i mîm ve elif ve sükûn-ı kâf ve zamm-ı zâl-ı mu'ceme ve vâv ve nûn ve müsennât-ı tahtıyye ve hâ ile, halîc-i Kostantîniyye'nün garb cânibinde bir medînedür. İskender-i Rûmî bundan kopmuşdur derler.

Tûli elli derece, 'arız kırk bir derecedür.

Mâkisîn: Feth-i mîm ve elif ve kesr-i kâf ve sîn-i mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve nûn ile, iklim-i râbî'den, Cezîre'den Hâbûr üzerinde bir medînedür. Bundan Karkisâ'ya yedi fersah ve Sincâr'a yirmi iki fersah yerdür.

Tûli altmış beş derece, 'arız otuz beş derecedür.

Mâlka: Feth-i mîm ve elif ve kesr-i lâm ve feth-i kâf ve hâ ile, iklim-i râbî'den, Endelüs'den Bahrû'z-Zükâk üzerinde cenûb cânibinde İşbîliye memleketi ile Gırnâta memleketi mâbeyninde inciri ve bademi vâfir bir memleketdür.

Tûli on buçuk derece, 'arız otuz dört derecedür.

Mâlîn: Feth-i mîm ve elif ve kesr-i lâm ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve nûn ile, iklim-i râbî'den, tevâbî-i Herât'dan sulu ve bağlu ve bostânlu bir niçe kar-yelerdür. Ehl-i Herât buna Mâlân derler.

Tûli seksen beş derece elli dakîka, 'arız otuz dört derece otuz beş dakikadır.

Mâmetîr: Feth-i mîm ve elif ve feth-i mîm-i sâniye ve kesr-i tâ'-i mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve râ'-i mühmele ile, iklim-i râbî'den, Âmül tevâbî'inden bir medîne-i sagîredür.

Tûli yetmiş yedi derece elli dakîka, ‘arız otuz [105b] altı derece elli dakîkadur.

Mâ-Nîtiş: Feth-i mîm ve elif ve kesr-i nûn ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve şîn-ı mu‘ceme ile, Bahr-i Azak'un ismidür.

Mâverâünnehr: Tûrân vilâyetinün ismidür. Nehirden murâd Ceyhûn'dur. Ceyhûn'un şark tarafına sâbikan bilâd-ı Hiyâtle derler idi. Sonra müslimûn Mâverâünnehr dimişlerdür. Garb tarafına vilâyet-i Horâsân ve Hârezm derler.

Mâveşân: Feth-i mîm ve elif ve feth-i vâv ve şîn-ı mu‘ceme ve elif ve nûn ile, bilâd-ı Azerbeycân'dan Hemedân kurbında eşcâr ve enhârî bî-şümâr bir medînedür.

Mâhân: Mâhun tesniyesidür. Biri Deynever'dür ve buna Mâhu'l-Kûfe derler ve biri Nihâvend'dür, buna Mâhu'l-Basra derler.

Mây marg: Feth-i mîm ve sükûn-ı elif ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve feth-i mîm ba‘zılar katında zamm-ı mîm ve sükûn-ı râ‘-i mühmele ve gayn-ı mu‘ceme ile, nevâhî-i Nahşeb'de Buhârâ yolu üzerinde bir karye-i kebîredür. Semerkand katında bir karyeye dahi ve taraf-ı Ceyhûn'da bir mevzî‘a dahi Mây marg derler.

Mây in: Feth-i mîm ve elif ve kesr-i müsennât-ı tahtıyye ve nûn ile, bilâd-ı Fârs'dan bir beldedür.

Mübârek: Zamm-ı mîm ve feth-i bâ-i muvahhide ve râ‘-i mühmele ve kâf ile, Bağdâd ile Vâsıt mâbeyninde Dicle kenârında bir medîne-i sagîredür.

Mecdel: Feth-i mîm ve sükûn-ı cîm ve feth-i dâl-ı mühmele ve lâm ile, nevâhî-i Cezîre'den Hâbûr'da bir medînedür.

Metûs: Feth-i mîm ve zamm-ı müsennât-ı fevkıyye ve sükûn-ı vâv ve sâ‘-i müsellese ile, Kurkûb ile Ahvâz mâbeyninde Hûzistân medînelerinden bir medînedür.

Muhasab: Zamm-ı mîm ve feth-i hâ‘-i mühmele ve feth-i sâd-ı mühmele-i müşeddede ve bâ‘-i muvahhide ile, Mekke ile Minâ mâbeyninde lâkin Minâ'ya karîb bir mevzî‘dür. Batihâ-i Mekke dedikleri budur. Arzında hasbâ ya‘ni ufak taşlar olduğün buna Mahsab dinilmişdür.

Mahalle: Feth-i mîm ve feth-i hâ‘-i mühmele ve teşdîd-i lâm ve hâ ile ve buna Mahalletü'd-dekalâ dahi derler; feth-i dâl-ı mühmele ve kâf³⁰¹ ile, iklim-i sâlis-den, Nîl'ün garb cânibinde bir medîne-i kebîredür.

.....

³⁰¹ -ı mühmele ve kâf HE, MS- RE

Tûli elli üç derece yirmi bir dakika, 'arzı otuz bir derecedür. Bilâd-ı Mısır'da yüz mikdârı karyeye Mahalle [106a] derler.

Muhavvel: Zamm-ı mîm ve feth-i hâ'-i mühmele ve teşdîd-i vâv ve lâm ile, Bağdâd'un garb ve cenûb cânib bir fersah yerde Gûta-i Dimeşk gibi kesîretül'eşcâr ve'l-enhâr bir medînedür.

Medâyin: Medînenün cem'îdür. İklîm-i sâlisden Dicle tarafında bir medîne idi. Ebnâ-i Anâsıra binâ etmişler idi. Hazret-i 'Ömer zemânında mülûk-ı benî Sâsân bunlarda sâkinler idi. Ba'dehu tâife-i³⁰² 'Arab diyâr-ı Fârs'a mâlik olup Kûfe ve Basra ve Vâsıt peydâ olup halk ana intikal etdiler. El'ân medâyin-i Dicle'nün şark cânibinde karye gibi bir yerdür. Eyvân-ı kistrâ olan medîne-i Dicle'nün şark³⁰³ tarafında bir medîne-i kebîre idi. Buna Ravzatü'l-medâyin ve Taysefûn dahi derler idi; feth-i tâ'-i mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve feth-i sîn-i mühmele ve zamm-ı fâ ve vâv ve nûn ile ve gâh olur fâ bâ'-i muvahhide tebdil olunup Taysebûn dahi derler.

Tûli yetmiş derece, 'arzı otuz iç derece kırk dakikadur.

Medyen: Feth-i mîm ve sükûn-ı dâl-ı mühmele ve feth-i müsennât-ı tahtıyye ve nûn ile, iklîm-i sâlisden, Hicâz'dan sâhil-i Bahr-i Kulzüm'de Tebûk'e altı merhale yerde bir medîne-i harâbedür. Şu'ayb peygamberün ceddi Medyen ibn-i İbrâhîm -a.m.- ismiyle tesmiye olunmuşdur. Mûsâ -a.m.- Şu'ayb peygamberün koyunlarıçün su çekdüğü kuyu bundadır.

Tûli altmış bir derece, 'arzı yirmi dokuz derecedür.

Medîne: Buna **Yesrib** dahi denilür; feth-i müsennât-ı tahtıyye ve sükûn-ı sâ'-i müsellese ve kesr-i râ'-i mühmele ve bâ'-i muvahhide ile, evvelâ bunda sâkin olan evlâd-ı Sâ'm b. Nûh'dan Yesrib b. Fâlle ismiyle tesmiye olunmuşdur. Lâkin Resûl –sallallâhu aleyhi ve sellem- bu ismi kerîh görüp ismini **Taybe** koymışdur; feth-i tâ'-i mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve feth-i bâ-i muvahhide ve hâ ile, iklîm-i sâlisden Hicâz'dan bir düz yerde bir medîne-i müsevvere-i münevveredür -salavâtü'l-lâhi alâ müşerrefihâ- ve bunun doksan beş ismi vardır. İt'âb ve ishâbdan ictinâb olunmağın zikr olunmadı. Mescid-i Resûlullâh Medîne'nün vasatındadır ve meşhed-i mutahhara ve merkad-ı münevvereleri mescidün zâviye-i şarkıyyesinde sakf-ı mescide mülhak bir kubbededür ve Ebû Bekir ve 'Ömer'ün kabirleri dahi [106b] meşhed-i mutahharanun yanındadır.

.....

³⁰² tâife-i HE, MS:-RE

³⁰³ cânibinde karye ... Dücle'nün şark HE, MS:-RE

Tûli altmış beş derece yirmi dakîka, ‘arız yirmi beş derecedür.

Medîne-i Mısâf: Hamâ'nun garb cânibinde bir günlük yerde Cebel-i Lüb-nân eteğinde bir medîne-i celîledür. Kal'a-i menî'ası ve besâtîn-i kesîresi ve enhâr-ı sığârı vardır.

Merâ: Feth-i mîm ve râ'-i mühmele ve elif ile, Mora denilen memleketdür. Bu memleket, sâhil-i Bahr-i Rûm'da Fem-i Halic-i Kostantîniyye'den ibtidâ mağ-rib tarafına mümtedd olmuşdur ve bunun cânib-i garbîsi Arnavud vilâyetidür.

Merâga: Feth-i mîm ve râ'-i mühmele ve elif ve gayn-ı mu'ceme ve hâ ile, iklim-i râbî'den, Azerbeycân'dan Tebrîz'ün garb cânibinde yedi fersah yerde bir medîne-i ma'mûre ve meşhûredür. Kadîmden bu bir karye idi. Mervân b. Muhammed b. Mervân el-hükm ki, Vâlî-i İrmîniyye ve Azerbeycân idi. Mûkân gazâsından gelür iken bunda konup ve bunda bir güllük ve süpürendilik var idi. Bunların duvarları bunda temerruğ edüp ya'nî yuvarlandıklarıçün buna karyetü'l-Merâga dediler. Ba'dehu Mervân mezbûr bunda medîne binâ edüp ismini Merâga koydılar. Ammâ sûrî ve kal'ası Hârûn er-Reşid zemânında binâ olunmuşdur ve bunda hânkâhlar ve medreseler çokdur ve hâricinde olan depe üzerinde Hoca Nasîr Tûsî Hülâgû için rasad etmişdür.

Tûli yetmiş bir derece on dakîka, ‘arız otuz yedi derece yirmi dakîkadur.

Merrâkuş: Feth-i mîm ve râ'-i mühmele-i müşeddede ve elif ve zamm-ı kâf ve şîn-ı mu'ceme ile, iklim-i sâlisden, Mağrib-i Aksâ'dan bir medîne-i muhdesdür. Bostânları vâfir olduğuyçün vahâmeti ziyâdedür. Ekseriyyâ bunda gelen garîb hummâdan hâlî olmaz. Lugat-ı Berberiyye'de Merrâkuş'ün ma'nâsı esrî dimekdür ya'nî tez yürü, menzil mahâfet olduğuyçün buna Merrâkuş dinilmişdür ve bunun cânib-i cenûbîsi Cebel-i Deren ve şimâlîsi Selâ memleketi ve garbîsi Bahr-i Muhît ve şarkîsi Sicilmâse ve Fâs taraflarıdır ve bunun devri yedi mîldür ve bunun on yedi kapısı vardır ve hevâsı gâyet ıssîdür.

Tûli on bir derece, ‘arız yirmi dokuz derecedür.

Mirbât: Kesr-i mîm ve sükûn-ı râ'-i mühmele [107a] ve bâ'-i muvahhide ve elif ve tâ-i mühmele ile, iklim-i evvelde, Yemen'den Zafâr'un şark ve cenûb cânibinde bir medîne-i sagîredür.

Tûli yetmiş dört derece, ‘arız on iki derecedür.

Mirbed: Kesr-i mîm ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve feth-i bâ'-i muvahhide ve dâl-ı mühmele ile, Basra'da beriyye cânibinde bir mahalle-i ‘azîmedür. Aktâr-ı

‘âleminden ‘Arablar gelüp bunda müctemi’ olup bey’ler ve şîrâlar edüp³⁰⁴ eş‘âr okurlar.

Mercrâhit: Feth-i mîm ve sükûn-ı râ’-i mühmele ve cîm ve feth-i râ’-i sâniye ve kesr-i hâ ve tâ’-i mühmele ile, Gûta-i Dimeşk’un şark cânibinde bir mevzi’dür.

Merse'l-harez: Feth-i mîm ve sükûn-ı râ’-i mühmele ve müsennât-ı tahtıyye ile, gemiler sâkin olacak yere derler. Harez; feth-i hâ’-i mu’ceme ve feth-i râ’-i mühmele ve zâ ile boncuğa derler. Merse'l-harez sâhil-i Afrîkıyye’de Bûne’ye üç günlük yerde bir mevzi’-i ma’mûredür ve mercân bu mevzi’de³⁰⁵ istihrac olunur.

Merse'z-zücâc: Mers el’ân beyân olundu. Zücâc sırça ma’nâsınadır. Diyâr-ı Mağrib’de bir medînedür ve kal’a-i menî’asi vardır.

Mürsiye: Zamm-ı mîm ve sükûn-ı râ ve kesr-i sîn-i mühmeleteyn ve müsennât-ı tahtıyye ve hâ ile, iklim-i hâmisden, şark-ı Endelüs’den memleket-i Tedmîr’den Nehr-i İşbîliye’nün zirâ’-ı şarkısı üzerinde hulefâ-i Benî Ümeyye zemânında binâ olunmuş bir medînedür.

Tûli on iki derece elli dakika, ‘arzı otuz dokuz derece on dakikadır.

Mar’aş: Feth-i mîm ve sükûn-ı râ’ ve feth-i ayn-ı mühmeleteyn ve şîn-ı mu’ceme ile, iklim-i râbi’den, Şâm ile Rûm mâbeyninde olan serhadde bir medînedür. Hârûn er-Reşîd binâ etmişdür ve bunun iki sûrı ve vasatında bir hısnı vardır. Mervânî derler Mervânü'l-Himâr binâ itdügüychün ve bir çarşusu vardır. Hârûniyye derler.

Tûli altmış derece, ‘arzı otuz yedi derecedür.

Mergâb: Feth-i mîm ve sükûn-ı râ’-i mühmele ve feth-i gayn-ı mu’ceme ve elif ve bâ-i muvahhide ile, nevâhî-i Herât’da bir karyedür ve Merve’s-şâhicân’a mürûr ider bir nehirdür.

Mergînân: Feth-i mîm ve sükûn-ı râ’-i mühmele [107b] ve kesr-i gayn-ı mu’ceme ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve nûn ve elif ve nûn-ı sâniye ile, Maverâünnehr’de nevâhî-i Fergâne’de bir meşhûr şehirdür. Sahibü'l-Hedâya bundandır.

.....

³⁰⁴ edüp: HE, MS: olup RE

³⁰⁵ ve mercân bu mevzi’de HE, MS:-RE

Merkab: Feth-i mîm ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve feth-i kâf ve bâ'-i muvahhi-de ile, Bilinyâs kal'asının ismidür. Bu kal'ayı Hicret'ün dört yüz elli dördünde³⁰⁶ müslimûn ihdâs eylemişdür.

Mermerâ: Feth-i mîmeyn ve râ'eyn-i mühmeleteyn ve elif ile, halîc-i Kostantîniyye'nün ağzında Kostantîniyye'den iki yüz mîl yerde bir meşhûr iskeledür ve bunda mermer keserler.

Merme: Berr-i 'Adve'de, Sebte'ye iki yüz mîl yerde bir meşhûr iskeledür.

Merend: Feth-i mîm ve râ'-i mühmele ve sükûn-ı nûn ve dâl-ı mühmele ile, iklim-i râbî'den, Azerbeycân'dan Tebrîz'ün şark ve şimâl cânibinde iki günlük yerde kesîretül'-enhâr ve'l-eşcâr bir medînedür ve bundan Hân Kerker'e beş fersah ve Neşvâ'ya on fersah yerdür. Nehr-i Res bunı ile Neşvâ mâbeyninden mürûr ider. Tûlî yetmiş üç derece, 'arzı otuz yedi buçuk derecedür.

Merve'r-rûz: Feth-i mîm ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve feth-i vâv ve elif ve lâm ve zamm-ı râ'-i mühmele ve sükûn-ı vâv ve zâl-ı mu'ceme ile, iklim-i râbî'den, Horâsân'dan bir medîne-i hasenedür. Lugat-ı 'Acemiyye'de rûz ma'nâsı nehirdür. Merve'r-rûz demek Merve'n-nehr dimekdür. Buna nisbetde Merve'r-rûdî ve Mervedî dahi derler. Bu medînenün aslâ aybı yoktur. İllâ ehline ırk medîni çok ârız olur. Irk medîni ırka benzer bir nesnedür. Bunda hâdis olup deriden taşra çıkar. Medînede hudûsı ekser olduğıçün buna ırk medînidinilmişdür.

Bunun tûlî seksen yedi derece, 'arzı otuz altı buçuk derecedür.

Merve's-şâhicân: Ma'nâsı rûhu'l-melik dimekdür. İklîm-i râbî'den, Horâsân'dan bir medîne-i kadîmedür. Tahmûres binâ etmişdür derler ve cibâl-den ba'îd bir düz yereddür. Lâkin türabı şûre ve kumludur ve bunun kapısında Zerîk derler bir nehir vardır. Şehrûn havzlarına su bundan gider. Bundan gayri üç nehri [108a] dahi vardır ve bunun nefis yemişleri olur. Hattâ yemişlerini kurudup gayri yerlere alup giderler ve bu şehirde olan pâklık ve hüsn-i tertîb bir şehirde dahi yoktur ve bundan Merve'r-rûz'a dört günlük yol ve Nişâbûr'a ve Herât'a ve Belh'a ve Buhârâ'ya on iki günlük yoldur. Yezdecird ki, âhir-i mülûk-ı Fârs'dur bunda katl olunmuşdur ve hulefâ-i 'Abbâsiyye bundan zuhûr etmişdür ve Me'mûn bunda sâkin olur idi ve bundan niçe 'ulemâ kopmuşdur ve bunda ibrişim ve penbe çok hâsıl olur.

Tûli seksen yedi derece, 'arız otuz yedi derece kırk dakikadır.

Meriyye: Feth-i mîm ve kesr-i râ'-i mühmele ve teşdîd-i müsennât-ı tahtıyye ve hâ ile, iklim-i râbî'den, Endelüs'den Bahr-i Zükâk kenârında Mâleka memleketi ile Mürsiye memleketi mâbeyninde hevâsı mu'tedil bir medîne-i meşhûredür ve bunda bir harîr işlenür ki, bir yerde dahi işlenmez.

Tûli on dört derece kırk dakika, 'arız otuz beş derecedür.

Mezgınân: Feth-i mîm ve sükûn-ı zâ ve kesr-i gayn-ı mu'cemeteyn ve nûn ve elif ile ve nûn-ı sâniye ile, Bahr-i 'Arab'da Afrikıyye ile Mağrib mâbeyninde Bicâye'ye dört günlük ve Mursi'z-Zücâc'e otuz sekiz mîl yerde birkaç cezîredür. El'ân Cezâyir dinilmek ile meşhûrdur ve medînesi bahr kenârındadır ve bu bir meşhûr iskeledür.

Tûli yirmi derece on sekiz dakika, 'arız otuz üç buçuk derecedür.

Mezînân: Feth-i mîm ve kesr-i zâ-yı mu'ceme ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve nûn ve elif ve nûn-ı sâniye³⁰⁷ ile, Horâsân'un 'Irâk cânibinde bir medîne-i sagîredür

Mustaganem: Mağribde Berrü'l-'Adve'de bir medînedür ve iskeledür. Endelüs'den Dâniye mukâbelesindedür. İkinün mâbeyninde bahrün enlülüğü üç buçuk gündükdür.

Müsvahi: Mîm ve sîn-i mühmele ve vâv ve elif ve hâ ve müsennât-ı tahtıyye ile, iklim-i sâniiden, Sind'den Nehr-i Mihrân'un garb cânibinde bir medînedür.

Misîle: Kesr-i mîm ve sîn-i mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve hâ ile ve Misîlâ dahi denilür hâ bedeli lâm ve elif ile, iklim-i sâlisden, Cerîd'den Biskere tevâbi'inden bir medîne-i muhdesedür. [108b] Hulefâ-i Fâtimiyyûn'dan Âsım Billâh Hicret'ün üç yüz on beşinde³⁰⁸ ihdâs etmişdür ve Muhammediyye deyü âd virmişdür.

Tûli yirmi üç derece, 'arız otuz derece yirmi dakikadır.

Missîne: Feth-i mîm ve kesr-i sîn-i mühmele-i müşeddede ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve nûn ve hâ ile, iklim-i râbî'den, Cezîre-i Sakliye'nün zâviye-i şimâlisinde Kulkuziyye memleketi mukâbelesinde kesîretü'l-anb ve kesîretü'l-hamr ile meşhûr bir medînedür.

.....

³⁰⁷ nûn-ı sâniye HE, MS: müsennât-ı fevkıyye RE

³⁰⁸ 315 = 927/928

Tûli otuz beş derece on beş dakîka, ‘arız otuz sekiz derece on beş dakîkadur.

Meşân: Feth-i mîm ve şîn-ı mu‘ceme ve elif ve nûn ile, Basra kurbında beldeye müşâbih bir karye-i kebîredür. İmâm-ı Harîrî ki, makâmât sahibidür bundandır.

Meşgazâ: Feth-i mîm ve sükûn-ı şîn ve gayn ve zâ-yı mu‘cemât ve elif ile, Saydâ’ya yirmi dört mîl yerde eşcâr ve enhâr ile müzeyyen bir medîne-i hasenedür.

Meşka: Feth-i mîm ve şîn-ı mu‘ceme ve kâf ve hâ ile, iklim-i sâbiün şimâl cânibinde Sakâlîbe'den bir medînedür.

Tûli kırk üç derece, ‘arız kırk sekiz derecedür.

Meşhedü'r-Rudeynî: Meşhed ma'rûfdur. Rudeynî; zamm-ı râ' ve feth-i dâl-ı mühmeleteyn ve sükûn-ı müsennât-ı tahtiyye ve kesr-i nûn ve müsennât-ı sâniye ile, Nîl'ün cânib-i şarkisinde Usvân'un cenûb cânibinde bir meşheddür.

Mısır: İklîm-i ma'rûfdur. Ashâb-ı târîh dimişlerdür ki, İdrîs peygamber -a.m.- Şerî'at-ı Âdem'e ve Şît'e muhâlefet idenleri nehy edüp ekseri muhâlefetde kalup ekallî itâ'at idecek mutî' olanlara emr eyledi ki, muhâlefet idenlerden munfasıl olup âhîr yere göçeler. Bunlara vatanlarından ayrılmak güç gelüp biz bu makâmdan göçecek buncileyin bâbilyonı kanda buluruz dediler. Lugat-ı Süryâniye'de Bâbil deyü nehre derler. Murâdları Dicle ile Fûrât idi. Andan İdrîs -a.m.- etdi: “Hicret idecek Allâhu Te‘âlâ bunlardan gayri bir nehir virür dedi. Andan bunlar çıkup seyr edüp hâlâ Mısır olan mevzi‘a geldiklerinde Nîl'i görüp İdrîs -a.m.- hazâ babilyon dedi. Ya‘ni bu sizin nehriniz gibi nehirdür. Cemî‘ ümem [109a] katında bu ekâlîme Bâbil derler idi. İllâ ‘Arab değil zîrâ ‘Arab ba‘de't-tufân bu ekâlîme nâzil olan Mısır b. Beysâr b. Hâm b. Nûh ile tesmiye edüp Mısır derler. Diyâr-ı Mısır'un hadd-i şimâlisi Bahr-i Rûm'dur. Refah'dan mümtedd olup ‘Arîş'e ve Cûfân ve Feremâ'ye ve Dimyât'a ve sâhil-i Reşîd'e ve İskenderiyye ile Berka mâbeynine varur. Hadd-i garbîsi İskenderiyye ile Berka mâbeyninde cenûb cânibine mümtedd olup zahr-ı Elvâhât'a ve Nûbe'ye varur. Hadd-i cenûbîsi Nûbe'den şark tarafında mümtedd olup Bahr-i Kulzüm'e varur³⁰⁹. Hadd-i şarkîsi Bahr-i Kulzüm'den mümtedd olup ‘Ayzâb'a ve Kusayr'a ve Kulzüm'e ve Tih-i Benî İsrâîl'e andan dönüp Refah katında Bahr-i Rûm'a varur.

.....

³⁰⁹ Hadd-i cenûbîsi ... Kulzüm'e varur. HE, MS=RE

Mastakî: Bahr-i Rûm'da Halîc-i Kostantîniyye ağzından yüz elli mîl içerüde bir cezîre-i kebîredür. Şimâlden cenûba uzunluğî altmış mîldür. Sâyir bilâda mastakî bundan gider. Mastakînün ağacı fıstık ağacı gibidür. Bu ağacı yaz gününde çizerler andan mastakî akar. Şöyle ki, akup ağaç üzerinde döke gâyet a'lâdur şöyle ki, akup yerde döke alçakdur.

Missîsa: Kesr-i mîm ve kesr-i sâd-ı mühmele-i müşeddede ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve sâd-ı sâniye ve hâ ile, ba'zılar katında feth-i mîm ve tahfif-i sâdeyn ile sefine vezninde iklim-i râbî'den, Ermen'den Ceyhân kenârında bir medîne hasenedür. Ebû Ca'fer Mansûr binâ etmişdür.

Tûli elli dokuz derece on beş dakîka, 'arzı otuz yedi derece on beş dakikadır.

Mu'ân: Zamm-ı mîm ve feth-i ayn-ı mühmele ve elif ve nûn ile, Tebûk'den bir merhale yerde bir hısn idi. Ammâ el'ân harâbdur.

Ma'ber: Feth-i mîm ve sükûn-ı ayn-ı mühmele ve feth-i bâ'-i muvahhide ve râ'-i mühmele ile ve nevâhî-i Hind'den bir nâhiyedür. Hind'ün ekâlim-i sülûsinden Menîbâr'un şark cânibinde olan iklimdür.

Ma'arra: Feth-i mîm ve feth-i ayn-ı mühmele ve râ'-i mühmele-i müşeddede ve hâ ile, iki medînenün ismidür; Birine Ma'arratü'n-Nu'mân derler. Ashâb-ı Resûl'den Nu'mân b. Beşîr'e mensûbdur. İklîm-i râbî'den Cünd-i Hims'dan kesîretü'l-fevâkih bir medîne-i hasenedür ve buna nisbetde Ma'arraî derler. Tûli kırk bir derece kırk dakîka, 'arzı otuz beş derece kırk beş [109b] dakikadır. Ve birine Ma'arra-i Nesrîn derler; nûn ve sîn ve râ'-i mühmeleteyn ve müsennât-ı tahtıyye ve nûn-ı sâniye ile meşhûr olan Masrîn'dur; feth-i mîm ve sükûn-ı sâd ve kesr-i râ'-i mühmeleteyn ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve nûn ile, nevâhî-i Haleb'den bir medîne-i hasenedür. Buna nisbetde Ma'arnesî derler.

Tûli kırk bir derece on iki dakîka, 'arzı otuz beş derecedür.

Ma'lâ: Feth-i mîm ve sükûn-ı ayn-ı mühmele ve lâm ve elif ile, iklim-i evvel-den bir medînedür.

Makdişû: Feth-i mîm ve sükûn-ı kâf ve kesr-i dâl-ı mühmele ba'zılar katında feth-i dâl-ı mühmele ve zamm-ı şîn-ı mu'ceme ve vâv ile, iklim-i evvel-den, cenûb cânibine hâric-i Zenc ve Habeşe mâbeyninde Bahr-i Hind sâhilinde bir medîne 'azîmedür. Nîl-i Mısr'un bir kıt'ası buna gelür derler.

Tûli altmış iki derece, 'arzı cenûb cânibine iki derecedür.

Mâkzûniye: Feth-i mîm ve kâf ve zamm-ı dâl-ı mu'ceme ve sükûn-ı vâv ve kesr-i nûn ve müsennât-ı tahtıyye-i muhaffefe ve hâ ile, iklim-i hâmisden,

halîc-i Kostantîniyye'nün garb cânibinde bir medînedür. İskender-i Rûmî bundan kopmuşdur.

Tûli elli derece, 'arız kırk derecedür.

Mükrân: Zamm-ı mîm ve sükûn-ı kâf ve feth-i râ'-i mühmele ve elif ve nûn ile, iklim-i sâlisden, Sind'den şatt-ı Nehr-i Mihrân'da bir nâhiye-i vâsıtaadır.

Tûli doksan üç derece, 'arız yirmi beş derecedür ve on dakikadır.

Miknâse: Kesr-i mîm ve sükûn-ı kâf ve nûn ve elif ve sîn-i mühmele ve hâ ile, Fâs'un şimâl cânibinde bir ak dağ üzerinde iki medînedür. Mâbeynleri bir at segirdimi mikdârıdır ve kesîret-i zeytun ile meşhûrlardur.

Mekke: Feth-i mîm ve teşdîd-i kâf ve hâ ile Bekke dahi denilür, bâ'-i muvâhide ile, iklim-i sânidin, Tihâme'den cibâl mâbeyninde bir medîne-i münevveredür. Mescid-i Haram sûr içinde ve Ka'be sûrun vasatındadır. Evvelâ Ka'be'nün mekânında Âdem peygamberün haymesi var idi. Sonra Şît peygamber ol mekânda³¹⁰ taş ve toprak ile Ka'be binâ etmiş idi. Ba'dehu İbrâhîm ve İsmâîl peygamber -a.m.- tekrar binâ etmişler idi ve buna iki kapu etmişler idi biri şarkî ve biri garbî ve kapuların şekilleri yer ile berâber idi ve hatîm Ka'be içinde idi. Ba'de'z-zemân Câhiliyyetde Ka'be'yi yıkup ve kapusın bir edüp [110a] eşigini bir âdem boyı mikdârı yüksek etmişler idi. Resûl aleyhi's-selâm hacetü'l-vedâ'larında buyurmuşlar idi ki: "Eger gelecek yıl sağ olursam Ka'be'yi yıkup İbrâhîm peygamber binâ itdüğü tarz üzerine binâ idem." Dünyaların değışüp idemediler idi. Ba'dehu 'Abdullah b. Zübeyr Resûl -aleyhi's-selâmun- kelâmıların istimâ' idicek Ka'be'yi yıkup İbrâhîm peygamber binâsı tarzında binâ etdi. Sonra Haccâc Ka'be'nün binâsını İbn-i Zübeyr etdigü üzre olmasını kerîh görüp yine Ka'be'yi³¹¹ yıkup Câhiliyyet zemânında olan tarz üzerine binâ etmişdür. El'ân hüccâc binâ etdigü tarz üzeredür.

Tûli almış yedi derece, 'arız yirmi bir derecedür.

Malâzcird: Feth-i mîm ve lâm ve elif ve sükûn-ı zâ-yı mu'ceme ve kesr-i cîm ve sükûn-ı râ ve dâl-ı mühmeleteyn ile, iklim-i hâmisden, İrmîniyye'den Erzenû'r-Rûm'un şimâl cânibinde üç günlük ve Bidlîs'un şimâl ve garb cânibinde bir buçuk günlük yerde siyah taş ile binâ olunmuş kesîretü'l-enhâr bir medîne-i sagîredür.

.....

³¹⁰ Âdem peygamberün ... ol mekânda HE, MS:-RE

³¹¹ Ka'be'yi HE, MS:-RE

Tûli altmış beş derece, 'arız otuz dokuz derece³¹² otuz dakikadır.

Malatya: Feth-i mîm ve feth-i lâm ve sükûn-ı tâ'-i mühmele ve feth-i müsennât-ı tahtıyye ve hâ ile, âmme katında kesr-i tâ' ve teşdid-i yâ ile, iklim-i hâmisden, Rûm'dan Sivâs'un cenûb cânibinde üç merhale ve Kahtâ ve Gerger'e iki merhale dağlar vasatında bir düz yerde kesîretü'l-enhâr ve'l-esmâr bir medîne-i müsevveredür.

Tûli altmış bir derece, 'arız otuz yedi derecedür.

Melfecût: Feth-i mîm ve sükûn-ı lâm ve feth-i fâ ve zamm-ı cîm ve sükûn-ı vâv ve tâ'-i mühmele ile, Arnavud dedikleri tâîfedür. Bunların memleketleri sâhil-i Bahr-i Rûm'dadır.

Melende: Zenc medînelerinden bir medînedür. Bunun cânib-i garbisinde bir halîc vardır. Cebel-i Kamer'den ol halîce bir nehir akar ve cânib-i şarkisinde bir dağ vardır. Bahr içine şimâl ve şark cânibine yüz mîl mikdârı mümteddür ve bu dağın bir cânibi berde cenûb cânibine müstakîmen elli mikdârı mümteddür. Bu garâibdendir ki, bu dağın berde olan cânibinde demür ma'deni ve bahrda [I 10b] olan cânibinde hicr mîknatısı vardır.

Bu medînenün tûli seksen bir buçuk derece, 'arız iki derece elli dakikadır.

Menbic: Feth-i mîm ve sükûn-ı nûn ve kesr-i bâ'-i muvahhide ve cîm ile, iklim-i râbî'den, Cünd-i Kınnesrîn'den bir medînedür. Mülûk-ı 'Acem'den bilâd-ı Şâm'a gâlib olanların ba'zısı binâ edüp ismini Menbe koyup ve bunda bir ateşhâne dahi binâ etmiş idi. Sonra ta'rîb olunup Menbic dinilmişdir. Ba'zılar eydür: "Menbe ateşhânenün ismi idi. Sonra medîneye ıtlak olunmuşdur."

Tûli altmış iki derece elli dakika, 'arız otuz altı derece yirmi dakikadır. Bunun Fürât üzerine bir köprüsi vardır. Tûli yirmi beş mîldür.

Mencerûr: Feth-i mîm ve sükûn-ı nûn ve feth-i cîm ve zamm-ı râ'-i mühmele ve sükûn-ı vâv ve râ'-i sâniye ile, Hind'de Munîbâr'un ekber bilâdidur.

Mendrî: Hind'de Furza ile Ma'ber mâbeyninde Serendîb'e varınca bir medînedür.

Tûli yüz yirmi derece, 'arız on beş derecedür.

Mennurka: Feth-i mîm ve zamm-ı nûn-ı müşeddede ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve feth-i kâf ve hâ ile, iklim hâmisden, Bahr-i Zükâk'da bir cezîre-i kebîre-i

.....

³¹² otuz dokuz derece HE, MS-R

mustatiledür. Şimalden cenûba tûli bir mikdâr inhirâf ile altmış mîldür ve bu cezîre Cezîre-i Mayorka'nun şark cânibidür. İkinün mâbeyni elli mîldür ve bunun vasatında bir kal'a-i menî'ası vardır.

Tûli yirmi dört derece, 'arzı otuz dokuz derecedür.

Münestîr: Zamm-ı mîm ve feth-i nûn ve sükûn-ı sîn-i mühmele ve kesr-i müsennât-ı fevkîyye ve sükûn-ı müsennât-ı tahtiyye ve râ'-i mühmele ile, arz-ı Afrîkiyye'de Mehdiye ile Sûsamâ beyinde bir karyedür. Her birinün mâbeyni birer merhaledür.

Mansûre: Feth-i mîm ve sükûn-ı nûn ve zamm-ı sâd-ı mühmele ve sükûn-ı³¹³ vâv ve feth-i râ'-i mühmele ve hâ ile bir niçe medînenün ismidür: Biri iklim-i sâniden Sind'den bir medîne-i kebîre-i kesîretü'l-hayrâtdur³¹⁴. Müslimün bunı feth etdikleri zemânda Nasranâ dedikleriçün buna Mansûre dinilmişdür. Ba'zılar eydür: "Amr b. Hafs ki, Hezârmerd el-Mühellebî [IIIa] dinilmek ile ma'rûfdur." Bunı Hulefâ-i Abbâsiyyenün ikincisi Ca'fer Mansûr zemânında binâ edüp anun lakabı ile tesmiye etmişdür. Nehr-i Mihrân'dan bir halic bunı ihâta edüp cezîre gibi olmuşdur ve bunda hurma ağaçları ve kasab-ı sükker vardır ve ziyâde ıssı yerdür. Tûli seksen beş derece, 'arzı yirmi altı derece kırk dakikadur ve biri nevâhî-i Vâsıt'da betâyih-i 'Irâk'da bir medînedür ve biri Ceyhûn'un şark cânibinde Hârezm-i kadîme idi. Bunı su harâb edüp ehl-i Ceyhûn'un garb cânibinde Gergenc'e intikal etmişlerdür ve biri nevâhî-i Afrîkiyye'de Mansûr b. Kâsım el-Fâtımî binâ itdüğü medînedür ve biri bilâd-ı Deylem'de bir medînedür ve biri Yemen'de Tuğtekin b. Eyyüb ihdâs itdüğü medînedür³¹⁵ ve biri Kâhire ile Dimyât mâbeyninde Kâmil b. Âdil ihdâs itdüğü medînedür.

Menf: Feth-i mîm ve ba'zılar katında kesr-i mîm ve sükûn-ı nûn ve fâ ile, iklim-i sâlisden, diyâr-ı Mısırye'den Nîl'ün garb cânibinde Mısır-ı kadîme ve medîne-i Fir'avn'dur. Amr b. Âs Mısır'ı feth itdüğü zemânda Hazret-i 'Ömer'ün emriyle bunı harâb edüp Nîl'ün şark cânibinde³¹⁶ Fustât'ı binâ etmişdür. Bunda asâr-ı kadîme-i 'azîme bî-nihâyedür ve Yûsuf peygamberün menzili bundadır.

Tûli elli dört derece kırk dakika 'arzı yirmi dokuz derecedür.

•••••

³¹³ zamm-ı sâd-ı mühmele ve sükûn-ı HE, MS:-RE

³¹⁴ kebîre-i kesîretü'l-hayrâtdur HE, MS: kebîretü'l-hayrâtdur RE

³¹⁵ ve biri ... medînedür HE, MS:-RE

³¹⁶ Nîl'ün şark cânibinde HE, MS:-RE

Menfelût: Feth-i mîm ve sükûn-ı nûn ve feth-i fâ ve zamm-ı lâm ve sükûn-ı vâv³¹⁷ ve tâ-i mühmele ile, iklim-i sâlisden, Sa'îd-i Evsat'dan Nîl'ün garb cânibinde Üsyût'a bir merhale yerde bir medîne-i sagîredür.

Tûli elli iki derece yirmi dakika 'arzı yirmi yedi derece kırk dakikadur.

Münekkeb: Zamm-ı mîm ve feth-i nûn ve feth-i kâf-ı müşeddede ve bâ'-i muvahhide ile, sâhil-i Cezîre-i Endelüs'de tevâbi'-i Bîze'den bir iskeledür. Bunun ile Gırnâta mâbeyni kırk mîldür.

Münîbâr: Zamm-ı mîm ve kesr-i nûn ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve feth-i bâ'-i muvahhide ve elif ve râ'-i mühmele ile, Hind'ün ekâlîm-i sülesesinden biridir ve bu Cüzarât'un şark tarafındadır ve bu iklim bilâd-ı fülfuldür. Fülful bir ağaçda olur ki, salkımları darı salkımları gibidir ve bunun ağacı sarmaşık ağacı [IIIIb] gibi gayri nesneye sarılır.

Münîbetten: Zamm-ı mîm ve kesr-i nûn ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve feth-i bâ'-i muvahhide ve feth-i müsennât-ı fevkıyye-i müşeddede ve nûn ile, bilâd-ı Ma'ber'den sâhil-i bahrda bir beldedür.

Minâ: Kesr-i mîm ve sükûn-ı nûn ve elif-i maksûre ile Mekke'ye bir mîl yerde 'Arafât yoluda bir mevzi'dür.

Munte ibnü'l-Hasîb: Zamm-ı mîm ve sükûn-ı nûn ve feth-i müsennât-ı tahtıyye ve hâ ve kesr-i elif ve sükûn-ı bâ'-i muvahhide ve nûn ve elif ve lâm ve feth-i hâ'-i mu'ceme ve kesr-i sâd-ı mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve bâ'-i muvahhide ile, iklim-i sâlisden, Sa'îd'den Nîl'ün garb cânibinde Üsmûneyn'e bir merhale yerde bir belde-i sagîredür ve bunda çarşular ve hammâm-ı lar ve câmi'ler ve medreseler vardır.

Tûli elli üç derece, 'arzı yirmi altı derecedür.

Mevrûr: Feth-i mîm ve sükûn-ı vâv ve zamm-ı râ'-i mühmele ve vâv ve râ'-i sâniye ile Mâlka'nun garb cânibinde bir kal'adur.

Muş: Zamm-ı mîm ve sükûn-ı vâv ve şîn-ı mu'ceme ile, iklim-i hâmisden, İrmîniyye'den Meyyâfârikîn'e iki merhale ve Halât'a üç merhale yerde bir vâdînün ağzında bir medîne-i sagîredür ve bunun iki günlük mikdârı ağaçlu ve otlu bir 'azîm sahrâsı vardır. Muş ovası dinilmek ile meşhûrdur.

.....

³¹⁷ ve sükûn-ı vâv MS:-RE, HE

Tûli altmış dört derece otuz dakîka, ‘arzı otuz dokuz derece otuz iki dakîkadur.

Mavsıl: Feth-i mîm ve sükûn-ı vâv ve kesr-i sâd-ı mühmele ve lâm ile, iklim-i râbî‘den, Cezîre‘den Dicle’nün garb cânibinde bir düz yerde bir medîne-i müsevveredür. Ammâ sûrî harâbdur. Cezîre ile ‘Irâk mâbeynini veyâ Dicle ile Fûrât mâbeynini veyâ Büld ile Hadîse mâbeynini vasl itdüğüçün veyâ bunı ihdâs iden pâdişâhun ismi Mavsıl olduğıçün buna Mavsıl dinilmiştir.

Tûli altmış derece, ‘arzı otuz yedi buçuk derecedür. Zâb-ı aşğar Mavsıl’un cenûb cânibinde Dicle’ye akar ve Yûnus peygamber irsâl olunduğı medîne-i Nînov Dicle’nün şark cânib Mavsıl mukâbelesindedür.

Mûkân: Zamm-ı mîm ve sükûn-ı vâv ve feth-i kâf ve elif ve nûn ile, iklim-i [112a] râbî‘den Errân‘dan Bâbü‘l-Ebvâb’a iki günlük yerde bir medînedür. Mûkân b. Yâfes b. Nûh ile tesmiye olunmuşdur

Tûli yetmiş üç derece, ‘arzı otuz üç derecedür Lâkin bu zemânda medîne-i Mûkân meşhûr değildir. Meşhûr olan arâzi-i Mûkân’dur ki, Tebrîz’e on merhale yerde sâhil-i Bahr-i Taberistân‘da mer‘aları ve suları vâfir bu büyük yerdür.

Mûltân: Zamm-ı mîm ve sükûn-ı vâv ve lâm ve feth-i müsennât-ı fevkîyye ve elif ve nûn ile ekseriya vâv hazf olup Mûltân denilür ve ol diyârın halkı (٧) tâyı (٧) tâya tebdîl edüp Multân derler iklim-i sâlisden Hind‘den bir medînedür. Bunda bir sanem vardır. İsmi Multân’dur. Medîne anun ile tesmiye olunmuşdur. Ol sanem sûret-i insandadır ve bir kürsi üzerinde murabba‘ oturmuşdur. Kızıl sahtiyândan kaftanı vardır ve gözleri iki dâne cevherdür. Ehl-i Hind bu saneme gâyetde ta‘zîm edüp ve buna hac edüp mâl-ı ‘azîm getirürler. Gelen mâlî Multân’un pâdişâhı alır. Ammâ kendüsi müslimdür.

Mehcem: Feth-i mîm ve sükûn-ı hâ ce cîm ve mîm-i sâniye ile, iklim-i evvelden, Yemen‘den Zebîd‘ün şimâl ve şark cânibinde üç günlük ve ‘Aden’e ve San‘â‘ya altışar günlük yerde bir medînedür.

Tûli altmış dört derece, ‘arzı on yedi derecedür.

Mehdiye: Feth-i mîm ve sükûn-ı hâ ve kesr-i dâl-ı mühmele ve feth-i müsennât-ı tahtîyye ve hâ ile, iklim-i sâlisden, Afrîkiyye‘den bir medîne-i hasenedür. Hulefâ-i Fâtîmiyyûn’un evvelkisi Mehdi ‘Abdullah Hicret‘ün üç yüz üçünde³¹⁸ binâ etmiştir ve bu medîne karadan bahra giren kolun ucunda el gibidür. Sûrî

ve kal'a-i menî'ası vadur ve ebrice-i 'azîmesi vardır. Sûse'nün şark ve Safâ-kus'un garb cânibindedür.

Tûli otuz bir derece, 'arzı otuz bir buçuk derecedür.

Mihrâc: Buna Cezîretü'l-Mihrâc dahi derler; mîm ve hâ ve râ'-i mühmele ve elif ve cîm ile, iklim-i evvelden, cenûb cânibine hâric-i Bahr-i Ahdar'da bir cezîre-i kebîredür.

Tûli yüz kırk derece, arz-ı cenûbîsi bir derecedür. Ba'zılar Cezîretü'l-Mihrâc Cezîre Serîre'dür derler.

Mihrâs: [I 12b] Kesr-i mîm ve sükûn-ı hâ ve feth-i râ'-i mühmele ve elif ve sîn-i mühmele ile, Cebel-i Uhud'da bir suyunun ismidür. Hadîs-i şerîfde vârid olmuştur ki, Uhud gazâsında Resûlullâh -aleyisselâm- susayup Hazret-i 'Ali -radiyallâhu anh- bu sudan kırbasıyla su getirüp Resûl -aleyhi's-selâm- ol su ile mübârek yüzlerinde olan kanı yıkamışdır ve Hazret-i Hamza bunda şehîd olmuştur.

Mihrecân: Kesr-i mîm ve sükûn-ı hâ ve feth-i râ ve cîm ve elif ve nûn ile, İsfereyîn medînesinün ismidür.

Mehrûbân: Feth-i mîm ve sükûn-ı hâ ve zamm-ı râ'-i mühmele ve sükûn-ı vâv ve bâ'-i muvahhide ve elif ve nûn ile, iklim-i sâlisden, Hûzistân'dan bahr üzerinde bir medîne-i sagîredür. Ercân'un iskelesidür.

Tûli yetmiş altı derece, yirmi dakika 'arzı otuz derecedür.

Mehre: Feth-i mîm ve sükûn-ı hâ ve feth-i râ'-i mühmele ve hâ'-i sâniye ile, iklim-i evvelden Yemen'den bir medînedür ve bunun sahrâ-i bî kerânî vardır ve bunda eşcâr ve zürû' yokdur. Bunun ehlinün mâlî devedür.

Tûli yetmiş beş derece, 'arzı on altı derecedür.

Meyyâfârikîn: Feth-i mîm ve feth-i müsennât-ı tahtiyiye-i müşeddede ve elif ve feth-i fâ ve elif ve kesr-i râ'-i mühmele ve kesr-i kâf ve sükûn-ı müsennât-ı tahtiyiye ve nûn ile, iklim-i râbî'den, bilâd-ı Cezîre'den bir medînedür. Sâfî taş ile yapılmış sûrı vardır ve şîmâl cânibinde bir dağ vardır. Medîne ol dağın etegindedür. Nusaybîn gibi bunu dahi sular ve bostânlar ihâta etmişdür. Kesîre-i hurûfî olduğuçün nisbetde ba'zı hurûfin iskât edüp Fârikî derler.

Tûli altmış dört derece on beş dakika, 'arzı otuz sekiz derecedür.

Meyânic: Feth-i mîm ve müsennât-ı tahtiyiye ve elif ve kesr-i nûn ve cîm ile

ba‘zılar katında elif ve nûn ve hâ ile, Miyâne denilür, iklim-i râbi‘den, Azerbeycân'dan Merâğa'ya iki merhale yerde bir medînedür.

Tûli yetmiş iki derece, ‘arız otuz iki derecedür.

Meybüz: Feth-i mîm ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve zamm-ı bâ’-i muvahhide *Sâhibu'l-Kâmûs* katında kesr-i bâ’-i muvahhide ve zâl-ı mu‘ceme ile, [113a] iklim-i sâlisden, nevâhî-i İsfahân'da Yezd'e karîb bir medînedür.

Tûli yetmiş sekiz buçuk derece, ‘arız otuz iki derecedür.

Meydân: Feth-i mîm ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve feth-i dâl-ı mühmele ve elif ve nûn ile bir niçe mevzi‘ün ismidür. Biri Neysâbûr'da bir mahalledür. Buna Meydân-ı Ziyâd b. ‘Abdurrahman derler. *Müctemî‘u'l-Emsâl* sahibi İmâm Meydânî bundandır ve biri İsfahân'da bir mahalledür buna Meydân-ı Esferîs ve Şâriü'l-Meydan derler ve biri Hârezm'de bir mahalledür ve biri aksâ-yı Ma-verâ-i Nehir'de İsbicâb’a karîb bir medînedür.

Mîmend: Kesr-i mîm ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve feth-i mîm-i sâniye ve dâl-ı mühmele ile, Gazne karyelerinden bir karyedür. Sultân Mahmûd Sebüktegin‘ün veziri Ebû'l-Hasan Alî b. Ahmed el-Mîmend bundandır. Mîmend Fârs'da Şîrâz'un cenûb cânibinde iki merhale yerde bir medîne-i sagîreye dahi derler.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

www.tuba.gov.tr

FASLU'N-NÛN

Nâbulus: Feth-i nûn ve elif ve zamm-ı bâ'-i muvahhide [ve lââm] ve sîn-i mühmele ile, iklim-i sâlisden, Ürdün'den Beytü'l-makdis'e on fersah yerde iki dağ ortasında bir uzun ve insüz suları vâfir medînedür. Süleymân peygamberün oğlu Recîum pâdişâh iken Süleymân peygamberün kulu Yerüb'am 'âsî olup on iki esbâtun omî buna tâbî' olup Rehub'um ile Yehûdâ ve Bünyâmîn kalup mezbûr Yerüb'am Nâbulus dağında bir mescid-i 'azîm binâ edüp enbiyâ-i Benî İsrâilden Mûsâ ve Hârûn ve Yûşa' peygamberden gayri peygamberlere kâfir olup ve Sâmirîler dinini ihdâs edüp Beytü'l-makdis'e hac itmekden halkı men' eyledi. Tâ ki, Benî İsrâil'ün fazlına muttali' olup kendüden a'râz itmeyeler. Bu medîne Sâmirîlerden gayri kimesne komazlar ve Sâmirîler katında Beytü'l-makdis budur. Meşhûr olan Beytü'l-makdis bunların katında mel'ündür. Şöyle ki, bunlardan biri meşhûr olan Beytü'l-makdisi tercih ide taş ile recm iderler.

Tûli elli altı derece, yirmi [113b] beş dakîka 'arzı otuz iki derecedür. Rehub'um; râ'-i ve zamm-ı hâ'-i mühmeleteyn ve sükûn-ı bâ'-i muvahhide ve zamm-ı ayn-ı mühmele ve mîm iledür. Yerüb'am; müsennât-ı tahtiyye ve zamm-ı râ'-i mühmele ve sükûn-ı bâ'-i muvahhide ve ayn-ı mühmele ve mîm iledür.

Nâtîl: Feth-i nûn ve elif ve kesr-i müsennât-ı fevkiyye ve lââm ile, iklim-i râbî'den, Taberistân'dan bir medîne-i sagîredür.

Tûli yetmiş yedi derece on beş dakîka, 'arzı otuz dört derece on beş dakîkadur.

Nasrâ: Taberiyye'ye on üç mîl yerde bir karyedür. 'Îsâ peygamber -aleyhi's-selâm- bunda sâkin olduğuyçün Nasârâ bu karyeye mensûblardur dimişler.

Netekim Hak Celle ve 'Alâ buyurmuşdur: "Men ensârî ilâllâh(ilâllâhî), kâlel havâriyyûne nahnu ensârullâh."³¹⁹ Lâkin hak evvelkisidir.

Nâkûr: Feth-i³²⁰ nûn ve elif ve zamm-ı kâf ve vâv ve râ'-i mühmele ile Hind'de bir medînedür.

Nâverzâ: Feth-i nûn ve elif ve feth-i vâv ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve feth-i zâ-yı mu'ceme ile, iklim-i râbî'den, Ermen'den Ceyhân'un şimâl cânibinde Sîs ile Tell-i Hamdûn mâbeyninde dağ eteğinde bir medînedür.

Tûli elli dokuz buçuk derece, 'arzı otuz altı derece elli dakîkadur.

Nebzert: Feth-i nûn ve sükûn-ı bâ'-i muvahhide ve feth-i zâ-yı mu'ceme ve râ'-i mühmele ve müsennât-ı fevkıyye ile, iklim-i sâlisden, Afrîkıyye'den bahr üzerinde bir medîne-i harâbedür. Bunun cenûb cânibinde îni ve uzunlu dört mîl bir tatlu göli vardır ve şark cânibinde uzunı altı mîl ve îni sekiz mîl bir tuzlu göli vardır. İkisi biri birine akarlar. Lâkin biri birini ifsâd eylemez ve bu medîne Tûnus'un mersâisidir.

Tûli otuz derece elli dakîka 'arzı otuz üç buçuk derecedür.

Necânîkes: Feth-i nûn ve cîm ve elif ve kesr-i nûn ve sükûn-ı müsennât-ı tahtiyye ve feth-i kâf ve sâ'-i müsellese ile, nevâhî-i Semerkand'da Üsrûşene katında bir belde-i sagîredür.

Necd: Feth-i nûn ve sükûn-ı cîm ve dâl-ı mühmele ile, Cezîre-i 'Arab'un ak-sâm-ı hamsesinün biridir. Sabıkân beyân olunmuşdur.

Necrân: Feth-i nûn [114a] ve sükûn-ı cîm ve râ'-i mühmele ve elif ve nûn ile, iklim-i evvelden, Yemen'den 'Aden'le Hadramût mâbeyninde dağlar içinde San'â'dan on merhale yerde kesîretül-leşcâr bir medîne-i sagîredür. Bunda sahtiyân işlenir.

Necîrem: Feth-i nûn ve kesr-i cîm ve sükûn-ı müsennât-ı tahtiyye ve feth-i râ'-i mühmele ve mîm ile, Basra'da bir mahalledür. Ba'zılar iklim-i sâni'den Fârs'dan bir medînedür.

Tûli yetmiş yedi buçuk derece, 'arzı yirmi altı buçuk derecedür.

.....

³¹⁹ من انصارى الى الله قال الحواريون نحن انصار الله = "Allah yolunda bana yardımcı olanlar kimlerdir? Havârilere: Biz Allah yolunun yardımcılarınız dediler" **Kur'ân**, Âl-i İmrân-II, 52, s. 55.

³²⁰ Feth-i MS:-RE, HE

Nahcuvân: Feth-i nûn ve sükûn-ı hâ-i mu‘ceme ve zamm-ı cîm ve vâv ve elif ve nûn ile ve gâh olur hâ bedeli kâf ile Nakcuvân denilür ve Neşevi dahi denilür; feth-i nûn ve feth-i şîn-ı mu‘ceme ve vâv ve elif-i maksûre ile, iklim-i hâmisden, Errân'dan Tebrîz'e altı fersah yerde bir medînedür.

Tûli yetmiş bir buçuk derece, ‘arız otuz dokuz derecedür.

Nahşeb: Feth-i nûn ve sükûn-ı hâ ve feth-i şîn-ı mu‘cemeteyn ve bâ-i muvahhide ile ta‘rîb olunur Nesef denilür; feth-i nûn ve sîn-i mühmele ve fâ ile, iklim-i hâmisden Mâverâünnehr'den bir düz yerde kesîretü'l-enhâr ve'l-esmâr bir medînedür ve vebalu yerdür.

Tûli seksen skiz derece, ‘arız otuz dokuz derecedür.

Ners: Feth-i nûn ve sükûn-ı râ’ ve sîn-i mühmeleteyn ile, enhâr-ı Kûfe'den bir nehirdür. Nursî b. Behrâm kazdırmışdur ve üzerinde bî-nihâye karyeler vardır.

Nesâ: Feth-i nûn ve sîn-i mühmele ve elif-i maksûre ile bir niçe mevzi’ün ismidür. Biri iklim-i râbî'den Horâsân'dan Ebîverd ile Serhas mâbeyninde bir medînedür. Müslimûn Horâsân'a vardıkları zemânda bunda ricâlden kimesne bulmayup “Haulâi nisâi ve'n-nisâi lâ tukatilune fetansâ emruhâ el'an yeuddu ricâluha”³²¹ dedikleriçün buna Nesâ dinilmişdür. Lisân-ı Fârisi'de buna Cîgul derler ve bu medînede veba ve ark müdüni çokdur. Sahibu's-Sünen Ahmedü'n-Nesâi bundandır.

Tûli yüz iki ‘arız otuz sekiz derecedür ve biri Fârs'da bir medînedür ve biri Kirmân'da br medîne ve biri Fergâne kürelerinden [I 14b] Hocend nâhiyesi tarafında bir küredür. Buna Nesâ'l-Ulyâ derler. Bundan aşağı bir küre dahi vardır ana Nesâ's-Süflî derler.

Nasîbîn: Feth-i nûn ve kesr-i sâd-ı mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtiyeye ve kesr-i bâ-i muvahhide ve müsennât-ı sâniye ve nûn-ı sâniye ile, iklim-i râbî'den, Diyâr-ı Rebî'a'dan Sincâr'un şimâl tarafında bir medînedür. Bunun şimâl cânibinde bir cebel-i kebîr vardır. Kur’ân-ı ‘azîm'de zikr olunan Cebel-i Cûdiyy budur derler ve bu cebelden Nehr-i Nasîbîn nâzil olup surına ve bostânlarına mürûr ider ve bunda akârib-i kâtile bî-nihâyedür.

Tûli altmış beş derece yirmi dakîka, ‘arız otuz dört derecedür.

•••••

³²¹ هو لاء نساء والنساء لا تقاتلو فتنتى امرهالا لان يعود رجالها = Bunlar kadınlardır. Oysa kadınlar savaşımazlar.

Natanz: Feth-i nûn ve feth-i tâ'-i mühmele ve sükûn-ı nûn ve zâ-yı mu'ceme ile, nevâhî-i Isbahân'da Isbahân'a yirmi fersah yerde bir medîne-i sagîredür.

Nu'mâniye: Zamm-ı nûn ve sükûn-ı ayn ve feth-i mîm ve elif ve kesr-i nûn-ı sâniye ve feth-i müsennât-ı tahtiyye ve hâ ile, iklim-i sâlisden, 'Irâk'dan Bağdâd ile Vâsıt mâbeyninde bir medîne-i sagîredür.

Tûlî yetmiş derece yirmi dakîka, 'arız otuz üç derecedür.

Nakrbent: Feth-i nûn ve sükûn-ı kâf ve râ'-i mühmele ve feth-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı nûn-ı sâniye ve müsennât-ı fevkıyye ile, memleket-i Benâdîka'da birkaç cezîredür.

Nevbendecân: Feth-i nûn ve sükûn-ı vâv ve feth-i bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı nûn ve dâl-ı mühmele ve cîm ve elif ve nûn ile, iklim-i sâlisden, Fârs'dan bir beldedür. Küre-i Sâbûr'un iskelesi ve kasabasıdır.

Tûlî yetmiş yedi derece on beş dakîka, 'arız otuz derece on dakîkadur.

Nûbe: Zamm-ı nûn ve sükûn-ı vâv ve feth-i bâ'-i muvahhide ve hâ ile, Nîl'ün iki cânibinde bir vilâyet-i 'azîmedür. Nûbe b. Hâm b. Nûh ile tesmîye olunmuşdur. Taht-gâhı Dünkule'dür. Lokmanu'l-hekîm ve Bilâl-ı Habeşi ve Zûnnûnu'l-Mısri bundandır ve bu vilâyetde altın ma'deni vardır ve halkı Nasârâdûr.

Nevbahâr: Feth-i nûn ve sükûn-ı vâv ve feth-i bâ'-i muvahhide ve elif ve râ'-i mühmele ile, Rey'den iki merhale yerde tarîk-ı Isfahân'dan bir mevzi'dür ve Belh'da Berâmike'nün bir evleridir. Berâmike Belh'da [115a] mülûk-ı tavâifden evvel bir şerîf tâife idi ve 'abede-i evsân idi. Bunlara Mekke'nün ve³²² Ka'be'nün evsâfi ve Kureyş'ün ve 'Arabun buna ta'zîmi beyân olundukda bunlar dahi Ka'be'ye müşâbih bir ev binâ edüp ve üzerine bir sanem vaz' edüp ol sanemi harîrler ve cevherler ile tezyîn etmişler idi. İttifâk ol binânun itmâmı evvel baharda vâki' olmağın ol eve Nevbahâr deyü tesmîye etmişler idi. Bermek Bermeke'den ahz olunmuşdur. Ma'nâsı Mekke üzerine kâim ve hâfız dimekdür. Mülûk-ı Hind ve Sîn ve Fârs bu saneme gâyetde ta'zîm ve tekrîm edüp çok hediyeler gönderirler idi ve kaçan bu mekâna gelseler evvel saneme secde edüp bermekün elin öperler idi. Kaçan bir bermek fevt olsa yerine oğl bermek olur idi. Hazret-i 'Osmân ibn-i 'Affân zemânında Horâsân feth olup bermek Ebî Halid'de nihâyet bulmuş idi. Mezbûr Ebû Hâlid Medîne'de Hazret-i 'Osmân'a gelüp bî-nihâye mal getirüp Nevbahâr'ı dilek etmiş idi. Ba'dehu

.....

³²² Mekke'nün ve HE, MS:-RE

Abdullâh b. Âmir âmm-e-i Horâsân'ı feth itdükde Kaysûn b. el'Mehîmî Nevbahâr'a gönderüp Nevbahâr'ı bi'l-küllîyye harâb etmişdür.

Nûr: Zamm-ı nûn ve sükûn-ı vâv ve râ'-i mühmele ile, Mâverâünnehr'de Buhârâ ile Semerkand mâbeyninde bir dağ katında bir medîne-i sagîredür. Bunda meşâyih ve sülehâ çokdur.

Tûli seksen dokuz derece on dakîka, 'arızı kırk derece on dakîkadur.

Nûrd: Zamm-ı nûn ve sükûn-ı vâv ve râ' ve dâl-ı mühmeleteyn ile ba'zılar katında feth-i vâv ve sükûn-ı râ' ile bilâd-ı Fârs'dan bir beldedür ve Kazrûn'un kasabasıdır.

Nûkân: Zamm-ı nûn ve sükûn-ı vâv ve feth-i kâf ve elif ve nûn ile, iklim-i râbî'den, Tûs'dan bir medînedür. İmâm 'Ali b. Mûsâ ibn-i Ca'fer'ün kabri ve Hârûn er-Reşîd'ün kabirleri bundadır. İmâm Ali'nün kabri üzerinde bir kal'a ve ol kal'ada mu'tekifler vardır.

Tûli seksen derece kırk beş dakîka, 'arızı otuz sekiz derecedür.

Nevâ: Feth-i nûn ve vâv [I 15b] ve müsennât-ı tahtıyye ile, Hârezm karasında bir karyedür. Şeyhül-islâm Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şerîf İmâm Nevâvî bundandır.

Nühâvend: Zamm-ı nûn ve feth-i hâ ve elif ve feth-i vâv ve sükûn-ı nûn ve dâl-ı mühmele ile, iklim-i râbî'den, bilâd-ı Cebel'den Hemedân'un cenûb cânibinde on dört fersah yerde dağ üzerinde bir medîne-i kadîmedür. Nüh peygamber binâ etmişdür ve ismi Nüh-even dedi. Ta'rîb olunup Nühâvend dinilmişdür derler ve bunun enhâr ve esmârı bî-şümârdur. Hattâ bunun fevâkihini gâyetde a'lâ olduğıçün 'Irâk'a alup giderler. Hazret-i 'Ömer zemânında müslimûnun bunda bir vak'a-i 'azîmeleri olmuşdur. Anınçün bunda kubûr-ı şühedâ çokdur.

Tûli yetmiş iki derece, 'arızı otuz yedi derecedür.

Nehr-i Tibrî: Nehr ma'rûfdur. Tibrî; kesr-i müsennât-ı fevkıyye ve³²³ müsennât-ı tahtıyye ve râ'-i mühmele ve elif-i maksûre ile, iklim-i sâlisden, nevâhî-i Ahvâz'dan bir medînedür ve bu nehri Erşîr b. Behmen kazup Tîrî adlı bir vezirine hibe edüp anun ismiyle tesmiye olunmuşdur³²⁴. Bu medînede sıyâb-ı Bağdâ diye işlenüp Bağdâd'a götürüp Bağdâdî'dür deyü telbis edüp satarlar.

.....

³²³ müsennât-ı fevkıyye ve: HE, MS:-RE

³²⁴ tesmiye olunmuşdur. HE, MS:-RE

Tûli yetmiş bir derece on beş dakîka, 'arzı otuz derece kırk dakîkadur.

Nehrü'l-Mülk: İklîm-i sâlisden, 'Irâk'dan Nehr-i Sarsar'un tahtında iki fersah yerde Fûrât'dan bir şu'be üzerinde bir medînedür ve buna köpri ile geçilir.

Tûli altmış dokuz derece elli dakîka, 'arzı otuz üç derece on beş dakîkadur.

Nehrûvân: Feth-i nûn ve ba'zılar katında kesr-i nûn ve sükûn-ı hâ ve zamm-ı râ'-i mühmele ve feth-i vâv ve elif ve nûn ile, iklîm-i sâlisden, 'Irâk'dan Bağ-dâd'a dört fersah yerde bir medîne-i kadîmedür.

Tûli yetmiş derece yirmi dakîka, 'arzı otuz üç derece on beş dakîkadur.

Nehlevâre: Feth-i nûn ve sükûn-ı hâ ve lâm ve vâv ve elif ve râ'-i mühmele ve hâ ile ba'zılar râ'i tekaddüm edüp Nehr-i Vâle ve ba'zılar iki [116a] râ ile Nehrevâre derler, iklîm-i sânisden, cezerât-ı Hind'den bahr kenârında bir medînedür ve iskeledür.

Tûli doksan sekiz derece yirmi dakîka, 'arzı yirmi üç derece otuz dakîkadur.

Neyrîz: Feth-i nûn ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve kesr-i râ'-i mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı sâniye ve zâ-yı mu'ceme ile, nevâhi-i Şîrâz'de bir medînedür.

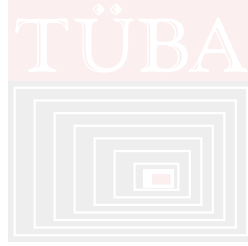
Neysâbûr: Feth-i nûn ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve feth-i sîn-i mühmele ve elif ve zamm-ı bâ'-i muvâhhide ve sükûn-ı vâv ve râ'-i mühmele ile, iklîm-i râbî'den, Horâsân'dan bir medîne-i hasenedür ve menbâ'-ı 'ulemâ ve ma'den-i fûzelâdur. Bunun mevzi'i evvel nîtân-ı a'nâ kamışlık idi. Sâbûr el-Melik gördi ki, bu mekân bir medîne olmağa lâyık yerdür. Pes, emr eyledi bu kamışları kesüp yerine medîne binâ eylediler. Anınçün buna Neysâbûr dinilmişdür. 'Acem buna Nişâver ve Nişâbûr derler. Bu bir düz yereddür ve havâsı sahîhdür ve bundan Merv'e ve Hirât'a ve Cürcân'a ve Dâmegân'a onar merhale yerdür.

Tûli seksen bir derece, 'arzı otuz altı derecedür.

Nîkiyye: Kesr-i nûn ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve kesr-i kâf ve feth-i müsennât-ı muhaffefe ve hâ ile, iklîm-i hâmisden, halîc-i Kostantîniyye'nün şark cânibinde bir bühayrenün şîmâl ve şark tarafında bir medînedür. El'ân İznîk dinilmek ile meşhurdur. Kostantînûs zemânında bu medînede üç yüz on sekiz râhib cem' olup mu'tekâdât-ı Nasârâ'yı beyân eylemişlerdür. Bundan gayri niçe cem'iyetleri dahi olmuşdur Lâkin evvel cem'iyetleri bunda vâki' olmuşdur.

Nîl: Kesr-i nûn ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve lâm ile, Bağdâd ile Kûfe mâbeyninde Fûrât üzerinde bir medînedür.

Nînevâ: Kesr-i nûn ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve feth-i nûn-ı sâniye ve feth-i vâv ve müsennât-ı sâniye ile, iklim-i râbî'den, Dicle'nün şark cânibinde Mavsıl mukâbelesinde bir medînedür. Yûnus peygamber -a.m.- bunun ehline irsâl olunmuşdur. Lâkin bu medîne el'ân harâbedür ve sevâd-ı Kûfe'de dahi bir nâhiyeye Nînevâ derler. Hazret-i Hüseyin katl olunduğı Kerbelâ ol nâhiyededür.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

www.tuba.gov.tr

FASLU'L-VÂV

[116b] Vâsıt: Feth-i vâv ve sükûn-ı elif ve kesr-i sîn ve tâ'-i mühmeleteyn ile, iklim-i sâlisden 'Irâk'dan bir medînedür. Nısfı Dicle'nün bir cânibinde ve nısfı bir cânibindedür. İkinün mâbeyninde Dicle üzerinde köpri vardır. Bunı hüccâc Hicret'ün seksen dördünde³²⁵ binâ etmişdür ve Basra ile Kûfe mâbeyninde olduğuyçün buna Vâsıt dinilmişdür ve bundan her birine Ellişer fersahdur.

Tûli yetmiş bir buçuk derece, 'arzı otuz iki derece yirmi dakikadır.

Vâşcird: Feth-i vâv ve elif ve sükûn-ı şîn-ı mu'ceme ve kesr-i cîm ve sükûn-ı râ ve dâl-ı mühmeleteyn ile, iklim-i râbi'den, Mâverâünnehr'den bir medînedür.

Tûli doksan bir derece, 'arzı otuz sekiz derece otuz dakikadır.

Vân: Feth-i vâv ve elif ve nûn ile, Bühayre-i Erciş kenârında bir medîne-i sagîredür ve bir dağ üzerinde kal'a-i menî'asi vardır.

Tûli altmış sekiz derece, 'arzı otuz yedi derece elli dakikadır.

Vahş: Feth-i vâv ve sükûn-ı hâ ve şîn-ı mu'cemeteyn ile, iklim-i râbi'den, nevâhî-i Belh'den bir belde-i tayyibedür.

Tûli doksan iki derece, 'arzı otuz yedi derecedür.

Veddân: Gazâmis'ün şark cânibinde eşcâr ve enhârı bî-şümâr cezâyir-i kibârdur.

Tûlleri elli bir derece kırk dakika, arzları yirmi yedi derece elli dakikadır.

Vezâr: Feth-i vâv ve feth-i zâl-ı mu'ceme ve elif ve râ'-i mühmele ile, Mâ-verâünnehr'de Semerkand'a dört fersah yerde bir medîne-i kebîredür ve kal'ası vardır.

Verrâde: Feth-i vâv ve feth-i râ'-i mühmele-i müşeddede ve elif ve dâl-ı mühmele ve hâ ile, 'Arîş'un garb ve cenûb cânibinde Mısır ile Şâm mâbeyninde Cifâr denilen kumluk vasatında karye gibi bir menzildir. Kadimde medîne idi.

Tûli elli beş derece on beş dakîka, 'arız otuz bir derece yirmi dakîkadur.

Versân: Feth-i vâv ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve feth-i sâ'-i müsellese ve elif ve nûn ile ve ba'zılar katında feth-i râ'-i mühmele ile, Azerbeycân'da bir medîne-dür. Bunun ile Re's mâbeyni iki fersah ve Bilkân mâbeyni yedi fersahdur.

Vastân: Feth-i vâv [117a] ve sükûn-ı sîn ve feth-i tâ'-i mühmele ve elif ve nûn ile, iklim-i râbi'den, İrmîniyye'den Bühayre-i Ercîş kenârında dağ eteğinde ve sahrâ nihâyetinde bir medînedür. Vân'un şark ve cenûb cânibinde Vân'a altı fersah yerdedür ve bunun ile Silmâs mâbeyni on üç fersahdur.

Tûli altmış yedi buçuk derece, 'arız otuz yedi derece elli dakîkadur.

Vafât: Feth-i vâv ve feth-i fâ ve elif ve müsennât-ı fevkıyye ile, buna Cebere dahi derler; feth-i cîm ve bâ'-i muvahlhide ve râ'-i mühmele ve hâ ile, Habeşe'de Zeyla'un garb cânibinde yirmi merhale yerde bir medîne-i kebîredür ve bir depe üzerinde kal'ası vardır ve bir depe üzerinde pâdişâh sarâyı vardır ve bunda bir dere ve derede bir nehr-i sağır vardır ve bunda ekseriya gice ile yağmur yağar.

Tûli elli altı derece, 'arız sekiz derecedür.

Valvâlic: Feth-i vâv ve sükûn-ı lâm ve feth-i vâv-ı sâniye ve elif ve kesr-i lâm ve cîm ile, iklim-i râbi'den, Toharîstân'dan Talkân'a altı fersah yerde bir medîne-i kebîredür.

Tûli doksan bir derece yirmi dakîka, 'arız otuz altı derece on beş dakîkadur.

Velîd: Feth-i vâv ve kesr-i lâm ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve dâl-ı mühmele ile, iklim-i hâmisden, Endelüs'den Tuleytle'nün garb cânibinde ve Cebel-i Şâre'nün cenûb cânibinde bir medînedür.

Tûli on derece on iki dakîka, 'arız otuz yedi derece elli dakîkadur.

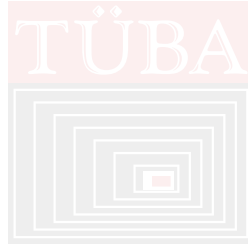
Vehrân: Feth-i vâv ve sükûn-ı hâ ve feth-i râ'-i mühmele ve elif ve nûn ile, garbda bilâd-ı Berber'de Tilimsân'un garb ve şimâl cânibinde bir merhale yerde bahr kenârında bir medînedür.

Tûli on beş derece yirmi dakîka, ‘arzı on üç derece elli dakîkadur.

Vîme: Kesr-i vâv ve sükûn-ı müsennât-ı tahtiyye ve feth-i mîm ve hâ ile, iklim-i râbî‘den, nâhiye-i Denbâvend'de Rey ile Taberistân mâbeyninde bir medîne-i sagîredür.

Tûli yetmiş yedi derece, ‘arzı on beş derecedür.

Veyhind: Vâv ve müsennât-ı tahtiyye ve hâ ve nûn ve dâl-ı mühmele ile, kasaba-i Kandehâr'un ismidür.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

www.tuba.gov.tr

FASLU'L-HÂ

Hârûniyye³²⁶: Şâm derbendinde Cebel-i Lökkâm tarafında bir medîne-i sagîredür. Bânîsi [117b] Hârûn er-Reşîd'e mensûbdur.

Hâşimiye: Feth-i hâ ve elif ve kesr-i şîn-ı mu'ceme ve mîm-i müsennât-ı tahtiyye ve hâ ile, Kûfe kurbında bir medînedür. Hâşimiyetü'l-Kûfe dinilmek ile ma'rûfdur ve bunu Saffâh binâ etmişdür.

Hattâc: Feth-i müsennât-ı fevkîyye-i müşeddede ve elif ve hâ-i mu'ceme ile, iklim-i râbî'den, Diyâr-ı Bekr'den Meyyâfârikîn'e karîb bir medînedür.

Tûli altmış dört derece otuz beş dakika, 'arız otuz yedi derece kırk beş dakikadur.

Hediye: Feth-i hâ ve dâl-ı mühmele ve müsennât-ı tahtiyye ve hâ-i sâniye ile hatt-ı istivâ ile, iklim-i evvel mâbeyninde Habeşe'den Vefât'un cenûb cânibinde bir beldedür. Bundan Habeşi hizmetkârlar gelür.

Tûli elli derece, 'arız sekiz derecedür.

Hecr: Feth-i hâ ve cîm ve râ'-i mühmele ile, cem' bilâd-ı Bahreyn'ün ismidür. Şâm ve 'Irâk gibi ba'zılar Hecr Bahreyn'ün kasabasıdır.

Tûli yetmiş üç derece yirmi dakika, 'arız yirmi derecedür dimişlerdür.

Herât: Feth-i hâ ve râ'-i mühmele ve elif ve hâ'-i sâniye ile, iklim-i râbî'den, Horâsân'dan bir medîne-i 'azîme idi ve Hazret-i 'Osmân zemânında feth olunmuş idi. Lâkin sonra Tatar harâb etmişdür ve bu nisbetde Herevî derler ve bundan Neysâbûr'a ve Merv'e ve Sicistân'a on bir günlük yoldur.

.....

³²⁶ Hârûniyye: MS, HE: Hârûn RE

Tûli seksen beş derece, 'arzi otuz beş derecedür.

Hirakle: Kesr-i hâ ve feth-i râ'-i mühmele ve sükûn-ı kâf ve feth-i lâm ve hâ'-i sâniye ile, iklim-i râbî'den, Rûm'dan Alâyâ Dağı'ndan Sinob cânibinden akan nehrün kenârında bahra karîb bir medînedür. Hârûn er-Reşîd bunu feth edüp harâb etmişdür ve bunun şark cânibinde bir dağ vardır. Tâife-i Rûm ashâbı Kehf'ün mağaraları bundadur derler.

Tûli elli üç derece yirmi beş dakika, 'arzi kırk altı buçuk derecedür³²⁷.

Heremân: Feth-i hâ ve râ'-i mühmele ve mîm ve elif ve nûn ile Herem'ün tesniyesidür. Heremân, diyâr-ı Mısriyye'de Sa'îd-i A'lâ'da Fustât'un garb cânibinde iki 'azîm binâdur ki, yeryüzünde bunlardan yüksek binâ yoktur ve bunların [118a] etrâfında dahi çok heremler vardır ammâ bu ikisi cümlesinden a'zamdur ve bunlar mermerler ile kademe kademe yapılmışdır. Her mermerün îni ve uzunı sekizer ve onar zirâ'dur ve bu mermerler biri birine bir vechle eklenmişdür ki, aslâ ek yeri görünmez ve yükseklikleri ve enleri dörder yüz zirâ'dur ve murabba'dur. Lâkin şekli senev-beri gibi gitdükçe yukarıları incedür. Temâm olan yerün îni ve uzunı beşer karış murabba'dur. Şekli budur ve bunların üzerlerinde envâ'-ı ulûm ve sanâyi' yazılmışdır ki, ta'biri mümkün değildir Lâkin İbn-i Sînâ, *Şifâ*'sında eydür: "Heremân'da olan hatlar ne Lugat üzere idüğü ma'lûm değildir." ve 'Ali b. Ebî Bekr Sûlî, *Kitâbü'l-İşâret fî Ma'rîfet-i'l-Zîyâret*'de eydür: "Ol hatlar kalem-i tayr iledür." Dünyada ol hattı bilir yoktur ve bunların kapuları vardır. Me'mûn Halîfe ba'zısını görmüşdür derler ve bunlarda şöyle yazılmışdır ki: "Ben bunları yaptım. Mülkünde kuvvet da'vâ iden kimesne hüner odur ki, yıkabile veyâ harîr ile libâslandırđım, hüner oldur ki, hasır ile libâslandıra." Hikâyet olunur ki, Yûsuf peygamber -a.m.- bunlara taâm koyar idi ve bunların bânisinde akvâl vardır. Ba'zılar eydür: "İdrîs peygambere Allâhü Te'âlâ vahy ile bildirdi ki, nârdan ve mâdan arza âfet-i semâviyye nâzil olsa gerekdir." İdrîs peygamber dahi 'âlemde ulûm ve sanâyi' bi'l-küllîye mürtefi' ola deyü havf edüp bunları binâ edüp üzerlerine cemî' ulûm ve sanâyi' ve âlâtını tasvîr etmişdür ve ba'zılar eydür: "Tûfân-ı Nûh'dan evvel mülûk-ı Mısır'da Süryed b. Sehlûk b. Şeryâk binâ eylemişdür derler." ve ba'zılar eydür: "Sinân b. Müselsel binâ etmişdür." Vallâhü a'lem. Şeyh Ahmed Mısri denilür bir kimesne bu **fakire** şöyle hikâyet eyledi ki: "Kaçan bir kimesne Heremân'un üzerine çıksa ve arza nazar etse yeryüzünde adamlar ve mekâbir

.....

³²⁷ derecedür MS, HE: derece RE

görür ve kaçan yere inse aslâ bir nesne göremez.” ve bunların kurbında taş-
dan yonulmuş adam şeklinde bir büyük [118b] sûret vardır buna Ebû'l-Hûl
derler. Şeyh-i mezbûr şöyle hikâyet eyledi ki: “Evvel zemânda bir kimesnenün
metâ'ı uğurlansa, benim metâ'im uğurlandı deyü gelüp bu sûrete söyler idi. Bu
sûret dahi filân kimesne³²⁸ aldı deyü buna haber virür idi. ‘Âkıbet bu sûretün
kulağın kıldılar kulağı kırıldıktan sonra bu tılsım bozulup aslâ söylemez oldu.”
Ba'zılar bu sûret cezîreyi kavim basmamak için tılsım idi derler.

Hürmüz: Zamm-ı hâ ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve zamm-ı mîm ve zâ-yı
mu'ceme ve ba'zılar katında Hürmüz vâv ziyâdesiyle iklim-i sâlisden, Bahr-i
Fârs'dan bir dilün üzerinde bir medînedür ve Kirmân'un iskelesidür ve harâ-
reti kemâldedir.

Tûli seksen beş derece, ‘arzı otuz iki buçuk derecedür. Buna eski Hürmüz der-
ler. Tatar bunu harâb edüp ehli bahr içinde ‘Umân mukâbelesinde Zerûn derler
bir cezîreye intikal etmişlerdür; feth-i zâ-yı mu'ceme ve zamm-ı râ'-i mühmele
ile ve vâv ve nûn ile. Eski Hürmüz'de az kimesne kalmışdur.

Hezâresb: Feth-i hâ ve zâ-yı mu'ceme ve elif ve feth-i râ ve sükûn-ı sîn-i müh-
meleteyn ve bâ'-i muvahhide ile, lisân-ı Fârisîde Hezâr-esb derler, ma'nâsı bin
at dimekdür, iklim-i hâmisden, Hârezm'den Ceyhûn'un garb cânibinde Kâs'e
altı fersah yerde bir kal'a-i menî'adur.

Tûli seksen beş derece yirmi dakika, ‘arzı kırk bir derece on dakikadur.

Hükkâr: Zamm-ı hâ ve ba'zılar katında feth-i hâ ve feth-i kâf-ı müşeddede
ve elif ve râ'-i mühmele ile, Cezîre'den Mavsıl'un fevkinde bir dağ katında bir
nâhiye ve bir medînedür. Ekrâd'dan Hükkâriye derler bir tâife bunda sâkin
olmuşlardır.

Helâverd: Hâ ve lâm ve elif ve râ ve dâl-ı mühmeleteyn ile, iklim-i râbi'den ve
bilâd-ı Cebel'den Huttûl'ün medînelerinden bir medînedür.

Tûli doksan bir derece, ‘arzı otuz sekiz buçuk derecedür.

Hemedân: Feth-i hâ ve mîm ve zâl-ı mu'ceme ve elif ve nûn ile, iklim-i râbi'-
den, bilâd-ı Cebel'den havâsı soğuk bir medîne-i kebîredür. Suları ve bostânları
[119a] vâfirdür. Şeyh Reis Ebû Alî b. Sînân'un kabri bundadır.

Tûli yetmiş beş derece, ‘arzı otuz beş derece on beş dakikadur.

.....

³²⁸ Kimesne HE, MS:- RE

Hind: Kesr-i hâ ve sükûn-ı nûn ve dâl-ı mühmele ile, iklim-i örfiyyenün biridir. Hind b. Hâm b. Nûh ile tesmiye olunmuşdur ve bumı garb cânibinde Bahr-i Fârs ve hudûd-ı Sind ve cenûb cânibinde Bahr-i Hind ve şark cânibinde Hind ile Sîn mâbeyninde olan sahrâlar ve şimâl cânibinden bilâd-ı tavâif-i Etrâk ihâta etmişdür ve Hind üç iklimdür; biri Cezerât ve biri Menîbâr ve biri Ma'ber'dür.

Hennevr: Feth-i hâ ve nûn-ı müşeddede ve vâv ve râ'-i mühmele ile bilâd-ı Menîbâr'dan bir medîne-i hasenedür.

Heyâtıla: Feth-i hâ ve müsennât-ı tahtıyye ve elif ve kesr-i tâ'-i mühmele ve lâm ve hâ ile, zû-şevket bir tâife idi. Bilâd-ı Tohâristân bunların idi. Etrâk-ı خلق ve خنجینه bunların bekâyâsındandır.

Hît: Kesr-i hâ ve kesr-i müsennât-ı fevkiyye ile, iklim-i sâlisden, 'Irâk'dan Fûrât'un garb cânibinde Kâdisiyye'ye sekiz fersah ve Anbâr'a yirmi bir fersah yerde bir medînedür. Bir çukur yerde olduğuyçün Hît dinilmişdür. Ba'zılar bânisi Hît b. Essündî ile tesmiye olunmuşdur derler ve bunda zift ve nefî ma'-denleri vardır.

Tûlî altmış sekiz buçuk derece, 'arız otuz dört derecedür.

Heykelü'z-Zühre: İklîm-i hâmisden, Endelüs'ün şark ve şimâl cânibinde Cebel-i Bürt tarafında bir kinisedür. Nasârâ dini zuhur itmeden ol diyârun halkı buna ibâdet iderler idi.

Tûlî yirmi dört derece, 'arız kırk üç derecedür.

FASLU'L-YÂ

Yâbire: Müsennât-ı tahtıyye ve elif ve bâ'-i muvahhide ve râ'-i mühmele ve hâ ile, Endelüs'de Batalyevs tevâbi'inden bir medînedür.

Yâbise: Feth-i müsennât-ı tahtıyye ve elif ve kesr-i bâ'-i muvahhide ve feth-i sîn-i mühmele ve hâ ile, iklim-i râbi'den, Bahr-i Rûm'da Cezîre-i Mâyorka'nun garb cânibinde bir cezîre-i kebîredür. Garbdan şarka uzunluğı otuz bir mildür ve bunun ile Endelüs'den Belensiye mâbeyni bir günlük yerdür ve bunda bir [119b] medîne vardır.

Tûli yirmi derece kırk iki dakîka, 'arız otuz sekiz derecedür.

Yâfâ: Feth-i müsennât-ı tahtıyye ve elif ve fâ ve elif-i sâniye ile, iklim-i sâlisden, Filestîn'den sâhil-i Bahr-i Şâm'da Remle'nün garb cânibinde altı mîl yerde bir medînedür ve meşhûr iskeledür.

Tûli elli altı derece yirmi dakîka, 'arız otuz üç derecedür.

Yebrîn: Feth-i müsennât-ı tahtıyye ve sükûn-ı bâ'-i muvahhide ve kesr-i râ'-i mühmele ve sükûn-ı müsennât-ı tahtıyye ve nûn ile, Hicr-i Yemâme'nün gün doğusu tarafının sağ cânibinde etrâfı görünmez bir kumlukdur ve gâyetde ısı hevâsı vardır. Her kimesne ki, bunun meyvesin yiye ve suyun içe ve gölgesinde yata elbette ısıtma (استمه) tutar.

Yesrib: Medîne'nün evvelki ismidür ve evsâfı Medîne'de zikr olunmuşdur.

Yermûk: Feth-i müsennât-ı tahtıyye ve sükûn-ı râ'-i mühmele ve zamm-ı mîm ve vâv ve kâf ile, nâhiye-i Şâm'da taraf-ı Gûr'da bir vâdîdür. Hazret-i Ebû Bekir zemânında müslimûn ile Rûm'un bunda muhârebeleri olmuşdur.

Yezd: Feth-i müsennât-ı tahtıyye ve sükûn-ı zâ-yı mu'ceme ve dâl-ı mühmele ile, ba'zılar buna Yezdahverd derler; feth-i dâl ve sükûn-ı hâ'-i mu'ceme ve

feth-i vâv ve râ'-i mühmele ile,³²⁹ iklim-i sâlisden, küre-i Istahr'dan Isfahân ile Kirmân mâbeyninde bir medînedür.

Tûli yetmiş dokuz derece, 'arız otuz iki derecedür.

Yeftel: Feth-i müsennât-ı tahtıyye ve sükûn-ı fâ ve feth-i müsennât-ı fevkiyye ve lâm ile, Tohâristân'da bir medînedür. Ebû Nasr b. Ebu'l-feth el'Yeftel bundandır.

Yemâme: Feth-i müsennât-ı tahtıyye ve feth-i mîm ve elif³³⁰ ve feth-i mîm-i sâniye ve hâ ile, iklim-i sâniiden, Hicâz'dan bilâd-ı Avâlî'den Basra'ya ve Kûfe'ye on altışar merhale yerde bâdiyede Mekke'nün şark cânibinde bir medînedür. Kadîmde bunun ismi Cevâ idi; feth-i cîm ve vâv ile. Yemâme aslında humâma ya'ni gögrecine derler. Bir câriye-i zerka idi, ismine Yemâme derler idi üç günlük yerden bir nesneyi görür idi. Mülûk-ı Yemen'den biri bu câriyenün iki gözlerin çıkarup bu medînenün [120a] kapusunda salb etdüğüçün bu medîne anun ismi ile tesmiye olunmuşdur. Müseylimetü'l-kezzâb bunda nübüvvet da'vâsın etmişdür.

Tûli yetmiş derece kırk beş dakika, 'arız yirmi bir buçuk derecedür.

Yemen: Feth-i müsennât-ı tahtıyye ve mîm ve nûn ile, ekâlîm-i 'örfiyenün biridir. Bunı şarkdan cenûba ve cenûbdan garbe varınca bahr ihâta etmişdür ve bunun ile Cezîre-i 'Arab'un bâkîsini beriyye üzerinden Bahr-i Hind'den Bahr-i Yemen'e varınca şarkdan garba bir hat fasl eylemişdür ve bunun vech-i tesmiyesinde akvâl vardır ba'zılar eydür: "Kaçan bir kimesne³³¹ şark cânibine müteveccih olsa bu iklim cânib-i yemînine geldüğüçün Yemen dinilmişdür." Ba'zılar eydür: "Şâm cânib-i şimâline geldüğüçün Şâm dinilmişdür." ve ba'zılar eydür: "Yünnid'den ötürü Yemen dinilmişdür." Netekim Şâm'a Şevmen'den ötürü Şâm dinilmişdür ve ba'zılar eydür: "Ka'be'nün yemîninde vaki' olduğıçün Yemen dinilmişdür." Buna nisbetde Yemenî ve Yemânî denilir.

Yenbu': Feth-i müsennât-ı tahtıyye ve sükûn-ı nûn ve zamm-ı bâ'-i muvahhide ve sükûn-ı ayn-ı mühmele ile, iklim-i râbî'den, Tehâyim-i Hicâz'dan Medîne'ye karîb bir belde-i sagîredür ve bir günlük yerde bahr kenârında iskelesi vardır. Hazret-i 'Alî'ye ve evlâdına vakıfdur.

³²⁹ feth-i dâl ... râ'-i mühmele ile HE, MS: feth-i dâl ve sükûn-ı zâ-i mu'ceme ve dâl-ı mühmele ile RE

³³⁰ ve feth-i mîm ve elif HE, MS:- RE

³³¹ vech-i tesmiyesinde ... bir kimesne HE, MS:- RE

Tûli altmış dört derece, ‘arzı yirmi altı derecedür ve bunun şark cânibinde Cebel-i Radavî derler; feth-i râ ve feth-i dâd-ı mu‘ceme ile bir dağ vardır. Cemî‘ âfâka bileğü taşı bu dağdan gider.

Yenbulûne: Feth-i müsennât-ı tahtiyye ve sükûn-ı nûn ve zamm-ı bâ’-i muvahhide ve zamm-ı lâm ve sükûn-ı vâv ve feth-i nûn ve hâ ile, iklim-i sâdisden, garb-ı Endelüs’de Cebel-i Şâre ardında bir medînedür.

Tûli yirmi iki derece, ‘arzı elli beş derece kırk dakikadur.

Yencû: Feth-i müsennât-ı tahtiyye ve sükûn-ı nûn ve zamm-ı cîm ve vâv ile, iklim-i sâlisden Sîn’den bahra iki merhale ve beş merhale bir düz yerde bir medînedür.

Tûli yüz yirmi beş derece, ‘arzı yirmi iki derecedür.

>Yeni-Pazar: Tûl: 44 Arz: 36 |

Yesî: Yâ’-i müsennât-ı tahtiyyenün fethi ve sîn-i mühmelenün kesri ve yânn sükûnıyla, bilâd-ı Türkistân’dan [120b] bir meşhûr şehirdür. Hoca Ahmed Yesevî andandur.

Yengi-kent: Karye-i cedîdedür, fasl-ı kâfda zikr olunmuşdur.

Kad ferağtü an tahrîrihi fi’l-yevmi’s-sâbî işrîn min şehri Zilka‘de min şuhûr-ı sene hams ve hamsîn ve elf³³².

Hâmdallâhu Te‘âlâ alâ’l-ihitimâm ve alâ hâtemi’l-enbiyâi’l-ikrâm.

Hayra yazsun şerrini anun kirâmen kâtibîn

Kîm du’â ile anar ise işbu hattun kâtibîn.

Dizin

A

'Aden, 62, 140, 141, 165, 210, 236, 261, 262, 328, 331, 332, 339, 341, 380, 396, 410, 438, 448, 467, 472

'Aden-i Ebyen, 410

'Aden-i Lâ'a, 165, 410

A. Adnan Adıvar, 20

A. S. Levend, 19

A'raf, 219

'Abbâdân, 128, 210, 235, 254, 255, 350, 409

Abbâdinü'l-hasîn, 409

'Abbâs, 304, 401

'Abbâse bint-i Ahmed b. Tûlûn, 409

Abbasi hanedanı (halifesi), 120

'Abbâsiyye, 210, 409

'Abbas-ili, 304, 401

'Abdullâh b. Âmr, 307, 475

'Abdullah b. Sâlih b. 'Abdullah b. 'Abbâs b. Abdûlmuttalip, 161, 380

'Abdullâh b. Tâhir, 356, 392, 420, 447

'Abdullah b. Zübeyr, 463

Abdullah Yâfiî, 114, 163

Abdûlmü'min, 380

Abdurrahman b. Muhammed el-Hanbelî, 117, 151

Abdûlmelik, 362

Abdülkerimzâde (Anadolu kazaskeri), 27, 28, 31, 36, 37, 169, 194

Abdûlmuttalib, 269

Âbe, 112, 127, 134, 203, 269

'Âber, 292

'Abkar, 135, 210, 409

Ablusteyn, 150

Abraham Ortelius, 174, 175

Âbüskûn, 69, 112, 123, 134, 202, 240, 241, 257, 267, 329

'Acem, 166, 328, 329, 389, 402, 419, 426, 476

'Aclûn, 158, 210, 396, 409

Âd kavmi, 270

Âdem (peygamber), 73, 91, 149, 150, 153, 166, 266, 313, 343, 378, 431, 461, 463

Adriyatik Denizi, 62

Adudü'd-devle, 334

Afganistan, 161

Afrika, 17, 21, 70, 71, 78, 118, 157, 160, 161, 175

'Afrikıyye, 118, 168, 203, 237, 238, 283, 284, 292, 300, 310, 322, 323, 329, 332, 375, 383, 395, 402, 415, 416, 425, 428, 432, 433, 435, 438, 439, 458, 460, 465, 467, 472, 486, 488

'Afrîn, 246

Agmât, 203, 283

Agrikiye, 365

- Agustus, 365
 Ahas, 203, 270
 Ahkâf, 203, 270, 407
 Ahlât, 254, 348
 Ahmed b. 'Abdullah el-Hucustânî, 346
 Ahmed b. Tîlûn, 155, 422
 Ahmed Rifat (Yağlıkçızâde), 184
 Ahmedü'l-Kâtib, 160, 161
 Ahmedü'n-Nesâî, 473
 Ahnef, 255
 Ahs, 388
 Ahsâ, 112, 134, 203, 270, 295, 434
 Ahsîkes, 123, 203, 258, 270
 Ahvâz, 137, 138, 150, 161, 202, 204, 256, 289, 303, 319, 329, 333, 341, 352, 362, 363, 382, 383, 405, 411, 429, 455, 475
 Ahvâz b. Sâm b. Nûh, 150, 289
 Ahyâsofyâ (Ayasofya), 431
 'Akabetü's-Şuhûre, 210, 412, 445
 Akçâ-kirmân, 203, 284, 393
 Akdeniz, 60, 62, 71, 142, 150, 157, 164, 176, 182, 233, 237, 238, 239, 240, 250, 262, 287, 384
 'Akîk, 211, 412
 'Akîk-ı Ârız, 412
 'Akîk-i A'lâ, 412
 'Akîk-i Esfel, 412
 'Akkâ, 119, 121, 211, 238, 397, 412, 428, 439
 Ak-kirmân, 240, 259, 276
 'Akr, 210, 412
 'Akr-Bâbil, 210, 412
 'Akr-Hamidiye, 210, 412
 Aksaray, 203, 285, 439
 Aksâ-yı Garb, 278, 404
 Aksâ-yı Hind, 437
 Aksâ-yı Magrib, 166, 262, 283, 374
 Aksur, 140, 203, 284
 Akşehir, 70, 177, 203, 284, 288
 'Âkûl, 357
 Alâfika, 369
 'Alâiyye, 211, 413
 Alaman, 298
 Alâyâ Dağı, 252, 484
 Alberuni, (Bîrûnî), 129
 Ali b. Ebî Bekr el-Herevî, 117, 150, 164
 'Ali b. Ebî Bekr Sûlî, 167, 484
 'Ali b. Ebî Tâlib, 147, 448
 'Ali b. Mûsâ ibn-i Ca'fer, 475
 Ali b. Ömer b. Ali el-Kâtibi, 37
 'Ali b. Üsâme, 410
 Ali Emiri, 46, 50, 52, 64, 87, 190
 Âl-i İmrân, 472
 Ali Kuşçu, 29
 Ali Paşa ibn-i Hayreddin Paşa, 403
 Ali Sipâhî, 25, 26
 Aliboron (Bîrûnî), 129
 Allâh, 32, 44, 48, 49, 149, 152, 165, 167, 186, 219, 221, 222, 223, 262, 290, 292, 299, 313, 427, 429, 461, 472, 484
 'Allâkî, 211, 412
 'Amâdiye, 211
 'Amak, 251
 'Amâre, 339
 Amâsiyye, 203, 285, 374
 Âme, 269
 Amelik, 341
 Amerika, 17, 20, 21, 65, 66, 70, 72, 75, 78, 175, 183, 184, 192
 Âmid, 112, 123, 135, 202, 254, 267, 300, 330, 356, 379, 390, 434
 'Amik Ovası, 246
 'Ammân, 211, 413
 'Ammûriyye, 211, 413
 Amr b. Abdülazîz, 348
 Amr b. el-Âs, 155, 421, 422, 465
 Amr b. Hafs, 138, 167, 465
 Âmû, 267
 Âmûr b. Yâfes, 272, 398
 Âmûl, 112, 135, 161, 202, 257, 267, 454
 Âmûl-ı Ceyhûn, 267
 Âmûl-i Şatt, 267
 Âmûl-i Zemm, 267
 Anadolu, 27, 36, 37, 112, 113, 126, 150, 157, 169, 197

- Anâsır-ı Erba'a ve Dokuz Felek, 17, 52, 53, 54
 Anbâr, 203, 285, 286, 330, 338, 486
 Andâk, 203, 286
 'Âne, 210, 252, 331, 338, 351, 362, 409
 Ankara, 19, 20, 25, 35, 43, 76, 77, 120, 124, 139, 151, 154, 173, 184, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 201, 219, 252
 Ankira, 204, 287
 Antâbulus, 300
 Antâkiyye, 177, 204, 246, 251, 265, 287, 291, 305, 306, 337, 392, 413, 449
 Antâliyyâ, 204, 287, 413, 422
 Antartûs, 204, 238, 287, 308
 Anûşirvân, 389
 'Arab, 300, 303, 359, 375, 376, 433, 442, 461, 474
 'Arabî, 83, 220
 Arabistan, 55, 157, 161
 'Arablar, 458
 'Arafât, 210, 410, 466
 Arâis (Arâisü'l-mecâlis), 162
 Arap, 13, 58, 69, 73, 144, 146, 162, 199
 Arap Yarımadası, 70, 157
 Arapça, 13, 14, 21, 22, 30, 31, 32, 34, 38, 39, 40, 42, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 53, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 69, 70, 73, 74, 75, 76, 78, 80, 82, 84, 105, 106, 107, 116, 117, 118, 119, 121, 124, 125, 128, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 143, 145, 146, 148, 149, 151, 152, 154, 155, 161, 162, 163, 169, 176, 186, 188, 189, 196, 197, 198, 286, 301, 306, 321
 'Arc, 210, 410
 'Arcî (şair), 410
 'Ârız, 210, 409
 Arif Hikmet Kütüphanesi, 38
 Aristatâlis, 233, 280
 'Ariş, 210, 238, 274, 411, 461, 480
 Arnavud, 172, 238, 285, 457, 464
 Arnut Irmağı, 246
 arş, 54
 'Arûz, 210, 331, 411
 arz (yer/yeryüzü), 47, 49, 59, 95, 107, 108, 140, 141, 152, 153, 157, 162, 167, 168, 174, 219, 220, 224, 225, 227, 230, 233, 237, 240, 252, 253, 254, 261, 262
 arz (enlem) 54, 66, 67, 70, 93, 99, 105, 107, 112, 130, 132, 133, 134, 144, 156, 158, 179, 181, 198, 220, 221, 230, 252
 'arzı (enlemi), 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 313, 314, 315, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 359, 361, 362, 363, 364, 366, 367, 369, 370, 371, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 401, 402, 403, 404, 405, 407, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 419, 420, 421, 422, 423, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 479, 480, 481, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489
 Arz-ı beled, 230
 Arz-ı Kirmân, 444
 Arz-ı Mukaddes, 272, 323
 Arzû'l-Mukaddese, 151, 162, 203 274
 Âsârü'l-bâkiye anî'l-kurûnî'l-hâliye, 117, 131, 132
 Asefî, 203, 278
 Âsım Billâh, 460
 'Askalân, 210, 238, 411
 'Asker-i Mükrem, 210, 256, 383, 411
 'Askerü'l-Mehdî, 305
 astronomi, 37, 65, 93, 129, 148, 159, 174
 Asya, 17, 21, 70, 71, 78, 175
 Âşık Çelebi, 85
 Âşık Mehmed, 20, 22, 25, 26, 40, 41, 75, 103, 119, 120, 123, 124, 125, 169, 170, 171, 172, 175, 188, 191

Atâî, Nev'izâde (Nev'izâde Atâî), 25, 26, 27,
28, 29, 30, 31, 32, 34, 45, 191
Atlas, 182, 183, 191, 226
Atlas Mayor, 21
Atlas Minor, 20, 174, 175
Atlas Okyanusu, 20, 62, 65, 67
Atlos Mayor, 21
Atrâblus, 203, 283
Avâlî, 488
'Avâsım, 121, 211, 413
Âve, 269, 374
'Avf, 211, 413
Avrupa, 17, 20, 21, 27, 70, 71, 78, 95, 103,
104, 118, 175
Avustralya, 21
Avzahal-masalik ila ma'rifat al-mamalik, 25
Ay, 131
Ayakkurşunlu Medrese, 29
Âyâs, 160, 202, 238, 252, 268
Ayasofya müderrisi, 27
Ayasofya Medresesi, 29
'Ayntâb, 211, 311, 414
'Ayn-ı Kebîre, 387
'Ayn-ı Şems, 211, 414
'Ayn-ı Zerbe, 211, 414
'Aynu'l-Bakar, 412
'Aynu'z-Zâhiriyye, 253
'Aynu'z-Zehbâniyye, 252
'Aynü'l-Cerr, 211, 414
Ayrec b. Efridûn, 150
'Ayzâb, 211, 236, 383, 412, 414, 461
Azak, 71, 203, 239, 259, 275, 276, 332, 443,
448, 455
Azak Denizi, 62, 239, 259, 275, 401
'Azâz, 210, 411
Azerbeycân, 59, 96, 111, 127, 150, 157, 203,
230, 271, 272, 274, 275, 288, 297, 298,
318, 327, 333, 348, 350, 357, 380, 389,
455, 457, 459, 469, 480
Azib, 166
Azizi, 76, 117, 135, 136, 137, 138

B

Ba'lebek, 137, 146, 245, 251, 264, 282, 313,
414
Bâb, 47, 60, 63, 64, 65, 69, 127, 144, 146,
158, 204, 224, 238, 291, 301, 314, 366,
384, 409
Bâbârisî, 293
Bâb-ı Ceyrûn, 353
Bâb-ı Sekenderûne, 204, 238, 291
Bâbil, 112, 134, 149, 151, 152, 165, 204, 253,
279, 280, 292, 312, 461
babilyon, 149, 461
Bâbü'l-Ebvâb, 112, 121, 134, 204, 240, 257,
266, 291, 365, 378, 467
Bâbü'l-Hadîd, 121, 448
Bâbü'l-Lân, 266
Bâce, 112, 134, 204, 281, 292
Bâderâyâ, 204, 292
Bâdis, 204, 262, 292
Bâfd, 204, 294
Bagavî, 305
Bagrâs, 246, 268
Bağdâd, 30, 136, 161, 204, 253, 254, 255,
285, 304, 328, 329, 332, 339, 341, 346,
352, 357, 363, 382, 383, 394, 412, 434,
443, 446, 455, 456, 474, 475, 476, 477
Bağdâdi, 120, 126, 154, 475
Bağdat, 20, 29, 95, 126, 157, 160, 161, 169
Bağdâz, 304
Bağlân, 205, 306
Bağras, 204, 305
Bağşûrâ, 204, 305
Bahâ, 267
Bahire-i Tinnîs, 322
Bahmen, 282
Bahreyn, 204, 270, 295, 331, 342, 393, 413,
434, 483
Bahr-ı Muhît, 84
Bahr-i Nîuş, 60, 84, 120, 201, 239
Bahr-i Âbüskûn, 240, 267
Bahr-i Ahdar, 257, 362, 378, 382, 468
Bahr-i 'Arab, 460
Bahr-i Ayzab, 356

- Bahr-i Azak, 239, 443
 Bahr-i Berber, 234
 Bahr-i Birtâniye, 391
 Bahr-i Bürdîl, 62, 83, 84, 201, 237, 240, 299, 391
 Bahr-i Cürcân, 240
 Bahr-i Çin, 60, 233, 234
 Bahr-i Ebyaz, 431
 Bahr-i Esved, 431
 Bahr-i Fârs, 62, 84, 201, 234, 235, 252, 254, 255, 256, 272, 288, 295, 317, 330, 331, 333, 343, 345, 350, 382, 384, 385, 409, 410, 434, 441, 442, 444, 448, 449, 485, 486
 Bahr-i Hazez, 60, 62, 83, 120, 152, 201, 233, 257, 259, 266, 267, 271, 292, 329, 357, 384, 393, 402, 447
 Bahr-i Hind, 168, 234, 235, 236, 258, 333, 356, 379, 436, 446, 450, 462, 486, 488
 Bahr-i Kulzüm, 62, 84, 234, 235, 290, 323, 327, 331, 383, 384, 404, 412, 414, 421, 434, 435, 456, 461
 Bahr-i Kusayr, 236
 Bahr-i Mâ-Nîtiş, 84
 Bahr-i Muhît, 60, 83, 142, 164, 233, 236, 237, 240, 258, 262, 263, 274, 281, 286, 299, 317, 374, 380, 389, 391, 395, 415, 416, 425, 451, 457
 Bahr-i Muhit-i Garbi, 94
 Bahr-i Muhit-i Mağrib, 288
 Bahr-i Muhit-i Mağribî, 236, 240, 331
 Bahr-i Nîtiş, 62, 233
 Bahr-i Nîtiş ve Mâ-Nîtiş, 62
 Bahr-i Okyânus, 62, 65, 84, 142, 201, 235, 236, 237
 Bahr-i Rûm (Akdeniz), 60, 62, 84, 96, 120, 124, 139, 142, 155, 233, 237, 250, 251, 252, 274, 284, 286, 287, 300, 310, 329, 332, 334, 365, 374, 377, 387, 388, 395, 397, 411, 413, 416, 421, 428, 435, 450, 457, 461, 487
 Bahr-i Sîn, 60, 426
 Bahr-i Şâm, 142, 164, 237, 268, 395, 487
 Bahr-i Şark, 286, 385, 396
 Bahr-i Taberistân, 240, 265, 467
 Bahr-i Tanca, 237
 Bahr-i ‘Umân, 380, 436
 Bahr-i Vereng, 62, 83, 84, 201, 237, 240
 Bahr-i Yemen, 168, 488
 Bahr-i Ziftî, 118, 234
 Bahr-i Zükâk, 286, 390, 460, 464
 Bahri'l-Ahdar, 234
 Bahri'l-hâric, 234
 Bahri'l-Hazez, 240
 Bahri'l-Muhît, 233
 Bahri'r-Rûm, 164, 237
 Bahri's-Sîn, 234
 Bahrül-Ahdar, 62, 84, 201
 Bahrül-hâric, 62, 201
 Bahrül-hâric mine'l-Muhîti'l-maşrîk ilâ Ci-heti'l-Garb, 62, 201
 Bahrül'Hazez, 240
 Bahrül-Kulzüm, 62, 201
 Bahrül-Muhît, 62, 201
 Bahrüs-Sîn, 62, 84, 201
 Bahrüz-Zükâk, 237, 404, 454
 Ba'kübâ, 204, 304
 Bâkûy, 204, 294
 Balasagun, 205, 306
 Balatunş, 205
 Ba'lebek, 137, 204, 283, 304
 Bâlis, 155, 204, 294, 330, 331, 387, 435
 Baltık Denizi, 62
 Bâmîn, 310
 Bâmiyân, 204, 294
 Bânyâs, 88, 204, 238, 244, 245, 251, 294, 390, 393
 Bârî, 131, 204, 293, 431
 Bârîn, 158, 204, 293
 Bârisî, 130, 204, 293
 Bârisket, 204, 293
 Bartunî İbrahim Hamdi, 21, 169, 182, 183, 191, 194
 Bâryâb, 419
 Basennî, 204, 303
 Bâsilîse, 112, 134, 204, 285, 293
 Bâsilîsiyye, 238, 239

- Basmacı İbrahim, 21, 192
- Basra, 62, 154, 157, 161, 204, 246, 250, 252, 254, 255, 256, 268, 295, 302, 303, 331, 334, 340, 341, 343, 350, 361, 363, 379, 384, 413, 434, 442, 447, 448, 453, 455, 456, 457, 461, 472, 479, 488
- Basra Körfezi, 62
- Bâsrûr, 204, 293
- Bâsyân, 204, 294, 355
- Batalyevs, 204, 281, 303, 453, 487
- Batâyih, 204, 303
- batîha, 63, 201, 243
- Batlamyus, 67, 90, 103, 117, 139, 140, 156, 161, 185, 187, 436
- Batn-ı Merr, 204, 303, 411
- Batn-ı Muhassir, 204, 303
- Batris, 366
- Bâverd, 269
- Bâzegîs, 112, 134, 204, 293, 310
- Bilâd-ı Cebel, 96, 161, 265
- Bec, 258
- Bedahşân, 59, 96, 102, 204, 230, 257, 296, 330
- Bedhe, 437
- Behesnâ, 155, 205, 311, 387
- Behnesâ, 205, 311
- Behric, 205, 311
- Bekâs, 205, 265, 298, 306, 389
- Bekir b. Vâyil, 321, 356
- Bekir Kütükoğlu, 20, 22, 75, 80, 89, 91, 94, 103, 170, 191, 195
- Bekke, 463
- Belâs-âbâd, 373
- Belâzuri, 43
- Belbîs, 409
- Beld, 205, 307
- Beled, 130, 140, 254
- Belencer, 205, 308
- Belensiye, 205, 238, 308, 352, 404, 487
- Belezm, 395
- Belgrad, 258
- Belh, 55, 126, 157, 161, 202, 205, 257, 286, 294, 306, 307, 334, 348, 349, 350, 381, 388, 401, 402, 419, 427, 459, 474, 479
- Belhî, 157, 194
- Belînâs Hekîm, 280
- Belkâ, 155, 205, 307, 331, 339, 387, 389, 413, 443
- Belkıs, 143, 374, 413
- Belleri, 205, 308
- Belleten, 20, 182, 184, 191, 192
- Belzem, 205, 307
- Bemm, 205, 308
- Ben Gesla, 95
- Benâdika, 71, 165, 238, 239, 293, 309, 310, 366, 474
- Benâka, 239
- Benchir, 205, 294, 309
- Bendeka b. Matta, 165, 309
- Bendeka ibn-i Muta, 239
- Benderkili, 239, 309
- Benî 'Âmir, 351
- Benî Haşim, 161
- Benî İsrâil, 155, 274, 323, 332, 387, 435, 461, 471
- Benî Kâvân, 330
- Benî Ken'an, 387
- Benî Ümeyye, 268, 280, 310, 312, 340, 348, 354, 356, 404, 431, 432, 433, 458
- Benteraklî, 205, 309
- Benû Abîd, 328
- Benû Haşim, 380
- Ber[de]sir, 204, 297
- Berâ b. Mâlik, 319
- Berâmike, 474
- Beravete, 297
- Berber, 137, 233, 234, 236, 288, 317, 415, 416, 480
- Berberâ, 204, 297
- Berberî, 337
- Berberiyye, 457
- Berde'a, 140, 204, 265, 297, 298, 341, 391, 446
- Berdic, 204, 298

- Beredâ, 245, 353
 Bergâma, 299
 Bergâmîs, 204, 299, 436
 Berisâ, 204, 301
 Berka, 204, 300, 404, 416, 461
 Berka'id, 204, 300
 Berkerî, 204, 300
 Bermek, 474
 Bermekiler, 307
 berriye-i Sincâr, 254
 Berrü'l-'Adve (Berr-i 'Adve), 237, 262, 276, 292, 325, 362, 416, 459, 460
 Berrü'l-Mâide, 250
 Bers-birt, 204, 298
 Bersecân, 70
 Berşelona, 238, 286, 297, 299
 Berşenûne, 204, 298
 Bertaniye, 204, 299
 Berzend, 204, 298
 Berziye, 245
 Besâ, 147, 204, 301
 Besâsiri, 302
 Bestâm, 123, 149, 204, 302, 438
 Beşir Ağa Kütüphanesi, 37
 Betâyih, 64
 Betâyih-i Basra, 246
 Betâyih-i Vâsit, 254
 Betâyih-i Vâsit, 246
 Betâyihü'l-'Irâk, 83, 246
 Bevâzih, 205, 309
 Bevn, 205, 310
 Bevvân-ı Kuşdâd, 389
 Beyâsa, 205, 311
 Beyhak, 205, 277, 315, 348
 Beykend, 205, 315
 Beylekân, 205, 315
 Beylekân b. Ermini b. Lafzi b. Yûnân, 315
 Beymend, 205, 315
 Beyrûnî, 129
 Beyrut, 43, 91, 118, 122, 123, 126, 129, 144, 154, 191, 192, 195, 196
 Beyrût, 205, 238, 313
 Beysân, 205, 314, 450
 Beysâne, 251
 Beysâyê, 251
 Beyt-i Bereke, 291
 Beyt-i Habrûn, 147, 205, 311
 Beytül-lahm, 205, 312
 Beytül-makdis, 147, 151, 165, 166, 205, 274, 275, 290, 299, 311, 312, 313, 335, 364, 367, 417, 422, 436, 471
 Beyzâ, 205, 314, 343
 Bezde, 204, 301
 Bînâr-başı, 301
 Bicâyê, 204, 237, 282, 295, 302, 379, 416, 432, 460
 Bidlis, 204, 296, 463
 bihâr, 45, 47, 51, 60, 81, 82, 83, 84, 92, 95, 144, 229, 331, 398
 Bihâr-ı kibâr, 201, 233
 Bikâ', 245
 bilâd, 92, 93, 125, 131, 137, 144, 155, 158, 161, 162, 166, 229, 234, 236, 237, 238, 243, 249, 251, 252, 254, 256, 258, 262, 264, 268, 269, 270, 271, 273, 276, 278, 283, 284, 288, 289, 290, 291, 293, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 304, 305, 306, 307, 308, 311, 315, 318, 321, 322, 327, 328, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 337, 338, 345, 347, 348, 349, 350, 351, 355, 356, 357, 361, 363, 365, 366, 367, 370, 371, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 380, 384, 385, 387, 388, 391, 392, 396, 397, 398, 401, 402, 403, 410, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 419, 420, 421, 422, 426, 428, 430, 431, 433, 434, 435, 436, 442, 443, 448, 451, 455, 464, 465, 466, 468, 475, 480, 483, 485, 486, 488, 489
 bilâd-ı Bulgar, 94
 Bilâd-ı Azerbeycân, 257
 bilâd-ı Baziye, 334
 bilâd-ı Cebel, 230, 271, 289, 350, 438
 Bilâd-ı Cenûh, 334
 bilâd-ı Çerkes, 94
 bilâd-ı Çin, 233, 234
 bilâd-ı Ellân, 365
 bilâd-ı Errân, 257

- bilâd-ı Ferenc, 94
 Bilâd-ı Gâne, 415
 bilâd-ı Gavr, 147
 bilâd-ı Hazez, 240
 Bilâd-ı Mağrib, 59, 107
 bilâd-ı Rûm, 266, 330
 bilâd-ı Rus, 94
 bilâd-ı Sırb, 94
 bilâd-ı Şâgûn, 419
 Bilâd-ı Şâm, 342
 bilâd-ı Türk, 258, 349
 bilâd-ı Ulak, 94
 Bilâl-ı Habeşi, 474
 Bilbeys, 205, 307
 Bilinyâs, 205, 308, 328, 459
 Bilkân, 480
 Bîmân-şehr, 205, 315
 Bîmâristân-ı Adudî, 95
 Binkes, 205, 309
 Bîre, 155, 205, 252, 314, 330, 387
 Birke-i Guründül, 236
 Birûnî, (Ebû Reyhân el-Bîrûnî) 110, 129, 130, 131, 132, 191, 196, 205, 314
 Bîrûzkûh, 205, 314
 Biskere, 204, 302, 460
 Biskes, 204, 302
 Biysân, 417
 Biyyerdâvel, 205, 313
 Bizans, 112, 161
 Bîze, 205, 238, 314, 466
 Bolos, 299
 Bolye, 435
 Bontrâklî, 374
 Bosna, 174
 boylam, 48, 66, 67, 70, 73, 76, 93, 99, 110, 112, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 139, 140, 158, 159, 160
 Budahkes, 204, 296
 Budûn, 70, 204, 258, 296
 Bugarâs, 291, 352
 Buhârâ, 170, 204, 266, 267, 286, 290, 291, 295, 315, 348, 352, 371, 379, 404, 405, 444, 446, 455, 459, 475
 Buhârî, 366
 Buhtunnasr, 312, 335
 Bûkast, 382
 Bulgâr, 240, 259, 285, 306, 365
 Bûliye, 205, 310
 Bulkâ, 364
 Bulya, 172
 Bûmin, 205, 310
 Bunâsinmâr, 349
 Bûne, 111, 205, 310, 458
 Burâna, 422
 Burgar, 70
 Burgâzamâ, 204, 299
 Burkâ, 238, 284
 Bursa, 20, 25, 26, 27, 30, 89, 112, 113, 174, 190, 192, 193
 Bursalı Mehmed Tahir, 25, 26, 29, 30, 32, 34, 36, 37, 41, 45, 50, 75, 184, 186, 191
 Burtâs, 154
 Burûc, 226
 Burûcird, 123
 Burûsa, 113, 204, 300
 Burzeve, 204, 298
 Bûsîr, 205, 310
 Bûsîr-i Benâz, 310
 Bûsîr-i Kurîdeş, 310
 Bûsîr-i Sidr, 310
 Busra, 204, 303
 Buş, 310
 Bûşenc, 205, 310
 Buşeng, 310
 Buştenikân, 204, 302
 Butahâ, 387
 Butm, 204, 295
 Buzantin, 431
 Buzantiye, 431
 Bûzcân, 205, 310
 Bûhayra-i Kûrâ, 243
 bûhayrât, 83, 84, 95

- Bühayratey-i Dimyât, 244
 Bühayratey-i Tûnusî'l-Azbe, 243
 Bühayrat-ı Bânyâs, 244
 Bühayrât-ı Fârs, 63, 201, 246
 Bühayrat-ı Taberiyye, 245
 Bühayrat-ı Zugar, 244
 Bühayrat-ı Antâkiyye, 246
 Bühayrat-ı Deşt-i Erzen, 247
 Bühayrat-ı Dimeşk, 245
 Bühayrat-ı Efâmiyye, 245
 Bühayrat-ı Erciş, 246
 Bühayrat-ı Hârezm, 247
 Bühayrat-ı Kuds, 245
 Bühayrat-ı Telâ, 246
 Bühayrat-ı Tûlye, 247
 Bühayrat-ı Zere, 247
 Bühayratü'l-Bikâ', 245
 Bühayratü'l-Cümân, 247
 bühayre, 63, 154, 171, 201, 243, 244, 247, 322, 323, 438, 476
 Bühayre-i Akşehir, 177
 Bühayre-i Antâkiyye, 177, 201, 252
 Bühayre-i Bânyâs, 63, 88, 201
 Bühayre-i Çekme, 177
 Bühayre-i Deşt-i Erzen, 63, 201
 Bühayre-i Dimyât ve Tinnîs, 201
 Bühayre-i Efâmiyye, 251
 Bühayre-i Erciş, 177
 Bühayre-i evvel-i Ceyhûn, 139
 Bühayre-i Hârezm, 63, 143, 257, 349
 Bühayre-i İznîk, 177
 Bühayre-i Kades, 201
 Bühayre-i Kuds, 251
 Bühayre-i Kûrâ, 201
 Bühayre-i Mâ-Nitîş, 120, 201, 239
 Bühayre-i Müntine, 244, 367, 417
 Bühayre-i Nesterev, 201, 244
 Bühayre-i Sapanca, 177
 Bühayre-i Taberiyye, 63, 88, 201, 395, 417
 Bühayre-i Telâ, 127, 201, 275
 Bühayre-i Tûlye, 63, 201
 Bühayre-i Tûnus, 63, 201
 Bühayre-i Tûnus el-uzbe ve'l-gayri'l-uzbe, 63
 Bühayre-i Tûnus gayri'l-uzbe, 63
 Bühayre-i Zere, 63, 201, 257
 Bühayre-i Zugar (Bühayrat-ı Zugar), 201, 251, 339
 Bühayret-i Kûrâ, 84
 Bühayret-i Tûnûs, 84
 Bühayreti'l-Feyyûm, 84
 Bühayreti's-Sudân, 84
 Bühayretü'l-Bikâ', 201
 Bühayretü'l-Cümân, 63, 257
 Bühayretü'l-Feyyûm, 244
 Bühayretü'l-Hümân, 201
 Bühayretü's-Sûdân, 201, 243
 Bûlâr, 205, 306
 Bûld, 467
 bûldân, 1, 3, 13, 15, 17, 22, 26, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 59, 65, 69, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 89, 90, 92, 93, 94, 95, 96, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 112, 113, 114, 115, 117, 123, 125, 126, 127, 132, 133, 147, 158, 160, 161, 168, 169, 170, 175, 176, 183, 186, 187, 188, 191, 192, 196, 220, 402
 Bûndukıyye, 165, 205, 239, 309
 Bûnyâmîn, 471
 Bûrcân, 298
 Bûrdâl, 204, 297
 Bûrdîl, 240, 278
 Bûrhavâr, 204, 297
 Bûrkân, 204, 277, 300
 Bûrşân, 204, 298
 Bûrûcird, 204, 300
 Bûrzeyh, 340
 Bûst, 204, 257, 302, 378, 430
 Bûşt, 204, 302
 Bûttem, 379
 Büyük Sahra, 157
 Büyükyer, 263, 286
 Büzâ'â, 204, 301

C

- Ca'ber Kal'ası, 252
 Ca'fer b. Mansûr, 297
 Ca'fer Mansûr, 138, 167, 465
 Câcerm, 206, 327
 Câgân, 393
 Câlînos, 148, 299, 300, 421
 Câlûr, 206, 327
 Câm, 206, 327
 Câmiu'l-Usûl li Ehâdisi'r-Resûl, 114
 Cân, 422
 Canib-i Cenûbi mine'l-arz, 96
 Canib-i Şimâli mine'l-arz, 96
 Câr, 206, 327
 Câve, 206, 327, 422
 Cebbârîn, 275, 308
 Cebbûl, 206, 328
 Cebel, 59, 62, 65, 83, 102, 127, 128, 131, 140, 145, 162, 202, 206, 236, 243, 263, 265, 266, 269, 271, 283, 285, 300, 317, 325, 327, 339, 340, 347, 349, 350, 355, 357, 367, 370, 374, 384, 385, 392, 397, 401, 405, 410, 415, 426, 430, 433, 434, 436, 443, 444, 457, 464, 473, 475, 483, 485
 Cebelâ[n]-ı Taî, 202, 264
 Cebele, 206, 238, 328, 404, 449
 Cebel-i 'Umâre, 202
 Cebel-i 'Akkâr, 146, 264
 Cebel-i Âmele, 413
 Cebel-i Benchîr, 286
 Cebel-i Bisûtûn, 202, 265
 Cebel-i Bûrt, 486
 Cebel-i Câlût, 202, 263, 264
 Cebel-i Denbâvend, 202, 266
 Cebel-i Deren, 202, 262, 283, 317
 Cebel-i Dimâr, 256
 Cebel-i Elsûn, 266
 Cebel-i Feth, 263
 Cebel-i Gazevân, 401
 Cebel-i Gürule, 202, 262
 Cebel-i Hulvân, 265
 Cebel-i Kamer, 65, 127, 128, 140, 145, 243, 261, 464
 Cebel-i Kâsiyûn, 146, 264
 Cebel-i Kaytak, 138, 271
 Cebel-i Kermân, 140
 Cebel-i Lübnân, 146, 202, 264
 Cebel-i Medyûne, 202, 262
 Cebel-i Mendeb, 62, 236
 Cebel-i Radavî, 489
 Cebel-i Râhûn, 83, 378
 Cebel-i Sakleb, 259
 Cebel-i Selc, 251, 295, 416
 Cebel-i Senîr, 264
 Cebel-i Sibr, 165, 410
 Cebel-i Siyâkûh, 202
 Cebel-i Şâre, 320, 480, 489
 Cebel-i Taberistân, 202, 266
 Cebel-i Târik, 202
 Cebel-i Uhud, 468
 Cebel-i 'Umâre, 262
 Cebel-i Veneşriş, 202, 263
 Cebel-i Yûsr, 202, 262, 263
 Cebeli't-Tûr, 202, 264
 Cebelü'l-Arc, 410
 Cebelü'l-Ârız, 202, 264
 Cebelü'l-Bûrt, 202, 238, 263
 Cebelü'l-Cers, 202, 265
 Cebelü'l-Cûdî, 202
 Cebelü'l-Ezverd, 202, 264
 Cebelü'l-Kamer, 128, 140, 145, 161, 202, 261
 Cebelü'l-Kaytak, 202, 266
 Cebelü'l-Lükkâm, 146, 202, 264
 Cebelü'r-Râhûn, 202, 266
 Cebelü's-Selc, 146, 202, 264
 Cebelü's-Şârre, 202, 263
 Cebelü't-Taylemûn, 202, 263
 Cebelü't-Tayr, 263, 281
 Cebere, 480
 Cebîl, 96
 Cebu, 184
 Cedy, 141, 262

- Cehrem, 206, 334
 Celâlhka, 381
 Celûlâ, 206, 332
 Cemâleddin İbnü'l-Hâcib, 92
 Cemâleddin Kiftî, 117, 147, 148
 Cemkût, 112, 134, 135, 206, 332
 Cenâdil, 112, 134, 206, 333
 Cenâh, 112, 134, 206, 333
 Cend, 112, 134, 206, 333
 Cened, 206, 333
 Cengiz Hân, 394
 Cennâbe, 112, 134, 206, 235, 256, 323, 332, 345
 Cenova, 184, 238
 Cenûh, 206, 333
 Cenz, 206, 333
 Cerâkise, 427
 Cerâve, 317
 Cerbâzkân, 206, 328
 Cerbe, 238
 Cerbez-kân, 329
 Cerçerâyâ, 206, 254, 329
 Cerîd, 460
 Cerîl, 302
 Cermekân, 389
 Cevâ, 488
 Cevat İzgî, 20, 130, 150, 159
 Cevcer, 206, 250, 334
 Cevf, 307
 Cevher, 427
 Cevherî, 144, 145, 192, 318
 Cevme, 251
 Cevviyet, 206, 334
 Cey, 392
 Ceyhân, 252, 377, 414, 462, 472
 Ceyhûn, 247, 257, 267, 294, 319, 329, 349, 370, 391, 394, 402, 420, 441, 444, 455, 465, 485
 Ceyy, 165, 206, 279, 334
 Ceyyân, 206, 335
 Cezair-i Bahr-i Rûm ve'l-muhit-i garbi, 96
 Cezâir-i Bahr-i Şark, 96, 102
 Cezarât, 317, 382
 Cezâyir, 59, 229, 422, 460
 Cezâyir-i Hâlidât, 206, 331, 354, 386
 Cezâyiri's-Su'edâ, 331
 Cezerât, 206, 330, 396, 486
 Cezerî, 123
 Cezimetül-İbrîş, 429
 Cezîre, 59, 119, 157, 168, 206, 236, 263, 265, 266, 271, 290, 300, 305, 307, 309, 314, 321, 322, 323, 329, 330, 331, 337, 338, 340, 351, 353, 356, 365, 378, 388, 403, 410, 411, 422, 443, 451, 454, 455, 460, 466, 467, 468, 472, 485, 488
 Cezîre-i 'Arab, 103, 168, 229, 331
 Cezîre-i benî Kâvân, 119, 206, 330
 Cezîre-i Çicilye, 238
 Cezîre-i Efrîtuş, 364, 450
 Cezîre-i Endelüs, 286
 Cezîre-i Hadrâ, 237, 330, 374
 Cezîre-i 'Arab, 103, 168, 229, 331
 Cezîre-i benî Kâvân, 119, 206, 330
 Cezîre-i Çicilye, 238
 Cezîre-i Efrîtuş, 364, 450
 Cezîre-i Endelüs, 286
 Cezîre-i Hadrâ, 237, 330, 374
 Cezîre-i İbn-i 'Ömer, 123, 206, 254, 265, 330, 340, 391, 423, 433, 447
 Cezîre-i Kâdis, 286
 Cezîre-i Kavsara, 238
 Cezîre-i Left, 330
 Cezîre-i Mastakî, 364
 Cezîre-i Mâyorka, 487
 Cezîre-i Minorka, 286
 Cezîre-i Sakleb, 299
 Cezîre-i Sanf, 436
 Cezîre-i Tarîf, 404
 Cezîre-i 'Uzmâ, 255
 Cezîretül-'Arab, 18, 96, 98, 206, 331
 Cezîretül'-Arz, 107
 Cezîretül'-Endelüs, 286
 Cezîretül'-Hadrâ, 206, 330
 Cezîretül'-Mihrâc, 468

- Cezîrî, 330
 cezr, 235, 250, 255, 317, 409, 434
 Cillikıyye, 112, 134, 206, 332
 cibâl, 65, 83, 84, 92, 95, 264, 350, 463
 Cibâl, 41, 65, 83, 202, 261, 314, 350, 351, 422, 430
 Cibâl-i Kamer, 233
 Cibâl-i Kâmrûn, 234
 Cibâl-i Şekûre, 250
 Cidde, 62, 236, 331, 379, 414
 Cifâr, 206, 332, 480
 cifr, 99, 332
 Cigul, 473
 Cihânnümâ, 18, 20, 21, 22, 76, 77, 88, 103, 124, 173, 174, 175, 176, 179, 180, 181, 182, 188, 189, 193, 194, 195
 Cihân-suyı, 139, 252
 Cikel, 206, 332
 Cil, 206, 335
 Cilân, 335, 357
 Cîmî, 206, 335
 Cîrbe, 206, 329
 Cîrm, 206, 330
 Cîrüft, 206, 335, 385, 438
 Coğrafya fi'l-ekâlimi's-seb'a, 156
 Coğrafya-yı Hâfız-ı Ebru adlı, 135
 Coşkun Yılmaz, 21
 Cûdiyy, 265, 325, 473
 Cuhfe, 268
 Cukrak, 206, 332
 Cûmengân, 394
 Cûr, 140, 206, 334
 Curcan, 129
 Cûrkân, 206, 334
 Cûsiye, 251
 Cuveyn, 327
 Cûyres, 265
 Cûzcânân, 206, 334
 Cübbî, 206, 328
 Cüble, 206, 328
 Cüdde, 206, 328
 Cüfân, 461
 Cühfe, 206, 328
 Cülendide, 339
 Cümkan, 247
 Cünd, 124, 132, 137, 166, 291, 294, 298, 301, 305, 306, 314, 340, 341, 352, 362, 363, 388, 397, 435, 462, 464
 Cündeysâbûr, 206, 319, 333
 Cünd-i Dimeşk, 124, 388
 Cünd-i Filestin, 124, 388
 Cünd-i Havrân, 124, 388
 Cünd-i Hıms, 124, 388, 462
 Cünd-i Kınnesrîn, 124, 132, 166, 291, 294, 298, 301, 305, 306, 314, 340, 341, 352, 362, 363, 388, 397, 414, 435, 464
 Cürçân, 131, 202, 206, 257, 267, 277, 291, 327, 329, 347, 388, 476
 Cürçân b. Ümeym b. Nevzân b. Sâm ibn-i Nûh, 329
 Cürçâniye, 444
 Cürçâniyye-i Hârezm, 206, 329
 Cüreş, 206, 329, 332
 Cürhân, 206, 329
 Cüveyn, 206, 275, 334
 Cûzarât, 466
 Ç
 Çagâniyân, 394
 Çağmin, 159
 Çağminî, 159, 194
 Çâr Dağ, 429
 Çin, 43, 59, 60, 62, 66, 70, 71, 94, 144, 152, 160, 161, 227, 230, 233, 234, 235, 240, 258, 266, 292, 307, 398
 Çin Denizi, 60, 62
 D
 [Dâ]rû'n-Nâbiğa, 268
 dağlar, 19, 38, 46, 47, 65, 75, 81, 83, 95, 106, 107, 108, 110, 118, 133, 139, 185, 187, 224, 234, 236, 264, 272, 283, 287, 295, 296, 300, 311, 312, 320, 328, 329, 351,

- 353, 367, 385, 391, 396, 402, 433, 438,
444, 447, 451, 464, 472
- Dahhâk, 151, 292
- Dâliye, 207, 351
- Dâmân, 207, 351
- Dâmegân, 207, 351, 381, 476
- Dandânakân, 207, 355
- Dâniye, 207, 239, 352, 460
- Dânyâl, 383
- Dârâ, 207, 351, 445
- Dârâbcird, 124, 207, 302, 351
- Diyâr-ı Mudar, 356
- Diyâr-ı Rebî'a, 356
- Debîl, 207, 258, 352
- Debûsiyye, 207, 352
- Dehemâ, 253
- Dehlek, 111, 207, 236, 356
- Dekûkâ, 207, 254, 353
- Delü Irmağ, 254
- Demenhûr, 207, 354
- Demenhûru'l-vuğuş, 354
- Demenhûru'ş-şehîd, 354
- Demür-kapu, 121, 241, 266, 285, 291
- Demürköprü, 246, 251
- Denbâvend, 481
- denizler, 17, 19, 38, 46, 47, 51, 60, 61, 62, 78,
81, 82, 83, 84, 85, 95, 106, 107, 108, 110,
120, 133, 174, 187
- Der'ân, 207, 352
- Derbesâk, 305
- Derbeykân, 328
- Deren, 457
- Deskere, 207, 352
- Deskeretü'l-Melik, 392
- Destuvâ, 207, 352
- Deşnâ, 207, 352
- Devîn, 207, 355
- Devrak, 207, 294, 355
- Devser, 435
- Devserye, 435
- Devvân, 70
- Deybül, 207, 356
- Deylem, 59, 96, 102, 112, 134, 161, 207, 230,
241, 271, 291, 327, 335, 355, 357, 367,
373, 402, 430, 442, 450, 465
- Deylemli, 131
- Deynever, 112, 134, 208, 265, 277, 357, 430,
455
- Deyrû'l-Âkûl, 112, 134, 207, 254, 357
- DİA, 15, 19, 20, 21, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31,
34, 35, 36, 37, 38, 41, 42, 43, 49, 55, 58,
66, 73, 75, 77, 80, 89, 90, 91, 92, 95, 103,
104, 118, 120, 121, 122, 123, 124, 126,
129, 130, 131, 135, 144, 146, 148, 150,
156, 157, 159, 160, 170, 173, 174, 184,
190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 270
- Dicle, 59, 64, 83, 96, 122, 128, 149, 202, 230,
246, 250, 252, 253, 254, 255, 256, 258,
265, 267, 302, 304, 307, 321, 328, 329,
330, 338, 339, 340, 356, 374, 391, 409,
410, 412, 422, 445, 455, 456, 461, 467,
477, 479
- Dicle el-Ahvâz, 256
- Dihistân, 207, 356
- Dillî, 207, 353, 433
- Dimeşk, 88, 90, 137, 145, 146, 150, 154, 201,
207, 245, 264, 283, 294, 303, 304, 313,
319, 331, 332, 342, 343, 353, 354, 355,
389, 390, 397, 402, 412, 414, 416, 417,
425, 426, 444, 456
- Dimeşk b. Ken'an, 353
- Dimleve, 339
- Dimyât, 201, 207, 238, 244, 250, 282, 334,
354, 461, 465
- Dîvân-ı Hümâyûn, 173
- Dîve, 208
- Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 15, 19,
20, 190
- diyâr-ı 'Arab, 252
- Diyâr-ı Bekr, 122, 145, 207, 254, 267, 330,
337, 339, 340, 343, 347, 356, 362, 364,
426, 435, 483
- diyâr-ı Ezd, 413
- Diyâr-ı kavm-i Lût, 207, 356
- Diyâr-ı Mudar, 207, 356, 367, 390, 429
- Diyâr-ı Rebî'a, 207, 307, 330, 356, 361, 379,
382, 445, 473
- doğu, 13, 67, 70, 93, 95, 126

Dûlâb, 207, 355
 Dûme b. Şît b. Âdem, 150, 355
 Dûmetü'l-cendel, 145, 150, 207, 274, 355
 Dunbâvend, 207, 355
 Durbesâk, 207, 251, 352
 Dübeyl, 314
 Düceyl, 64, 202, 255, 328
 Dührût, 69, 207, 355
 Dünb-i Timsâh, 421
 Dünkule, 207, 355, 474

E

Ebâverd, 269
 ebced, 73, 112, 130, 133, 134
 Ebced, 17, 73, 133, 134
 Ebde, 202, 268, 311
 Eberküh, 112, 134, 202, 268
 Ebher, 112, 134, 203, 269, 401
 Ebî Bekir, 150, 193, 338
 Ebî Halid, 474
 Ebî'l-Bekâi'n-Nahvi, 117, 152
 Ebîverd, 112, 123, 134, 203, 269, 345, 447, 473
 Eblüsteyn, 70
 Ebû 'Alî b. Sînâ, 164, 249
 Ebû 'Alî el-Cübbiyyü'l-Mu'tezilî, 328
 Ebû 'Alî İbnü'l-Velid el-Kerhî, 95
 Ebû 'Alî Yahyâ b. Îsâ b. 'Alî b. Cezle el-Bağ-dâdî, 49, 95
 Ebû Bekir, 21, 165, 195, 255, 263, 415, 456, 487
 Ebû Bekir b. Behrâm, 21, 195
 Ebû Bekir Sûlî, 164, 165, 263
 Ebû Dâvut, 366
 Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit, 147, 448
 Ebu İshak Sa'lebi, 162
 Ebû Kubeys, 203, 269
 Ebû Nasr İsmail b. Hammad Cevherî, 144
 Ebû Reyhân el-Bîrûnî, 65, 94, 109, 117, 129, 130, 131, 132, 192, 314
 Ebû Tic, 112, 134, 203, 269

Ebû Ubeyd el-Bekrî, 43
 Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şerif İmâm Nevâvî, 475
 Ebû Zeyd Belhî, 157, 194
 Ebû'l-'Abbâs el-Kâim, 442
 Ebu'l-Bekâi, 152
 Ebu'l-Hâris Muhammed Hubûşânî, 346
 Ebû'l-Hasan 'Alî b. Ahmed el-Mîmend, 469
 Ebu'l-Hasan 'Alî el-Anbârî, 286
 Ebû'l-Hasan Yemendî, 315
 Ebû'l-Hûl, 168, 485
 Ebu'l-Mecd el-Mavsîlî, 93, 117, 124, 125
 Ebûbekir b. Behrâm ed-Dîmeşkî, 20, 21, 22, 195
 Ebubekir Efendi, 21
 Ebû'l-Ferec Barhebracus Yuhanna İbnü'l-İb-rî, 151
 Ebû'l-Fidâ, 13, 22, 38, 43, 49, 51, 54, 55, 58, 61, 73, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 121, 123, 124, 126, 127, 130, 131, 132, 135, 136, 138, 139, 140, 141, 146, 149, 153, 156, 157, 158, 160, 161, 172, 174, 175, 176, 182, 183, 185, 187, 192, 22, 192
 Ebû's-Senâ 'Ömer b. Hübeyre, 433
 Ebvâ, 112, 134, 202, 268, 269
 Ebvân, 70
 Ebveyt, 70
 Ebvîr, 99
 Ebzû, 202, 268
 Ece, 264
 Ecm, 276
 Ecye, 300
 Edirne, 28, 112, 174, 270, 432
 Edrene, 203, 270
 Ebû Muhammed b. Mesûd el-Fürâi'l-Bagavî, 305
 Efâmiyye, 147, 201, 245, 246, 251, 265, 298, 306, 420
 Eflâtûn, 438
 Efrîtuş, 70, 203, 284, 388
 Eğirdir, 422
 Eğri, 258

- ekālīm, 58, 83, 144, 168, 271, 274, 330, 369, 398, 410, 416, 461, 466, 488
- ekālīm-i 'örfiyye, 58, 369, 410, 416, 419
- ekālīm-i hakikiyye, 56, 229
- ekālīm-i seb'a, 95, 398
- ekalimü's-seb'a, 95, 398
- Ekrâd, 339, 412, 485
- Ekvator, 55, 65, 66, 67, 68, 105, 107
- el Muhtar, 112
- el-Arzu'l-Kebîre, 203, 274
- el-Arzü'l-Mukaddese, 203, 274
- el-Âsâr el-Bâkiye, 129, 130, 131, 132, 191, 192
- el-Âsârü'l-bakiye anî'l-kurûnî'l-hâliye, 117, 131, 191
- el-Beyrûnî, 129
- el-Birûnî, 129
- el-Cem' beyne's-sahihayn, 194
- el-Cezire, 150
- el-Cüveynî, 275
- el-Ensâb, 116, 121, 122, 123
- el-Etvâl ve'l-urûz, 132
- el-Farabî, 117, 144
- el-Faysalü fî müştebihi esmâ'il-büldân, 125
- el-Halicü'l-Berberî, 118
- El-Hattâc, 125, 154
- el-Hâvi's-sagîr, 92
- el-Kâfiye, 92
- el-Kâmil fi't-târîh, 123
- el-Kânûnu'l-Mes'ûdî, 129, 130, 131, 191, 192
- el-Kariyyetü'l-Cedide, 211, 430
- el-Kıyâs, 158
- el-Kitabü'r-Rucârî, 118
- el-Künnâş, 92
- Ellan, 203
- Ellâr, 213, 449
- Ellârecân, 213, 449
- El-Lazikiyye, 213
- El-Leccûn, 213
- El-Lunberdiyye, 213
- el-Lübâb fî tehzibü'l-ensâb, 116, 123, 124
- el-Melikü'l-Efdal Ali, 91
- el-Melikü'l-Muzaffer, 91
- el-Melikü'l Müeyyed, 77, 91
- el-Melikü'l-Mansûr Muhammed, 91
- el-Melikü'l-Muzaffer Mahmud, 91
- el-Melikü'l-müeyyed, 175
- el-Mesâlik ve'l-memâlik, 42, 43, 93, 115, 117, 120, 121, 135, 190, 193
- el-Mesâlikü'l-memâlik, 43
- el-Mevlâ Emrullâh Mehmet b. Sîrek Muhyiddîn el-Hüseynî, 28
- el-Mevlâ Mehmed, 29, 30, 79
- el-Mevlâ Mehmed b. Abdulvehhâb b. Abdülkerîm, 31
- el-Mevlâ Mehmed Sipâhizâde, 26
- el-Muğrib fî hule'l-Mağrib, 156, 193
- el-Muhtasar fî Ahbârî'l-beşer, 91, 153, 192
- el-Muhtasar fî Târîhi'l-beşer, 91
- el-Mülâhhas fî'l-hey'e, 159
- el-Müşterik Vaz'an vel-müfterik Suk'an, 117, 127
- El-Râvendân, 208, 362
- El-Rusâfe, 208
- Elvâhât, 203, 285, 288, 311, 416, 461
- Emir Mehmed Suudî, 20, 183, 191
- En'âm, 219
- Endelüs, 142, 164, 201, 203, 229, 234, 237, 240, 250, 262, 263, 268, 272, 274, 281, 286, 288, 292, 295, 299, 303, 308, 311, 314, 320, 330, 335, 340, 352, 362, 365, 373, 374, 377, 387, 391, 403, 404, 416, 420, 429, 430, 449, 451, 453, 454, 458, 460, 466, 480, 486, 487, 489
- Enderâb, 203, 286, 349
- Enderâbî, 203, 286
- Enderun, 173
- Endükân, 203, 286
- Endülüs, 59, 71, 96, 119, 156, 157, 160, 174
- Engtâr, 288
- Engûriye, 204, 287, 430
- Engürûs, 431
- Engürüs, 296
- enhâr, 64, 83, 95, 198, 249, 251, 252, 253, 254, 255, 257, 258, 270, 272, 294, 306, 321, 323, 331, 353, 357, 364, 379, 384,

- 385, 392, 394, 395, 396, 397, 416, 417,
420, 439, 444, 445, 456, 457, 459, 461,
463, 464, 473, 475
- enhâr-ı Basra, 255
- enlem, 48, 66, 67, 70, 73, 76, 93, 99, 107, 110,
112, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 139,
140, 156, 158, 159, 160
- Enmûzecü'l-Fünûn, 34, 35, 36, 189
- Ennerî, 204, 288
- Ensâb, 93, 94, 122
- Ensînâ, 203, 263, 287
- Erbil, 254, 309, 445
- Erbincen, 203, 272
- Ercân, 137, 203, 272, 355, 382, 419, 468
- Erciş, 177, 201, 203, 246, 272, 300, 479, 480
- Erdebil, 241, 265
- Erdestân, 203, 273
- Erdeşir, 321, 334
- Erdubil, 203, 272
- Erdubil b. Erdemînî b. Lafzî b. Yûnan b.
Âmûr b. Yâfes b. Nûh, 272
- Erdûn, 122
- Erhan Afyoncu, 21, 26, 77
- Erihâ, 203, 251, 275, 367, 396, 417, 422
- Erkes, 203, 274
- Ermen, 252, 265, 268, 271, 298, 321, 377,
385, 403, 414, 462, 472
- Erment, 203, 274
- Ernûn, 390
- Errân, 59, 96, 150, 203, 230, 257, 271, 291,
298, 315, 320, 389, 391, 446, 467, 473
- Errân b. Yâfes b. Nûh, 150, 271
- Errecân, 256
- Erşir b. Behmen, 475
- Erzen, 203, 247, 273
- Erzencân, 203, 272, 273
- Erzenkân, 273
- Erzenü'r-Rûm, 203, 252, 254, 265, 273, 386,
463
- Esad Efendi, 29, 37, 74, 78, 79, 80, 81, 115,
116, 183, 189, 190, 499, 500
- Esâmî-i büldân, 40, 41, 74, 82, 85, 86, 170
- Esârib, 203, 269
- Esb, 413
- Esed-âbâz, 203, 277
- Esîrüddin Abdurrahman el-Ebherî, 91
- Eskiyurt, 70, 203, 280
- Esnâ, 120, 203, 280
- es-Sihâh tacü'l-lugat ve shâhu'l-Arabiyye,
144, 192
- Ester, 329
- Ester-âbâd, 203, 276, 329, 433
- Eş'-şecere, 114
- eş-Şehr, 114
- Eşîr, 203, 282
- Etrâk, 318, 486
- et-Tibrü'l-mesbûk fî târihi'l-mülûk, 92
- Etvâl, 51, 67, 73, 76, 99, 110, 111, 112, 115,
132, 133, 134, 135, 158, 230
- Etvâl ve'l-urûz, 115, 133, 134
- Evcân, 204, 288
- Evcele, 119, 204, 288
- Evdahu'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân
ve'l-memâlik, 42
- Evdegast, 204, 288
- Evine, 204, 289
- Evlâk, 403
- Evliya Çelebi, 20, 22
- Evvel-i Ceyhûn, 63
- Evzahu'l-mesâlik ilâ Ma'rifeti'l-Memâlik, 26
- Evzahu'l-mesâlik, 1, 3, 13, 14, 15, 17, 18, 22,
26, 31, 32, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44,
46, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 58,
59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70,
72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 83,
84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 94, 103,
105, 106, 107, 108, 110, 111, 112, 113,
114, 115, 116, 118, 119, 121, 122, 123,
125, 126, 127, 128, 130, 132, 133, 134,
136, 138, 139, 142, 145, 146, 147, 148,
149, 150, 151, 153, 154, 155, 156, 159,
160, 161, 162, 163, 168, 169, 170, 171,
172, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180,
181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188,
189, 190, 198, 220, 493, 494, 496, 497,
498, 499, 500
- Evzahu'l-mesâlik fî ma'rifeti'l-büldân
ve'l-memâlik, 42

Evezhul-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân
ve'l-memâlik, 1, 3, 13, 15, 17, 22, 40, 41,
42, 43, 44, 46, 48, 50, 59, 74, 77, 78, 79,
82, 85, 86, 175, 176, 188, 220

Evezhul-Mesâlik ilâ Ma'rifeti'l-Büldân
ve'l-Memâlik, 38

Eykicân, 379

Eyle, 62, 140, 155, 204, 230, 236, 261, 264,
290, 323, 331, 387, 404, 417

Eyleyâ, 312

Eyüp, 37, 190

Eyyubi, 90

Eyyubiler, 148

Ezâzevâr, 203, 275

Ezcâve, 203, 275

Ezemmûr, 203, 276

Ezene, 130, 161, 203, 252, 271, 403

Ezîn, 419

Eznâve, 203, 276

Ezre'ât, 138, 154, 203, 271, 343, 397

Ezûr, 203, 276

F

F. Taeschner, 19, 20

Fâl, 211, 420

Fâmiye, 211, 420

Fântû, 211, 420

Fârâb, 111, 144, 211, 258, 419, 430

Fâreyâb, 211, 419

Fâriside, 301, 394, 485

Fârisiyye, 283

Fârs, 59, 63, 69, 71, 96, 131, 137, 152, 159,
162, 211, 230, 235, 256, 257, 268, 272,
282, 283, 289, 292, 295, 314, 321, 323,
327, 334, 339, 347, 350, 351, 359, 375,
377, 378, 379, 382, 384, 385, 392, 409,
419, 420, 423, 434, 441, 442, 444, 455,
456, 459, 469, 472, 473, 474, 475

Fârs'dan, 69, 131, 301

Farsça, 22, 30, 32, 135, 159, 188, 196, 197,
198

Fârsice, 293

Fârside, 314

Fâryâbî, 419

Fas, 118

Fâs, 211, 262, 317, 419, 457, 463

Fatûmi, 135

Fatih, 14, 28, 29, 276

Fatih Sultan Mehmet, 28, 29, 276

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 14

Fâtimiyye, 364

Fâtimiyyûn, 165, 410, 427, 460, 467

Fazıl Ahmet Paşa, 81, 190

Fehrec, 131, 211, 423

Felek, 33, 55, 211, 221, 226, 422

Felek-bâr, 211, 422

felekdekiler, 67

Felek-i A'zam, 55, 225, 226

felekler, 86, 87

Felekü'd-dîn, 422

Fem-i Silh, 420

Femü's-silh, 211, 254, 422

Fenar, 239

Fenek, 211, 423

fenar, 113

Fener, 120

Fensûr, 211, 422

Ferâven, 294

Ferebr, 124, 125, 211, 420

Ferec, 151, 211, 420

Feremâ, 148, 211, 421, 461

Ferenc, 333

Fergâne, 161, 211, 266, 270, 277, 286, 307,
349, 421, 427, 458, 473

Ferîdûn, 162, 289, 322

Fermâ, 114

Fers, 166

fersah, 58, 67, 68, 95, 105, 107, 131, 136, 138,
166, 229, 230, 245, 247, 254, 255, 256,
268, 269, 272, 273, 275, 276, 277, 278,
286, 298, 300, 301, 304, 307, 308, 312,
315, 318, 319, 323, 333, 340, 341, 343,
345, 348, 350, 353, 355, 357, 362, 373,
380, 382, 383, 386, 389, 392, 394, 403,
410, 411, 412, 413, 419, 422, 425, 429,
430, 434, 437, 443, 445, 446, 447, 454,

456, 457, 459, 471, 473, 474, 475, 476,
480, 485, 486
Feryâbî, 419
Fesâ, 301
Fesevî, 301
Feyd, 211, 423
Feyrûz'un oğlu Belâs, 373
Feyrûz-âbâd, 112, 134, 211, 334, 423
Feyyûm, 73, 158, 201, 211, 244, 292, 310,
311, 376, 382, 423, 450
Fezullah Efendi, 50, 80, 103, 189
Firat, 34, 59, 64, 94, 96, 103, 192
Fîrât, 83
Fice, 353
Fikret Sarıcaoğlu, 20, 21, 73, 77, 124, 173,
176, 182, 194
Filestîn, 124, 211, 250, 274, 311, 312, 332,
364, 388, 411, 417, 422, 439, 487
Filevbatra, 279
Filistin, 150
filori, 27, 36
Fîr'avn, 236, 287, 332, 414, 465
Fîravun, 332, 411
Firebr, 211
Fîrûzâbâdî, 110, 114, 117, 146, 194
Fransızca, 22, 104
Franz Taeschner, 25
Frenk, 238, 354, 377, 397, 412
Fû'a, 211
Fur', 211, 421
Furkan, 35, 48, 257
Furza, 464
Fussilet, 219
Fustât, 154, 155, 167, 211, 341, 343, 354, 367,
384, 394, 421, 422, 426, 438, 465, 484
Fûşenc, 310
Fûrât, 64, 124, 139, 149, 155, 201, 230, 246,
252, 253, 258, 273, 274, 285, 294, 314,
330, 331, 338, 340, 347, 351, 353, 362,
364, 367, 381, 387, 394, 409, 410, 429,
433, 435, 436, 442, 444, 447, 461, 464,
467, 476, 477, 486
Fûrâve, 211, 420

Fûrs, 291, 312, 426
Fûtûhu'l-Büldân, 43
Füvve, 211, 423

G

Gadîr, 387
Gadîrhum, 211, 415
Gâgâ, 448
Galata, 329, 432
Galata boğazı, 329
Gamdân, 396
Gâne, 211, 243, 289, 301, 415
Gâr, 211, 415
Garb, 142, 164, 211, 234, 237, 295, 317, 321,
375, 380, 383, 385, 416, 419, 434, 451,
455
Garb-ı Aksâ, 142, 164, 237, 317, 321, 375,
380, 383, 416, 419, 434, 451
Garb-ı Evsat, 302, 318, 379, 416, 432
Garnâta, 211, 404, 416
Garşistân, 294
Gavr, 211, 244, 273, 275, 314, 417
Gazâmis, 137, 211, 415, 479
Gazan b. Argûz Hân, 318
Gâzî Hüdâvendigâr, 403
Gazne, 124, 125, 130, 136, 211, 286, 294,
302, 369, 416, 420, 451, 469
Gazneli Mahmud, 129
Gaznelilerin, 129
Gazze, 211, 238, 411, 417
gece, 55, 142
Gedik Ahmet Paşa, 276
Gelibolu, 240
Gence, 212, 446
Geng, 293
Gergenc, 465
Gerger, 464
Geylân, 447
Gırbâl, 396
Gırnâta, 390, 451, 454, 466
Gîl, 335

Gilân, 59, 230, 241, 310, 315, 322, 335, 380, 402
 Giovanni Lorenz, 175
 Gök-dere, 301
 göl, 63, 243, 244, 245, 246, 247, 272, 281, 284, 295, 365, 422
 göller, 19, 38, 46, 47, 63, 64, 75, 81, 83, 84, 85, 95, 106, 107, 108, 110, 133, 139, 147, 174, 177, 185, 187, 224, 243, 245, 250
 Granada, 156
 Grek, 148
 Gumdân, 211, 417
 Gur, 96, 102
 Gûr, 211, 251, 257, 367, 417, 443, 487
 Guründül, 236
 Gûta, 155, 245, 331, 353, 387, 456
 Gûta-i Dimeşk, 353, 379, 389, 458
 Guzündül, 236
 gündüz, 55, 142, 227, 277, 280
 güneş, 48, 55
 güney, 55, 70, 93, 94, 105, 108
 Gürc, 376
 Gürcistan, 89
 Gürcistân, 320
 Gürgân, 329
 Gürgânc-ı Kübrâ, 329
 Gürgânc-ı Suğra, 329

H

H. G. Yurdaydın, 20, 192
 Habbü'r-Rümmân, 396
 Hâberân, 207, 345
 Habeş, 94, 206, 236, 243, 297, 337, 371
 Habeşe, 125, 236, 297, 337, 376, 462, 480, 483
 Habeşistan, 150
 Habîbü'n-Neccâr, 287
 Habîs, 207, 346
 Hâbrân, 275
 Hâbûr, 429, 454, 455
 Haccâc, 392, 436, 463

Haccâc b. Süleymân Kamerî, 436
 Haccâc b. Yusuf, 411
 Hacefe, 62, 236
 Hâcibiyye, 330
 Hacr, 264
 Hâcû, 207, 345
 Haçlılarla, 91
 Hadâiku'l-Hakaik fî Tekmiletî's-Şakâik, 25, 191
 Hadâiku'l-Hakaik, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 36, 45
 Hadîse, 206, 338, 467
 Hadîsetü'l-Mavsil, 338
 Hadîsetü'n-nûre, 338
 Hadîs-i Nev, 20, 26, 103, 183, 184
 Hadisiyye, 330
 Hadr, 206, 340
 Hadramût, 153, 206, 270, 341, 388, 446, 453, 472
 Hâfız-ı Ebrû, 135, 192
 Hafid Efendi, 40, 44, 60, 75, 76, 189, 286
 Hâfız Ebû Bekr Beyhakî, 348
 Haiti, 184
 hakiki iklim, 17, 54, 55, 56, 57, 58, 65, 66, 69, 99, 107, 111, 186
 Halât, 466
 Haleb, 27, 124, 130, 141, 148, 155, 193, 206, 246, 270, 301, 321, 331, 337, 341, 342, 343, 348, 377, 387, 411, 413, 414, 423, 437, 462
 Halep, 126
 Halet Efendi, 15, 40, 41, 60, 64, 84, 85, 190, 199, 496
 halic, 94, 136, 153, 154, 239, 240, 244, 268, 279, 289, 309, 337, 354, 432, 454, 459, 463, 464, 465, 476
 Halic, 121, 236, 240, 374, 462
 Halic-i Berberî, 337, 437
 Halic-i Kostantiniyye, 121, 153, 154, 171, 240, 268, 289, 309, 374, 432, 454, 457, 459, 462, 463, 476
 Halic-i Sind, 356
 Halicî'l-Berberî, 118, 201, 236
 Halicü'l-Berberî, 62

- Halid İslâm, 307
 Halife Me'mun, 117, 139
 Halil dağı, 250
 Haly, 206, 341
 Haly b. Ya'kûb, 342
 Hâm, 149, 152, 292, 297, 337, 370, 382, 461, 474, 486
 Hamâ, 64, 90, 91, 140, 147, 150, 153, 201, 206, 251, 265, 284, 293, 342, 392, 457
 Hamâ Nehri, 64
 Hamâmât, 206, 342
 Hâmân, 414
 Hamânî, 282
 Hamevî, 82, 126, 127, 135, 191
 Hâmid Sadî, 19, 196
 Hamid-ili, 238, 287
 Hamid-ilinde, 422
 Hamidiye, 412
 Hân Kerker, 459
 Hanâsıra, 270
 Hânbalık, 207, 345
 Hâncû, 69, 207, 345
 Hânî, 206, 337
 Hânîkîn, 207, 346
 Hânkû, 207, 345, 384, 385
 Hânlencân, 207, 346
 Harbend ibn-i Argun, 380
 Harc, 207, 347
 Harcird, 207, 347
 Hârek, 207, 345
 Haremeyn-i Şerifeyn, 384
 Hareşket, 207, 347
 Hârezm, 59, 63, 96, 102, 104, 129, 143, 159, 161, 201, 207, 230, 247, 257, 258, 307, 329, 349, 352, 370, 392, 420, 430, 441, 444, 455, 465, 469, 475, 485
 Hargird, 347
 Harîdetül-'acâib, 117, 141, 142, 143, 144, 164, 179, 237
 Harîdetül-'acâib ve ferîdetül-'garâib, 117, 141, 142
 Harîm, 206, 339
 Hârim, 206, 246, 305, 337
 Harneysen, 207, 348
 Harrân, 206, 252, 338, 356, 378
 Harric, 270
 Hartebirt, 207, 252, 339, 347, 390
 Hârûn, 161, 264, 458, 471, 483
 Hârûn er-Reşid, 161, 252, 271, 362, 403, 457, 458, 475, 483, 484
 Hârûniyye, 112, 134, 215, 458, 483
 Hasan b. Ahmed el-Mühellebî, 135
 Hasan b. Schl, 422
 Hasan Eblak, 323
 Hasan Saltî, 396
 Hâşim b. Abdülmenâf, 417
 Hâşimiye, 112, 134, 215, 304, 483
 Hâşiye, 27, 31, 36, 37, 190
 Hâşiye alâ şerh-i Hikmetül'-ayn, 37
 Hâşiye-i Tecrid, 27, 31, 36, 190
 Hâşiyetü't-Tecrid, 36
 Hattâc, 125, 158, 215, 483
 hatt-ı istivâ, 54, 56, 108, 198, 226, 234, 236, 243, 249, 266, 332, 335, 371, 378, 379, 483
 Hatt-ı İstivâ, 95
 hatt-ı istivâdan, 228, 229
 Hatt-ı istivâdan, 228
 Havâf, 207, 349
 havâricdür, 436
 Havâriyyun, 431
 Havf, 207, 343
 Havr, 239
 Havrân, 150, 154, 207, 271, 303, 331, 343, 394
 Havri'l-Benâdika, 62, 201, 239
 Havrnak, 207, 349, 350
 Hâvus, 121, 207, 346
 Hayber, 119, 207, 350, 362
 Hayt, 298, 340, 410
 Hâyt İbn-i 'Amr, 410
 Hayvân, 207, 350
 Hayzerân, 382
 Hazar, 62, 131, 157
 Hazar Denizi, 62, 131

- Hazez, 60, 240, 257, 259, 266, 291, 308, 394, 450
- Hazret-i 'Ali, 468, 488
- Hazret-i Ebâ Eyyûbe'l-Ensârî, 431
- Hazret-i Hamza, 468
- Hazret-i Hüseyin, 354, 477
- Hazret-i İdris, 147, 448
- Hazret-i Mu'âviye, 364, 428, 431
- Hazret-i 'Osmân, 287, 307, 320, 474, 483
- Hazret-i 'Ömer, 155, 255, 302, 312, 353, 421, 422, 428
- Hebrenya, 174
- Hecr, 206, 215, 338, 483
- Hediye, 158, 215, 483
- Helâne, 312
- Helâverd, 215, 485
- Hemdâni, 121
- Hemedân, 131, 215, 258, 265, 269, 276, 277, 300, 328, 334, 346, 357, 364, 374, 430, 433, 434, 443, 455, 475, 485
- Hennevr, 215, 486
- Herât, 165, 166, 215, 278, 279, 293, 305, 310, 347, 370, 371, 376, 425, 438, 444, 454, 458, 459, 483
- Heremân, 167, 215, 484
- Herevî, 150, 193, 483
- Herhâne, 421
- Heyâtıla, 215, 486
- Heykelü'z-Zühre, 215, 263
- Heyt, 442
- Hezâresb, 215, 485
- Hezâr-esb, 485
- Hezârmerd el-Mühellebî, 138, 167, 465
- Hilât, 207
- Hıms, 137, 143, 146, 207, 245, 251, 265, 283, 287, 308, 319, 339, 341, 342, 362, 363, 380, 392, 426, 445
- Hıms b. Meknef Amelikî, 342
- Humyer, 280
- Hısn, 146, 155, 206, 235, 252, 256, 265, 294, 339, 340, 350, 356, 383, 387
- Hısn-ı 'Aclûnî, 413
- Hısn-ı Bürzeyh, 206, 340
- Hısn-ı Dimleve, 206, 339
- Hısn-ı Ekrâd, 146, 265
- Hısn-ı İbn-i 'Amâre, 206, 235, 339
- Hısn-ı Kifâ, 206, 340, 356
- Hısn-ı Mansûr, 206, 340
- Hısn-ı Mansûra, 155, 387
- Hısn-ı Mehdi, 206, 256, 294, 340, 350, 383
- Hısn-ı Ziyâd, 206, 252, 339, 347
- Hısnul-Ekrâd, 206, 339
- Hısnul-ma'den, 281
- Hısnul-mâide, 206
- Hısnul-t-Tâk, 206, 340
- Hutâ, 207, 345, 348
- Hicaz, 94, 103, 150
- Hicâz, 98, 206, 235, 268, 303, 312, 328, 331, 337, 350, 359, 391, 401, 411, 421, 456, 488
- Hicr, 206, 337, 487
- Hikmetü'l-ayn, 37, 190
- Hilât, 246, 272, 273, 296, 300, 348, 377
- Hille, 206, 341
- Hille-i Benî Kabele, 341
- Hille-i Benî Mezyed, 341
- Himtâte, 297
- Hind, 20, 26, 59, 62, 71, 72, 94, 96, 102, 103, 125, 139, 144, 149, 152, 162, 165, 169, 183, 184, 192, 194, 202, 215, 230, 233, 234, 235, 247, 255, 257, 258, 279, 289, 292, 293, 302, 307, 313, 317, 318, 322, 327, 330, 331, 347, 353, 357, 370, 375, 377, 378, 382, 396, 398, 410, 413, 416, 422, 426, 430, 433, 436, 437, 441, 446, 448, 451, 462, 464, 466, 467, 472, 474, 476, 486
- Hind'ün, 125
- Hindî, 377
- Hind-i Mind, 247
- Hindicân, 419
- Hindistan, 43, 150, 160, 161
- Hint, 62, 70
- Hint Okyanusu, 62
- Hintli, 65
- Hirâ dağı, 415

- Hirakle, 215, 252, 484
 Hirât, 476
 Hirde, 206, 338
 Hîre, 207, 343
 Hirille, 206, 339
 Hirmâs'dır, 136
 Hît, 215, 486
 Hît b. Essündî, 486
 Hîte, 252
 Hiyâr, 207, 343
 Hizân, 207, 343
 Hizân b. Anûş b. Şit b. Âdem, 343
 Hoca Ahmed Yesevî, 489
 Hoca Nasir Tûsî, 457
 Hocend, 257, 258, 473
 Horâsân, 59, 96, 122, 125, 126, 150, 157, 160, 161, 162, 165, 207, 230, 269, 275, 276, 277, 278, 279, 289, 293, 305, 307, 310, 327, 332, 334, 335, 343, 346, 347, 349, 352, 356, 370, 375, 376, 384, 388, 389, 392, 401, 405, 416, 417, 419, 420, 425, 430, 438, 439, 444, 447, 455, 459, 460, 473, 474, 476, 483
 Horâsân b. Yâfes b. Nûh, 150, 347
 Horâsânî, 122
 Host, 349
 Hoy, 318, 380
 Hristiyan, 95, 366
 Hubûşân, 207, 346
 Húcân, 207, 349
 Hucend, 161, 207, 347, 387
 Hucfe, 415
 Hucr, 206, 338
 Hucustân, 207, 346
 Hûd, 265, 270
 Hudeybiye, 206, 338
 Hudeyser, 207, 347
 Hududü'l-alem mine'l-meşrik ile'l-magrib, 157, 196
 Hulefâ-i 'Abbâsiyye, 108, 138, 167, 304, 342, 385, 465
 Hulm, 207, 348
 Hulvân, 99, 131, 206, 265, 341, 346, 392, 410, 434
 Humâ, 363
 Humeyme, 207, 342
 Humm, 415
 Hunâsara, 207, 348
 Hûnec, 207, 272, 350
 Hunsâ, 207, 348
 Hurdâd b. Bâris, 411
 Husbân, 206, 339
 Husrevcird, 207, 315, 347
 Hûst, 207, 349
 Husûs, 207, 348
 Huşûfagn, 207, 348
 Hutén, 207, 346
 Huttelân, 207, 346
 Huttül, 485
 Huvâkand, 207, 349
 Huvâkend, 349
 Huvâr, 207, 349
 Huvâr-ı Rey, 349
 Huvârin, 207, 342
 Huvâş, 207, 349
 Huvey, 207
 Hûz, 350
 Hûzistân, 59, 96, 137, 207, 230, 247, 256, 272, 289, 294, 327, 328, 350, 355, 361, 382, 383, 405, 410, 419, 451, 455, 468
 Hûkkâr, 215, 485
 Hûkkâriye, 485
 Hülâgû, 246, 291, 450, 457
 Hûlefâi'r-Râşidin, 448
 Hümkan, 247
 Hürmüz, 215, 235, 335, 370, 485
 Hüseyin b. Mansûr el-Hallâc, 315
 Hüseyin b. Muhammed el-Vardâri, 84
 Hüsrev, 266, 434
 Hüsrûşâh, 207, 348
 Hz. Adem, 73, 91, 153
 Hz. İsa, 132
 Hz. Peygamberin, 51

I

İbn Hurdâzbih, 121
 II. Abdülhamid, 76
 II. Bayezid, 28
 II. Murad, 28
 II. Roger, 118
 II. Selim, 46, 77, 79, 185
 III. Murad, 13, 20, 33, 36, 41, 75, 77, 80, 89, 169, 185, 199
 İlyâ, 147
 ‘Irâk, 57, 59, 121, 150, 157
 ‘Irâk, 96, 150
 ‘Irâk, 58, 59, 96, 122, 126, 137, 145, 152, 162, 166, 201, 208, 210, 229, 230, 253, 265, 268, 271, 273, 274, 277, 285, 289, 292, 304, 317, 320, 327, 329, 331, 332, 341, 343, 346, 352, 355, 359, 362, 373, 394, 397, 409, 410, 412, 422, 423, 425, 430, 433, 443, 446, 447, 453, 460, 465, 467, 474, 475, 476, 479, 483, 486
 ‘Irâk-ı ‘Acem, 59, 96, 230, 265, 273, 327
 ‘Irâk-ı Mağrib, 317
 İrâz-ı Zübeyd, 320
 Isbahân, 138, 203, 257, 282, 362, 443, 474
 Isbicâb, 403
 Isfahân, 138, 165, 256, 268, 269, 273, 279, 283, 289, 297, 334, 350, 370, 381, 392, 438, 442, 451, 469, 474, 488
 Istahr, 203, 247, 268, 282, 314, 423, 488
 Istahrî, 43, 55, 157

İ

İbn Cezle, 49, 95, 191
 İbn Havkal, 157, 196
 İbn Hurdâzbih, 43, 120, 121, 190, 196
 İbn Kerduş en-Nasranî, 117
 İbn Said, 115
 İbn Said Mağribî, 156, 196
 İbn-i Abdülkerim, 27
 İbn-i Bâtîş, 124
 İbn-i Cezle, 49, 95
 İbn-i Ebî Davûd el-Eyâdî, 291

İbn-i Ebî Ya’kûb, 160
 İbn-i Fadlan, 141
 İbn-i Hanifiyye, 363
 İbn-i Havkal, 55, 92, 110, 114, 115, 157, 158
 İbn-i Hurdâzbih, 43, 116, 120, 121, 190
 İbn-i Kemâl Paşa, 162
 İbn-i Kerduş en-Nasranî, 151
 İbn-i Said, 73, 94, 99, 110, 111, 112, 133, 135, 156, 158, 159
 İbn-i Sinâ, 129, 167, 484
 İbn-i Vâsıl, 91
 İbn-i Vazîh, 160
 İbn-i Zübeyr, 463
 İbnü'l-Cevzi, 141
 İbnü'l-esîr, 116, 194
 İbnü'l-Esîr, 94, 110, 114, 122, 123, 124, 163
 İbnü'l-Esîr el-Cezerî, 114, 123, 124
 İbnü'l-Kıftû, 148
 İbnü'l-Merağî Ebü'l-Feth Muhammed b. Ca’fer b. Muhammed, 83
 İbnü'l-Verdî, 103, 110, 117, 141, 142
 İbnül İbrî Ebu'l-Ferec Gregorius b. Ehrûn, 151
 İbrahim, 20, 21, 35, 88, 146, 148, 154, 162, 166, 169, 182, 183, 190, 191, 192, 194, 195
 İbrâhîm, 151, 276, 280, 292, 307, 311, 338, 341, 365, 410, 425, 450, 463
 İbrâhîm b. Edhem, 307, 328
 İbrâhîm el-Halîl, 311
 İbrahim Hamdî, 21, 182, 191
 İbrâhîm Hân, 276
 İbrahim Müteferrika, 20, 21, 190, 194, 195
 İbrânî, 292
 İbrânice, 132, 312
 İbrâniyye, 264, 404
 İbret-ül-Yakazân, 114
 İdrîs, 118, 148, 167, 461, 484
 İdris Bostan, 20
 İdrîsî, 103, 118, 119, 120, 156
 İdrisi, Şerif, 195
 İdrisiler, 118

- İhbârü'l-ulema bi-ahbâri'l-hükemâ, 148
İhlilec, 149, 441
İhlilec-i Kâbüli, 149, 441
İhmim, 203, 269, 270
iklim, 54, 55, 56, 57, 58, 66, 69, 88, 95, 96, 99, 101, 102, 105, 106, 108, 113, 118, 169
iklîm, 42, 54, 56, 69, 118, 121, 122, 125, 131, 132, 137, 144, 154, 155, 161, 165, 166, 167, 168, 227, 228, 229, 249, 262, 265, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 313, 314, 315, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 328, 329, 330, 332, 333, 334, 335, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 359, 361, 362, 363, 364, 366, 367, 369, 370, 371, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 401, 402, 403, 404, 405, 407, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 419, 420, 421, 422, 423, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 479, 480, 481, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489
İklîm, 55, 58, 94, 131, 148, 191, 228, 229, 262, 273, 284, 285, 291, 312, 329, 330, 340, 375, 376, 383, 384, 387, 414, 423, 430, 433, 434, 435, 448, 456, 459, 461, 462, 476, 486
iklîm-i hakîki, 54, 55, 66, 69
iklîm-i örfî, 54, 55, 66
iklîm-i 'örfî, 155, 229
iklîm-i örfiler, 66
İklîm-i Sîn, 94
İklîm-i Sind, 382
İklimler, 54, 107, 110, 179
İklirins, 203, 285
İlâk, 204, 289, 290, 322
İliyâ, 147, 204, 290
İlm-i heyet, 67
'İmâdiye, 211, 413
'İmâdü'd-dîn Zengi, 413
İmâm Gazâlî, 305
İmâm Kadî Nâsirüddin 'Abdullah, 315
İmâm Mes'udî, 117, 152
İmâm Meydânî, 469
İmâm Muhammed, 367
İmâm Zeylâ, 371
İmâm-ı A'zam, 147, 448
İmâm-ı Âzam, 95
İmâm-ı Şâfi'î, 417
İmâm-ı Tahâvî, 163, 402
İngiltere, 20, 174, 204, 288
İnsü'l-celîl bi Târihi'l-Kudüs ve'l-Halil, 151
İran, 150, 157, 160, 161
Îrân, 162, 204, 289, 322, 410
İranlı, 120
İranlılar, 55
Îrân-şehr, 150, 162, 204, 289, 410
İrbil, 203, 272
Îrec, 162, 289
Îrec b. Ferîdûn, 162, 289
'İrka, 210, 410
İrlanda, 174, 203, 274
İrmîni, 274
İrmîni b. Yafes b. Nûh, 150
İrmîniyye, 59, 96, 150, 203, 230, 271, 272, 273, 274, 296, 300, 330, 348, 352, 355, 365, 457, 463, 466, 480
İsa, 49, 132, 150
'İsâ, 166, 273, 299, 312, 365, 394, 414, 436, 471
'İsâ b. 'Ali b. 'Abdullah b. 'Abbâs, 253
İSAM, 14, 146
İsbahân, 346
İsbicâb'a, 469
İsfahânî, 36
İsferâyîn, 203, 277, 389, 468
İsficâb, 203, 278
İsfinkân, 203, 278

İsfînsiyos, 280
 İsfizâr, 203, 278
 İshak, 162, 307, 311, 365, 436
 İskelkend, 130, 203, 278
 İskender, 142, 153, 164, 165, 227, 237, 245, 279, 280, 287, 437
 İskender-i Rûmî, 454, 463
 İskenderiyye, 113, 134, 142, 152, 153, 155, 156, 165, 203, 238, 244, 262, 279, 280, 283, 284, 354, 362, 363, 364, 367, 382, 402, 404, 416, 421, 423, 461
 İslâm, 13, 15, 19, 20, 21, 22, 25, 30, 32, 42, 43, 50, 54, 55, 56, 65, 66, 70, 90, 92, 94, 95, 103, 104, 105, 120, 121, 129, 131, 135, 144, 146, 148, 156, 157, 159, 160, 169, 170, 173, 174, 175, 183, 185, 187, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 222, 297, 303, 305, 353, 366
 İslâm Ansiklopedisi, 15, 20, 21, 25, 191, 192, 194
 İslâm Mecmuası, 25, 26, 29, 30, 32, 35, 36, 37, 41, 45
 İslâmiyye, 273, 302
 İsmail, 296, 463
 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, 19, 30
 İsmihan Sultan, 17, 35, 36, 45, 46, 50, 60, 61, 70, 71, 72, 78, 189
 İsniye, 204, 289
 İspanya, 118, 157, 184
 İspanyol, 184
 İstanbul, 14, 18, 19, 20, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 34, 35, 41, 43, 76, 77, 86, 88, 92, 96, 97, 101, 103, 113, 120, 124, 129, 131, 150, 156, 157, 159, 160, 173, 174, 175, 176, 182, 186, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 240
 İstanbul Üniversitesi, 52
 İstenberi, 203, 277, 300
 İşbiliye, 203, 250, 274, 281, 289, 311, 389, 390, 404, 425, 429, 430, 454, 458
 İştihan, 203, 282
 İtalyan, 184
 İtalyanca, 27
 İtil, 259, 285, 306, 365, 393
 İzlanda, 174

İzmir, 27, 30, 77, 82, 169
 İznik, 154, 171, 177
 İznik, 476
 İzzeddin Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed İbnü'l-Esir, 123

K

Ka'be, 168, 222, 463, 474, 488
 Kâbes, 211, 425
 Kâbûs, 131
 Kâbül, 119, 149, 212, 286, 294, 369, 441
 Kâbül b. Mehlâtîl b. Keynân, 149, 441
 Kabûs b. Veşmgir, 131
 Kadı İyâz, 141
 Kadızâde-i Rûmî, 159, 192
 Kadîs, 166, 426
 Kâdis, 166, 211, 425, 426
 Kâdis ibn-i Herât, 166
 Kâdisiyye, 166, 211, 410, 425, 426, 444, 486
 Kafsa, 212, 435
 Kâfûr-i Fensûrî, 422
 Kâğıdhâne, 432
 Kahire, 27, 104, 156, 193
 Kâhire, 112, 134, 211, 354, 371, 414, 426, 435, 465
 Kahtâ, 212, 443, 464
 Kâkî, 211, 426
 Kal'a-i Ca'ber, 212, 435
 Kal'a-i Ca'berü'l-Kuşeyri, 435
 Kal'a-i Necm, 212, 387
 Kal'a-i Telâ, 246
 Kal'atü'r-Rûm, 103, 155, 212, 252, 330, 367, 381, 387
 Kâlâr, 212, 442
 Kâli, 426
 Kâlikâlâ, 211, 257, 265, 426
 Kâlikâle, 426
 Kalkaşendî, 104
 Kallefriye, 212, 366, 435
 Kallerî, 212, 435
 Kalûziye, 212, 238, 299, 436

- Kamâme, 312
 Kamâr, 212, 436
 Kamer, 129, 140, 225, 226, 249, 261
 Kâmid, 212, 442
 Kâmil b. Âdil, 465
 Kâmrûn, 211, 234, 426
 Kamûlâ, 212, 437
 Kâmûs, 43, 110, 114, 115, 117, 123, 146, 147, 151, 164, 165, 166, 195, 279, 318, 370
 Kâmûs-ı Türki, 43
 Kâmûsu'l-Mes'ûdi, 65
 Kâmûsu'l-Muhît, 117, 146
 Kandabil, 212, 437
 Kandeğâr, 119, 212, 437, 481
 Kanijeli, 79, 80, 191
 Kânim, 166, 212, 335, 442
 Kannırun, 258
 Kânûn, 73, 94, 99, 110, 111, 112, 113, 117, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 158, 159, 164, 249
 Kânûn ve el Muhtar, 134
 Kânûn-ı Mes'ûdi, 94, 117, 129, 130
 Kanuni Sultan Süleyman, 77, 185
 Kânûnü'l-Mes'ûdi, 51, 116
 Karadeniz, 28, 60, 62, 71, 120, 176, 233, 238, 239, 252, 258, 259, 284, 374, 383, 397, 401, 403, 429
 Kararmağ, 246
 Karâkûm, 211, 428
 Karaman, 35, 238
 Kâre, 211, 426
 Kârezîn, 212, 441
 Karînân, 430
 Karineyn, 211, 430
 Kârizyât, 212, 441
 Karkisâ, 211, 253, 330, 429, 454
 Karkisânî, 429
 Karkisânî, 429
 Karmûniye, 211, 430
 Karn, 430
 Karneyn, 211, 349, 430
 Kartâcenne, 211, 428
 Kartisâ, 253
 Kâr-vân, 439
 Karyetü'l-Cebbârîn, 367
 Kâsân, 161, 212, 442
 Kasr ibn-i Hübeyre, 136, 384, 446
 Kasr-ı Abdülkerim, 212, 243, 434
 Kasr-ı Ahmed, 212, 433
 Kasr-ı İbn-i Hübeyre, 212, 253, 433
 Kasr-ı Mütevekkil, 254
 Kasr-ı Şirîn, 131, 212, 346, 434
 Kasr-ı Teb, 155, 421
 Kasr-ı Yânnce, 434
 Kasr-ı Yannih, 212, 434
 Kasru'l-lusûs, 212, 277, 433, 434, 447
 Kastamoniyye, 211, 288, 383, 430
 Kâşân, 211, 283, 426, 437
 Kâşgar, 211, 306, 426
 Kaşkâ-dağ, 211, 433
 Kât, 212, 441
 Kâtib Çelebi, 18, 20, 22, 35, 76, 77, 79, 88, 103, 124, 125, 126, 159, 169, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 182, 187, 188, 192, 193, 194, 195
 Kâtib Kazvîni, 37
 Kâtibi, Ali b. Ömer, 37
 Katîf, 212, 270, 317, 331, 434, 442
 Kâtib Çelebi, 76, 77, 173, 174, 175, 176, 193, 194, 196
 Katrabbul, 212, 434
 Kâtûl, 64, 202, 254
 Kâtûl-ı A'lâ, 64, 202, 254
 Katye, 212, 434
 Kâver, 212, 442
 Kavreş, 312
 Kavs, 305
 Kavsara, 212, 438
 Kâyin, 112, 134, 211, 323, 427
 Kayrevân, 212, 283, 364, 375, 379, 439
 Kaysâriyye, 76, 212, 238, 274, 285, 386, 439
 Kaysûn b. el'Mühbîmî, 475
 Kaytagürâ, 212, 439
 Kaytak, 212, 266, 285, 291, 378, 439

- Kaytefûr, 258
 Kâzerûn, 212, 334, 442
 Kâzıme, 212, 331, 434, 442
 Kazrûn, 475
 Kazvîn, 37, 161, 211, 269, 327, 357, 367, 401, 402, 430
 Kazvînî, 37, 141
 Kebûzencekes, 212, 442
 Kefâ, 429, 443
 Kefe, 212, 240, 276, 429, 445
 Keferlâ, 295
 Kefertâb, 212, 445
 Kefertûsâ, 212, 445
 Kehf, 308, 339, 364, 484
 Kelâbâz, 212, 446
 Kele, 212, 446
 Kelkele, 132
 Kelvâzâ, 136, 148, 212, 254, 446
 Kelzâniyâ, 148, 446
 Kelzâniyyûn, 148, 446
 Kemaleddin Mehmed Efendi, 34
 Ken'ân, 153, 212, 295, 297, 447
 Kenlî, 212, 447
 kent, 215
 Kenz, 306, 371
 Kerbelâ, 412, 477
 Kerbî, 309
 Kerec, 212, 443
 Kerec Ebû Dülef, 443
 Kerek, 396
 Kerevân, 257
 Kerh, 95, 212, 305, 328, 350, 443
 Kerheynî, 443
 Kerh-i Abertâ, 443
 Kerh-i bâ Ceddân, 443
 Kerh-i Beysân, 443
 Kerh-i el-Rakka, 443
 Kerh-i Hûzistân, 443
 Kerhü'l-Basra, 443
 Kerk, 158, 212, 443, 453
 Kerkân, 69, 112, 134, 212, 444
 Kerker, 212, 444
 Kermân, 212, 444
 Kermîne, 212, 444
 Kerpe, 239
 Kerş, 158, 212, 239, 276, 443
 Kerûh, 212, 444
 Kese, 212, 442
 Kesker, 355
 Keş, 266, 277, 448
 Keşfehân, 306
 Keşfü'z-Zunûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn, 126
 Keşfü'z-zünûn, 35, 125, 126, 159, 176
 Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn, 193
 Keşiş dağı, 301
 Keşş, 212, 445
 Kevâşe, 212, 447
 Kevkebân, 213, 448
 Kevkev, 213, 448
 Kevlem, 213, 448
 Keymâk, 213, 448
 Keymâkiye, 448
 Keytalân, 299
 Kıbrıs, 71, 89
 Kıbtıye, 429
 Kift, 119, 212, 435
 Kılıç Ali Paşa, 40, 45, 82, 83, 190
 Kınnesrîn, 212, 437
 Kınnevc, 212, 437
 Kırım, 211, 239, 275, 365, 376, 393, 396, 397, 429, 445, 447
 Kırkır, 211, 429
 Kırmisîn, 211, 265, 430, 433
 Kısâsu'l-enbiyâ, 162
 Kışmeyr, 211, 433
 Kıyâs, 73, 133, 158
 Kızıldeniz, 62, 235
 Kifâ, 340
 Kinâme, 297
 Kinde, 153, 212, 446
 Kinde b. Afîr b. el-Hârs, 153, 446

- Kinkever, 212, 433, 447
 Kinkiver, 212, 433, 447
 Kirdkûh, 212, 443
 Kirmân, 59, 96, 102, 161, 212, 230, 235, 294, 297, 307, 308, 315, 330, 335, 346, 370, 375, 382, 384, 385, 419, 434, 438, 444, 454, 473, 485, 488
 Kirmân ibn-i Fârs b. Tahmûrs, 444
 Kirmânşâh, 430
 Kisâi, 367
 Kisâniye, 363
 Kistrâ, 304, 373
 Kîş, 213, 345, 448
 Kîş, 449
 Kitâb-ı Ahmedü'l-Kâtib, 160
 Kitâb-ı Bahriyye, 20, 182, 195
 Kitâb-ı Cihânnümâ, 77, 194
 Kitâb-ı Coğrafya, 76, 110, 115, 133, 156
 Kitâb-ı etvâl ve'l-urûz, 116
 Kitâb-ı fi'l-Coğrafya-i Sipâhizâde, 42, 82
 Kitâb-ı İbn-i Havkal, 92, 158
 Kitâb-ı İbn-i Hurdâzbih, 93
 Kitâb-ı Mu'cemü'l-büldân, 196
 Kitâb-ı Resm, 141, 262
 Kitâb-ı Resmü'l-ma'mûr, 140, 261
 Kitâb-ı Şerif-i İdrîsî, 93
 Kitâb-ı li-Ahmed b. Ebî Ya'kûb, 160
 Kitabu Rucâr, 118
 Kitâbu'l-etvâl ve'l-urûz, 117
 Kitâbu'l-mesâlik ve'l-memâlik, 136, 138
 Kitâbü'l-Coğrafya, 156
 Kitâbü'l-etvâl ve'l-urûz, 116
 Kitâbü'l-faysal, 125
 Kitâbü'l-işârât fî mâ'rifetü'z-ziyârât, 150
 Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik, 116
 Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik, 43
 Kitâbü'l-Muhît, 20
 Kitâbü'r-resm-ür-rub'-ı Batlamyus, 116
 Kitâbü'l-büldân, 43, 160, 161
 Kitâbü'l-faysal, 117, 125, 126
 Kitâbü'l-insü'l-celîl bi târihi'l-Kudüs ve'l-Halil, 117, 151
 Kitâbü'l-işârât fî mâ'rifeti'z-ziyârât, 117, 150, 164, 167, 484
 Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik, 43, 51, 115, 116, 120, 135, 136, 137, 157
 Kitâbü'l-Mevâzîn, 92
 Kitâbü'l-Muhît, 196
 Kitâbü'r-resmü'r-rub'-ı Batlamyus, 51
 Kitab-ül-etvâl ve'l-uruz, 51
 Koca Mustafa Paşa Medresesi, 28
 Komran, 258
 Koniye, 212, 284, 285, 287, 422, 438, 449
 Kosontine, 432
 Kostantiniyye, 112, 135, 136, 172, 211, 230, 239, 268, 270, 289, 301, 309, 312, 366, 374, 431, 432, 454, 457, 459, 462, 463, 476
 Kostantîn, 365, 432
 Kostantine, 211, 431
 Kostantinûs, 431, 476
 Kostine, 211, 432
 Köpriş, 348
 Köprülü, 81, 190
 Kubâ, 112, 134, 211, 427
 Kubâb, 277
 Kubâdî, 427
 Kubâyî, 427
 Kubâziyân, 112, 134, 211, 427
 Kubeysc, 124, 212, 442
 Kubrus, 211, 364, 428
 Kudüs, 117, 151, 251, 264, 312
 Kûfe, 81, 114, 135, 147, 152, 158, 161, 162, 166, 198, 213, 246, 252, 253, 264, 304, 331, 341, 343, 346, 349, 359, 383, 384, 394, 410, 423, 425, 437, 447, 455, 456, 473, 477, 479, 483, 488
 Kûfen, 213, 447
 Kufs, 212, 434
 Kûhek, 381
 Kûhistân, 212, 371, 427, 438
 Kuhunduz, 212, 439
 Kulkuziyye, 460
 Kulzüm, 62, 212, 234, 236, 331, 332, 367, 404, 435, 461

Kum, 283
 Kumâme, 212, 436
 Kûmes, 149, 161, 212, 302, 351, 381, 438
 Kûmes b. Mehlâil b. Kînân, 149, 438
 Kûmeş, 149, 438
 Kûmis, 347, 367, 402
 Kumm, 212, 436
 Kummîdân, 437
 Kumr, 129, 140, 145, 212, 261, 436
 Kums, 96, 102
 Kunbule, 212, 437
 Kungurulân, 380
 Kûr, 334
 Kur'an, 35, 48, 49, 219, 221, 257, 265, 270, 275, 280, 313, 332, 337, 339, 411, 427, 472, 473
 Kur'an-ı Kerim, 35, 219
 Kûrâ gölüne, 249
 Kûre-i Horâsân, 334
 Kûre-i Semnûdiye, 310
 Kureyş, 474
 Kurkânc, 212, 444
 Kurkâncü'l-Kübrâ, 444
 Kurkâncü's-Suğrâ, 444
 Kurkûb, 211, 429, 455
 Kurtuba, 118, 140, 211, 250, 281, 303, 335, 387, 404, 416, 429
 Kûs, 212, 280, 281, 284, 352, 434, 435, 437, 438
 Kusayr, 62, 212, 236, 251, 434, 461
 KUSDâr, 430
 Kuşmîhen, 212, 445
 Kutuba, 390
 kutuplar, 21, 52, 108
 Kûtüm, 212, 447
 Kuzdâr, 211, 430
 kuzey, 54, 55, 56, 65, 66, 70, 93, 105, 108
 Kuzey Afrika, 118, 160
 kuzey kutbu, 54
 kuzey kutbuna, 66
 kuzey yarım kürenin, 65, 66
 Küba, 184

Küfânâ, 447
 Kümmâcir, 213, 448
 Kümmeydân, 436
 Künbâyet, 212, 446
 Kündür, 212, 446
 Kürdler, 434
 küre-i Sâbûr, 392
 kürsi, 54, 366, 467
 Küseyr, 235
 Kûsve, 212, 412, 444
 Kûşâf, 212, 445
 Kûşâniye, 212, 282, 445

Lâ'a, 165, 410
 Lâfet, 330
 Lâhecân, 213, 450
 Lâhûn, 213, 263, 450
 Lahza, 213, 450
 Lala Mustafa Paşa, 31, 74, 89, 169
 Laleli, 35, 36, 189
 Lamga, 213, 451
 Lâmrî, 213, 450
 Lamta, 213, 289, 451
 Lârende, 213, 449
 Lâride, 213, 449
 Lât, 397
 Lât-i leşker-i Mahmûd, 397
 Latin, 172
 Latinilerden, 366
 Latiniyye, 365
 Lavî, 385
 Lavos, 296
 Lazikriyye, 213, 238, 328, 449
 Leccû, 422
 Leccûn, 450
 Legz, 213, 450
 Legzî, 266
 Lehâver, 451
 Lemriyâ, 213, 450

- Lemta, 250
 Lencân, 346
 Levâmî'ü'n-Nûr, 175
 Levger, 213, 451
 Levhevr, 213, 451
 Levşe, 213, 451
 Leyse, 235
 ll. Roger, 118
 Lokmanu'l-hekim, 474
 Ludd, 213, 450
 Lugat-ı 'Acemiyye (Lisân-ı 'Acem), 310, 334, 459
 Lugat-ı Târihiyye ve Coğrafiyye, 41, 169, 184
 Lunberdiyye, 213, 238, 451
 Lûr, 213, 350, 451
 Lût, 244, 356, 413, 422
 Lübâb, 94, 110, 111, 115, 116, 117, 122, 123, 124, 125, 147
 Lübnan, 129, 191, 192, 195
 Lübân, 146, 202, 264, 339, 457
 Lûgat-ı Târihiyye ve Coğrafiyye, 184
- M**
- Ma'ber, 214, 313, 361, 462, 464, 466, 486
 Ma'lâ, 214, 462
 Ma'derâyâ, 213, 453
 Ma'rib, 213, 453
 Ma'turît, 213, 453
 Ma'arnesî, 462
 Ma'arra, 214, 445, 462
 Ma'arraî, 462
 Ma'arra-i Nesrîn, 462
 Ma'arratü'n-Nu'mân, 462
 Mâb, 213, 453
 Macaristan, 174
 Macellenika, 21
 Magriforyus en-Nasrani, 117, 151
 Mağdân, 304
 Mağrib, 59, 71, 96, 102, 137, 150, 152, 156, 162, 174, 193, 229, 233, 236, 237, 238, 243, 250, 263, 282, 283, 284, 286, 288, 289, 292, 297, 317, 362, 363, 415, 416, 420, 427, 435, 442, 457, 458, 460
 Mağrib-i Aksâ, 233, 243, 250, 362, 457
 Mağrib-i Evsat, 317
 Mahalle, 213, 455, 456
 Mâhân, 213, 455
 Mahmud, 26, 36, 90, 159, 397
 Mahmûd b. Sebüktegin, 315
 Mahmut Ak, 14, 19, 20, 21, 22, 25, 26, 40, 41, 55, 58, 66, 80, 91, 94, 103, 120, 123, 170, 171, 172, 182, 191
 Mahsab, 455
 Makdis, 312
 Makdisi, 55
 Makdişû, 124, 125, 214, 243, 462
 Makdûniye, 121, 125, 153, 214, 462
 Ma'kıl b. Yesâr, 255
 Mâkisin, 112, 134, 213, 454
 Mâkzûniye, 112, 134, 153, 213, 454
 Malâka, 239, 262
 Mâlân, 454
 Malatya, 214, 252, 330, 347, 369, 443, 464
 Malâzcird, 214, 463
 Mâlin, 213, 454
 Mâlka, 213, 391, 454, 466
 Mâmetür, 213, 454
 Mâ-Nituş, 213, 239, 455
 Mankûb, 276
 Mansûr, 91, 253, 305
 Mansûr b. Ca'venetü'l-Âmirî, 340
 Mansûr b. Kâsım el-Fâtımî, 465
 Mansûre, 138, 167, 214, 258, 276, 314, 334, 465
 Manş Denizi, 62
 Mar'aş, 130, 133, 139, 155, 213, 252, 387, 458
 Mârdîn, 213, 351, 454
 Mâride, 213, 453
 Ma'rifet-i Arz, 95
 Marinos, 156
 Marrâkeş, 111, 262

- Mâsebezân, 385
 Mâsekân, 112, 134, 213, 454
 Masrîn, 462
 Mastakî, 214, 462
 Masyâf, 363
 Matariyye, 414
 Mâverâünnehr, 59, 96, 102, 104, 213, 230, 291, 293, 295, 296, 301, 302, 322, 346, 347, 373, 379, 381, 387, 388, 391, 395, 420, 421, 439, 445, 455, 458, 473, 475, 479, 480
 Mâveşân, 213, 455
 Mavsıl, 214, 254, 272, 275, 300, 307, 321, 325, 330, 338, 356, 357, 379, 382, 391, 412, 413, 445, 447, 467, 477, 485
 Mavsılâ, 341
 Mâyin, 213, 455
 Mây marg, 213, 455
 Mayorka, 286, 403, 451, 465
 Mâzenderân, 96, 102, 112, 134, 213, 267, 276, 373, 402, 454
 Mâzer, 213, 454
 Maziden Kalanlar, 129, 130, 131, 132, 191, 192
 Me'cûc, 144, 233, 398
 Me'mûn, 167, 392, 403, 420, 422, 459, 484
 Mecdel, 213, 455
 Mecûs, 395
 Mecûsî, 273, 366, 398
 Mecûsilerdür, 378
 Medâyin, 213, 253, 254, 373, 456
 Medd, 235
 Medine, 38, 96
 Medîne, 145, 150, 213, 239, 257, 264, 268, 327, 328, 331, 337, 340, 350, 355, 362, 363, 410, 411, 414, 415, 421, 427, 453, 456, 467, 468, 474, 487, 488
 Medîne-i Mısâf, 213, 457
 Medîne-i Sicistân, 257
 Medyen, 62, 213, 236, 319, 456
 Medyen ibn-i İbrâhîm, 456
 Medyûne, 262
 Mefâze, 434
 Mehcem, 119, 214, 467
 Mehdi, 305, 364, 385
 Mehdi 'Abdullah Hicret, 467
 Mehdiye, 214, 238, 364, 375, 380, 383, 395, 465, 467
 Mehmed Paşa, 35, 36, 77, 78, 79, 80, 87, 175, 186
 Mehmed Suudi Efendi, 20, 103, 183, 184, 193
 Mehmed Tahir, 25, 26, 29, 30, 32, 35, 36, 37, 41, 45, 50
 Mehmet eş-şehîr Sipâhizâde el-Burûsevi, 45
 Mehmet Kiremit, 20, 195
 Mehre, 214, 270, 331, 468
 Mehrûbân, 214, 235, 468
 Mehya, 328
 Mekke, 57, 96, 214, 230, 269, 303, 312, 328, 331, 338, 340, 359, 361, 362, 379, 385, 387, 410, 411, 415, 421, 423, 455, 463, 466, 474, 488
 Mekrân, 235, 375, 382, 444
 Meksika, 184
 Melende, 214, 464
 Melfecût, 172, 214, 464
 Melik Antiyahos, 287
 Melik Nasır, 91
 Melik Nâsır Muhammed b. Kalavun, 91
 Melkizdak, 166, 313
 memâlik, 1, 3, 13, 17, 22, 26, 40, 41, 42, 43, 44, 48, 49, 51, 59, 74, 77, 78, 79, 82, 83, 85, 86, 94, 135, 160, 174, 175, 176, 187, 188, 220, 222
 Memlük, 91
 Menâzirü'l -avâlim, 20, 22, 25, 26, 40, 75, 103, 119, 120, 123, 124, 125, 170, 171, 172, 191
 Menba'-ı Nil, 71
 Menbe, 166, 464
 Menbic, 166, 214, 464
 Mencerûr, 214, 464
 Mencûr, 361
 Mendeb, 236
 Mendrî, 214, 464
 Menf, 214, 465

- Menfelût, 214, 466
 Menîbâr, 317, 322, 361, 382, 387, 391, 446, 462, 486
 Mennurka, 214, 464
 Mensure, 382
 Merâ, 213, 457
 Merâga, 111, 213, 246, 350, 357, 457, 469
 Merâsîd, 69, 154
 Merâsîdu'l-ittîlâ', 51, 114, 115, 116, 117, 123, 154, 179, 195
 Merasîdü'l-ittîlâ' alâ esmai'l-emkine ve'l-bi-ka', 117, 154, 155, 195
 Mercator, 20, 174, 175
 Mercrâhit, 213, 458
 Mere b. 'Osmân, 255
 Merend, 213, 350, 459
 Mergâb, 213, 458
 Mergînân, 213, 458
 Meric, 270
 Meriyye, 213, 460
 Merkab, 213, 308, 459
 Merme, 213, 459
 Mermerâ, 213, 459
 Merr, 303
 Merrâkuş, 213, 278, 283, 317, 416, 420, 457
 Merse'l-harez, 213, 458
 Merse'z-zücâc, 213, 458
 Mersiye, 339
 Merv, 121, 122, 126, 165, 279, 286, 305, 348, 355, 376, 393, 430, 451, 476, 483
 Mervân, 457
 Mervân b. Muhammed b. Mervân, 457
 Mervânî, 458
 Mervâniye, 320
 Mervânü'l-Himâr, 310, 340, 433, 458
 Merve'r-rûz, 213
 Merve'-ş-şâhicân, 140, 213
 Merve'n-nehr, 459
 Merve'r-rûd, 401, 425, 426, 430
 Merve'r-rûdî, 459
 Merve'r-rûz, 459
 Merve'-ş-şâhicân, 355, 445, 458, 459
 Mervedî, 459
 Mervezi, 43, 122
 Meryem, 312
 Mes'udî, 103, 121
 Mesâbûr, 247
 mesâhat, 67
 Mesahetü'l-ekalimü's-seb'a, 95
 mesâlik, 15, 18, 23, 26, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 49, 50, 51, 53, 72, 74, 87, 88, 92, 94, 103, 105, 106, 108, 112, 113, 115, 116, 119, 120, 121, 123, 125, 128, 132, 133, 135, 136, 137, 138, 145, 147, 151, 156, 157, 159, 163, 168, 169, 170, 174, 176, 183, 184, 187
 Mesâlik, 38, 42, 43, 74, 93, 115, 117, 121, 135, 160, 190, 193
 Mescid-i Aksâ, 312
 Mescid-i Haram, 463
 Messine, 395
 Meşân, 213, 461
 Meşgarâ, 442
 Meşgazâ, 213, 461
 Meşhedü'r-Rudeynî, 214, 461
 Meşka, 213, 461
 Metûs, 213, 455
 Mevrûr, 214, 466
 Mevzûatü'l-ulûm, 34, 192
 Meyânic, 214, 468
 Meybiz, 214
 Meybüz, 214, 469
 Meydân, 214, 469
 Meyyâfârikîn, 214, 254, 296, 340, 356, 466, 468, 483
 Mezginân, 213, 460
 Mezilü'l-irtiyâb, 125
 Mezinân, 213, 460
 Mısır, 20, 57, 94, 99, 103, 126, 150, 157, 160, 161, 167, 484
 Mısr, 59, 96, 113, 140, 145, 148, 152, 155, 163, 164, 165, 177, 201, 214, 229, 236, 243, 249, 250, 258, 261, 263, 269, 274, 279, 282, 285, 292, 300, 303, 310, 322, 323, 328, 330, 332, 333, 335, 338, 363, 371, 376, 384, 402, 404, 409, 410, 411,

- 414, 421, 422, 423, 427, 434, 436, 456, 461, 462, 465, 480
- Mısr b. Beysâr b. Hâm b. Nûh, 149, 461
- Mısriyye, 155, 167, 238, 279, 354, 414, 416, 421, 422, 465, 484
- Mi'râc, 312
- Michigan, 26, 60, 75, 76, 175, 176, 177, 178, 189
- Michigan Üniversitesi Kütüphanesi, 75
- Mihrâc, 198, 214, 378, 446, 468
- Mihrân, 311, 437
- Mihrâs, 214, 468
- Mihrecân, 214, 278, 468
- Mihrişah Sultan, 15, 42, 53, 60, 64, 87, 88, 190, 199, 494
- Mihrişah Sultân, 52
- Miknâse, 214, 463
- mil, 68, 121
- mîl, 67, 68, 105, 108, 118, 137, 142, 164, 229, 236, 237, 250, 251, 266, 267, 274, 276, 281, 283, 291, 311, 314, 321, 335, 352, 356, 362, 364, 366, 367, 375, 383, 392, 395, 397, 414, 415, 427, 439, 442, 444, 449, 459, 460, 461, 462, 464, 466, 471, 472, 487
- Mîl, 68, 95
- Millet Ktp, 50, 80, 87, 103, 189
- Millî Eğitim Bakanlığı, 15
- Mîmend, 214, 469
- Minâ, 214, 303, 304, 455, 466
- minare, 113
- minareden, 113
- Mine'l-Kiyâs, 158
- Minorka, 286
- Minuçîhr b. İrec b. Efrîdûn, 307
- Mir'atü'l-memalik, 20, 195
- Mir'atül-cinân ve ibretü'l-yakazân, 163
- Mir'at-ül-cinân, 114
- Mirbât, 213, 457
- Mirbed, 213, 303, 457
- Mirrih, 225, 226
- Misâmde, 297
- Misîle, 213, 460
- Missine, 213, 460
- Missisa, 124, 139, 214, 252, 385, 462
- Miyâne, 469
- Mizânü'l-hakk, 173
- Moğolların, 122
- Molla Hüsrev, 29
- Mora, 238, 457
- Mu'aviye, 417
- Mu'cemül'l-büldân, 43, 82, 126, 135, 154, 196
- Mu'tasım, 374, 413
- mu'addilü'n-nehâr, 54, 226, 230
- Mu'allâ b. Zarîf, 305
- Mu'ân, 214, 462
- Mu'aviye, 428, 439
- Muâz b. Cebel, 333, 359
- Mu'azz, 427
- Mu'cemül'l-büldan, 51, 116
- Mudar b. Nezârîn Mu'ad b. Adnân, 356
- Mugân, 241
- Muhammed, 27, 32, 35, 50, 83, 84, 87, 91, 117, 118, 121, 123, 129, 131, 135, 146, 149, 151, 154, 156, 157, 159, 162, 195, 220, 255, 296, 305, 346, 362, 363, 392, 431, 436
- Muhammed b. 'Ali, 363
- Muhammed b. el-Kasım b. Ebî Akîl, 392
- Muhammed b. Hanife, 255
- Muhammed b. Hüseyin el-Alevî el-Hüseyinî, 149
- Muhammed b. Hüseyin el-Hüseyinî, 117
- Muhammed b. İsmail el-Buhârî, 296
- Muhammed bin Abdülvehhâb bin Abdülkerîm Rûmî, 27
- Muhammed Mustafa, 220
- Muhammediyye, 460
- Muhasab, 213, 455
- Muhavvel, 213, 456
- Muhavvil, 253
- Muhît, 142, 164, 233, 234, 237, 240, 250, 380, 416
- Muhît-i Mağribiye, 297
- Muhît-i Maşrıkî, 144
- Muhîti'l-maşrık, 62, 201, 234

Muhtasar fî ahbârî'l-beşer, 117, 153
 Muhtasar fî tarihü'l-beşer, 153
 Muhtasar-ı Mu'cemü'l-büldân, 82
 Muhtasaru Evzahu'l-mesâlik ilâ ma'rife-
 ti'l-büldân ve'l-memâlik, 42
 Muhtasaru'd-düvel, 117, 151
 Muhteşem Süleyman, 26
 Mu'iziyye, 427
 Mu'izz b. el-Mu'azz el-Mansûr, 427
 Mu'izz el-Mehdî el-Fâtûmî, 376
 Mukaddes, 312
 Mûkân, 214, 457, 467
 Mûltân, 161, 214, 307, 467
 Munibâr, 464
 Munya, 354
 Murad Molla, 78, 81, 116, 189
 Murâd-ı sâlis, 79, 80
 Mursî'z-Zücâc, 460
 Musa, 156
 Mûsâ, 275, 437, 456, 471
 Mustaganem, 213, 460
 Musul, 126, 157
 Muş, 214, 466
 Mu'temid, 120
 Mübârek, 213, 455
 Müctemî'u'l-Emsâl, 469
 Müdric-i 'Osmân, 411
 Müeyyed, 90, 91, 92, 126
 Mühellebî, 135, 136, 167
 Mükrân, 214, 463
 Mükrem b. Füzar, 411
 Mûltân, 258, 375, 437
 Mülûk-ı 'Acem, 166, 378, 419, 464
 Münbic, 330
 Münekkeb, 214, 466
 Münestîr, 214, 465
 Münibâr, 214, 466
 Münibetten, 214, 466
 Münte ibnü'l-Hasib, 214, 466
 Müntehab-ı Bahriye, 182, 189, 195
 Münye İbnü'l-Hasib, 356

Mürsiye, 213, 308, 404, 458, 460
 Mürsiyye, 130
 Müselleme b. Abdulmelik, 431
 Müseylime-i Kezzâb, 338
 Müseylimetü'l-kezzâb, 488
 Müsvahi, 213, 460
 Müşteri, 225, 226, 305, 354
 Müşterik, 93, 110, 111, 115, 117, 123, 126,
 127, 128
 Müşterik Vaz'an vel-müfterik Suk'an, 126,
 196
 Müteferrika, 21, 192
 Müzdelife, 30
 Müzilü'l-irtiyâb, 124, 125, 154
 Müzilü'l-irtiyâb an müştebihi'l-intisâb, 93,
 117, 124, 125

N

Nâbulus, 122, 214, 471
 Nahcuvân, 214, 473
 nâhiye-i Sâbü, 419
 Nahl, 219
 Nahşeb, 214, 455, 473
 Nahşen, 445
 Naim, 436
 Nakcuvân, 473
 Nakrbent, 112, 134, 214, 474
 Nâkûr, 214, 472
 Nâkûre, 327
 Nasârâ, 273, 289, 312, 313, 314, 353, 366,
 367, 380, 395, 396, 436, 471, 476, 486
 Nasârâdûr, 474
 Nasârânî, 365
 Nasârânun, 366
 Nasîbîn, 136, 214, 356, 473
 Nasîr, 140, 161, 261
 Nasîreddin Tusî, 36, 37
 Nasîr-i Tûsî, 140, 161, 261
 Nasîrüddin Tûsî, 36, 37
 Nasrâ, 214, 471

- Nasranâ, 167, 465
 Nasrânî, 273, 365, 366
 Nasrâniye, 299
 Natanz, 214, 474
 Nâtil, 214, 373, 471
 Nâverzâ, 214, 414, 472
 Naziat, 219
 Nazmü'l-Hâvi's-sagîr, 92
 Nebzert, 118, 119, 214, 472
 Necânikes, 214, 472
 Necd, 214, 331, 410, 423, 472
 Necef, 343
 Necîrem, 214, 472
 Necm, 155, 436
 Necmeddin Abdülgaffâr el-Kazvîni, 92
 Negrân, 214, 472
 nehirlir, 19, 38, 46, 47, 64, 75, 81, 83, 84, 85,
 95, 106, 108, 110, 115, 133, 139, 174, 185,
 187
 Nehirler, 64, 83, 107
 Nehlevâre, 119, 214, 327, 476
 Nehrâvân, 328
 Nehrevâre, 119, 476
 Nehr-i Ankara, 139, 201, 252
 Nehr-i Arnut, 245, 251, 342
 Nehr-i Âsî, 251, 265, 284, 287, 342, 363, 384,
 392
 Nehr-i Azak, 340
 Nehr-i Bâsânfâ, 64, 202, 254
 Nehr-i Belh, 202
 Nehr-i Bisk-i Şîrîn, 64, 202, 255
 Nehr-i Ceyhân, 139, 201, 252
 Nehr-i Cürcân, 202, 257
 Nehr-i Deneşt, 202, 259
 Nehr-i Ebî Fütürs, 136
 Nehr-i Ebî'l-Hasîb, 64, 202, 256
 Nehr-i Ebî-Fütürs, 201, 250
 Nehr-i Erzen, 64, 202, 254
 Nehr-i Esved, 251, 287, 352
 Nehr-i Feyyûm, 250
 Nehr-i Geng, 202, 258
 Nehr-i Hâbûr, 253, 361
 Nehr-i Hamâ, 251
 Nehr-i Hamdûn, 420
 Nehr-i Hemedân, 64, 202, 258
 Nehr-i Hermâs, 254
 Nehr-i Hind-Mind, 257
 Nehr-i Hirakle, 201, 252
 Nehr-i Hirmâs, 253
 Nehr-i İfrîn, 251
 Nehr-i Îlâk, 290
 Nehr-i 'Îsâ, 64, 202, 253
 Nehr-i İşbiliye, 250, 289
 Nehr-i İtil, 394
 Nehr-i Kûsî, 64, 202, 253
 Nehr-i Kürr, 257, 298
 Nehr-i Ma'kıl, 64, 202, 255
 Nehr-i Mavlûb, 137, 251, 342
 Nehr-i Melik, 253
 Nehr-i Melviyye, 201, 250
 Nehr-i Mihrân, 202, 258, 276, 288, 308, 376,
 435, 460, 463, 465
 Nehr-i Mu'allâ, 383
 Nehr-i Mürsiyye, 64
 Nehr-i Nasîbîn, 473
 Nehr-i Oront, 137
 Nehr-i Özi, 202, 259
 Nehr-i Res, 459
 Nehr-i Rûmiyye, 64, 201, 250
 Nehr-i Sarsar, 64, 202, 253, 254
 Nehr-i Sebk-i Şîrîn, 255
 Nehr-i Sekkân, 202, 256
 Nehr-i Sersâr, 64, 202, 253
 Nehr-i Seyhân, 201, 252
 Nehr-i Seyhûn, 419
 Nehr-i Sind, 258
 Nehr-i Sîrûz, 257
 Nehr-i Sitârûz, 257
 Nehr-i Sûrî, 64, 202, 253
 Nehr-i Sümeysât, 64, 202, 252
 Nehr-i Şerî'a, 88, 245, 251
 Nehr-i Şîrîn, 202, 256
 Nehr-i Tâb, 202, 256

- Nehr-i Tân, 202, 259
 Nehr-i Tibrî, 214, 475
 Nehr-i Torlu, 284
 Nehr-i Tunâ, 202, 258, 433
 Nehr-i Tüster, 202, 256, 294
 Nehr-i Übülle, 64, 202, 255, 256, 268, 353, 379, 389
 Nehr-i Ürdün, 115, 147
 Nehr-i Vâle, 476
 Nehr-i Vân, 254
 Nehr-i Verâ, 258
 Nehr-i Yağra, 246, 251
 Nehr-i Yehûdî, 256
 Nehr-i Yüsr, 262
 Nehr-i Zerkâ, 413
 Nehr-i Zundeverz, 202, 256
 Nehrü'd-Deyr, 202, 255
 Nehrü'l-Belîh, 202, 252
 Nehrü'l-Emîr, 202, 256
 Nehrü'l-Hâbûr, 202, 253
 Nehrü'l-Hind-i Mind, 202
 Nehrü'l-Hirmâs, 202, 253
 Nehrü'l-İtil, 202, 259
 Nehrü'l-Kassârîn, 445
 Nehrü'l-Kundül, 202, 256
 Nehrü'l-Kürr, 202, 257
 Nehrü'l-Melik, 202, 253
 Nehrü'l-Mere, 202, 255
 Nehrü'l-Mu'allâ, 305
 Nehrü'l-Mülk, 214, 476
 Nehrü'l-Ürdün, 251
 Nehrü'l-Yehûdî, 202, 256
 Nehrü'l-Yermûk, 201, 251
 Nehrü'n-Nevkân, 202, 256
 Nehrü'r-Ress, 202, 257
 Nehrü's-Sûsi'l-Aksâ, 201, 250
 Nehrü's-Şâs, 202, 258
 Nehrüt-Taâm, 257
 Nehrüd-Deyr, 64
 Nehrü'l-Belîh, 64
 Nehrü'l-Emîr, 64
 Nehrü'l-Hâbûr, 64
 Nehrü'l-Hirmâs, 64
 Nehrü'l-Kundül, 64
 Nehrü'l-Melik, 64
 Nehrü'l-Mere, 64
 Nehrü'l-Yehûdî, 64
 Nehrûvân, 69, 136, 214, 443, 446, 476
 Nemrûd, 151
 Nemrûdu'l-lâin, 292
 Nemse, 258, 296
 Ners, 214, 473
 Nesâ, 214, 276, 349, 389, 473
 Nesâ'l-Ulyâ, 473
 Nesâ's-Süfli, 473
 Nesârâ, 245
 Nesef, 301, 385, 473
 Nesterere, 244
 Nesterev, 244
 Nesterven, 244
 Nestûriye, 380
 Neşevi, 473
 Neşvâ, 459
 Nevâ, 214, 475
 Nevâhî-i Cibâl, 355
 nevâhiyü'l-arz, 92
 Nevbahâr, 112, 134, 214, 474
 Nev-baht, 305
 Nevbe, 94
 Nevbendecân, 112, 124, 134, 214, 474
 Nevkân, 401, 405
 Neyrîz, 214, 476
 Neysâbûr, 214, 275, 277, 278, 290, 302, 310, 315, 327, 334, 346, 349, 367, 371, 376, 387, 392, 405, 438, 446, 469, 476, 483
 Nikaragua, 184
 Nikiyye, 154, 171, 214, 476
 Nil, 64, 70, 71, 119, 177
 Nîl, 140, 145, 149, 155, 164, 177, 201, 214, 233, 243, 244, 249, 250, 253, 258, 261, 263, 269, 274, 279, 280, 281, 282, 284, 287, 307, 311, 320, 333, 334, 335, 341, 343, 348, 352, 354, 356, 363, 367, 371,

394, 415, 421, 423, 426, 435, 437, 438,
450, 455, 461, 462, 465, 466, 474, 477

Ninevâ, 214, 477

Ninov, 467

Nis, 422

Nisibîn, 253

Nişâbûr, 302, 459, 476

Nişâne, 314

Nişâver, 476

Niğ, 239

Norman Kralı, 118

Nu'mân b. el-Münzir, 349

Nu'mân b. Münzür, 435

Nu'mâniye, 112, 134, 214, 254, 474

Nûbe, 112, 134, 144, 161, 214, 249, 333, 355,
461, 474

Nûbehâr, 307

Nûbîzcân, 69, 444

Nûh, 150, 152, 165, 166, 167, 265, 271, 272,
274, 283, 286, 289, 292, 297, 298, 313,
320, 325, 329, 335, 337, 349, 365, 367,
370, 382, 383, 388, 395, 398, 401, 403,
419, 447, 456, 467, 474, 475, 484, 486

Nûh-even, 475

Nûkân, 214, 475

Nu'mân b. Beşîr, 462

Nûr, 214, 475

Nûrd, 214, 475

Nursî b. Behrâm, 473

Nuruosmaniye, 15, 78, 497, 498

Nuruosmaniye Ktp, 15, 78

Nusaybîn, 157

Nusaybîn, 468

Nusretü'l-İslâm ve's-sürûr fî tahrîr-i Atlas
Mayor, 21

Nûşîrevân, 266, 421

Nûbe, 94

Nûhâvend, 214, 475

Nûzhetü'l-müştâk, 93, 116, 118, 119, 120, 179

Nûzhetü'l-müştâk fî ihtiraki'l-afak, 118

O

Okyanus, 62, 65, 67, 142

Okyânûs, 84, 142, 201, 233, 236

Orhan Şaik Gökyay, 20

Orlin Sabev, 21

Ortelius, 175

‘Osmân, 307, 417, 474

‘Osmân b. ‘Affân, 307, 417

‘Osmâniye, 270, 301, 305, 427, 428, 432

Osmanlı, 13, 19, 20, 21, 22, 25, 26, 27, 28,
29, 30, 31, 32, 34, 36, 37, 39, 41, 45, 46,
51, 72, 73, 75, 77, 86, 88, 89, 103, 112,
116, 159, 168, 169, 170, 173, 174, 176,
182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 190,
191, 192, 193, 194, 195, 196

Osmanlı Devleti, 19, 26, 27, 39, 75, 77, 168,
174, 186

Osmanlı Müellifleri, 25, 26, 29, 30, 32, 36,
37, 41, 75, 184, 191

Ostorgon, 258

Otrar, 144

Ö

‘Ömer, 155, 166, 265, 312, 417, 426, 428, 447,
456, 465, 475

‘Ömer b. Abdülazîz, 354

‘Ömer ve İbnü'l-Âs, 421

örfî iklim, 49, 55, 66, 70, 96, 99, 101, 102,
106, 110, 113

Örfî iklimler, 17, 18, 49, 50, 55, 58, 59, 65,
66, 70, 97, 107, 111, 179, 186

Örfî Paşa, 73, 182, 195

Özi, 259

P

Pakistan, 122

Palermo, 118

Paris, 22, 90, 92, 195

Peru, 184

Peşti, 296

Ph. Cluverius, 175

Piri Reis, 20, 66, 72, 73, 175, 182, 191, 195
 Portekiz, 184
 Porto Riko, 184
 Portukâl, 227, 429
 Ptolemaios, 156
 Pulya, 238, 239, 293

R

Ra'd, 219
 Radvâ, 208, 363
 Ragıp Paşa, 42, 46, 50, 52, 78, 79, 88, 89, 115, 116, 190
 Rahabe, 252, 319, 330, 331, 351, 362
 Rahabe b. Mâlik b. Tavk, 362
 Rahmân, 35, 36, 219
 Rakîm, 208, 308, 364
 Rakka, 208, 252, 253, 294, 330, 331, 332, 356, 362, 363, 364, 435
 Rakkâde, 208, 363
 Râkûn, 451
 Râme, 208, 361
 Râmhürmüz, 208, 361
 Rânic, 208, 362
 Râvend, 208, 362
 Râvendân, 251
 Râvendiye, 304
 Râz-Kân, 208, 361
 Re's, 122, 208, 238, 251, 262, 356, 361, 480
 Re's-i Ayn, 122, 208
 Re's-i 'Ayn, 253, 264, 361
 Re's-i 'Ayn'îye, 264
 Re's-i Evsân, 238, 262
 Re's-i Heylî, 208, 322, 361
 Re's-i Kûmhûri, 208, 361
 Re's-i Tak, 305
 Re's-i Tinnîn, 238
 Rebâh, 208, 362
 Rebbe, 453
 Rebîiyye b. Nezâr b. Mu'ad b. Adnân, 356
 Rebze, 208, 362

Recî, 208, 362
 Recîum, 471
 Refah, 155, 332, 387, 422, 461
 Refeniyye, 293
 Rehabe, 208
 Rehub'um, 471
 Reis Ebû Ali b. Sînân, 485
 Remle, 208, 250, 274, 332, 364, 422, 439, 450, 487
 Resân, 257
 Resm, 73, 99, 110, 111, 112, 133, 135, 139, 140, 158, 262
 Resm-i rub'-ı ma'mûr, 133
 Resm-i Rub'u'l-ma'mûr, 117, 139, 140, 161
 Restâğfir, 154
 Restâk Rucân, 256
 Resten, 208, 363
 Resûl, 268, 273, 312, 366, 412, 428, 456, 462, 463, 468
 Resûlullâh, 50, 87, 88, 255, 268, 338, 415, 417, 439, 456, 468
 Reşid, 208, 244, 250, 279, 305, 363, 385, 461
 Reşid Efendi, 15, 199, 493, 494
 Reşidü'd-din, 307
 Revan, 21, 39, 42, 52, 77, 88, 175, 176, 179, 189, 190
 Rey, 129, 130, 161
 Reyy, 208, 266, 269, 283, 307, 327, 349, 355, 357, 359, 367, 374, 381, 385, 402, 437, 448, 449, 474, 481
 Ribâtu'l-feth, 208, 362
 Rîd, 451
 Riderâkûn, 451
 Rîf, 208, 367
 Rihâ, 208, 275, 367
 Risâle fi't-Tefsîr, 35, 37
 Risâle fi'l-coğrafya, 21, 22
 Risâle fi'l-beyân, 37
 Risâle-i fî beyânî'l-mukaddimeti'l-mezkûre fî evâilî'l-kütüb, 38
 Risâle-i Yâiye, 162
 Risâle-i Yâiye fi'l-Lügati'l-Farisiyye, 162
 Rîvend, 208, 367

- Rodis, 208, 364
 Rodos, 71
 Roma, 366
 Ruhâ, 76, 208, 367
 Ruhhac, 208, 257, 363
 Rukh, 411
 Rum, 59, 126, 174
 Rûm, 57, 60, 96, 102, 112, 113, 139, 142, 162, 164, 172, 201, 208, 230, 250, 251, 252, 263, 265, 270, 273, 280, 284, 285, 287, 289, 291, 293, 300, 307, 312, 314, 322, 332, 342, 364, 365, 366, 386, 388, 403, 413, 426, 430, 431, 435, 436, 438, 439, 449, 458, 462, 464, 484, 487
 Rûmânus, 366
 Rumeli, 27, 77, 80, 174
 Rûm-ı evvelî, 365
 Rûm-ı sâniye, 365
 Rûmî, 126, 137, 159, 192, 365, 415
 Rûmîler, 300, 366
 Rûmiyye, 119, 121, 208, 233, 237, 238, 239, 250, 277, 300, 314, 365, 366, 367, 431
 Rûmiyye-i Kübrâ, 365
 Rûmlus, 366
 Rûs, 208, 233, 259, 364, 395
 Rusâfe, 305, 363
 Rusâfe ibn-i Hişâm, 363
 rustak, 66
 Rustâk, 257, 350
 Rustâk-ı Kâm-fîrûz, 257
 Ruûs Defterleri, 29
 Rûyân, 208, 367
 Rûzbâr, 208, 364
 Rüstaku'z-Zut, 208
 Rüstaku's-Sevr, 362
 Rüstem, 318
- S**
- Sa'd, 121, 436, 447
 Sa'd b. Mâlik ibn-i Âmr el-Eş'arî, 436
 Sa'de, 264, 332, 350
 Sa'id-i Evsat, 348
 Sâbât, 208, 373
 Sâbât-ı Kisrâ, 373
 Sâbâtu'l-Medâyîn, 373
 Sâbelağ, 290
 Sâbıku'd-dîn Ca'berü'l-Kuşeyri, 435
 Sâbiiler, 304, 353, 365, 431
 Sâbiilerün, 338
 Sâbûr, 321, 442, 474
 Sâbûr b. Erdeşir b. Bâbük, 321
 Sâbûr el-Melik, 476
 Sâd, 221, 394
 Sa'de, 210, 394
 Sadru'l-İslâm, 300
 Safâkus, 210, 238, 395, 468
 Safet, 210, 395
 Safiyyüddin Abdülmü'min b. Abdülhak el-Bağdâdî, 154
 Safiyyüddin Bağdâdî, 117, 154, 155, 195
 Sâgân, 210, 393
 Sâgânî, 394
 Sâganiyân, 210, 277, 391, 394
 Sagd, 379
 Sahr, 205, 325
 Sahâr, 413
 Sâhib-i Hamâ, 261
 Sahib-i Kitâbü't-Tevâlî, 315
 Sâhibu's-Sahih, 296
 Sahibu's-Sünen, 473
 Sahibü'l-Hedâya, 458
 Sâhibü'l-Kâmûs, 165, 309, 410, 415, 425, 469
 Sâhibü'l-Keşşâf, 370
 Sâhibü'r-Resm, 436
 Sahle, 320
 Sahn, 27, 28, 29, 30, 37, 89, 169
 Sahn medreseleri, 28
 Sahn-ı Seman, 28, 29, 89
 Sahrâ, 144, 287, 289, 382, 423
 Sahretâ, 208, 376
 Sahyûn, 132, 210, 397
 Saibe, 137

- Sa'îd, 167, 210, 263, 269, 274, 285, 287, 317, 371, 394, 423, 466
- Sa'îd-i A'lâ, 167, 280, 281, 284, 311, 435, 437, 438, 484
- Sâ'id-i Ednâ, 356
- Sa'îd-i Evsat, 270, 282, 466
- Sa'îd-i Mısr, 263, 285, 402, 450
- Sakâlîbe, 240, 364, 395, 461
- Sakçı, 240, 258, 284, 403
- Saklab, 210, 395
- Saklıye, 300, 307, 329, 395, 416, 434, 438, 454, 460
- Salâhu'd-dîn, 409
- Sâlevs, 373
- Sâlih, 161, 380, 412
- Salihîyyûn, 328
- Sâlim, 208, 373
- Salt, 210, 396
- Sâlûs, 208
- Sâm, 150, 152, 166, 251, 289, 292, 313, 329, 374, 383, 388, 403, 419, 447, 456
- Sâm b. Nûh, 374
- Sâmasrî, 208, 374
- Sâmerrâ, 161, 208, 373
- Sâmiriler, 471
- Sâmirilerden, 471
- Sâmmara, 426
- Samsûn, 208, 239, 374, 383, 403
- San Juan, 184
- San'â, 210, 328, 332, 359, 388, 394, 396, 407, 410, 417, 448, 453, 467, 472
- Sanem, 130, 210, 396
- Sanemeyn, 210, 397
- Sanem-i Sûmenât, 130, 210, 396
- Sanf, 210, 396, 436
- Sanhâce, 276, 288, 317
- Sapanca, 177
- Sarây, 210, 259, 280, 285, 306, 393
- Sarây-bânû, 394
- Sardânî, 277
- Sarhad, 155, 210, 387, 394
- Sarı-kirmân, 210, 239, 259, 284, 393, 429
- Sâriye, 208, 373
- Sarmencân, 210, 394
- Sarsar, 210, 394, 476
- Sarsaru'l-ulyâ, 394
- Satîf, 209, 379
- Sâve, 208, 258, 265, 269, 367, 374
- Savlâ, 254
- Saydâ, 210, 238, 397, 461
- Saymere, 210, 397
- Sayn, 150
- Sebâ, 143, 208, 374, 453
- Sebâ' b. Yeşcüb b. Ya'reb b. Kahtân, 374
- Sebte, 71, 118, 208, 233, 237, 250, 262, 263, 286, 292, 330, 374, 416, 420, 434, 459
- Sebte Boğazı, 71, 286
- Sebzerân, 208, 375
- Sebzevâr, 315
- Sedbe-i Nîrân, 419
- Sedûm, 113, 145
- Sedûsân, 208, 376
- Sehûl, 122, 208, 376
- Sehûm, 208
- Sekenderûne, 238, 291
- Selâ, 209, 233, 243, 380, 457
- Selâhaddîn-i Eyyûbî, 90
- Selanîkî Mustafa Efendi, 29, 30
- Selanîkî Tarihi, 30
- Selâs, 209, 380
- Selc, 264, 295, 444
- Selçukiyye, 413
- Selemâs, 246, 275, 350
- Selemîyye, 155, 161, 209, 331, 380, 387
- Selm, 162, 289
- Selmâ, 264, 423
- Selmân-ı Fârisî, 362
- Sem'ânî, 93, 116, 121, 122, 123, 192
- Sem'an, 122
- Semânîn, 206, 325
- Semâve, 114, 274
- Semerikand, 161, 165, 209, 266, 272, 277, 279, 282, 296, 346, 347, 352, 353, 369,

- 373, 379, 381, 445, 453, 455, 472, 475, 480
- Semerkand'a, 161
- Semerkand'in, 161
- Semerkand'un, 161
- Semerkant, 122
- Semmûre, 209, 381
- Semnek, 209, 381
- Semûd, 337
- Semûl b. Âdyâ el-Yehûdî, 323
- Senâm, 302
- Senbîl, 137, 209, 382
- Sencâr, 382
- Sendân, 379
- Senkâdîb, 377
- Senteriyîye, 209, 382
- Serahs, 208, 310, 376
- Serdânya, 314
- Serekusta, 208, 377, 449
- Serendîb, 209, 266, 377, 378, 464
- Seretân, 141, 262
- Serhas, 355, 473
- Serhasr, 345
- Serikzâde Efendi, 29
- Serîre, 209, 234, 378, 468
- Serîrû'l-Lân, 209, 285, 291, 378
- Sermak, 208, 377
- Sermîn, 208, 377
- Serûc, 209, 314, 378
- Servân, 209, 378
- Servistân, 209, 378
- Sevâbit, 225, 226
- Sevâkin, 209, 236, 383
- Seyahatnâme, 20, 21
- Seybe, 254
- Seydi Ali Reis, 20, 175, 190, 195
- Seyhân, 271
- Seyhûn, 258, 306, 333, 347, 387
- Seylû'l-arm, 143, 374
- Seyrevân, 161
- Seyyid Şerîf Cürcânî, 36
- Sıbâhân, 283
- Sıfat-ı Ma'mûre, 95
- Sihâh, 113, 115, 117, 144, 145, 146, 147, 192, 318
- Sıkıllıye, 210, 395
- Sınmîn, 138
- Sîb, 209, 331, 384
- Sibâ, 319
- Sicilmâse, 208, 250, 289, 375, 416, 420, 457
- Sicilya, 118, 157
- Sicistân, 59, 96, 102, 157, 161, 208, 230, 247, 257, 278, 302, 307, 335, 340, 347, 349, 363, 369, 375, 378, 382, 417, 430, 444, 483
- Siczi, 375
- Sidre, 279
- Sif, 385
- Sifu'l-bahr, 209, 235, 385
- Sihû, 209, 385
- Si'irt, 209, 379
- Sîli, 209, 385
- Silmâs, 480
- Silmâse, 415
- Silvan, 447
- Sim'an, 114
- Simincân, 209, 381
- Simmân, 130, 149, 209, 349, 381, 438
- Simsât, 356
- Sîn, 60, 69, 94, 96, 102, 137, 144, 162, 210, 289, 318, 345, 346, 348, 373, 375, 376, 382, 383, 384, 385, 396, 398, 413, 420, 426, 439, 446, 474, 486, 489
- Sinâ, 264, 274
- Sinân b. Müselsel, 167, 484
- Sinan Paşa, 36
- Sincâr, 209, 253, 321, 382, 454, 473
- Sind, 59, 96, 102, 157, 167, 209, 230, 276, 288, 308, 311, 314, 330, 356, 375, 376, 382, 413, 433, 437, 460, 463, 465, 486
- Sindâbûr, 209, 382
- Sindî, 382
- Sindvânî, 382
- Sinhâce, 297

- Sinimmâr, 350
 Siniye, 114, 144, 398
 Siniz, 209, 256, 385
 Sinn, 254
 Sinob, 209, 239, 252, 285, 383, 393, 430, 447, 484
 Sipahi, 26, 190
 Sipâhizâde, 13, 14, 17, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 94, 103, 105, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 168, 169, 170, 171, 175, 176, 177, 179, 182, 183, 185, 186, 187, 191, 193, 194, 220
 Sipâhizâde Mehmed, 1, 3, 11, 13, 14, 17, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 73, 75, 76, 77, 78, 82, 83, 87, 89, 90, 94, 103, 105, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 168, 169, 170, 171, 175, 176, 177, 179, 182, 183, 185, 186, 187, 189, 191, 194
 Sipâhizâde Mehmet b. Ali, 25
 Sipâhizâde'den, 187
 Siraceddin Ebu Hafs Ömer b. el-Verdi el-Misri, 141
 Sirâf, 209, 235, 384, 449
 Sircân, 209, 297, 335, 370, 385
 Sirevân, 209, 385
 Sîrfendekâr, 208, 377
 Sîriz, 235
 Sirreyn, 209, 378
 Sis, 103, 155, 209, 252, 291, 298, 385, 387, 414, 472
 Sît, 397
 Sivâs, 209, 273, 311, 322, 386, 439, 464
 Siyâb-ı Demenhûriyye, 354
 Siyâb-ı Schûliye, 122, 376
 Siyâb-ı Tâniye, 317
 Siyâhkûh, 209, 384
 Siyavuş, 13, 31, 39, 50, 74, 75, 79, 80, 84, 88, 169, 186, 191
 Siyavuş Paşa, 13, 50, 74, 75, 79, 80, 88, 169, 186, 191
 Siyâvuş Paşa, 50, 80, 89
 Sogd, 209, 264, 272, 282, 296, 348, 353, 379, 381, 389, 442, 445
 Sogd-ı Semerkand, 353, 379, 389, 442, 445
 Sohum, 239, 403
 Sokullu Mehmed, 13, 26, 31, 36, 39, 41, 50, 74, 75, 77, 78, 83, 87, 88, 169, 186, 190, 199
 Sokullu Mehmed Paşa, 26, 31, 36, 39, 41, 46, 50, 74, 75, 77, 78, 83, 87, 88, 169, 186, 190, 199
 Seyfû'd-devle Sadaka b. Dübeyl b. 'Ali b. Mezyed el-Esedî, 341
 Subaşızâde, 29, 30
 Subeybe, 210, 295, 393
 Subhu'l-a'şa fî sinâatî'l-inşâ, 104
 Sûdâk, 210, 240, 397, 429, 445
 Sûdân, 94, 96, 166, 243, 249, 288, 311, 337, 370, 375, 412, 415, 416, 442, 448
 Sûdân-ı Mağrib, 288
 Suhâr, 210, 393
 Sûkcû, 209, 384
 Sûku's-Sülesâ, 209, 383
 Sûku'l-Ahvâz, 289
 Sûku'l-Erba'a, 209, 383
 Sukutra, 112, 134, 209, 380
 Sukûtri, 380
 Sulgât, 210, 396, 429
 Sultân 'Alâaddin, 413
 Sultân Gâzî Murâd b. Orhân, 270

Sultan III. Murad, 31, 33, 34, 36, 39, 41, 45, 46, 74, 75, 76, 78, 79, 84, 85, 86, 183, 186, 199

Sultân Mahmûd b. Zengi, 436

Sultân Mahmûd Sebüktegin, 396, 469

Sultan Mehmed Hân, 301

Sultân Mehmed Hân b. Sultân Murâd Hân, 432

Sultan Mesud, 130

Sultân Murâd Hân, 50, 221

Sultân Orhân, 301

Sultân ‘Osmân, 301

Sultân Selîm, 427, 428

Sultân Selim Hân, 221

Sultân Süleymân, 221, 296

Sultân Süleymân Hân, 305, 364

Sultâniye, 209, 380

Sûr, 119, 121, 210, 238, 390, 397

Sûrâ, 209, 383

Surdâniye, 208, 376

Sûretü'l-arz, 92, 115, 157, 158

Sûrî, 253

Suriye, 90, 94, 102, 104, 150, 157, 160, 161

Surmâri, 208, 377

Surt, 115

Surûc, 356

Sûs, 142, 144, 164, 209, 237, 329, 333, 383, 429

Sûsamâ, 465

Sûse, 238, 383, 468

Sûs-ı Aksâ, 209, 250, 383

Sûs-ı Ednâ, 209, 383

Sübeytale, 208, 375

Süfâle, 112, 134, 209, 379

Süfâle-i Hind, 379

Süfâletü'l-Hind, 379

Süfâre, 379

Sühreverd, 209, 384

Süleymân, 75, 76, 143, 221, 340, 374, 428, 431, 471

Süleymân b. Abdülmelik, 329

Süleymân b. Abdülmelik, 354, 432

Süleyman peygamber, 312, 319

Süleymaniye Ktb., 493, 494, 496, 497, 498, 499, 500

Süleymaniye Ktp, 15

Süleymaniye Kütüphanesi, 16, 33, 75, 84

Süleymaniye Yazma Eserleri Kütüphanesi, 14

Süllemül'-vusûl, 173

Sümenât, 397

Sümeýrem, 209, 381

Sümeýsât, 155, 209, 252, 330, 381, 387

Sürre-men-re‘â, 254, 255, 443

Sürt, 208, 376

Süryâni, 148, 388

Süryâniye, 149, 461

Süryed b. Schlûk b. Şeryâk, 167, 484

Süverül'-ekâlim, 157

Süveydiye, 209, 384

Süveydiyye, 238, 251, 265

Süveys, 209, 384

Ş

Şafi, 122, 141, 150

Şâfi‘, 417

Şakaik, 25, 30, 191

Şakaik-ı Nu‘maniye, 25, 191

Şakaik-ı Nu‘maniye ve Zeyilleri, 25, 191

Şakîf, 209, 390

Şakîf-i Ernûn, 390

Şakîf-i Tîrûn, 390

Şakrâk, 239

Şâliyât, 209, 387

Şam, 20, 27, 58, 59, 66, 90, 102, 103, 124, 126

Şâm, 96, 114, 124, 142, 145, 147, 150, 153, 154, 155, 160, 164, 166, 168, 209, 229, 230, 237, 238, 244, 251, 264, 268, 269, 270, 273, 275, 283, 287, 294, 303, 305, 306, 308, 312, 319, 321, 323, 328, 330, 331, 337, 341, 342, 353, 355, 362, 363, 364, 367, 370, 371, 381, 384, 387, 391, 395, 396, 401, 410, 411, 412, 417, 422,

- 425, 428, 437, 439, 443, 444, 447, 450, 458, 464, 480, 483, 487, 488
- Şâmât, 388
- Şâmis, 209, 388
- Şâmiye, 274, 311, 365
- Şâristân, 367
- Şârk, 209
- Şâş, 121, 161, 209, 247, 270, 277, 290, 293, 296, 302, 309, 322, 347, 387, 388, 419, 427, 442
- Şâtıbe, 209, 387
- Şatnûf, 250
- Şatt-ı 'Arab, 252
- Şâvkes, 209, 388
- Şâzyâh, 209, 387
- Şebûrkân, 209, 388
- Şecer-i belesân, 414
- Şedûne, 209, 389
- şehirler, 19, 33, 43, 46, 50, 65, 69, 70, 81, 83, 90, 96, 99, 102, 105, 106, 108, 111, 114, 116, 120, 121, 126, 131, 134, 135, 139, 140, 159, 170, 184, 185, 187, 223, 234, 255, 256, 257, 259, 293, 319, 341, 394
- şehirlerin, 43, 45, 46, 55, 69, 70, 75, 92, 93, 96, 99, 108, 110, 111, 112, 113, 116, 122, 123, 126, 130, 134, 135, 149, 158, 159, 161, 169, 184, 185, 186
- Şhrebân, 210, 392
- Şhrestân, 210, 334, 392
- Şhrüzor, 210, 254, 272, 280, 392
- Şelc, 209, 390
- Şelmegân, 209, 390
- Şeltî, 209, 390
- Şeltîş, 114, 209, 390
- Şelûbiye, 209, 390
- Şemâhî, 209, 389, 390
- Şemkûr, 209, 391
- şems, 140, 144, 226, 234, 235, 261, 347, 399, 414
- Şems, 225, 226
- Şemseddin Mahmud b. Abdurrahman İs-fahânî, 36
- Şenş, 209, 391
- Şentemuriye, 209, 391
- Şentirîn, 209, 391
- Şentiyâku, 286
- Şerafettin Turan, 20
- Şerâh, 209, 389, 422
- Şerât, 308, 323, 331
- Şerce, 209, 389
- Şerh-i Tecrid, 36
- Şerhu'l-Kâfiye, 92
- Şerhu'l-makâmâtü'l-Harîriyye, 117, 152
- Şerhu'l-Mülâhhas fi ilmi'l-hey'c, 159
- Şerhül'-Çağmîni li'l-Abidî, 159
- Şerî'a, 244, 245, 251
- Şerîf İdrîsî, 116, 118, 120, 156, 195
- Şermagûl, 209, 389
- Şermekân, 209, 389
- Şervân, 209, 389
- Şeryeş, 209
- Şevbek, 155, 210, 342, 387, 391, 443
- Şevmen, 168, 488
- Şeyh Ahmed Mîsrî, 167, 484
- Şeyh Ebû Yezîd-i Bestâmî, 302
- Şeyh Mehmed İhlâsî, 175
- Şeyh Şiblî, 388
- Şeyhün-nühât Sibeveyh, 392
- Şeyzer, 245, 251, 445
- Şihyevni, 265
- Şımşât, 209, 390
- Şi'b-i Bevvân, 69, 209, 353, 379, 389, 444
- Şia, 437
- Şibâm, 209, 388
- Şibliye, 209, 388
- Şifâ, 167, 484
- Şihâbeddin Ebû Abdullâh Yâkût b. Abdullâh el-Hamevî er-Rumî el-Bağdâdî, 126
- Şihâbüddin Abdullah, 135
- Şihr, 209, 388
- Şi'i, 426
- Şi'ilerdür, 435
- Şilb, 209, 390
- Şimâl-i Tatarî, 291
- Şımşât, 124

Şinkili, 210, 391
 Şintiyâkû, 209, 240, 391
 Şîrâz, 210, 247, 282, 302, 315, 333, 334, 378, 381, 392, 423, 469, 476
 Şîrâz b. Tahmûres, 392
 Şîrîn, 266, 434
 Şîr-kûh b. Muhammed b. Şîr-kûh b. Şâdî, 362
 Şîrvân, 60, 89, 233, 241, 243, 291, 294, 389, 390
 Şîrvân Denizi, 60
 Şît, 149, 150, 461, 463
 Sizer, 147, 265
 Sizer, 210, 392, 420
 Şu'ayb, 319, 456
 Şubeys, 209, 388
 Şugr, 205, 209, 265, 298, 306, 389
 Şuhûre, 209, 389, 412, 445
 Şûmân, 210, 391
 Şûş, 210, 391

T

Ta'az, 205
 Ta'lika alâ şerhi't-Tecrid li'l-İsfahanî ve Hâsiyeti'l-Cürcân, 36
 Taber, 402
 Tâberân, 210, 401, 405
 Taberistân, 59, 96, 102, 131, 210, 230, 240, 266, 267, 276, 291, 329, 335, 351, 355, 357, 367, 373, 402, 449, 454, 471, 481
 Taberistân Denizi, 265
 Taberiyân, 419
 Taberiyye Gölü, 88, 402
 Taberiyye, 121, 210, 244, 245, 251, 264, 314, 402, 471
 Taberiyye Gölü, 251
 Taberyûs, 402
 Tabes, 392
 Tâdilâ, 205, 317
 Tağlibiye, 205, 320
 Tağlis, 205

Tahâ, 114, 163, 210, 402
 Tâhart, 137, 205, 317
 Tâhart-ı 'Abdulahâk, 317
 Tâhart-ı Cedide, 137, 318
 Tâhart-ı Süflâ, 318
 Tâhart-ı 'Ulyâ, 317
 Tahkik-i Emrû'l-Mesahet, 95
 Tahmâs, 305
 Tahmûres, 459
 Tâif, 140, 147, 150
 Taizz, 333
 Takıyyüddin Ömer, 90
 Takvîm, 183
 Takvîmü'l-büldân, 11, 13, 14, 17, 18, 22, 25, 38, 40, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 51, 53, 55, 60, 61, 69, 73, 77, 80, 83, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 121, 123, 124, 126, 127, 130, 131, 132, 133, 135, 136, 139, 140, 141, 142, 147, 149, 153, 157, 158, 159, 160, 161, 168, 169, 170, 172, 174, 175, 176, 179, 182, 183, 185, 186, 187, 188, 191, 192, 230
 Takvîmü'l-ebdân, 49, 95
 Takvîmü'l-ebdân fî tedbiri'l-insan, 49
 Tâlekân, 210, 401
 Talkân, 480
 Talmecysâ, 210, 238, 404
 Talve, 297
 Tâmân, 210, 239, 401
 Tân, 275
 Tanca, 142, 164, 210, 237, 404, 416
 Tâne, 112, 134, 205, 317, 382
 Tannâc, 250
 Tarabzon, 210, 403
 Tarâz, 210, 332, 390, 403
 Ta'rib, 293, 393, 444
 Tarîf, 210, 404
 Tarih, 19, 20, 25, 26, 29, 30, 35, 77, 91, 103, 117, 151, 153, 154, 160, 182, 191, 192, 193, 194, 195, 196
 Târih, 29, 30, 91, 151, 184, 190

- Târih-i Hind-i Garbî, 20, 26, 72, 103, 169, 184, 192, 194
Târih-i Hind-i Garbî veya Hadis-i Nev', 20, 26, 194
Târih-i Muhtasarü'd-düvel, 151, 193
Târih-i Selânikî, 29, 30, 195
Târih-i Silsile-i Ulemâ, 29, 30, 190
Târihu'l-Ya'kûbî, 160
Târihü'l-Hükemâ, 110, 114, 117, 148
Tarrakûne, 210, 286, 403
Tarsûs, 155, 161, 210, 252, 271, 387, 403
Târûdenet, 250
Târût, 205, 317
Taryâne, 210, 404
Taşköprizâde Ahmed Efendi, 34, 196
Tatar, 70, 205, 319, 394, 428, 448, 450, 483, 485
Tatarî, 291
Tavâvis, 210, 404, 444
Taybe, 456
Tâyif, 166, 210, 304, 332, 362, 401, 410
Tâykân, 210, 402
Taylemûn, 165, 202, 263
Taysebûn, 456
Taysefûn, 456
Tebrîz, 123, 126, 159, 205, 272, 318, 348, 380, 457, 459, 467, 473
Tebûk, 112, 134, 205, 274, 319, 456, 462
Tecrid, 27, 36
Tecridü'l-itikâd, 36
Tecridü'l-keîâm, 36
Tedmîr, 429, 458
Tedmür, 205, 282, 319
Teflis, 150, 265, 320, 377
Teflis b. Havrân b. Yâfes b. Nûh, 150
Tefîzân, 154
Tehâyim, 320, 328, 369, 407, 410, 488
tekevüfû'l-Reml, 152, 447
tekrûr, 94
Tekrûr, 205, 301, 320
Teksîr-i Sath-ı Arz, 95
Tell-i A'fer, 205, 321
Tell-i Başîr, 205, 321
Tell-i Hamdûn, 205, 268, 321, 414, 472
Temîm, 122, 410
Temîmî, 122
Ten suyu, 239, 259
Tendiyur, 205, 322
Terceme-i Durûbî'l-Emsâl, 38
Terceme-i Esâmî-i büldân li-Mehmed b. aleyhisselâm, eş-şehîr li-Sipâhizâde, 41
Terceme-i Esâmî-i büldân li-Sipâhizâde, 41
Termiz, 112, 135, 205, 257, 291, 319, 389, 394
Teşyidü'l-kavâid fi şerhi Tecridi'l-akaid, 36
Tev'em, 205, 318
Tevrat, 150
Teyhert, 379
Teymâ, 130, 205, 323
Tezkire, 140, 261
Tezkire, 140, 161
Theatrum Orbis Terrarum, 174
Thomas Goodrich, 20
Tinnîs, 250
Tirnâv, 210, 403
Tib, 210, 405, 429
Tigrî, 205, 253, 254, 309, 321, 330, 340
Tih, 145, 155, 205, 274, 323, 332, 387, 435, 461
Tihâme, 205, 323, 331, 450, 463
Tih-i Benî İsrâîl, 155, 274, 332, 387, 435, 461
tilâl, 65, 202, 261
Tilimsân, 205, 237, 321, 416, 420, 480
Tilmîşâ, 300
Tilûn, 155, 422, 427
Timurlular, 135
Tinket, 290
Tinnîs, 205, 244, 322, 332
Tirî, 475
Tisa, 258
Titus, 312
Tohâristân, 59, 96, 102, 210, 230, 278, 296, 349, 381, 402, 480, 486, 488
Tokat, 205, 322

- Topkapı Sarayı Müzesi, 16, 42, 88, 189, 190
 Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, 16, 88, 189
 Torlu, 284
 Toskân, 238
 Trâblus, 146, 238, 264, 283, 339, 395, 411
 Trâblus-ı Garb, 442
 Trabzon, 170, 239, 240, 376, 445
 TSMK, 16, 39, 42, 52, 77, 175, 176, 179, 180
 TTK, 19, 20, 25, 173, 191, 196
 Tuğtekin b. Eyyüb, 465
 Tûh, 205, 323
 Tuhfetü'l-âdâb, 117, 149
 Tuhfetü'l-âdâb fî zikri't-tevârih ve'l ensâb, 117, 149
 Tuhfetü'l-ahzâb, 150
 tûl, 54, 66, 70, 76, 93, 99, 105, 112, 130, 131, 133, 134, 156, 158, 220, 230
 Tûl, 107, 132, 230, 489
 Tuleytle, 210, 303, 362, 404, 420, 429, 480
 tûli, 133, 134, 221, 230, 267, 269, 270, 271, 272, 275, 276, 281, 293, 295, 297, 303, 305, 307, 311, 313, 318, 319, 322, 332, 338, 339, 341, 354, 374, 378, 379, 383, 390, 401, 414, 422, 438, 459, 464, 465
 Tûli, 229, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 313, 314, 315, 317, 319, 320, 321, 322, 323, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 355, 356, 357, 359, 361, 362, 363, 364, 366, 367, 369, 370, 371, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 401, 402, 403, 404, 405, 407, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 419, 420, 421, 422, 423, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 479, 480, 481, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489
 Tûlim, 205, 322
 Tûliye, 205, 322
 tulünden, 66
 Tûlye, 247
 Tûn, 205, 323
 Tuna, 70, 71
 Tunâ, 240, 258, 259, 296, 433
 Tûnca, 270
 Tunus, 156, 375
 Tûnus, 63, 118, 205, 238, 243, 302, 323, 342, 383, 416, 472
 Tûr, 62, 162, 202, 210, 236, 264, 274, 289, 322, 404
 Turan, 161
 Tûrân, 162, 205, 289, 322, 455
 Tûr-ı Sînâ, 264
 Tûr-ı Zeytâ, 264
 Tûr-i Hârûn, 264
 Turrâ, 210, 402
 Turtûşe, 210, 238, 295, 299, 308, 403
 Tûs, 210, 361, 401, 405, 475
 Tûsî, Nasîrüddin, 36, 196
 Tuskân, 205, 320
 Tutile, 205, 320
 Tûzer, 205, 322
 TÛBA, 14, 25, 191, 196
 Tûbbet, 142, 205, 318
 Tûnket, 205, 322
 Türk, 13, 14, 19, 20, 25, 77, 120, 124, 129, 144, 154, 162, 182, 191, 194, 195, 196, 240, 258, 266, 278, 289, 290, 306, 319, 332, 349, 365, 403, 419, 421, 428, 433
 Türk Bilimleri Akademisi, 14
 Türk Hava Yolları Kütüphanesi, 14
 Türk Tarih Kurumu, 19, 20, 25, 77, 124, 154, 182, 191, 194, 195, 196
 Türkçe, 13, 14, 18, 19, 20, 22, 30, 31, 34, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 51, 52, 53, 56, 57, 60, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 70, 73, 74, 76, 77, 78, 79, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 92, 105, 106, 107, 118, 119,

121, 122, 123, 124, 125, 127, 128, 130,
131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138,
139, 140, 142, 143, 145, 146, 148, 149,
150, 151, 152, 154, 155, 159, 160, 161,
162, 163, 164, 169, 172, 175, 176, 179,
180, 186, 188, 190, 192, 196, 198, 230,
243, 321

Türkçesi, 163, 197

Türkten, 319, 448, 450

Türki, 44, 83, 220

Türkistan, 112, 134, 157, 170

Türkistân, 59, 205, 230, 319, 333, 346, 347,
390, 391, 426, 430, 489

Türkiyat Mecmuası, 19, 20, 25, 196

Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 20, 192

Türkmân, 319, 413

Tüster, 205, 319, 333, 412

U

Uc-Kâtûl, 64, 202, 254

Ûdun, 396

ufk-ı istivâ, 54

Ufk-ı istivâ, 227

Uhud, 468

Ukbe b. Âmr, 439

‘Ukberâ, 211, 254, 412, 434

Ukkel, 280

‘Umân, 138, 211, 235, 270, 271, 295, 318,
331, 370, 393, 413, 434, 446, 485

Undrus, 288

‘Urne, 410

Ursuf, 140

Usbu‘, 67, 68

Usek, 258

‘Usfân, 210, 411

Uskûn, 240

Usvân, 203, 250, 274, 280, 281, 333, 394, 461

Uşbûne, 292

‘Utârid, 225, 226

‘Uveyr, 235

‘Uyûn-ı Ceyhân, 139, 252

Uzeyb, 112, 134, 426

‘Uzeyb, 210, 410

Ü

Übülle, 112, 134, 202, 254, 255, 268, 302,
340

Üç Şerefeli Medrese, 28

Ükek, 203, 259, 285

Ümmü Eymen, 269

Ümmü Harâm bint-i Mülhân, 428

Ürbûne, 203, 272

Ürdün, 114, 122, 147, 201, 203, 244, 273, 314,
367, 395, 396, 402, 409, 471

Ürmiye, 127, 203, 246, 275

Ürsûf, 203, 250, 274

Ûsâme, 413

Ûsbânîkes, 203, 276

Ûskudâr, 240, 432

Ûsrûşene, 161, 203, 266, 276, 277, 347, 369,
373

Ûstavâ, 203, 277

Ûsyût, 163, 203, 269, 270, 281, 348, 402, 466

Ûşbûne, 203, 281

Ûşmûm, 203, 282, 334

Ûşmûn, 203, 250, 282

Ûşmûneyn, 112, 135, 203, 282, 287, 466

Ûşmûn-ı Cüreş, 282

Ûşmûn-ı Tınâh, 282

Ûşmûnü'r-Rümmân, 282

V

Vâdi'l-Hicâre, 420

Vâdi'l-kurâ, 337

Vâdi'n-Nisâ, 302

Vâdi-i Şâş, 290

Vâdiyyü'l-Asel, 330

Vâdiyyü'l-Kurâ, 308

Vâdiyyü's-Selâm, 305

Vafât, 215, 480

Vâhât, 263, 285

- Vâh-ı Kusvâ, 285
 Vâh-ı Ūlâ, 285
 Vâh-ı Vüstâ, 285
 Vahş, 112, 134, 214, 479
 Valvâlic, 215, 480
 Vân, 112, 134, 214, 479, 480
 Vâsık Billâh, 291
 Vâsıt, 122, 135, 161, 214, 246, 252, 254, 303, 328, 329, 341, 350, 359, 384, 390, 405, 420, 422, 455, 456, 465, 474, 479
 Vastân, 215, 480
 Vâşcird, 112, 134, 214, 479
 Vâyıl kızı Tigrît, 321
 Vâzıh, 160
 Veddân, 215, 479
 Vefât, 483
 Vehrân, 119, 215, 480
 Velid, 95, 215, 280, 312, 354, 480
 Velid b. Abdûlmelik, 280, 312, 354
 Veliyüddin Efendi, 31, 35, 36, 42, 45, 81, 82, 189, 190
 Venedik, 184
 Verâdin, 258
 Vereng, 240
 Verrâde, 215, 480
 Versân, 215, 298, 315, 480
 Veşmgir, 131
 Veyhend, 437
 Veyhind, 215, 481
 Vezâr, 112, 122, 134, 215, 480
 Vime, 215, 481
 Viyana, 181, 189
- W**
-
- Wiesbaden, 20, 184, 192
- Y**
-
- Ya'kûb, 126, 311, 447
 Ya'kûbî, 43, 121, 160, 161, 190, 196
 Ya'sûbu'l-muvahhidin, 448
 Yâbire, 112, 134, 215, 487
 Yâbise, 215, 487
 Yâf, 158
 Yâfâ, 112, 134, 158, 215, 274, 422, 487
 Yâfâ'nın, 112, 134
 Yâfes, 150, 152, 271, 272, 274, 286, 292, 298, 308, 320, 335, 347, 365, 395, 398, 467
 Yâftend, 397
 Yağlıkcızâde Ahmed Rifat Efendi, 41, 184
 Yağra, 251
 Yahudi, 366
 Yahyâ, 49, 79, 95, 273, 353, 475
 Yâkût, 43, 51, 82, 110, 116, 117, 126, 127, 128, 129, 191
 Yâkût b. Abdullah el-Hamavî, 126
 Yâkût el-Hamavî, 196
 Yâkût el-Hamevî, 117, 126, 135
 Yâkût Hamevî, 82, 93, 126, 154
 Yânik, 258
 Yapı Kredi Yayınları, 21
 Yavuz Sultan Selim, 28
 Ye'cûc, 144, 233, 398
 Yebrin, 112, 134, 215, 264, 487
 Yebu', 363
 yedi iklim, 66, 107
 yedi iklimin, 56, 66, 68, 105, 107, 109, 118
 Yeftel, 215, 488
 Yehûdâ, 471
 Yehûdî, 273
 Yehûdileri, 335
 Yehûdilerün, 353
 Yehûdiye, 335, 350
 Yelemlem, 379
 Yemâme, 215, 264, 270, 331, 338, 347, 409, 412, 434, 487, 488
 Yemânî, 168, 488
 Yemen, 62, 122, 124, 150, 153, 165, 168, 215, 234, 236, 264, 320, 328, 329, 331, 333, 337, 338, 339, 341, 342, 343, 350, 356, 359, 369, 370, 371, 374, 376, 378, 388, 389, 394, 396, 407, 410, 414, 417, 446, 448, 453, 457, 465, 467, 468, 472, 488

- Yemenî, 168, 488
 Yenbu', 62, 215, 236, 331, 488
 Yenbulûne, 215, 489
 Yencû, 215, 489
 Yengi-kent, 144, 215, 258, 430, 489
 Yeni Cami, 46, 52, 85, 97, 101, 103, 190
 yeni dünya, 227
 Yeni Dünya, 183
 yeniçeri ağalığı, 79
 Yeniköy, 430
 Yenkû Mazyân, 431
 Yenkûmâzyâ, 431
 Yermûk, 112, 134, 215, 251, 487
 Yeruşelem, 312
 Yerüb'am, 471
 yeryüzünün, 48, 55, 65, 66, 67, 93, 108, 156, 168, 185
 Yesî, 215, 489
 Yesrib, 112, 134, 215, 456, 487
 Yesrib b. Fâlle, 456
 Yezd, 215, 268, 438, 469, 487
 Yezdahverd, 487
 Yezdecird, 459
 Yezîd, 302, 329, 431
 Yezîd b. Mühelleb, 329
 Yezîd b. 'Ömer b. Hübeyre, 433
 Yûnân, 272, 286, 289, 299, 365, 397, 402
 Yunanca, 117, 139
 Yûnâniyyun, 365
 Yunanlı, 65
 Yunanlılar, 65
 Yûnus, 307, 467, 477
 Yûsuf, 34, 37, 148, 167, 196,
 Yûsuf, 295, 423, 447, 450, 465, 484
 Yûşa', 275, 367, 471
 Yûnnid, 168, 488
 Zâb-ı A'lâ, 64, 202, 254, 338
 Zâb-ı Asgar, 64, 202, 254
 zabt-ı esmâ, 111, 154
 Zâbü'l, 208, 353, 369
 Zâbülistân, 59, 96, 102, 125, 230, 294, 309, 369, 416, 441
 Zafâr, 210, 331, 359, 407, 457
 Zagâve, 208, 370
 Zâm, 327
 Zamâr, 208, 359
 Zâmîn, 121, 208, 369
 Zât-ı 'Irâk, 208, 359
 Zebân, 222, 429
 Zebdânî, 137
 Zebîd, 208, 331, 333, 369, 467
 Zebil, 257
 Zehebi, 103
 Zelle, 208, 370
 Zem, 257
 Zemahşer, 208, 370
 Zemen, 258
 Zemm, 208, 370
 zemzem, 258
 Zenc, 125, 243, 370, 379, 384, 413, 436, 437, 462, 464
 Zencân, 208, 265, 269, 370, 384
 zenci, 94
 Zengîler, 233
 Zerbe, 385, 414
 Zerdüş, 275
 Zerenc, 208, 369, 375
 Zerend, 208, 370
 Zerîk, 459
 Zerûn, 208, 370, 485
 Zevîle, 208, 370, 371
 Zevrâ, 305
 Zevzen, 208, 371
 Zeyla', 94, 208, 371, 480
 Zeyrek-zâde, 29
 Zeytûn, 208, 371
 Zeytûn Deresi, 314
 Zeyuş, 354

Z

- Zâb, 64, 202, 254, 338, 445, 467
 Zabatra, 208, 369

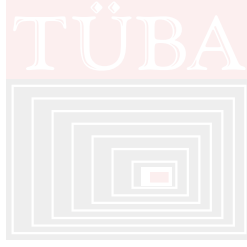
- Zeyzâ, 413
 zîc, 159
 Zîc, 159, 160
 zîcât, 93
 Zîc-i İlhâni, 160
 Zîc-i Uluğ Bey, 160
 Zicü'l-Hârizmi, 160
 Zîkr-i Dicle, 254
 Zîkrü'l-bahr, 83
 Zîkrü'l-Fürât, 252
 Zimâr, 208
 Zinâte, 297
 zirâ', 67, 68, 105, 229, 280, 307, 313
 Ziyâd, 339
 Ziyâd b. 'Abdurrahman, 469
 Ziyâd b. 'Ömer, 342
 Ziyâdetullâh ibnü'l-Ağleb, 439
 Ziyâd-ı Huvârîn, 342
 Ziyâriker, 131
 Zor b. Dahhâk, 392
 Zu'âve, 249
 Zuga, 119
 Zugar, 244, 356, 367, 370, 417, 422
 Zuhâl, 225, 226
 Zûkâr, 208, 359
 Zûnnûnu'l-Misrî, 474
 Zûş, 208, 371
 Zü'ar, 208
 Zü'l-asb, 280
 Zü'n-nûn-ı Misrî, 270
 Zübeyde Hatûn, 297
 Zühre, 225, 226, 486
 Zûkāk, 142, 164, 237, 272, 403, 416, 425
 Zülkarneyn, 227, 280

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
 TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

www.tuba.gov.tr

Eserden Örnek Sayfalar

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

www.tuba.gov.tr

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حمد نامحدود و اول مبدع مبدعانه که قبله و حضراتی بغير عمد رفع ایلدی
 الله الذی رفع السموات بغير عمد تر و نه و شفاء غیر عمد و د اول مخترع مخترعانه
 که بسبب غیر ایلدی بلامد و بسط ایلدی و لا ارض بعد ذلک و جهها و سنت بی پایان اول
 خالق مخلوقات که نوع انسانی نفس واحد و دن خلق ایلدی هو الذی خلقکم من نفس
 و لجن و جعل منهار و جهها و شکی کران اول رازق مرز و قاته که سگان ارضک از راقی
 زمین تقدیر ایلدی و بارک فیها و قد رقیها اقواتها و سیاس با اساس اول دانند
 اشکارا و نهانه که رموز سرایضایر و کوزخایای خواطر انوک لوح علم قدیمند روشن
 و ظاهر و رؤا تسقط من ورقه الا یعلمها و ستایشی قیاس و لحن و منانه که انوک
 تفحلیلده پی بعد نندن بنان بیان و نطق تبیان قاصد ر و از تعد و ایمة الله
 لا یتصورها شعر تحیرت فی وصف نغایه فقصرت عن شکال الایه و جواهر صلوات فی نهاله
 و زواهر تحیات فی غایه جناب رالت ماب فضل ملوک تجان النبوة فی فالیم الارض و کمال
 سلاطین ارا لیک الرسالة فی العمرة من الطول الى العرض نور حدقه رسالت و نور حقیقه
 خلافت در و رایی رحمت و واسطه عفو و مغفرت سید الانبیاء و سند الاولیاء محمد مصطفی
 حضرتک روح پرفروش و صد ریشه نثار و ایشارا و لسون شعر محمد نور چشم اهل نبش
 کلستان سزای فریشت که جمله سرور اناس و رآمد چوتاج از هر دو عالم بر سر آمد
 و روح و برجان و قرب و رضوان انوک اولاد و اخفاد نک دل و جان منوره لرینه اتباع
 و اشباغک نفس روان معطر لرینه و اصل و نازل و لسون شعر مستغفر در روز و نه آباد

و نور بها رحمة خلافت سید المرسلین و سند المتقین الذی
 کان نبیا و آدم بین الماء و الطین دریا و رحمت و واسطه عفو
 مغفرت محمد المصطفی علیه افضل الصلوات و اکل النبیات
 حضرت کنز روضه رضیه و خطیره خطیره رسته روح برفق و صدر
 مشر و حنه نثار و انبار و السوز **شعر** چشم چراغ جمع رسل مدی
 سبل سلطان جبار باش ابوان اصغیا کنجینه حقایق اسرار کاشنا
 مجموعه کمارم احلاق اولیا رسنش محیط جود و رمش کیمیای علم
 لطفش مکان صدق و دلش معدن صفا و روح و ریحان و قرب
 و رضوان النور الی و اصحاب بنوک دل و جان مغفور بر نبیه و انبیاء
 و شباعند نفس و روان معطر بر نبیه و اصل و نازل اول **شعر**
 مستغرق درود و ثناء باد روح و شان تار و قوافر و بود شمع و آتش
و بعد بونید داعی فوق العاده محمد بن علی الشهید بسا همراه
 اوضح المسالك الی معرفة البلدان و احوالک نام کتابی تالیف
 و تصنیف اندکد فضله کتاب مستطاب و خطاب مسکین
 نقاب خامه عربی عامه بر لبه ترکی جامه کبد و لب خطبه کتاب فضائل
 اکتابی بر باد شاه جهان بنایک القاب فرخنده سید
 موشح و مقرو و جبهه خطاب فواصل انتابی بر شهنت
 فلک بر نک اوصاف رخنده مرشح و مطرز قلده یکد
 خارج مناقب سلطنت و جلالی ادر اکنه برمان سلمی اید ارتقا حال
 و مدارج محاسن مناقب عظمت و کمال فهمه نزد بان قوه حیالنه
 برله اعتلا محص خیالدر **شعر** و رقا فرمتک لاتنال جنابه

كتاب اوضح المسالك
الى معرفة البلدان والحللك

بسم الله الرحمن الرحيم

تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا ۖ وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَهَّاجًا ۖ
وَبَسَطَ بِسَاطَ بَسِيطٍ ۖ الْأَرْضَ لِنَفْسِكَ ۖ أَهْلِهَا أَجَا ۖ وَجَعَلَ الْخَبَالَ
أَوْتَادًا ۖ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ أَرْوَاجًا ۖ وَخَطَّ الْأَقَالِمَ ۖ وَجَعَلَ الْبَحْرَيْنِ عِذَابًا وَمَلْحًا
أَجَا ۖ وَابْتَنَّا مِنَ الْأَرْضِ ثُمَّ بَعِيدًا ۖ وَنَجَّيْنَا الْأَرْجَا ۖ فَسَبَّحَانَ
مَنْ هُوَ مَالِكُ الْبِلَادِ ۖ وَرَازِقُ الْعِبَادِ ۖ وَخَالِقُ السَّيِّعِ الشَّدَادِ ۖ بَلَاءِ عَمَدٍ وَأَوْتَادِ
وَالْمُقَدَّسِ عَنِ الْأَنْدَادِ ۖ وَالْأَضْدَادِ ۖ وَالْمُنَزَّهِ عَنِ الصَّاحِبَةِ ۖ وَالْإِلَهِ وَلَا ذَا حِدَةٍ
عَلَى أَنْ جَعَلْنَا مِنْ أَهْلِ الْأَمْصَارِ وَالْبِلْدَانِ ۖ وَتَوَرَّقُوا مِنْ بَنِي الْإِنْيَا ۖ وَصَرْنَا
مِنَ الْمُتَدَبِّينِ بِأَشْرَفِ الْأَدْيَانِ ۖ وَالْمُتَأَدِّبِينَ بِأَدَبِ الْفُرْقَانِ ۖ وَاصْلَى عَلَى رَسُولِهِ
الَّذِي أَرْسَلَهُ بِالْهُدَى ۖ وَدِينَ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ ۖ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ
وَعَلَى آلِهِ وَاصْحَابِهِ الَّذِينَ يَرْتَوْنَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ۖ وَبَعْدُ
فَيَقُولُ الْعَبْدُ الْفَقِيرُ الْمَعْتَرِفُ بِالْعِزِّ ۖ وَالتَّقْصِيرِ ۖ الْوَائِقُ بِالتَّوْفِيقِ ۖ الْآتِي بِمُحَمَّدٍ الشَّهِيرِ
بَابِنِ السَّيَّاهِ ۖ أَنْ جَمِيعُ أَصْحَابِ الشَّرَائِعِ ۖ وَالْأَدْيَانِ ۖ قَدْ أَطْبَقُوا وَجْهَهُ ۖ أَرْبَابُ
الْعُقُولِ ۖ وَالْأَذْهَانِ ۖ قَدْ اتَّفَقُوا عَلَى أَنَّ أَعْلَى الْهَمَلَاتِ الْإِنْسَانِيَّةُ ۖ وَاسْنَى السَّعَادَاتِ
النَّفْسَانِيَّةُ ۖ مَعْرِفَةُ الصَّانِعِ بِتَقْدِيرِهِ ۖ أَنَّهُ ۖ وَتَنْزِيهِ صِفَاتِهِ ۖ وَأَنَّ ذَلِكَ

بالتفكر

